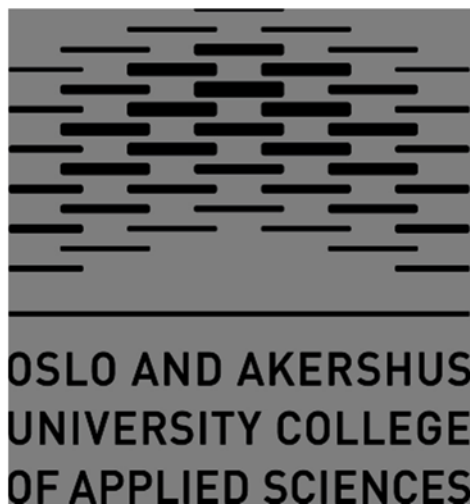

Journalistikkens autoritet

Yrkesideologi og autoritetsmarkering
i norsk journalistikk 1954-2014

Magne Lindholm

Avhandling ph.d.
Senter for Profesjonsstudier
Høgskolen i Oslo og Akershus

Vår 2015

CC-BY-SA Høgskolen i Oslo og Akershus

Avhandling 2015 nr 3

ISSN 1893-0476

ISBN 978-82-93208-83-9

<http://www.oda.hio.no>

HiOA,
Læringscenter og bibliotek,
Skriftserien
St. Olavs plass 4,
0130 Oslo,
Telefon (47) 64 84 90 00

Postadresse:
Postboks 4, St. Olavs plass
0130 Oslo

Adresse hjemmeside: <http://www.hioa.no/Om-HiOA/Nettbokhandel>

For elektronisk bestilling klikk Bestille bøker

Opplag trykkes etter behov, aldri utsolgt

Trykket hos Allkopi

Trykket på Multilaser 80 g hvit

Sammendrag

Temaet i avhandlingen er norske journalisters autoritetsmarkeringer, slik de kommer til uttrykk i de fire store norske journalistprisene som er delt ut i perioden 1954–2014. Avhandlingen gir en samlet framstilling og fortolkning av prisene som fenomen i perioden. Den legger spesiell vekt på å fortolke autoritetsmarkeringer i forhold til den politiske diskusjonen. Den undersøker også om vi kan finne trekk som markerer eller støtter en profesjonsbyggende faglig strategi i prismaterialet.

Journalistprisene danner et historisk spor av levninger, som forteller hva sentrale aktører i journalistenes egne organisasjoner regnet som fremragende journalistikk i perioden. De seksti årene som er undersøkt er inndelt i tre perioder, ut fra to dramatiske endringer i det norske pressesystemet: Partipressens sammenbrudd i perioden 1972–1990, og konsolideringen av mediekonsernernes makt over norske massemedier rundt 1990. De tre periodene er *partipressens tid* (1954–1972), *oppløsningens tid* (1973–1990) og *konsernpressens tid* (1990–).

Den teoretiske apparatet er en kombinasjon av teori om ærespriser, Webers begreper autoritet og herredømme, Pierre Bourdieus feltteori og en kritisk tilnærming til profesjonsteorien.

Fra 1954 til 1990 delte Presseforbundet ut Narvesenprisen, som var Norges høyeste journalistiske utmerkelse. I 1956–1990 delte forbundet også ut Hirschfeldprisen, som skulle skape «forståelse mellom menneskene». Fra 1991 ble Narvesenprisen erstattet av Den store journalistprisen (1991–). Hirschfeldprisen ble nedlagt. I stedet kom SKUP-prisen for undersøkende journalistikk (1991–), som deles ut av en frittstående stiftelse. Prisene danner altså et dobbelt spor, med et skifte som faller sammen med konsernpressens konsolidering. Dette åpner for studier både langs tidsaksen og mellom de ulike prisene. Der det er relevant for avhandlingens tema, er de prisbelønte arbeidene trukket fram og analysert i detalj.

Avhandlingen dokumenterer at den prisbelønte journalistikken i perioden 1954–1972 holdt seg trygt innenfor rammer som var satt av partipressen. Rammene var nært forbundet med den kalde krigens politiske klima. Samtidig som partibåndene var sterke, ble ikke partiagitasjon belønnet med noen pris. Pressens bånd til partiene var et tabuområde i diskusjonen om journalistisk faglighet. Narvesenprisens priskomite utfordret aldri rammene som ble satt av den politiske institusjonen. Innenfor rammene opererte den med et tydelig begrep om journalistisk faglighet, og et ideal om uttrykksmessig mangfold. Partipressen var ikke ensrettet, men rammestyrte. Underordningen under partiene ble gjennomgående forsvart gjennom en ortodoks fortielsesstrategi. Når systemet en sjelden gang ble begrunnet skjedde det gjennom en funksjonell forståelse av pressen som underordnet organisasjonssamfunnet og statens institusjoner. De få bruddene på partipressens orden ble stemplet som uetisk oppførsel. Det siste kom til syne i det politiske kriseåret 1963.

Et viktig premiss for partipressens orden var en smal forståelse av hvilke emner som ble oppfattet som politiske. Hirschfeldprisen belønnet en rekke politiske utspill som ikke ble regnet som

politiske. Avpolitiseringsen ble forsterket av at prisen var marginalisert og regnet som kvinnelig kjønnet.

Partipressen brøt sammen etter folkeavstemningen om EF i 1972. Dette førte til et raskt oppsving i nye skrivemåter og nye temaer, understøttet av en sterk utvikling av journalistenes yrkesideologi. Området som ble oppfattet som politisk ble utvidet radikalt. Begge journalistprisene belønnet de nye tendensene. I de prisbelønte arbeidene begynte journalistene å markere en nærmest grenseløs autoritet, med fullmakt til å gå inn på alle livets og samfunnets områder, og til å hevde journalistens rett til å redigere alle offentlige ytringer. Norsk journalistikk brøt med organisasjonssamfunnet, men overtok samtidig ansvaret for den gode strid. Dette ble nedfelt i Vær Varsom-plakaten gjennom revisjonen i 1974/75. Det ga en sterk moralsk ladning til den prisbelønte journalistikken.

I perioden var det sterk vekst i den profesjonsbyggende aktiviteten. Journalistprisene støttet tendensen gjennom en vedvarende hyllest til den selvstendige reporteren som rollemodell. Sosialjournalistikken brøt helt med de veldedige organisasjonene. I stedet gikk man over til å klage på staten, som ikke fylte velferdsstatens oppgaver.

Konsernpressens tid ble innledet med en omlegging av journalistprisene. Begge de to nye prisene var uttrykk for journalistenes selvstendighetstrang, og kan regnes som autoritetsmarkeringer i seg selv. Her sto SKUP-prisen for det klareste alternativet. Prisen har fungert som hovedmarkør for journalistisk selvstendighet i hele perioden. SKUP-prisen gis for metode, men opererer med en rekke uuttalte normer i tillegg. Virkningsnormen og en friksjonsløs viderefremming av en tematisk kjønning av journalistikken er de tydeligste. SKUPs underliggende normative grunnlaget må trekkes inn for å forstå prisens betydning. Den store journalistprisen hadde et problem med profilen, og la seg først tett opp til SKUP. Prisjuryen begynte etter hvert å belønne journalistikkens ulike estetiske uttrykk, og belønnet journalistisk nyskapning som brøt med de opprørske tendensene fra oppløsningens tid.

Sett under ett trer den prisbelønte journalistikken i konsernpressens tid fram som et tvetydig fenomen. Journalistene konsoliderte sine autoritetsmarkeringer, som dekket stadig flere områder og plasserte journalistene over alle andre aktører i offentligheten. Samtidig skjedde det en gradvis tilpasning til nye, trangere rammer, gjennom utvikling av nye henvendelsesformer tilpasset den nye konkurransesituasjonen. Også SKUP-prisen er en tilpasning, da den undersøkende journalistikken er dårlig egnet til systemkritikk. De nye rammene var satt av konsernpressens prioritering av inntjening og publikumsvennlighet. I de siste undersøkte årene kan vi finne sterk kritikk av bransjen i forbindelse med begge prisene. Det viser at det er spenninger i mediasystemet.

Som et samlende konklusjon kan man si at journalistprisene viser hvor sterkt påvirket norsk journalistikk har vært av andre krefter i mediefeltet. Norske journalister har aldri selv kontrollert de institusjonene de arbeider i. Når de skulle markere sine krav om selvstendighet og kontroll over

egne arbeidsoppgaver, har de gjort dette ved hjelp av ideologiske argumenter. Autoritetsmarkeringene vi finner i prisenes begrunnelser og de prisbelønte journalistiske tekstene har fungert som praktiske reviermarkører.

Abstract

The topic of this thesis is how Norwegian journalists have demonstrated their authority through the four major Norwegian journalist awards during the period 1954–2014. Special emphasis is placed on the journalists' authority in relation to the political institution. The thesis provides a comprehensive presentation of the major awards in the period.

The sixty years' span is divided into three periods, based on two dramatic changes in the Norwegian press system: the Party Press period (1954–1972), the period of Disintegration (1973–1990) and the period of Media Groups (1991–).

The theoretical apparatus is a combination of theory of awards, Weber's concepts of authority, Pierre Bourdieu's field theory and a critical approach to theories of professions.

The four awards studied are the Narvesen award (Narvesenprisen) (1954–1990), the Hirschfeld award (Hirschfeldprisen) (1954–1990), the Great Journalism award (Den store journalistprisen) (1991–) and the Scoop award (SKUP-prisen) (1991–).

The thesis shows that the award-winning journalism in the period 1954–1972 remained safely within the limits set by the party press. While party ties were strong, political agitation was never rewarded with any price. The jury of the Narvesen award never challenged the limits set by the political institution, although it operated with a clear notion of journalistic professionalism, and the ideal of the diversity of expression. The system was justified through a functional understanding of the press as subordinated the organizations and the society's institutions.

The Norwegian party press disintegrated after the referendum on the EU in 1972. This led to an upsurge in new ways of writing, followed by a rapid development of journalists' professional ideology. The area that was perceived as a political was radically expanded, and charged the new journalism with a strong moral tendency.

In the period of media groups (1991–) the SKUP award was the strongest symbol of journalism's authority and independence. The SKUP award is given for investigative reporting, but operates with a number of other, unspoken norms as well. The Great Journalism award soon started to reward aesthetic dimensions of journalistic innovation, adapting to the competitive climate of the new media market.

The award-winning journalism in the period after 1991 is an ambiguous phenomenon. Norwegian journalists consolidated their symbols of authority, but adapted gradually to the narrower limits set by the media group owners. The tension in the media system is shown by strong criticism of the industry formulated by the jury of both prizes during the last years.

The thesis shows how strongly influenced Norwegian journalism is by external forces during the period 1954–2014. Norwegian journalists have never controlled their own media institutions. When they have demanded autonomy, it has been done using ideological arguments.

Pressen er en konservativ bransje underlagt forandringens lov

TIL MARIANNE

Forord

Denne avhandlingen kunne ikke blitt skrevet uten hjelp og støtte fra både institusjoner og enkeltpersoner. Først og fremst vil jeg takke Senter for Profesjonsstudier (SPS) ved Høgskolen i Oslo og Akershus, for et raust doktorgradsstipend, gode arbeidsforhold og et inspirerende miljø. Videre må jeg takke Odd Raum som satte det hele i gang med boka Pressen er løs!, Roy Krøvel som fikk søknaden i gang, Anders Molander som sørget for å holde det teoretiske trykket oppe ved SPS, Harald Grimen som døde altfor tidlig, men satte en faglig standard vi alle måtte strekke oss mot, Vigdis Berger som fikk det praktiske til å gli med et minimum av byråkrati, mine kjære medstipendiater som skapte et fantastisk miljø på loftet, i lunsjen, under Holmenkollstafetten og rundt seminarbordet på SPS, Per Edgar Kokkvold som ga ubegrenset tilgang til alle arkiver, Rune Slagstad som var streng og inspirerende hovedveileder og seg selv på alle vis, Henrik Grue Bastiansen som var biveileder med full oversikt over både historiske detaljer og skrivestil, Hans Fredrik Dahl som ga verdifulle innspill da teksten var for lang, Anne Fogt som ikke maste da alt skulle skrives ferdig, og ikke minst mine gode kolleger ved Journalistutdanningen, som aldri har sluttet å inspirere.

Den aller største takken går likevel til Marianne Takle. Hun har holdt ut mine uendelige monologer om glemte priser, godtatt alt det praktiske som ble satt på vent, vært min flittigste og beste leser underveis, en alltid inspirerende diskusjonspartner og kjæreste samtidig.

INNLEDNING	7
Hvorfor journalistpriser?	9
De fire store norske journalistprisene	10
Periodisering	11
Kilder	11
Avhandlingens oppbygning	12
1. FORTOLKNING OG FORESTILLING	14
Journalistikk	16
Makt og autoritet	20
Ærespriser som relasjonelt system	26
Prisutdelingens roller	26
Føydale og borgerlige priser	27
Priser som insentiv	28
Priser som kapitalkonvertering	29
Vigsling, illusio og byråkratisering	30
Normkonkurransen	31
Konsoliderende, intervenserende og vanærende priser	33
Pierre Bourdieus teori om felt og handling	33
Doxa og diskusjonens univers	35
Ideologibegrepet	37
Yrkesideologi og synoptiske illusjoner	39
Profesjonsbygging som faglig strategi	41
Legitimering og kontroll	44
Profesjonsteorien som lærebok	45
Profesjonsteorien som program for fagforeninger	46
Profesjonsbegrepet fra teori til empiri	47
Tidligere studier på feltet	47
Metodiske utfordringer	50
2. JOURNALISTPRISER I PARTIPRESSENS TID (1954–1972)	52
Partipressen etter frigjøringen	52
Verdens Gang og partipressen	53
Partipressen som propagandasystem	55
Fortrolige diskusjoner om partitilhørigheten	57
Den kalde krigen og partipressen	60
Norsk Presseforbund	61

Tidlige framstøt for å få etablert en journalistpris	63
Narvesenprisen blir etablert	65
Narvesen, en attraktiv og kritisert monopolbedrift	65
Narvesenprisen som pressepolitisk utspill	66
Organisering av prisutdelingen	67
Narvesenprisen. En oversikt over hele perioden 1954–1990	70
Narvesenprisens pristildelinger	70
Narvesenprisen var en avispris	72
En pris uten begrunnelser	73
Tematiske kategorier som verdibærere	73
Temaer i priser og nominasjoner	74
Hovedtendens 1: Utenriksjournalistikkens opphøyde posisjon	78
Hovedtendens 2: Mannsdominans	78
Hovedtendens 3: Kollegialitet	81
Hovedtendens 4: Det lokale roses, men prises ikke	82
Hovedtendens 5: Engasjement gjennom år	83
Hovedtendens 6: En faderlig hånd over mangfoldet	83
Narvesenprisen. Enkeltpriiser 1954–1972	84
Den første Narvesenprisen (1954)	84
Det kunstneriske bildet (1955, 1958)	85
Gullpennene (1961, 1963, 1967)	86
Moderniseringsagentur? (1956)	87
Cuba-saken (1959)	87
Kings Bay-saken og en spesiell nominasjon (1963)	92
Harry Lindstøms skraphandlervenninne (1963)	95
Sensasjonen er sannhetens herold (1963)	99
Den forsvunne styrmann Meyer (1964)	102
Per Egil Hegge i Praha (1968)	104
Arve Solstad som politisk kommentator (1969)	107
To selvstendige reportere og en selvvironisk redaktør (1969, 1970, 1971)	113
En upolitisk eksplosjon (1972)	114
Narvesenprisen 1954-1972: Disiplinert mangfold	115
Hirschfeldprisen. En oversikt over hele perioden 1956–1990	117
Bakgrunnen for Hirschfeldprisen	117
Arbeidet i priskomiteén	119
Dateringen av Hirschfeldprisen	119
Hirschfeldprisens pristildelinger	119
Forståelse og kjønnet journalistikk	122

Kjønnsfordeling i Hirschfeldprisen og Narvesenprisen.	123
De uoppslitelige idealisters pris	125
Kandidater som foreslår seg selv	126
Hirschfeldprisen. Enkeltpriser 1956–1972	127
Komiteé på kandidatjakt (1956)	127
Komiteéen overprøves (1957)	129
Faktafeil eller engasjement? (1958)	130
Var Erik Bye journalist? (1959)	134
Den første kvinnen og samenes talsmann (1960 og 1961)	136
Marginalisering og innsamlingsaktivisme (1962/63)	137
Den forståelsesfulle mann og krigsveteranen (1964)	138
Utenriksjournalistikk som sosialt program (1965)	139
Den trofaste sliter (1966)	140
Krigsseilernes stridsmann (1967)	141
Nytt fra Norge og helsereiser til Spania (1968)	141
Kristentradisjonen og den urbane katolikk (1969)	142
De åndssvakes venn (1970)	143
Barnesykehus i Bangladesh (1971)	143
Kirkens brobygger (1972)	144
Hirschfeldprisen 1956-1972: Avmakt og nyskapning	145
Oppsummering 1954-1972: De lojales orden	147
3. JOURNALISTPRISER I OPPBRUDDETS TID (1973-1990)	150
De borgerlige avisene løsriver seg	151
Grepet løsner i arbeiderpressen	152
Norsk Journalistskole og studentopprøret	154
Thorbjørn Wales kritikk av partipressen	156
Journalistene formulerer sitt eget samfunnsoppdrag	158
Kritikk av den praktiske etikk	162
Journalistlagets handlingsprogram i 1979	163
Aftenposten som aktivistavis	163
Narvesenprisen. Enkeltpriser 1973–1990	164
EF-kampens karikaturer (1973)	164
Grensekrysseren Berit Eriksen (1976)	166
Redaktør med alle fullmakter (1977)	170
Krigsminner (1978)	178
Første fotograf (1979)	178
Dobbeltvinneren Arne Skouen (1980)	179
Rekstensaken og den undersøkende journalistikken (1981)	181

Vårt Land som mediepolitisk markør (1982)	186
Afghanistanaktivisten (1983)	188
Revirmarkering på Elverum (1984)	189
Korrupsjon i Bergen (1985)	193
Undersøkelser og grundighet (1986, 1987, 1988)	195
Korrupsjonssaken i Oslo (1989)	197
Narvesens harakiri (1990)	200
Narvesenprisen 1973–1990. En oppsummering	202
Hirschfeldprisen. Enkeltpriser 1973–1990	206
Fra veldedighet til rettigheter	206
Problemorientert hygge (1973)	208
Misjon og innsamling (1974)	209
Kvinnesak i kvinneåret (1975)	210
Sosiale krav i kø (1978-1989)	210
Den religiøse bølgen tones ut (1980, 1982)	212
Norge møter verden (1979,1990)	213
Hei! til nyskaping i radio og fjernsyn (1983)	213
Tid for nærhet (1986)	214
Hvorfor kommer de hit? (1990)	215
Hirschfeldprisen går konkurs	216
Hirschfeldprisen 1973–1990. En oppsummering	216
Oppsummering 1973-1990: Selvbevisst uorden	218
4. JOURNALISTPRISER I MEDIEKONSERNENES TID (1991-)	221
Konsernpressens orden	221
Profesjonalisering, aktivisme og streiker	223
Nettets betydning	225
Etableringen av Den store journalistprisen	227
Den store journalistprisen. En oversikt over perioden 1991-2014	230
Forholdet til SKUP	232
Utdelingen av Den store Journalistprisen	234
Dateringen av Den store journalistprisen	236
Hvem vant Den store journalistprisen?	237
Den store journalistprisen. Enkeltpriser 1991-2014	239
NAF-lederens hemmelige fallskjerm (1991)	239
Sidespringeren (1992)	239
Eidissen-saken (1993)	242
Verdensreporteren fra Afrika (1994)	243
Medlemsjuks i AUF (1995)	246

Aksjetriksing i Storebrand (1997)	248
Aktualitetspratemeesteren (1998)	249
Gravstein over partipressen (1999)	250
Stjernekrig i Vardø (2000)	252
Rettskommentatoren (2001)	253
Vraket og feiret (2003)	256
Krigsfotografen (2004)	258
Matvarer og AIDS (2005)	259
Produsentselskapets TV-sjarmør (2006)	261
Debattredaktøren (2007)	264
Tyskerjentene (2008)	266
Sultkatastrofen som kanskje ikke fant sted (2009)	267
Jakten på den usynlige (2010)	269
Hvem skjøt William Nygaard? (2011)	276
Tomrommene (2012)	277
Superkommentatoren (2013)	279
Frilansere i felt (2014)	279
Den store journalistprisen 1991-2014. En oppsummering	280
SKUP. Den seriøse skandalens metode	286
Stiftelsen SKUP	286
Forbildet IRE	287
Det amerikanske objektivitetsidealet	288
IREs opprør	290
Arizonaprojektet	290
Kriterier for kritisk undersøkende journalistikk	291
Objektiviseringsteknikker	292
Analytisk, ny og undersøkende journalistikk i Norge	293
Omfavnelser fra høyre og venstre	295
Etterforskning og samfunnsoppdrag	297
SKUP-prisen. En oversikt over prisene og diplomene 1991-2013	298
SKUP-juryen og SKUP-konferansen	298
SKUPs metoderapporter	299
Hvem vant SKUP-prisen?	300
Dobbeltpriser og spesialpriser	303
SKUP-diplom	304
Utmerkelser, personer og saker	308
Hvilke medier fikk prisen?	309
Hvilke medier fikk diplomene?	310

Aktivister og små redaksjoner	311
SKUPs interne statistikk 1991-2013	312
Det kommer an på størrelsen	312
SKUP som urbant fenomen	313
Medieplattform	314
SKUP og Internett	315
Kjønnnet kritisk journalistikk	317
Kjønning gjennom temavalg	319
Offentlig eller privat sektor?	321
En pris for avsløring	323
Virkningsnormen	326
Diplomer med tydelige virkninger	328
Virkning og skildring	330
Virkningsnormen brer seg	333
SKUP-konferansen som pedagogisk prosjekt	335
Avsløring og politiske skandaler	337
Skandalens fire faser	338
SKUP og det primære overtrampet	341
Ekstern kritikk av SKUP	342
Journalistkritikk av SKUP	344
SKUP som normativt prosjekt	345
Hyllet og truet	346
SKUP-prisen 1991-2013. En oppsummering	347
Oppsummering 1991-2014: Selvbevissthet og nye rammer	349
5. FRA LOJAL TJENER TIL MORALSK RIKSREVISOR	353
Pressen og den politiske institusjonen	353
Presseideologi og priser	357
Profesjonsbygging og selvstendighet	359
Journalistikkens autoritet	361
LITTERATUR	365

Innledning

20. august 1963 sa statsminister Einar Gerhardsen fra Stortingets talerstol:

I løpet av denne sommer har den borgerlige presse skapt en politisk atmosfære som jeg tror vil forgifte det politiske liv i Norge for lang tid framover. Det er kanskje de både her i stortingssalen og ute i folket som synes at dette er sterke ord. Ja, det er det. For de ordene som er brukt mot oss, mot landets regjering - ofte i skrikende overskrifter - har virket opprørende på meg, og jeg er sikker på at de ville ha virket opprørende på andre som hadde fått dem rettet mot seg.¹

Uttalelsen kom under stortingsdebatten om Kings Bay-ulykken. Det Gerhardsen siktet til, var særlig angrepene fra det næringsliberale ukebladet NÅ. Bladet hadde slått opp utsagnet ”Vi vil ha en ærlig regjering” over hele første side.²

10. september 2013, dagen etter stortingsvalget, ble Høyres leder, valgvinner og statsministerkandidat Erna Solberg intervjuet i Dagsrevyen. Hun avviste vennlig, men bestemt å kommentere hvilke standpunkter de ulike borgerlige koalisjonspartiene måtte gi opp i de kommende regjeringsforhandlingene. Få minutter etter at hun var ute av bildet dukket NRKs politiske kommentator Magnus Takvam opp i studio. Han karakteriserte de ulike partiene i klare ordelag, og kom med en prognose om hvordan forhandlingene kom til å falle ut. Han felte politiske dommer uten å blunke, og overprøvde skjønnet til landets kommende statsminister. Det var ikke noe oppsiktsvekkende ved denne kommentaren. Den var et rutineoppdrag.

De to episodene demonstrerer en dramatisk endring i autoritetsforholdet mellom politikere og journalister. I 2013 tok norske journalister seg friheter i forhold til landets ledende politikere som ville blitt regnet som uhørt i 1963. For større norske aviser er det nærmest rutine å felle en minister. Ingen politiker våger å kritisere pressen for dette. Hva har skjedd? Hvorfor har det skjedd? Hvordan har det skjedd? Det er temaet for denne avhandlingen.

En enkelt studie kan ikke gi et fullstendig svar på tre så omfattende spørsmål. I denne avhandlingen har jeg derfor valgt å studere journalistenes markering av sin egen autoritet. Kildematerialet er de fire store norske journalistprisene som er delt ut i Norge for perioden 1954 til 2014. Dette gir følgende problemstilling:

Hvordan kan vi fortolke utviklingen i journalistenes markering av egen autoritet i prisbelønt norsk journalistikk i perioden 1954-2014?

Både politikere og journalister markerer autoritet på et utall områder. I denne avhandlingen blir det lagt stor vekt på hvordan journalister hevder autoritet i forhold til den politiske institusjonen. Det har en enkel grunn: Avviklingen av partipressen i de to tiårene som fulgte etter folkeavstemningen om EF i 1972 er en av de største endringene som har skjedd i det norske

¹ Stortingstidende 1962/63, s. 4286-4294 gjengitt på <http://virksommeord.uib.no/taler?id=109>

² NÅ nr 26, 29. juni 1963

pressesystemet. Folkeavstemningen om EF i september 1972 er det første skillet i avhandlingens periodisering.

Avhandlingens andre periodiske skille går ved konsolideringen av mediekonsernernes kontroll, og er satt til 1991. Dette året var hovedstrukturen i mediekonsernernes omstrukturering av pressen klar. Det faller også sammen med en endring i journalistprisene. De to eksisterende journalistprisene ble nedlagt og to nye opprettet. Dette gir tre perioder, som hver satte svært ulike rammer for norsk journalistikk: *Partipressens tid* (1954 til 1972), *oppbruddets tid* (1973 til 1990) og *mediekonsernernes tid* (1991 til 2013).

Autoritetsmarkering skjer alltid ved å henvise til eller bearbeide forestillinger, og må fortolkes i forhold til dem. Analysen vil særlig følge tre typer forestillinger i sin gjennomgang av prisene. Disse vikler seg inn i og ut av hverandre i de ulike periodene.

Den første er *forestillinger om forholdet mellom pressefeltet og den politiske institusjonen*. Dette gir seg selv, siden partipressens sammenbrudd er den mest dramatiske prosessen i perioden.

Den andre er *presseideologiske forestillinger*. På 1970-tallet begynte norske journalister en ideologisk offensiv, som legitimerte deres faglige arbeid på nye måter.

Den tredje er *forestillinger som underbygger krav om autonomi, eller andre tegn til en profesjonsbyggende strategi* hos journalistene. Dette var en viktig del av journalistenes fagpolitiske offensiv på 1970-tallet, og kan regnes som det organisatoriske motstykket til utviklingen i presseideologien.

Forestillinger kan oppstå mange steder og spre seg langs et utall kanaler. Journalistprisene blir brukt som et spor som gjør det mulig å undersøke dem systematisk. Dette gir tre underproblemstillinger:

Hvilke forestillinger om forholdet mellom pressefeltet og den politiske institusjonen kan vi spore i journalistprisene i de tre periodene?

Hvilke presseideologiske forestillinger kan vi spore i journalistprisene i de tre periodene?

Hvilke krav om autonomi eller andre tegn til profesjonsbygging kan vi spore i journalistprisene i de tre periodene?

Det teoretiske grunnlaget for underproblemstillingene vil bli drøftet i teorikapitlet.

I den avsluttende konklusjonen blir trådene samlet. I et så stort og variert materiale vil det alltid være mange tråder som ligger igjen når helheten skal nøstes opp til slutt. Analysene av hver enkelt pris er derfor skrevet slik at de kan leses som selvstendige avsnitt.

De prisbelønte arbeidene er ikke typiske for den store mengden materiale pressen publiserer hver dag. Ærespriser skal belønne det fremragende. De kan bare fortelle om det som blir framhevet som forbilledlig, ikke om det som er vanlig. Det forbilledlige gir likevel viktig innsikt, fordi det gir et

bilde av de normene sentrale aktører blant journalistene forsøkte å strekke seg etter i den aktuelle perioden.

Allerede i dette innledningsavsnittet har begrepsbruken vekslet mellom pressen og journalistene. Begrepsparet vil bli en gjenganger i teksten, og må avklares. *Pressen* blir brukt om en gruppe medier, som i Norge stort sett er organisert i Norsk Presseforbund. *Journalistene* er en av flere yrkesgrupper som arbeider i pressen.

I teksten veksler jeg mellom pronomenene han og hun. Hun opptrer hyppigere mot slutten, i samsvar med den økende kvinneandelen blant journalistene.

Hvorfor journalistpriser?

Journalistiske tekster er tolkende og resonnerende, henviser til hverandre og virker gjennom retoriske virkemidler. Hvis man skal forstå hva som foregår i mediene, må man gå inn i medieproduktene og studere dem som tekst.

Dermed oppstår et akutt utvalgsproblem. Pressen publiserer en enorm strøm av artikler, radioinnslag og TV-programmer. I tillegg kommer alle bøkene skrevet av journalister, og arkivmaterialet fra bedrifter og organisasjoner. Alt dette er materiale som beskriver og markerer journalisters forhold til omverdenen.

Man kan selvfølgelig lage statistiske oversikter over deler av tekstmassen, og finne mønstre på den måten. Problemet med dette er at man må ha en robust og fruktbar forforståelse for å velge variable. Viktige dimensjoner går tapt. Journalister er sjelden enige, og tekster er kompliserte strukturer.

En annen ytterlighet er en grundig diskursanalyse av en håndfull tekster. Det fyller fort en hel avhandling. Funnene kan være fruktbare, men tekstforskerens utvalg blir avgjørende for resultatet. Analysen blir en ny drøftende tekst, som står i dialog med sitt eget materiale.

I denne analysen har jeg valgt en mellomløsning mellom den statistiske analysen og en detaljert tekstanalyse. Hovedmaterialet er de fire viktigste journalistprisene som har vært delt ut i Norge i de seksti årene mellom 1954 og 2014. Disse journalistprisene danner et sammenhengende spor av levninger gjennom villnisset av journalistiske ytringer gjennom seksti år. Til sammen er det delt ut 131 journalistpriser fra 1954 til 2014. I tillegg til dette har SKUP-juryen delt ut 106 diplomer, som må regnes som en slags B-priser. Det gir til sammen 237 utmerkelser. I arkivene som dekker Narvesenprisen har det også vært mulig å få en forholdsvis god oversikt over nominasjonene.

Prisene gir uttrykk for at autoritetsmarkeringene ikke bare er akseptert. De er også hyllet av journalistenes egne organisasjoner. Prisene er altså et institusjonalisert uttrykk for den gjennomorganiserte norske pressens idealer.

I tillegg til det som kommer fram gjennom selve prisutdelingen, ligger det en mengde annet materiale rundt prisene. Først og fremst har vi de prisbelønte arbeidene. Videre foreligger det

brevveksling, forarbeider og møtereferater som forteller om vurderingsprosessen. Prisene har fått både ros og ris i sin egen samtid. Dermed er det mulig å vurdere reaksjonene prisene ble møtt med, både i og utenfor journalistenes eget fagmiljø. Det siste er viktig når man skal vurdere om autoritetsmarkeringer er akseptert. Også dette materialet kan virke uoverkommelig stort, hvis det skal behandles samlet. Det er trukket inn for å gi bakgrunn, og styrke resonnetet der det har vært mulig.

De fire store norske journalistprisene

De fire prisene som blir analysert er kort presentert nedenfor. Bakgrunn, etablering og organisering av hver enkelt pris blir omtalt når de enkelte prisene blir presentert i kapittel to og fire.

Narvesens Journalistpris/Narvesenprisen (1954–1990)

Prisen ble første gang delt ut i 1955, for en prestasjon i 1954. Prisen ble etablert på initiativ av Narvesen Kioskkompani i samarbeid med Norsk Presseforbund i anledning av selskapets 60 års jubileum. Narvesenprisen var den høyeste journalistiske utmerkelsen i Norge, fram til prisen ble delt ut for siste gang i 1991 (for 1990). Prisen ble nedlagt på initiativ fra Norsk Presseforbund, som ikke lenger ønsket at forbundets høyeste utmerkelse skulle knyttes til en kommersiell aktør.

Hirschfeldprisen (1956-1990)

Hirschfeldprisen ble finansiert av et legat opprettet av grosserer Moritz Hirschfeld, og skulle tilfalle en journalist som hadde gjort den største innsats ”for forståelse mellom menneskene” foregående år. Den første prisen ble utdelt i 1957 (for 1956). Utdelingen skjedde i et samarbeid mellom Norsk Presseforbund og legatstyret i Oslo Handelsstands Forening. Legatets fond gikk tapt under bankkrise i 1991, og prisen ble nedlagt.

Den store journalistprisen (1991–)

Den store journalistprisen er opprettet av Norsk Presseforbund som en direkte etterfølger til Narvesenprisen, og skal være norsk presses høyeste utmerkelse. Den ble delt ut første gang i 1992 (for 1991). Prisen er finansiert av pressens organisasjoner, og administreres av Norsk Presseforbund. Prisen deles ut fortsatt.

SKUP-prisen (1991–)

SKUP-prisen er opprettet av den uavhengige stiftelsen SKUP (Stiftelsen for en Kritisk og Undersøkende Presse), som ble etablert i 1990. De første SKUP-prisene ble delt ut i 1992 (for 1991). SKUP omtaler sin pris konsekvent som en metodepris, og består av en hovedpris og et varierende antall diplomer. Prisen deles ut fortsatt.

I tillegg til disse fire hovedprisene er det delt ut en mengde mindre journalistpriser i perioden. De er av mange ulike typer. De har vært delt ut av kildemiljøer, interesseorganisasjoner og journalister, både innenfor og utenfor pressens egne institusjoner. Disse prisene har kommet og gått. Skogen av mindre journalistpriser fortjener en egen analyse, som kan fortelle en historie om kryssende

interesser, avbrutte initiativ og lokale organisasjoner. Denne avhandlingen handler ikke om disse prisene.

Periodisering

Avhandlingen dekker alle prisutdelinger i perioden 1954 til 2014, med et kort tilbakeblikk til pressens situasjon etter 1945. Den store journalistprisen og SKUP-prisen er behandlet fram til prisutdelingene i 2014. På grunn av ulik datering av prisene kan det se ut som om det er forskjell på periodene. Det er ikke tilfelle. Den store journalistprisen for 2014 ble delt ut i 2014. SKUP-prisen for 2013 ble også delt ut i 2014.

Epoken er delt inn i tre perioder: *Partipressens tid* (1954-1972), *Oppbruddets tid* (1973-1990) og *Mediekonsernernes tid* (1991 til i dag).

Periodiseringen tar utgangspunkt i to endringsprosesser i norsk presse. Fram til folkeavstemningen om EF i 1972 var norsk presse et system av partiaviser. Etter folkeavstemningen begynte dette systemet å gå i oppløsning, og folkeavstemningen kan identifiseres som en utløsende faktor. Dette er en av de mest dramatiske endringene i det norske pressesystemet etter krigen.

Det andre skillet viser til en prosess som gikk mer gradvis. De tidligere partiavisene hadde uklare formål etter partipressens sammenbrudd, og den nye mediepolitikken på 1980-tallet førte til at kringkastingsmonopolet forsvant. Midt på 1980-tallet begynte de store mediekonsernene å ta kontroll over norsk presse. Endringene dette førte med seg kan følges langt inn på 1990-tallet. En skillelinje mellom periodene må derfor trekkes skjønnsmessig. Her følger analysen Henrik G. Bastiansens resonnement. Han legger skillet til 1991.³ Dette faller sammen med året da de to gamle journalistprisene ble nedlagt og to nye etablert. Det ligger felles strukturelle årsaker bak mediekonsernernes framvekst og etableringen av de to prisene i 1991, men sammenfallet i tid må regnes som tilfeldig.

De fire journalistprisene danner det som gjerne kalles et naturlig eksperiment. Det vil si at det har skjedd markante endringer i konteksten til det som blir undersøkt, slik at det er mulig å studere effekten av endringen. I vårt materiale er det to slike endringer. I tillegg danner prisene to parallelle serier. Dette gir mulighet for et sammenliknende perspektiv, både samtidig og langs tidsaksen.

Kilder

Kildematerialet er i hovedsak skrevne kilder. I gjennomgangen av kildene er det benyttet vanlige historiske metoder, med arkivstudier, gjennomgang av prisbelønte arbeider og journalistenes organer som de viktigste. Der det har vært nødvendig, er levende kilder som var involvert i den aktuelle prosessen intervjuet.

Hovedkilden til Presseforbundets priser er Norsk Presseforbunds arkiver. Arkivene for perioden fram til 1983 er deponert i Riksarkivet, mens nyere arkiver ligger hos Norsk Presseforbund.

³ Bastiansen 2009 s. 393

Kvaliteten på arkivene varierer sterkt. Presseforbundets mangeårige sekretær Mill Aakrann holdt god orden, slik at kildematerialet fra årene fram til 1971 er fyldig.⁴ Etter at hun gikk av er det store huller i arkivene. Norsk Presseforbunds generalsekretær Per Edgar Kokkvoll har gitt meg fri tilgang til de arkivene Presseforbundet oppbevarer i sine lokaler.

Hovedkilden til journalistenes syn på seg selv og sin egen virksomhet er bladet Journalisten. Bladet ble startet av Oslo Journalistforening, og fungerte som organ for hele Presseforbundet fra 1945. I 1984 ble Journalisten organ for Norsk Journalistlag. Samtlige trykte årganger fra 1956 til 2001 er gjennomgått. Fra og med 2002 er det vesentligste kildematerialet fra Journalisten hentet fra <http://www.journalisten.no> eller nettarkivet <http://www.retriever.no>. Det er verd å merke seg at nettstedet <http://www.journalisten.no> inneholder et større materiale enn papiravisen Journalisten, fordi nettsidene blir oppdatert kontinuerlig.

Stiftelsen SKUP har lagt hele sitt arkiv over metoderapporter, prisutdelinger og faglige skrifter ut på <http://skup.no>. I tillegg har SKUPs administrator Jens Egil Heftøy gitt meg fri tilgang til sin interne statistikk over SKUPs priser og diplomer.

I analysen av SKUP har metoderapportene vært til uvurderlig nytte. Alle disse rapportene ligger åpent på nettet. Rapportene er samtidige skildringer om hvordan journalistene har arbeidet med saken. Slike rapporter må leses kritisk, siden de er en søknad om en æresbevisning. De gir likevel et unikt innblikk i hvordan journalistene arbeidet med sine saker, og i hvordan de vurderte sitt eget arbeid på det aktuelle tidspunktet. De forteller hvordan den journalistiske metodebevisstheten utviklet seg i perioden etter 1991.

De journalistiske produktene som er valgt ut til nærmere analyse er studert på grunnlag av originalkilder. Hovedkildene til papiravisene er Nasjonalbibliotekets avisarkiv og Riksarkivet. For perioden etter 1990 er kildene i varierende grad tilgjengelig på Internett. Digitale avisartikler er hentet fra Retrievers digitale arkiv og avisenes egne nettsider.

Avhandlingens oppbygning

Hvert kapittel blir innledet med en gjennomgang av den institusjonelle, økonomiske og ideologiske utviklingen før og under den perioden som drøftes. Disse oversiktene er overveiende bygd på nyere pressehistoriske framstillinger.

En viktig utfordring har vært avgrensningen av stoffet. For å strukturere dette materialet veksler analysen mellom bakgrunnsstoff, tynne beskrivelser som gir oversikt over samtlige priser, og tykke, analyserende beskrivelser av utvalgte priser. Dette gir analysen i hvert kapittel to hovednivåer.

Det første nivået er en samlet oversikt over samtlige prisutdelinger i regi av de fire undersøkte prisene. Alle prisene er systematisert, og hovedtendenser er trukket ut. Den som leter vil se at de

⁴ Riksarkivet Pa 835 Aa 0006 Landsmøter

aller fleste prisene i materialet er kommentert. Lest på denne måten kan avhandlingen brukes til å få oversikt over pristildelingene i den undersøkte perioden.

Det andre nivået er en detaljert diskusjon av utvalgte priser, eller grupper av priser der det har vært mer formålstjenlig. De utvalgte prisene er trukket fram fordi de forteller noe viktig om journalistenes markering av autoritet i den aktuelle perioden. Et slikt utvalg er bygd på skjønn, og en tolkning i seg selv. Utvalget må ikke forveksles med en kvalitetsvurdering.

Mange av prisene er gitt for langvarig innsats gjennom år. Da gir det liten mening å trekke ut enkeltarbeider. Innsatsen må vurderes under ett. Mange prisbelønte arbeider er vanskelig tilgjengelige eller slettet, mens andre er lett å finne i arkivene. På dette nivået dominerer samlende omtaler av flere priser, eller generelle karakteristikk.

Det tredje nivået er detaljerte analyser av uttrykksformen i utvalgte prisbelønte arbeider. På dette nivået trekker analysen på impulser fra litteraturteori og retorikk. Det dreier seg ikke om omfattende diskursanalyser, som ville sprengt rammene for avhandlingen.

Tekst betyr vev, og de tre analysenivåene er vevd inn i hverandre. Resultatet er at teksten hele tiden veksler mellom en historisk, en sosiologisk og en retorisk tilnærming.

Avhandlingen er organisert slik:

Kapittel 1 er et teorigapittel, der avhandlingens teoretiske hovedapparat blir presentert.

Kapittel 2 handler om prisene i partipressens tid, 1954–1972.

Kapittel 3 handler om prisene i oppløsningens tid, 1973–1990.

Kapittel 4 handler om prisene i konsernpressens tid, 1991–2014.

Kapittel 5 er en samlet drøfting av hva prisene kan fortelle om hele perioden 1954 – 2014.

I noteapparatet er det brukt disse forkortelsene DN: Dagens Næringsliv. BT= Bergens Tidende
PA= mapper i Riksarkivet. NP= den delen av Norsk Presseforbunds arkiv som er oppbevart i Norsk Presseforbunds lokaler NR= Norsk Redaktørforening

Alle uthevninger i sitatene stammer fra originalkilden.

Arbeidet med avhandlingen ble avsluttet i september 2014.

1. Fortolkning og forestilling

Denne avhandlingen er en historisk studie av et sosiologisk tema, med innslag av retorisk orienterte litteraturstudier. Den kombinerer dermed analysemetoder fra tre ulike fagtradisjoner.

Det betyr at analysen har en fortolkende tilnærming til stoffet. En slik tilnærming er nødvendig fordi journalistikk er en aktivitet som etablerer mening. Mening er en forbindelse vi etablerer mellom et sett av ordnende forestillinger, og et fenomen i verden eller i språket. Mening er altså ikke en egenskap ved fenomenet selv. Meningen oppstår når vi lager en forbindelse mellom fenomenet og det systemet vi bruker til å ordne våre forestillinger om verden.⁵

Vi produserer mening ved å etablere tegnsystemer, eller ved å tillegge gjenstander eller handlinger en betydning som gjør dem til tegn. På denne måten blir så ulike fenomener som trafikklys, dans, musikk, bilder, klær, bilmodeller, matretter og reisemål fylt med mening. De forestillingene som etablerer mening, er satt sammen i mer eller mindre systematisk oppbygde kulturelle koder, som spenner fra en enkel rangordning til verdensspråk.

Kulturelle koder består av forestillinger som deles av flere. De kan derfor brukes til kommunikasjon. Det klassiske eksemplet er språket, som også er vårt mest komplekse kodesystem. I språket kan man analysere meningsproduksjonen og tolkningen på to nivåer: først må selve språkkoden etableres, skape eller læres. Deretter må selve fenomenet plasseres i språket av den som skal si noe. Den som vil forstå må reversere prosessen, og plassere ytringen eller fenomenet i koden. Det er dette som kalles fortolkning.

Todelingen mellom praktisk språkbruk og underliggende kode er en aktivitet for teoretikere. I praksis opptrer de to som en enhet. Det er ikke normalt at de som bruker kulturelle koder har en systematisk oversikt over koden. Koden er noe man lever i. Våre språk har utviklet en avansert grammatikk og et stort vokabular, lenge før den første grammatikeren eller ordbokredaktøren ble født.

Dette gir innsikt i viktige sider ved de kulturelle kodenes egenart. Kodene eksisterer i utgangspunktet bare ved at de praktiseres. Systemet er sjelden uttrykt eksplisitt. Det må trekkes ut ved å studere praksis, og en slik analyse er som regel et brudd med praksisen der koden blir brukt.

De fleste koder består av et sett stilltende avtaler som deles av flere, men fastheten i avtalene varierer. Kodene har en slags geleaktig konsistens. De har form og struktur, samtidig som de er i kontinuerlig endring. Det er også mulig å trekke ut ulike meninger av samme fenomen. I en klassisk artikkel om prosessene encoding og decoding har Stuart Hall beskrevet hvordan den meningen som legges inn i et kulturelt uttrykk, ikke nødvendigvis er den samme som andre trekker ut.⁶ Bruken bekrefter koden, samtidig som koden er under konstant reforhandling.

⁵ Hall, Nixon og Evans 2013 s. 5

⁶ Hall 1973

Reforhandlingen skjer som regel ved at noen bruker koden på en avvikende måte. Eksempler er slang og ”feil” bruk av språket, som blir ”riktig” når det blir akseptert av tilstrekkelig mange. Dette betyr at kulturelle prosesser er sirkulære, og beveger seg langs tidsaksen i en slingrete spiral. Gårdagens resultat blir morgendagens premiss, og fjorårets feil kan være morgendagens standard.

En slik oppfatning av mening, språk og kultur er avledet fra Ferdinand de Saussures lingvistikk. Han skilte mellom språkssystemet *langue*, og den praktiske språkbruken *parole*. Overføringen av denne modellen til alle kulturens områder la grunnlaget for de strukturalistiske retningene i kulturvitenskapen.

Den strukturalistiske tradisjonen har gått gjennom flere generasjonsoppgjør, men kodens sentrale betydning for meningsskapende virksomhet har bestått. Dette har konsekvenser for sosiologien, hvor handlingsbegrepet er helt sentralt. En handling kjennetegnes ved at den har mening. Her skiller handlingen seg fra en refleks eller instinktiv reaksjon. Handlingen er ladet med mening fordi den alltid kunne vært annerledes. En refleks er alltid den samme. Å blunke instinktivt når man får rusk i øyet er en refleks. Å blunke for å få ut rusket, eller signalisere en spøk, er handlinger.

Siden handlinger alltid har et alternativ, må valget mellom ulike mulige handlinger fortolkes. Uten en slik fortolkning blir handlingen bokstavelig talt meningsløs.⁷ For å forstå handlinger snakker vi som regel om grunner, hensikter, formål, vaner osv. Alt dette er begreper som viser til en underliggende kode. De mange ulike handlingsteoriene som er lansert, er innlegg i striden om hvordan man skal forstå handlingenes kode.

Siden handlinger må fortolkes, må også analysen av et handlingsmønster bygge på en dobbel fortolkningsprosess. For i det hele tatt å kunne gjennomføre en systematisk tolkning, må man trekke ut de kodene som gir handlingene mening, før de fortolkes ved å sette dem inn i koden. Dette gjør sosiologien til en hermeneutisk vitenskap, noe blant annet Anthony Giddens har gått sterkt inn for.⁸

En slik tolkningsprosess er aldri entydig. Selv en tilsynelatende entydig liten setning som ”det har sluttet å regne” kan bety svært ulike ting i forskjellige sammenhenger. Den kan både være en banal saksopplysning, en oppfordring til å gå ut, og et uttrykk for lettelse over at årets avling er reddet. Det beste man kan oppnå er derfor fruktbare, rimelige eller gode tolkninger.

Siden handlinger er meningsbærende, er det vanskelig å lete etter årsaksforklaringer. Forholdet mellom det meningsbærende fenomenet og koden er ikke et årsaksforhold, men et henvisnings- eller representasjonsforhold. Koden er ikke årsak til handlingen, like lite som grammatikken eller ordboka er årsak til talen. Naturvitenskapens årsaksbegrep er ikke tilgjengelig når det gjelder handlinger, og bør ha tilsvarende liten anvendelse i samfunnsvitenskapen. Det nærmeste man kommer er størrelser som gjerne kalles bakenforliggende, strukturelle og utløsende årsaker. De

⁷ Østerberg 1993 s. 15

⁸ Giddens 1984 s. 37

kan utløse og styre handlingsforløpet, men sjelden på en entydig måte. De bør heller kalles faktorer eller variable. De påvirker handlinger og handlingsmønstre, men virkningen er ikke lik hver gang slik som i årsaksforhold.

Mange ønsker å erstatte årsaker med grunner. Grunner blir gjerne oppfattet som intensjoner, en slags indre årsaker som utløser handling. De er fristende å forklare handlinger med intensjoner, fordi de tilsynelatende har både retning og styrke, og likner på kreftene i fysikkens kraftparallelogrammer. Problemet med intensjonale forklaringer er at intensjoner er svært vanskelige å måle, og det er vanskelig å måle både styrke og retning i dem. Måleproblemene gjør at intensjoner bør regnes som en metafor.

Når vi skal registrere grunner, skjer det som regel ved å spørre den som handlet om grunnen til handlingen i ettertid. Da betegner ordet grunn en liten fortelling, som leveres for å legitimere eller forklare handlinger og hendelser. Slike små fortellinger forteller mest om forholdet mellom den som gir grunnen og den som mottar den.⁹ Årsaksforklaringer av handlinger er som regel en variant av slike fortellinger.

Hvis vi verken kan bruke årsaker eller grunner til å forklare handlinger, kan det virke som om samfunnet blir uforståelig. Slik er det ikke. Handlinger opptrer alltid i et handlingsrom, med et begrenset antall handlingsmuligheter. Handlinger opptrer i mønstre, som kan beskrives og fortolkes. De utføres i forhold til ytre eller bakenforliggende faktorer, og de kulturelle kodene lader handlingene med mening med en viss fasthet. Hvis man ønsker å forstå regelmessighetene i sosiale fenomener, må man altså diskutere dem i forhold til handlingsrommet og konteksten de utføres i, og forsøke å avdekke de kodene som gir handlingene mening.

Alle de tre fagtradisjonene som denne avhandlingen knytter an til, bygger på fortolkning på ett eller annet nivå. I det følgende vil jeg diskutere et utvalg begreper som vil stå sentralt i fortolkningen av journalistprisene. Det dreier seg om journalistikk, autoritet, ærespriser, Pierre Bourdieus feltbegrep, ideologibegrepet og profesjonsbegrepet.

Journalistikk

Ordet journalistikk brukes både om en praksis og et produkt. Den moderne bruken av ordet skal stamme fra den franske *Journal des Savants* på 1600-tallet.¹⁰ Det har sitt opphav i middelalderens munkevesen, der *journal* ble brukt om en bok der man skrev ned faste bønnetider. Ordet stammer fra det latinske *diurnalis*, avledet fra *dies* (dag).

Ordstammens grunnbetydning har overlevd til i dag. En journalist arbeider med å lage stoff for et allment tilgjengelig skrift, som vanligvis kommer ut daglig. Journalistikk produseres på rutinebasis, i et syklisk publikasjonsmønster. Bruken av journalistiske produkter går inn i befolkningens daglige rutiner. Viktige sider av middelalderens rituelle betydning er altså i behold.

⁹ Tilly 2006

¹⁰ Zelizer 2004 s. 21

Journalistikkens utvikling henger sammen med den teknologiske utviklingen. I utgangspunktet kan man hevde at medier som avisen, radioen, fjernsynet og Internett rett og slett har oppstått fordi det ble mulig å lage dem, og at de ble fylt med stoff som passet til teknikken, produsenten og markedet. Dette åpner for en svært vid definisjon av journalistikk: det er den virksomheten som fyller daglige medier med stoff. En slik oppfatning kunne passe de såkalte boktrykkeravisene, som var den dominerende avistypen fram til begynnelsen av 1800-tallet. Boktrykkeravisene ble produsert av boktrykkere som ønsket jevn inntekt av virksomheten. Boktrykkeren administrerte en rekke underleverandører, samtidig som han framstilte trykksaken.¹¹ Den kunne også passe på de første norske avisene. De sprang ut av annonsekontorer, den tids reklamebyråer.¹²

Et slikt journalistikkbegrep er det ingen som bruker i dag. Journalistikken er skilt ut som eget yrke og praksis. Dette skjedde på 1800-tallet, noe forsinket i Norge i forhold til USA, England og Frankrike. Det første trinnet i denne utviklingen kom da trykkerne engasjerte redaktører til å skaffe og ordne innholdet i avisen. Det meste av innholdet ble levert av skribenter med et annet fast yrke.

På midten av 1800-tallet oppsto et marked for rimelige løssalgssaviser i de store europeiske og amerikanske byene. Dette ble kalt ” the penny press”, skillingsmagasin på norsk. Her var det populært å trykke oppsiktsvekkende historier. Dermed oppsto det et marked for medarbeidere som spesialiserte seg på å finne dem. Det er disse historiene vi i dag kaller nyheter.¹³ Nyhetsjegerne var de første journalistene i vår moderne forstand. Utskillingen av journalister som egen gruppe, og journalistikken som fag, henger nøye sammen med nyheten som teksttype.

Den moderne masseavisen utviklet et system der man skilte mellom redaktøren, journalistene og trykkeriet. I tillegg kom andre tekniske og administrative funksjoner. Slik ble den moderne avisbedriften skapt. Trykkerne mistet sin nøkkelrolle, mens annonseproduksjonen ble skilt ut som egen bransje.

Etableringen av journalistikk som fag, yrke og tradisjon kan derfor beskrives som en utskillingsprosess i flere trinn, der journalistene avgrenset seg fra andre grupper. Denne avgrensingen henger nøye sammen med den tekniske og sosiale utviklingen rundt avisbedriftene, og har fortsatt fram til i dag.

De fleste moderne definisjoner av journalistikk framstår som lett forkledte beskrivelse av nyhetssjangeren, hvor tekstnormer blir kombinert med andre normative elementer. Den norske pressehistorikeren Martin Eides definisjon av journalistikk er et eksempel på dette:

Journalistikk er en moderne institusjon som innhenter, bearbeider og formidler informasjon som gjør krav på å være sann, og som kan være demokratisk relevant.¹⁴

¹¹ Høyer 1995 s. 160

¹² Høyer 1995 s. 128

¹³ Schudson 1978 s. 65

¹⁴ Eide 2011 s. 10

Eides definisjon harmonerer godt med de oppfatningene som har vært utbredt i norsk journalistikkopplæring rundt årtusenskiftet.¹⁵ Eide trekker inn et kjennetegn som regnes som en sentral verdi blant de fleste journalister i land med fri presse: Den informasjonen journalistikken formidler gjør krav på å være sann. Dette kalles *faktisitet*. Det er viktig å presisere at journalistikken *gjør krav på* å være sann. Det betyr ikke nødvendigvis at den er det. Feiltakelser, propaganda og tekstreklame er også journalistikk. Om den er god er et annet spørsmål.

Eides definisjon er beslektet med definisjonen til den amerikanske pressehistorikeren Michael Schudson:

Journalism is the business or practice of producing and disseminating information about contemporary affairs of general interest and importance.¹⁶

Mens Eide trekker inn ”demokratisk relevans”, tar ikke Schudson ordet demokrati med i sin definisjon. Det kan være fornuftig, siden det eksisterer journalistikk også i udemokratiske land. Schudson legger seg nær opp til nyhetsbegrepet ved å trekke inn ”contemporary affairs of general interest and importance”. Eide på sin side unngår nyhetsbegrepet. Begge standpunkter kan forsvares, og begge er diskutabile.

Både Eide og Schudson beskriver journalistikk som informasjon. I moderne journalistikk blir som regel rollen som informasjonskilde oppfattet som sentral, men svært mye journalistikk fungerer som underholdning, og mye av informasjonen er av tvilsom kvalitet.

Den moderne nyheten er sentral i utskillingen av journalistikken som fag, men all journalistikk er ikke nyheter. Nyhetene fyller som regel mindre plass enn annet stoff i de fleste massemedier.¹⁷ Det vil derfor være misvisende å knytte definisjonen av journalistikk til nyheter. Den store vekten som legges på nyhetene både av journalister og medieforskere, må heller tas som et tegn på at journalistikken opererer med et hierarkisk sjangersystem.

Nyheter må heller ikke forveksles med informasjon. Informasjon kan overføres i mange formater og teksttyper. Nyheter er bare en teksttype, eller et knippe teksttyper, blant mange. Journalistikken er i hovedsak en fortellende tradisjon. Tabeller over aksjekursene, eller bussruter, er informasjonstunge og regnes vanligvis ikke som journalistikk. Fortellinger om børsvinnere og busser som alltid er forsinket er derimot journalistikk.

Det er også viktig å holde fast ved at journalistikk ikke er nøytral informasjonsformidling. Journalister velger, velger bort, fargelegger og formidler gjennom fortellinger og

¹⁵ Se f.eks. Østlyngen og Øvrebø 1999 s. 68

¹⁶ Schudson 2003 s. 11

¹⁷ Eide 1991 Ottosen og Bastiansen 2010 s. 153

fortellingsbrokker. Alt dette er fortolkende virksomhet. Journalistene er et innflytelsesrikt fortolkende fellesskap.

Ingen av de to siterte definisjonene gir altså noen dekkende beskrivelse av journalistenes mangfoldige praksis. Ingen av dem gjør det heller mulig å trekke noen presis grense mellom journalistikken og andre tekstformer eller virksomheter. Det er for eksempel uklart hvor langt ut i fjernsynets talkshows og underholdningsmagasiner journalistikken strekker seg. Det er også uklare grenser mellom journalistikk og reklame. Dette har tvunget fram bestemmelser om tekstreklame, som er vanskelige å håndheve i praksis.¹⁸

Journalistikken ser ut til å være et fenomen med ubestemmelig substans og uklare grenser. Dette er ikke et problem. Det er et av journalistikkens sentrale kjennetegn. Uansett om journalistikk beskrives som yrkesgruppe, sosial praksis, tekst, informasjon eller nyheter flyter den over i tilgrensende praksiser, fagområder og teksttyper. Det å praktisere journalistikk fører med seg stadige grensetrefninger med andre fag og yrkesgrupper.

Journalistene har en framskutt posisjon i offentligheten. Posisjonen er attraktiv, så det er mange som søker den ut fra kommersielle eller andre formål.¹⁹ I de fleste tilfelle er det journalistene selv eller deres organisasjoner som avgrenser seg mot andre yrkesgrupper, ved å hevde åpne eller skjulte normer. I de fleste land opererer journalister med etiske kodekser, hvor noen av normene er formalisert.²⁰ I tillegg finner vi formaliserte regelverk som Tekstreklameplakaten, og tekstnormer knyttet til journalistiske sjangre. Et viktig sett slike tekstnormer er samlet i det som vi kan kalle det moderne nyhetsparadigmet.²¹ Dette er igjen nært knyttet til det såkalte objektivitetsidealet.²² Enda et sett med normer ligger i de uformelle normene som "sitter i veggene" i den enkelte redaksjonen, eller overføres gjennom journalistutdanningene. Alle disse normsettene er med på å bestemme journalistikken.

Ut fra dette kan vi sirkle inn journalistikken gjennom flere trinn. I utgangspunktet består journalistikk i å produsere stoff til de periodiske publikasjonene det er mulig å utgi. Et så vidtfavnende journalistikkbegrep har liten tilslutning. I praksis blir journalistikken etablert som fag og virksomhet ved at journalistene selv avgrenser seg mot annen virksomhet. De avgrensende normene varierer over tid, og fra land til land. Daniel C. Hallin og Paolo Mancini har gjennomført analyser som viser at man kan gruppere variasjonene i journalistiske tradisjoner, som de kaller ulike mediesystemer.²³

Disse avgrensningene er normative. Vi kan derfor konkludere med denne forståelsen av begrepet journalistikk: *journalistikk er en avgrenset form for produksjon og distribusjon av fortolkende*

¹⁸ <http://presse.no/Etisk-regelverk/Tekstreklameplakaten> besøkt 23-04-2012

¹⁹ Allern 1997

²⁰ Raaum 2003

²¹ Høyer og Pöttker 2005

²² Ward 2004

²³ Hallin og Mancini 2004

medieprodukter, som er normativt konstituert. Samtidig er det klart at disse normene består av mange ulike normsett, som er omstridt. Det er nettopp striden om de normene som avgrenser journalistikken, som konstituerer den til enhver tid.

Ut fra et slikt syn kan ikke journalistikk bli beskrevet som noe enhetlig og gitt, som for eksempel forekommer i ren eller uren form, eller en virksomhet som vokser fram, modnes eller svekkes. Journalistikk er en variabel praksis, som må beskrives i forhold til det samfunnet og den historiske epoken den utøves i. Den journalistiske praksisen skaper sine normer, koder og tradisjoner i samspill med omgivelsene. Siden journalistikken selv er fortolkende virksomhet, blir studiet av journalistikk en fortolkningens fortolkning.

Makt og autoritet

Begrepet autoritet er sentralt i denne analysen. Autoritet kan betegne både konkrete mennesker (han er en autoritet på området), og en egenskap (han snakker med autoritet). Det kan oppfattes positivt (hun har en naturlig autoritet), mens avledningen autoritær som regel er negativ (et autoritært regime).

Ordet stammer fra det latinske *auctoritas*, som stammer fra *auctor*, som betyr den som skaper eller øker noe, bevart i det engelske *author*. Etymologien er til liten hjelp hvis man ønsker en presisering av begrepsinnholdet.

Slik det vanligvis blir brukt, inneholder begrepet autoritet et element av makt. Den som har autoritet kan kontrollere eller påvirke andres tenkemåte eller handlinger. Dette var også utgangspunktet for Max Webers klassiske diskusjon av autoritet. Han behandlet spørsmålet i flere skrifter, og særlig utfyllende i *Wirtschaft und Gesellschaft*.²⁴

Weber skilte mellom *makt*, *herredømme* (*Herrschaft*) og *autoritet*. Makt er det mest omfattende begrepet, mens autoritet er det smaleste.

Med makt forsto Weber en evne til å sette sin egen vilje igjennom, på tvers av andres vilje. I hans klassiske definisjon av makt formulerte han seg slik:

Ved ”makt” vil vi her alment forstå et eller flere menneskers sjanse til å sette gjennom sin egen vilje i det sosiale samkvem, og det selv om andre deltakere i det kollektive liv skulle gjøre motstand.²⁵

En slik definisjon er problematisk, fordi den forutsetter at maktutøvelsen som hovedregel foregår i et system der aktørene har en uttrykt vilje. Videre forutsetter den motstand, og knytter makten til makthavere. Frivillig underordning og tilpasning til rådende strukturer faller utenfor maktbegrepet. Et begrep som vanens makt får liten mening. Det blir også vanskelig å etterspore makt i fenomener som kultur, religion, byplanlegging eller handelsavtaler.²⁶

²⁴ ”Politikk som livskall”, ”Makt og herredømme”, ”Det legitime herredømmes tre rene typer” i Weber 1971

²⁵ Weber 1971 s. 53

²⁶ Lukes 2005

Siden denne maktdefinisjonen har fått klassikerstatus, er vi i den underlige situasjonen at makt som regel blir definert på en måte som gjør at mange maktformer faller utenfor. Heldigvis er Webers egen diskusjon av makt ikke like trang som den klassiske definisjonen. Det kommer fram i hans drøfting av den maktformen han kalte *Herrschaft*, herredømme på norsk. Her sprengte Weber sitt eget maktbegrep.

For å finne herredømmets spesielle karakter skilte Weber mellom to typer makt. Den ene er basert på interessekonstellasjoner basert på en balanse mellom ressurser. Dette er den tradisjonelle maktutøvelsen vi finner i militære eller økonomiske konflikter. Her er hans klassiske maktdefinisjon treffende.

Den andre maktformen er herredømmet. Det spesielle med herredømmet er at maktutøvelsen er regulert av noe annet enn ren styrke:

Vi vil altså oppfatte herredømme som identisk med det å kunne befale i kraft av autoritet.²⁷

Med autoritet mente Weber en type forestilling, som oppstår i en spesiell type sosial situasjon:

Ved herredømme siktes det altså her til den følgende kjensgjerning: At når den eller de ”herskende” kunngjør sin vilje (”befaler”), vil de påvirke og påvirker de faktisk handlesettet til andre (den eller de som det ”herskes” over) på den måte at disse, i en sosialt relevant grad, handler som om de hadde gjort innholdet av befallingen for dens egen skyld, til maksime for sitt handlesett (”lydighet”).²⁸

Formuleringen er påfallende komplisert. Syntaksen er like innviklet som fenomenet. Nøkkelen til å forstå det hele ligger i ”som om”. Herredømmet ligger ikke i det at en befaling blir fulgt, men i den underlegnes begrunnelse for å følge befallingen. Den underlegne tolker, eller omfortolker om man vil, sin egen handling slik at den ser ut som om den blir utført uavhengig av maktforholdet. For den underlegne ser det ut som om han handler som han gjør på grunn av innholdet i befallingen, ikke ut fra den befalendes styrke.

Herredømmet forutsetter altså en forestilling, som skaper aksept fra den underordnede. Denne aksepten består av to elementer. Den første er *legitimitet*.

Weber hevdet at enhver som har makt, har behov for å rettferdiggjøre sin egen fordelaktige posisjon. Hvis denne rettferdiggjøringen blir akseptert også av de underprivilegerte blir ulikheten legitim:

Hver eneste høyt privilegerte gruppe dyrker en ”legende” som går ut på at gruppen er overlegen av naturlige grunner, om mulig på grunn av ”blods”-forskjeller. Der det rår stabile maktfordelingsforhold og i samsvar med det også en ”stands”-orden, aksepterer også de underprivilegerte skikt denne legende – slik de i alminnelighet aksepterer den overalt hvor det finnes lite rasjonal tenkning over herskeformen, som massene oppfatter

²⁷ Weber 1971 s. 79

²⁸ S.st.

som naturbestemt så lenge tvingende omstendigheter ikke gjør herredømmet til et ”problem”.²⁹

Legitimitet er bare til stede hvis de underprivilegerede aksepterer legenden om at ulikheten er riktig eller naturlig. Her stiller Weber opp tre ”former for indre rettferdiggjørelse”. De fungerer som ”legitimitetsgrunner for herskerforhold”. Det er disse grunnene han kaller *autoritet*.³⁰

Den første legitimitetsgrunnen knytter han til tradisjonelt herredømme, den andre til karismatisk herredømme og den tredje til legalt herredømme. Han begynner med det tradisjonelle herredømmet, som er:

(...)”den evige fortids autoritet”, det vil si skikk og bruk som er helliggjort gjennom uminnelig hevd og vanemessig innstilling”. Den andre er *karismatisk herredømme* eller ”den ualmannelige personlige nådegaves autoritet”. Den tredje er *legalt herredømme*, det vil si ”troen på de legale løvers gyldighet og den saklige kompetanse, som bygges på rasjonalt oppstilte regler.”³¹

Det dreier seg om idealtyper. Det er ingen tvil om at Weber selv regnet det legale herredømmet som det mest legitime, og best tilpasset et moderne samfunn.

Weber beskrev altså autoritet som en egenskap makthaveren påberoper seg, ved å vise til tradisjonen, sin karisma eller ved å resonnerer om lov og rett. Dette er likevel ikke nok å påberope seg autoritet for å få autoritet. Autoriteten etableres først når kravet om autoritet blir anerkjent, slik at den blir en del av den underlegnes forestillingsverden. Slik blir maktforholdet legitimt, og det skapes et stabilt herredømme.

Hvis vi skal plassere Webers autoritetsbegrep i forhold til vårt begrep om kulturelle koder, betyr det at de underlegne fortolker situasjonen ut fra en kode hentet fra legenden de overlegne forteller om seg selv. De tre autoritetsformene blir da kategorier innenfor en mer omfattende forestillingsverden, som omfatter det ulikevektige maktforholdet.

Forholdet mellom herredømme og autoritet, hersker og underordnet har lett for å forsvinne i engelske oversettelser av Weber, fordi det ikke eksisterer noen parallell til begrepet ”Herrschaft” på engelsk. Da Talcott Parsons oversatte deler av *Wirtschaft und Gesellschaft* i 1947, ble ”Herrschaft” delvis oversatt med ”imperative control”, dels med ”authority”. Det siste ordet ble valgt når Weber diskuterte legitime former for herredømme.³² Parsons valgte altså å gi det fenomenet som skulle forklares samme navn som forklaringen. Dette har skapt forvirring av internasjonalt format. Heldigvis er Webers resonnement forståelig på norsk.

Det er lett å se Webers teori om herredømme og autoritet som en variant av Hegels liknelse om hersker og trell. Vrangvillig lest kan den regnes som beslektet med marxistenes forestilling om ideologi som falsk bevissthet. Samtidig foregriper den sentrale elementer i teorien til moderne

²⁹ Weber 1971 s. 87

³⁰ Weber 1971 s. 5

³¹ S.st.

³² Weber 1947 s. 152 (fotnote)

maktkritikere som Bourdieu og Foucault. I Webers diskusjon av autoritet ligger kimen til en hermeneutisk orientert handlingsteori.

I den store litteraturen som har etterfulgt Webers diskusjon av makt og autoritet skal vi her bare trekke inn noen få arbeider. Richard Sennett har diskutert autoritetsbegrepet i et omfattende essay.³³ Sennett bygger også på Weber, men mener at han knyttet autoritetsbegrepet for sterkt til spørsmålet om legitimitet. Sennetts innfallsvinkel er sosialpsykologisk. Han tar utgangspunkt i autoritetens rolle i nære personlige forhold, og hevder at vi ikke bare respekterer legitime autoriteter. Svært ofte respekterer vi autoriteter som hersker i kraft av ren overmakt. Da blir autoritet maktens følelsesmessige uttrykk. Sennett skriver videre at politisk autoritet er en avledning av autoritetsforholdene i privatsfæren. Han beskriver autoritetsdannelsen som en tolkningsprosess:

Of authority it may be said in the most general way that it is an attempt to interpret the conditions of power, to give the conditions of control and influence a meaning by defining an image of strength. The quest is for a strength that is solid, guaranteed, stable.³⁴

I følge Sennett er autoritet en del av samfunnets meningsbærende system. Den prosessen som etablerer autoriteten kaller han ”the work of authority”. I politisk sammenheng beskriver han autoritetsarbeidet slik:

The work of authority has a goal: To convert power into images of strength. In doing this work, people often search for images that are clear and simple. This search for clear and distinct images of authority, however reasonable, is dangerous.³⁵

Sennett forbinder altså autoritet direkte med å fortolke situasjonen. Makt skal omformes til forestillinger om styrke. Han går langt i å legge den fortolkende virksomheten til den underlegne, mens den mektiges bidrag består i å gjøre krav på autoritet ved både å vise styrke og vise hvordan styrken skal fortolkes. Videre hevder Sennett at et sentralt trekk ved de mektiges strategi for å befeste sin autoritet i moderne organisasjoner er universalisme. Den dominerende sikrer sin makt ved hjelp av universalistisk argumentasjon:

This means simply that a command of control issued at the top has a universal validity in the organization. If it's true, believable, or realistic when the top boss says it, it's equally true all down the line.³⁶

Sennett ender sitt essay med en rekke forslag til reform av demokratisk politisk kultur, som tar vare på autoriteten uten å la den stivne til maktmisbruk.

Sennetts kritikk av Weber kan regnes som en anerkjennelse av at det er vanskelig å skille mellom herredømme og makt basert på overmakt. De opptrer alltid i et blandingsforhold. Alle situasjoner

³³ Sennett 1981

³⁴ Sennett 1981 s. 19

³⁵ Sennett 1981 s. 165

³⁶ Sennett 1981 s. 173

fortolkes av de som er inne i dem. Sennet forenkler prosessen, og framstiller autoritet som en fortolkning av, og tilpasning til, en situasjon basert på ulikhet.

Sennets framstilling av autoritet som en fortolkningsprosess knyttet til kommandolinjer stemmer godt med Barbie Zelitzers beskrivelse av hvordan amerikanske journalister brukte fortellinger om Kennedyattentatet til å etablere sin egen kulturelle autoritet. Zelitzer framstiller autoritet som en type kommunikativ praksis:

This book assumes that authority acts as a source of codified knowledge, guiding individuals in appropriate standards of action. (...)

The assumption here is that authority creates community among people who share like notions about it. Such a premise posits the workings of authority within the realm of communicative practice.³⁷

Et fellestrekk ved Weber, Sennett og Zelitzer er at de alle knytter autoritet til fortolkende prosesser innenfor ujevne maktrelasjoner. Det er et slikt autoritetsbegrep som vil bli benyttet i denne analysen.

Utgangspunktet for diskusjonen av autoritetsbegrepet var Webers skille mellom to maktformer. Den ene følger hans klassiske maktdefinisjon, og baserer seg på ren styrke. Den andre er legitimert gjennom anerkjent autoritet, og kalles herredømme. Det dreier seg om idealtyper, og i den virkelige verden finner vi blandingsformer. I en analyse av reelle maktstrukturer blir det da viktig å undersøke hva blandingen består av. Er maktstrukturen hovedsakelig basert på materiell eller økonomisk overlegenhet? Hvilke forslag til fortolkning av forholdet er lansert? I hvilken grad har det foregått en legitimeringsprosess som gir den overlegne anerkjent autoritet?

Når man studerer autoritetsutøvelse, må man studere den kommunikative praksisen hvor både de overlegne og underlegne deltar, og forsøke å trekke ut de forestillingene som blir kodifisert under tolkningen av situasjonen. Det er forholdsvis lett å registrere når en overmektig person eller institusjon påberoper seg autoritet. Men det betyr ikke at den overlegne automatisk får denne autoriteten. Autoritetsmarkeringen må godkjennes av den underlegne, og det er mye vanskeligere å registrere. Analysen blir som regel skjev, med hovedvekt på autoritetsmarkeringen.

Bildet blir mer innfløkt av at autoritetsmarkeringer ikke alltid brukes til å legitimere etablerte maktforhold. De kan også brukes som retoriske virkemidler i forsøk på å erobre makt. I en slik situasjon kan det se ut som om faktorenes orden er omvendt. Den som ønsker å etablere eller styrke sin makt, opptrer som om han eller hun allerede har en overlegen posisjon, eller har en legitim rett til å innta en maktposisjon. Dette kan han vise ved å markere autoritet, for eksempel ved å demonstrere moralsk overlegenhet, karismatiske evner eller påberoper seg støtte i jus eller folkeviljen. Særlig når maktforholdene er flytende og uklare kan man finne autoritetsmarkeringer

³⁷ Zelizer 2004 s. 2

av denne typen. Siden flytende og uklare maktforhold er utbredt i et samfunn som det norske, må vi regne en slik retorisk bruk av autoritetsmarkering som normal.

Bildet kan nyanseres ytterligere. Journalistikk består av symboler, som blir levert av bedrifter som kontrollerer organisasjoner og distribusjonssystemer som redaksjoner, trykkerier, budtjenester, nettservere og sendere for TV og radio. Vi kan gruppere pressefeltets maktformer i materiell makt og symbolsk makt. I følge Martin Eide står journalistikken i spenningsfeltet mellom disse maktformene.³⁸ I pressen består materiell makt i kontroll over faktorer som kapital, organisasjoner og tekniske installasjoner. Den symbolske makten dreier seg om journalistenes mulighet til å prege samfunnets forståelse av verden, hva man er opptatt av, hva man får vite noe om og hvordan det skal fortolkes. Journalistenes autoritetsmarkeringer er ett av mange uttrykk for slik symbolsk maktutøvelse, eller for et ønske om å utøve den.

Vi skal se på noen av de måtene autoritetsmarkeringene kan foregå på i sammenheng med journalistikk og journalistpriser.

De fleste av disse markeringene referer åpent til et *verdihierarki* eller en *rangordning*, som journalisten plasserer seg i forhold til. Dette kan skje ved at journalisten tilordner seg selv en rolle, som for eksempel en som vurderer et fenomen, eller som iscenesetter en annen aktør, for eksempel et intervjuobjekt. En journalist som iscenesetter en professor slik at professoren blir framstilt i en mindre opphøyd posisjon, markerer journalistisk autoritet selv om journalisten selv opptrer liketil og uformelt.

Autoritetsmarkering kan også skje ved at journalisten velger å behandle ulike *tema*. Siden journalister skriver om det meste, er *ordvalg* og *vinkling* viktige markører. Disse faktorene virker sammen. En journalist som påtar seg å vurdere kvaliteten i en høyesterettsdom, markerer i utgangspunktet høy autoritet på journalistikkens vegne. Ordvalget viser hvor høyt han stiler.

I tillegg til autoritetsmarkeringen i selve det journalistiske produktet ligger det en autoritetsmarkering i selve æresprisen. Prisen er både en anerkjennelse av den prisbeløntes autoritet, og en markering av prisutdelerens autoritet.

Når det gjelder aksept av autoritetsmarkeringer må man som regel nøye seg med indikatorer. I journalistenes tilfelle er vi i den heldige situasjonen at de har for vane å ytre seg, og har organer å ytre seg i. Ved å studere reaksjonene i mediene og journalistenes egne fagblader, som *Journalisten*, kan man finne en indikasjon på om autoritetsmarkeringen blir anerkjent eller ikke. Siden det dreier seg om å anerkjenne maktforhold, må man også trekke inn de institusjonelle og økonomiske rammene rundt autoritetsmarkeringen.

³⁸ Eide 2001 s. 17

Ærespriser som relasjonelt system

Pris i betydningen ærespris har samme rot som pris i betydningen kostnad. Ordene stammer fra det latinske *pretium*, som betyr pris eller verdi. På engelsk brukes gjerne uttrykket *award* om ærespriser. Det er en avledning av *ward*, som betyr å vokte. Dette lader begrepet med nyansen å gi spesiell oppmerksomhet. Den er bevart i uttrykket *å påakte* noen.

Prisutdelinger er rituelle begivenheter med faste roller. De fleste elementene i rollespillet er til stede i de fleste priser. Men de har ulik vekt, og kan realiseres på forskjellig vis.

Prisutdelingens roller

En pris kan være innstiftet av en konge eller adelig person, eller en sivil borger eller institusjon. *Prisinnstifteren* tar initiativ til prisen, og som regel er det han som finansierer gildet. De fleste priser kan derfor regnes som et uttrykk for strategiske interesser fra en mektig person eller et mektig miljø. Prisinnstifterens status har stor betydning for hvordan prisen blir oppfattet, samtidig som prisen påvirker hvordan prisinnstifteren blir oppfattet.

Priser kan deles ut av prisinnstifteren selv, men i dag er hovedregelen at en pris gis etter en innstilling av en faglig kompetent jury eller komité, og deles ut av en *prisutdeler* som nyter høy respekt. Også kongenes ordener deles ut etter innstilling av fagkomitéer. Prisens status blir påvirket av jurymedlemmenes faglige anseelse.

Prismottakeren blir utpekt til en forbilledlig person gjennom prisutdelingen. Ved siden av juryens prestisje er prismottakernes ry det viktigste bidraget til å heve statusen til en pris. En pris har sjelden høyere status enn lista over prismottakere.

Selve *prisen* har flere elementer. Dette er en vanlig kombinasjon:

En *materiell ytelse*, som regel et pengebeløp. Store prisbeløp gir som regel stor oppmerksomhet, men prisbeløpet er alltid underordnet prestisjen. Hvis beløpet er viktigst, blir prisen et stipend.

En *symbolsk gjenstand*. Dette kan være en medalje, en statuett eller et kunstverk. Mange viktige priser gir dette som sin eneste materielle verdi.

Begrunnelsen. De fleste priser begrunnes gjennom en kort uttalelse som knytter prismottakeren og hennes prestasjoner til de normene prisen skal hylle.

En prisutdeling skjer nesten alltid gjennom et *utdelingsritual*. Som takk for prisen skal prismottakeren vise takknemlighet. Takknemligheten er en gjenytelse som bekrefter prisens verdighet, ritualets opphøyde status og båndet mellom prisutdeler og prismottaker.

En pris må alltid ha et *publikum*. Publikum kan deles inn i to hovedgrupper: *Kjernepublikumet*, som hører til organisasjonen, lokalsamfunnet eller yrkesgruppa prisen referer til. Det er helt nødvendig at disse får vite om prisen. Ofte er det tilstrekkelig.

Det perifere publikumet kommer indirekte i berøring med prisen. Det er responsen i det perifere publikumet som avgjør om priser som deles ut av vanlige borgere får høy rang. I dag forutsetter det mediedekning.

Føydale og borgerlige priser

Forløperne for det moderne prisvesenet finner vi i æresprisene som var og er knyttet til militærvesenet og det kongelige hoff. Slike priser kan vi kalle føydale, selv om de lever i beste velgående i moderne samfunn. Det spesielle ved disse prisene er at de deles ut av en suveren makthaver.

I Norge er Kongens rett til å dele ut ordener nedfelt i Grunnloven. Dette er et av de få områdene hvor Kongen har beholdt formell myndighet. Storbritannia praktiserer fortsatt et komplisert system av kongelige ærespriser. Prisene The Honours deles ut to ganger i året, på nyttårsaften og dronningens fødselsdag. Også den engelske dronningens heder er innhentet av byråkratiet, så i dag er det fagkomiteer som innstiller kandidatene. I 2012 ble nær 1000 mennesker nominert til disse prisene.³⁹ De føydale utmerkelsene følges sjelden av et prisbeløp. Til gjengjeld er de ordnet i faste klasser og hierarkier. I Norge er det 48 offisielle norske dekorasjoner. Deres innbyrdes rang er hjemlet i kongelig resolusjon.⁴⁰ I Hoffresolusjon av 24. mai 1993 står det hvordan kommandører av våre viktigste ordener skal plasseres i forhold til regjeringsmedlemmer og hoffrepresentanter.⁴¹

I motsetning til de føydale prisene er de borgerlige prisene opprettet av menige borgere eller sivile organisasjoner. Den store veksten i slike priser er et moderne fenomen, med Nobelprisen som det store forbildet. Da det ble kjent i 1896 at Alfred Nobel hadde testamentert sin enorme formue til et fond som skulle danne grunnlaget for fem store priser for fremragende innsats, var det første gang en stor industriformue ble gitt til et slikt formål.⁴² Nobels eksempel inspirerte raskt andre til å opprette liknende priser. Den franske Goncourtprisen ble opprettet av forleggeren Edmond de Goncourt i 1896, og delt ut første gang i 1903. Joseph Pulitzer gjorde planen for Pulitzerprisen kjent i 1903.⁴³ I motsetning til føydale priser følger det som regel penger med de borgerlige.

Både den føydale prisens og den borgerlige æresprisen inngår altså i et relasjonelt system, men systemene er ulike. Mens rangen mellom de føydale prisene er fastlagt av en suveren hersker, kjemper de borgerlige prisenes innbyrdes gjennom fri konkurranse på prestisjemarkedet. Denne kontinuerlige striden om innbyrdes rang er et karaktertrekk ved borgerlige priser. Den er et fast tema i den offentlige diskusjonen om ærespriser.

³⁹ <http://www.direct.gov.uk/en/Governmentcitizensandrights/UKgovernment/Honoursawardsandmedals/index.htm> besøkt 08-03-2012

⁴⁰ <http://www.kongehuset.no/c27052/artikkel/vis.html?tid=27600> besøkt 08-03-2012

⁴¹ Regjeringen 2012 s 43

⁴² English 2008 s. 55

⁴³ English 2008 s. 28

Priser som insentiv

Den teoretiske refleksjonen om ærespriser kan deles i to hovedretninger, en økonomisk og en kulturteoretisk. Den sveitsiske økonomen Bruno S. Frey har forsøkt å etablere en modell for å analysere ærespriser som insentiver ut fra på økonomisk motivasjonsteori.⁴⁴ I sine artikler lister Frey opp mange sentrale kjennetegn ved priser, og lansert en rekke antakelser om sammenhenger.⁴⁵ En av hans sentrale observasjoner er at den symbolske verdien til en pris ikke er konvertibel, slik kontanter er det. En Nobelpris kan ikke veksles inn i femti litteraturpriser fra Nordisk Råd.

Når variabler ikke er konvertible, er det vanskelig å sette dem på formel. Frey har likevel forsøkt seg på dette.⁴⁶ Resultatet er at han stadig må legge inn ikke kvantifiserbare størrelser som premisser. Resultatet blir falsk nøyaktighet, der skjønn blir framstilt som tall. Hans ambisiøse likninger må derfor regnes som metaforer for komplekse kulturelle sammenhenger.

Freys matematiske metaforer er mest fruktbare når de inneholder få variable. Han beskriver for eksempel forholdet mellom antallet priser og prisenes virkning som en kurve som likner en omvendt U: Hvis det deles ut svært få priser på et område, stimulerer de ikke til økt innsats. Få vil anstrenge seg for å få en pris når den er vanskelig å oppnå. Skuffelsen til de mange som ikke får er større enn entusiasmen hos de som får. Når antallet priser vokser endres forholdet mellom skuffelse og stimulering, og motivasjonen øker. Den synker igjen hvis det blir så mange priser at de ikke lenger er eksklusive.

Militærhistorien er full av eksempler på dette. Freys fremste eksempel er det tyske Jernkorset. Under første verdenskrig fordelte den tyske hærledelsen 5,4 millioner jernkors blant 13,2 millioner soldater. Mange soldater fikk flere kors, men de fleste regner med at minst 20 % av soldatene fikk utmerkelsen. Jernkorset ble så vanlig at det sank i anseelse. Det samme skjedde under annen verdenskrig.

Erfaring viser at en hærfører som er på vei til å tape deler ut mange medaljer. Freys forklaring på dette er at den som er i ferd med å tape en krig ikke har mye å tjene på å opprettholde den symbolske verdien til utmerkelsene. Dessuten er medaljer billige.⁴⁷

Selv om historien om jernkorsene er instruktiv, har den økonomiske tilnærmingen til Frey begrenset forklaringskraft. Den vil ikke bli brukt her. Skal man forstå ærespriser må man forlate økonomenes luftige matematikk, og gå til kultursosiologien.

⁴⁴ Frey 1997

⁴⁵ Frey 2005 ; Frey og Neckermann 2008

⁴⁶ Frey 2005

⁴⁷ Frey 2005

Priser som kapitalkonvertering

I 2005 ga James F. English ut den prisbelønte boka *The Economy of Prestige*, en analyse av den vestlige verdens kulturpriser med hovedvekt på det angelsaksiske området.⁴⁸ Han skriver mest om priser gitt til litteratur, billedkunst og film, men English' analyse kan lett overføres til journalistpriser.

English tar utgangspunkt i Bourdieus feltteori, og hans kapitalbegrep, som er hentet fra økonomisk antropologi. I følge English inngår ærespriser i en prestisjeøkonomi. Utfordringen for denne økonomien er at de ulike kapitalformene økonomisk kapital (penger), sosial kapital (forbindelser og rang) og kulturell kapital (prestisje og kunstnerisk anseelse) ikke lar seg konvertere på enkel måte. Hvis man har økonomisk kapital og ønsker å konvertere den til kulturell kapital, må det skje ved at den økonomiske kapitalen blir investert i en rituell sosial praksis. English regner kulturpriser som vår mest effektive mekanisme for konvertering mellom ulike kapitalformer:

(...) They are the single best instrument for negotiating transactions between cultural and economic, cultural and social, or cultural and political capital – which is to say that they are our most effective institutional agents of *capital intraconversion*.⁴⁹

Vekslingen mellom de ulike kapitaltypene skjer gjennom ritualer:

The presenting and receiving of a prize is not, after all, simply a purchase or a payment, not an event perfectly continuous with commerce, not an economic transaction in the narrow sense of the term. It involves both the awarders and the recipients in a highly ritualized theater of gestures and countergestures which, however reciprocal in some of its aspects, can be readily distinguished from the drama of marketplace exchange.⁵⁰

English beskriver altså kulturpriser som en form for rituell byttevirksomhet, der ulike aktører utveksler forskjellige kapitalformer gjennom ritualiserte gester. Forbindelser utveksles mot penger, penger mot prestisje, faglig dyktighet mot penger og forbindelser, prestisje mot forbindelser og penger osv.

Prisutdelinger er festlige tilstelninger, der man roser utvalgte personer og gir dem gaver. Gjennom dette tildekkkes bytteforholdene, og det er nettopp tildekkingen gjennom ritualer som gjør æresprisen til en velegnet konverteringsmekanisme. Skal konverteringen bli vellykket må kalkylen bli fornektet: ”Vi er her for å feire” osv.

Veksten i antall priser var enorm på 1900-tallet. English anslår at antallet kulturpriser har vokst langt mer enn antall kulturprodukter, samtidig som den kulturelle økonomien har vokst mer enn den øvrige økonomien. Han har regnet ut at referanseverket Awards, Honors and Prizes registrerer

⁴⁸ Boka ble valgt til *Best Academic Book of 2005* av New York Magazine
<http://www.english.upenn.edu/~jenglish/Home/JENGLISH.html> besøkt 08-04-2012

⁴⁹ English 2008 s. 10

⁵⁰ English 2008 s. 5

en ny kulturpris hver sjette time.⁵¹ Dette verket utgis årlig i to bind, tykke som telefonkataloger, og omtalte i 2012 mer enn 24000 priser, utdelt av 7500 institusjoner i 130 land.⁵²

Pulitzerprisen er et godt eksempel på at en pris ble opprettet for å konvertere økonomisk kapital til kulturell kapital. Joseph Pulitzers biograf James McGrath Morris hevder at det avismagnaten Pulitzer var mest opptatt av etter makt, var å bli ansett som respektabel. Det siste var ikke lett. Han var jøde og innvandrer. Den formen for journalistikk han og hans konkurrent Randolph Hearst var blitt rike på, ble regnet som mindreverdige. I Life Magazine ble Pulitzer for eksempel karikert som gribb, med undertittelen: ”Scavenger. Eats anything, and grows fat on filth. Vindictive and noisy, but harmless”.⁵³

Ideen om å finansiere et akademisk journaliststudium hadde Pulitzer luftet tidlig på 1890-tallet, men tilbudet ble avvist av Columbia University, som regnet journalistikk som mindreverdige. I 1903 var tiden moden. Da varslet Pulitzer at han testamenterte store deler av sin formue til Columbia University, for å finansiere det som siden ble Columbia University School of Journalism. I tillegg skulle donasjonen finansiere en journalistpris.

En slik donasjon innebærer også et ønske om kontroll. På grunn av Pulitzers krangleverne personlighet ble skolen først opprettet etter at han døde i 1911.⁵⁴ De første prisene ble delt ut i 1917. Det ble da gitt fire journalistpriser, fire litterære priser, en pedagogisk pris og fire reisestipender. Siden har antallet kategorier vokst. I 2010 delte juryen, som fortsatt er knyttet til Columbia University, ut journalistpriser i 14 kategorier, seks forfatterpriser og en musikkpris. En spesialpris gikk posthumt til countrysangeren Hank Williams.⁵⁵ Pulitzerprisen har svært høy status både i amerikansk og internasjonal publisistvirksomhet.

Vigsling, illusio og byråkratisering

Våre hjemlige journalistpriser er borgerlige priser, som må konkurrere om rang på oppmerksomhetsmarkedet. Rangene spiller på våre forestillinger om det høye og det lave. I prisritualet hyller man utvalgte kolleger og slår fast hvilke verdier som er høyverdige. Det gjør prisene til et verktøy for å påvirke den dominerende troen på hva som er betydningsfullt i feltet, som Bourdieu kaller illusio.⁵⁶

Prosessen med å peke ut opphøyde personer og idealer kalles vigsling (consecration) av English, etter Bourdieu.⁵⁷ Vigslingen er i følge Bourdieu en av de viktigste prosessene på kunstfeltet. Den

⁵¹ English 2008 s. 20

⁵² <http://www.gale.cengage.com/> besøkt 08-03-2012

⁵³ Morris 2010 s. 377

⁵⁴ Morris 2010 s. 394

⁵⁵ <http://www.pulitzer.org/> besøkt 24-01-2011

⁵⁶ Bourdieu 1996 s. 230

⁵⁷ English 2008 s. 31

består i at grupper eller verdier opphøyes til en sfære der den kulturelle kapitalen blir den viktigste, hevet over økonomisk konkurranse.⁵⁸

En viktig historisk forutsetning for den moderne vigslingen er akademiene. Forbildet er de franske akademiene for litteratur og kunst, som ble grunnlagt i 1635 og 1648. Akademiene var komiteer som skulle monopolisere kontrollen over verdihierarkiene på sitt område, med utspring i kongemakten. Et av de sentrale virkemidlene deres har vært å dele ut priser. Akademiprisene var en form for byråkratisering, som førte til at føydalismens vekt på opptog og offentlige festligheter ble dempet.⁵⁹

Også sammenslutninger uten kongelig mandat har opprettet akademilignende komiteer for å overvåke den faglige standarden på sitt område. Når de delte ut priser utfordret de akademiens monopoler. Det førte til konkurranse om retten til å felle smaksdommer, og strid om normhierarkiene. Da Alfred Nobel lot Svenska Akademin og den svenske kongen dele ut Nobelprisen var det derfor et dypt motsetningsfylt signal. Kongen velsigner den borgerlige prisen. Det må forstås i lys av at Nobelprisen var den første store, borgerlige prisen. Slike priser hadde ennå ikke funnet sin form.

English hevder at byråkratisering er et viktig trekk ved de moderne kulturprisene. En moderne kulturpris administreres av et sekretariat, som gjerne har mer makt enn fagjuryen. Sekretariatet arbeider i det skjulte, og synes sjelden i offentligheten. Den byråkratiske organisasjonen står i et spenningsforhold til vigslingens opphøyde preg.⁶⁰

Byråkratiseringen har likevel ikke ført til at festen blir avlyst. Den forutsetter et effektivt planleggingsbyråkrati. I dag er de største prisutdelingene opphøyd til TV-show. Muligheten for å omgjøre prisutdelingen til en internasjonal TV-begivenhet regner English som en av de viktigste grunnene til at prisfenomenet har vokst eksplosivt i vår tid.⁶¹

Normkonkurransen

De mange borgerlige prisene har underminert det kongelige og akademiske smaksmonopolet. De har bidratt til å endre kunstfeltet til et åpent smaksmarked, der enhver kan investere penger eller annen kapital for å opphøye sin egen smak.⁶² De borgerlige prisene er altså våpen i striden om normer. Framveksten av dem henger sammen med den økte innflytelsen til borgerskapets institusjoner.

Ærespriser kan regnes som et fleksibelt uttrykk for normsettet til den institusjonen som deler den ut. Institusjoner er forholdsvis stabile, mens omverdenen endrer seg kontinuerlig. Prisene uttrykker

⁵⁸ Bourdieu 1996 s. 122

⁵⁹ English 2008 s. 44

⁶⁰ English 2008 s. 130

⁶¹ English 2008 s. 33

⁶² English 2008 s. 49

hvordan institusjonen fortolker sine normer i forhold til den skiftende praksisen som omgir institusjonene.

Ærespriser kan også deles ut som et ledd i en åpen strid om normer. Det viser motprisene til de etablerte prisene, som den amerikanske filmprisen *The Golden Raspberry* (Det gylne bringebær) eller den britiske BRAT (drittunge)- prisen, som parodierte BRIT-prisen for engelsk popmusikk i flere år.

Slike motpriser motsier sjelden verdihierarkiet til de offisielle prisene direkte. Som regel forfekter de en mer sofistikert variant av hovedprisens verdisystem. *The Golden Raspberry* er en parodi på det amerikanske filmakademiets Oscar-pris. Den går til filmer og skuespillere som ikke er verdig en Oscar, men populære likevel. Juryen utpekte for eksempel Sylvester Stallone til århundrets dårligste skuespiller. Med stor presisjon valgte de samtidas mest populære skuespiller med arbeiderklasseprofil, og stemplet ham som mindreverdige.⁶³

Sammenfallet i verdsett mellom den offisielle prisen og parodiprisen er bare tilsynelatende et paradoks. Smaksdommer er grunnleggende negative. God smak markeres ved å avvise dårlig smak. En positiv smaksdom, som den offisielle Oscar-prisen, er altså lite egnet til å markere grensa mellom god og dårlig smak. En negativ dom kan derimot markere grensene svært nøyaktig. Den parodiske prisen uttrykker normen tydeligere enn den offisielle.⁶⁴

Priser avler ikke bare parodiske priser, men også priser som framstilles som enda mer høyverdige enn forgjengere og konkurrenter. Oppsplittingen i stadig nye og mer spesialiserte kulturpriser er en form for normativ diskusjon:

Every prize that declares or betrays a social agenda opens the door to new prizes claiming greater purity of aesthetic judgment, while every prize claiming such purity opens the door to new and more explicit articulations of artistic value with the social good.⁶⁵

Samtidig som priser skaper motpriser, blir de fleste priser kritisert som skandaløse fra tid til annen. Dette er en normal del av prisutdelingenes rituelle forløp. I Norge har vi et eksempel i den gjentatte kritikken mot Holbergprisen.⁶⁶

I følge English kan ikke de regelmessige skandalebeskyldningene regnes som et angrep på prisene i seg selv. Kritikken går nesten alltid ut på at juryen ikke har håndhevet prisens prinsipper på en måte som er høyverdige nok. Slik legitimerer kritikken og skandalebeskyldningene de skandaliserte prisenes eksistens, ved å befeste troen på de høyverdige idealene som prisen skulle ha hyllet på en bedre måte i følge kritikerne.⁶⁷

⁶³ English 2008 s. 103

⁶⁴ English 2008 s. 102

⁶⁵ English 2008 s. 60

⁶⁶ Wig 2013 2013

⁶⁷ English 2008 s. 212

Konsoliderende, intervenserende og vanærende priser

Et forhold English ikke tar opp er forholdet mellom prisutdeler og prisens kjernepublikum. Det kan brukes til å analysere prisenes funksjon i offentligheten.

En pris må anerkjennes for å ha verdi. De normene prisen hyller, forvaltes som regel av et miljø, en organisasjon eller en institusjon. De som tilhører miljøet kan kalles prisens kjernepublikum, mens de som står utenfor danner et omland. Noen priser deles ut utelukkende for å virke i kjernepublikumet. De store prisene henvender seg som regel til både kjernepublikumet og omlandet.

Priser som deles ut av en prisutdeler med en sentral plassering i et miljø kan vi kalle *konsoliderende* priser. Konsoliderende priser styrker det indre samholdet, skaper oppslutning om normer som er viktig for miljøet, og markerer en grense mot omverdenen.

Mange priser blir opprettet av aktører utenfor kjernepublikumet. Slike priser blir brukt til å påvirke kjernepublikumet i en retning som er ønsket av noen som står utenfor. Eksempler på dette er to norske språkpriser som gis til journalister: Riksmålsforbundets Gullpennen og den nynorske Kringkastingsringens Mediepris. Disse prisene er opprettet av språklige pressgrupper for å påvirke språket i mediene. Svært mange av de mindre norske journalistprisene er av denne typen. Slike priser kan vi kalle *intervenerende* priser. Siden prisutdelinger er redskaper som kan brukes for å påvirke vurderingene i et sosialt felt, kan man også hevde at alle priser har en viss intervenserende effekt.

Det finnes også *vanærende* priser. The Golden Raspberry er en slik pris. De kan være vanskelige å fortolke for utenforstående, siden de har et innslag av ironi.

Begrepene konsoliderende, intervenserende og vanærende betegner egenskaper som kan være til stede i ulike kombinasjoner. Forskjellige iakttakere vil også tolke prisene ulikt.

Som vi har sett i det foregående, er ærespriser et fenomen med mange fasetter. I denne avhandlingen blir et sentralt tema hvordan ærespriser brukes til å påvirke normsettet i og utenfor mediefeltet. Siden æresprisene bearbeider forestillinger om rang, er de godt egnet til å studere markering og anerkjennelse av autoritet.

Pierre Bourdieus teori om felt og handling

Pierre Bourdieus teorier er et viktig premiss for English' analyse av prisfenomenet. Han har utviklet et eget sosiologisk begrepsapparat, som vil bli brukt i en viss utstrekning i denne avhandlingen. Det er derfor nødvendig å diskutere noen av hans sentrale begreper.

Bourdieus påvirkning på journalistikkforskningen har skjedd gjennom generelle sosiologiske teorier. Hans egne bidrag til journalistikkforskningen er tynne. Pamfletten Om fjernsynet

inneholder forelesninger som ikke er basert på empiriske undersøkelser.⁶⁸ Hans eget bidrag i antologien *Bourdieu and the Journalistic Field* (2005) er et forelesningsmanus.⁶⁹

Begrepene som felt, doxa og ulike former for kapital er må forstås ut fra Bourdieus generelle handlingsteori. Den bærer preg av å være en poststrukturalistisk teori, som har beholdt den grunnleggende vekten på forestillingenes betydning for å forstå menneskelig handling, samtidig som den er langt mindre deterministisk og mer aktørorientert enn hans læremester Claude Levi-Strauss' strukturalisme.

Bourdieu etablerer begreper på tre nivåer for å beskrive sosiale systemer: den kollektive størrelsen *sosialt felt*, den individuelle størrelsen *habitus*, som er en egenskap ved individer eller grupper, som beskrives som handlende agenter, og ressurser i feltet, som kalles *kapital*.⁷⁰

Et *felt* (champ) beskrives som et sosialt nettverk med en stor grad av selvstendighet i forhold til andre samfunnsområder. Betegnelsen betyr både åker og slagmark på fransk. Det siste er viktigst: her foregår det maktkamper mellom grupper og enkeltaktører. Bourdieu ser aktiviteten i feltet som en strid om dominans.

Det er forskeren som definerer feltet, ut fra formålet med sin undersøkelse. Feltbegrepet er skalerbart. For å forsvare betegnelsen må feltet være forholdsvis uavhengig. Det er styrt av et sett regler som er særegne for feltet. Disse reglene kan være eksplisitte, som lover, forskrifter eller religiøse dogmer, men de aller fleste er uformulert. De uformulerte reglene tas for gitt, og kalles feltets *doxa*. Begrepet er hentet fra gresk filosofi, der det betyr den alminnelige mening, i motsetning til *episteme*, som er sikret kunnskap vunnet gjennom vitenskapelig (filosofisk) undersøkelse. Doxa er en "(...) undisputed, pre-reflexive, naive, native compliance with the fundamental presuppositions of the field (...)."⁷¹ Doxabegrepet gjør det mulig for Bourdieu å snakke om makt også der det ikke finner sted direkte maktutøvelse. Hvis noen har klart å etablere sine forestillinger i doxa, blir det utøvd makt gjennom disse forestillingene. Et felt er alltid preget av en form for tro på feltets verdier. Denne troen Bourdieu kaller feltets *illusio*. Grensa mellom *illusio* og *doxa* kan virke uklar, og er det.

Bourdies handlingsteori er inspirert av strukturalistisk lingvistikk, og står i en hermeneutisk tradisjon. Sosiale handlinger styres av koder. Kodens regelsett er i stor grad ureflektert eller tas for gitt.

De som opererer i feltet har tilegnet seg feltets regler. Denne personlige varianten av feltets regler kalles *habitus*, som betyr preg eller framtredden.

Når man analyserer journalistikk må man bestemme seg for hva slags felt det er mest fruktbart å definere i studien. I denne avhandlingen kan vi snakke om de to størrelsene *mediefeltet* og

⁶⁸ Bourdieu 1998

⁶⁹ Benson og Neveu 2005

⁷⁰ Bourdieu, Wacquant og Nicolaysen 1995

⁷¹ Bourdieu 1990 s. 68

pressefeltet. Mediefeltet omfatter alle de institusjonene og menneskene som arbeider med å produsere massemedier, i dette tilfellet i Norge. Det omfatter så ulike virksomheter som filmproduksjon, aviser, reklame- og PR-byråer. Pressefeltet kan avgrenses til det vi vanligvis oppfatter som nyhetsmedier, med beslektet virksomhet. Både medlemsblader i næringsorganisasjoner og fjernsynets nyhetssendinger må regnes som en del av pressen. Denne avgrensingen er basert på tradisjon, og grensene er vanskelige å trekke. I en institusjon som NRK kan vi for eksempel spørre om de som produserer fiktive komedier er med i pressen, eller heller skulle regnes til et teater- eller underholdningsfelt. Samtidig er avisenes underholdende helgebilag definitivt en del av pressefeltet. I vår sammenheng vil avgrensingen av det norske pressefeltet være praktisk og organisatorisk, og følger stort sett kriteriene for medlemskap i Norsk Presseforbund.

Man kan også operere med et *journalistisk felt*, slik Jan Fredrik Hovden har gjort i flere arbeider.⁷² Problemet som oppstår da er at det blir lett å miste alle konfliktene mellom journalistene og andre grupper i bransjen av syne, også innenfor pressefeltet. Som vi har sett, er feltet en stridsarena, og avgrensingsepisodene er med på å konstituere journalistikken. Derfor er det mer fruktbart å operere med et hierarki mellom et stort mediefelt og et mindre pressefelt, og omtale journalistikken som en av flere yrkesgrupper i pressefeltet. I denne avhandlingen blir det ikke brukt noe begrep om et journalistisk felt.

Bourdieu kaller alle ressurser som gir fordeler til agenter i et felt for kapital. Kapitalen er av tre hovedtyper, som ikke kan reduseres til hverandre: *Økonomisk kapital* er materielle ressurser. *Sosial kapital* består av sosiale nettverk. *Kulturell kapital* består av mestring og kjennskap til de kulturelle godene som gir fordeler i et felt. Eksempler er sikker smak i kunstfeltet eller vitenskapelig renommé i det akademiske feltet.⁷³ Siden kapitalformene ikke er konvertible oppstår det en rekke konverteringsmekanismer, som de English beskriver i sin analyse av priser.

Doxa og diskusjonens univers

I boka *Outline of a Theory of Practice* beskriver Bourdieu hvordan han oppfatter forholdet mellom doxa og eksplisitt formulerte standpunkter. Denne modellen er viktig for å analysere de forestillingene som dominerer et felt.

De formulerte standpunktene utgjør et "universe of discourse" eller diskusjonens univers, som ligger som en lomme omsluttet av "universet av det udiskuterte".⁷⁴ Det formulerte er begrenset i omfang, mens det uformulerte i prinsippet er uendelig. Det som sies åpent, er omgitt av det som tas for gitt.

Diskusjonens univers er også fornuftens og resonnementets univers. Det følger av modellen at forestillinger kan gli begge veier. Når forestillinger ikke lenger blir diskutert, glir de ut av diskusjonens grelle lys, og kan ende som en doksiske forestillinger. Bevegelser den andre veien

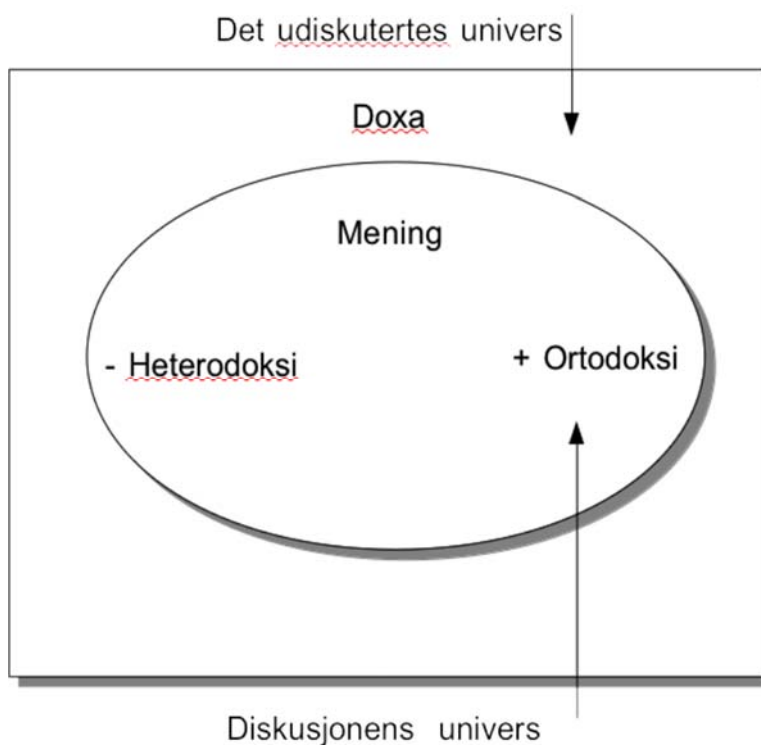
⁷² Hovden 2001

⁷³ Bourdieu, Wacquant og Nicolaysen 1995 s. 104

⁷⁴ Bourdieu 1977 s. 168

skjer gjennom hendelser der doksiske forestillinger blir utfordret. Utfordringen skaper en tilstand av *heterodoksi*, som betyr en konkurranse mellom ulike forestillinger. Heterodoksien fører til at det uformulerte blir formulert, det ubegrunnede blir begrunnet, eller at det naturgitte blir regnet som sosialt bestemt. Slik tvinges doksiske forestillinger ut i diskusjonens rom.

Heterodoksi kan møtes på ulikt vis. Den kan møtes med fornuftsbasert diskusjon. I slike situasjoner kan man bruke Habermas' teorier om kommunikativ handling og rasjonalitet. Heterodoksi kan også møtes med *ortodoksi*, som er en ren fordømmelse, taushet eller annen maktbasert avvisning av det avvikende standpunktet.

Doxa og diskusjonens univers. Etter Bourdieu 1978 s. 168

Man kan alltid diskutere om en forestilling er doksisk, eller om den bare har falt ut av diskusjonen, slik at den ikke lenger blir nevnt. Det kan også være slik at noen regner et forhold som naturgitt, mens andre bare synes det er problematisk uten å gjøre noe med det. Det er altså ikke mulig å sette opp noen klar grense mellom doxa og diskusjonens rom. Dette er en konsekvens av at forestillinger kan gli inn og ut av doxa.

Et problem med doxabegrepet er at doxa er utilgjengelig fordi det ikke er formulert. Det er fristende å gjøre doxa til en mystifikasjon, en skjult struktur som styrer oss uten at andre enn forskeren er oppmerksom på det. Det åpner for en ufruktbar variant av mistankens hermeneutikk, der forskeren gjør krav på å besitte en eksklusiv innsikt som ikke er tilgjengelig for andre.

Vi bør derfor ha et nøkternt forhold til doxa-begrepet. Doksiske forestillinger skiller seg fra andre forestillinger ved at de er så etablert at de aldri blir formulert. Et godt eksempel er kjønnsroller, som tas for gitt av de fleste. De blir bare tydelige når de blir utfordret.

Det er mulig å belyse i hvert fall noen doksiske forestillinger. En metode går ut på å studere situasjoner der et felt er nytt. Et felt under etablering er som regel preget av konkurrerende forestillinger, som er formulert og ikke sunket inn i doxa. En annen strategi er å studere et felt i konflikt eller endring. Da vil det oppstå heterodoksi, som kan tvinge aktørene til å formulere sine doksiske forestillinger.

Hvis man skal blottlegge uformulerte forestillinger må man bruke metodene som er nevnt ovenfor. I denne analysen blir begge brukt. I materialet er det mange episoder som blottlegger uenighet om spørsmål som siden har vært regnet som ukontroversielle, og sjelden blir diskutert. Samtidig blir forhold som nærmest var regnet som naturgitt på 1950-tallet, regnet som utenkelige i dag.

Ideologibegrepet

I denne analysen dukker begrepet yrkesideologi opp til stadighet. Yrkesideologi er et sett forestillinger og argumenter som vedlikeholdes for å legitimere en yrkesgruppes plassering i samfunnet. Denne yrkesideologien brukes både til å styrke det indre samholdet, og til å forsvare yrkesgruppas posisjon overfor omverdenen.

Ordet ideologi er et av de mest mangetydige i både filosofi og politikk. Det er derfor nødvendig med en klargjøring. Resonnementet i dette avsnittet tar utgangspunkt den engelske sosiologen John B. Thompsons diskusjon av ideologienes status i moderne samfunn. Han fører det moderne ideologibegrepet tilbake til den franske opplysningsfilosofen Destutt de Tracy i 1796, som lanserte en vitenskap om ideene, deres karakter og konsekvenser.⁷⁵ De Tracys ideologibegrep var altså verdinøytralt, en slags idehistorie. De Tracy var republikaner, i opposisjon til Napoleons regime, og en ledende figur i et miljø av rasjonalistiske vitenskapsoptimister. I 1812 publiserte Napoleon selv (!) en artikkel om ”ideologene” etter at han hadde vendt hjem fra det katastrofale felttoget i Russland. Der beskyldte han kretsen rundt de Tracy for å være verdensfjerne, og hevdet – noe som var mer alvorlig – at ”ideologene” bidro til å undergrave statens autoritet. Med dette var striden om begrepets innhold etablert på aller høyeste politiske hold.⁷⁶

Karl Marx grep fatt i Napoleons kritikk, og førte den videre i sin polemikk mot tyske filosofer i *Den tyske ideologi*.⁷⁷ Slik ble Napoleons polemiske ideologibegrep innlemmet i marxistisk tradisjon, med nytt innhold og like nedsettende betydning. I de dominerende marxistiske tradisjonene blir ideologi presentert som en form for falsk bevissthet, som regel et uttrykk for

⁷⁵ Thompson 1990 s. 29

⁷⁶ Thompson 1990 s. 31

⁷⁷ Thompson 1990 s. 35

klasseinteresser. Problemet er bare at falsk bevissthet forutsetter ekte bevissthet. Det er selvfølgelig marxistene selv som besitter den ekte varianten. Et slikt ideologibegrep er ubrukkelig.

Thompson hevder at tiden etter Marx har vært preget av en nøytralisering av ideologibegrepet. Et viktig bidrag er Karl Mannheims *Ideologie und Utopie* (1929). Mannheim kom fra en marxistisk tradisjon, men ønsket å erstatte polemikken mot enkeltgruppers partikulære særoppfatninger, som altså er ideologier i tradisjonell marxistisk forstand, med et studium av forholdet mellom samfunn og oppfatninger på generelt nivå. Med dette la han grunnlaget for en kunnskapssosiologi som gjenoppvekker deler av de Tracys opprinnelige program.⁷⁸

Det kan være fristende å gå inn for et fullstendig nøytralt ideologibegrep, men da kan det være like greit å droppe ordet og snakke om ideohistorie i stedet. Thompson argumenterer for å opprettholde ideologibegrepet. Det fanger opp nyttige dimensjoner hvis man fortsatt knytter det til interesser. Nyttan ligger i båndet mellom ideologi og makt. Thompson forstår makt i betydningen dominans og asymmetriske sosiale forhold. Ideologi forstår han som en form for meningsproduksjon, som etablerer og opprettholder dominansforhold:

(...) to study ideology is to study the ways in which meaning serves to establish and sustain relations of domination.⁷⁹

Thompson advarer mot et ideologibegrep som reduserer ideologien til et uttrykk for klasseinteresser.⁸⁰ Han går også bort fra et syn på ideologier som abstrakte systemer eller ”idelærer” som springer ut av en spesiell sosial posisjon. I stedet beskriver han ideologisk virksomhet som en sosial praksis. Den utføres gjennom språkbruk, som henger sammen med samfunnets maktforhold.⁸¹

Thompson operasjonaliserer sitt ideologibegrep ved å dele det inn i fem hovedmodus: legitimering av strukturer, tildekking, gruppebygging, grensdragning og tingliggjøring.⁸² Dette er sentrale elementer i maktstrukturene i et moderne samfunn. Det er språkbruk, alt sammen. Et slikt ideologibegrep ligger svært tett opp til det begrepet om kulturelle koder og meningsdannende prosesser som ble presentert i begynnelsen av dette kapitlet. Hvis man skal oppsummere hva ideologiproduksjon består i, kan man si at det er produksjon av forestillinger som legitimerer makt. Dermed overlapper det Richard Sennetts begrep om autoritet.

Vekten på språk og retorikk trekker oppmerksomheten i retning av mediene. En av Thompsons hovedkonklusjoner er da også at en undersøkelse av ideologi i moderne samfunn må gi studiene av massemedier en sentral rolle.⁸³ I boka *The Media and Modernity* (1995) fører han resonnementet videre, og hevder at mediene virker som ideologiske institusjoner:

⁷⁸ Thompson 1990 s. 48

⁷⁹ Thompson 1990 s. 56

⁸⁰ Thompson 1995 s. 94

⁸¹ Thompson 1990 s. 60-67

⁸² Thompson 1990 s. 60

⁸³ Thompson 1990 s. 264

If we conceptualize ideology in this way, we can see that the development of the media greatly increases the capacity to transmit potentially ideological messages across extended stretches of space and time, and to re-embed these messages in a multiplicity of particular locales; in other words, it creates the conditions for the mediated intrusion of ideological messages into the practical contexts of everyday life.⁸⁴

Thompson hevder altså at mediene er et ideologiproduserende maskineri som sprer ideologiske budskap både om de strukturene de inngår i og om sin egen virksomhet. Mediene er fortolkere som henvender seg til massemarkedet. Studier av massemedier blir ideologisk i dobbel forstand.

Yrkesideologi og synoptiske illusjoner

Uansett hvordan man nærmer seg journalisters yrkesideologi, ender man i et hav av motstridende ytringer om yrkets innhold, formål og praksis. Samtidig er det mulig å spore ideologiske mønstre i den enorme tekstmengden som utgjør mediene. Problemet er at sporingene kan ende med svært ulikt resultat.

Et kjent eksempel på slik oppsummering av vår tids journalistikkideologi stammer fra den svenske sosiologiprofessoren Olof Petersson. Han ledet den svenske maktutredningens analyse av pressen, og i en serie artikler i 1994 beskrev han en ideologisk strømning han kalte journalismen. Journalismen var i følge Petersson den dominerende ideologien i moderne skandinavisk presse. Han mente at journalismen opererte med en samfunnsmodell der tre grupper sto mot hverandre: Makthavere, folket og journalistene. Verden besto av kilder, publikum og redaksjoner. Journalistenes oppgave var å granske makthaverne og fungere som advokat for et maktesløst folk.⁸⁵

Mange har siden brukt Petersson begrep for å karakterisere moderne journalistikk, særlig for å drive mediekritikk.⁸⁶ Peterssons journalistebegrep har vært et fruktbart hjelpemiddel, særlig for en kritisk posisjon i den journalistfaglige debatten.

Man kan likevel reise berettiget tvil om Peterssons påstand treffer journaliststanden som helhet. De tendensene han karakteriserer er definitivt til stede, men de er spredt over mange ulike tekster. Det kan virke fristende å framstille slike spredte ytringer som manifestasjoner av en latent ideologisk understrøm. Denne understrømmen kan man så framstille som journalistenes yrkesideologi i ren form, avdekket gjennom ideologikritisk analyse. Problemet er bare at i det øyeblikket man presenterer et slikt samlet, entydig bilde, har man produsert en synoptisk illusjon.

Begrepet synoptisk illusjon kan spores til to så ulike tenkere som økonomen Friedrich A. Hayek og Pierre Bourdieu. Hayek brukte begrepet *synoptic delusion* (vrangforestilling) om troen på om at noen kan ha tilgang til alle relevante fakta om en tilstand, slik at de kan konstruere en ønsket sosial orden. Han mente uvitenhet om konsekvensene er en forutsetning for all menneskelig

⁸⁴ Thompson 1995 s. 213

⁸⁵ Petersson 1996 "Politikens möjligheter" http://www.olofpetersson.se/_arkiv/skrifter/polm02.htm

⁸⁶ Eide 2004

handling, og derfor også for politikken. Dette var et av hans viktigste argumenter mot politiske prosjekter bygd på sosiale utopier.⁸⁷

Bourdieu innførte uttrykket *synoptisk illusjon* (innbilning) i en diskusjon av antropologiske teorier, og denne bruken er mest relevant her. Bourdieu hevdet at forskeren blir offer for en synoptisk illusjon når han skaper en fullstendig rekonstruksjon av et fenomen som bare kan observeres som bruddstykker.⁸⁸ Den synoptiske illusjonen består i at man regner den fullstendige rekonstruksjonen som selve fenomenet, mens det man observerer er mangelfulle manifestasjoner. Overgangen fra de løse bitene til den samlede rekonstruksjonen bygger på en feilslutning.

Eksemplet Bourdieu bruker er hans egen sammenfatning av de algirske kabylerne kalender. Kabylerne er et bondefolk, som på det tidspunktet Bourdieu bodde blant dem på 1960-tallet, delte inn året i et system der alle gjøremål var knyttet til årstider og merkedager. Problemet til Bourdieu var at han aldri fikk gjengitt kalenderen på en fullstendig måte. Den ble beskrevet i brokker, som til dels var motstridende. Ved å stille sammen mange varianter av kalender klarte han likevel å konstruere en fullstendig kalender, der alle årets merkedager og gjøremål hadde en fast plass i en syklisk struktur.⁸⁹

Problemet med den fullstendige kabylske kalenderen var at den bare fantes på forskerens skrivebord. I hans teoretiske papirvariant avløste periodene hverandre uten blanke felt eller kollisjoner. På bøndernes jorder var det fullt av dem. Bourdieu måtte innrømme at de indre motsetningene i de ulike kalendervariantene ikke var en svakhet hos informantene, men en egenskap ved selve fenomenet. Kalenderen var rett og slett motsetningsfylt. Den fullstendige, harmoniserte versjonen var en synoptisk illusjon.

Et parallelt eksempel fra norsk kulturhistorie er middelalderdiktet *Draumkvedet*. Moltke Moe hevdet at han rekonstruerte det på grunnlag av stev som var rester av et opprinnelig verk. Ingen har dokumentert at det har eksistert noen tapt original. Det *Draumkvedet* vi kjenner i dag, er derfor ikke en middelalderballade, men en moderne synoptisk illusjon skrevet av Moltke Moe, et resultat av 1890-tallets nasjonale begeistring.⁹⁰

Når man skal studere ideologisk praksis er det viktig å unngå synoptiske illusjoner. Utfordringen blir å ikke konstruere en ideologi, eller en kulturell kode, som er vesentlig mer konsistent enn den framstår som gjennom praksis. Hvis de ideologiske sporene er motsetningsfylte og ufullstendige, må de også analyseres som dette. Samtidig er det umulig å gjennomføre analyser uten å forenkle og systematisere. Målet må være å finne en balanse, der man påpeker mønstre og utviklingslinjer, samtidig som det bildet som tegnes også inneholder indre motsetninger. I denne analysen blir det

⁸⁷ Hayek 1973 s. 14

⁸⁸ Bourdieu 1977 s. 97

⁸⁹ Bourdieu 1977 s. 99

⁹⁰ Johannesen 1993 s. 9

derfor beskrevet yrkesideologiske trekk, men det blir ikke konstruert noen sammenhengende yrkesideologi.

Profesjonsbygging som faglig strategi

Ordet *profesjon* har en sentral plass i de norske journalistenes faglige strev fra 1970-tallet til i dag. I sin bok *Pressen er løs* hevder Odd Raaum at journalistene valgte en profesjonslinje i sin faglige kamp på 1970-tallet.⁹¹ Rune Ottosen hevder at journalistene bare delvis havner innenfor et tradisjonelt profesjonsbegrep.⁹²

Profesjonsbegrepet er sentralt både i den sosiologiske tradisjonen som kalles profesjonsteori, og i den fagpolitiske debatten innad i journalistenes (og andres) fagforeninger. Disse to forekomstene er nært forbundet.

Ordet profesjon stammer fra det latinske *profiteri*, som betyr å erklære noe offentlig. På middelengelsk betegnet *profession* den eden man avga når man gikk inn i en religiøs orden. Dette er delvis beholdt i dagens betydning. Utøverne av et yrke forsikrer om at de mestrer en ferdighet, når de hevder at de tilhører en profesjon.

Ord med førsteleddet *profesjon* opptrer både i hverdagspråket og i samfunnsvitenskapen. Hverdagspråkets ord med førsteleddet *profesjon-* betegner som regel individuelle egenskaper. I samfunnsvitenskapen brukes ordet som regel om utdanningsbaserte yrker som har stor kontroll over sin egen virksomhet. Slik kontroll blir gjerne kalt autonomi. De klassiske eksemplene er leger, advokater og prester. I hverdagspråket finner vi ordene *profesjonell* og *profesjonalisme*. *Profesjonell* betyr at en person lever av en virksomhet, i motsetning til amatører, som driver på fritiden ut fra kjærlighet til virksomheten. Den profesjonelle er også dyktigere enn amatører. *Profesjonalisme* er navnet på den profesjonelles dyktighet. Når en vanlig nordmann snakker om *profesjonalisering* betyr det som regel at yrkesutøveren blir dyktigere. Samfunnsviternes bruk av ordet profesjonalisering er tvetydig. Det kan bety dyktiggjøring, men også at yrkesutøverne bygger en organisasjon som gir dem privilegier. Det skaper større klarhet hvis man bruker ordet *profesjonsbygging* om den organisasjonsbyggende prosessen. På vanlig norsk kan man godt være profesjonell uten å hevde at man utøver en profesjon.

De mange betydningene, og fordelingen på fagspråk og hverdagspråk, gir rom for glidende betydninger og tvetydigheter. Glidningen mellom de ulike betydningene er en viktig del av fenomenet. Den danner grunnlaget for yrkesgruppenes, fagforeningenes, forskernes og utdanningsinstitusjonenes retorikk.

Den sosiologiske tradisjonen som kalles profesjonsteori har operert med flere varianter av profesjonsbegrepet. Den klassiske varianten kalles det attributtbaserte profesjonsbegrepet. Det

⁹¹ Raaum 1999

⁹² Ottosen 2004 s. 96

føres gjerne tilbake til et foredrag av den amerikanske pedagogen Abraham Flexner i 1915. Tittelen var ”Is Social Work a Profession?”.⁹³

Flexner gjorde det helt klart at profesjonsbegrepet var normativt. Samtidig trakk han ut noen kjennetegn han kalte objektive, fra en analyse av leger, ingeniører og prester. Resultatet ble en liste over kjennetegn ved de yrkesgruppene han kalte profesjoner. Den var selvfølgelig preget av situasjonen til de gruppene som ga opphav til kjennetegnene.

Flexner regnet ikke journalistikk som en profesjon, siden faget ikke hadde noe vitenskapelig grunnlag. Vitenskapelig innsikt har vært regnet som et sentralt attributt i de fleste listedefinisjoner. Det sentrale for Flexner var likevel yrkets idégrunnlag. En profesjon måtte ha et altruistisk normativt grunnlag for yrkesutøvelsen. Dette har fulgt profesjonsforskningen siden, sterkt eller svakt uttrykt.

Altruismen var ikke minst viktig for Talcott Parsons, som inkorporerte ”det profesjonelle kompleks” i sin strukturfunksjonalisme. Parsons regnet framveksten av profesjonene som intet mindre enn overgangen til en ny samfunnstype.⁹⁴

Selv om ikke alle delte Parsons optimisme, var det en utbredt forestilling på 1950- og 60-tallet at alle yrkesgrupper gjennomgikk en nærmest naturgitt profesjonaliseringsprosess. De ville ende som profesjoner etter den attributtbaserte profesjonsteoriens listedefinisjon.

I en artikkel fra 1964 med den ironiske tittelen ”The professionalization of everyone?” kritiserte Harold Wilensky denne forestillingen. Han fant at det ikke foregikk noen lovmessig profesjonalisering av alle yrkesgrupper.⁹⁵ Artikkelen fikk stor innflytelse, men på et noe annet vis enn opprinnelig tenkt. Wilensky satte nemlig opp fem punkter for å beskrive profesjonaliseringsprosessen. De er en variant av Flexners liste fra 1915, og har siden levd sitt eget liv som operasjonalisering av det attributtbaserte profesjonsbegrepet:

- Yrket må være et heldagsyrke
- Yrket må kreve en formell utdanning
- Utøverne må ha en sterk yrkesorganisasjon
- Yrket krever en offentlig autorisasjon
- Yrkesutøvelsen må styres av en etisk kodeks

En slik hardhendt definisjon i fem punkter står i kontrast til resten av Wilenskys artikkel. Den var prøvende og essayistisk i formen. Etterfølgerne reduserte den til en kriterieliste. Dette er et instruktivt eksempel på hvordan essayistiske resonnementer kan bli banalisert gjennom samfunnsforskernes traderingsprosess.

⁹³ Flexner 2001 (1915)

⁹⁴ Fauske 2008 s. 41

⁹⁵ Wilensky 1964

Siden et attributtbasert profesjonsbegrep forutsetter grenseverdier på flere variable, vil noen yrkesgrupper oppfylle bare noen av attributtene. Slike grupper kalles ofte *semiprofesjoner*.

Standardverket om semiprofesjoner er Amitai Etzionis antologi *The Semi-Professions and Their Organisations* fra 1969. I innledningen ga Etzioni klar beskjed om at semiprofesjonene burde dempe sine ambisjoner om å stige i gradene:

(...) as we see it, a significant segment of the semi-professions aspire to a full-fledged professional status and sustain a professional self-image, despite the fact that they themselves are often aware that they do not deserve such a status, and despite the fact that they objectively do not qualify for reasons that will be discussed.⁹⁶

Etzionis formaninger er det få som bruker analytisk i dag. De er nyttige likevel, siden de viser den normative ladningen i det attributtbaserte profesjonsbegrepet.

Ved inngangen til 1970-tallet kom det en sterk reaksjon mot det attributtbaserte profesjonsbegrepet, med Eliot Freidson som lederskikkelse. Han undersøkte amerikanske leger, profesjonsteoretikernes yndlingsgruppe. Freidson kom til at det klareste kjennetegnet ved en profesjon var at den hadde oppnådd retten til å kontrollere sitt eget arbeid. Spørsmålet ble da hva som lå til grunn for kontrollen. Han fant at autonomien ikke sprang ut av arbeidsoppgavens karakter, men skyldtes at yrkesgruppa hadde oppnådd en politisk bestemt rett til selv å avgjøre hvem som kunne utføre de aktuelle arbeidsoppgavene.⁹⁷ Dette var en grunnleggende kritikk av profesjonsbegrepet. Videre konkluderte han med at man ikke kunne rettferdiggjøre legestandens autonomi med verken kunnskapsgrunnlaget eller legeetikken.⁹⁸ Hans analyser utløste en rekke forskningsarbeider som analyserte hvordan yrkesgruppene arbeidet for å vinne kontroll over eget arbeidsfelt.

Magali Sarfatti Larson studerte de amerikanske legenes historie ut fra et økonomisk perspektiv, og konkluderte med at profesjonsideologien legitimerer sosial ulikhet.⁹⁹ Andrew Abbott bygde videre på Freidson og Larson i sin bok *The System of Professions*.¹⁰⁰ I stedet for å lage enda en spesialstudie av leger, beskrev han hvordan svært ulike yrkesgrupper lå i en kontinuerlig strid om kontroll over arbeidsoppgaver. Han definerte profesjonsbegrepet på en demonstrativt løs måte:

(...) professions are exclusive occupational groups applying somewhat abstract knowledge to particular cases.¹⁰¹

Abbotts konklusjon lå nær Freidsons. Han fant at det som konstituerte de ulike gruppene ikke var indre kjennetegn ved gruppa, men striden om hvem som skulle kontrollere bestemte arbeidsoppgaver. Slik kontroll kalte han *jurisdiksjon*. Hans system av profesjoner var et relasjonelt system av konkurrerende yrkesgrupper, som ville etablere monopol over arbeidsoppgaver. De

⁹⁶ Etzioni 1969 s. vi

⁹⁷ Freidson 1988 s. 72

⁹⁸ Freidson 1988 s. 378

⁹⁹ Larson 1977 s. 242

¹⁰⁰ Abbott 1988

¹⁰¹ Abbott 1988 s. 8

kunne også etablere indre hierarkier. Et eksempel er sykepleierne, som var legenes assistenter, eller regnskapsførere, som assisterte advokater.

I følge Abbott endret systemet seg når det ble rystet. Rystelsene kunne skyldes ny teknologi, endring i markedet, statlige reguleringer eller framvekst av nye yrkesgrupper. Rystelser kunne føre til at arbeidsoppgaver forsvant, oppsto, eller ble åpnet for andre grupper.

Abbott diskuterte de fleste elementene i attributtmodellen, men behandlet dem ikke som egenskaper ved en spesiell type yrkesgrupper kalt profesjoner. I stedet beskrev han dem som virkemidler yrkesgruppene tok i bruk for å få kontroll over arbeidsoppgaver. Utdanning, etiske kodekser og offentlig sertifisering av yrkestitler var eksempler på dette. Et viktig virkemiddel var akademisering av kunnskap. Yrkesgruppene var altså ikke eksklusive fordi de mestret en spesiell kunnskap. De abstraherte kunnskapen for å gjøre den eksklusiv, og holde andre unna både kunnskapen og arbeidsoppgavene.

Abbot beskrev profesjonssystemet slik at det ble meningsløst å skille mellom profesjoner, semiprofesjoner og ikkeprofesjoner. Dermed tømte han det attributtbaserte profesjonsbegrepet for innhold. Han forutsatte bare ekspertise, og det er noe alle faggrupper kan ha. Samtidig er den vekten Abbott legger på striden om kontroll over arbeidsoppgaver viktig for vår analyse. Slik kontroll krever at man legitimerer et monopol, det vil si et asymmetrisk maktforhold. Det må legitimeres gjennom ideologisk virksomhet, utøvelse av makt og påkalling av autoritet.

Abbotts relasjonelle system av yrkesgrupper har mange fellestrekk med Pierre Bourdieus feltteori. Abbott selv hevder at likheten kommer av at de har studert beslektete fenomener, men at de har gjort det med ulike teoretiske utgangspunkt. Abbott kritiserer Bourdieu for å bygge i for stor grad på økonomiske metaforer, og for å skildre all sosial dynamikk som en strid om dominans.¹⁰² Selv står han i Chicagoskolens interaksjonistiske tradisjon.

Freidsons, Larsons og Abbotts analyser tømte det attributtbaserte profesjonsbegrepet for innhold. En nyere retning i profesjonsteorien har derfor gått inn for å studere *profesjonalisme*, det vil si hvordan faglig dyktighet blir ivaretatt av yrkesgrupper som forvalter ekspertkunnskap. Interessen for profesjonalisme fører til at denne delen av profesjonsforskningen nærmer seg en mer generell kunnskapssosiologi. Profesjonsbegrepet står ikke lenger sentralt.¹⁰³

Legitimering og kontroll

I følge Abbott arter yrkesgruppenes strid om jurisdiksjon seg som en strid om kontroll over arbeidsoppgaver, ikke over institusjoner. Dette blottlegger et motsetningsforhold innenfor den profesjonsteoretiske tradisjonen. Ut fra profesjonsteoriens utgangspunkt i studier av leger og advokater, er det tegnet et bilde av profesjonsutøveren som en selvstendig næringsdrivende ekspert med universitetsutdanning. Det er lett å beskrive slike yrkesutøvere som autonome, fordi de styrer

¹⁰² <http://home.uchicago.edu/~aabbott/edited%20vols.html> besøkt 13-01-2014

¹⁰³ Freidson 2001

sine egne små institusjoner på et fritt marked. I dagens arbeidsmarked er det svært få som arbeider slik. De fleste som velger å kalle seg profesjonsutøvere, eller blir kalt det av profesjonsteoretikerne, er arbeidstakere i byråkratiske institusjoner. Slik er for eksempel situasjonen i det norske helsevesenet.¹⁰⁴

Yrkesutøverne i slike organisasjoner har liten formell makt, men arbeider likevel for å sikre kontroll over arbeidsoppgaver innenfor et system som er kontrollert av andre. Maktmidlene de rår over er for en stor del immaterielle, som abstrakt utdanning, sertifisering, yrkesorganisasjoner, etiske komiteer og en sterk yrkesideologi. Her kan man nærmest snakke om et omvendt autoritetsforhold: yrkesgruppa hevder å ha rett til en makt som ikke er forankret i noen ytre maktutøvelse. Makten blir etablert gjennom legitimeringsprosessen. Denne striden for jurisdiksjon kalles gjerne for profesjonalisering. Den burde heller kalles profesjonsbygging, og foregår ved hjelp av en parallell satsing på utdanning, yrkesorganisasjoner, hevding av en moralsk kodeks og yrkesideologisk agitasjon.¹⁰⁵

Profesjonsteorien som lærebok

Den første norskspråklige boka om profesjonsteori er Ulf Torgersens *Profesjonssosiologi* fra 1972. Boka bygde på et hovedfagskurs i emnet. Torgersen presenterte emnet i en udogmatisk, lett ironisk stil. Hans avslappede forhold til retningens tradisjoner førte også til at han ganske ubesværet inntok samme standpunkt som Freidson: Det var ikke nødvendigvis slik at fagmiljøene disponerte en akademisk basis i utgangspunktet. Det kunne like gjerne være slik at de ønsket å etablere en akademisk basis for å få sitt eget fag til å stige i rang:

For en kommende profesjon er det derfor viktig å fremskaffe en passende vitenskap. Før pedagogikken var blitt "lærernes vitenskap" beklaget lærerne seg over mangelen på en passende vitenskap: "Alle de høiere samfundsklasser har en vitenskap som grundlag for sitt virke. Og det gir respekt. Prestene har sin teologi, og juristene sin jus. Læger og ingeniører bygger på vor tids stolte naturvitenskap. Men vi lærere? Hva har vi?"¹⁰⁶ En tilsvarende desperat leting foregår for tiden blant PR-folk. Journalister med tilsvarende aspirasjoner har gjerne tenkt seg at en skulle kunne etablere et universitetsfag – selv om det har vært betraktelig motstand mot tanken blant journalister selv. Sosialarbeidere har vært inne på samme tanke. I slike tilfelle er det ikke uvanlig at selve substansen i den ønskede universitetsutdannelse beskrives svært vagt. Det viktigste er plassen i solen, og solen er universitetet. En slik linje er heller kostbar, og det er et stort spørsmål om den bør oppmuntres. Den forfølges stort sett av nye yrker. De gamle som ikke har greidd det, har stort sett resignert.¹⁰⁷

Her må man skyte inn at Torgersen selv var en sentral aktør i sin egen metafor. Han var universitetslærer i sosiologi, og arbeidet altså som fyrbøter på solen.

¹⁰⁴ Mastekaasa 2008 s. 104

¹⁰⁵ Abbott 1988 s. 59

¹⁰⁶ H.K Busland: "Lærerstandens anseelse" i *Skolebladet* 11.2.1911. I Torgersen 1972 s. 36

¹⁰⁷ Torgersen 1972 s. 36

Torgersens bok ga en lett tilgjengelig innføring i profesjonsteorien som fagfelt og begrepsapparat. Etter at den var utgitt, kunne alle som ønsket det, plukke opp den attributtbaserte profesjonsteoriens normsett og terminologi i nærmeste bokhandel.

Profesjonsteorien som program for fagforeninger

Et gjennomgangstema i profesjonsteorien var yrkesgruppenes kamp for kontroll over sin egen yrkesutøvelse. Resultatet er at den attributtbaserte profesjonsteorien kan brukes som oppskriftsbok av fagforeninger som ønsket kontroll over eget arbeidsfelt. Den normative ladningen kunne brukes til legitimering av attraktive privilegier. Dette gjaldt særlig høyt utdannede grupper, som påberopte seg å mestre kunnskap som var gjort eksklusiv gjennom akademisering.

Det første og klareste eksemplet på at profesjonsteori ble overført direkte fra sosiologien til en norsk fagforening finner vi i Norsk Sykepleierforbund. Den sentrale aktøren i prosessen var Helga Dagsland. Hun var utdannet sykepleier, men gjorde sin viktigste yrkesinnsats som forsker, lærer og tillitsvalgt. Hun studerte forskningsmetodikk ved Columbia University tidlig på 50-tallet, og der lærte hun også profesjonsteori. I 1955 gjorde Dagsland en undersøkelse av sykepleieres arbeidsforhold. Her omtalte hun sykepleie som en ”voksende profesjon”. Hun gikk også inn for å gi sykepleierne ”profesjonell status”, som hun definerte med et profesjonsteoretisk begrepsapparat.¹⁰⁸ Samtidig var det ikke uproblematisk å importere amerikansk sosiologi til et kallsorientert praktisk yrke i Norge på 1950-tallet. Dagsland uttrykte stor forbauselse over at den jevne sykepleier viste liten forståelse for den intellektuelle siden ved sykepleien.

Dagsland omformet profesjonsteoriens attributter til fagpolitisk program, og publiserte dette i en kronikk i 1961.¹⁰⁹ Etter intern strid fikk Dagsland gjennomslag for sin profesjonsorienterte fagpolitiske linje da hun ble valgt til leder for Norsk Sykepleierforbund i 1967. Siden dette har profesjonsteorien vært et grunnpremiss i de norske sykepleiernes faglige strategi.

I sin framstilling av sykepleierforbundets historie viser Ellen Cathrine Lund at forbundet lenge hadde brukt begrepet profesjonell i hverdagspråklig betydning. Dagsland omdefinerte fagets innhold, og ga ordet profesjonalisering et nytt innhold. Sykepleierne skulle skifte syn på seg selv, og ikke lenger oppfatte seg som assistenter for legene. De skulle bygge en selvstendig profesjon. De fant til og med opp en ny vitenskap. Dagslands egen undersøkelse fra 1955 er regnet som det første bidraget i den nye norske sykepleievitenskapen. Det er et slående eksempel på hvordan en yrkesgruppe abstraherer kunnskapsgrunnlaget for å styrke sin posisjon på arbeidsmarkedet.

Sykepleiernes strategiske bruk av profesjonsteorien er det første eksemplet på at en norsk yrkesgruppe tok i bruk profesjonsteorien for å styrke sine interesser. I dag er dette vanlig.

¹⁰⁸ Lund 2012 s. 57

¹⁰⁹ Lund 2012 s. 68

Profesjonsbegrepet fra teori til empiri

Det attributtbaserte profesjonsbegrepet må regnes som et ideologisk begrep, som har vært brukt til å legitimere privilegier og asymmetriske maktforhold. Førte års kritikk av begrepet har ført til at det ikke er mange som forsvarer et attributtbasert profesjonsbegrep i dag. Problemet er bare at det vanskelig å finne noen meningsfylt annen bruk for begrepsbetegnelsen. Det har derfor liten verdi som analytisk begrep i samfunnsvitenskapelige analyser.

Samtidig er det attributtbaserte profesjonsbegrepet en ren oppskriftsbok for velutdannede yrkesgrupper som vil styrke sin posisjon i arbeidsmarkedet. Dette førte til en motgående bevegelse midt på 1970-tallet. Samtidig som Freidsons og hans etterfølgeres kritikk svekket det tradisjonelle, attributtbaserte profesjonsbegrepet i det samfunnsvitenskapelige miljøet, ble det samme begrepet populært i norske fagorganisasjoner og høyere utdanningsinstitusjoner.

Profesjonsbegrepet er ikke bare attraktivt for yrkesorganisasjoner. Det brukes også aktivt av skoler som tilbyr seg å styrke yrkesgruppers stilling på arbeidsmarkedet ved å akademisere dem. I dag kalles de mange statlige yrkesutdanningene på bachelornivå gjerne for ”profesjonsutdanninger”. Ved Høgskolen i Oslo og Akershus har man opprettet et eget Senter for profesjonsstudier. I høgskolens strategidokument Ny viten, ny praksis fra 2011, er ord som inneholder leddet profesjon brukt 27 ganger, i 8 ulike betydninger.¹¹⁰

Gjennom denne rokadene skifter profesjonsbegrepet posisjon fra å være eksplanans (det som skal forklare) til eksplanandum (det som skal forklares). I denne analysen vil ikke profesjon bli brukt som analytisk begrep. Det melder seg likevel med stor tyngde i kildematerialet. Profesjonsbegrepet ble tatt i bruk av journalistene første gang høsten 1973, og det ble brukt stadig vekk i årene etter.¹¹¹ Der ikke selve ordet blir brukt, dukker like fullt mange av attributtene i begrepet opp. Buken av profesjonsbegrepet og journalistenes forvandling av profesjonsbegrepets elementer fra sosiologisk teori til fagforeningsstrategi blir behandlet i kapitlene om periodene etter 1972.

Tidligere studier på feltet

De siste tiårene har det vært stor forskningsaktivitet i norsk pressehistorie. Den er oppsummert i to utgaver av Norsk Mediehistorie (2003, 2008) og firebindsverket Norsk Presses historie 1660-2010 (2010). Det siste er utgitt i forbindelse med Norsk Presseforbunds hundreårsjubileum. Disse verkene danner bakteppet for denne studien. Her skal det bare trekkes inn noen spesielt relevante spesialstudier.

Odd Raaum åpnet diskusjonen om journalistenes fagpolitiske utvikling etter partipressens fall med den lille boka Pressen er løs! Fronter i journalistenes faglige frigjøring (1999). Den er en blanding av pressehistorisk studie og lærebok. Den er full av skarpe observasjoner holdt i en lett ironisk

¹¹⁰ ”Ny viten, ny praksis. Strategi 2020 for Høgskolen i Oslo og Akershus. Oslo 2011”
<http://www.hioa.no/content/download/21101/223117/file/strategi2020.pdf> besøkt 20-11-2013

¹¹¹ Journalisten nr 12 1973

tone, og har levert viktige impulser til denne avhandlingen. Raaum pekte på journalistenes profesjonsstrategi, men avviste å bruke profesjonsteorien som analytisk redskap.

To andre studier i et langt større format rammer inn Raaums bok. Rune Ottosens *Fra fjærpenn til Internett* (1996) er historien om Norsk Journalistlag. Henrik G. Bastiansens bredt anlagte studie *Lojaliteten som brast* (2009) skildrer partipressens etterkrigshistorie og sammenbrudd. Begge disse bøkene er tykke som en gammeldags, analog telefonkatalog, og like uunnværlige.

Både de lange linjer og et vell av detaljer i norsk pressehistorie er altså godt dokumentert. Det samme kan man ikke si om pressens autoritetsmaking. Det eneste større arbeidet er Espen Ytreberg avhandling om fjernsynets retorikk i perioden 1987-1994, ut fra et autoritetsperspektiv. Han diskuterer hvordan denne endret seg i forbindelse med at NRKs monopol ble opphevet.¹¹²

Ytreberg hevder at den moderne fjernsynsretorikken er preget av en *implisitt autoritet*.¹¹³ Den markerer avstand til de formelle autoritetskildene, gjennom ironi eller uformell væremåte. Ytrebergs autoritetsbegrep er svært likt det som kalles autoritetsmarkering i denne avhandlingen. Disse markeringene kopler han til ulike estetiske valg og retoriske strategier i fjernsynsmediet. Han har ikke undersøkt om publikum anerkjente markeringen.¹¹⁴

Ytrebergs studie kan derfor like gjerne kalles en studie i forholdet mellom makt og fjernsynsestetikk. Den gir en godt innblikk i hvordan NRK fjernsynet svarte på de store endringene i de mediepolitiske rammebetingelsene ved å endre uttrykksformen i kanalen. Han viser hvordan estetiske valg forholder seg til maktstrukturene rundt mediekonsernet, og hvordan det utøves makt gjennom estetiske virkemidler.

Den mest markerte norske talsmannen for å bruke Bourdieu i journalistikkforskning er Jan Fredrik Hovden. I 2008 leverte han en doktoravhandling der han beskrev det han kalte journalistiske feltet i Norge. Hovden presenterte også en tidlig variant av sin modell i *Maktutredningens antologi om pressens makt*.¹¹⁵

I avhandlingen kombinerer Hovden en omfattende introduksjon til Bourdieus vitenskapsteoretiske posisjon og hans teorier om felt og handling, med empirisk analyse. I den empiriske delen hevder han at norsk pressehistorie kan fortolkes som en prosess hvor det ble utskilt et eget journalistisk felt.¹¹⁶ Han beskriver elementer i det han kaller et "journalistisk nomos", det vil si den troen på hva som skiller journalistikk fra annen virksomhet. Begrepet *nomos* er hentet fra religionssosiologen Peter L. Berger.¹¹⁷ Avhandlingens tittel *Profane and Sacred* viser også at Hovdens tilnærming er sterkt inspirert av et religionssosiologien. Hovden mener at det journalistiske feltets trosforestillinger bidrar til å konstituere journalistikken. Dette gir hele

¹¹² Ytreberg 1999

¹¹³ Ytreberg 1999 s. 56

¹¹⁴ Ytreberg 1999 s. 48

¹¹⁵ Hovden 2008

¹¹⁶ Hovden 2008

¹¹⁷ Berger 1967

avhandlingen en ideologikritisk undertone, for en slik påstand ligger langt fra selvoppfatningen blant norske journalister. Her er Hovden helt i samsvar med Bourdieus polemiske legning.

Hovdens empiri består av to større spørreundersøkelser.¹¹⁸ På grunnlag av disse har han utarbeidet kart og tabeller over journalistenes holdninger, bakgrunn og plassering i feltet, journalistenes indre klassesdeling, journaliststudenters habitus, og plassert det norske journalistiske feltet i forhold til samfunnets øvrige maktstrukturer. Resultatet er svært komplisert, og presentasjonen ligger på et høyt abstraksjonsnivå. Avhandlingen kan derfor leses som en kombinasjon av en grundig innføring i Bourdieus teorier og deres grunnlag, og et utkast til en feltbeskrivelse, som igjen er et utkast til et større forskningsprogram.

Ida Schultz' Bag om nyhedskriterierne (2006) er basert på feltarbeid i de to danske nyhetsredaksjonene TV Avisen (Danmarks Radio) og TV2-nyhederne.¹¹⁹ Den går inn i en lang tradisjon av studier av hva som foregår i redaksjoner. Problemstillingen er også tradisjonell: Hun undersøker hvilke mekanismer som fører til at enkelte hendelser blir valgt ut for å bli omtalt som nyheter. Også Schultz bruker mye plass på å innføre Bourdieus begrepsapparat, men ender med en nokså tradisjonell analyse av nyhetskriterier.¹²⁰ Hun mener hun har funnet et nytt nyhetskriterium, *eksklusivitetskriteriet*. Hun vier også et kapittel til begrunnelsene for den danske Cavling-prisen. Her konkluderer hun med at de ledende journalistiske idealene i Danmark har endret seg fra formidling (1945-1964) over dagsordensetting (1965-1984) til avsløring (1985-2004). Denne analysen er nokså stikkordsmessig, og går ikke dypt inn i prisene.¹²¹

Jenny Wiiks Journalism in transition (2010) er en statistisk analyse av normer og profesjonelle idealer i den svenske journalistundersøkelsen, som har vært gjennomført av Göteborgs Universitet i perioden 1989-2005.¹²² Det teoretiske apparatet er hentet fra Bourdieu, men siden journalistenes habitus ikke kan måles i en spørreundersøkelse gjør hun et teoretisk sprang underveis, og lander på profesjonsforskeren Julia Evetts' begrep om profesjonalisme. Wiik finner at identiteten til svenske journalister preges av en strid mellom "organizational professionalism", som er ytrestyrt, og "occupational professionalism", som er styrt av yrkesgruppa selv.¹²³ Resultatet er altså en variant av en moderne profesjonsteoretisk analyse, som ikke får spesielt mye ut av feltteorien.

Disse tre undersøkelsene er ulike i problemstilling og metodikk, men alle utløser spørsmålet om det var nødvendig å trekke inn Bourdieus omfattende teoretiske apparat for å beskrive funnene. De viser også det problematiske i å kombinere Bourdieus teorier med et vanlig statistisk materiale. I sine egne bøker kombinerer Bourdieu størrelser på mange ulike nivåer. Resultatet blir en serie eklektisk analyser der han stadig springer mellom overordnede strukturer og individenes

¹¹⁸ Hovden 2008 s. 219

¹¹⁹ Schultz 2006

¹²⁰ Mencher 2003 s. 68

¹²¹ Schultz 2006 s. 220

¹²² http://www.jmg.gu.se/forskning/pagaende_projekt/journalistundersokningarna/ besøkt 06-03-2012

¹²³ Wiik 2010 s. 56

handlinger, mellom feltets strukturer og den enkeltes habitus. Dette kan være inspirerende når forskeren takler vekslingen på en overbevisende måte, som hos mesteren selv eller i James F. English' analyser av ærespriser. Det man taper i stringens, vinner man i inspirasjon. For denne avhandlingens del blir konklusjonen at det ikke er formålstjenlig å legge hele analysen som helhet inn under Bourdieus begrepsapparat. Avhandlingen er inspirert av Bourdieu, og tar i bruk feltbegrepet, der relasjonene og striden mellom de ulike aktørene står i sentrum. Letingen etter dominerende forestillinger i pressefeltet er også inspirert av Bourdieu, og kapitalbegrepet er viktig for å forstå æresprisenes dynamikk. Ut over dette tar analysen i bruk begreper fra tradisjoner som retorikken, Webers autoritetsbegrep og deler av profesjonsteorien.

Metodiske utfordringer

Avhandlingen er en sosiologisk orientert studie med utgangspunkt i et historisk materiale. Den kombinerer derfor metoder fra historie og fortolkende sosiologi.

Det følger av det foregående at en fortolkende analyse av journalistenes autoritetsmarkeringer må nærme seg stoffet på flere nivåer. Den første utfordringen er å finne et fruktbart utvalg av markeringer, beskrive og systematisere dem. Her danner journalistprisene et begrunnet, systematisk utvalg som er gjort av journalistenes fremste representanter i deres egen samtid. Prisene er altså en sammenhengende serie historiske levninger, som peker ut en serie prisbelønte journalistiske produkter.

I den konkrete analysen er første trinn å finne sentrale forestillinger som kan trekkes ut av mønsteret i pristildelingene. Slike forestillinger kan framkomme åpent, i normative eller beskrivende utsagn, eller indirekte gjennom journalistene og priskomiteenes prioriteringer. I det valgte materialet finner vi begge deler.

Det andre trinnet i analysen går ut på å fortolke autoritetsmarkeringene ved å sette dem inn i de forestillingene vi har trukket ut. I praksis vil en slik streng todeling likevel bli unødvendig stiv og formalistisk. Fortolkningen skjer samtidig med at forestillingen blir registrert. Den viktigste begrunnelsen for å registrere en forestilling er nettopp at den gir opphav til en fruktbar tolkning. Når et journalistisk produkt eller en uttalelse blir trukket fram, er det av samme grunn. De to trinnene faller altså sammen i store deler av analysen, men det er viktig å holde dem fra hverandre for å forklare hva som skjer.

I analysen av de konkrete journalistiske produktene vil det bli sett etter en rekke ulike faktorer som er bærer av forestillinger og meningsinnhold:

Hvilke *verdihierarkier* journalisten opererer med, og hvordan han/hun plasserer seg i forhold til dem.

Hvilke *roller* journalisten selv inntar, og priskomiteen hyller.

Autoritetsmarkering kan også skje ved at journalisten velger å behandle ulike *temaer*. Et tema er ikke nøytralt. Det er bærer av verdier og forestillinger.

I analysen av konkrete tekster er grad av *vurdering* og *iscenesetting*, *vinkling* og *ordvalg* sentrale.

Siden det er så mye lettere å dokumentere autoritetsmarkeringer enn å måle om autoritetskravet blir akseptert, vil autoritetsmarkeringene dominere også i denne analysen. Vi har likevel tilgang til en del kilder som kan gi indikatorer på graden av aksept. Pristildelingen er i seg selv en form for aksept, fra den organiserte delen av journalistenes eget miljø. I tillegg vil reaksjonene i fagbladet Journalisten bli brukt som indikator på om autoritetsmarkeringen i det journalistiske produktet, eller pristildelingen, er akseptert av den menige journalist.

2. Journalistpriser i partipressens tid (1954–1972)

Partipressen etter frigjøringen

Da Norge ble okkupert 9 april 1940 ble det utgitt 274 aviser i Norge. Rett før freden i mai 1945 var det bare 114 igjen.¹²⁴ Det nøyaktige tallet varierer ut fra hvordan man definerer en avis, men uansett hvordan man regner ble mer enn halvparten av alle norske aviser stoppet under krigen.¹²⁵ Arbeiderpressen ble rammet hardest. 39 av de 44 arbeideravisene som ble utgitt i 1940 ble stanset under okkupasjonen. Samtlige kommunistaviser ble borte. Mange borgerlige aviser ble også rammet, men en langt større andel av disse overlevde. Noen av disse hadde overlevd som fellesaviser. En betydelig del av de avisene som kom ut gjennom krigen ble nazifisert.

Utgangspunktet for de mange nedleggelsene var politisk sensur, men en viktig bivirkning var økonomiske forskyvninger i avismarkedet. De avisene som fortsatte å komme ut overtok annonsene. Situasjonen i Oslo er et talende eksempel. Arbeiderbladet ble stoppet, og da driften ble gjenopptatt i 1945 var opplaget om lag det samme som før krigen. Konkurrentene Aftenposten og Morgenposten hadde derimot økt opplaget med henholdsvis 57 og 40 prosent fra 1938 til 1946.¹²⁶

Dette er bakgrunnen for det store avisoppjøret etter krigen, som foregikk mellom 1945 og 1954.¹²⁷ Det hadde både en politisk og en økonomisk komponent.

Den politiske delen gjaldt pressefolks samarbeid med okkupasjonsmakten. Norsk Presseforbund vedtok at alle pressefolk som hadde vært medlem av Nasjonal Samling skulle ekskluderes, og nedsatte en intern æresrett i 1945.¹²⁸ Æresrettens undersøkelser la grunnlaget for en serie eksklusjoner.¹²⁹ Riksadvokaten nedsatte også en komité, Riksadvokatens aviskomité, som gransket pressens opptreden. Som en reaksjon på dette opprettet de avisene som ikke var stanset av tyskerne *Avisutvalget av 1945* for å tale sin sak.¹³⁰

I juli 1946 organiserte de avisene som var blitt stanset *Arbeidsutvalget for de stansede aviser*. De krevde erstatning for sine økonomiske tap. Tapene gjaldt både teknisk utstyr som var stjålet eller solgt, og formuestap.¹³¹ Arbeiderpressen var ledende i Arbeidsutvalget for de stansede aviser, og i striden gikk man ikke av veien for å bruke uttrykk som ”landssvikorganer” om

¹²⁴ Hjeltnes og Bastiansen 2010 s. 16 s 16.

¹²⁵ Høst 2009 s. 15

¹²⁶ Hjeltnes 1990 s. 45

¹²⁷ Bastiansen 2009 s. 27

¹²⁸ Hjeltnes 1990 s. 71

¹²⁹ Hjeltnes 1990 s. 93

¹³⁰ Hjeltnes 1990 s. 100

¹³¹ Hjeltnes 1990 s. 149

avisene som hadde kommet ut. Polemikken brukte gjennomgående nasjonale termer. Samtidig ble den politiske konflikten rettsliggjort, siden kravene ble rettet gjennom en erstatningssak.¹³²

Avisutvalget av 1945 forsvarte seg med stor kraft. De stansete avisene fikk heller ikke særlig støtte fra regjeringen, selv om den var utgått fra Arbeiderpartiet. Oppgjøret trakk ut, og førte ikke til store erstatninger.¹³³ Det førte likevel til at særlig arbeiderpressen ble tilgodesett med importtillatelse når de skulle gjenoppbygge sine trykkerier.¹³⁴ Prosessen var viktig som mediepolitisk uttrykk. Pressens ledere ønsket å rekonstruere partipressesystemet fra før krigen, og dette ble gjennomført på få år.

Eierskapet i de store lokalavisene var gjennomgående spredt på et stort antall aksjonærer, noe som svekket eiernes direkte innflytelse. Et unntak var Aftenposten, som ble kontrollert av Amandus Schibsteds arvinger. Den gjenoppbygde partipressen besto av fire hovedgrupper.

Venstrepressen var dominert av de store avisene langs kysten, som Fædrelandsvennen, Stavanger Aftenblad og Bergens Tidende. Den største venstreavisen var Dagbladet. Venstrepressens tilknytning til partiet var forholdsvis løs.

Høyrepressen besto også av privateide aviser. Mange av de mindre avisene fikk økonomisk støtte av partiet. Flere av landets største aviser, som Aftenposten og Adresseavisen, var høyreaviser.

Arbeiderpressen var strengt kontrollert av parti og fagbevegelse. Eierne bidro med store pengesummer for å forhindre at mange av avisene gikk konkurs. De fleste arbeideravisene var nummer to-aviser med små annonseinntekter, med unntak av Nordlys i Tromsø og Arbeiderbladet i Oslo.

Bondepartiet hadde den minste pressegruppa. Den sto sterkest på Østlandet og i Trøndelag. Kristelig Folkeparti hadde ingen organisert partipresse, men ble støttet av uavhengige kristne aviser som Dagen og Vårt Land.

Verdens Gang og partipressen

Dette var ingen selvfølge at partipressen skulle gjenoppbygges. Sterke krefter i Hjemmefrontens indre krets hadde ønsket noe annet. Skepsisen kom klarest til uttrykk hos skikkelser som dr. philos. H.O. Christophersen og redaktør Chr. A. R. Christensen, som begge hadde sentrale roller i Hjemmefrontens ledelse. Her hadde de høstet gode erfaringer med samarbeid på tvers av partilinjene, og utviklet en dyp skepsis til partisystemet. Christensen var en av forfatterne bak Fellesprogrammet fra 1945. Han var også sentral i utgivelsen av fellesavisen Oslo-pressen i maidagene 1945. Begge to var nøkkelpersoner da den nye avisen

¹³² Hjeltnes 1990 s. 225

¹³³ Hjeltnes 1990 s. 237

¹³⁴ Bastiansen 2009 s. 31

Verdens Gang ble etablert på ruinene av Tidens Tegn i 1945, og tok navnet fra Ola Thommessens gamle avis.¹³⁵

Den nyetablerte Verdens Gang var det nærmeste man kunne komme et hjemmefrontorgan i fredstid. De som startet avisen ønsket at Verdens Gang skulle opptre som politisk brobygger, hevet over partistriden. I programartikkelen ”Våre veier og vårt mål” i avisens første nummer gikk de til åpent angrep på partipressesystemet. De slo til lyd for en ny saklighet:

Det trengs en lojalitet overfor landet, overfor helheten, som står over lojaliteten mot gruppen, klassen, partiet.

Verdens Gangs første oppgave skal være å bære fram en slik politikk, ubundet av gamle partidoktriner, basert på et så vidt mulig saklig og fordomsfritt grunnlag. Bladet ser det som sin oppgave – uten hensyn til klassers eller andre gruppers særinteresser – å søke fram til en politikk som har helhetens vel for øye (...)¹³⁶

Dette ambisiøse programmet ble ikke lettere av at kretsen bak avisen var preget av indre motsetninger. Fabrikkeier John H. Andresen, som var sentral både som organisator og økonomisk bidragsyter, ønsket at avisen skulle bruke faneordet ”liberal” til å kjempe for økonomisk liberalisme.¹³⁷ Den idealistiske idehistorikeren H. O. Christophersen ville i stedet kjempe for ”objektivitet” og folkeopplysning. Han uttalte under Verdens Gangs stiftelsesmøte 11. desember 1945 at ”dette er første gang at objektiviteten bevisst bemektiger seg en dagsavis”.¹³⁸

Det viste seg raskt at både åndens og objektivitetens makt var begrenset, og at Christophersens idealer ikke la grunnlaget for praktisk avisdrift. Avisen falt snart inn i rollen som en halvstor, borgerlig avis med svak økonomi. Politisk ble Verdens Gang preget av redaktøren Chr. A. R. Christensens bakgrunn som venstrepolitiker og forsvarsvenn. Den kalde krigens politiske klima førte til at avisen ganske snart falt ned på borgerlig side, selv om den fortsatt var uavhengig.

Selv om den kritiske holdningen til partipressen og dyrkingen av et saklighets- og objektivitetsideal ikke ga avisen noen sterk posisjon i markedet, ga den viktige impulser til pressens organisasjoner. Chr. A. R. Christensen hadde sentrale tillitsverv i Norsk Presseforbund. Han representerte norsk presse i flere internasjonale sammenhenger, og det var han som førte den store revisjonen av Vær varsom-plakaten i pennen i 1956. Christensen må regnes som en av sin tids viktigste norske presseideologer.¹³⁹

Dårlig økonomi og kravet om å treffe lesernes smak presset sporten inn i spaltene. Verdens Gang måtte orientere seg i retning av populærjournalistiske sjangre som var tilpasset det

¹³⁵ Eide 2006 s. 147

¹³⁶ VG 26.06.1945

¹³⁷ Eide 1998 s. 102

¹³⁸ Eide 1998 s. 106

¹³⁹ Eide 2006 s. 189

framvoksende forbrukersamfunnet. Dette ble særlig tydelig under omleggingen til ettermiddagsavis i 1953.¹⁴⁰

Verdens Gangs opposisjon mot partipressen var altså ingen suksess, men den var en viktig markering av motstand mot den rådende partipresseideologien. Selv om Verdens Gang ble tvunget inn i den kalde krigens politiske mønster, gikk avisen likevel ikke inn i partipressen. Verdens Gang la om til tabloidformat i 1963, markedsførte seg som den populære underholdningsavisen VG, og ble kjøpt opp av Aftenposten i 1966. Gjennom forvandlingen til underholdningsavis i tabloidformat, med Aftenpostens kapital i ryggen, ble VG en suksess. Avisen kom til å gi viktige impulser til norsk journalistikk. Uavhengigheten fra 1945 var en forutsetning for den rollen tabloidavisen VG kom til å spille i norsk presse etter 1963.

Partipressen som propagandasystem

Den norske partipressen oppsto i den partidannende epoken etter 1870, som kulminerte med innføringen av parlamentarismen. Antallet aviser eksploderte, og det skjedde gjennom opposisjonell knoppskyting. Svært mange nye aviser ble opprettet i opposisjon til stedets ledende avis.¹⁴¹ Partitilknytningen var som regel frivillig når det gjaldt Høire- og Venstreavisene, mens arbeiderpressen ble opprettet av arbeiderbevegelsens organisasjoner.

Partipressen var en viktig del av det moderne organisasjonssamfunnet. Det var umulig å skille partiorganisasjonen fra partienes aviser. De trykte skriftene gjorde mer enn å formidle informasjon og synspunkter. De skapte et nytt marked for meninger og abstrakte identiteter, som skilte seg fra tidligere identiteter som gudbrandsdøl, bergenser eller kristen. Trykksakene skapte nye fellesskap, som gjorde det mulig å oppfatte seg som venstremann, høyremann, avholdsmann, målmann, sosialist eller kvinnesakskvinne.

Partipressens framvekst i Norge var parallell til utviklingen i Sverige og Danmark. De skandinaviske landene fulgte dermed motsatt utvikling av land som USA og Storbritannia. I den angloamerikanske sfæren gikk utviklingen på slutten av 1880-tallet i retning av frie, kommersielle aviser som markerte større avstand til partiene.¹⁴²

De store organisasjonenes rolle i det norske samfunnet endret karakter i etterkrigstida. Denne endringen er beskrevet som en overgang fra organisasjonssamfunn til fritidssamfunn. Den økte levestandarden, sammen med veksten i utdanning og offentlig velferd førte til at organisasjonenes interessekamp og idékamp ble mindre viktig. Fritid ble viktigere, og den frivillige organiseringen ble mer orientert mot å legge til rette for meningsfylte fritidsaktiviteter. Dette var en gradvis utvikling, men makt- og demokratiutredningens forfattere tidfester overgangen til 1960.¹⁴³

¹⁴⁰ Eide 1998 s. 196

¹⁴¹ Bastiansen og Dahl 2008 s. 240

¹⁴² Høyer 1995 s. 295

¹⁴³ Østerud, Engelstad og Selle 2003 s. 142

De norske partiavisene dannet et landsdekkende system der hvert parti utga en egen avis i alle lokalsamfunn hvor det overhodet lot seg gjøre. Sammen med Norges kompliserte geografi førte dette til at avistallet ble høyt. Samtidig var mange aviser små og fattige. Hver avis ble strengt redigert ut fra politiske hensyn. I den grad noen tenkte på at man måtte sikre ytringsfriheten, foregikk det ved at de ulike avisene var innbyrdes uenige. Både kommentarstoffet og nyhetsmeldingene ble redigert ut fra partipolitiske vurderinger, slik at begivenheter som gavnet konkurrerende partier som regel ble fortiet eller kritisert. Avisene samarbeidet innenfor sine partinettverk. Det skjedde gjennom partienes pressebyråer, som sendte politisk stoff, ledere og kommentarer til sine aviser. Dette systemet ble modernisert og effektivisert av alle partigruppene i årene etter krigen.¹⁴⁴

Teorien bak partipressen var en enkel variant av en stimulus-respons-teori. Tanken var at pressen hadde stor påvirkningskraft, særlig gjennom meningsbærende artikler som kommentarer og ledere. Når leserne leste disse artiklene, ville de også overta standpunktene. Henrik G. Bastiansen har påvist at denne forestillingen var utbredt i alle de fire norske partipressegruppene etter 1945.¹⁴⁵ Forestillingen stakk så dypt at A-pressen laget statistiske oversikter over stemmetall og opplag i ulike fylker, og fant at det var samsvar mellom tallene. Dette ble tolket som et tegn på at partipressens effekt.¹⁴⁶ Ut fra en slik tankegang var det et alvorlig tap for partiet hvis en partiavis ble nedlagt, siden partiet mistet sitt viktigste politiske redskap i avisens nedslagsfelt.

Partipressen var ikke bare en propagandamaskin. Den var også et system av lokalaviser, som skulle betjene lokalsamfunnet med å fortelle nyheter, og skildre hverdagslige hendelser og trivialiteter. Annonsene var viktige både for lokalsamfunnet og for avisenes økonomi. Avisene kombinerte altså to svært ulike roller. De var tjenesteytere for lokalsamfunnet, samtidig som de skulle propagandere for moderpartiets politiske linje. Innad i partiapparatene regnet man nyhetene som en slags lokkemat, som skulle tiltrekke leserne slik at de ble eksponert for partiavisens viktigste innhold, som var de politiske kommentarartiklene og lederne.¹⁴⁷

Partipressen var en næring med betydelig omsetning, som kunne brødfø et stort antall mennesker. Sentrale politikere hadde viktige stillinger i pressen, og hvis de ikke var valgt inn på Stortinget eller kalt til regjering, gikk de tilbake til sine redaktørstoler. Partipressen fungerte dermed som en slags personalunion mellom pressen og den politiske institusjonen. Særlig på mindre steder var redaksjonene en viktig del av selve partiapparatet.¹⁴⁸ Personalunionen førte til overrepresentasjon av pressefolk i Stortinget. I det Stortinget som ble valgt i 1965 hadde 43 av 165 representanter nær tilknytning til pressen. 20 av disse var redaktører eller journalister.

¹⁴⁴ Bastiansen 2009 s. 70

¹⁴⁵ Bastiansen 2009 s. 85

¹⁴⁶ Bastiansen 2009 s. 78

¹⁴⁷ Bastiansen 2009 s. 79

¹⁴⁸ Wale 1972 s. 42

I 1972 regnet Thorbjørn Wale opp fire partiformenn, fire nestformenn, en stortingspresident og en parlamentarisk fører som hadde bakgrunn som journalister.¹⁴⁹

Det praktiske og økonomiske samspillet mellom parti og presse fulgte et intrikat mønster, som ikke er klarlagt i detalj. Partiene overførte store summer til partiaviser med dårlig økonomi. Partiene støttet også avisene ved å gi dem stoff fra pressekontorene. Samtidig spilte partiavisene en viktig rolle for partiene, som rekrutteringskanal, opplæringsinstitusjon og sysselsetting for politikere uten betalte tillitsverv. Man kan derfor hevde at store deler av det norske politiske systemet ble finansiert av partipressens annonsesalg. En indikator på avisenes betydning for partiapparatene finner man i statens støtte til de politiske partiene. Dette ble først innført i 1961, som støtte til partigruppene på Stortinget. På dette tidspunktet var det få sprekker i lojaliteten mellom presse og parti. Fra 1970 ga staten direkte støtte til partiorganisasjonene, en ordning som ble utvidet i årene som fulgte.¹⁵⁰ Opptrappingen av den offentlige støtten til partiene skjedde altså parallelt med at partipressen gikk i oppløsning etter 1972. Samtidig endret partiene karakter. Medlemstallene gikk ned, mens store deler av partiapparatet ble finansiert gjennom skatteseddelen.

I flere oversikter over norsk pressehistorie brukes ulike uttrykk som skal vise at det norske pressesystemet sto på sitt høyeste i etterkrigstida. I oversiktsverket Norsk Mediehistorie er det perioden 1960-1980 som blir omtalt slik.¹⁵¹ I sin analyse av partipressens sammenbrudd kaller Henrik G. Bastiansen perioden 1945-1972 partipressens senit. I en studie av norsk pressestruktur fra 1945 til 2009 opererer Sigurd Høst med fire perioder med grunnlag i opplagstall: En gjenreisningsperiode fra 1945 til 1952, året da papirrasjoneringen ble avviklet. Etter dette kom en periode med avisdød og nedgang i opplaget. Den varte fra 1953 til 1969. Perioden 1970 til 1989 var preget av vekst både i avistall og opplag, nyskaping og omstrukturering. Fra 1990 har det vært en turbulent periode med motstridende tendenser i avismarkedet. En ujevn vekst i antall aviser har gått parallelt med et markert opplagsfall.¹⁵²

Periodene avviker fra hverandre fordi forskerne har studert noe ulike kategorier. Hovedmønsteret er likevel klart: Partipressen ble rekonstruert mellom 1945 og 1953. Den virket med full kraft til begynnelsen av 1970-tallet. I 1972 ble systemet rammet av en krise, og begynte å forvitne ganske raskt. Den norske partipressen var stort sett avviklet i 1990, selv om avisenes gamle politiske sympatier fortsatt har vært merkbare også etter dette.

Fortrolige diskusjoner om partitilhørigheten

Partipressen var en sentral faktor både i det norske politiske systemet og det norske mediesystemet. Bortsett fra kritikken ved etableringen av Verdens Gang var det få som kom med åpen kritikk av ordningen før midten av 1960-tallet. Man kunne derfor vente at

¹⁴⁹ Wale 1972 s. 29

¹⁵⁰ Heidar og Svåsand 2004

¹⁵¹ Bastiansen og Dahl 2008 s. 353

¹⁵² Høst 2009 s. 8

partiloyalitet, eller rollen som forkjemper for moderpartiets saker, kunne bli regnet som indikator på journalistisk kvalitet i denne perioden.

En gjennomgang av både fagbladet Journalisten og Presseforbundets arkivmapper om journalistpriser viser ikke noe som helst tegn til dette. Partiloyalitet eller agitatoriske evner ble aldri omtalt som journalistiske dyder i journalistenes egne organer. De er fullstendig fraværende som kvalitetskriterier, både i pristildelinger og generell diskusjon. Partitilknytningen var stort sett et ikketema i journalistenes organer helt fram til midten av 1960-tallet. Det er et påfallende fravær.

En av de få gangene spørsmålet dukket opp i Journalisten var i november 1957. Einar Diesen, som var nyvalgt formann i Presseforbundets etiske råd Det Faglige Utvalg og sjefredaktør i Aftenposten, holdt en innledning om presseskikk i Oslo Journalistklubb. Han kom inn på forholdet mellom presseskikk og valgkamp. Diesen hevdet at polemikken var blitt langt mer elevvert og saklig i forhold til mellomkrigstida. Dette forbandt han med samholdsfølelsen som var etablert under krigen. Samtidig spurte han:

Har vi samtidig berøvet diskusjonen på lederplass – hvor man jo er vant til hugg og tåler mye – noe karakteristisk?¹⁵³

I 1957 førte norske journalister fortsatt utførlige referater, så debatten på møtet kan følges i detalj. Det ble livlig diskusjon om saklighetsnivået i partiavisene. Stort sett ble saklighetsnivået vurdert ut fra politiske sympatier. De fleste som deltok i diskusjonen forsvarte formen i innlegg som støttet deres egne standpunkter. Det mest slående er likevel at hele forsamlingen virket enige i at man ikke skulle vurdere den politiske debatten ut fra reglene som gjaldt for god presseskikk. Redaktør Olav Maaland fra Bergens Tidende, som var formann i Stortingets presselosje, uttrykte det slik:

Det må være nokså klart at en i en politisk valgkamp ikke kan komme trekkende med Det Faglige Utvalg. Politisk journalistikk står i noenlunde samme stilling som stortingsmennenes immunitet.¹⁵⁴

Sentrale pressefolk opererte altså med et skille mellom den journalistiske og den politiske virksomheten i pressen på slutten av 1950-tallet. Politisk journalistikk var omfattet av noe som kunne kalles presseetisk immunitet. Splittelsen kom så sjelden til overflaten at det kan virke som en kollektiv fortregning. Dette kan ha sammenheng med personalunionen som preget partipressen. Mange redaktører hadde politiske tillitsverv, møterett i partienes sentralstyrene, og satt på Stortinget og i regjering i lange perioder. Samtidig som de var bitre motstandere i politikken, samarbeidet de kontinuerlig i pressens organisasjoner. Her tok man ikke opp de politiske motsetningene.

Mye tyder på at tausheten var et resultat av bevisste valg. Både i arbeiderpressen, venstrepressen og høyrepressen ble det holdt interne konferanser der ulike sider ved forholdet

¹⁵³ Journalisten nr 12 1957

¹⁵⁴ Journalisten nr 12 1957

mellom journalistikken og partitilhørigheten ble tatt opp som et problem. Referatene som er bevart fra disse konferansene viser at debattantene kunne gå langt i å kritisere sin egen partipresse.

Arbeiderpressen holdt en konferanse i Åsgårdsstrand i 1950, der temaet ble tatt opp.¹⁵⁵ Journalisten Per Øisang, som da var kommet fra et opphold i USA, innledet om arbeiderpressens dilemma: Avisene skulle opptre som propagandaapparat for partiet, samtidig som de holdt en faglig journalistisk standard som gjorde at de kunne konkurrere med de borgerlige avisene. Han mente disse formålene kunne være motstridende. Øisang skulle siden bli ledende i arbeidet med å utvikle en uavhengig politisk journalistikk i NRK.¹⁵⁶ Arbeiderbladets redaktør Olav Larssen fulgte opp Øisangs tanker, i et innlegg der han gikk svært langt i å advare mot å gjøre arbeiderpressens journalistikk til propaganda. Redaktør Olav Vraa i Fremtiden, som var kjent for å holde en uavhengig linje, mente det var et problem når pressen endte opp med å forsvare regjeringen, når det var en rekke sider ved statsapparatet som ikke fungerte. Det var alltid vanskeligere for en avis å forsvare enn å angripe.¹⁵⁷

Denne diskusjonen ble tatt opp igjen seinere. På arbeiderpressens konferanse i 1967 kom Einar Olsen med sterk kritikk mot partiloyaliteten, som han hevdet var en svakhet ved arbeiderpressens journalistikk. Han ønsket seg en analyserende journalistikk, slik Arve Solstad praktiserte i Dagbladet. Dette utløste en større debatt, der Olsen fikk mye støtte for sitt syn.¹⁵⁸

Høyrepresen holdt konferanser hvert år fra 1949. Referatene fra møtet i 1959 viser at man diskuterte hva som kvalifiserte til å bli kalt en høyreavis. Redaktør Realph Norland slo ned på begrepet ”uavhengig konservativ”. Eierskapet i høyrepresen var friere enn i arbeiderpressen, og flere aviser brukte en slik betegnelse. Norland mente at det var medlemskapet i Høyres presseorganisasjoner som avgjorde tilknytningen.¹⁵⁹

Venstrepressen begynte med jevnlige konferanser i 1958. På den første innledet Gunnar Garbo om forholdet mellom parti og presse. Her understreket han at venstreavisene sto friere i forhold til partiene enn i de andre avisgruppene. I 1961 holdt venstrepressen en konferanse der det ble understreket at avisene ikke måtte la seg binde av fortrolige opplysninger, et gammelt tema i journalistenes faglige diskusjoner. Referatet fra konferansen var merket fortrolig.¹⁶⁰

Midt på 1960-tallet begynte noen få journalister å kritisere partipressen på prinsipielt grunnlag. I Journalisten nr. 9 1965 skrev Charlie Jansson et innlegg han kalte ”Journalistikk-døden”. Han mente det store problemet i pressen ikke var avisdøden, men journalistikkdøden:

¹⁵⁵ Bastiansen 2009 s. 43

¹⁵⁶ Bastiansen 2011

¹⁵⁷ Bastiansen 2009 s. 46

¹⁵⁸ Bastiansen 2009 s. 99

¹⁵⁹ Bastiansen 2009 s. 61

¹⁶⁰ Bastiansen 2009 s. 69

Årsaken til journalistikk-døden kan ikke være noen annen enn sammenblanding av politikk og journalistikk. Direkte og indirekte medfører det en redaksjonell impotens, med impotensens hele bedrøvelighet i stort og smått.

Politikken vil makt. Journalistikken vil sannhet. De dager er forbi da de så ut til å kunne forenes. Det må komme til en konflikt i enhver avis og enhver journalist. I norsk presse har det helst bare skapt resignasjon, til glede og nytte for ingen.¹⁶¹

Den eneste sjanse til å overleve med faget og selvrespekten i behold, var å bryte båndet mellom parti og presse, konkluderte Jansson.

I venstrepressen var det én redaktør som gikk åpent ut mot partipressen fra tid til annen. Det var Per Thomsen i Stavanger Aftenblad. På den store "Presse-Stat"-konferansen på Holmenkollen i 1966, hevdet han i et foredrag at pressen måtte være ubundet av partiene:

Det er min tese at daglige nyhetsaviser verken er et legitimt eller et praktisk propagandamiddel for partiets økende makt. Partiene bør finne andre media for sin påvirkning enn nyhetsavisene.¹⁶²

Da Thomsen hevdet dette, var lojaliteten til partipressen gradvis i ferd med å bli underminert. Presseorganisasjonene hadde satt i gang en offensiv for å få staten til å redde den samme partipressen ved å stoppe avis døden ved å innføre pressestøtte. Det var på åpningsseminaret til denne kampanjen Thomsen framførte sin kritikk. Verken Jansson eller Thomsen utløste noen diskusjon med sine utspill. Slike diskusjoner ble ført bak lukkede dører.

Den kalde krigen og partipressen

Hva var grunnen til at alle partienes pressegrupper holdt diskusjoner som kunne problematisere partitilknytningen hemmelig? En åpenbar grunn er den taktiske. Hvis man blottla innholdet i slike diskusjoner kunne det svekke partiet. En annen viktig bakgrunnsfaktor er at den norske partipressen ikke bare var styrt av innenrikspolitikken. Partipressens glanstid etter krigen var formet under et sterkt utenrikspolitisk press. Da systemet ble rekonstruert etter 1945 skjedde det etter at pressen var rasert av tyske okkuperanter. Partipressen blomstret i den kalde krigens kjøligste periode. Også oppløsningen av partipressen ble utløst av en utenrikspolitisk begivenhet, folkeavstemningen om EF i 1972.

Den partipressen som ble rekonstruert etter 1945 var på mange måter et politisk nybygg. Mellomkrigstidas klassekonflikter skulle erstattes med et moderne konsument samfunn. Sikkerhetspolitikken skapte trange rammer rundt meningsbrytningen.¹⁶³ NATO-medlemskapet representerte et brudd med den tradisjonelle nøytralitetslinjen, og motstanden mot NATO-medlemskapet hadde vært stor i Arbeiderpartiet i 1949. Dette førte til en spesiell politisk situasjon, der den borgerlige opposisjonen og Arbeiderpartiets ledelse hadde felles interesse i å stoppe den utenrikspolitiske opposisjonen i regjeringspartiet. Opposisjonen var

¹⁶¹ Journalisten nr 9 1965

¹⁶² Journalisten nr 4, 1966.

¹⁶³ Bastiansen og Dahl 2008 s. 295

effektivt kneblet fram til det lille opposisjonsbladet Orientering så dagens lys i 1953.¹⁶⁴ Utfordringen var selvfølgelig størst i arbeiderpressen, men førte til overraskende allianser. Aftenpostens redaktør Herman Smitt Ingebretsen hadde fortrolige samtaler med Einar Gerhardsen minst en gang i uka, selv om han selv var aktiv høyrepolitiker. Dette samarbeidet sprang ut av arbeidet med Fellesprogrammet i 1945.¹⁶⁵

På 1960-tallet begynte den kalde krigens mønstre å sprekke opp. Det hadde sosiale, teknologiske og kulturelle årsaker. Også på kulturens og ideologiens felt spilte utenrikspolitikken inn. Den radikale ungdomsgenerasjonen som stilte spørsmålsteget ved 1950-tallets verdier, var sterkt preget av Vietnamkrigen. Selv der opposisjonen viste seg i kultur og livsstil, hadde dette utenrikspolitiske røtter.

De norske partiavisene fylte aldri spaltene til trengsel med utenrikspolitikk. Man går likevel glipp av en vesentlig forklaringsfaktor hvis man forsøker å forstå partipressen som system utelukkende ut fra det stoffet som sto i partipressens aviser. Den kalde krigen satte rammene for den norske partipressen etter krigen, fra den ble rekonstruert til den brøt sammen.

Norsk Presseforbund

Norsk Presseforbund ble stiftet i 1910, og har samlet den norske pressen gjennom hundre år. Det er en svært spesiell organisasjon, en blanding av faglig interesseorganisasjon og bransjeorgan for alle norske medier. Presseforbundet har stått som prisutdeler for tre av de fire undersøkte journalistprisene, og den frittstående SKUP-prisen har vært støttet av Presseforbundets medlemsorganisasjoner.

Presseforbundets struktur er et resultat av at journalistene ikke oppfattet seg som arbeidere. De har som regel hevdet en form for middelklasseidentitet, eller som frie åndsarbeidere hevet over klasesamfunnet.

Den begivenheten som utløste at Presseforbundet ble etablert, var redaktør Ola Thommessens konflikt med sin hovedaksjonær, overrettssakfører Madsen, i mars 1910. Madsen hadde krevet at deres avis Verdens Gang skulle minske papirforbruket ved å tilpasse antall sider redaksjonelt stoff til annonsetilgangen. Thommessen sa opp stillingen, tok med seg det meste av staben og etablerte den nye avisen Tidens Tegn. Etter en tid gikk Verdens Gang inn.

Episoden førte til at Thommessen ble opphøyd til helteskikkelse av sine kolleger. Den ble tolket som en strid om det var journalistene eller eierne som skulle kontrollere avisen. Dette var en ganske sterk forenkling av konflikten.¹⁶⁶ Episoden har like fullt symbolisert den interne konflikten mellom eiere og deres representanter i avisene, gjerne kalt "disponentene", og journalister og redaktører.

I oktober 1910 ble Norsk Presseforbund stiftet. Fra første stund organiserte Presseforbundet både journalister og redaktører, og favnet altså både arbeidstakere og representanter for

¹⁶⁴ Fonn 2011 s. 38

¹⁶⁵ Skåtun 1971 s. 25

¹⁶⁶ 1996 Ottosen 1996 s. 38 ff

arbeidsgiversiden. Fra medarbeidere i arbeiderpressen kom det framstøt for å organisere journalistene etter fagforeningsprinsipper, men disse falt. Det ble snart dannet en rekke lokalforeninger, og fra 1921 kunne man være både direkte medlem og tilsluttet gjennom en medlemsorganisasjon.

Etter krigen skjedde det store endringer i pressens organisasjoner. I 1946 ble Norsk Journalistlag (NJ) dannet, og i 1950 kom Norsk Redaktørforening (NR) til. Norsk Presseforbund fungerte som paraplyorganisasjon for begge to.

Redaktørforeningen og Presseforbundet samarbeidet tett med Norske Avisutgiveres Landsforening (NAL), som var opprettet som en felles organisasjon for norske avisutgivere i 1947.¹⁶⁷ Samarbeidet slo en bro over splittelsen mellom eierne på den ene siden, og journalistene og redaktørene på den andre. Denne samarbeidsmodellen ble beholdt helt til 1970/71, da NAL ble medlem i Norsk Presseforbund på linje med NJ og NR.¹⁶⁸

På begynnelsen av 1950-tallet var Norsk Presseforbund en liten organisasjon med begrenset økonomi. Den faste staben i Presseforbundet besto av en sekretær og redaktøren av fagbladet Journalisten. Inntektskildene var kontingent fra medlemsavisene, pluss en godtgjørelse som Norsk Tipping betalte for at avisene trykket tipperesultater på redaksjonell plass.

Tippeavtalen var avgjørende for Presseforbundets økonomi etter krigen. Den ble undertegnet i 1948, og midlene skulle fordeles etter følgende nøkkel: 1/3 gikk til NAL, 1/3 til Norsk Presseforbund, og 1/3 til tiltak som skulle komme hele den norske presse til gode. Denne siste tredelen ble avsatt i et fond, som ble disponert av de to organisasjonene i fellesskap.¹⁶⁹

Presseforbundet disponerte ikke store midler, men organisasjonen forvaltet en betydelig symbolsk kapital, i form av yrkesgruppas ry og et pressefaglig skjønn. Denne symbolske kapitalen forsøkte forbundet å omsette i så mye økonomisk kapital som mulig. Forbundet arbeidet systematisk for å skaffe penger som kunne sendes videre til medlemmene. Den sentrale vekslingsmekanismen mellom symbolsk og økonomisk kapital var stipendordningen. Forbundet delte ut en rekke stipender, som var finansiert av eksterne givere. De bar som regel navnet til giveren, som gjerne bestemte hva stipendene skulle brukes til. Av og til tilbød giverne tilleggstjenester de selv produserte, som fly- eller båtreiser. Stipendene ble fordelt av en fagkomité oppnevnt av presseforbundet, på grunnlag av en faglig vurdering. De ble utlyst i Journalisten en gang i året.

Stipendordningen passet godt til forbundets lille stab og slunkne budsjett. Den gjorde det mulig å kanalisere betydelige midler til medlemmene. At ordningen la forbundet åpent for å bli invadert av givere med sterkt markeringsbehov, ble sjelden problematisert. Et sjeldent eksempel på slik problematisering finner vi på et hovedstyremøte i 1962, der pressens priser

¹⁶⁷ Erichsen 1960b s. 103

¹⁶⁸ NAL endret navn til Mediebedriftenes Landsforening i 2001

¹⁶⁹ Erichsen 1960a s. 179 ff

ble kritisert. Debatten fikk ingen konsekvenser.¹⁷⁰ Stipendordningen besto svært lenge, og summene økte i takt med den generelle velstandsøkningen. Så sent som i 1989 delte Norsk Presseforbund ut stipender for mer enn en million kroner.¹⁷¹

Tidlige framstøt for å få etablert en journalistpris

Ideen om en større norsk journalistpris hadde vært luftet flere ganger etter krigen, blant annet i Presseforbundets medlemsblad *Journalistens spalter*.¹⁷² Hver gang rant ideen ut i sanden. I oktober 1951 slo Arne Falk, som var redaktør i bladet, kraftig til lyd for å opprette en journalistpris. Anledningen var hundreårsjubileet for Ola Thommessens fødsel 23. september 1851. Falk mente at jubileet hadde fått for lite oppmerksomhet, også i pressen selv. Den manglende oppmerksomheten avslørte ikke bare manglende kunnskap om Norges største journalist, i følge Falk. Det viste noe langt verre: Norske journalister hadde for lite selvbevissthet og for liten selvrespekt. Derfor satte han i gang en innsamlingsaksjon på egen hånd, for å opprette en Thommessen-pris for god journalistikk:

Dette er ei skam for den norske pressa. Vi har ingen større journalist hatt, og han var den einaste som vart æresmedlem i Norsk Presseforbund for den innsatsen han gjorde som *journalist*.

Å heidre Thommessen er å heidre vårt eige yrke. (...)

Nå har Journalisten sett i gang ei innsamling til dette føremålet. (...) NP vil sikkert sette opp reglar for utdelinga og velge dei som skal peike ut prisvinnarane. – dersom pressefolk nå viser at dei verkeleg vil ha ein slik pris.”¹⁷³

I samme nummer sto det også et innlegg av Erik Egeland i *Morgenbladet*. Han argumenterte for en journalistpris i høystemte ordelag:

Den gode journalistikk er frihetens og rettferdens våkne vokter. Den er en idé-spreder, en energi-injeksjon og en renselses-ild i samfunnet. Den er dette og meget, meget mere. Endelig er god journalistikk kunst.

Den krever sin mann helt ut og *er* et kall i et fritt land, hvor banalt og slitt det enn kan lyde. Ikke desto mindre er vårt yrke gjenstand for nedvurdering fra hold utenfor pressen, av og til også innenfor, stundom med noen årsak.

Et hvert tiltak som kan bidra til å stimulere pressens menn og fremheve journalistikkens rang og betydning bør av mange grunner ikke forbli uprøvet.

Hver år deles det ut en pris for beste innsats i norsk skuespillkunst. Hvorfor ikke innstifte en årlig pris for den beste innsats i norsk presse? Andre land har for lengst gjort det. Pulitzer-prisen, for å nevne en av dem, er berømt.¹⁷⁴

Mens Falk henviste til en legendarisk helteskikkelse fra en heroisk fortid, argumenterte Egeland for journalistyrkets særegne kvaliteter. Til og med kallstanken og kunstens opphøyde stilling ble påkalt. Dette er vanlige argumenter i kampanjer for å heve anseelsen til egen yrkesgruppe.

¹⁷⁰ Journalisten nr 10 1962

¹⁷¹ Journalisten nr 11 1989

¹⁷² Journalisten nr 12 1950

¹⁷³ Journalisten nr 10 1951

¹⁷⁴ Journalisten nr 10 1951

Falks forslag ble diskutert på et medlemsmøte i Oslo Journalistklubb i oktober 1951, og møtte stor motstand. Diskusjonen på møtet ble fyldig referert i Journalisten. Motargumentene fulgte stort sett to linjer. Den ene var motstand mot konkurranse i seg selv. Det ble hevdet at det var umulig å måle ulike typer journalistikk mot hverandre. Den andre var at en journalistpris ville fungere urettferdig, fordi den favoriserte de store avisene, hovedstadsavisene og de markante stilistene. Her er det viktig å minne om at avisjournalistikken som hovedregel var anonym på 1950-tallet.

Flere innlegg var rene kanonader mot priser på generelt grunnlag. Eivin Flaatten, som var viseformann i Oslo Journalistklubb, sa det slik:

Jeg er hundre prosent imot en slik journalistpris. Ingolf Schanche kan ikke måles med samme mål som Per Aabel, enda svakere er sammenlikningsgrunnlaget i journalistikken. Journalistikk er teame (sic) work. En journalistpris vil skape falske assosiasjoner, øke signaturnobberiet og bli en urettferdighet mot byråjournalister, stortingsjournalister, kontorbundne journalister osv.¹⁷⁵

Dagbladets Ragnar Vold hevdet at prisen ville bli en skribentpris. Vold viste til en bokutgivelse som Oslo Journalistklubb hadde stått for i 1948, for å bevare det beste fra Oslo-pressen det siste året.¹⁷⁶ Formålet med utgivelsen hadde vært å framheve god journalistikk, men i følge Vold hadde utgivelsen bare ført til ”forferdelig bitterhet og strid”. Han ville derfor ikke ha mer ”misunnelse og djevleskap”.

Axel Kielland og Arne Bonde framførte en udokumentert påstand om at ”amerikanske journalister er alt annet enn begeistret for Pulitzerprisen”.

Et annet argument som ble framført mot en slik pris var at den ikke kunne deles ut av journalistene selv. De var inhabile.

Tilhengerne av prisen, som Morgenbladets Erik Egeland, mente argumentene var forstemmende, og spurte om journalistene virkelig var så smålige som det ble hevdet på møtet. Det samme spørsmålet stilte Falk i sin oppsummering av debatten:

Er journalister mer misunnelige enn skuespillere, musikere og filmfolk? Tåler vi virkelig ikke at en kollega får laurbær når han gjør en innsats som skaper respekt for journalistyrket?¹⁷⁷

Falks forslag ble avvist av Oslo Journalistklubb. Saken ble også tatt opp i hovedstyret i Norsk Presseforbund i november. I følge Journalistens referat fra dette møtet var stemningen noe mer positiv, men utfallet ble likevel at forslaget falt. Da hadde Falk allerede avsluttet sin innsamling og returnert pengene til givene.¹⁷⁸

I 1951 var det altså stor motstand mot selve ideen om å etablere en journalistpris. Konflikten fulgte verken fagpolitiske eller partipolitiske skillelinjer.

¹⁷⁵ Journalisten nr 11 1951

¹⁷⁶ Oslo-journalistklubb 1948

¹⁷⁷ Journalisten nr 12 1951

¹⁷⁸ Journalisten nr 11 1951

Narvesenprisen blir etablert

Norge skulle likevel få sin store journalistpris, som ble delt ut første gang i 1955. Det skyldes et initiativ fra Narvesen Kioskkompani. Selskapet trådte inn som prisinnstifter, sørget for å få sitt navn knyttet til prisen, og ba Presseforbundet opptre som prisutdeler. Utgiftene skulle dekkes av Narvesen.

Utspillet kom i forbindelse med Narvesen Kioskkompanis 60-års jubileum i 1954. Prisen blir første gang nevnt i et brev fra Narvesen til Norsk Presseforbund 5. februar dette året. I brevet kommer det tydelig fram at det har vært uformell kontakt mellom partene på forhånd. Forbildet for prisen var tydelig:

Som De forstår, tenker vi på noe i retning av en norsk ”Pulitzerpris”, - en belønning og en honnør for særlig fremrakende innsats på det journalistiske felt.¹⁷⁹

Brevet med forespørselen var ventet, forbildet var klart, og forslaget ble positivt mottatt i Presseforbundet. Denne gangen var det verken offentlig debatt eller lang saksbehandling. Tilbudet om å opprette prisen ble formelt godtatt av hovedstyret i Norsk Presseforbund drøyt tre uker seinere, 1. mars 1954.¹⁸⁰

Motforestillingene mot prisen var velkjent, for referatene fra debatten i 1951 lå i sakspapirene da Narvesens forslag ble formelt behandlet i hovedstyret.¹⁸¹ Forslaget gikk likevel greit igjennom. Innvendingene mistet sin kraft i samme øyeblikk som Narvesen tilbød seg å finansiere prisen. Dermed fulgte prisen samme grunnmønster som Presseforbundet praktiserte i sin stipendkomité. Narvesen Kioskkompani betalte prisbeløpet på 5000 kroner. Prisen skulle deles ut årlig og bære selskapets navn, mens Presseforbundet utnevnte priskomiteén og sto for utdelingen.

Narvesen, en attraktiv og kritisert monopolbedrift

Da Narvesens Kioskkompani ville markere selskapets sekstiårsjubileum på en så tydelig måte, hang det sammen med at selskapet ikke hadde feiret femtiårsjubileet. Det fant sted under okkupasjonen. Okkupasjonsmakten hadde forsøkt å innlemme selskapet i et statsdirigert distribusjonsselskap og nazifisere det. Dette ble avverget, men selskapet holdt en lav profil under det meste av krigen.¹⁸² I 1954 var firmaet kommet på beina igjen. Det hadde et jubileum til gode, men var ikke ukontroversielt.

Narvesens Kioskkompani hadde vært en tilnærmet monopolbedrift gjennom hele sin historie. Den direkte årsaken til at selskapet ble opprettet 1. januar 1894, var at Bertrand Narvesen fikk monopol på å selge aviser på norske jernbanestasjoner.

¹⁷⁹ Brev til Norsk Presseforbund fra Narvesen Kioskkompani v. adm direktør A. Øverlie og disponent J. H. Nordlie 05.02.1954. PA 835 Ha 0100.

¹⁸⁰ Brev fra Norsk Presseforbund til Narvesen 15.03. 1954. PA 835 Ha 0100.

¹⁸¹ PA 835 Ha 0100

¹⁸² Skedsmo 1993 s. 126

Med utgangspunkt i jernbanemonopolet utviklet Narvesen seg til landets eneste åpne, landsomfattende distribusjonssystemet for trykksaker og aviser. Den eneste konkurrenten som kunne måle seg med Narvesen var Bladcentralen, men denne var, og er fortsatt, et lukket distribusjonsnett forbeholdt eierforlagene.

Det var denne nøkkelposisjonen i mediefeltet som gjorde Narvesen attraktiv for okkupasjonsmakten. Etter krigen gikk sterke krefter i pressen inn for å overta Narvesen. Pressens organisasjoner ønsket å etablere en parallell til situasjonen i Sverige, der kioskkjeden Pressbyrån var eid av avisene gjennom Svensk Telegrambyrå.¹⁸³ I 1947 presenterte Oslo-avisenes forening og Norsk Ukepresse et forslag om å overta aksjene i Narvesen Kioskkompani. Også Norsk Bladeierforening og Norske Avisers Landsforbund sto bak aksjonen. Narvesen avviste framstøtet, og styreformann Eilif Moe repliserte at ”vi ønsker å stille oss slik at vi kan feire 100-års jubileum”.¹⁸⁴

Narvesens problematiske rolle som forvalter av den faktisk eksisterende yringsfriheten i Norge går som en rød tråd gjennom hele institusjonens historie. Selskapet ville ha god nytte av å framstå som en positiv samfunnsaktør, og en velgjører for den pressen som den levde i et tett samliv med hver dag.

Narvesenprisen som pressepolitisk utspill

Narvesen finansierte prisbeløpet på 5000 kroner. I tillegg betalte firmaet middagen som avrundet priskomiteéns årlige møte, som ble holdt i Narvesens lokaler de første årene. Dette var en moderat økonomisk investering, som kunne gi god uttelling i både sosial og kulturell kapital.

Gjennom Narvesenprisen knyttet firmaet sitt eget navn til den høyest hengende æresprisen i norsk journalistikk. Ved å markere seg som en seriøs og raus samfunnsaktør som valgte å belønne kvalitetsjournalistikk, kunne selskapet øke sin politiske legitimitet. Selskapet demonstrerte at det prioriterte det frie ord, samtidig som det ble knyttet sosiale bånd. Formannen i Presseforbundet og direktøren i Narvesen var faste medlemmer av priskomiteéen. Slik møttes de to lederne minst en gang i året, i et hyggelig møte etterfulgt av en bedre middag.

Narvesens første brev om Narvesenprisen var undertegnet av direktør A. Øverlie og disponent J. H. Nordlie. Nordlie overtok som direktør kort tid etter. Nordlie var tidligere offiser, og deltok i felttoget i 1940. I 1941 ble han ansatt som kontorsjef i Narvesen Kioskkompani. Nordlie var knyttet til Milorgs ledelse før han reiste til London i 1943. Der ble han knyttet til Forsvarets Overkommando. Etter krigen var han en del av Jens Christian Hauges krets, og sto sentralt både i planleggingen og ledelsen av den hemmelige beredskapstjenesten Stay Behind.¹⁸⁵ Båndene mellom Hauge og Nordlie under krigen fikk ikke bare militære resultater. De to skulle

¹⁸³ Pressbyråns historie er parallell til Narvesen. Også i vår tid har selskapene lidd parallelle skjebner. I 2014 er begge selskapene heleide datterselskaper i den norske Reitangruppen.

¹⁸⁴ Skedsmo 1993 s. 130

¹⁸⁵ Njølstad 2008 s. 394

siden bli nøkkelpersonene i etableringen av stiftelsen Fritt Ord, som overtok kontrollen over Narvesenkonsernet ved årsskiftet 1974/75. Mens Nordlie lanserte ideen om stiftelsen, var det Hauge som drev prosjektet gjennom på politisk nivå.¹⁸⁶

Narvesenprisen var et inngrep i balansen mellom en rekke konkurrerende krefter i norsk avisverden. Pengene fra kioskkompaniet feide alle tidligere motforestillinger mot en journalistikkpris til side. Prisen innebar samtidig en styrking av det journalistfaglige elementet i partipressen. Her hadde det nettopp foregått en viktig opprydding, da prinsippet om redaktørens uavhengighet fra eierne var blitt formalisert i Redaktørplakaten i 1953. Plakaten var en avtale mellom Norsk Redaktørforening og Norske Avisers Landsforening. I følge Redaktørplakaten var det eiernes rett å bestemme avisens grunnsyn, mens redaktøren skulle ha rett til å utøve sitt redaksjonelle skjønn på fritt grunnlag, uten direkte innblanding fra eierne. Ved alvorlige konflikter om grunnsynet skulle redaktøren gå av.¹⁸⁷

Narvesenprisen var både intervenserende og konsoliderende på samme tid. Som prisinnstifter intervenerte Narvesen Kioskkompani i norsk journalistikk, og fikk etablert en pris som liknet den som ble avvist noen år tidligere. Presseforbundet hadde en lang tradisjon for å åpne seg for slike intervensjoner, så lenge det fulgte med penger som kunne brukes til journalistikk.

Ved å være en ren journalistfaglig pris gikk Narvesenprisen rett inn i spenningsfeltet mellom den etablerte partipressen og den partiskepsisen som lå til grunn for Verdens Gangs redaksjonelle linje. Verdens Gangs redaktør Chr. A. R. Christensen satt som nestformann i Presseforbundet i 1954. En pressepris for fremragende journalistikk representerte en indirekte styrking av et felles journalistfaglig elementet i pressen, på bekostning av partienes innflytelse. Prisen kunne altså konkurrere med partipressens politiske formål. Samtidig var Narvesens innflytelse over den enkelte prisutdelingen begrenset. Presseforbundet sto som utdeler, og dermed kunne prisen også oppfattes som konsoliderende.

Organisering av prisutdelingen

En stor journalistpris delt ut av Presseforbundet reiste spørsmålet om prisutdelernes habilitet. I diskusjonen i 1951 ble det hevdet med styrke at man ikke kunne dele ut priser til sine egne. Habilitetsspørsmålet var også viktig for Presseforbundets styre da det diskuterte administrasjonen av prisen på styremøtet i juni 1954. Det ble advart mot kameraderi. Journalistens referat tyder på at synspunktet om at priskomiteén i hovedsak skulle rekrutteres utenfor pressen sto sterkt. I følge referatet ble det nemlig hevdet at det ville være en fordel om det var noen pressefolk med i komiteén.¹⁸⁸ Den gamle bekymringen for at prisen ville føre til stjernedyrking mens den menige journalist ville bli forbigått, ble luftet også denne gangen.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Njølstad 2008 s. 696

¹⁸⁷ Redaktørplakaten ble vedtatt 22. 10. 1953, revidert i 1973 og 2004. www.presse.no. Hovedprinsippene i redaktørplakaten ble lovfestet i 2009 gjennom *Lov om redaksjonell fridom i media*.

¹⁸⁸ Journalisten nr 11 1951

¹⁸⁹ Journalisten, udatert utklipp PA 835 Ha 0100

Presseforbundets famling skulle snart ta slutt. Det var laksefiskets fortjeneste.

Allerede i sitt første brev nevnte Narvesens direktør Pulitzer-prisen som forbilde for Narvesenprisen. Noe nærmere kjennskap til hvordan Pulitzer-prisen ble administrert ser det ikke ut til at de norske aktørene hadde. Uklarheten tok slutt i juli samme år. Da kom Joseph Pulitzer III, sønnesønn av den første Joseph Pulitzer og leder for komitéen som delte ut Pulitzer-prisen, til Oslo etter å ha fisket laks i Altaelva.¹⁹⁰ Mens han var i Oslo, ble han oppsøkt av redaktør Per Monsen, som satt i Presseforbundets styre. Monsens ærend var å få Pulitzer til å fortelle hvordan Pulitzerprisen ble delt ut. Han skrev en kort rapport til Presseforbundet i brevs form, og kunne fortelle:

Komiteemedlemmene er alle pressefolk. Pulitzer sa at ordningen virket tilfredsstillende, men han ga oss to råd:

Del ikke ut noen pris for den beste prestasjon, men for en god eller fremragende prestasjon.

Ta med folk som kjenner pressen fordi utenforstående vanskelig kan bedømme et godt pressearbeid. I de tilfelle hvor en avis eller medarbeider i en avis som er representert i komiteen også er kandidat, kan vedkommende komiteemedlem bare tre ut mens saken behandles.

Jeg er kommet til at Pulitzers syn har mye for seg. Vanskeligheten for oss er å finne de rette folk fordi vårt avismiljø er så meget mindre.¹⁹¹

Etter orienteringen fra Joseph Pulitzer III falt innvendingene om kameraderi. Hans råd ville føre til at Narvesenprisen ble en pris delt ut av journalister til journalister, og dermed få et sterkere konsoliderende preg. Pulitzers anbefaling om ikke å gi prisen til den beste prestasjonen, men til en fremragende prestasjon, kunne samtidig sikre at komitéen slapp unna en umulig bevisbyrde.

I arbeidet med å forberede Narvesenprisen trakk man også inn den danske Cavlingprisen.¹⁹² Cavlingprisen er dansk journalistikks høyeste utmerkelse. Den er oppkalt etter den danske journalisten og forfatteren Henrik Cavling (1858-1933), som grunnla Dansk Journalistforbund. Den norske Narvesenprisen var altså direkte inspirert av Pulitzerprisen og Cavlingprisen.

Statuttene for Narvens Journalistpris ble godkjent i hovedstyremøtet 18. januar 1955, og samtidig ble den første priskomiteen oppnevnt.¹⁹³ Statuttene inneholdt stort sett organisatoriske bestemmelser, som prisbeløpet på 5000 kroner, at prisen skulle deles ut årlig på Norsk Presseforbunds årsmøte, og priskomiteens sammensetning. Punktene om utdelingskriteriene ga priskomiteen stor frihet:

¹⁹⁰ VG 29.07.1954

¹⁹¹ Brev fra Per Monsen til Chr. A. R. Christensen, Henry Gundersen og Oddvar Hellerud, 06.08.1954 PA 835 Ha 0100

¹⁹² I sakspapirene ligger det kopi av fundsatsen til Cavlingprisen. PA 835 Ha/0100.

¹⁹³ <http://journalistforbundet.dk/Import/Om-DJ/Cavling/Om-Cavlingprisen/> besøkt 24.01.2011

3. Prisen gis for fremragende journalistisk innsats. Komitéen står helt fritt i sitt valg. Prisen kan gis til én person eller til flere personer som har samarbeidet om en oppgave.

4. Komitéen kan unnlate å del ut prisen, hvis den ikke finner kvalifiserte kandidater. Beløpet kan i så tilfelle deles ut et seinere år, sammen med dette års pris.¹⁹⁴

Alle Presseforbundets avdelinger og medlemmer hadde rett til å nominere. Det var tydelig at forbundet så for seg at organisasjonsapparatet skulle frambringe verdige kandidater. Samtidig sto komitéen fritt i sitt valg, og var ikke bundet til innsendte forslag.

Prisen ble både kalt Narvesens journalistikkpris og Narvesens journalistpris i sakspapirene, uten at det ser ut til at noen la vekt på distinksjonen mellom sak og person som ligger i dette. Til slutt landet man på det offisielle navnet *Narvesens Journalistpris*. I uformell sammenheng, og ganske snart også i de formelle, ble dette til Narvesenprisen.

I følge statuttene skulle komitéen bestå av: ”1 representant for Narvesen Kioskkompani og 1 representant for Norsk Presseforbund samt 4 representanter for pressen og kulturlivet, oppnevnt av NK og NP i fellesskap for 3 år av gangen”.¹⁹⁵ Sekretær var Carl Just, lederen av Presseforbundets ettårige innføringskurs Journalistakademiet.

I den første komitéen var bare halvparten av medlemmene pressefolk. I tillegg til de to organisasjonene med fast plass besto den av to framstående redaktører, en forfatter og en forlagssjef. De var:

Redaktør Hermann Smitt Ingebretsen, Aftenposten
Redaktør Chr. S Oftedal, Stavanger Aftenblad
Forfatteren Sigurd Hoel
Forlagssjef Henrik Groth, Cappelens forlag
Direktør A Øverlie, Narvesen Kioskkompani
Redaktør Per Monsen, formann i Norsk Presseforbund.¹⁹⁶

De to eksterne medlemmene viser at Presseforbundet ønsket å tilføre journalistikken kulturell kapital. Sigurd Hoel var en av tidas mest anerkjente forfattere. Han hadde vært en av mellomkrigstidas ledende kulturradikalere, og spilte en nøkkelrolle i norsk forlagsverden som konsulent i Gyldendal. Han var også mannen bak nøkkelromanen *Sesam Sesam* fra 1938, hvor han raljerte over pressen. Henrik Groth var konservativ, forlegger og fryktet og beundret som skribent. Samtidig hadde Presseforbundet lyttet til Pulitzers råd, og funnet fram til sterke representanter for pressen. Gjennom denne komitéen etablerte priskomitéen en ny episode i det konfliktfylte samspillet mellom presse og bokbransje, redaktører og forfattere, som har gått som en tråd gjennom norsk kulturhistorie siden dikteren Mauritz Christopher Hansen ble ansatt i Morgenbladet i 1819.¹⁹⁷

¹⁹⁴ PA 835 Ha 0100

¹⁹⁵ Statutter for Narvesenprisen PA 835 Ha/0100.

¹⁹⁶ Skriv til lokalavdelingene fra Mill Aakrann 29.01.1954 PA 835 Ha 0100

¹⁹⁷ Hansson 1994

Kombinasjonen av redaktører og eksterne kulturpersonligheter skulle komme til å prege Narvesenkomitéen i lang tid framover. De første årene ble komitéen komplettert når medlemmer døde. Balansen mellom journalister og kulturpersonligheter ble stort sett beholdt.

Nominasjonene skulle komme fra forbundets medlemmer, eller fra priskomitéen selv. Foran det ene årlige møtet i priskomitéen laget komitéens sekretær Carl Just en gjennomarbeidet liste over de nominerte, med utdrag av nominasjonsbrevene. Slik leverte han også en ferdig begrunnelse for vurderingen. Det var derfor ingen tung byrde å delta i det avsluttende komitémøtet. Det behagelige komitéarbeidet ble skildret i malende ordelag av Presseforbundets formann Chr. A. R. Christensen i et brev til Odd Hølaas i 1962, i forbindelse med at Hølaas skulle rekrutteres til komitéen etter at Sigurd Hoel døde:

Jeg håper innerlig (sic) at du vil påta deg dette like ærefulle som lite byrdefulle verv: det er normalt tale om ett møte om året, et møte på en time eller to, etterfulgt av en utsøkt og alltid like hyggelig middag.¹⁹⁸

Som hovedregel ble prisen delt ut under festmiddagen på Norsk Presseforbunds årsmøte i mai, som ble arrangert samtidig med årsmøtet i Norsk Journalistlag for å spare hotell- og reiseutgifter. Fra 1960 avholdt Norsk Presseforbund årsmøte annet hvert år. Etter dette ble prisene stort sett delt ut på hovedstyremøter i år med ujevne tall.

Narvesenprisen. En oversikt over hele perioden 1954–1990

Narvesenprisen ble delt ut for prestasjoner i tidsrommet 1956 til 1990. Tildelingen skjedde året etter, så det ble delt ut priser i tidsrommet 1957 til 1991. Denne generelle oversikten dekker alle tildelingene for perioden 1954 til 1990.

Etter denne gjennomgangen følger en diskusjon av hovedtrekk ved et utvalg Narvesenpriser for 1954–1972. Hovedtrekk ved et utvalg Narvesenpriser for delperioden 1973-1990 blir diskutert i kapittel 3.

Narvesenprisens pristildelinger

I tabellen nedenfor står det også en kort karakteristikk av begrunnelsen for hver pris. Karakteristikkene er bygd på saksdokumenter, taler eller referater fra pristildelingen.

Tabell 2.1. Narvesenprisens vinnere 1954–1990

Narvesenprisen. Oversikt over pristildelinger og begrunnelser		
År	Vinner og medium	Prestasjon/begrunnelse/kommentarer
1954	Anders Buraas, Arbeiderbladet	Reportasjer fra USA. Utgitt i bokform 1954. Prisbeløp 5000 kr
1955	Gösta Hammarlund, Dagbladet	For fremragende karikaturkunst
1956	Asbjørn Barlaup, VG	Vitenskapsjournalistikk og innsats for norsk presse gjennom mange år

¹⁹⁸ Brev fra Christensen til Hølaas 03. 02. 1962 PA 835 Ha 0100

1957	Jorunn Johnsen, Aftenposten	For hennes internasjonale engasjement og hennes sosiale samvittighet.
1958	Henry Imsland, Stavanger Aftenblad	For hans "fremragende, originale og allsidige tegnekunst i pressen".
1959	Terje Baalsrud, Norges Handels og Sjøfartstidende	Avsløring av norsk våpeneksporten til Cubas diktator Batista under revolusjonen.
1960	P. Chr. Andersen og Henning Sinding-Larsen, Aftenposten. Odd Hølaas, Dagbladet (Jubileumspris 1960)	Ordinær pris til Andersen og Sinding Larsen for olympiareportasjer. Første pris gitt til sportsjournalist. Hølaas fikk ekstraordinær Narvesenpris i forbindelse med Norsk Presseforbunds femtiårsjubileum i 1960
1961	Jacob R. Kuhnle, Morgenavisen	Petitskribent og aktiv presseman
1962	Gidske Anderson, Arbeiderbladet. Odd Hagen, Oppland Arbeiderblad	Anderson for sin mangeårige innsats som utenriksjournalist i radio. Hagen ble blind, men var like produktiv etter dette. Begge fikk fullt prisbeløp
1963	Arne Hestenes, Dagbladet	For enestående skrivekunst
1964	Einar Eriksen, Bergens Tidende	Oppklarte Meyersaken, om en norsk styrmann som ble savnet i Sovjetunionen etter å ha blitt oppbrakt av russisk marine under krigen. Prisbeløpet forhøyet til 10 000 kroner
1965	Erik Bye, NRK	For "fremragende journalistisk virksomhet i radio og fjernsyn". Spesielt Afrikareportasjene
1966	Arne B. Halvorsen, Stavanger Aftenblad	Industrireportasjer. Reiser til Svalbard, Nederland og Storbritannia. Særlig om oljeletingen, og betydningen eventuelle funn ville få for norsk industri
1967	Richard Herrmann, NRK-London	Fremragende innsats som korrespondent gjennom mange år.
1968	Per Egil Hegge, Aftenposten	Ordinær pris for 1968 til Per Egil Hegge, særlig for hans dekning av Sovjets invasjon av Tsjekkoslovakia i 1968
1969	Kai Otto Hansen, Bergens Arbeiderblad. Arve Solstad, Dagbladet (Jubileumspris 1969)	Artikler om spekulasjon og uregelmessigheter ved boligbygging i Bergen. Ekstra Narvesenpris for 1969 i forbindelse med Oslo Journalistklubbs 75 års jubileum i 1969. Til Arve Solstad for hans politiske journalistikk
1970	Sverre Mitssem, Tønsbergs Blad	For samlet livslang tjeneste i fremme av god journalistikk. Mitssem var markert redaktør
1971	Asbjørn Larsen, NRK. Lars Sigurd Sunnanå, Aftenposten	Til Larsen for " fremragende behandling i radio av stoff om arbeidslivet og næringslivet". Til Sunnanå for "særegne reportasjer som har vært et viktig bidrag til miljøvernjournalistikken i pressen"
1972	Redaksjonen i Fædrelandsvennen	Som påskjønnelse for at avisen klarte å komme ut uavbrutt etter at avisbygningen ble sprengt i lufta natt til søndag 27. 2. 1972
1973	Ellen Auensen, Morgenbladet, Gunnar Filseth, Aftenposten	Ellen Auensen for sine politiske karikaturer. Gunnar Filseth for reportasjer fra katastrofeområdene i Afrika
1974	Gerd Benneche, Dagbladet	Journalistiske prestasjoner gjennom en årrekke. Hennes sosialreportasjer hadde vært av stor betydning for svake grupper i samfunnet
1975	Rolf W. Thanem og Geir Tønset, Adresseavisen	Delte pris for avdekking av en større boligskandale i Trondheim
1976	Berit Eriksen, Frilans/Arbeiderbladet/bok	Berit Eriksen ble frilans da billedbladet Aktuell ble nedlagt. For å ha laget reportasjer fra flere verdenshjørner. Etter at "hun ble rammet av kreft, klarte hun også å ta sykdommen som en journalistisk utfordring"
1977	Terje Gammelsrud, Hverdag (tidligere Sinnets Helse)	For å ha presentert sosialstoff på en engasjerende måte, og for å ha laget bladet nesten alene. Hverdag var et fagtidsskrift
1978	Hans Melien, Adresseavisen	Intervjuserie med 14 personer om deres krigsopplevelser
1979	Rolf M. Aagaard, Aftenposten	Rolf M. Aagaard. (Utenriksreporter/fotograf). Første fotograf
1980	Arne Skouen, Dagbladet	For fremragende journalistisk innsats gjennom mange år. Særlig knyttet til kommentarspalten "Ytring"
1981	Erling Borgen, NRK, John O. Egeland, Dagbladet	Delt pris, teamarbeid. Undersøkende journalistikk om Hilmar Reksten og Reksten-saken

1982	Redaksjonen i Vårt Land	"målbevisst journalistisk arbeid og utvikling kan snu en negativ tendens". "banebrytende når det gjelder redigerings- og presentasjonsformer"
1983	Kjell Gjerseth, frilans (Klassekampen)	For "hans innsiktsfulle reportasjer fra det okkuperte Afghanistan"
1984	Knut Fjeld, Elverum Nær-TV	For sin pionerinnsats for utviklingen av lokalfjernsyn i Norge
1985	Kjell Øvre Helland, Bergens Tidende	Lorentzen-saken som avslørte korrupsjon i Bergens kommune. Første eksempel på at en politiker ble dømt for korrupsjon i en norsk domstol
1986	Veslemøy Kjendsli, NRK	Reportasjeserie i radio om tyskerbarnas skjebne etter krigen, og det tyske Lebensborn-prosjektet
1987	Per A. Christiansen, Aftenposten	For Midt-Østendekning
1988	Dagmar Loe, NRK	For å la de underprivilegerte komme til orde. "Hun gjør grundig arbeid i en tid da tendensen går mer og mer i retning av det kjøppe og overflatiske "
1989	Tor-Erik Røberg-Larsen og Per Ellingsen, Arbeiderbladet	Avdekking av korrupsjonskulturen i Oslo Kommune " til tross for trusler fra mistenkte og taushet fra ansvarlige politikere"
1990	Hans-Wilhelm Steinfeld, NRK	for "sin evne til å rette oppmerksomheten mot utviklingen i det sovjetiske samfunn gjennom to perioder som korrespondent i Moskva "

Kilder: Riksarkivet PA 835, Journalisten div. årganger.

Det ble delt ut totalt 42 Narvesenpriser i løpet av 37 år. Det eksakte antallet avhenger av hvordan man teller de prisene som ble gitt til flere personer. I både 1960 og 1969 ble det delt ut en ekstra spesialpris, i tillegg til den ordinære. I 1960 ble spesialprisen gitt i forbindelse med Norsk Presseforbunds femtiårsjubileum. Den gikk til Odd Hølaas samme år. Det samme gjentok seg i 1969, da Oslo Journalistklubb feiret sitt 75-års jubileum. Denne prisen gikk til Arve Solstad. Både i 1960 og i 1969 ble det altså delt ut to priser samtidig, men de ble gitt for hvert sitt år (!). Den ordinære prisen er her datert etter prestasjonen året før, mens jubileumsprisen ble datert etter utdelingsåret. Spesialprisene brøt med dateringsprinsippet i statuttene.¹⁹⁹ Begge disse spesialprisene ble gitt for en samlet innsats gjennom flere år.

Det ble delt ut to priser for 1962, 1971 og 1973. Prisene disse årene er registrert som to priser fordi de ble gitt til to journalister som ikke samarbeidet. Når prisen gikk til to journalister som samarbeidet om ett prosjekt, er de registrert som én pris. Dette skjedde for 1960, 1981 og 1989. I tillegg til dette ble prisen gitt samlet til en hel redaksjon to ganger, for 1972 og 1982. Disse er regnet som én pris.

Narvesenprisen var en avispris

34 av prisene gikk til journalister som publiserte i aviser. NRK-medarbeidere fikk 7 priser. Mange av disse prisene ble gitt for innsats både i radio og fjernsyn. Halvparten var rene radiopriser, for 1967, 1971 og 1986. Det ble gitt én pris til en frittstående TV-stasjon, for 1984. Ett tidsskrift fikk prisen, for 1977. Når prisene fordeles på medier på denne måten blir totalsummen 43 priser. Det skyldes at prisen for 1981 gikk til samarbeid mellom NRK og Dagbladet, slik at denne ene prisen må telles i to kategorier.

¹⁹⁹ Aftenposten 02.06.1969. Utklipp i PA 835 Ha-0101

En pris uten begrunnelser

Det ble aldri publisert noen offisielle begrunnelser for tildelingen av Narvesenprisen. I 1965 beklaget Journalistens mangeårige redaktør (1945-1962) Arne Falk seg over at det ikke ble gitt noen offisiell begrunnelse for Narvesenprisen:

I alle år Narvesen-prisen vart utdelt da eg redigerte Journalisten, prøvde eg å få grunngeving for at den og den hadde fått prisen. Men et var ikkje kar om å få vite noe. Eingong fekk eg jamvel det svaret at liksom juryen i ei lagmannsrettsak ikkje skal gi premissar, men berre svare ja eller nei på skyldspørsmålet, skal Narvesenjuryen berre nemne eit *namn*. Dette skal vere nok til at alle journalistar skjønar korfor han eller ho har fått prisen.²⁰⁰

Til tross for dette er det mulig å rekonstruere bruddstykker av en begrunnelse for de aller fleste prisene. Fram til 1965 var Carl Just sekretær for priskomiteén, og i hans innstilling sto korte begrunnelser, som ligger i saksdokumentene. Disse var som regel utdrag av nominasjonsbrev.²⁰¹ En annen kilde til det som finnes av begrunnelser er sitatene i Journalistens referater fra landsmøtene, der viktige punkter i festtalen ble gjengitt. De første årene gjenga disse referatene bare karakteristikker, og ikke resonnerende avsnitt. Dette endret seg på 1970-tallet. Etter dette brakte Journalisten fyldige sitater fra de fleste av talene ved prisutdelingen.

Mangelen på offisielle begrunnelser viser at det var en svak tradisjon for å formulere journalistiske kvalitetsvurderinger i Presseforbundet i denne perioden. Også ros trenger språk, og begrepsapparatet for å rose journalistiske prestasjoner var dårlig utviklet i Norge på 1950- og 60-tallet. For å finne de forestillingene Narvesenprisen bygde på og forsterket, må vi lete etter mønstre i komitéens praksis.

Tematiske kategorier som verdibærere

En pris gis ikke bare til en prestasjon. Den gis også til et tema eller fagområde. Disse temaene eller fagområdene er bærere av verdier. Disse verdiene har flere kilder. Noen stammer fra samfunnets generelle vurdering av temaene, andre fra priskomiteéns rangering. Temaet til det prisbelønte arbeidet blir dermed en viktig indikator på hvilke forestillinger så lå til grunn for pristildelingen.

Dette fører oss inn en diskusjon om journalistikkens kategorisystem og rangering av saksområder. Journalistiske medier er fulle av kategoriseringer. De er delt inn i avdelinger som nyheter, utenriks, innenriks, bakgrunn, sport, lokalstoff, kultur, underholdning og helg. Kategoriene danner et system som kan virke ulogisk. De er verken innbyrdes ekskluderende eller uttømmende. De varierer over tid, og fra medium til medium. Kategoriene er ikke ordnet i et logisk hierarki, med over- og underkategorier. De er derimot ordnet i et løst etablert verdihierarki, som kommer tydelig fram i pristildelingene.

²⁰⁰ Journalisten nr 12 1965

²⁰¹ Journalisten nr 11 1965

Noen kategorier går igjen i de fleste nyhetsmedier: Innenriks, utenriks, nyheter, politikk og samfunn, debatt og lokalstoff er gamle og veletablert. Med økende stoffmengde i både aviser og etermedier har kringkasting, kultur, forbrukerstoff, underholdning og økonomi fått egne sider. Disse stoffkategoriene er byggesteiner i det som kalles medienes format. Et format er systemet som ordner stoffet for leserne, lytterne eller seerne. Formatet er stabilt fra utgave til utgave av avisen eller nyhetssendingen, mens innholdet skifter fra dag til dag. Formatet er en form for innholdsfortegnelse, men er samtidig et uttrykk for stoffprioritering.

Journalistikkens kategorier er et utviklet for praktiske behov. Et kjennetegn ved slike praktisk orienterte kategorisystemer er at det som ligger nærmest blir finest oppdelt. I journalistikken fører dette til at utenriksstoffet blir en ekstremt vid kategori, siden dette stoffet er langt borte. Det som foregår hjemme deles inn i grupper som nyheter, sport og underholdning. Stoffet i lokalmedier kan ha enda finere geografisk inndeling. Slike kategorier blir ikke presentert som underordnet en innenrikskategori, men som egne stofftyper. Mange kategorier er overlappende. Noen stofftyper krysser landegrensene jevnlig, uten å bli kategorisert som utenriks av den grunn. Det gjelder for eksempel underholdning og sport.

Det kunne kanskje vært fristende å ordne nyhetsmedienes stoff i et teoretisk begrunnet og konsistent kategorisystem, men hvis man mot formodning skulle klare det, det blir man offer for en synoptisk illusjon. Et konsistent kategorisystem vil fjerne vesentlige egenskaper ved journalistikken, nemlig den praktisk orienterte, pragmatiske, geografisk og sosialt orienterte ordningen av verden, med redaksjonen i sentrum.

Det særegne kategorisystemet er en viktig tolkningsanvisning for alle journalistiske produkter. De fleste journalistiske produkter er korte, og en vesentlig del av betydningen må hentes fra en underforstått kontekst. Denne konteksten blir anvist nettopp i kategoriseringen. Det pragmatiske, nærhetsbaserte kategorisystemet er et av de viktigste kjennetegnene ved det journalistiske sjangersystemet.

Temaer i priser og nominasjoner

Når prisene ordnes etter tema og tiår, ser vi hvordan de journalistiske prioriteringene skifter over tid. Antallet priser er forholdsvis lavt, så det blir få priser i hver kategori. Hvis vi trekker inn nominasjonene til Narvesenprisen i tillegg, får vi et langt bedre innblikk i vurderingsprosessen. Det er mulig å rekonstruere de aller fleste nominasjonene, og dette gir et totrinns bilde av prioriteringene bak prisutdelingen.

De viktigste opptellingene av priser og nominasjoner er gjengitt i de to neste tabellene. Kategoriseringen er skjønnsbasert. Prosentverdier er satt inn noen steder for å lette sammenlikningen. De må alltid vurderes mot absolutte tall, siden antallet er lavt.

Alle temaer er ikke tatt med i alle tabellene, da antallet i hver kategori fort blir så lavt at det gir liten mening. Enkelte tematiske kategorier som belyser problemstillingen, selv om de ikke har

fått så mange priser at de gir store utslag i tabellene, er likevel kommentert i teksten. I tillegg til dette er det registrert variable som kjønn, og hvor nominasjonen kommer fra.

Mange av de prisbelønte arbeidene kan regnes til flere kategorier samtidig. En utenriksreportasje kan for eksempel være så velskrevet at den kunne fått pris for sine litterære kvaliteter. I denne oversikten er det bare registrert de egenskapene som er mest markante, særlig der dette er nevnt i de bevarte delene begrunnelsene, eller i nominasjonsbrevene.

De ulike kategoriene som er valgt ut er disse:

Kvinneandel. Kjønnfordelingen i journalistikk er alltid interessant.

Nominert fra eget medium. Kan vise i hvilken grad nominasjoner er strategisk motivert.

Kollegial tildeling. Dette er priser gitt med en rent bransjeintern begrunnelse, og bare registrert for pristildelinger.

Utenriks. En av de tydeligste kategoriene i materialet.

Lokalstoff. Lokalstoff er en sentral journalistisk kategori. Den er ikke bare en geografisk markør, for ”det lokale” kan også regnes som en ideologisk størrelse.

Skrivekunst er tydelig til stede i nominasjonene, men har fått få priser.

Tegnere og fotografer indikerer betydningen av ikkeverbale innslag i aviser.

Tabell 2.2 Narvesenprisen. Nominasjoner 1954-1990

År	Nominert	Kvinner	Nominert fra eget medium	Utenriks	Lokal	Skrivekunst	Tegner Foto	Kommentar
1954	2	0	1	1				
1955	12	2	7	2	3	3	2	Pris til kandidat fra jury
1956	6	0	4		1	2		
1957	6	0	3	0	1	5		Pris til kandidat fra jury, tidligere foreslått
1958	3	0	2			1		Pris til kandidat fra jury
1959	4	1	1	1	1	1		Brev mangler Pris til kandidat fra jury
Sum 50tall	33	3	18	4	6	12	2	
1960	4	0	3			1		Første pris til sport. Olympiareportasje Tilleggspris
1961	6	0	6	1	2	1		Alle foreslått av sine egne
1962	6	0	5	3		1		Første egen nominasjon
1963	3	0	1	1	1			Komite fravek innstilling
1964	7	0	4	3				
1965	2	0	2	2				Fravek innstilling Erik Bye fikk prisen
1966	11	1	6	4	2	1		Fravek innstilling.
1967	9	2	6	2	3	1		Johan Brun, fotograf, nominert av kolleger i Aftenposten
1968	8	0	4	3	2	1		To priser
1969	7	0	5	2	3			
Sum 60tall	63	3	42	21	13	6	0	

1970	10	1	5	0	1	2		
1971	11	1	3	1	1	1	1	
1972	16	4	9	1	4	4	1	
1973	5	1	5	1	1	1		
1974	9	2	8	2	1	2		
1975	14	2	6? Dårlige kilder	1 ?	?	1		Fem kandidater foreslått seg selv. Mulig fra 1972
1976	7	2	2	2	2	1		
1977	7	1	5	1		3		
1978	9	1	6	2	1	2	1	
1979	14	3	10	2	1	2	0	Mangler i Ha 0103. Tall fra Melve/Rosseland
Sum 70tall	102	18	58	13	12	16	3	
1980	15	4	5	3	2	1	1	Tre kvinner gruppenominert. Ikke gode data om alle nominasjoner
1981	7	1	1	2	0	2	0	Mangler i Ha 0103. Tall fra Melve/Rosseland
1982	9	3	5	1	1	2	0	
1983	13	2	7	2	1	1	0	Kilde: Melve og Rosseland 1990
1984	8	1	2	2	0	2	2	Både Ulf Aas og H stabel nom. som tegnere. Kilde: Melve og Rosseland 1990
1985	9	3	4	2	1			Kilde: Melve og Rosseland 1990
1986	6	1	3	1				To fotografer nominert. Arne Olav Øyhus nominert, ikke journalist. Kilde: Melve og Rosseland 1990
1987	11	3	9	2	1			Tre Aftenposten-journalister nominert sammen for samme prosjekt. Kilde: Melve og Rosseland 1990
1988	11	6	5	1		1		Kilde: Melve og Rosseland 1990
1989								Mangler data
Sum 80tall	100	24	41	16	6	9	3	
1990								Mangler data

Kilde: Norsk Presseforbunds arkiv, Melve/ Rosseland.²⁰²

Når man skal telle priser, må man alltid definere enheten. Priser kan være enheten, men hvis flere deler samme pris kan det være mer fornuftig å telle prisvinnerne. Priser kan også telles som prosjekter. I hver tabell kommer det fram hvilke enheter det er som er registrert. Når hele redaksjoner har fått pris eller er nominert, er verdien satt til 1.

Nominasjonene er kategorisert etter sentrale tematiske kategorier som er nevnt i nominasjonsbrevene. Dette betyr at det blir registrert langt flere nominerte eller tematiske kategorier enn det var nominasjoner, siden hver nominasjon kan plasseres i flere kategorier. Noen nominasjoner enkelte år kan også falle utenfor de kategoriene som er valgt ut, og er derfor ikke med i tabellene.

²⁰² Melve og Rosseland 1990

Materialet er mangfoldig, og det er umulig å lage entydige tabeller. Det viktigste har vært å registrere at et tema er til stede i materialet, og det er denne egenskapen som er ført opp i oversiktene.

Tabell 2.3 Narvesenprisen. Prisvinnere fordelt på utvalgte tema, ordnet etter tiår

Tiår	Antall priser	Personlige prisvinnere	Kollegial tildeling	Utenriks	Lokal	Skrivekunst	Tegning Foto
1954 – 1959	6	6	0	3	0	0	2
1960-1969	13	13	1	4	0	3	0
1970-1979	12	12	2	3	1	0	2
1980-1989	10	11	2	2	0	1	0
1990	1	1		1	0	0	0
Totalt	42	43	5	13	1	3	1

Kilde: Norsk Presseforbunds arkiv, Melve og Rosseland 1990

Det første som slår en i oversikten over nominasjoner er at antallet er lavt, og at det varierer sterkt. Gruppenominasjonene er en viktig årsak til svingningene.

Narvesenprisen åpnet en ny arena, hvor aktører i pressen kunne bruke nominasjoner for å få anerkjennelse av eget medium, egne medarbeidere eller egne journalistiske idealer. Arenaen ble raskt tatt i bruk. De årene redaksjonsledere nominerte flere av sine medarbeidere, økte antall nominerte. VG var først ute, da redaktør Oskar Hasselknippe nominerte fire av sine egne medarbeidere i et felles brev i 1955.²⁰³

Samme år lå det også en fordekt politisk markering blant nominasjonene. Redaktør Toralv Fanebust i Sandnes og Jærens avis ble nominert som redaktør for lokalavisen *Sandnes og Jærens avis* av redaktøren i *Ringsaker Blad*.²⁰⁴ Det som ikke sto i denne tilsynelatende uskyldige nominasjonen var at redaktør Fanebust var dømt til norgeshistoriens lengste injuriedom, etter at han anklaget riksadvokat Sven Arntzen for angiveri under krigen. Hvis Fanebust hadde fått norsk presses høyeste utmerkelse ville det skapt politisk skandale. Han fikk ingen pris.²⁰⁵

Gruppenominasjoner av kolleger fortsatte gjennom hele Narvesensprisens levetid. På 1970-tallet var det også flere kampanjer, der grupper av journalister nominerte kolleger.

Fra 1972 ble det mulig å nominere seg selv. Denne praksisen ble innført for Hirschfeldprisen i 1969 for å øke antallet nominasjoner, og for Narvesenprisen fra 1972.²⁰⁶

²⁰³ PA 835 Ha

²⁰⁴ Brev til Norsk Presseforbund fra Ole Gjerstad PA 835 Ha 0100

²⁰⁵ Fanebust 2009

²⁰⁶ Journalisten nr 1, 1969, Journalisten nr 2, 1972

Hovedtendens 1: Utenriksjournalistikkens opphøyde posisjon

I alt 13 av de 42 Narvesenprisene ble gitt for utenriksjournalistikk. Det gir en prosentandel på 31. Ingen andre tematiske kategorier var i nærheten av et slikt antall priser.

I perioden 1954–1959 gjaldt fire av 33 (12 %) av nominasjonene utenriksjournalistikk. Tre av de fire av disse fikk prisen. Det gir en påfallende høy prosent prisvinnere. I perioden 1960–1969 var 21 av 42 (50%) nominasjoner utenriksjournalistiske. Ingen andre kategorier kommer opp mot en slik andel blant de nominerte. Fire prisvinnere fikk pris for utenriksstoff dette tiåret. En av disse (Gidske Anderson, 1962) fikk en av to priser utdelt samme år.²⁰⁷ Dette tiåret ble også delt ut to ekstra priser på grunn av pressejubileer, så det totale prisantallet er 13. Det gir en andel priser for utenriksjournalistikk på 31 %. De neste tiårene gikk antallet nominasjoner opp, mens andelen nominasjoner for utenriksprestasjoner gikk ned. På 1980-tallet gikk to av prisene til utenriksstoff, før Narvesenprisen ble delt ut siste gang i 1990. Den gikk til Hans-Wilhelm Steinfeldt for hans dekning av kommunismens sammenbrudd i Sovjetunionen.

Kategorien utenriksstoff kan være vanskelig å avgrense. Hva skal man for eksempel kalle en større reportasjeserie, som er produsert ved at en journalist har tatt seg hyre på en båt i utenriksfart i tre måneder? En slik nominasjon finnes i materialet. Adresseavisens Per Juul ble nominert for sine artikler fra et norsk skip i 1958, hvor han arbeidet som smører i flere måneder.²⁰⁸ I denne reportasjeserien ble livet om bord behandlet som ”et nytt stykke Norge i drift”, som det heter i Nordahl Griegs dikt Flagget. Selv om hendelsene som ble skildret skjedde utenfor Norges grenser, ble de skildret ut fra et rendyrket norsk perspektiv. Denne nominasjonen er derfor ikke regnet som utenriksstoff.

Utenriksjournalistikk peker seg ut som den overlegent høyest vurderte tematiske kategorien i Narvesenprisens historie.

Hovedtendens 2: Mannsdominans

Når man skal analysere kjønnsfordelingen i Narvesenprisen er det mest praktisk å bruke enheten *personlig prisvinner*. Når en pris ble gitt til menn og kvinner i fellesskap, blir det flere personlige prisvinnere. Tabellen nedenfor viser prisvinnerne fordelt på kjønn. Drøftingen nedenfor bygger på denne tabellen og oversikten over nominasjoner i forrige tabell.

Tabell 2.4 Narvesenprisen. Prisvinnere og kjønnsfordeling ordnet etter tiår

Tiår	Antall priser	Personlige prisvinnere	Menn	Kvinner	Kvinner prosent	Kommentar
1954-1959	6	6	5	1	16	1957 Jorunn Johnsen første kvinne
1960-1969	13	13	12	1	8	1960 Tre priser: To prisvinnere (felles reportasjer) pluss en jubileumspris 1962 To priser 1968 To priser. En jubileumspris

²⁰⁷ Normalt ble prisbeløpet delt, når prisbeløpet ble delt. Ikke konsekvent håndhevet.

²⁰⁸ PA 835 Ha 0100

1970-1979	12	12	9	3	25	1971 to priser 1972 Pris til Fædrelandsvennens redaksjon 1973 To priser 1975 To prisvinnere (felles reportasjer)
1980-1989	10	11	9	2	18	1981 To prisvinnere (felles reportasjer) 1982 Pris til Vårt Lands redaksjon 1989 To prisvinnere (felles reportasjer)
1990	1	1	1	0	0	
Totalt	42	43	36	7	16	To redaksjoner fikk pris

Kilde: Norsk Presseforbunds arkiv

Kvinnene er sterkt underrepresentert i hele perioden, både når det gjelder nominasjoner og priser. Seks kvinner av totalt 43 personlige prisvinnere har fått Narvesenprisen.

En viktig bakgrunnsfaktor er at det var få kvinner i norsk journalistikk helt fram til 1990-tallet. I 1938 var 7 prosent av journalistene kvinner. I 1960 var kvinneandelen i Norsk Journalistlag 13 %, og i 1972 var den 14 %. På 1980-tallet økte kvinneandelen. I 1981 var den 20,2 %, i 1984 24,2 %, og 1991 31,4 %.²⁰⁹

På 1950-tallet var det nominert tre kvinner blant de 33 nominerte. En av de seks Narvesenprisene gikk til en kvinne.

På 1960-tallet var det fortsatt tre nominerte kvinner, men det totale antallet nominasjoner var nesten fordoblet til 63, så kvinneandelen sank dramatisk. Det var 13 prisvinnere på 1960-tallet, og en av disse var kvinne. Kvinneandelen ble altså halvert.

På 70-tallet var det 18 kvinner blant de 102 nominerte. Dette tiåret var det tolv enkeltpersoner som fikk pris, pluss en redaksjon. Tre kvinner fikk pris, av totalt 12 personlige prisvinnere. Dette er den høyeste kvinneandelen i Narvesenprisens historie. Utslaget er tydelig, men ikke spesielt sterkt når man tar i betraktning at dette var et tiår preget av nyfeminisme og kvinnekamp, og at 1975 var det internasjonale kvinneåret. Det var fortsatt forholdsvis få kvinner i norsk presse.

På 1980-tallet har vi data for 100 nominasjoner. Blant dem var det 24 kvinner (24 %). Nominasjonene lå altså på samme kvinneandel som i Norsk Journalistlag midt i tiåret. To kvinner fikk pris, av 11 prisvinnere. Man skulle kanskje tro at 70-tallets kvinnekamp ville slå ut i pristildelingene på 1980-tallet, fordi det tar tid fra nye journalister begynner i yrket til de når prisvinnernivå. Det skjedde ikke. Kvinneandelen steg blant de nominerte, mens antall kvinnelige prisvinnere sank til to.

Kvinnenes andel var altså lav i hele perioden. De var likevel representert i alle tiårene. Den første kvinnelige prisvinneren var Jorunn Johnsen i Aftenposten, som fikk prisen for 1957.²¹⁰ Nominasjonen var talende i sin dobbelthet: Hun ble nominert både for sine utenlandsreportasjer og for sin sosiale samvittighet. Hun hadde skrevet reisereportasjer fra Asia som var publisert i

²⁰⁹ Hjeltnes og Bastiansen 2010 s. 334-346

²¹⁰ Kvaale 1986

1954/55, og ble nominert til prisen for 1955. Hun kan ha blitt godt hjulpet av at nominasjonslista for 1957 var syltynn, slik at komitéen grep tilbake til en tidligere bunke. I et privat brev til Presseforbundets sekretær reagerte hun på at det var gått svært lang tid siden hun gjorde reportasjereisen.²¹¹

Prisen til Johnsen bekrefter flere tendenser samtidig: Den bekreftet utenriksjournalistikkens opphøyde stilling, samtidig som den knyttet det kvinnelige til det sosiale. Det kan også spille inn at Johnsen var kjent som en av Aftenpostens fremste journalister, utdannet cand. oecon. og med bred internasjonal erfaring.²¹² Johnsen var den eneste kvinnelige prisvinneren på 1950-tallet. Hun var i mange år leder for Hirschfeldkomitéen.

1960-tallets ene kvinnelige prisvinner var utenrikskorrespondenten Giske Anderson, som fikk prisen i 1962. Også hun fikk prisen for utenriksjournalistikk.

På 1970- og 1980-tallet blåste andre kjønnspolitiske vinder. I tiåret 1970-79 fikk tre kvinner Narvesenprisen. Alle disse prisene hadde en klar politisk komponent. Den første kvinnen som fikk prisen for noe annet enn utenriksstoff var tegneren Ellen Auensen (1973). Hun var en av EF-stridens mest markante politiske karikaturtegnere. Gerd Benneche var den første kvinnen som fikk Narvesenprisen utelukkende for sitt sosiale engasjement (1974). Berit Eriksens pris for 1976 ble gitt for en serie utenriksreportasjer fra Afrika, i tillegg til at hun skrev åpent om sin egen kreftsykdom.

Fra 1980 til siste pris ble utdelt for 1990 fikk to kvinner prisen. Begge disse leverte arbeider som innebar en sterk politisering av sosiale temaer. Veslemøy Kjendsli (1986) fikk prisen for en radioserie om norske barn som var resultater av det nazistiske Lebensbornprosjektet under okkupasjonen.²¹³ Den resulterte også i en bok.²¹⁴ Dagmar Loe (1988) fikk prisen for en mangeårig innsats som politisk reporter, både i Norge og utlandet.²¹⁵ Fire av de sju kvinnene som fikk Narvesenprisen fikk den altså for arbeid med utenrikspolitiske temaer. Samtlige priser som gikk til kvinner hadde en sterk politisk komponent.

Det var altså fullt mulig for kvinner å få Narvesenprisen hvis de beveget seg inn i politikkens sfære, og helst utenrikspolitikken. Den lave kvinneandelen kan tolkes som en virkning av den sterke tematiske kjønningen som har preget norsk journalistikk. Avis- og bladmarkedet har alltid vært kjønnsdelt, med tydelige skiller mellom journalistikken i aviser og ukepresse. Dagsavisene har alltid hatt en overvekt av mannlige lesere, mens ukepressen har vært koplet til familiesfæren, som tradisjonelt blir oppfattet som kvinnenenes domene. Norsk Presseforbund, slapp først inn samtlige av ukepressens medarbeidere i 1964.²¹⁶ Kjønningen slo ut i så forskjellige områder som avgiftspolitik og journalistpriser. Da momsens ble innført i 1970 ble

²¹¹ Brev til Mill Aakrann 05.05.1958. PA 835 Ha 0100

²¹² Kvaale 1986

²¹³ Journalisten nr 6 1987

²¹⁴ Kjendsli 1986

²¹⁵ Meyer 2011

²¹⁶ Ottosen 1996 s. 252

aviser fritatt, mens ukebladene måtte betale avgiften. Hvis kvinnene skulle få norsk presses høyeste utmerkelse, måtte de bryte med den tematiske kjønningen.

Hovedtendens 3: Kollegialitet

En av de sterkeste tendensene i materialet finner vi i nominasjonene. Der viser det seg at journalistene hadde en tendens til å nominere kandidater fra eget medium. Dette kan vi kalle kollegialitet. Kollegialitet er både en verdi og en strategi for å oppnå anerkjennelse.

Kollegialitet kan være en litt misvisende betegnelse, siden det gjerne var redaktørene som nominerte sine egne underordnede. Det var en billig måte å motivere på. I arkivene til Presseforbundet ligger det også en rekke eksempler på menige journalister som nominerte kolleger. Disse nominerte som regel en enkelt kollega. I motsetning til gruppenominasjonene kunne slike enkeltnominasjoner også gjelde kolleger fra konkurrerende medier, men de slår ikke tungt ut i statistikken.

Tendensen til å nominere kolleger er høy og stabil. Av de 33 nominasjonene i perioden 1954-1959 var hele 18 (55 %) nominert fra eget medium. Fra 1960 til 1969 var 42 av 63 (66%) nominert fra eget medium. 1970-79 var 58 av 102 nominert fra eget medium. 1980 til 1988 var det 24 av 100. Fra 1980-tallet er tallet forholdsvis usikkert, fordi huller i kildematerialet har gjort det vanskelig å bestemme hvor den som nominerte arbeidet.

Denne praksisen harmoniserer dårlig med Presseforbundets opprinnelige idé om at forbundets lokallag skulle være aktive i nominasjonene. Selv om man finner noen slike nominasjoner, slår de knapt ut i materialet. Et av prisens formål var å framheve det beste som ble produsert i norsk journalistikk hvert år, men i stedet ser vi et betydelig innslag av strategisk motiverte nominasjoner for å skaffe heder til eget medium.

Dette er et tegn på nærsynthet i faglige spørsmål. De strategiske nominasjonene skapte en skjevhet som priskomiteén måtte justere i forhold til. Narvesenkomitéén ser ut til å ha vært fullt klar over dette. De hentet ofte vinneren utenfor nominasjonslista, og på denne måten modererte de tendensen til å nominere kolleger.

I pristildelingene finner vi også to andre typer kollegialitet. To priser ble gitt til kolleger som leverte fremragende arbeid til tross for sykdom, Odd Hagen i Oppland Arbeiderblad (1962) og frilanseren Berit Eriksen (1976). Hagen var blind, men fortsatte å arbeide som journalist. Eriksen fikk kreft og skrev bok om det. Begge prisene kan tolkes som håndslag til kolleger som gjorde en fremragende innsats til tross for sykdommen. De markerte at journalistene var et omsorgsfullt fellesskap.

En annen type typen kollegialitet finner vi i tre priser som kan regnes som mediepolitiske. Det gjelder prisene til redaksjonene i Fedrelandsvennen (1972), Vårt Land (1982) og enmannsredaksjonen i Elverum Nær-TV (1985). Det mediepolitiske aspektet ved dette blir behandlet i kapittel 3, som diskuterer prisene mellom 1973 og 1990.

Hovedtendens 4: Det lokale roses, men prises ikke

I 1954 var alle norske aviser lokal- eller regionaviser. Den første som ble riksavis var VG, som begynte å trykke opplag utenfor Oslo i 1988-1990, like før Narvesenprisen ble nedlagt.²¹⁷

Spørsmålet om lokalstoffets verdi er mer enn et spørsmål om nedslagsfelt og lokal markedskunnskap. Det lokale er ikke bare et sted, men også en forståelseshorisont og en verdi i seg selv. Først når journalisten behandler samfunnet som en lokal innbygger blant andre lokale innbyggere, faller han inn under kategorien lokalt orientert journalist.

Under diskusjonen om journalistprisen i 1951 ble det lokales verdi brukt som argument mot å opprette prisen. Kritikerne mente den ville styrke hovedstadspressen. Etter at Narvesenprisen ble opprettet, lå lokalargumentene som en stabil understrøm i nominasjonene. 1954–1959 var 6 av 33 (18%) nominasjoner for lokaljournalistikk. 1960-69 var andelen 13 av 63 (20%). Andelen gikk ned på 1970-tallet, da antallet nominasjoner gikk opp. Dette tiåret var andelen 12 av 102 (12%). På 1980-tallet var det 6 av 100 (6 %), men her er tallmaterialet mer usikkert.

Et nominasjonsbrev fra 1957 gir et godt inntrykk av hva man forsto med en typisk lokalavisjournalist. Forslagsstilleren var den nominertes overordnede i Sandefjords Blad. Nominasjonsbrevet tegnet et levende bilde av livet i en lokalavisredaksjon på 1940- og 50-tallet, og derfor gjengir vi et fyldig sitat. Kandidaten er ikke anonymisert, for en slik praktmedarbeider kan godt beskrives under fullt navn:

Min kandidat er Asbjørn Fjeld-Andersen, født 1905, som begynte i pressen i 1923, og som siden 1948 har vært journalist i Sandefjords Blad. Jeg vet at det ikke tas politiske hensyn ved utdelingen, men siden nu to ”stjernefolk” fra Arbeiderbladet og Dagbladet har fått prisen, var det vel ikke så dumt om en av hverdagens slitere kom inn i billedet. Fjeld-Andersen, med signaturen Sam Weller og Sammivel er en av disse. Han skriver meget godt og er meget produktiv. Siden han begynte i Sandefjords Blad har han hver dag skrevet vår bryggespalte som bygger på en lang rekke telefoner og dessuten brodert på den for å gjøre den levende og ny hver dag. Han har hver dag skrevet bortimot 3/4 spalte i kompress petit under hodet ”Dagsrunden”, som er småprat fra byen og distriktet. Han har en à to ganger i uken skrevet gode filmanmeldelser (vi har minst fire nye filmer ukentlig i Sandefjord). Hver lørdag redigerer han en lørdagsside med underholdning, hvortil ha fyller på med et eller annet lokalt petitportrett. Han er en fremragende petit-skribent, på sitt beste på høyde med Mumle Gåsegg etter min mening, og har skrevet dagens petit både daglig og nu etter hvert ikke så ofte, fordi det hender at vi ikke alltid får plass hver dag. Han har flere ganger i uken en spalte ”Vestfold rundt” som består i utplukk av lokalnytt fra resten av fylket, som vi ellers ikke finner anledning til å ta med andre steder i avisen. Hver eller annenhver uke redigerer han en landbruksside, fortrinnsvis med en egenhendig spissartikkel og dessuten med en udmerket og delvis lokal spalte for havebrukere og ”villabønder” (bittebrukere). Han skriver ofte en à to lokale lederartikler i uken som inntas usignert på lederplass i Sandefjords Blad. Ved siden av dette skriver han større artikler og intervjuer, snakker hyggelig med folk som kommer innom redaksjonen, skriver vektige og verdifulle bokanmeldelser, ellers forefallende arbeide i redaksjonen (unntatt sport) og er i sin fritid stadig på farten rundt i vårt

²¹⁷ Eide 1995 s. 421

distrikt, har usedvanlig stor personalkunnskap og mange kontakter. La meg også ta med at han hver uke på vår shippingside under signaturen ”Rasmus” skriver en petitartikkel i form av brev fra en gammel sjømann til kona hjemme. I tillegg til dette får han tid til en utstrakt og dyptpløiende lesning og dyrker selv i sin have alt hva han og familien trenger av grønnsaker, frukt og poteter. Og ovenikjøpet er han plaget av ischias meget sterkt når været går ham imot. Men blir han syk og sengeliggende skriver han hjemme. Fortjener ikke et slikt prakt eksempelar en påskjønnelse?²¹⁸

Han ble nominert to år på rad, men fikk ingen pris.

I de første 16 årene var det bare én prisvinner som under meget sterk tvil kan regnes som lokalavisjournalist: Redaktør Sverre Mitsen i Tønsberg blad, som fikk Narvesenprisen i 1970. Mitsen fikk prisen for 35 år i pressen, seksten av disse som redaktør. Han var både politisk kommentator på riksnivå, petitskribent og mannen bak den sorgmuntert kommenterende hunden ”Sorry” i Aftenposten. En nokså utypisk lokalavisjournalist.²¹⁹

Utenriksjournalistikk og lokalavisjournalistikk danner et sentralt motsetningspar i den norske journalistikkens verdihierarki i Narvesenprisens epoke. Utenriksjournalistikken var opphøyd, og forbeholdt de få. Lokalavisjournalistikken ble regnet som selve grunnfjellet. Men grunnfjellet raget aldri så høyt at det ble prydet med norsk presses høyeste utmerkelse.

Hovedtendens 5: Engasjement gjennom år

Komitéen belønnet gjerne personlig engasjementet gjennom flere år. Dette underminerte prinsippet om at Narvesenprisen skulle gis for en prestasjon foregående år. Aktualitetsnormen måtte vike allerede i prisens andre år, da tegneren Hammarlund fikk prisen. Hans pris for 1955 ble den første i en lang rekke tildelinger av Narvesenprisen for lang og tro tjeneste.

Alle prisene fram til Terje Baalsruds pris for 1959, som han fikk for avsløringen av Arbeiderpartiregjeringens våpensalg til Cuba, ble utdelt med henvisning til journalistisk innsats gjennom mange år. I løpet av 1960-tallet endret dette seg noe. Da ble hovedregelen en blandet begrunnelse: Komitéen henviste til innsats over tid, samtidig som den trakk fram en spesiell prestasjon. Slik ble aktualitetsnormen styrket.

For å forstå dette, må man ha for øye at norsk presse på 1950- og 60-tallet i stor grad var de personlige prosjekters presse. Utholdenhet var en journalistisk dyd, som ble tillagt vekt både i nominasjoner og pristildelinger.

Hovedtendens 6: En faderlig hånd over mangfoldet

Når man studerer nominasjonene til Narvesenprisen, blir man slått av mangfoldet av sjangre og tematiske kategorier. Komitéen som delte ut Narvesenprisen ser ut til å ha vurdert mangfoldet som verdifullt, og belønnet et bredt spekter av ulike journalistiske prestasjoner. Komitéen førte en faderlig hånd over feltet, og sørget for at alle verdige kandidater skulle få

²¹⁸ Brev fra Torleif Jacobsen, Sandefjords blad, til Narvesenkomitéen. PA 835Ha-0100

²¹⁹ Aftenposten 02.05.2008

sin belønning i tidens fylde. Mange tematiske kategorier fikk en eller to priser i løpet av hele perioden. Samlet viser de et underliggende ideal om journalistisk mangfold.

Journalistisk mangfold var ikke bare et ideal. Det var også mulig å realisere i praksis. Det viser Narvesenkomitéens pristildelinger. Da Narvesenprisen åpnet en arena for å gi rene journalistfaglige vurderinger av journalistenes praksis, var det rik anledning til å dyrke mangfoldsidealet.

Dette er et viktig funn når man skal vurdere partipressens epoke i norsk pressehistorie. Partipressen kan ikke regnes som et ensrettet propagandaapparat. Den dekket et rikt utvalg av befolkningens og lokalsamfunnets kommunikasjonsbehov. Samtidig ble dette mangfoldet utøvd innenfor strenge rammer, som ble trukket opp i møtet med den politiske institusjonen. Disse rammene skal vi diskutere nærmere ved å se på et utvalg pristildelinger, og ikke minst noen manglende pristildelinger i de viktige politiske årene 1963 og 1972.

Med dette er den generelle diskusjonen av Narvesenprisen i hele perioden 1954-1990 avsluttet. I det følgende avsnittene skal vi diskutere tendenser som utmerket seg i perioden fra 1954 til 1972.

Narvesenprisen. Enkeltpriser 1954–1972

I perioden 1954 til 1972 sto den norske partipressen i senit. Partipressesystemet var gjenoppbygd, partienes presseorganisasjoner var modernisert gjennom effektive fellestjenester, og dette ble styrket av både den økonomiske veksten og den teknologiske utviklingen. Samtidig var den åpne diskusjonen om partipressesystemet fraværende. Vi har allerede sett at priskomitéen til Narvesenprisen dyrket et ideal om journalistisk mangfold, og fant fram til egnede kandidater på mange områder. Vi kan derfor stille et todelt spørsmål når vi går dypere inn i de enkelte prisene i perioden: Hva kjennetegnet mangfoldet? Hvor lå de rammene som avgrenset dette mangfoldet?

Den første Narvesenprisen (1954)

Prisen ble bekjentgjort i januar 1955, med frist for påmelding 15. mars. En viktig tillegg til prisbeløpet på 5000 kroner var at vinnerne også ble innvilget tre måneders permisjon med full lønn. Denne praksisen var ikke nedfelt i statuttene, men økte verdien av prisen betydelig.²²⁰ Lønnsnivået for journalister på 1950-tallet var ikke spesielt høyt. I 1958 var minste begynnerlønn for journalister 14 550 per år i hovedstadsavisene. Etter 15 år var minstelønn 20 800.²²¹

Da den første Narvesenprisen skulle deles ut, var det bare to nominerte. Den ene av disse var den norske journalisten Einar Rosenvinge Bernhardsen. Problemet var bare at han arbeidet i den danske avisen Information, hvor var kjent under psevdonymet ”Bris”. Han måtte utelukkes. Den eneste reelle kandidaten var Anders Buraas i Arbeiderbladet. Han ble nominert dagen før

²²⁰ Journalisten nr 12 1964

²²¹ Journalisten nr 10 1958

fristen gikk ut. Det er et påfallende sammentreff at Presseforbundets formann Per Monsen, som satt i komitéen, også var redaktør i Arbeiderbladet. Buraas ble nominert av en kollega i avisen. Komitéen slapp dermed å bruke sitt første møte til å finne en egnet kandidat til den nye æresprisen.

Buraas fikk prisen for en serie utenriksreportasjer fra USA, som allerede var utgitt i bokform.²²² Buraas skrev i en lett, kåserende stil, med klare litterære kvaliteter. Han hadde oppsøkt ulike stater og miljøer, fra Washingtons politiske elite til pensjonister i California, segregerte miljøer i sørstatene og de obligatoriske skandinavernene i Midtvesten. Skildringene var spekket med en blanding av saksopplysning og personlige betraktninger. Den første Narvesenprisen gikk altså til et prosjekt som må regnes som et folkeopplysningsprosjekt, og lå langt fra nyhetsjournalistikken. En slik prisutdeling var med på å viske ut skillet mellom faglitteratur og journalistikk. Den bekreftet altså inntrykket som komitéens sammensetningen kunne gi, at bøker var en mer opphøyet formidlingskanal enn aviser. Buraas kunne ikke komme til Presseforbundets årsmøte for å motta prisen. Han var på reise i utlandet.²²³

Det kunstneriske bildet (1955, 1958)

I prisens andre år (1955) gikk den til Dagbladets tegner Gösta Hammarlund. Han sto ikke på noen liste, men ble nominert direkte av komitémedlemmet Per Monsen ”fordi hans tegninger er nyskapende, og han er i tillegg en ypperlig journalist som skriver gode intervjuer”.²²⁴ Prisen for 1958 gikk til Henry Imsland i Stavanger Aftenblad. Han var også en tegner av format, med et lunere gemytt enn den skarpe satirikerens Hammarlund. Begge disse tildelingene skjedde etter nominasjon fra komitéen selv, og når det gjaldt Imsland hadde kandidaturet vært diskutert i minst to år.²²⁵

Disse prisene er eksempler på at komitéen benyttet seg av retten til å foreslå egne kandidater. Svært ofte plukket de ut en verdig vinner blant tidligere nominerte. Med disse to tidlige prisene hadde tegnerne oppfylt sin kvote. Det gikk femten år før neste pris gikk til en tegner, da Morgenbladets Ellen Auensen fikk den for 1973.

Det gikk tregere med pressefotografene. Dette hadde flere grunner. 1950-tallets blyants gjenga pennetegninger på en utmerket måte, mens fotografiene var små, grå og grumsete. Først da offsetteknikken ble innført på slutten av 1960-tallet ble gjengivelsen så bra at fotografiet fikk en dominerende plass i avisene.²²⁶ Aage Storløyken var den første pressefotografen som ble nominert, i 1960. Han hadde laget en fotoserie fra en fødsel i billedbladet Aktuell.²²⁷ Aktuell var et sosialdemokratisk ukeblad trykt på godt papir, med amerikanske fotomagasinene som Life og Newsweek som forbilder. Noen pris ble det likevel ikke på pressefotografene før Rolf M.

²²² Buraas 1954

²²³ Brev av 14.05.1955 fra Norsk Presseforbund v. Per Monsen PA 835Ha-0100

²²⁴ Brev fra Per Monsen til Narvesenkomitéen 25.02.1956 PA 835 Ha-0100

²²⁵ Brev fra Per Thomsen til Carl Just 11.04.1959

²²⁶ Ottosen 1996 s. 337

²²⁷ PA 835 Ha-0100

Aagaard fikk den for 1979. Da hadde Narvesenprisen vært utdelt i 25 år, avisene hadde gått over til offset, og fotografiet var for lengst blitt et sentralt element i avislayouten.

Tegnere ble sjelden nominert. Fotografer finnes forholdsvis hyppig blant de nominerte, særlig på 1970- og 80-tallet, men aldri mer enn en til to samtidig, og ikke hvert år. Narvesenprisen ble først og fremst gitt for skriftlige prestasjoner.

Gullpennene (1961, 1963, 1967)

De gylne penner var journalistikkens stjerner på 1950- og 60-tallet. Nominasjonene viser at mange ønsket å hylle skrivekunsten. 1954–1959 ble 12 av 33 (36%) nominert på grunn av sin skrivekunst. 1960-69 sank andelen til 6 av 63 (9,5%). Den store andelen de første årene kan skyldes et oppdemmet behov. I 1957 var hele fem av seks nominert for sin skriveferdighet. Det viser at litterær stil hadde høy status i norsk journalistikk, i hvert fall blant de som nominerte kandidater til Narvesenprisen.

På 1970-tallet var ble det nominert 16 gullpenner av 102, på 1980-tallet 9 av 100. Antallet nominasjoner hvert år holdt seg jevnt mellom 1 og 3 alle disse årene. En grunn til at tallet var så jevnt var at de samme personene ble nominert år etter år, uten å få prisen. En av dem var nominert hele ni ganger, gjentatte ganger av seg selv. Siden det dreier seg om en kvinne, slår denne ene personen sterkt ut på både gullpennstatistikken og kvinnestatistikken.

De gylne pennene fikk sine priser, men de var ikke mange. Den første gikk til redaktør Jacob R. Kuhnle i Morgenavisen i Bergen i 1961, for hans petiter. I tillegg til skrivekunsten var han også en sentral person i pressemiljøet. I 1963 gikk prisen til den kanskje mest glitrende av dem alle, Arne Hestenes i Dagbladet. Richard Herrmanns pris i 1967 var også en pris for skrivekunst, selv om den dreide seg om utenrikspolitikk og ble framført i radioen. I 1980 fikk Arne Skouen prisen for sin kommentarspalte ”Ytring” i Dagbladet. Tittelen ”Ytring” hadde han lansert i VG på 1950-tallet.²²⁸ Alle disse prisene ble gitt for innsats over tid, og ikke for en spesiell tekst.

Prisene til Richard Herrmann og Arne Skouen viser at skrivekunst er vanskelig å skille fra andre verdier. Herrmann rapporterte fra London, og skildret storpolitikk og hverdagsliv i et verdensimperium under avvikling. I tillegg var han den muntlige framføringens mester. Skouen kombinerte stilsans med polemikk. Slik dannet han en motpol til kollegaen Arne Hestenes, som var en elegant flanør.

Rosende omtale av kandidatenes skrivekunst var en gjenganger i nominasjonsbrevene. Det viser at litterær kvalitet var en høyt respektert norm. Kuhnle og Hestenes var likevel de eneste som fikk Narvesenprisen for skrivekunst alene. Det var sjelden nok å bare skrive godt. Man måtte stå for noe.

²²⁸ Eide 1995 s. 151

Moderniseringsagentur? (1956)

I sin analyse av den danske Cavlingprisen hevder Ida Schultz at dansk presse opererte med formidling som hovednorm i perioden 1945 til 1964.²²⁹ Formidling kan regnes som en variant av folkeopplysningsidealet, som igjen er et sentralt element i et moderniserings- og demokratiseringsprosjekt. I journalistikk er likevel formidling et mangetydig og forvirrende begrep. All journalistikk formidler informasjon.

Prisen for 1956 ble gitt for forskningsformidling. Prisvinneren Anders Barlaup i VG var nominert året før, gjennom avisens første gruppenominasjon.²³⁰ Han hadde gjort seg bemerket gjennom en årrekke, både som redaktør i Journalisten og som talsmann for en ny fiskeripolitikk. Som journalist virket han nærmest som en fiskeripolitisk aktivist, som ville fornye fangstmetodene.²³¹ Forskningsformidlingen hans kan også regnes som et moderniseringsprosjekt. Da VG hedret sin egen prisvinner var likevel hyllesten påfallende tvetydig. Barlaup ble omtalt i avisen under tittelen ”Fåmælt journalist hedres”:

Han har med sine artikler avdekket et lukket land som høytidelige vitenskapsmenn hittil har hatt som privat diskusjonsstoff og tatt doktoravhandlinger på. Barlaups respektløshet innskrenker seg til at han har innlemmet vitenskapen i sitt journalistiske stoffområde, ikke til behandlingen av selve stoffet. Det er nitid og vitenskapelig nok. Men det er aldri kjedelig. Det gnistrer av liv og undertiden av den barlaupske underfundighet som kan gjøre det kjedeligste stoff til underholdende lesning.²³²

VGs omtale viser at Anders Barlaups pris for forskningsformidling ble regnet som nokså underlig, også i hans egen avis. Det at han i det hele tatt innlemmet vitenskap i sitt journalistiske stoffområde ble omtalt som respektløst. Slik omtalte man ikke utenriksjournalistikken, som også forteller om fremmede forhold.

Asbjørn Barlaups Narvesenpris for forskningsformidling må regnes som et unntak. Vi kan finne et beslektet formidlingsaspekt i prisene for 1966, da Arne B. Halvorsen fikk pris for sine reportasjer om oljeleting, og til Asbjørn Larsen, som fikk prisen for 1971 for radioreportasjer fra arbeidslivet, men begge disse hadde et mer politisk preg. Folkeopplysningsidealet kan derfor ikke sies å ha stått sterkt i Narvesenprisens historie. Faktaformidling måtte ha en politisk eller moralsk dimensjon for å regnes med i journalistikkens første divisjon.

Cuba-saken (1959)

I perioden fram til 1972 ble det gitt flere Narvesenpriser for journalistisk arbeid som kastet lys over pressens forhold til den politiske institusjonen. De prisene som skal trekkes fram spesielt her er prisen for 1959, for avsløringen av en ammunisjonsleveranse til Cuba, prisen for 1964, for oppklaringen av Meyersaken rett før Krustsjøvs besøk i Norge, og de to prisene som ble delt ut i 1969 til Per Egil Hegge og Arve Solstad. I 1963 skjedde det også to store politiske

²²⁹ Schultz 2005 s. 168

²³⁰ Barlaup var tidligere redaktør av Journalisten.

²³¹ Eide 1995 s. 161

²³² VG 27.05. 1957

begivenheter som var innviklet i hverandre, og var direkte relatert til pressen: Kings Bay-saken og Lindstrømsaken. Den siste førte til en kontroversiell nominasjon til Narvesenprisen. Begivenhetene i 1963 gir unik innsikt i forholdet mellom pressen og den politiske institusjonen tidlig på 1960-tallet.

Narvesenprisen for 1959 var den første som ble gitt for en enkeltprestasjon. Den var også den første som gikk til en avsløring. I februar 1959 skrev Norges Handels og Sjøfartstidende at den norske regjering hadde gitt eksportlisens for en skipslast ammunisjon til Batistas regime på Cuba under revolusjonen ved årsskiftet 1958/59. Artikkelen var skrevet av Terje Baalsrud. Dette førte til en større politisk oppvask, der det ble reist mistillitsforslag mot regjeringen. Mistillitsforslaget falt, men episoden påførte regjeringen Gerhardsen stygge skrammer. Cubasaken er den første av flere større saker som var med på å underminere Arbeiderpartiets regime etter krigen.

Ammunisjonen ble solgt av Raufoss Ammunisjonsfabrikk, som var statseid. Vedtaket om ammunisjonssalget ble gjort i dypeste hemmelighet, etter påtrykk fra ammunisjonsfabrikkens ledelse. Fabrikken på Raufoss manglet ordrer, og man ville benytte anledningen til å skaffe de ansatte arbeid. Eksportvedtaket brøt med et stortingsvedtak fra 1935 om at Norge ikke skulle eksportere våpen til land i krig. Vedtaket fra 1935 ble i sin tid gjort etter henstilling fra Folkeforbundet, og regjeringen Nygaardsvold hadde kjempet for at forbudet skulle bli enda strengere enn det som ble vedtatt.²³³ Ammunisjonsekporten var derfor ikke bare et brudd på et utenrikspolitisk prinsippvedtak. Den var spesielt pinlig for Arbeiderpartiet.

Eksporttillatelsen ble gitt mens både statsminister Gerhardsen og utenriksminister Hallvard Lange var på delegasjonsreise til India. Saksbehandlerne i Utenriksdepartementet hadde gått mot tillatelsen. Den ble likevel godkjent av handelsminister Arne Skaug, som var fungerende utenriksminister.²³⁴ Ammunisjonen måtte skipes ut så raskt at fabrikken på Raufoss ikke hadde kapasitet til å produsere den, så store deler av partiet måtte lånes fra Forsvarets lagre. Mitråljøseammunisjonen ble lånt fra et amerikansk beredskapslager. Dette var i strid med en avtale om at slik ammunisjon ikke måtte bringes ut av landet uten å informere amerikanske myndigheter. Lagrene skulle etterfylles av ammunisjon fra Raufoss.

Fabrikken på Raufoss hadde en mektig støttespiller i Jens Christian Hauge, som var nestformann i styret. Norges Handels og Sjøfartstidende kom med dulgte hentydninger om en mektig bakmann på lederplass.²³⁵ Hauge sendte ut et dementi gjennom NTB, hvor han benektet enhver befatning med handelen.²³⁶ I sin framstilling av saken hevder Vegard Bye og Dag Hoel at dementiet var uriktig.²³⁷

²³³ Skåtun 1971 s. 9

²³⁴ Se Skåtun 1972 og Bye og Hoel 2005

²³⁵ NHST 05.03.1959

²³⁶ NHST 13.03.1959

²³⁷ Bye og Hoel 2005

Ammunisjonslasten ble sendt med et nederlandsk lasteskip 23. desember 1958. Batistas regime falt en uke seinere. Castros opprørstroppe hadde gleden av å pakke opp kassene med amerikansk ammunisjon da skipet kom fram 21. januar 1959.

19. februar 1959 ble saken avslørt. Norges Handels og Sjøfartstidende presenterte den over tre spalter på toppen av første side. Nyhetsartikkelen var skrevet i en tone som lå kommentaren nær:

Et større parti norsk ammunisjon fra statens ammunisjonsfabrikk på Raufoss er i desember blitt eksportert til borgerkrigens Cuba, hvilket synes å vise at det nå er foregått en viss omlegging av norsk eksportpolitikk på dette område. Som kjent har man tidligere fra norsk hold vært ytterst forsiktig med eksport av våpen og ammunisjon, og alt krigsmateriell overhode, når det gjelder land hvor det foregikk kamphandlinger eller hvor det kunne ventes at slike ville bryte løs.²³⁸

Avisen refererte til at det skapte politisk storm i Storbritannia da regjeringen der eksporterte våpen til Batista. Men i denne saken var det ikke lenger grunnlag for noen slik kritikk, hevdet avisen med makaber ironi:

Saken er her nemlig den at ammunisjonspartiet ble bestilt av Batista-regjeringen og ble skipet fra Norge i slutten av desember, men kom frem til Havana i midten av januar, etter at Castro hadde overtatt makten. Siden den tid har det ikke vært kamper på Cuba, bare henrettelser.²³⁹

Avsløringen førte til at opposisjonen reiste et grunnlagt spørsmål i Stortinget 20. februar. Det ble besvart av justisminister Haugland 4. mars. Opposisjonen var ikke fornøyd med svaret, og samme dag satte de fire opposisjonspartiene fram et felles mistillitsforslag til regjeringen Gerhardsen. Mistillitsforslaget falt 11. mars.

Saken blusset opp igjen samme høst, da Norges Handels og Sjøfartstidende kunne melde at store deler av den amerikanske ammunisjonen var sendt uten USAs tillatelse. Forsvarsdepartementet dementerte opplysningene, men måtte trekke tilbake dementiet. De nye opplysningene førte til debatter i Stortinget i oktober 1959, før saken ble endelig avsluttet i mai/juni 1960.

Pressens behandling av saken kan deles inn i tydelige perioder etter den politiske prosessen. Historikeren Øyvind Skåtun har analysert den fra en partipolitisk synsvinkel.²⁴⁰ I det følgende er saken tolket fra et presseperspektiv.

I perioden fra 19. februar til stortingsbehandlingen 4. mars var pressens holdning til saken nølende. Dette gjaldt også de partipolitisk nøytrale institusjonene NRK og NTB. NRK omtalte ikke saken i det hele tatt, og NTB hadde bare en kort melding 23. februar. Begge institusjonene tolket politisk nøytralitet som tilbakeholdenhet med å omtale kontroversielle spørsmål. NTBs direktør beklaget dette en måned seinere, og skrev

²³⁸ NHST 19.02.1959

²³⁹ NHST 19.02.1959

²⁴⁰ Skåtun 1971

(...) det generelle direktiv om å vise den ytterste forsiktighet med alle meldinger som ikke skriver seg fra autorative kilder eller som man har kunnet få bekreftet, i dette tilfelle har ledet til en overdreven forsiktighet og til feilvurdering av situasjonen.²⁴¹

Beklagelsen kom i et svar til det konservative ukebladet Farmand, som hadde anklaget NTB for å være regjeringens propagandasentral.

I arbeiderpressen fikk saken lite omtale. Arbeiderbladet var et unntak. Avisen omtalte våpenhandelen på lederplass 21. februar, og hevdet at det var begått en feil.²⁴² Samme dag brakte Bergens Arbeiderblad en leder med samme budskap. Fremtiden i Drammen skrev en skarp leder mot salget.²⁴³ Ellers var det nokså stille i Arbeiderpartiets presse. Saken ble delvis dekket i form av klipp fra andre aviser. Kommunistavisen Friheten og ukeavisen Orientering, som da var organ for den utenrikspolitiske opposisjonen i Arbeiderpartiet, var klare i sin fordømmelse²⁴⁴

Den borgerlige pressen var også tilbakeholdne. Den mest oppsiktsvekkende tilbakeholdenheten finner vi i Aftenposten. I avisen kjente man til våpenhandelen før den ble avslørt, men sjefredaktøren Herman Smitt Ingebretsen stoppet omtale av saken. Han fryktet at saken skulle utløse en prosess som ville svekke utenriksminister Lange, og styrke NATO-motstanderne i Arbeiderpartiet.²⁴⁵ Da Norges Handels og Sjøfartstidende skrev om saken, brakte Aftenposten en melding på nyhetssidene dagen etter.

Lederen i Arbeiderbladet ble slått stort opp av Morgenbladet. Det var første gang Arbeiderbladet hadde kritisert sin egen regjering.²⁴⁶

De to løssalgsavisene Dagbladet og VG skilte seg ut fra resten av den borgerlige pressen. Dagbladet var den eneste borgerlige avisen som slo opp saken på første side umiddelbart. Avisen tok ikke saken opp på lederplass før 5. mars, dagen etter at opposisjonen i Stortinget hadde reist mistillitsforslag. Lederen handlet om regjeringsspørsmålet. Noen dager etter avsløringen skrev VG en kritisk leder. VG bidro deretter med nye opplysninger, blant annet om Utenriksdepartementets behandling av saken.²⁴⁷

I den første tiden brakte Norges Handels og Sjøfartstidende ikke nye avsløringer. Avisen drev derimot en utstrakt kommentarvirksomhet.²⁴⁸ De brakte også fyldige referater av blant annet Studentersamfundets resolusjon mot våpenhandelen, og en beklagelse fra AUF.²⁴⁹

Det kan være flere grunner til de borgerlige avisenes lunkne holdning da handelen ble avslørt. Norsk presse hadde liten kunnskap om forholdene på Cuba. Avisene var fulle av stoff om

²⁴¹ Farmand 21.03.1959. Sit. etter Skåtun 1971 s. 35

²⁴² Arbeiderbladet 21.02.1959 Sit. etter Skåtun 1971 s. 33

²⁴³ Skåtun 1971 s. 38

²⁴⁴ Skåtun 1971 s. 38

²⁴⁵ Skåtun 1971 s. 25

²⁴⁶ Skåtun 1971 s. 34

²⁴⁷ Skåtun 1971 s. 36

²⁴⁸ NHST 10.03.1959

²⁴⁹ NHST 09.03.1959

folkehelten Castro, og Morgenbladet hadde omtalt ham som en Robin Hood.²⁵⁰ Samtidig ble det meldt om massehenrettelser på Cuba.²⁵¹

Mistillitsforslaget endret både saken og pressens behandling. Hovedspørsmålet ble ikke lenger hvordan man skulle stille seg til våpenhandel og karibiske revolusjoner, men om Arbeiderpartiet klarte å holde på den utenrikspolitiske disiplinen i egne rekker. Mistillitsforslaget kunne bare bli vedtatt dersom venstreopposisjonen i Arbeiderpartiets stortingsgruppe gikk sammen med opposisjonen, og stemte mot sin egen regjering.

Det var en teoretisk mulighet for at noe slikt kunne skje. I løpet av påskeferien 1958 hadde en liten gruppe fredsaktivister fått 45 av Arbeiderpartiets stortingsrepresentanter til å underskrive en resolusjon fra Sosialistisk Studentlag mot tysk atomopprustning. I tillegg undertegnet fagforbund og bedriftsklubber som representerte et flertall i LO. Dette var i strid med Arbeiderpartiets offisielle linje. Ledelsen i Arbeiderpartiet fikk raskt kvalt påskeopprøret, men det viste at det fortsatt fantes en sterk forsvarspolitisk opposisjon i Arbeiderpartiet, som var skeptisk til partiets NATO-politikk.

Hvis den borgerlige opposisjonen nådde fram med sitt mistillitsforslag var det fare for at NATO-motstandernes stilling ble styrket i regjeringspartiet. Dette ønsket ikke den borgerlige opposisjonen. Spørsmålet ble derfor om det som ble kalt ”muren” rundt regjeringen ville holde.²⁵²

Mistillitsforslaget ble avvist, etter en lang debatt der opposisjonen hamret løs på regjeringen. Den ble avsluttet med en kuriøs episode. Venstrefløyens Olav Versto (A) holdt et innlegg hvor han kritiserte regjeringen på moralsk grunnlag, og uttalte: ”Vi bør kunna grunnkje vår stode med argument som verkeleg veg, og ikkje berre talemåtar”. Til dette svarte statsminister Gerhardsen:

Når jeg ikke vil gi meg inn på noen debatt, så er det fordi jeg ikke vil komme i forsvarsstilling i en sak der jeg i prinsippet er enig med dem som har reist kritikken.²⁵³

Gerhardsens doble budskap viser at den borgerlige opposisjonen lyktes i sitt prosjekt. Regjeringen var ydmyket. Gerhardsen kom med en lett tilslørt beklagelse, uten at NATO-motstanderne i Arbeiderpartiet ble styrket.

I Cubasaken viste partipressen på begge sider liten interesse for å ta opp politisk brennbare spørsmål på nyhetsplass. Etter at Norges Handels og Sjøfartstidende kom med den opprinnelige avsløringen, var det bare Dagbladet og VG som brakte nye fakta i sakens tidlige fase.

²⁵⁰ Morgenbladet 03.01 og 02.02.1959

²⁵¹ NHST 19.02.1959

²⁵² Skåtun 1971 s. 47

²⁵³ Skåtun 1971 s. 59-60

Arbeiderpartiets dype splittelse i sikkerhetspolitiske spørsmål kom bare til overflaten i noen få venstreorienterte arbeideraviser. Den borgerlige pressen var splittet og tilbakeholden. NTB og NRK forholdt seg nøytrale ved å ikke omtale saken.

Da sløret først var revet vekk, trådte også reporterne til side. Dommen over de omtalte handlingene skulle felles av det redaktørsjiktet som pendlet mellom redaktørkrakkene og politiske tillitsverv. Sarkasmene flommet i ledere og kommentarspalter.²⁵⁴ Riktig fart i kommentarene ble det først da det ble reist mistillitsforslag. Da kunne saken innordnes i hjemlige politiske forståelsesrammer.

Bare løssalgavisene drev saken videre ved å bringe ny informasjon på nyhetsplass i den tidlige fasen. Det henger nøye sammen med den mer populære henvendelsesformen som VG hadde dyrket fram gjennom 1950-tallet.²⁵⁵

Cubasaken i 1959 demonstrerte samtidig hvor sterkt den innenrikspolitiske norske debatten var knyttet til den kalde krigens logikk. Det store spørsmålet var ikke om ammunisjonshandelen var riktig eller gal, men om Arbeiderpartiets sikkerhetspolitiske linje var truet. Det preget både partiene og deres presse.

Mønsteret var likevel ikke entydig. Terje Baalsruds artikler i Norges Handels og Sjøfartstidende var en fullblods avsløring med store politiske konsekvenser. For dette fikk han Norges høyeste journalistiske utmerkelse. Dette var en selvstendig journalistfaglig vurdering. Han fikk tildelt Narvesenprisen for 1959 under Norsk Presseforbunds festmiddag under 50-årsjubileet 8. oktober 1960.²⁵⁶

Kings Bay-saken og en spesiell nominasjon (1963)

Den mest dramatiske politiske saken på 1960-tallet var Kings Bay-saken. 5. november 1962 skjedde det en eksplosjon i gruve Ester 1 i Ny Ålesund på Svalbard. 21 arbeidere døde, i den største norske gruveulykken noen gang. Det var ikke første gang det gikk galt i disse gruvene. Mellom 1948 og 1953 hadde det vært tre ulykker, der til sammen 43 mennesker mistet livet. Etter dette ble gruvene stengt, men de ble gjenåpnet i 1956 med strenge sikkerhetskrav.²⁵⁷

Gruven var drevet av det statseide gruvekompaniet Kings Bay Kull Company. Ulykken førte til en langvarig politisk prosess som førte til regjeringsskifte i august 1963, der regjeringen Gerhardsen falt.

Kings Bay-saken var ikke bare et politisk jordskjelv. Den var også en tidsskille i norsk politisk journalistikk.²⁵⁸ Pressen virket sterkt inn på sakens gang. Den mest innflytelsesrike enkeltartikkelen ble skrevet av Birger Viberg i Lofotposten. Viberg hadde meget gode

²⁵⁴ NHST 19.02,24.02,05.03,06.03,07.03,07.03,09.03,10.03,11.03,12.03,13.03,14.03,16.03 1959

²⁵⁵ Eide 1998 s. 191

²⁵⁶ Journalisten nr 10 1960

²⁵⁷ <https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Historikk/Historisk-dokumentasjon/Kings-Bay-saken/> besøkt 25.02.2014

²⁵⁸ Eide 1998

forbindelser på Svalbard, og intervjuet bergmester Harald Welde på Svalbard 5. desember 1962. Welde hevdet at sikkerhetsforskriftene ikke var fulgt.²⁵⁹ Intervjuet vakte stor oppsikt, og et sammendrag ble sendt ut av NTB.²⁶⁰

Ulykken var under gransking av en kommisjon ledet av sorenskriver Per Tønseth. Rapporten fra Tønsethkommisjonen var planlagt offentliggjort dagen etter at Stortinget trådte fra hverandre i juni 1963. Den lekket ut tidligere, den 20. juni, fordi den var sendt ut til journalister som ikke overholdt sperrefristen. Rapporten inneholdt sterk kritikk av det statlige gruveselskapet. Industriminister Kjell Holler gikk av umiddelbart. Stortinget utsatte oppløsningen til 30. september.²⁶¹ NRK hadde en ekstrasending direkte fra Stortinget, der alle partienes gruppeførere ble intervjuet. Uttalelser i sendingen la viktige premisser for den videre behandlingen.²⁶²

I løpet av sommeren ble de fire borgerlige opposisjonspartiene enige om å danne en koalisjonsregjering hvis Gerhardsen falt under debatten om rapporten, som skulle finne sted i august. Avgjørelsen lå hos Sosialistisk Folkeparti, som lå i vippeposisjon. 20.–23. august ble stortingsdebatten om Kings Bay-ulykken gjennomført. Hele debatten ble overført direkte i fjernsyn i en mastodontsending på 38 timer og 37 minutter. Dette var en mediehistorisk begivenhet. Fram til mars 1963 hadde det ikke vært tillatt med direkte fjernsynsoverføring fra Stortingets forhandlinger, men det ble likevel eksperimentert en serie sendinger fra debatten om Nordisk Råd i februar.²⁶³ Gjennom sendingen fikk et bredt publikum direkte innsyn i den politiske prosessen, uten at dette ble filtrert gjennom referater. Fjernsynet hadde aldri før sendt en så omfattende sending om en så kontroversiell sak.

SF endte med å støtte mistillit til regjeringen Gerhardsen, og John Lyng dannet en borgerlig samlingsregjering. Den satt i fire uker, før Gerhardsen dannet ny regjering med fornyet støtte fra SF i september. Selv om Lyngregjeringen fikk kort levetid, ble den historisk. Den banet vei for at de borgerlige partiene overtok makten etter valgseieren i 1965.

Pressen var langt mer pågående enn vanlig under saken. Krisen ble utløst ved at journalister trosset sperrefristen for rapporten i juni, og NRK inntok en ny, aktiv rolle. Den borgerlige pressen var svært aktiv. I tillegg hadde VG nettopp lagt om til tabloidformat, og eksperimenterte med nye henvendelsesformer. Det gjaldt særlig forsiden, som fikk dramatiske overskrifter. Den dagen nyheten om Tønsethrapporten kom ut, gikk avisen inn for rettssak over hele første side.²⁶⁴

²⁵⁹ Kristensen 2013 s. 207

²⁶⁰ VG 06.12.1962

²⁶¹ <https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Historikk/Historisk-dokumentasjon/Kings-Bay-saken/> besøkt 05.02.2014

²⁶² Totland 1992 s. 109

²⁶³ Totland 1992 s. 110

²⁶⁴ VG 21.06.1963

Debatten var mediehistorisk også på en annen måte. Arbeiderpartiets representanter kom med en rekke harde angrep på den borgerlige pressen.²⁶⁵ Statsminister Einar Gerhardsen kommenterte pressens opptreden på en svært følelsesladet måte i sin avsluttende tale:

I løpet av denne sommer har den borgerlige presse skapt en politisk atmosfære som jeg tror vil forgifte det politiske liv i Norge for lang tid framover. Det er kanskje de både her i stortingssalen og ute i folket som synes at dette er sterke ord. Ja, det er det. For de ordene som er brukt mot oss, mot landets regjering - ofte i skrikende overskrifter - har virket opprørende på meg, og jeg er sikker på at de ville ha virket opprørende på andre som hadde fått dem rettet mot seg.

Det er snart ikke den ting Regjeringen ikke er anklaget for. Den er direkte blitt gjort ansvarlig for de omkomne arbeidere i Kings Bay, den er blitt koplet sammen med Profumo-skandalen i England og spionsaken mot Wennerström i Sverige. Den er indirekte blitt stemplet som en uærlig regjering. Ja, noen har til og med gjort det direkte. Libertas-bladet «NÅ» skrek det ut over hele første side: «Vi vil ha en ærlig regjering.»

Jeg tror at den borgerlige presse denne gang har skutt langt over målet, og at det også i borgerlige kretser gjør seg gjeldende en ganske sterk reaksjon mot denne form for pressedebutt.

Deretter trakk han fram Vær Varsom-plakaten, og ba særlig Verdens Gang legge seg på sinne punktet som inneholdt formuleringen ”Vis omhu og varsomhet, vis hensyn og ridderlighet!”. Gerhardsen gikk direkte imot at man skulle bruke en ulykke til partipolitiske formål:

Opposisjonen har gjort ulykken i Kings Bay til en partipolitisk sak, og den borgerlige presse har gjennom sin opptreden sørget for at dette er hamret inn i folks bevissthet. Derfor vil de borgerlige partier under denne debatt, under valgkampen og i mange år framover bli angrepet og kritisert fordi de lot seg friste til å utnytte en tragisk ulykke til partipolitiske formål.²⁶⁶

Med stor presisjon angrep Gerhardsen trekk ved pressens behandling som i dag gjerne blir forbundet med tabloid politisk journalistikk. Han reagerte særlig på at den politiske kritikken var bygd på moralsk argumentasjon. Den brøt med den etablerte oppfatningen av hvordan politisk debatt skulle foregå.

Denne kritikken tok Gerhardsen opp igjen da han utga sine memoarer i 1972. Her kommenterte han forholdet mellom presse og politikere slik:

En viktig lærdom de borgerlige burde trekke av Kings Bay-saken, er at politiske aksjoner bør ledes av politikerne og de politiske partiene, ikke av pressen. Pressen skal være med, jeg mener ikke annet. Den skal være engasjert, ta initiativ, gjerne rote og grave i sakene for å få dem mest mulig belyst. Men den må ikke ta ledelsen av en politisk aksjon slik den så åpenbart gjorde sommeren 1963.²⁶⁷

Gerhardsens formaninger kan leses som en symptomatisk beskrivelse av hvordan den etablerte politiske ordens representanter ønsket seg forholdet mellom pressen og den politiske

²⁶⁵ Journalisten nr 9 1963

²⁶⁶ Stortingstidende 1962/63, s. 4286-4294, <http://virksommeord.uib.no/taler?id=109> besøkt 05.02.2014

²⁶⁷ Gerhardsen 1972 s. 213

institusjonen. I 1963 kunne han kanskje tro det var mulig å innføre en slik tilstand. Da han utga sine memoarer i 1972, var det ikke lenger noen vei tilbake.

Harry Lindstøms skraphandlervenninne (1963)

Verken Vibergs avsløring av den manglende sikkerheten eller de mange politiske utspillene i forbindelse med Kings Bay-saken ble nominert til Narvesenprisen. Viberg ble likevel nominert, men det var med utgangspunkt i en episode i Lindstrømsaken, som sprang ut av Kings Bay-saken.

Lindstrømsaken gjaldt byråsjef Harry Lindstrøm i Industridepartementet, som ble tiltalt og dømt for økonomisk utroskap. Saken var omstridt både før og etter domfellelsen. Så sent som i år 2000, 13 år etter Lindstrøms død, kom det en bok som hevdet at dommen var et justismord.²⁶⁸

Harry Lindstrøm var byråsjef i Industridepartementet, og både bergingeniør og jurist. Han arbeidet for FN i Kongo da gruveulykken i Kings Bay inntraff i 1962, og reiste umiddelbart tilbake til Norge. Da Tønsethkommissjonens rapport kom, satte Lindstrøm i gang egne undersøkelser for å tilbakevise kommisjonens konklusjon om at ulykken skyldtes en kullstøveksplasjon. Lindstrøm gikk ut i offentligheten med sin kritikk uten at det var godkjent av industriminister Trygve Lie, som var satt inn i posten i august 1963.²⁶⁹ Lie tok åpent avstand fra Lindstrøms undersøkelser i debatten i Stortinget i august 1963.²⁷⁰ Lindstrøm var altså uten støtte i sitt eget departement.

Lindstrøm var kjent som en dyktig, men egenrådlig byråkrat. Han hadde ansvar for å avvikle en rekke statlige gruver, og gjennom dette hadde han handlet mye med den såkalte ”skraphandlersken” Randi Vike Bakke. Bakke hadde en broket fortid og var tidligere landssvikdømt. I følge henne var de kjæresten.

Høsten 1963 brøt Lindstrøm med Bakke, i et brev hvor han stemplet henne som en upålitelig småsvindler.²⁷¹ Hun kvitterte med å levere et anklageskrift mot sin tidligere venn og velgjører gjennom advokat Alf Nordhus. I følge dette hadde Lindstrøm beriket seg på hennes og statens bekostning. Det er omstridt om bevisene som fulgte skriftet var korrekte. Lindstrøm ble anmeldt til Riksadvokaten, og sa opp stillingen samme dag. 21. oktober 1963 ble han tiltalt for økonomisk utroskap og tjenesteforsømmelse. Han satt fengslet med brev- og besøksforbud fram til juni 1964.

22. oktober ble Randi Bakke intervjuet av Birger Viberg i VG. Selve intervjuet fylte en helside inne i avisen. Det ble slått opp over hele første side, med en introduksjon som var en klar forhåndsdom:

²⁶⁸ Markussen 2000 s. 29, 294

²⁶⁹ Markussen 2000 s. 70, Karmly 1974

²⁷⁰ Stortingstidende, referert i Journalisten nr 9 1963

²⁷¹ Markussen 2000 går meget langt i å stemple Bakke som upålitelig

Vi får si: Velkommen etter. Politiet har omsider funnet grunnlag til å arrestere byråsjef Lindstrøm og utvide siktelsen – men først flere dager e t t e r at avisene hadde omtalt de anklager som den nye siktelse gjelder.

I mellomtiden har byråsjefen kunnet arbeide i ro og mak på sin egen redegjørelse – og ta imot besøk av interesserte i sitt hjem i Ullernåsen. Vi finner derfor god grunn til å offentliggjøre et intervju som VG-journalist Birger Viberg har hatt med Randi Bakke hvor hun peker på utrolige omstendigheter ved korrupsjonsskandalen.²⁷²

Intervjuet åpnet med en skildring av hvordan Lindstrøm truet sin forhenværende venninne:

Da gikk han inn på meg og truet med å knekke meg. Jeg sa: Du kan prøve deg... Han svarte: Jeg er byråsjef...Jeg er bergingeniør...jeg er cand.jur...Men hva fan er du...en fattiggjente. Ingen vil tro deg, og ingen vil høre på deg. Jeg skal knekke deg!

Byråsjef Harry Lindstrøms skraphandlerske – Randi Vike Bakke, sitter foran meg og forteller om sitt liv med embedsmannen.²⁷³

Bakke skildret i detalj hvordan Lindstrøm hadde drevet lyssky forretninger med koks fra Koksverket i Mo i Rana, med materiell fra nedleggelsen av sølvverket på Kongsberg og gruvene i Vaddas i Troms. I følge henne hadde Lindstrøm drevet salgsvirksomheten med henne som stråmann, og kontrollert hennes forretningsdrift:

Han ordnet alle ting for meg i Vaddas. Noe regnskap – nei! Harry har fått penger fra dette oppgjøret når han har bedt om det Han hadde alltid rede på hva jeg fikk inn av kontanter. Han førte jo mitt regnskap. Hvor mange tusen det er blitt av dette, vet jeg ikke.²⁷⁴

Hun framstilte seg som en angrende synder, en enkel kvinne som var lurt opp i stry av en privilegert toppbyråkrat. VG etablerte dermed et topos, et retorisk ståsted, som den lille manns og kvinnes forsvarer. Stilen var nærgående og personlig:

Hun smiler. Minnene fra reisene sammen med Harry kan ennå gi et blaff av varme. Det var den gang da hun var mer enn stråmann i skraphandlerbransjen. Det står unektelig i noen kontrast til hendelsen da den samme Harry for noen dager siden forsøkte å bryte seg inn i Randis leilighet for å fjerne spor etter sine handlinger.²⁷⁵

Dagen etter fulgte VG opp med en reportasje der de blant annet refererte et privat brev fra Lindstrøm.

Intervjuet førte umiddelbart til at VG ble innklaget til Det Faglige Utvalg i Presseforbundet, av både Lindstrøms forsvarer og journalist Einar Olsen i Arbeidernes Pressekontor. Presseforbundet fikk også klagebrev fra Den norske Sakførerforening og riksadvokat Andreas Aulie neste dag.

Da utvalget mottok de siste to brevene var saken allerede ferdig behandlet. Intervjuet og reportasjen ble felt med utgangspunkt i Olsens klage. Det faglige utvalg behandlet saken med uvanlig hast. Den fellende uttalelsen var ferdig før det var gått et døgn, og utvalget tok seg ikke

²⁷² VG 22.10.1963

²⁷³ VG 22.10.1963

²⁷⁴ VG 22.10.1963

²⁷⁵ VG 22.10.1963

tid til å informere VG om klagen eller innhente noen kommentar fra avisen. I tillegg valgte utvalget å offentliggjøre konklusjonen umiddelbart, fordi saken ble regnet som svært viktig. Dette var ikke vanlig praksis i 1963. Om kvelden 24. oktober kunne derfor NRK melde i både radio og fjernsyn at VG var felt av Det Faglige Utvalg.²⁷⁶ Uttalelsen sto gjengitt i VG 25. oktober.

Advokatenes klage ble ikke tatt opp, siden utvalget mente at den første, fellende uttalelsen var svar godt nok.²⁷⁷

Det Faglige Utvalg mente at reportasjene var et klart brudd på den tids Vær Varsom-plakat, som forbød pressen å påvirke domstolene. De bygde på Vær Varsom-plakaten fra 1956:

Så lenge en sak står for retten, må pressen avholde seg fra ytringer om den som kan være egnet til å påvirke domstolen. Det er utilstедelig å drive noen som helst propaganda for fellelse eller frifinnelse, å gi vurderinger av bevismidler eller vitneprov, å skape stemning for eller imot noen som er innblandet i saken og å foregripe vitneprov ved intervjuer med vedkommende personer.²⁷⁸

Utvalget mente at VGs oppslag også brøt med reglene som forbød å framstille beskyldninger som kjensgjerninger, og mot å felle forhåndsdommer.²⁷⁹

I tillegg til Vær Varsom-plakaten var pressens opptreden i forhold til rettsvesenet regulert av avtalen ”Retningslinjer for pressens omtale av rettssaker vedtatt 10. november 1952 av Norsk Presseforbund og Den Norske Sakførerforening”. I 1963 ble denne avtalen oppfattet som bindende. Utvalget viste til avtalen, men bygde hele sin konklusjon på Vær Varsom-plakaten.²⁸⁰

Det uvanlige hastverket, den manglende dialogen med VG og offentliggjøringen gjennom NRK vakte debatt. I Journalisten ble det publisert innlegg som krevde at utvalget skulle gå.²⁸¹ Det ble også skumlet om at avgjørelsen var politisk motivert, at den var et angrep mot VG fra Aftenpostens redaktør, at saksbehandlingen var feil, at offentliggjøringen i NRK var en offentlig uthenging, samtidig som det ble stilt spørsmål ved utvalgets habilitet.²⁸²

Saken ble tatt opp i Presseforbundets hovedstyre, og debatten ble referert i Journalisten.²⁸³ Referatet viser en svært springende debatt. Argumentene varierte fra spørsmålet om man i det hele tatt trengte en presseetikk, om presseetikken status, om man skulle kritisere kolleger, om uttalelsene skulle være interne eller offentliggjøres, til rene prosedyrespørsmål om VG skulle ha rett til å uttale seg eller ikke.

²⁷⁶ Journalisten nr 11 1963

²⁷⁷ Journalisten nr 11 1963.

²⁷⁸ Vær Varsom-plakaten 1956

²⁷⁹ Journalisten nr 11 1963. Vær Varsom-plakaten var ikke delt inn i punkter på dette tidspunktet.

²⁸⁰ ”Retningslinjer for pressens omtale av rettssaker vedtatt 10. november 1952 av Norsk Presseforbund og Den Norske Sakførerforening.” Journalisten nr 11 1963. Den ble opphevet ensidig av Norsk Presseforbund i 1987 (Raaum Raaum 1994 1994 Norsk Medietidsskrift nr 1 1994 s 72)

²⁸¹ Journalisten nr 11 1963

²⁸² Journalisten nr 11 1963 Innlegg av Torleiv Oppstad og Oddvar J. Larsen

²⁸³ Journalisten nr 11 1963

Det Faglige Utvalgs medlemmer deltok også i debatten. De presiserte at de mente denne typen intervju med et vitne i en rettssak var et brudd på pressens rolle i rettssystemet. Redaktørene Einar Diesen i Aftenposten og Olav Brunvand i Arbeiderbladet, som begge satt i utvalget, var samstemt. Det tredje utvalgsmedlemmet, Hans Vatne fra Morgenposten, uttalte seg kritisk til intervjuets form:

(...) utvalget burde reagere overfor den form for journalistikk som det her dreier seg om, en form som vi bør slippe i norsk presse.²⁸⁴

Olav Brunvand avviste at det lå politiske motiver bak utvalgets uttalelse. Det avgjørende var at reportasjene representerte en uønsket form for journalistikk. Offentliggjøringen var overilt, siden politiet allerede hadde gått til aksjon mot Lindstrøm:

Utvalgets tre medlemmer satt alle med det inntrykk at Verdens Gang ikke ville ha brakt de to artiklene det gjelder hvis avisen hadde hatt bedre tid på seg og ikke hadde vært fullt så ivrig.

Det var likevel ting som politiet allerede kjente til.

Brunvand mente også at formen var særlig uheldig:

(...) avisene har plikt til å ta opp alle slags saker som har samfunnsgagnlige formål, men det skal ikke gjøres i ”du Randi og du Harry-form”. Faktiske ting i reportasjeform står i en helt annen stilling enn den form for reportasje vi her har drøftet. (...) De to artiklene i denne avisen står avgjort i særklasse.²⁸⁵

Dagbladets redaktør foreslo mot slutten av hovedstyremøtet at det aktuelle punktet i Vær Varsom-plakaten skulle tas opp til revisjon, slik at pressen fikk større frihet til å skrive reportasjer om straffesaker. Det ble vedtatt at dette skulle utredes, og slik ble det innledet en prosess som endte med at punktet om at pressen ikke skulle påvirke domstolene ble modifisert i 1966. Det ble tatt helt ut av plakaten i 1975.²⁸⁶

Selv om det ble sterk reist kritikk mot utvalget i hovedstyret, ble Diesen gjenvalgt som formann i Det Faglige Utvalg. To medlemmer ble skiftet ut, men dette var ikke uttrykk for allmenn mistillit.

I et møte i Oslo Journalistklubb 2. desember ble saken diskutert. Her var stemningen mer opphetet. Enkelte medlemmer ville kaste hele utvalget. Heller ikke her var kritikken særlig presis, bortsett fra innleggene fra VGs representanter. De argumenterte med at saksbehandlingen var feil siden VG ikke hadde fått uttale seg. Diesen og Brunvand gjentok og utdypet sitt felles standpunkt også på dette møtet. Diesen mente at VG ikke var stoppet i noen samfunnsnyttig gjerning: ”Da VG skrev de påklagede artikler var Lindstrøm fengslet”. Brunvand gjentok sin oppfatning om pressens samfunnsoppgave, og om forholdet mellom presse, politi og offentlighet:

²⁸⁴ Journalisten nr 11 1963

²⁸⁵ Journalisten nr 11 1963

²⁸⁶ Alnæs 2007

Noen samfunnsoppgave kan ikke VG påberope seg, den siktede var fengslet. På dette tidspunkt laget man et slags journalistisk intervju med hovedvitnet mot den siktede, et vitne som i høy grad var part i saken og som også hadde sin bakgrunn. Hun var dessuten ikke på noen måte angrepet.²⁸⁷

Kritikken mot utvalget viste at det ikke rådte noen konsensus i disse spørsmålene i 1963. Samtidig er det slående at kritikken var like retningsløs som den var sterk. Opponentene slo i alle retninger både i Presseforbundets hovedstyre og i Oslo Journalistklubb. Mange var mot utvalgets oppførsel og konklusjon, men det var ikke etablert noe felles begrepsapparat for å diskutere slike spørsmål.

I Det faglige utvalg satt redaktørene for landets største høyreavis og arbeideravis. Begge argumenterte ut fra en funksjonell tilnærming til journalistikk, der man skulle respekterte en klart definert arbeidsdeling mellom pressen og rettsvesenet. De to institusjonene utfylte hverandre. Debatten viste at Det Faglige Utvalg også stemplet den journalistiske formen som uønsket.

Striden om Det Faglige Utvalgs fellende uttalelse i 1963 viser at den etiske og estetiske standarden blant journalistene var i endring. Enigheten var brutt, og motsetningene gikk på kryss og tvers. Kritikerne var ikke enige om hvordan kritikken skulle formuleres.

Også avslutningen av Lindstrømsaken er pressehistorisk interessant. Saken kom opp i lagmannsretten 1. november 1965. Han ble fradømt stillingen, tapte alle pensjonsrettigheter og ble dømt til to og et halvt års fengsel. I tillegg måtte han betale staten en erstatning på 90 000 kroner. I mars 1966 forkastet Høyesterett Lindstrøms anke, men satte ned fengselsstraffen.

Etter at han var domfelt, brukte Lindstrøm resten av sin levetid til å søke oppreisning. Han levde av å reise erstatningssaker mot aviser for injurier. Han vant en rekke av sakene, og levde av erstatningene. I alt reiste han injuriersaker mot 124 borgerlige og uavhengige aviser. Grunnen til den store saksmengden var at han hadde sittet i fengsel med brev- og besøksforbud, mens pressen hadde trykt sterke beskyldninger uten at han kunne ta til motmæle. Arbeiderpressen inngikk tidlig et generelt forlik med Lindstrøm, og ga ham 40 000 kroner i oppreisning. Dette sikret at arbeiderpressen ikke ble saksøkt.²⁸⁸

Sensasjonen er sannhetens herold (1963)

I NÅ nr. 44, 2. november 1963, skrev NÅs redaktør Kjell Lynau en leder hvor han nominerte Birger Viberg til Narvesenprisen. Viberg ble nominert for VG-intervjuet med Bakke. Lederartikkelen var et politisk angrep på både Arbeiderpartiet og Det Faglige Utvalg, og bar den slående tittelen ”Sensasjonen er sannhetens herold”.²⁸⁹

²⁸⁷ Journalisten nr 12 1963

²⁸⁸ Markussen 2000 s. 271

²⁸⁹ NÅ 02.11.1963

NÅs redaktør henvendte seg direkte til leserne, men dette var lenge før *du* ble standard tiltale i norsk journalistikk. Redaktøren tordnet i De-form, og begynte med å trekke forbindelsen mellom Arbeiderpartiet og Kings Bay:

Har De også en følelse av at vi er midt opp i en forrykende storrenngjøring. En skarp lutaksjon hvor lag på lag av mindre delikate ting blir skrubbet av en regjering som i 28 år har gått lenger enn langt – på så mange måter. Og det hele kom som en følge av grubeulykken i Kings Bay ifjor!

Nei! Det gjorde ikke det. Det startet *ikke* med grubeulykken i Kings Bay.

Det startet med en avisartikkel. Det startet med at en grubekyndig og våken journalist tok en rikstelefon til bergmester Welde. Og det var en god stund etter ulykken.

Journalisten stilte spørsmål om sikkerhetstiltakene, og bergmesteren innrømmet at de ikke var fulgt.

Det var da det startet. Ikke da ulykken skjedde.

Arbeiderpartiets ulykke startet i Svolvær, i Lofotpostens redaksjon. Ikke i Ny-Ålesunds grubeganger.²⁹⁰

Lynau tildelte pressen helterollen i det politiske dramaet. Med uttrykket ”storrenngjøring” viste Lynau til forestillingen om at pressen er en rensende kraft i samfunnslegemet. Slike ideer hadde ikke gode vilkår i partipressen. Lynaus kopling mellom Kings Bay-saken og Lindstrømsaken gikk gjennom Arbeiderpartiet. For den borgerlige opposisjonen kunne Lindstrøm regnes som et symbol på det egenmektige byråkratiet som hadde vokst fram under Arbeiderpartiets regime. Lynau gikk lenger enn sine borgerlige kolleger, og smykket seg med Gerhardsens angrep på NÅ i Stortinget.²⁹¹

Det var ikke uten grunn til at Gerhardsen og hans folk sto opp og raste over pressen, over NÅs krav: Vi vil ha en ærlig regjering. Han leste fra Stortingets talerstol av Presseforbundets lyserøde ”Vær varsom”-plakat.

Han hadde grunn til det. Norsk presse var hard, Norsk presse slo til, Norsk presse reiste stormen mot regjeringen Gerhardsen.

Deretter vendte NÅs redaktør seg mot Det Faglige Utvalg:

I disse dager er ”vær varsom” plakaten, disse lyserøde arkene som er heftet inn i kortet til hver norsk pressemann, lest opp offentlig igjen. Og denne gangen er det ikke Gerhardsen, men Norsk Presseforbunds eget Faglige Utvalg som har uttalt seg. Denne pressens ”etiske domstol” refser en enkelt avis, nemlig Verdens Gang, og en enkelt journalist. Tilfellet vil at denne journalist er den samme som sin tid tok rikstelefonen fra Svolvær til bergmester Welde og dermed satte i gang operasjon Kings Bay.²⁹²

Mens Det faglige utvalg hadde brukt presseetikken regelverk til å slå ned på Viberg, framstilte Lynau det som et etisk krav å gjøre nettopp det Viberg hadde gjort. Det lyserøde papiret i Vær Varsom-plakaten ble framstilt som om det var infisert av Arbeiderpartiets ideologi:

I sommer har vi fått bevis for hvordan statens makt har vokst. Den er en fare for rettferdighet og demokrati. Desto større er behovet for en fri presse. (...) samfunnet

²⁹⁰ NÅ 02.11.1963

²⁹¹ NÅ 29.06.1963.

²⁹² NÅ 02.11.1963

trenger en fri presse som uopphørlig er på jakt etter sak og sannhet, uten lyserøde briller.²⁹³

For å gi lederen ekstra tyngde, sto en faksimile fra av et udatert sitat fra Anthony Lejeune i Sunday Times gjengitt øverst på siden:

Newspapers are, at best, a rough and ready instrument for approaching the truth, but they are often most useful where they are least welcome. With the growing extension of government, the need for a free Press has never been greater than it is today, but there can be no freedom without the freedom to behave badly. Sensationalism and responsible criticism are joined by an unbreakable link. A price has to be paid for freedom.²⁹⁴

Gjennom dette sitatet knyttet Lynau sitt politiske angrep direkte til en angloamerikansk presseideologi, som var uforenlig med partipressen.²⁹⁵ Selv om man kan diskutere saklighetsnivået i hans politiske argumentasjon, skilte denne kritikken seg fra den brokete meningsutvekslingen som Journalisten hadde referert fra norske journalistmøter. Lynau framførte et sammenhengende presseideologisk resonnement, hvor han opphøyde avsløringsoppdraget til overordnet norm, og koplet det til kritikken av en voksende statsmakt generelt og Arbeiderpartiet generelt. Den sterke kritikken av Arbeiderpartiet kunne nok gjøre det vanskelig å se det prinsipielle i utspillet, men i ettertid peker Lynaus nominasjon seg ut som en tidlig markering av denne presseideologiske posisjonen.

Noe av det mest oppsiktsvekkende i artikkelen var at Lynau knyttet sannhetssøking til sensasjonsjournalistikk. I norsk pressedejobb ble sensasjonsjournalistikk vanligvis regnet som et tegn på manglende seriøsitet. En som sa dette klart, var VGs sjefredaktør Chr. A. R. Christensen. Da avisen hadde økonomiske problemer tidlig på 1950-tallet, ønsket han ikke å løse dette ved å være med på Dagbladets ”ukresne sensasjonsjakt og tvilsomme stoff på andre områder”.²⁹⁶

Lynau utfordret også høyrepressen. Han gikk inn for en pågående journalistrolle i uavhengige aviser. Det sto i direkte motsetning til den etablerte oppfatningen om en samfunnsnyttig arbeidsdeling mellom presse, politi og det politiske system.

Lynaus bygde sin argumentasjon på en sterk moralsk patos, som han koplet direkte til den politiske analysen. Staten skjulte både sak og sannhet, og det gjorde statsapparatet til en fiende av demokratiet. Oppgaven til den frie pressen var å tjene demokratiet ved å avsløre statlig umoral.

Redaktør Lynau ventet helt til siste dag i skuddårsmånedens februar med å sende en formell nominasjon til Norsk Presseforbund.²⁹⁷ Viberg var en av tre nominerte for 1963, men ingen av

²⁹³ NÅ 02.11.1963

²⁹⁴ NÅ 02.11.1963

²⁹⁵ Schudson 1978

²⁹⁶ Eide 2004 s. 241

²⁹⁷ Brev til Narvesenkomiteén fra Kjell Lynau, 29.02.1964 PA 835 Ha-0101

disse fikk prisen. Komitéen fant fram en gammel søknadsbunke og plukket fram en kandidat fra 1961. Kollegaen Bernhard Rostad hadde gitt ham følgende karakteristikkk:

(...) det er først og fremst hans Sommerfjes i forbifarten som er min begrunnelse for forslaget. Denne serien hans med forte, lynende velskrevne intervjuer på morgenvkysten her dag i sommer synes jeg var perler av petitjournalistikk.²⁹⁸

Narvesenprisen for 1963 gikk til Dagbladets gylne penn, Arne Hestenes, for skrivekunst gjennom en årrekke. Hestenes brukte psevdonymet ”-plut”, var urban, ironisk og elegant, dyrket den skarpt sette detaljen, ordspill og paradokser, og var det nærmeste man kom en upolitisk sosietetsreporter i Norge. De lette sommerintervjuenes mester fikk Norges største journalistiske utmerkelse for det dramatiske Kings Bay-året 1963.

Den forsvunne styrmann Meyer (1964)

Narvesenprisen for 1964 gikk Einar Eriksen i Bergens Tidende for den såkalte Meyersaken. Den dreide seg om mysteriet omkring styrmann Henry Meyer, som forsvant i Sovjetunionen i 1944. Meyersaken var en storpolitisk sak, både i 1944 og da hans skjebne kom for dagen tjue år seinere. Samtidig var den ukontroversiell, både i pressen og det politiske miljøet. Den står derfor i kontrast til Kings Bay-saken.

Henry Meyer fra Bergen var styrmann på skipet ”Moder II”, som gikk i fart Tromsø-Kirkenes i 1944. Den var en forlengelse av Hurtigruten, som stoppet i Tromsø. Moder II ble oppbrakt av russerne utenfor Kibergneset i Finnmark om morgenen 6. mai 1944, etter heftig skuddveksling. Flere ble skadet, men ingen drept.²⁹⁹ Russerne tok med seg besetningen til Murmansk, hvor de fikk forholdsvis god behandling. I 1945 ble alle sendt tilbake til Norge, bortsett fra Meyer. Han forsvant sporløst. Norske myndigheter rettet en rekke henvendelser til sovjetiske myndigheter, uten å få noen klarhet i Meyers skjebne.

Saken ble stadig tatt opp av både familien og norske sjømannsorganisasjoner. Da statsminister Nikita Krustsjov i Sovjetunionen skulle komme på statsbesøk til Norge i månedsskiftet juni/juli 1964, ble saken trukket fram igjen. Den borgerlige pressen krevde at Gerhardsen presset fram en forklaring fra den sovjetiske statslederen.³⁰⁰

Noe slikt press ble ikke nødvendig. Journalisten Einar Eriksen hadde dratt til Finnmark og oppsøkte miljøet som kjente mannskapet på Moder II. I dette miljøet var mange skeptiske til norske politimyndigheter, på grunn av de nære forbindelsene mellom det norske motstandsmiljøet i Finnmark og russerne. Eriksen vant lokalmiljøets tillit, og i en reportasjeserie i Bergens Tidende kunne han publisere detaljer om mannskapets skjebne i Sovjetunionen. Hans reportasjer førte til at Utenriksdepartementet ba om politietterforskning av saken, og russiske myndigheter kom med nye opplysninger. På grunnlag av disse kunne norske myndigheter presentere løsningen på mysteriet i begynnelsen av juni. Meyer var vervet

²⁹⁸ Mappe merket 1963 PA 835 Ha-0101

²⁹⁹ BT 18.05.1964. Framstillingen av hendelsesforløpet bygger på reportasjer i Bergens Tidende 18-23.05.1964

³⁰⁰ VG 09.03.1964

som agent i Sovjetunionen, og ble sluppet i fallskjerm over Finnmark i januar 1945. Noe gikk galt under hoppet, og han omkom. Beinrestene ble funnet flere år etter fredsslutningen, og han ble begravet som ”ukjent norsk fallskjermssoldat”. Han ble identifisert ved hjelp av en gullring. Det viste seg at den savnede styrmannen hadde ligget begravet på krigskirkegården på Vestre Gravlund i Oslo i hele den perioden han var ettersøkt.³⁰¹

Oppklaringen av saken skjedde i to trinn. Eriksen brakte nye opplysninger til offentligheten, som igjen førte til at offentlige myndigheter i Norge kunne presse sovjetiske myndigheter til å offentliggjøre informasjon som oppklarte saken. Den russiske velviljen førte til at Meyersaken mistet sin politiske sprengkraft. Oppklaringen kom kort tid før Krustsjovs Norgesbesøk. I Journalistens referat fra prisutdelingen står det:

Mange av de kilder Einar Eriksen måtte oppsøke langs Finnmarkskysten og i Oslo sto i et slikt forhold til politiet at det var nytteløst for politiet å få i stand et samarbeid. Eriksen viste et enestående journalistisk pågangsmot og fra til dels svært mistenksomme og lite samarbeidsvillige kilder fikk han fram så mange opplysninger at det utløste en oppklaringsaksjon i Sovjet-Samveldet.³⁰²

Einar Eriksen fant fram til et kildenettverk som tidligere var lukket. Artikkelen la grunnlaget for løsningen av selve mysteriet, samtidig som de avdekket en del av landets historie som var lite kjent. Det var likevel ikke Eriksen som fant de siste puslespillbrikkene i Meyersaken. Den endelige løsningen forutsatte myndighetenes hjelp både i Norge og Sovjetunionen. Uten Eriksens grundige reportasjer er det likevel tvilsomt om sovjetiske myndigheter hadde bidratt til å løse saken.

Både den forsterkede interessen for den gamle saken som sto i stampe, oppklaringen og pristildelingen var preget av det norske forholdet til Sovjetunionen. Her rådde det en bred konsensus i Norge. Eriksens kildearbeid i Finnmark hadde brakt ham i kontakt med miljøer som hadde vært Sovjetvennlige, men han ble rost av samfunnets støtter. Dette kom klart fram i nominasjonsbrevet. Det var undertegnet av tre medarbeidere i Høyreavisen og en fra Venstres pressekontor. For å styrke Eriksens kandidatur la de ved et takkebrev fra overvåkningssjef Asbjørn Bryhn.³⁰³ Rosen fra Politiets overvåkningstjeneste ble også nevnt av prisutdelerne, som et argument for å gi Eriksen prisen.

Meyersaken fortalte en dramatisk historie fra krigens tid, samtidig som den føyde seg friksjonsløst inn i den kalde krigens logikk. Løsningen kom også fra russerne selv, noe som kan tilskrives Krustsjovs tøværspolitik. Det var altså ikke det politiske innholdet som var nyskapende, selv om utfallet skapte visshet hos Meyers pårørende. Saken var først og fremst en journalistfaglig nyvinning. Eriksen hadde vist at norske journalister var i ferd med å innta en selvstendig holdning i sitt eget arbeid. Han hadde gått inn i en politisk betent sak og gjort et

³⁰¹ VG 11.06.1964

³⁰² Journalisten nr 7-8 1965

³⁰³ Nominasjonsbrev fra Ranik Halle, Høyres Pressebyrå, Helge Kongshaug, Venstres Pressekontor, Oskar Redin, Morgenavisen, Bergen, Audun Bakke, Bergens Tidende. Udatert. PA 835-Ha-0101

omfattende etterforskningsarbeid på eget initiativ. Prisen var et signal om at nye arbeidsmetoder var på vei inn i pressen.

Per Egil Hegge i Praha (1968)

Våren 1969 ble det delt ut to Narvesenpriser som berørte forholdet mellom presse og politikk svært direkte. Prisene gikk til to yngre journalister som begge kom komme til å sette preg på norsk presse de neste tiårene. På hvert sitt vis markerte disse prisene en utvikling i retning av en mer uavhengig journalistrolle. Dermed ble året 1968 et vendepunkt også i Narvesenprisens historie, selv om utdelingen foregikk i mai 1969.

Den doble prisutdelingen kom av at det ble gitt en ekstraordinær Narvesenpris i forbindelse med Oslo Journalistklubbs 75 års jubileum. I 1969 ble det altså delt ut en pris for 1968, og en spesialpris for 1969. Den ordinære prisen for 1969 ble delt ut i 1970.

Den ordinære Narvesenprisen for 1968 gikk til Per Egil Hegge for hans reportasjer fra Øst-Europa, særlig fra okkupasjonen av Tsjekkoslovakia 21. august 1968. Han var på reportasjereise for Aftenposten i Tsjekkoslovakia sammen med fotograf Jan A. Martinsen da invasjonen skjedde. Hegge var en forholdsvis ung journalist med sine 28 år, men han kombinerte solid journalistisk erfaring med akademisk bakgrunn. Han hadde både Forsvarets russiskkurs og mellomfag i russisk. Bakgrunnen for reisen var den spente situasjonen som var oppstått etter at styrker fra Warszawapakten gjennomførte store militærøvelser ved grensen til Tsjekkoslovakia, som var i ferd med å innføre et liberalt kommunistisk regime.

Kvelden før okkupasjonen sto han ved den sovjetiske grensen i den lille grensebyen Cierna, hvor russerne og tsjekkerne noen uker tidligere hadde undertegnet en avtale som tilsynelatende skulle dempe spenningen. I sin første reportasje fra invasjonen brukte han en scene fra den ødslige grensestasjonen til å slå an tonen:

Seks timer før de sovjetiske styrker rullet inn og besatte et intetanende Tsjekkoslovakia, sto jeg på den sovjetiske grense ved Cierna Nad Tisou og stirret på en smal vei som endte i en bom og ikke gikk videre. På den andre siden skimtet man en by, ellers var det ikke tegn til liv. Ikke stort mer enn et døgn seinere står jeg og ser på en blodpøl ved et kors av mursten på et fortau i Bratislava. En 17 år gammel pike ble drept av en sovjetisk mitraljøsosalve.³⁰⁴

Mens Martinsen reiste raskeste vei til Wien for å få sendt hjem bilder etter invasjonen, dro Hegge til Praha. Kommunikasjonen var svært vanskelig. Heggens første telegrammer kom ikke gjennom sensuren, men to dager etter invasjonen hadde han fire ulike saker på trykk i morgenavisen. Den neste uka skildret han utviklingen i det okkuperte landet i begge Aftenpostens utgaver. Avisen publiserte en stor reportasje fra hans hånd både i morgenummeret og aftennummeret mens han oppholdt seg i landet. Når man tar arbeidsforholdene i betraktning var det en enestående prestasjon.³⁰⁵

³⁰⁴ Aftenposten morgen 23.08.1968

³⁰⁵ Gjennomgangen bygger på Aftenpostens morgen- og aftennummer i perioden 23.08.1968 til 30.08.1968.

Det var likevel ikke omfanget av Heggens reportasjer som virket sterkest. Reportasjene var øyenvitneskildringer fra en begivenhet av verdenshistorisk betydning. Han ga et usminket bilde av de menneskelige lidelsene den brutale invasjonen førte til. I tillegg var reportasjene tettpakket med tung politisk informasjon. Hegge holdt seg oppdatert om de politiske forholdene, og klarte å referere nøyaktig om vedtakene i det tsjekkiske kommunistpartiets sentrale organer.

Reportasjene var også preget av en sterk moralsk patos. Den ble formidlet gjennom en klar og effektiv dramaturgi. De fleste reportasjene var bygd opp rundt en samlende, aktuell scene. Dette kunne være en hendelse et bestemt sted, eller en sentral politisk begivenhet. Reporterens personlige nærvær preget skildringen sterkt. Reportasjen sitatet ovenfor er hentet fra, skildret Heggens reise gjennom kaoset det første invasjonsdøgnet. I samme nummer publiserte han også en stor artikkel om den hemmelige kongressen i det tsjekkiske kommunistpartiet, som motsatte seg okkupasjonen. Om ikke dette var dramatisk nok i seg selv, stammet opplysningene fra en illegal radiosender. Alt dette skapte identifikasjon, samtidig som den politiske analysen og nærheten til begivenhetene ga tyngde til de moralske og politiske dommene som preget reportasjene. Reportasjene inneholdt også tydelige elementer av åpen kommentar. Allerede første dag brøt Hegge ut i appeller som denne:

Skjønt kamper – det dreier seg her om våpenløse, vergeløse mennesker som i fortvilelse knytter sine to tomme hender mot verdens nest sterke stridsmakt. Hjerteskjærende er det å oppleve Tsjekkoslovakia i disse dager.³⁰⁶

Som hovedregel var det likevel ikke nødvendig for Hegge å levere slike karakteristikker. Han skildret hendelsene konsekvent fra de okkuperte tsjekkernes posisjon. Reportasjene var varianter av historien om David mot Goliat, denne gangen med tragisk utfall for David. Den russiskledete invasjonen var også et eksempel på politisk dobbeltmoral. Tsjekkerne ble okkupert av sine egne allierte. Alt dette ga reportasjene en sterk moralsk ladning, som var umulig å skille fra det politiske budskapet.

De kommenterende innslagene brøt tilsynelatende med journalistikkens tekstnorm om å skille mellom nyhet og kommentar. Slike kommenterende innslag er likevel ikke uvanlig i utenriksjournalistikk. Reporteren kombinerer svært ofte rollene som øyenvitne og kommenterende ekspert. Det var også gjennom en slik kombinasjon Hegge etablerte sitt retoriske ståsted, sitt topos. Som øyenvitne kunne ingen motsi ham. Siden han plasserte seg så klart blant Tsjekkoslovasias befolkning, kunne han fordømme invasjonsstyrken samtidig som han var lojal mot journalistiske dyder som saklighet og grundighet. Det var heller ikke mange i Norge som ønsket å trekke hans reportasjer i tvil. Fordømmelsen av invasjonen var massiv.

³⁰⁶ Aftenposten morgen 23. 08.1968

I skildringen av den sivile motstanden mot okkupasjonen hadde Hegge blikk for små, talende detaljer, presentert med en solid dose svart ironi. En dag gjenga han en fiktiv filmplakat som sto oppslått i Praha, med utdrag fra det oppdiktete repertoaret:

Kino Moskva: Dødens dal

Kino Praha: Some Like It Hot

Kino S. Dubcek: Rio Bravo

Kino Bresnjev: Tomsingen fra Travemünde³⁰⁷

Per Egil Heggens reportasjer fra invasjonen i Tsjekkoslovakia sprengette en rekke av de etablerte rammene for norsk journalistikk i perioden. Aftenposten gjorde et stort nummer av å ha utsendte medarbeidere midt i begivenhetenes sentrum. Hegge og Martinsen ble presentert med bilder på forsiden da de begynte å rapportere.³⁰⁸ I 1968 var dette en svært sterk personorientering. Slutten av 1960-tallet var en overgangsperiode når det gjaldt signering av nyhetsartikler. I Aftenposten var korrespondentbrev som regel signert med fullt navn, mens vanlige nyhetsartikler var anonyme.

Heggens reportasjer var politiske ytringer, som markerte et klart standpunkt i et av den kalde krigens mest opphetete øyeblikk. Han unngikk likevel de tradisjonelle politiske ideologienes språk, og dyrket reportasjens stilidealer. Ingen av de andre journalistene som tidligere hadde fått Narvesenprisen for utenriksjournalistikk hadde levert noe liknende.

Den nærmeste forløperen til Hegge i norsk presse finner man i Lise Lindbæks reportasjer i Dagbladet fra den spanske borgerkrigen tretti år tidligere.³⁰⁹ Lindbæk valgte også side, da hun kritiserte Francos fascister som angrep en folkevalgt regjering. I 1968 var rollene tilsynelatende byttet om, da et forsteinet sovjetisk kommunistregime angrep et kommunistisk land som nærmet seg demokratiet.

Det moralske budskapet var likevel beslektet. Både Lindbæk og Hegge beskrev gryende demokratier som var i ferd med å bli knust av totalitære krefter. Begge hadde en antiautoritær tendens, som ga reportasjene moralsk tyngde.

Den moralske patosen kommer tydelig fram hvis man sammenlikner Per Egil Heggens reportasjer med det øvrige Tsjekkoslovakistoffet Aftenposten publiserte på samme tid. Det fylte to hele sider i fullformat hver dag den uka Hegge var i landet. Deler av stoffet kom fra Aftenpostens korrespondenter, og dreide seg mest om de internasjonale reaksjonene på invasjonen. Resten var stort sett hentet fra amerikanske aviser og telegrambyråer. Det meste av dette stoffet var usignert og faktaorientert. Aftenposten trykte egne kommentarer, i tillegg til innkjøpte kommentarer fra utlandet. Det innkjøpte stoffet var tørt og blodløst i forhold til Heggens reportasjer. De norskproduserte kommentarene hadde et provinsielt preg. Redaktørene forsøkte å innordne verdenshistorien i et begrepsapparat som var veletablert i norsk politikk.

³⁰⁷ Aftenposten morgen 27.08.1968

³⁰⁸ Aftenposten morgen 23.08.1968

³⁰⁹ Slaggard 2002 s. 92

Hegges tekster var annerledes. Hans fordømmelse av sovjet hærens brutalitet sprengte de lokale norske forståelsesrammene. Den moralske patosen var begrunnet i øyenvitneskildringer. På denne måten sprengte reportasjene både den politiske dogmatikkens retorikk og den norske politiske diskursen.

Narvesenprisen for 1968 markerte en dobbel forskyvning bort fra den rådende orden i norsk presse. Den første forskyvningen besto i en styrking av idealet om den selvstendige, kunnskapsrike reporter, som oppsøker begivenhetenes sentrum for å skildre dem ut fra egne opplevelser. Den andre forskyvningen lå i den internasjonale orienteringen. Reportasjene lot seg vanskelig presse inn i den norske politikkenes provinsielle verdensbilde.

I praksis innebar disse forskyvningene en detronisering av redaktørsjiktet, som ikke kunne måle seg med den unge, skolerte reporterens bedrifter. De var også en detronisering av den politiske institusjonen, som redaktørene var rekruttert fra. Politisk sett var Hegges artikler ukontroversielle. Hans utfordring var journalistfaglig. Her er hans pris beslektet med Meyersaken fra 1964, men Hegges reportasjer var samtidige, og dekket et verdenshistorisk drama. De hadde derfor større påvirkningskraft.

Da de to Narvesenprisen ble delt ut holdt Hegge takketalen. Han presiserte at kollegene i Aftenpostens redaksjon hadde en stor del av æren for reportasjene. Dette var rimelig, for det er lett å se av de første reportasjene at de var limt sammen av avbrutte telefonrapporter. Videre fikk Hegge forsamlingen til å reise seg for å hedre de tsjekkiske journalistene som hadde mistet arbeidet etter okkupasjonen. Utdelingen fungerte som en politisk og moralsk markering av journalistene som et internasjonalt fellesskap.³¹⁰

Arve Solstad som politisk kommentator (1969)

Samtidig som Per Egil Hegge fikk den ordinære Narvesenprisen for 1968, ble Arve Solstad tildelt den ekstra prisen som var opprettet i forbindelse med Oslo Journalistklubbs 75 års jubileum.

13. oktober 1965 publiserte den unge statsviteren Arve Solstad kronikken ”Politikk og presse” i Dagbladet. Han hadde da vært ansatt i Dagbladet i åtte måneder. Tre og et halvt år etter hadde han fått norsk presses høyeste utmerkelse. Dette var det foreløpige, men slett ikke det siste, høydepunktet i en journalistisk karriere som førte ham til topps som redaktør i Dagbladet i januar 1973.³¹¹

Kronikken fra 1975 var et angrep på en artikkel i Samtiden, skrevet av Bergens Tidendes Osloredaktør Olav Maaland.³¹² Maaland var venstremann og Solstads partifelle, presseveteran og formann i Stortingets Presselosje. Han var det etablerte systemets mann. Nå ble han valgt ut som prügelnabe i en prinsipiell kritikk av partipressen.

³¹⁰ Journalisten 6 1969

³¹¹ Framstillingen av Solstads karriere er basert på Gylseth 2011

³¹² Maaland 1965

Solstad kritiserte først pressens bånd til partiene, før han kritiserte Stortingets Presselosje, slik den var beskrevet av Maaland:

Artikkelen er avslørende fordi den viser at pressefolk – ganske frivillig – har akseptert det tradisjonelle hemmelighetskremmeri rundt sentrale deler av vårt offentlige liv. Det blir for alvor klart at en gruppe journalister til enhver tid sitter inne med det vell av opplysninger og nyheter som de er avskåret fra å bringe, siden de har underlagt seg et slags indirekte sensursystem. I årevis har pressens folk kjempet for å få innført offentlighetsprinsippet i forvaltningen. I nasjonalforsamlingen har samtidig pressen bøyd av for politikernes og partienes trang til å få stelle med sine saker i den dunkle belysning.³¹³

Solstad hevdet altså at presselosjen hadde tilsluttet seg en finurlig sensurordning. Som motytelse fikk de informasjon de ikke kunne bringe videre. Denne kulturen ble påtvunget nykommerne i losjen. Problemet med dette var ikke nykommernes lave status i losjen, men at brorskapets logikk førte til at pressen sviktet som informasjonskilde. Dermed var den ute av stand til å fylle sin rolle i demokratiet. Solstad var særlig bekymret for at bindingen av pressen skjedde i en tid da staten utvider sitt virkefelt:

Olav Maalands framstilling av uskrevne og skrevne regler er i og for seg ikke så oppsiktsvekkende, men sammenholdt med den politiske journalistikkens resultater – eller mangel på resultater – i Norge er de alarmerende.³¹⁴

Solstad fikk to reaksjoner i Dagbladets spalter. Olav Maaland tok til motmæle i et innlegg 15. oktober, hvor han irettesatte den selvbevisste unge magisteren med overbærende ironi:

Jeg ser til min forferdelse (...) at jeg har skrevet en "dypt avslørende artikkel (i Samtiden) om forholdet mellom Nasjonalforsamling og presse."³¹⁵

Maaland kunne så fortelle at han ikke hadde gjort annet enn å beskrive vanlig folkeskikk, og at praksisen var dypt forankret i presseorganisasjonene. Maaland hevdet at systemet var i orden, siden hele den norske pressen var en del av det. Han ble imøtegått av Dagbladets egen Michael Grundt Spang, i et innlegg der han kom med en rekke presseideologiske påstander, som brøt med praksis i partipressen:

Avisen har bare én forbundsfelle: Sine lesere. Avisen skulle være p u b l i k u m s medsamsvorne, Journalisten skulle være borgernes hemmelige øyne som stadig vokter over myndighetene. I stedet ser vi at journalisten lokkes inn i myndighetenes reder, sitter og fører fortrolige samtaler, diskuterer hva man nå egentlig kan tenke seg at publikum har "godt av" å lese, hva publikum "tåler", hva publikum "har nytte av", hva som er "formålstjenlig".³¹⁶

Michael Grundt Spang formulerte i klartekst det Arve Solstad uttrykte med dårlig skjult ironi: Den rådende tilstand i pressen var preget av tildekking og mystifikasjon. I stedet måtte man

³¹³ Dagbladet 13.10.1965

³¹⁴ Dagbladet 13.10.1965

³¹⁵ Dagbladet 15.10.1965

³¹⁶ Dagbladet 18.10.1965

skape en analytisk journalistikk som brakte den politiske prosessen fram i lyset, uavhengig av partipolitisk bindinger.

I sin egen journalistikk var Solstad sterkt preget av sin akademiske bakgrunn. Går vi gjennom hans artikler i Dagbladet fra oktober 1965 til oktober 1966, og høsten 1968, ser vi at han ikke avtjente noen pliktjeneste som nyhetsreporter. Han skrev kommentarer og portrettintervjuer fra første stund.³¹⁷ Han publiserte særlig mye i lørdagsavisen, gjerne som portrettintervjuer av akademikere som valgforskeren Henry Valen³¹⁸ eller stortingshistorikeren Rolf Danielsen.³¹⁹

Et gjennomgangstema i Solstads tidlige artikler var begrepet radikalisme. Et eksempel er et stort oppslag med tittelen ”Hva er radikalisme” i desember 1965.³²⁰ Intervjuobjektene var de unge studentene Hans Fredrik Dahl, Jon Elster og Lars Roar Langslet, i tillegg til NRKs Yngvar Ustvedt. Intervjuet tok utgangspunkt i en kronikk av den danske magisteren Johan Fjord Jensen, som knyttet nyradikalismen til universitetene.³²¹ Den sto i opposisjon til et stadig mer konservativt sosialdemokrati.

Gjennom artikler som denne sirklet Solstad inn et tidsmessig radikalismebegrep. Det var løsrevet fra tradisjonell sosialistisk klassetenkning, og knyttet til utdanningsseksplosjonens voksende skare av intellektuelle. Dette var også et uttrykk for hans egen biografi. Han var selv bondesønn fra Fannrem i Orkdal, og tilhørte utdanningsseksplosjonens første bølge, en direkte forløper for sekstiåttergenerasjonen.

Ser man Solstads journalistiske arbeid i 1965/66 i sammenheng, ser man at den var en systematisk innsirkling av et alternativt journalistisk topos. Med dette som utgangspunkt etablerte han en egen journalistisk og politisk plattform, som ble lansert ett år og to dager etter at han publiserte kronikken ”Politikk og presse”.

Den første kommentaren i spalten ”Fra den politiske arena” sto i Dagbladet lørdag femtende oktober 1966. Mandagen og tirsdagen uka etter skulle frontaledebatten finne sted i Stortinget. Solstad oppsummerte like godt debatten på forhånd, i en kommentar der han skildret hvor kjedelig den kom til å bli. Tittelen var ”Glem lokalavisa”.

Deretter spurte Solstad om det ikke var på tide at det landets nasjonalforsamling sluttet å oppføre seg som et herredsstyre, og innførte prinsipielle debatter i stedet:

Men var det ikke en tanke om man denne gang gjorde et krafttak for å løfte Stortinget ut av den herredsstyreatmosfære det ofte befinner seg i og gi det et preg av et virkelig parlament? Det skulle befinne seg i sentrum for landets politiske ordskifte. Isteden merker man at avstanden mellom debatten i stortingssalen og debatten som føres blant

³¹⁷ Gjennomgangen av Solstads produksjon bygger på Dagbladet fra oktober 1965 til oktober 1966, og spalten ”Fra den politiske arena” 15.10.1966–30.11.1966, 02.05.1968–12.06.1968 og 22.08–30.08.1968. Den første dekker etableringsfasen, de to andre for å undersøke forholdet mellom innenriks- og utenriksstoff i de mest dramatiske periodene i 1968.

³¹⁸ Dagbladet 12.03.1966. Bakgrunnen var Valens doktordisputas.

³¹⁹ Dagbladet 25.06.1966.

³²⁰ Dagbladet 04.12.1965

³²¹ Dagbladet 03.12.1965

ungdommen blir større og større. En rekke sentrale politiske samfunnsspørsmål, både av sosial og kulturell karakter, forsvinner nesten alltid bak den dyne av sosialøkonomisk krangel som også preger norsk politikk.³²²

Så fortsatte han med å rette en appell til de yngste representantene:

Skulle det ikke finnes noen unge representanter i de forskjellige partiene som var villige til å bruke noen ord på de mindre tradisjonelle debatterne denne gang? Anledningen er til stede selv om det er regjeringens trontale som er debattens bakgrunn. Stortingsmandatet står ikke alltid i fare, selv om man beskjeftiger seg med problemer som kan gå lokalavisa hus forbi?³²³

Også her appellerte han til ”ungdommen” og knyttet seg til academia. Alle de alternative diskusjonstemaene han foreslo var hentet fra utdanning og forskning, før han avsluttet med et tilsynelatende ydmykt spørsmål:

Trontaledebattens tradisjonelle emner er meget viktige, men skal man komme ut av den politiske hengemyr, med den bud-og overbudsmensjonalitet, som har preget norsk politikk i årevis, trenger det politiske ordskifte en renessanse. Er vårt håp en forfølgelig ønskedrøm?³²⁴

Under den omstendelige ironien, som nærmest beveget seg rundt sitt offer på stykker, lå intet mindre enn et program for en endring av den politiske debattkulturen i Norge. Han hadde ikke den minste tro på at Stortinget ville følge oppfordringen.

Ironi er et spill med nivåer. Ironikerens mål er å få applaus fra publikum på bekostning av ironiens offer. Ironikeren og hans publikum plasserer seg selv på et innsiktsnivå som ligger høyere enn offeret. Det skjer ved å late som om teksten uttrykker noe som stemmer på det lave nivået, slik at de som gjennomskuer dette møtes på det de oppfatter som et høyere nivå.

Indirekte tegner ironi et bilde av ironikerens idealpublikum. Solstad siktet seg inn mot lesere som dyrket ungdom, vitenskap og prinsipielle diskusjoner.

Offeret var stortingsrepresentantene. Bare de yngste av dem ble stilt i utsikt å kravle seg opp til hans og lesernes høyere innsikt. For å komme dit måtte de bryte med Stortingets sedvane.

Sarkastisk ironi kan fungere som en oppfordring til de i publikum som vakler mellom ulike standpunkter, til å velge ett bestemt. I Solstads tilfelle gikk alternativet ut på å følge ham selv og leserne opp fra den politiske hengemyra, tilegne seg den nye, intellektuelle generasjonens innsikt, og gå over til en analytisk tilnærming til politikk.

Det er verd å merke seg at Solstads akademisering ikke gikk ut på å bruke fremmedord eller akademiske begreper. I stilen knyttet han seg til Venstres folkelige tradisjon, tilsatt en dose syrlig riksmålsprosa.

Så snart den første programartikkelen var offentliggjort, fikk ”Fra den politiske arena” egen vignett og fast plassering på side to i avisen. Den første tida bidro også Jan Eklund fast til

³²² Dagbladet 15.10.1966

³²³ Dagbladet 15.10.1966

³²⁴ Dagbladet 15.10.1966

spalten. Eklund var en erfaren politisk journalist, men hadde ikke det samme akademiske utgangspunktet. Han ble skjøvet ut da Solstad ble leder for politisk avdeling i 1969.³²⁵

Solstads kommentarer under vignetten hadde en rekke karakteristiske trekk. Spalten dreide seg bare om norsk og nordisk politikk. Selv ikke under de politiske krisene Paris i mai 1968, og under invasjonen av Tsjekkoslovakia, handlet de om utenrikspolitikk. Utenrikskommentarene ble skrevet av andre.

Solstad fulgte dansk og svensk politikk tett, og dekket valgene i våre naboland med grundige reportasjer. Han skrev syrlige kommentarer om arbeidet i Nordisk Råd. En typisk Solstadformulering kunne være slik:

De svenske forslagene om en mer aktiv nordisk holdning i markedsspørsmålene ble i generaldebatten i Nordisk Råd i går karakterisert som "tilløp uten hopp". Selv om dette er et ukjent begrep i idrettsverdenen, så er det ingen uvanlig idrett på den politiske arena.³²⁶

Samtidig kunne de små, men viktige ulikhetene mellom de nordiske land brukes til å formidle et analytisk poeng. Umiddelbart etter at han hadde referert trontaledebatten, skrev Solstad for eksempel om et internt møte mellom nordiske venstrepartier om forholdet til EEC. Mens norske politikere forsikret hverandre om at alt var under kontroll, kunne Solstad fortelle at den danske statsministeren Jens Otto Krag hadde reist til London, nettopp fordi situasjonen ikke var under kontroll.:

Men statsminister Jens Otto Krag er på besøk hos sin kollega Harold Wilson i London. Siden den pågående Krag er blitt den rene "Trouble-maker" i nordisk politikk, så er nok usikkerheten til stede om hva han til sjuende og sist vil finne på. Ønsker han en intern, hemmelig nordisk aksjon for å presse Storbritannia til Brussel?³²⁷

Etter hvert som spalten ble etablert, kunne Solstad kombinere det politiske referatet med mer teoretiske essays. Et eksempel er kommentaren "Oppløsningsrett – for hvem?" 28. mai 1968. Her diskuterte han et grunnlovsforslag om å innføre oppløsningsrett for Stortinget, og ga en bred framstilling av oppløsningsrettens stilling i USA og sentrale europeiske land. Det norske forslaget og partienes standpunkter ble redusert til eksempler i en miniforelesning.³²⁸

Solstads kommentarer hadde som regel et tydelig reportasjeelement. De bygde på informasjon som ble formidlet i kommentaren, og ikke kunne leses noe annet sted enn i avisen. I mange av hans kommentarer kunne lange avsnitt stått som nyhets- eller bakgrunnsartikler hvis de var formulert litt annerledes. Limet som bandt det hele sammen var den akademisk baserte analysen.

³²⁵ Gylseth 2011 s. 87 Et eksempel på Jan Eklunds kommentarer er "Penger og atter penger" 25.10.1966

³²⁶ "Den blågule ballongen sprakk" Dagbladet 19.02.1968

³²⁷ "Krag som "trouble-maker"" Dagbladet 21.10.1966

³²⁸ "Oppløsningsrett – for hvem?" Dagbladet 28.05.1966

Politikernes handlinger ble fortolket som eksempler på innsikter fra historiefaget og moderne statsvitenskap. Selv den faste vignetten var hentet herfra, med sin henvisning til politikken som spill. Gjennom dette fikk tekstene en tydelig teoretisk undertekst, samtidig som rangordningen mellom journalistikk og politikk ble snudd på hodet. Denne rokaden innebar en radikal endring av flere hierarkier. På mediefeltet førte det til at han inntok en posisjon der journalisten markerte at han sto over politikeren. Det innebar samtidig at journalistikken sto over den politiske institusjonen. Grunnlaget for dette var journalistens større innsikt, som han markerte gjennom ironien og de stadige henvisningene til akademisk innsikt.

”Fra den politiske arena” ble raskt en institusjon, og i 1969 ble Solstad forfremmet til redaksjonssekretær i politisk avdeling.³²⁹ Han erobret hele side to, og gjorde den til en institusjon i norsk presse. I et tilbakeblikk på Dagbladets politiske redaksjon hevder Gudleiv Forr at Solstad var den som løftet samfunnsvitenskapen ut av kronikkskribentenes sfære og tok den i bruk i Dagbladets redaksjon. Dette la grunnlaget for et langvarig samarbeid mellom Dagbladet og det norske samfunnsvitenskapelige miljøet, med statsvitenskapen i sentrum.³³⁰ Resultatet ble en journalistikk som var uavhengig i forhold til det politiske apparatet.

De to Narvesenprisene som ble delt ut i 1969 gikk til to journalister som brøt med den rådende orden i partipressen.. Per Egil Hegge skrev seg inn i en tradisjon av selvstendige utenriksreportere som sprengte den norske partipressens journalistiske rammer, mens Arve Solstad brukte sin akademiske skolering til å stille journalistikken over politikken..

Den ordenen de brøt med, var den samme som Einar Gerhardsen forsvarte i sine memoarer tre år seinere, da han skrev at pressen ikke måtte ”(...) ta ledelsen av en politisk aksjon slik den så åpenbart gjorde sommeren 1963”.³³¹ Paradoksalt nok var Gerhardsen en av Solstads beundrere.³³²

Det Hegge og Solstad gjorde var nettopp å ta ledelsen i politiske spørsmål. Dette var et langt mer radikalt brudd med den rådende orden enn de sprikende utspillene i forbindelse med Kings Bay-saken i 1963.

Både Hegge og Solstad arbeidet i store aviser med god råd. Den norske partipressens skare av små aviser hadde ikke råd til å finansiere verken utenriksreportere og akademisk anlagte kommentatorer. Det var også umulig for pressekontorenes å sende ut ironiske tekster av Solstads type. Hegge og Solstad produserte journalistikk som vanskelig lot seg forene med partipressens struktur. Dette var ikke til hinder for at de to ble hyllet av sine kolleger. Den rådende ordens representanter feiret grensesprengerne på Oslo Journalistklubbs 75 års jubileumsfest 31. mai 1969, i Rokokkosalen på Grand Hotel.

³²⁹ Gylseth 2011 s. 88

³³⁰ Forr 2007

³³¹ Gerhardsen 1972 s. 213

³³² Gylseth 2011 s. 263

To selvstendige reportere og en selvironisk redaktør (1969, 1970, 1971)

Etter tildelingen av Narvesenprisen til Hegge og Solstad kom en serie tildelinger som var mindre oppsiktsvekkende. Grenser ble ikke sprenget hvert år, men både pressen og Narvesenkomitéen fulgte utviklingstendenser i sin tid.

Prisen for 1969 gikk til Kai Otto Hansen i Bergen Arbeiderblad, for en serie artikler gjennom flere år, der han i følge Journalistens referat beskrev ”uregelmessigheter i forbindelse med boligreising i Bergensdistriktet”. Dette førte til at en advokat ble domfelt.³³³ Det dreide seg altså om kritisk journalistikk på det økonomiske området, og priskomiteen belønnet avisarbeid som førte til konkrete resultater. Denne prisen pekte framover mot en mer pågående, selvstendig journalistikk.

Prisen for 1970 gikk til redaktør Sverre Mitsen i Tønsbergs Blad. Det var en typisk tildeling for lang og tro tjeneste, til en markert pressemann gjennom 35 år. Han kvitterte for prisen med å si at han ikke forsøkte å ta seg selv altfor alvorlig.³³⁴

Prisen for 1971 ble delt i to. Asbjørn Larsen i NRK fikk den for ”fremragende behandling i radio av stoff om arbeidslivet og næringslivet”. Presseforbundets formann sa videre at

Dette er ofte kontroversielle og vanskelige spørsmål (...) Du har gått inn i dem med kunnskaper, instinkt og journalistiske teft og skaffet deg en lytterskare gjennom din form og din vilje og evne til balanse og redelighet på et felt av så avgjørende samfunnsmessig betydning.³³⁵

Lars Sigurd Sunnanå i Aftenposten fikk prisen for miljøvernreportasjer, særlig om avfallsdumping til sjøs. I talen låt noe av rosen slik:

Du har oppnådd helt spesielle resultater med originalt nyhetsstoff omkring forurensing og utslipp og spesielt dumping i havet. Du har gjennom evnen til å spore opp og forfølge en sak, ditt kontaktarbeide og ditt engasjement vist hvor viktig det er å bore seg journalistisk nysgjerrig inn i et sakskompleks selv om det er tungt å få ut. Og du har vist at offentlighet er nødvendig, og at journalistikken kan føre til viktige resultater slik som i dumpe-sakene.³³⁶

Ser vi bort fra prisen til Mitsen, som grep tilbake i tid for å hedre en hederskront kollega med en skarp penn, var prisene for 1969 og 1971 et uttrykk for den nye tids ånd. Bolignød og miljøvern var politiske betente spørsmål som var sterkt framme i debatten. 1970 var utropt til FNs miljøvernår, og slike tematiske år banet gjentatte ganger vei for redaksjonelle satsinger som siden ble belønnet med journalistpriser. I norsk arbeidsliv var det uro, med ville streiker og diskusjoner om arbeidsmiljø.

Sammenhengen mellom begivenheter som FNs miljøvernår og redaksjonelle satsinger kan tyde på at redaksjonene i stor grad var ytrestyrt, og trengte et allment kjent påskudd for å satse redaksjonelle ressurser på å dekke et tema over lengre tid. Her er det likevel viktig å skille

³³³ Journalisten nr 6 1970

³³⁴ Journalisten nr 6-7 1971

³³⁵ Journalisten nr 4 1972

³³⁶ Journalisten nr 4 1972

mellom redaksjonsledelsen og den enkelte journalist. Redaksjonelle satsinger gir enkeltjournalister mulighet til å forfølge sine personlige interesser og gå i dybden.

Prisene til Hansen, Larsen og Sunnanå var ulike varianter av en ny type journalistpraksis, der journalisten gikk inn i et konfliktområde eller fagfelt på selvstendig grunnlag, og undersøkte det. De ble ikke belyst ut fra partipolitiske vurderinger, men som selvstendige saksområder. Dette var hjemlige, moderate varianter av den selvstendige journalistiske praksisen som Per Egil Hegge hadde drevet på en grensesprengende måte i sine reportasjer fra Tsjekkoslovakia i 1968. Disse prisene viser en forskyvning i den politiske dynamikken i perioden. Engasjementet for partipolitikken var svekket, mens det vokste fram protestbevegelser som tok for seg enkelte saksområder. En saksorientert journalistikk passet inn i denne politiske forskyvningen, og det ga større spillerom for selvstendige journalister som fordypet seg i sakene over lengre tid.

En upolitisk eksplosjon (1972)

Da Narvesenprisen skulle deles ut for 1972, kunne det ha skjedd i etterpåklokskapens tegn. Prisen ble delt ut etter at resultatet av folkeavstemningen hadde sunket inn i både pressens og den politiske institusjonens etablissement. Samtidig lå perioden prisen skulle dekke forut for folkeavstemningen.

Priskomiteén unngikk å ta stilling til noe av dette. Narvesenprisen for 1972 hadde ikke den minste forbindelse med det politiske dramaet året før. Den gikk til en avis som ble utsatt for langt mindre rystelser, selv om hendelsen var dramatisk nok.

Avisbygningen til Fædrelandsvennen ble sprengt og brant ned til grunnen natt til søndag 27. februar 1972. Ingen ble skadet. En typograflærling sto bak attentatet. Han hadde sendt arbeidsplassen til himmels fordi han kom dårlig overens med kollegene.³³⁷ Til tross for at hele huset var borte, klarte redaksjonen å gi ut avisen mandagen etter uten avbrudd. For dette fikk redaksjonen i Fædrelandsvennen norsk presses høyeste utmerkelse. Det var første gang prisen ble gitt til en samlet redaksjon. Utgivelsen var utvilsomt en prestasjon fra staben i Fædrelandsvennen, men enkelte hevdet i ettertid at den lille avisen "Sørlandet" skulle hatt prisen. Den hadde stilt både lokaler og trykkpresse til rådighet for sin langt større konkurrent.³³⁸

I begrunnelsen for prisen kom det også fram noe som minner om en freudiansk glipp. Priskomiteén framhevet at Fædrelandsvennens førsteutgave etter attentatet var et resultat av den raskeste overgang fra høytrykk til offset som noen gang hadde skjedd. Sørlandet trykket nemlig i offset.³³⁹ Den lille kvikketen viser hvor fascinert norsk presse var av offsetteknologien var i ferd med å bli innført på 1970-tallet. Både redaktører og tillitsvalgte var viet den teknologiske nyvinningen stor oppmerksomhet. Samtidig unngikk man å rippe opp i striden som preget året 1972.

³³⁷ Aftenposten 06.09.1972

³³⁸ Odd Henrik Vanebo i Journalisten 6-7 1973

³³⁹ Journalisten nr 4 1973

Narvesenprisen 1954-1972: Disiplinert mangfold

Narvesenprisens første periode var preget av en motsetningsfylt situasjon. Journalistene hadde forholdsvis stor frihet, men denne friheten var *avgrenset av strenge rammer* satt av den politiske institusjonen. Disse rammene disiplinerte hele pressefeltet, og hadde nær forbindelse med den kalde krigens logikk. Det viser pressens opptreden i Cubasaken i 1959. Det var flere tegn til at rammene var i ferd med å bli utfordret mot slutten av perioden, med prisene som ble delt ut i 1969 som det klareste. Likevel var rammene stort sett intakt helt til 1972.

Innenfor rammene kan vi finne klare tegn på at priskomiteén fulgte en norm om *tematisk og uttrykksmessig mangfold*. Måten dette ble utøvd på viser at det eksisterte tydelige oppfatninger om journalistisk faglighet, som kom i tillegg til eller lå på siden av partipressens ideologisk betonte virksomhet. Narvesenprisen førte til at denne fagligheten fikk et samlet uttrykk.

Siden komitéen stadig avvek fra nominasjonslistene, er det tydelig at den tok et selvstendig ansvar for å fremme mangfoldsnormen og gjøre den tydelig. Dette var særlig utpreget på 1950-tallet, da komitéen nærmest førte en faderlig hånd over avisbransjen, og fordelte sine utmerkelser over et bredt spekter ulike temaer og uttrykksformer. Det paternalistiske preget kan også tolkes som en markering av at priskomiteén representerte pressefeltets samlende organisasjon.

Pristildelingene var forholdsvis uavhengige av nominasjonene. Mange av nominasjonslistene var preget av at både redaktører og enkeltjournalister forsøkte å utnytte nominasjonene strategisk, for å gi sine egne kolleger heder.

Totalinntrykket av prisen i perioden er at den gir et mangesidig bilde av pressens virksomhet, som nyanserer bildet av partipressen på 1950- og 1960-tallet. Partipressen var ikke totalt ensrettet.

Samtidig er det klart at priskomiteén respekterte de rammene partipressen satte, og lot være å utfordre dem. Lista over prisvinnere er preget av en tydelig *konsensusorientering*. Cubasaken (1959) er den eneste pristildelingen som belønnet en kontroversiell avsløring. I de andre prisbelønte sakene som hadde politisk sprengkraft, som Meyersaken (1964) og invasjonen i Tsjekkoslovakia (1968), lå sprengstoffet utenfor Norges grenser. I Norge var de aller fleste enige om hvordan man skulle forholde seg til det politiske innholdet, som besto i kritikk av Sovjetunionen. Konsensusorienteringen blir bekreftet av prisene for 1963 og 1972. Narvesenkomitéens valg disse dramatiske årene virker som unnvikende manøvrer.

En *nærmest total fornektelse av partipropagandaen* bekrefter dette. Det er ikke ett eneste tegn til at den partistyrte politiske virksomheten ble regnet som en journalistisk verdi av priskomiteén. Dette skjedde selv om det satt redaktører med fremstående posisjoner i partipressen i komitéen. En slik fortieelse kan tolkes på flere ulike måter. Ett alternativ er at den politiske virksomheten ble tatt for gitt, og at den nærmest var en doksisk forestilling, som ikke trengte å påpekes. Slik kan det sikkert ha virket for noen, men de interne diskusjonene som ble

ført i de store partiavisgruppene om forholdet mellom politisk agitasjon og journalistikk viser at spørsmålene ble reist. Diskusjonen ble imidlertid godt skjult for offentligheten. Narvesenkomitéen unnvek på sin side alt som hadde med temaet å gjøre. Partipropagandaen framstår som et tabuområde for komitéen. Det kan være et uttrykk for konsensusorienteringen, som viser at komitéen var lojal mot partipressens rammer.

Innenfor det mangfoldet komitéen belønnet var det klare *verdihierarkier*. Verdihierarkiene var stabile gjennom hele perioden. Utenriksjournalistikken lå øverst på skalaen. Andre temaområder fylte et mellomsjikt, der den innbyrdes rangen var mer uklar. Her var det viktig for komitéen å spre utmerkelsene på en rettferdig måte. Det førte til at mange prisvinnere måtte vente på tur, og en rekke priser ble gitt for lang og tro tjeneste. Dette var i strid med statuttene, men en konsekvens av en praksis der alle trinnene i verdihierarkiet skulle få sin påskjønnelse etter tur. Sporten fikk en enslig pris, for OL-dekning (1960). Lokalavisjournalistikkens skjebne er talende. Den ble stadig nominert, men nådde aldri opp. Dette viktige området i norsk journalistikk lå nær et nedre punkt på verdiskalaen.

Det mest påfallende trekket ved Narvesenprisen i perioden er likevel *mannsdominansen*. Det dreide seg neppe om noen direkte diskriminering av kvinnelige journalister. Jorunn Johnsen fikk Narvesenprisen svært tidlig. Mannsdominansen må tilskrives et samspill av underliggende faktorer og forestillinger. Den faktoren som ser ut til å ha virket sterkest er en *tematisk kjønnning* av journalistikken. Norsk journalistikk var delt opp i mannlige og kvinnelige områder og skrivemåter. Ukebladjournalistikken og sosiale spørsmål er eksempler på feminint kjønnete temaer, og de fikk ikke Narvesenprisen. Utenriksjournalistikk og allmenn politikk var høyverdige. I praksis ville det si at de var maskuline. Dette kommer tydelig fram i de to Narvesenprisene som gikk til kvinner på 1950- og 1960-tallet (Jorunn Johnsen 1957, Gidske Anderson 1962). Begge ble gitt for utenriksjournalistikk. Kvinner kunne altså få norsk presses høyeste utmerkelse hvis de skrev om slikt menn ble hedret for.

På 1960-tallet var det tegn til at *rammene ble utfordret*. Under Kings Bay-konflikten i 1963 kunne de fleste av pressens utspill fortolkes som ordinær opposisjonsvirksomhet innenfor partipressens rådende orden, selv om VGs og NÅs utspill viste at noen ønsket å bryte spillets regler. De to organene kom inn på Narvesenprisens nominasjonsliste, men fikk ingen pris. Episodene kunne avvises som dårlig oppførsel.

Prisene som ble delt ut i 1969 gikk til to *selvhevdende enkeltjournalister*. Prisvinnerne Per Egil Hegge og Arve Solstad holdt seg innenfor folkeskikkens grenser, selv om Solstad måtte ikle seg ironikerens kappe for å klare det. De representerte en velutdannet generasjon unge journalister, som utfordret den gamle orden på et solid faglig og journalistisk grunnlag. Tendensen ble forsterket av at norsk politikk ble mer orientert mot enkeltsaker, samtidig som den kalde krigens makt over sinnene ble svekket av striden om Vietnamkrigen. På overflaten virket det likevel som om partipressens system fungerte som før. Pristildelingen for 1972 viser

at Narvesenkomitéen fortsatt respekterte sine rammer, og bidro til å opprettholde bransjens konsensus.

Hirschfeldprisen. En oversikt over hele perioden 1956–1990

Hirschfeldprisen ble delt ut for tidsrommet 1956 til 1990. Siden også denne prisen ble delt ut året etter, ble det delt ut priser i tidsrommet 1957 til 1991. Den generelle oversikten som følger her dekker alle tildelingene for perioden 1956 til 1990. Etter den generelle oversikten følger en analyse av de enkelte tildelingene for perioden 1956 til 1972. De enkelte tildelingene for perioden 1973 til 1990 blir behandlet i kapittel 3.

Mens Narvesenprisen skulle gå til en fremragende journalistisk prestasjon, hadde Hirschfeldprisen et mer avgrenset formål. I statuttene til sto det at prisen skulle gå til:

(...) den norske journalist som i det forløpne aar har ydet fremragende arbeide til fremme av forstaaelse og fordragelighet mellem menneskene. Hermed menes i første rekke forstaaelse og fordragelighet mellem medlemmene av det norske statsamfund. Beløpet kan eventuelt deles mellem to.³⁴⁰

I hele perioden den ble utdelt var Hirschfeldprisen anerkjent som den ene av de to viktigste journalistprisene i Norge. Den ble konsekvent rangert som nummer to, bak Narvesenprisen. Denne rangeringen hang sammen med den tematiske innsnevringen som lå i Hirschfeldprisens formål. Mens Narvesenprisen kunne belønne alle typer fremragende prestasjoner, var Hirschfeldprisen en spesialpris. De temaene som ble definert inn under prisen, lå lavt på det verdihierarkiet som preget journalistikken i perioden. Hirschfeldprisen lå i en posisjon som kontrasterer Narvesenprisen på en instruktiv måte. Både samspillet og forskjellene mellom de to prisene utfyller bildet av normene og forestillingene som dominerte i journalistikken mens prisene ble delt ut.

Bakgrunnen for Hirschfeldprisen

Hirschfeldprisen ble opprettet gjennom et privat legat. Prisbeløpet kom fra overskuddet i et fond opprettet av grosserer Moritz Hirschfeld og hans kone Dagny ved gjensidig testamente i 1934. Både formål, finansiering og forvaltningen av fondet gjennom et eksternt legatstyre gjør at Hirschfeldprisen hadde mange av kjennetegnene til en intervenserende pris. Prisen ble imidlertid akseptert av Presseforbundet som forbundets egen, og priskomiteéen var oppnevnt av forbundet. Dette var i tråd med Presseforbundets normale pris- og stipendregime.

Moritz Hirschfeld var jøde fra Kurland i Latvia, og ble født i 1870.³⁴¹ Som ung mann tjenestegjorde han som offiser i den russiske hær. Deretter reiste han til Tyskland, hvor han arbeidet i et stort kornkontrollfirma i Hamburg. I 1903 ble han sendt til Norge for å kontrollere en kornlast. Han reiste ikke tilbake, men opprettet en norsk avdeling av det tyske firmaet. I 1914 etablerte han eget importfirma i Norge, som drev med korn, frø og andre varer. Det gjorde

³⁴⁰ Statutter for ”Ektefellerne Hirschfelds legat til fremme av toleranse og forståelse”. 12. 1. 1937. NP arkiv 106.1 Hirschfeldprisen. Vedtekter.

³⁴¹ Mendelsohn 1987 s. 596

ham til en velstående mann. Underveis ble Moritz Hirschfeld vitne til at hans tidligere hjemland ble rasert av verdenskrig og revolusjon, mens han selv drev handel i det fredelige Norge. Mot slutten av sitt liv så han nazistene ta makten i Tyskland.

Moritz Hirschfeld og hans norskfødte kone Dagny fikk ingen barn. De testamenterte formuen sin til to legater. Det ene skulle hjelpe foreldreløse barn, fortrinnsvis fra handelsstanden i Oslo. Legatets fond var på 1,25 millioner kroner, en gigantisk sum. Det andre legatet het ”Ektefellerne Hirschfelds legat til fremme av toleranse og forståelse” og skulle brukes til å finansiere en journalistpris når fondet hadde nådd en størrelse på 100 000 kroner. Begge legatene ble bestyrt av legatstyret i Oslo Handelsstands Forening.³⁴²

Testamentet ble opprettet 3. februar 1934, ett år og en måned etter at Hitler var utnevnt til rikskansler.³⁴³

Moritz Hirschfeld døde i 1937, mens Dagny levde til 1966.³⁴⁴ 22 år etter at legatet ble opprettet hadde fondet nådd den nødvendige størrelsen. I februar 1956 tok Oslo Handelsstands forening kontakt med Presseforbundet om prisen. Presseforbundet sa ja på hovedstyremøtet i august 1956, og vedtok å utnevne en komité med tre medlemmer. Hirschfeldprisen ble første gang presentert med en stor artikkel på forsiden av desembernummeret i Journalisten i 1956.³⁴⁵ Prisen ble formelt utlyst i Journalistens februarnummer i 1957. Nominasjoner måtte sendes komitéen innen 15. mars 1957, så fristen var snau.³⁴⁶ De første kandidatene var klare i mai, akkurat tidsnok til å rekke prisutdelingen på årsmøtet.

Prisen ble delt ut etter en litt annen prosedyre enn Narvesenprisen. Norsk Presseforbund oppnevnte en komité på tre medlemmer, som innstilte prisvinneren. Komitéens innstilling ble formidlet videre til legatstyret av Presseforbundets formann, som deltok i legatstyrets beslutende møte. Her ble den endelige avgjørelsen tatt. Det betyr at det utvidete legatstyret kunne overprøve priskomitéen. Som regel fulgte legatstyret og Presseforbundet komitéens innstilling. I kraft av å være leder for legatstyret var det som regel formannen i Oslo Handelsstands forening som delte ut Hirschfeldprisen .

Prisbeløpet var til å begynne med 5000 kroner, det samme som Narvesenprisen. I tillegg kom en avtalefestet rett til 3 måneders permisjon med full lønn for vinnerne av begge prisene. Prisbeløpet var i utgangspunktet avhengig av avkastningen i fondet, men ble fastsatt skjønnsmessig. I 1964 ble Narvesenprisen justert opp til 10 000 kroner, mens Hirschfeldprisen ble liggende på sitt lavere nivå. I 1971 ble Hirschfeldprisen oppjustert til 7000 kroner.³⁴⁷ Prisbeløpene i begge prisene ble oppjustert i noenlunde i takt med prisstigningen. I 1979 var

³⁴² Mendelsohn 1987 s. 596

³⁴³ Journalisten nr 12, 1956

³⁴⁴ Dødsannonse, NP arkiv 106.1 Hirschfeldprisen

³⁴⁵ Journalisten nr 12, 1956

³⁴⁶ Brev fra Norsk Presseforbund til Oslo Handelsstands Forening, 16. 5. 1957. NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁴⁷ Notat om Hirschfeldprisen. Udatert. NP arkiv 106.1 vedtekter

Narvesenprisen på 15000 kroner, mens prisbeløpet til Hirschfeldprisen fortsatt var avhengig av avkastningen i fondet.³⁴⁸

Arbeidet i priskomiteén

Presseforbundets to priskomiteer var organisert parallelt, men arbeidsforholdene var ulike. De første ti årene hadde Narvesenprisen en egen sekretær i redaktør Carl Just, som også ledet Journalistakademiet. Det årlige møtet ble holdt på Narvesens direktørkontor, etterfulgt av en bedre middag.

Hirschfeldkomiteén fikk hjelp av Presseforbundets sekretær Mill Aakrann, men måtte ellers klare seg selv. Komiteén fikk mye ekstraarbeid fordi de fikk inn få nominasjoner. Ofte måtte den ut og lete etter egnede kandidater. Komiteén var orientert mot NRK fra første stund. Det førte til at de flere ganger arrangerte egne gjennomlysninger av radioprogrammer i NRK for å vurdere kandidater.

Mens Narvesenkomiteéns medlemmer tok en endelig avgjørelse, leverte Hirschfeldkomiteéns en innstilling som måtte godkjennes av Presseforbundet og Oslo Handelsstands forening. Hirschfeldkomiteén begrunnet derfor alle sine sitt valg skriftlig, og begrunnelsen gikk videre i systemet. Komiteéns vurderinger er derfor godt dokumentert, der arkivene er bevart. Dette i kontrast til Narvesenprisen, hvor komiteén ikke begrunnet sitt valg eller laget formelle innstillinger.

Dateringen av Hirschfeldprisen

I statuttene sto det at prisen skulle være en påskjønnelse for fremragende arbeid ”i det forløbne aar”. Dette var det samme som i Narvesenprisen. Begge prisene ble delt ut på Norsk Presseforbunds årsmøte, som vanligvis ble holdt i mai. I denne omtalen av prisene er statuttens datering brukt konsekvent.

På samme måte som ved Narvesenprisen skapte det problemer da Presseforbundet gikk over til å holde årsmøter hvert annet år fra 1960, for å spare penger. I verste fall kunne det gå mer enn to år mellom prestasjonen og prisutdelingen. En slik forsinkelse var i strid med statuttene. Dette ble påtalt av legatstyret i Oslo Handelsstands Forening i 1962, som ba Presseforbundet om å ha årlig utdeling.³⁴⁹ Det ble som regel ordnet ved å dele ut prisen på forbundets hovedstyremøter.

Hirschfeldprisens pristildelinger

I tabellen nedenfor følger en fullstendig oversikt over samtlige år Hirschfeldprisen ble utdelt, med prisvinnere og et kort utdrag av priskomiteéns begrunnelser.

³⁴⁸ Journalisten nr 1 1979

³⁴⁹ Referat fra legatstyrets møte 21.03.1962. NP Arkivboks Hirschfeldprisen.

Tabell 2.5 Oversikt over Hirschfeldprisen, med utdrag av begrunnelsene

For år	Utdelt	Vinner og medium	Kommentar
			Hirschfeldprisen nevnt første gang i Journalisten nr 12, 1956
1956	1957	Thor Frette, NRK Vadsø Kristian Olsen, Lofotpostens Hammerfestkontor	Første utdeling. Delt pris. ”som belønning for arbeid til fremme av samenes berettigede interesser.” Prisbeløp 2x 2500 kr.
1957	Ikke utdelt		
1958	1959	Arne Skouen, VG	For ”hans artikkelserie om tilpassingshemmede, kontaktløse barn og vanskene for dem som tar seg av denne gruppen”. Prisbeløp 6000 kr.
1959	1960 to priser	Julius Hougen, NRK Erik Bye, NRK	Ekstra pris på Norsk Presseforbunds 50 års jubileum i 1960. Julius Hougen , NRK for ”radioprogrammer om flyktningefamilier som er kommet til Norge og flyktninger i Mellom-Europeiske leire”. Erik Bye , NRK for ”programmer om sjøens folk (og han har ved sin ”Skomvær-aksjon gjort en glimrende humanitær innsats” Prisbeløp 2 x 5000 kr
1960	1962	Halldis Stenhamar, Dagbladet	For ”sosialreportasje gjennom et langt og uhyre virksomt journalistisk liv.” 5000 kr
1961	1962	Reidar Hirsti NRK/Arbeiderbladet	For ”hans arbeid for samenes sak.”
1962	Ikke utdelt		
1963	1964	Bolette Wiese, Stavangeren	For ”hennes sosialreportasje, spesielt om ettervern for sinnslidene.”
1964	1965 to priser	Helge (Simon) Flem Devold Sunnmørsposten Ragnar Ulstein, Bergens Tidende	Flem Devold for ”sin redigering av Sunnmørspostens ”Nest siste side”. Ulstein ”for artikler og reportasjer om fange-erstatning til gjemte og glemte krigsveteraner”. Prisbeløp 2x 5000 kr.
1965	1966	Per Øisang, NRK	For ” den vilje til redelighet og menneskelig forståelse som alltid har preget hans arbeid i NRK’s utenrikspolitiske avdeling”
1966	1967	Esther Johannessen, Bergens Tidende	For ” i nærmere 40 år i ved sin BT behandling av sosiale emner – saklig, varmt medmenneskelig – på en eminent måte å ha bidradd til øket forståelse og fordragelighet blant menneskene i det samfunn hun har fått virke i.”
1967	1968	Per Hansson, Dagbladet	”først og fremst for hans artikler om krigsseilerne, der han gang på gang har gått til felts mot de rigorøse bestemmelser som inntil ganske nylig avskar uteseilerne fra å oppnå de rettigheter som burde ha vært en ren selvfølge.”
1968	1969	Arne Bucher, Nytt fra Norge	For ”å ha bidratt til å holde våre sjøfolks kontakt med hjemlandet levende. Også hans reportasjer fra Spania om handicappede nordmenn på helsereise i Syden resulterte i at betydelige beløp strømmet inn fra en rekke skib til ubemidlede handicappedes helsereiser.”
1969	1970	Hallvard Rieber-Mohn. Bladet St. Olav	”For øyeblikket har vi i dette landet knapt hans like på dette området, enten han blir vurdert for sin fine skrivekunst, den suverene toleranse han hevder, eller for omfanget av sitt arbeid.”
1970	1971	Ruth Erlandsen, Bergens Tidende	For ”oppofrende arbeid for åndssvakesaken og flyktningearbeidet.”
1971	1972	Oddvar Munksgaard og Trygve Skramstad (fotograf), Fædrelandsvennen	For ”reportasjer fra Bangladesh og innsatsen i forbindelse med Fædrelandsvennens innsamling til et barnesykehus i landet.”

For år	Utdelt	Vinner og medium	Kommentar
1972	1973	Harald Stene Dehlin, Aftenposten	For ”han i sin mangeårige journalistiske gjerning hadde vært brobygger mellom kirke og folk”.
1973	1975	Jacob Skarstein, NRK Bergen	” som leder av programposten ”Middagsstunden” på en meget fortjenstfull måte å ha formidlet kontakt mellom aldersgruppene og skapt forståelse for de eldres livssituasjon.”
1974	1975	Johanne Margrethe Johnsen, Stavanger Aftenblad	”Hennes reportasjer har bl.a. resultert i stor forståelse for hjelpe- og misjonsarbeid, ikke minst fordi hun har skildret menneskers totale livssituasjon.”
1975	1976	Gerd Isern, Adresseavisen	.” For å belyse kvinnenes situasjon, både i vårt eget land og i fremmede verdensdeler. Hennes dekning av Kvinneåret 1975 utmerket seg med bredde og kvalitet(…)”
1976	1977	Ola Hjulstad, Trønder-Avisa	For ”sin reportasjeserie om samenes liv og virke i Nord-Trøndelag”
1977	Ikke utdelt		
1978	1979	Arve Stensrud, frilans	For ”en serie reportasjer om de sinnslidendes problemer og livsvilkår i institusjoner.” Trykt i Hamar Dagblad.
1979	1980	Elisabeth Randsborg og Terje Gustavsen, Aftenposten	For ”en serie reportasjer om fremmedarbeiderne og deres problemer.”
1980	1981	Rolf Tofte, Bergens Tidende	For ”reportasjer gjennom mange år om den norske kirke og kristenliv. (...) Han har hatt mot til å ta opp kontroversielle saker som man i kirkelig sammenheng ofte har ønsket å omgå i taushet”
1981	1982	Liv Brandvold, Aftenposten	For ” sin journalistiske innsats for å skape større forståelse for de mentalt og fysisk utviklingshemmede og deres livssituasjon i Norge.”
1982	1983	Liv Haavik, NRK	For ”hennes samlede virksomhet for toleranse og forståelse, med spesiell vekt på serien ”Dette tror jeg på”.
1983	1984	Knut Røe og Bjarne Grevsgard, NRK	for ”sine programmer for barn i NRK/radio med særlig vekt på innringingsprogrammet ”Hei”, som har vært sendt hver uke gjennom 10 år.
1984	1985	Ruth Holbæk-Hansen, Bergens Tidende	For ” dine reportasjer gjennom mange år innenfor samfunnsfeltet som sosialomsorg og skolevesen. Reportasjene røper et dypt engasjement – også i enkeltmenneskers skjebne – og stor innsikt i saksområdene.
1985	1986	Else Myklebust, NRK	”for en serie programmer i fjernsyn og radio om seksuelle overgrep mot barn. Serien førte til at flere incestofre fikk mot til å stå fram og søke hjelp, samtidig som sosialkontorer landet over ble bedre rustet til å hjelpe ofrene for seksuelle overgrep.”
1986	1987	Redaksjonen, Østlandets Blad	For ” en reportasjeserie om mennesker som er i en vanskelig livssituasjon. ”Tid for nærhet” var den samlende tittel på serien.” Serien ble siden utgitt i særtrykk av avisen, beregnet på skolebruk.
1987	1988	Stein Slettebak Wangen, Namdal Arbeiderblad	For” en serie engasjerte reportasjer om vanskeligstilte grupper som psykisk utviklingshemmede, gatebarn og mennesker med store angstproblemer. (...) Prisen er gitt med bakgrunn i en totalbedømmelse av Slettebak-Wangens journalistiske innsats gjennom lengre tid.”
1988	1989	Unni Sunnanå, Aftenposten	For ”hennes artikkelserie om eldreomsorg i Norge på godt og vondt.”
1989	1990	Solveig Bøhle, NRK	”for radio og TV-program med selvmord som tema.”
1990	1991	Gunnar Ringheim, Østlandsposten	For artikkelserien ”Hvorfor kommer de hit”. Utgitt som særtrykk.

Kilder: Ottosen 1996, RA PA 835, Journalisten, notat i Presseforbundet 106.1 vedtekter.

Det ble totalt delt ut 34 Hirschfeldpriser gjennom 34 år.

Tre ganger ble det ikke delt ut noen pris. Dette gjaldt prisene for 1957, 1962 og 1977. Fire priser ble delt mellom to personer, som når journalist og fotograf ble belønnet for en felles reportasjeserie. Dette gjelder prisene for 1956, 1971, 1979 og 1983. Disse prisene regnes som en pris.

I 1960 og i 1965 ble det delt ut to priser. I 1960 ble det delt ut en ekstra pris i forbindelse med Norsk Presseforbunds femtiårsjubileum. Denne ble delt ut sammen med prisen for 1959. I 1965 ble det delt ut to uavhengige priser.

Totalt 37 enkeltpersoner fikk Hirschfeldprisen.

Prisen for 1986 står i en særstilling, fordi den gikk til en hel redaksjon i fellesskap. Den blir regnet som en enkeltpreis i denne analysen, men den må trekkes ut av totalantallet når regneenheten er personlige prisvinnere. Medregnet redaksjonen blir det 38 prisvinnere.

Forståelse og kjønnet journalistikk

I statuttene skrev Dagny og Moritz Hirschfeld at de ville støtte journalister som bidro til forståelse og fordragelighet i det norske samfunn. Dette ga prisen et politisk innhold, og må forstås på bakgrunn av hans personlige bakgrunn og tidspunktet legatet ble opprettet. Da formålet skulle anvendes i praksis i etterkrigstidas Norge, var situasjonen en annen. Det førte til at formålet raskt ble det omtolket i retning av sosial ansvarsfølelse og omsorg. Slikt var ting kvinner drev med. Dermed ble de to store journalistprisene i Norge sterkt kjønnet. Det viste seg umiddelbart i priskomiteéene. De første tiårene ble det bare utnevnt kvinner til Hirschfeldkomitéen, mens Narvesenkomitéen besto av menn.

Det konsekvente valget av kvinner til Hirschfeldkomitéen setter mannsdominansen i Narvesenkomitéen i et avslørende lys. Det var slett ikke mangelen på kvalifiserte kvinner som holdt dem borte fra Narvesens priskomiteé. Jorunn Johnsen, som ledet Hirschfeldkomitéen de første årene, hadde selv vunnet Narvesenprisen for 1957.

I den første komitéen satt Ragna Hagen fra Arbeiderbladet, Randi Istre fra Aftenposten (seinere VG) og Jorunn Johnsen fra Aftenposten. De var alle høyt respekterte journalister. Komitéen var preget av sterk kontinuitet, der vararepresentanter satt i flere år før de fikk fast plass i komitéen. Jorunn Johnsen var den som preget komitéen sterkest de to første tiårene. Hun satt i komitéen til langt ut på 1970-tallet.

Gjennom priskomiteéen ble Hirschfeldprisen knyttet til et sterkt kvinnenettverk. I sin bok *Kvinner i norsk journalistikk* skildret Reidun Kvaale hvordan disse kvinnene samarbeidet på tvers av redaksjonene på 1950- og 60-tallet. Kapitlet "Tre store i Oslo-pressen" åpnet med en scene der "kremen av kvinnelige dagspresse-journalister" vandrer gjennom Slottsparken, på vei fra en pressekonferanse i Norsk Husmorforbund på 1950-tallet. De var Halldis Stenhamar,

Jorunn Johnsen, Ester Normann Treider, Bergliot Kittilsen, Ragna Hagen og ”yngstedamen” Elsa Askeland. Johnsen, Hagen og Askeland satt i alle Hirschfeldkomitéen i en årrekke.³⁵⁰

Kjønnsdelingen av det journalistiske feltet var så selvsagt at den kunne brukes til å vitse med. Et stjerneeksempel stammer fra Journalistens redaktør Arne Falk, som var kjent for sin skarpe penn. I 1957 klarte han kunststykket å både karakterisere Hirschfeldkomitéen som noe kvinner drev med, og nominere en mann til prisen, i en og samme setning:

Kunne eg bli kvinnfolk og sleppe inn i Hirschfeld-komiteen ville eg klore damene der, om dei ikkje gjekk med på å gi Hirschfeld-prisen i år til den mannen som har lagt ned større arbeid enn non anna i NP (Norsk Presseforbund) for god presseskikk: Chr. A. R. Christensen.³⁵¹

Kjønningen av Hirschfeldprisen bidro til å marginalisere den. Prisen fikk aldri stor søkning. Mange ganger var det kritisk mangel på velegnete kandidater. Priskomiteen strevde med å finne egnete kandidater, og praktiserte i en årrekke et skjult ansiennitetsprinsipp, hvor de hentet prisvinnerne fra tidligere års nominasjoner. Det aktive strevet med å finne kandidater hadde også en annen effekt. Hirschfeldkomitéen viste seg å være mer åpen for journalistiske nyvinninger enn Narvesenkomitéen.

Kjønnsfordeling i Hirschfeldprisen og Narvesenprisen.

I Narvesenprisen økte andelen kvinnelige prisvinnere fra 1970. For Hirschfeldprisens del begynte denne utviklingen allerede på 1960-tallet. Det var også en høyere andel kvinner som fikk Hirschfeldprisen enn Narvesenprisen. I tabellen nedenfor sammenliknes kjønnsfordelingen mellom de to prisene, fordelt på tiår.

Tabell 2.6 Kjønnsfordeling Hirschfeldprisen

Kilder: RA PA 835, Journalisten, notat i Presseforbundet 106.1 vedtekter

Tiår	Personlige prisvinnere	Menn	Kvinner	Kvinner prosent	Kommentar
1956–1959	5	5	0	0	1956 fordelt på to vinnere 1957 ingen pris 1959 to priser
1960-1969	10	7	3	30	1962 ingen pris 1964 to priser
1970-1979	11	7	4	28	1971 to prisvinnere (felles reportasjer) 1977 ingen pris 1979 to prisvinnere (felles reportasjer)
1980-1989	10	4	6	60	1987 pris til redaksjonen i Østlandets blad for prosjekt
1990	1	1	0	0	Siste pris 1990 delt ut 1991
Totalt	37	24	13	35	En redaksjon fikk pris

³⁵⁰ Kvaale 1986 s. 127

³⁵¹ Journalisten 1957 s.185.

Tabell 2.7 Kjønnfordeling Narvesenprisen

Tiår	Personlige prisvinnere	Menn	Kvinner	Kvinner prosent	Kommentar
1956–1959	6	5	1	16	1957 Jorunn Johnsen første kvinne
1960-1969	13	12	1	8	1960 Tre priser: To prisvinnere (felles reportasjer) pluss en jubileumspris 1962 To priser 1968 To priser. En var jubileumspris
1970-1979	12	9	3	25	1971 to priser 1972 Pris til Fædrelandsvennens redaksjon 1973 To priser 1975 To prisvinnere (felles reportasjer)
1980-1989	11	9	2	18	1981 To prisvinnere (felles reportasjer) 1982 Pris til Vårt Lands redaksjon 1989 To prisvinnere (felles reportasjer)
1990	1	1	0	0	Siste pris 1990 delt ut 1991
Totalt	43	36	7	16	To redaksjoner fikk pris

Kilder: RA PA 835, Journalisten, notat i Presseforbundet 106.1 vedtekter

I tabellene er det regnet ut prosenter for sammenlikningens skyld, men alle konklusjoner må trekkes på grunnlag av de reelle tallene, som er små.

Hirschfeldprisen hadde en dobbelt så høy kvinneandel som Narvesenprisen. På femtitallet var kvinneandelen nær null i begge priser. Den ene Narvesenprisen til Jorunn Johnsen i 1957 endret ikke dette, men den viste at det var mulig for kvinner å oppnå prisen.

På 1960-tallet finner vi en markert forskjell mellom prisene. Det var tre ganger så mange kvinnelige vinnere av Hirschfeldprisen som av Narvesenprisen. På 1970-tallet var kvinneandelen omtrent like høy for begge priser. Omtrent hver fjerde prisvinner var kvinne. Narvesenprisen var dermed kommet opp på Hirschfeldprisens nivå.

Man skulle kanskje vente at utviklingen skulle fortsette, slik at kvinneandelen steg for begge priser på 1980-tallet. Det skjedde ikke. På 1980-tallet økte forskjellen mellom prisene. Mens kvinneandelen blant Narvesenprisvinnerne sank til under 20 %, var 60 % av de som fikk Hirschfeldprisen kvinner. I sitt siste tiår var Hirschfeldprisen kvinnedominert.

Det var flere menn enn kvinner som produserte journalistikk i hele perioden. Kvinneandelen blant journalistene økte på 1960- og 70-tallet.³⁵² Samtidig var kvinnesaken på vei inn i den offentlige bevisstheten. 1975 var FNs internasjonale kvinneår. Dette kan forklare en generell tendens til økende kvinneandel, men ikke variasjonen mellom prisene.

Hirschfeldkomitéen ble rekruttert fra et kvinnenettverk, men arbeidet deres respekterte ikke noen kjønnsbarrierer. Medlemmene var vant til å arbeide i mannsdominerte redaksjoner. Sakspapirene fra det første tiåret viser at de gjerne benyttet menn som kontakter. Mennene var

³⁵² http://www.nj.no/no/Om_NJ/Medlemsstatistikk/ besøkt 30.05.2014

også i flertall blant vinnerne av Hirschfeldprisen helt fram til 1980-tallet. Kjønningen av Hirschfeldprisen må derfor regnes som et utslag av kjønnning av stoff og emnevalg.

De uoppslitelige idealisters pris

Også i Hirschfeldprisen skulle deles ut for en innsats ”i det forløpne aar”. Dette prinsippet viste det seg vanskelig å følge. På samme måte som Narvesenprisen ble svært mange priser gitt for lang og tro tjeneste. I tabellen nedenfor er disse prisene skilt ut.

Priser som er gitt for lange, faste programserier, som NRKs ”Middagsstunden” (1973) og ”Hei” (1983) er også regnet som lang og tro innsats. Spesifikke programserier som Solveig Bøhles programmer om selvmord (1989) er derimot regnet som identifiserbare enkeltprestasjoner. Det finnes grensetilfeller, som Stein Slettebak Wangens pris for 1987. Her er hele hans virke trukket inn i begrunnelsen. Prisen ble likevel knyttet til en konkret artikkelserie, og er registrert som enkeltprestasjon.

Tabell 2.8 Hirschfeldprisen. Lang og tro tjeneste.

År	Lang og tro tjeneste, uklart omfang el. fast programserie	Klart identifiserbar enkeltprestasjon	Kommentar
1956	xx		Delt pris.
1957	-	-	Ikke utdelt
1958		x	
1959		xx	To priser
Sum 50tall	2 (1)	3 (3)	
1960	x		
1961	x		Reidar Hirsti. Priser for 60 og 61 delt ut i 1962
1962	-	-	Ikke utdelt
1963	x		
1964	x x		To priser.
1965	x		
1966	x		
1967	x		
1968	x		
1969	x		
Sum 60tall	10 (10)	0 (0)	
1970	x		
1971		x x	Delt pris.
1972	x		
1973	x		
1974	x		
1975		x	
1976		x	
1977	-	-	
1978		x	
1979		x x	Delt pris.
Sum 70tall	4 (4)	7 (5)	
1980	x		
1981	x		
1982	x		
1983	x x		Delt pris.
1984	x		

År	Lang og tro tjeneste, uklart omfang el. fast programserie	Klart identifiserbar enkelt-prestasjon	Kommentar
1985		x	
1986		x	Pris til hele redaksjonen i Østlandets blad. Talt som 1.
1987		x	
1988		x	
1989		x	
Sum 80tall	6 (5)	5 (5)	
1990		x	
Sum 90tall	0	1 (1)	
Sum prisvinnere	22	16	Østlandspostens pris for 1986 er regnet som enkeltpris
Sum priser.	20	14	
Prosent	59	41	

Enhet: Prisvinnere. Parentes: Antall priser pr tiår. Kilder: RA PA 835, Journalisten, notat i Presseforbundet 106.1 vedtekter

Av totalt 38 prisvinnere var det nøyaktig halvparten som fikk den for spesifikke produksjoner. Seks av ti priser ble gitt for lang og tro tjeneste. Dette var særlig merkbart på 1960-tallet, da samtlige priser ble delt ut på et slikt grunnlag. På 1970-tallet slo dette om. Både på 1970- og 1980-tallet var det likevekt mellom enkeltprestasjoner og langt og tro tjeneste. Nittitallets ene pris gikk til en enkeltprestasjon. Det merkelige mønsteret som viser seg på både sytti- og åttitallet, med lang og tro tjeneste i første halvdel og enkeltprestasjoner i annen halvdel, må være en tilfeldighet.

De mange prisene for lang og tro tjeneste på 1950- og 60-tallet forteller om en situasjon der enkelte journalister viet sitt liv til spesialområder. Dette var særlig tydelig i sosialjournalistikken. Dette var de sterke kvinnes domene, og de arbeidet som regel alene i sin redaksjon. Ut fra pristildelingene ser vi at mange av dem viet sitt liv til spesielle saker og organisasjoner. Dette var en periode da den offentlige velferden var lite utbygd, samtidig som de som trengte spesiell omsorg ble møtt med utstøting og isolasjon i store institusjoner. Behovene var store og nøden permanent. De mange eksemplene på langvarig engasjement for en bestemt sak var en tilpasning til dette. Det er mange innsamlingsaksjoner blant prisvinnerne på 1950- og 60-tallet.

Dette endret seg på 1970-tallet. En ny sosialpolitikk var på vei. Samtidig ble det vanligere med større satsing på enkeltprosjekter. I redaksjonene. Det ble innført byline, det vil si signerte artikler også på nyhetsplass. Dette førte til mer oppmerksomhet rundt det enkelte prosjektet og den enkelte journalisten. På 1970-tallet skjedde det også en tilnærming mellom Narvesenprisen og Hirschfeldprisen. Disse endringene blir behandlet i kapittel 3.

Kandidater som foreslår seg selv

Det kvinnenettverket som først ble rekruttert til Hirschfeldkomitéen krysset partipressens skillelinjer. Medlemmene var knyttet til høyrepressen gjennom Aftenpostens Jorunn Johnsen,

arbeiderpressen gjennom Ragna Hagen i Arbeiderbladet og Astrid Bang i Arbeider-avisa, og et uavhengig borgerlig miljø med bånd til Venstre gjennom Randi Istre og Elsa Askeland i VG. Ukepressen var også representert, med Jenny Kandahl fra Kvinner og Klær.

Prisen ville raskt miste legitimitet hvis den ble en intern affære for en lukket krets. Opp gjennom årene kom Jorunn Johnsen med gjentatte utspill i Journalisten for å få flere søkere til prisen. Til slutt brøt komitéen en barriere i 1969, da den åpnet for at kandidatene kunne nominere seg selv:

Vi ber enhver som mener å ha en sjanse, til å sende ansøkninger innen 15. februar til Norsk Presseforbund. Det er full anledning til å foreslå venner og kolleger. Men det er intet som helst forbud mot å søke på egne vegne.³⁵³

Dette var ikke bare populært. I neste nummer av Journalisten kritiserte Arne Altern utspillet, og pekte på forskjellen mellom en ærespris og et stipend:

(...) av hensyn både til givne av prisen og til dem som hittil har fått den "for fremragende arbeid til fremme av forståelse og fordragelighet mellom menneskene", bør ekteparret (sic) Hirschfelds gave fortsatt være knyttet til en pris og ikke til et stipendium. For dette vil bli resultatet når man ved å "søke" kan innstille seg selv til belønning.³⁵⁴

Narvesenkomitéen var mer restriktiv. I 1970 og 1971 ble Hirschfeldprisen utlyst med formuleringen fra 1969. Narvesenprisen ble derimot utlyst med formuleringen "Alle medlemmer og lokalavdelinger i NP har forslagsrett. Forslagene bør være begrunnet."³⁵⁵ Først i 1972 ble utlysningene likelydende. Fra dette året var det anledning til å nominere seg selv til begge prisene.³⁵⁶

Med dette er den generelle diskusjonen av Hirschfeldprisen i hele perioden 1956-1990 avsluttet. I det følgende avsnittene skal vi diskutere enkeltpriser som utmerket seg i perioden fra 1956 til 1972, og tolke de tendensene vi kan lese ut av dem.

Hirschfeldprisen. Enkeltpriser 1956–1972

Komité på kandidatjakt (1956)

Responsen på den første utlysningen i desember 1956 var dårlig, og komitéen hadde knapp tid. I februar 1957 ble Hirschfeldprisen annonsert i Journalisten under den lett ironiske tittelen "Bønn om å bli kvitt 5000 kroner". Komitéen bønnfaldt nærmest kandidatene om å melde seg:

Vi henstiller inntrengende til kolleger landet over å komme oss til unnsetning: går der journalister iblant oss, som har ytt det fremragende på dette felt, så skriv til oss, nevnt navnet, pek på innsatsen.

³⁵³ Journalisten nr 1 1969

³⁵⁴ Journalisten nr 2 1969

³⁵⁵ Journalisten nr 1 1970.

³⁵⁶ Journalisten nr 2 1972

At pressen i vårt land i de daglige små drypp har bidratt ”til fremme av forståelse og fordragelighet mellom menneskene” er utvilsomt. Når respekten for de sinnssyke, de åndssvake, epileptikernes menneskeverd er i gledelig vekst, når forståelsen for deres berettigede krav som medborgere i samfunnet er vakt og smått om senn begynt å realiseres, kan pressen innkassere sin del av æren for det.

Men det er ikke de små drypp, som skal belønnes . Det er ”det fremrakende arbeid” vi ifølge statuttene etterlyser. (...)

Det er vel ikke den journalisten som selv har ytt ”det fremragende”, som skal behøve å peke seg ut og si: her er jeg! Det må kolleger innenfor samme redaksjon, samme by, samme landsdel kunne påta seg.

Uten våre medjournalisters elskverdige bistand står komitémedlemmene maktesløse. Vi ber om forslag snarest mulig og senest innen 15. mars. ”³⁵⁷

Dette hjalp lite. Selv om det kom inn fire nominasjoner, var det tydelig at norske journalister hadde en uklar forståelse av hva ”sanhørighet mellom menneskene” gikk ut på. Ved fristens utløp satt komitéen med tre og en halv nominasjon:

Redaktør Leveraas av ”Bergverksnytt” ble nominert for å ha redigert bladet i ”sanhørighetens ånd”. VG nominerte sin journalist Torleiv Opstad for hans reportasjer om husleiespørsmål. Han ble nominert til Narvesenprisen for de samme artiklene. Arne Falk, redaktør i Journalisten, nominerte Norsk Presseforbunds nestformann Chr. A. R. Christensen for å ha revidert Vær Varsom-plakaten. En redaktør i NRK tipset om en programserie av Halfdan Hegtun om fengsler og fanger, som komitéen lyttet på i NRK.³⁵⁸ Komitéen var lite fornøyd, og valgte å finne egne kandidater.

De fikk tips om samesaken fra Reidar Hirsti, som selv var same. Han fikk selv Hirschfeldprisen for 1961 for sin innsats for samesaken. Presseforbundets sekretær Mill Aakrann skrev til konsulent Hans Henriksen i Samisk Råd for Finnmark, for å spørre om det fantes noen samiske journalister som hadde utmerket seg når det gjaldt å fremme mellommenneskelig forståelse.³⁵⁹

Konsulenten svarte med en entusiastisk rapport på tre fulle sider. Her beskrev han utviklingen i samesaken, og leverte en overstrømmende omtale av journalist Kristian Olsen i Hammerfest. Våren 1956 var han blitt Lofotpostens faste medarbeider i Vadsø. Han var også den første redaktøren av den samiske avisen Ságat, som ble etablert i 1956. Konsulenten sendte en bunke avisutklipp som dokumentasjon på Olsens innsats.³⁶⁰ I praksis var det konsulenten i Samisk Råd for Finnmark som nominerte den ene av de to første vinnerne av Hirschfeldprisen.

Olsen delte den første prisen med programsekretær Thor Frette i NRK Vadsø. Frette var også forkjemper for samenes sak. De to hadde samarbeidet i lang tid, blant annet om etableringen av Ságat. Komitéen hadde av tekniske årsaker ikke hørt Frettes radioprogrammer, men baserte seg på uttalelser fra ”særlig sakkyndige”:

³⁵⁷ Journalisten nr 2 1957

³⁵⁸ Innstilling fra Hirschfeldkomitéen 08.05.1957. NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁵⁹ Brev fra Presseforbundet til fylkeskontoret i Vadsø, 26.03.1957 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁶⁰ Brev fra Hans Henriksen, Samisk Råd for Finnmark, 09.04.1957. NP Arkivboks Hirschfeldprisen

(...) den karakteristikk ett av komiteens medlemmer har fått av Frettes virksomhet under en serie reiser i Nord-Norge for tre-fire år tilbake: Intelligens og kultur, kombinert med ganske spesielle forutsetninger for å kunne forstå denne folkegruppen og et utpreget hjertelag for en gjennom århundreder neglisjert og tilsidesatt minoritet(..)

Kristian Olsen ble bedømt ut fra de avisutklippene konsulenten i Samisk råd i Finnmark hadde sendt, og generelle karakteristikk. Begrunnelsen inneholdt et helt lite samepolitisk program:

”Komitéen finner det fortjenstfullt at Kristian Olsen, som selv er av sameslekt, har lagt hovedvekten på brobyggervirket istedenfor ensidig og – etter komiteens mening – høyst berettiget å rette kritikken mot de norske myndighetene for den urett de ned gjennom tidene har øvet mot det folk som tok landet i besiddelse lenge før oss. Kristian Olsen peker alltid på det positive og søker til stadighet å styrke samenes selvtillit og selvrespekt ved å oppmuntre dem til å søke seg kunnskaper, motarbeide sin eventuelle mistenksomhet og isolasjonstendens, gi større akt på sin egen særpregede kultur og understreke dens verdi, gjøre seg mer gjeldende som samfundsmedlemmer og sterkere hevde sin rett som medborgere med ganske spesielle sproglige og næringsmessige krav. (...)”³⁶¹

Prosessen rundt den første prisutdelingen hadde trekk som gjentok seg gjennom 1950- og 60-tallet. Antallet nominerte var så lavt at det krevde en betydelig egeninnsats fra komitéen å finne verdige vinnere. Prisen ble i stor grad gitt til en sak, og ikke til en rent journalistfaglig prestasjon. Det var i tråd med prisens formål. Prisen ble gitt for lang tids innsats. Omsorg og rettferdighet var for slitere.

Komitéen overprøves (1957)

Foran prisutdelingen i 1958 hadde det bare kommet inn to nominasjoner, som komitéen mente lå på siden av prisens formål. Komitéen la seg i selen for å finne en egen kandidat. De fant ham i NRKs Lauritz Johnson, som hadde laget en serie reportasjer fra Afrika. Etter at komitéen hadde lyttet seg gjennom reportasjene i NRK ble han innstilt til prisen:

Det er komiteens mening at det er reportasje av høi klasse, laget ”i det forløpne år”, som Hirschfeldprisens formålsparagraf forutsetter og vel egnet til å ”fremme forståelse og fordragelighet mellom menneskene” ved sin sterke betoning av de svakere folkegrupperes rett og av menneskeverdet uansett rase og hudfarve, analfabetisme og fattigdom. Lauritz Johnson har vidsynt, i en nøktern form, med viljen til å se problemene fra flere kanter, gitt norske lyttere et ganske allsidig innblikk i en sak, som vi også herhjemme må ta standpunkt til, en sak som i de siste årene har hatt en rekke utløpere herhjemme ved en rekke opprørende eksempler på rasediskriminering.³⁶²

Innstillingen ble overprøvd av Presseforbundets formann Per Monsen og legatstyret i fellesskap. Begrunnelsen var at forslaget lå på siden av legatets rammer.³⁶³ Prisen ble ikke delt ut dette året.

³⁶¹ Innstilling fra Hirschfeldkomitéen 08.05. 1957. NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁶² Innstilling fra Hirschfeldkomitéen 15. 04. 1958 Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁶³ Brev fra Per Monsen til Oslo Handelsstands forening 05.05.1958 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

Hirschfeldprisen hadde en tung start. Begge de to første årene måtte komitéen ut og lete etter en egnet prisvinner, fordi de ikke fikk inn gode nominasjoner. Den første gangen fant de to verdige kandidater. Året etter ble innstillingen underkjent.

Faktafeil eller engasjement? (1958)

Da fristen for 1958-prisen var utløpt i 1959, var det bare kommet inn ett forslag: Arne Skouens artikler om vanskeligstilte barn i Verdens Gang. Serien besto av åtte store artikler, som ble publisert i 1958 og 1959 under vignetten ”Bare om barn”. Etter at fristen var utløpt, skrev redaktør Arne Falk i Journalisten en artikkel hvor han foreslo flere redaktører til prisen, men dette ble ikke fulgt opp av komitéen.³⁶⁴

Skouens artikkelserie er verd en nærmere analyse, fordi den var et betydelig journalistisk arbeid, som skulle passe perfekt til Hirschfeldprisens formål. Den ble trykt i Verdens Gang to omganger. De første seks artiklene ble trykt på lørdager i perioden 11. januar til 15. februar 1958. De siste fire artiklene ble trykt ett år seinere, fra 7. til 28. februar 1959.³⁶⁵ Alle artiklene fikk store oppslag som dominerte en helside, og illustrert med tegninger av Pedro (Salo Grenning). I 1958 var Verdens Gang en avis som prioriterte skrivekunst og samfunnsengasjement.

Artiklene ble utgitt i bokform på Aschehoug i 1959.³⁶⁶ Boka var noe utvidet i forhold til avisversjonen. Ut fra produksjonstida for bøker som skal ut om høsten, er det nærliggende å tro at reportasjene i februar 1959 ble skrevet med tanke på bokutgivelsen.

Stilen var litterær, med sterk vekt på skildring og refleksjon. Fortelleren og hans trofaste følgesvenn Pedro var hovedpersoner i en rammefortelling om en kontorist som reiste til byen hver morgen i hatt og frakk og avis under armen. En morgen lot han være å gå på jobb, og fulgte i stedet sitt yngste barn i barnehagen. Da trådte han inn i en verden av barn og kvinner.

Mannen som snudde var Skouen selv, i følge Skouen. I bakgrunnen satt Pedro og tryllet med blyanten. Gjennom tegningen slo han en bro over til barnas fantastiske verden.

En slik skriveform plasserte teksten i den litterære featurejournalistikken. Skouen iscenesatte seg selv som en askeladd, som ikke var redd for å felle dommer over det han plukket opp underveis. I rammefortellingen fortalte han tilsynelatende åpent at han tok utgangspunkt i sitt eget privatliv og sin egen familie. Men han skjulte nøye hvor nær han gikk sitt eget liv.

I de to første artiklene besøkte kontoristen i kvinnesfæren de ”normale” arenaene barnehagen og skolen. Her ble barna møtt av idealister som tante Karen, som hadde snekret barnehagen med egne hender, og med en lys og inkluderende skole der de vanlige barna gikk. Etter dette var det ikke lenger like hyggelig. Han besøkte et barnehjem med en utslitt leder, og en familie som hadde adoptert et barn og slet med det. Så kom et dramatisk skille: I artikkelen ”Hos Åge

³⁶⁴ Journalisten nr 5 1959

³⁶⁵ VG 11.01,18.01,25.01,01.02,08.02.15.02 1958 og 07.02,14.02,21.02,28.02.1959.

³⁶⁶ Skouen 1959

og Åse” skildret han en familie som var på vei til å plassere sitt eget barn på behandlingshjem. Her virket det som om han skildret en familie han hjalp med å kjøre:

Vi satt i bilen med kurs nordover, og Lisens far svarte på disse spørsmålene. Jeg kjørte. Lisen satt med mor i baksetet, med stillferdig-muntre øyne som gledet seg over den gnistrende snøen i solskinnet.³⁶⁷

Skouen gjennomførte en elegant liten pronomenforskyvning mellom første og tredje person: Faren (han) som svarte på spørsmålene, kunne logisk sett være den samme (jeg) som kjørte bilen. Ut fra det vi vet i ettertid er det nærliggende å lese skildringen av den lille jenta Lisen som en skildring av Skouens egen datter, og av ham selv:

Pedro tegnet henne, vi var hos nære venner, og Lisen kjente vi jo fra hun var ørliten. Kjente hun oss? Javisst, om det betyr å kjenne at øynene lyser opp og bena trommer imot deg når du kommer. Men mysteriet bakom det blå iris: det kunne også hende hun *ikke* gjorde det., men at øynene stirret fordrømt forbi deg. Det var på de dagene hun sov som Tornerose.³⁶⁸

I memoarene var Skouen helt klar. Han fortalte om sin autistiske datter Hege, som han måtte plassere på Solhaugen behandlingshjem for barn med tilpasningsvansker etter å ha fått diagnosen av Nic Waal.³⁶⁹ Artikkelserien hadde vært selvbiografisk.

Skouen skrev også om andre barn, dels på ikke navngitte institusjoner, dels ved de to behandlingshjemmene Bleiker behandlingshjem i Asker og Solhaugen på Hadeland. Dette gjør det lettere å se mønsteret i barneportrettene. I artikkelen ”Fanget av et barn”, fortalte han at han stadig var på behandlingshjemmet, men aldri hvorfor.³⁷⁰ I ”Din lille skjebne” tegnet han et hjerteskjærende portrett av den lille jenta Frida, en solstråle som var oppgitt av sine egne foreldre som hadde overlatt henne til institusjonen:

Det er om kveldene hun synger, når det skumrer. Har hun glemt søskenflokkene og foreldrene? Hun snakker aldri om dem, stemmen er klokkeklar og gyngende nordlandsk i det evige omkvedet hun lytter til, fordrømt:

Mor di-i-i-

Og hun vet ikke at hun er avskrevet som normalt menneske av sine egne hjemme fordi hun var for rar. Hun er noe samfunnet kan ta seg av og sette i en eller annen anstalt der hun får mat og seng i årene som kommer.³⁷¹

Det hjerteskjærende portrettet av den autistiske jenta blir balansert av en skisse av en vaksom psykolog, som iakttar henne for å gi henne behandling. Dermed var grunnlaget lagt for et av Skouens politiske framstøt: Bevilget samfunnet nok penger, slik at disse forsvarsløse barna fikk et verdig liv?

³⁶⁷ VG 08.02.1958

³⁶⁸ VG 08.02.1958

³⁶⁹ Solhaugen ble opprettet i 1954 som en barnepsykiatrisk avdeling under Barnepsykiatrisk institutt (seinere Nic Waals institutt) <http://www.solhaugen.no/> besøkt 13.05.2011

³⁷⁰ VG 21.02.1959

³⁷¹ VG 28.02.1959

Står samfunnet – som bevilger 80 000 kroner årlig over statsbudsjettet til disse formålene – står det rustet til å møte presset?

Spørsmålet er jo allerede besvart med ovenstående fyrstelige tall.³⁷²

I den siste reportasjen ble leserne presentert for Barnepsykiatrisk Institutt, som ble ledet av Nic Waal, i dag omdøpt til Nic Waals institutt. Begge de nevnte behandlingshjemmene var knyttet til instituttet. I avisen kom den positive reportasjen om Barnepsykiatrisk Institutt til slutt i den første artikkelserien, i boka var den oppsummering. Hele reportasjeserien dreide seg altså om miljøet rundt instituttet. Også den slitne bestyrerinnen som ville nedlegge sitt eget barnehjem av hensyn til barna, skulle etterutdanne seg ved Barnepsykiatrisk Institutt. Skouen la til for egen regning:

Jeg vil ikke foregripe noe, men det er underlig hvor mange veier fører dit.³⁷³

Skouens artikler var altså ikke så åpne og fylt av undring som de presenterte seg som. Reportasjeserien var en pedagogisk eksempelsamling, tilrettelagt av en dreven forfatter. De portretterte barna tjente som illustrerende kasus for en serie faglige påstander. Tekstene var gjennomsyret av en sterk framskritts- og vitenskapstro, og en behandlingsoptimisme som ikke ble problematisert. Barnepsykologisk Institutt og Nic Waals budskap skulle forløse de autistiske barna. De var ikke bare var låst inn i sin egen lidelse, men også i gamle strukturer og fordommer. Denne framstillingen var nært knyttet til hans eget barns situasjon.

Seriens andre hovednorm var et politisk likhetsideal. Skouen gjorde seg til talsmann for likebehandling, også av barn og pleietrengende. Dette slo Skouen fast i skolereportasjen, der han satte moderne pedagogikk opp mot sine egne minner fra en autoritær skole.

Det siste var ikke oppsiktsvekkende mot slutten av 1950-tallet. Tiåret var preget av moderniseringsideologi. Normen om likebehandling fikk likevel sprengkraft når han trakk inn barn med handicap. De hadde ikke tilgang til de samme godene som barna på den åpne, demokratiske skolen han besøkte hjemme på Eiksmarka i Bærum.

Skouen fremmet sine krav både gjennom åpne politiske og faglige appeller i teksten, og gjennom identifikasjonen med barna. Han hevdet også at han visste hvor de rette faglige ressursene var å finne, nemlig på det instituttet som behandlet hans egen datter.

Det er en utbredt norm i journalistikken at man ikke skal skrive om sine nærmeste, fordi egeninteressen kan farge stoffet så sterkt at publikum stiller spørsmålstegn ved framstillingen. Det finnes likevel en stor tradisjon der reporteren skildrer seg selv og sine egne reaksjoner. Når reporteren forteller åpent om sine egne vurderinger kan publikum mulighet til å ta stilling til dem.

Skouen valgte det motsatte. Reportasjene redegjorde ikke for hans eget forhold til stoffet. Dette setter både Skouens iscenesettelse som nøytral observatør og hans egen behandlingsoptimisme

³⁷² VG 28.02.1959

³⁷³ VG 25.01.1958

i et spesielt lys. Var det hans egen angst som drev reportasjene? Bygde behandlingsoptimismen på et personlig håp om helbredelse? Hvorfor nevnte han ikke noe om sitt spesielle forhold til Barnepsykologisk Institutt?

Hirschfeldkomitéen besto av erfarne journalister som var vant til å gjøre undersøkelser på egen hånd. Medlemmet Ragna Hagen sjekket den faglige bakgrunnen til reportasjeserien. Resultatet var at hun gikk sterkt imot Skouens kandidatur i et brev til komitéen, hvor hun kritiserte både behandlingsoptimismen og tallbruken:

Artikkelen ”Din lille skjebne”, inntatt 28.2.1959, er ikke objektiv. Den ellers ypperlige journalist Arne Skouen har generalisert spørsmålet nokså grovt over på alle åndssvake, og ment at gjennom den intense behandlingen skal man redde dem fra deres åndssvakhet. Det kan man iallfall ikke gjøre i dag, sier statens overlege for psykiatri, Chr. Lohne-Knudsen, som jeg har forelagt artikkelen. Skouen har sett spørsmålet ensidig.

Mot slutten av artiklene er det en direkte feil. Han skriver der om ”samfunnet som bevilger 80 000 årlig over statsbudsjettet til disse formålene.” De virkelige utgifter bare til drift av åndssvakehjemmene er, etter overlegens opplysninger, for inneværende periode for stat og fylker nærmere 20 millioner kroner, og vil neste budsjettår passere 25 millioner. Til nybygninger er bevilget 4, 2 millioner på dette budsjett, og for neste blir det nærmere 7 millioner.

Overlegen sier også at for autistiske barn har Norge det første hjem i Europa, og at det må være ”tindrende uberettiget” å angripe anstaltene.

Jeg minner om at etter legatstifterens ønske skal legatet brukes som belønning for ”fremrakende arbeid til fremme av forståelse og fordragelighet mellom menneskene. Hermed menes i første rekke forståelse og fordragelighet mellom medlemmene av det norske statssamfunn.”³⁷⁴

Hagen nevnte ikke Skouens personlige interesser, og brevet tyder ikke på at hun kjente dem. Hennes innsigelser gjaldt faktapåstander. Brevet ble skrevet få dager før prisutdelingen skulle skje, og hvis de ble tatt til følge ville komitéen enda en gang stå uten verdige kandidater. Hagen lanserte i all hast en alternativ kandidat. Det var Ole Øisang, redaktøren i Arbeider-Avisa i Trondheim, som hadde skrevet en artikkelserie om arbeiderbevegelsens forhold til kirken. Artiklene var ti år gamle, men var gitt ut i bokform i 1958 under tittelen ”Hva skal vi tro”.³⁷⁵ Dette var en nødløsning som ble avvist av komitéens flertall. Priskomitéen leverte en delt innstilling. Hagen nominerte Øisang, mens flertallet nominerte Skouen:

Begrunnelsen for å gi Skouen pris er denne: Artiklene belyser i sin følsomme og stillferdige tone de autistiske eller kontaktløse barns problemer og de uhyre vanskeligheter de har, som skal ta hånd om dem og behandle dem, på en ganske fremragende måte. At de – artiklene – på visse punkter kanskje kan slå litt uberettiget til det offentlige, mener undertegnede komitémedlemmer er av forholdsvis underordnet betydning mot dette positive: at de engagerer leserne og skaper forståelse, toleranse og fordragelighet for en gruppe barn som er annerledes, som er

³⁷⁴ Brev til Jorunn Johnsen fra Ragna Hagen 21.05.1959 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁷⁵ Øisang 1958

utenfor, barn som samfunnet i altfor liten utstrekning har gjort sin skyldighet overfor.”³⁷⁶

Komitéens flertall gikk ikke mot Hagens påstand om faktafeil, men la større vekt på artiklenes form og forfatterens holdning. Hennes syn fikk heller ingen støtte i Presseforbundets ledelse eller legatstyret. Skouen fikk prisen, som var økt til 6000 kroner fordi den ikke ble delt ut året før. Skouen ga prisbeløpet videre til Solhaugen behandlingshjem umiddelbart.³⁷⁷

Det er nødvendig å avslutte denne gjennomgangen med et sprang 37 år fram i tid. I sin memoarbok ”En journalists erindringer” fra 1996 forteller Skouen at han forlot behandlingsoptimismen da han oppdaget hva som foregikk på institusjonene.:

Det er ikke fritt for at jeg gjemmer et smil når jeg leser forordet jeg skrev til boka jeg ga ut med alle artiklene samlet under tittelen «Bare om barn». (...) jeg skriver ordrett: ”Fordi jeg ikke tror på sinte angrep på ansvarlige myndigheter i en sak som denne, men på appellen til menneskene bakom myndighetene, har betraktningene fått den formen jeg har gitt dem”.

Det skulle bli siste gangen jeg skrev vennlig om noen som helst myndighet som hadde ansvaret for psykisk utviklingshemmede mennesker, barn og voksne. Jeg tok farvel med sentimentaliteten.³⁷⁸

Farvelet førte til at Skouen startet kampanjen ”Rettfærd for de handicappede” i 1965. Denne gangen skjulte han seg ikke bak litterære omskrivninger. Han fikk Narvesenprisen for 1980.³⁷⁹

Prisen til Arne Skouen for 1958 viser en rekke trekk ved sin tids journalistikk. Den åpner med å si rett ut at omsorg og barn tilhørte en kvinneverden. Kjønningen ble tatt for gitt, og det kunne beskrives som oppsiktsvekkende at en mann brøt en slik grense. Den var et eksempel på fordekt kampanjejournalistikk, der journalisten hadde et tydelig ærend som han skjulte gjennom litterære virkemidler. Brevvekslingen innad i komitéen viser at normen om at faktaopplysninger skulle være korrekte, var sterk også i 1959. Den var likevel ikke sterk nok til å endre innstillingen. Hirschfeldprisen belønnet et godt formål, suveren form og et positivt budskap. Det vil si sosialt engasjement. Dette skulle bli en sentral egenskap i det meste av prisens historie.

Var Erik Bye journalist? (1959)

I 1960 feiret Norsk Presseforbund 50 år. Det ble opprettet en ekstra pris, slik at det ble delt ut to Hirschfeldpriser for 1959 i jubileumsåret. Komitéen skilte ikke mellom de to prisene.

For 1959 var det 5 nominerte. Jens Bjørneboe var blant dem, for sine artikler i Dagbladet om forholdene i norske fengsler. Artiklene kom til å prege både norsk litteraturhistorie og norsk kriminalpolitikk, men forfatteren ble neppe regnet som journalist. Han fikk ingen pris. Jon

³⁷⁶ Innstilling fra Hirschfeldkomitéen mai 1959. Udatert. NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁷⁷ Ottosen 1996 s. 272

³⁷⁸ Skouen 1996 s. 223

³⁷⁹ Journalisten nr 6/7 1981

Dørsjø, som siden ble den første rektoren på Norsk Journalistskole, var også nominert for en artikkelserie om samene.

Ingen av disse radikale stridsmennene nådde opp. Hirschfeldkomitéen innstilte på å dele prisen mellom to NRK-medarbeidere: Julius Hougen for hans programmer om flyktninger, og Erik Bye for hans sjømannsprogrammer. Begge hadde kombinert journalistisk arbeid med innsamlingsvirksomhet. Hougen hadde intervjuet flyktninger i Norge og Mellom-Europa i anledning av at FN erklærte 1959 som Verdens Flyktningear. Priskomitéen viste til det fine resultatet flyktningearrets innsamlingsaksjon hadde fått, blant annet på grunn av Hougens radioprogrammer.³⁸⁰ Bye hadde ledet den såkalte Skomværaksjonen for å finansiere en ny redningsskøyte, Skomvær 2. Dette hadde han gjort gjennom en rekke radioshow under tittelen ”Vi går om bord”.

Før innstillingen ble oversendt fra Presseforbundet til legatstyret, ble den tatt opp i Presseforbundets arbeidsutvalg. Arbeidsutvalget støttet innstillingen av Hougen, men var sterkt kritisk til Bye. Utvalget viste til statuttene, og stilte spørsmål ved om han i det hele tatt var å regne som journalist:

De taler om en pris til ”den norske journalist...”, og man mente Byes virksomhet i NRK vanskelig kunne kalles journalistikk.³⁸¹

Arbeidsutvalget gikk også inn på det vanskelige spørsmålet om hva det innebar å fremme forståelse og fordragelighet mellom menneskene, som det sto i statuttene:

Det legatstifterne har hatt i tankene, har nemlig formentlig først og fremst vært arbeid for å støtte, for å skape større forståelse og fordragelighet for en samfunnsgruppe som det blir diskriminert imot, som mange har fordommer mot e.l. , Første og fremst har man vel da hatt for øye rasemessige, evtl. også religiøse minoriteter og grupper av sosiale ”outcasts”, som f.eks. tidligere straffede personer, videre muligens grupper som lider for sine meningers skyld. Hvis denne oppfatning er riktig, forekommer det vanskelig å plassere sjøfolkene i den kategori statuttene opererer med.³⁸²

Arbeidsutvalget tillot seg også å peke på Jon Dørsjøs kandidatur, riktignok uten å nominere ham. Det gjennomførte en liten avveining, der det talte mot Dørsjø at det ikke var lenge siden prisen var gitt til journalister som talte samenes sak. Gjennom dette markerte arbeidsutvalget i Presseforbundets styre fire viktige prinsipper:

Hirschfeldkomitéen hadde bare innstillende myndighet, og kunne overprøves. Dette var allerede gjort en gang tidligere.

Presseforbundets øverste ledelse tillot seg å sette spørsmålsteget ved Hirschfeldkomitéens journalistfaglige vurderinger.

Presseforbundets ledelse gikk langt i retning av å definere Erik Byes virksomhet ut av journalistikken.

³⁸⁰ Innstilling til Norsk Presseforbund fra Hirschfeldkomitéen 14.09.1960 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁸¹ Brev til legatstyret 19.09.1960. NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁸² Brev til legatstyret 19.09.1960. NP Arkivboks Hirschfeldprisen

Presseforbundet tolket prisens formål i retning av minoritetskonflikter og klientbehandling.

Presseforbundets skepsis til Erik Byes arbeid var en journalistfaglig grensemarkering. Bye hadde drevet innsamlingskampanje gjennom underholdningsprogrammer. Når dette ble plassert i journalistikkens grenseland, var det et typisk eksempel på den typen avgrensingsepisoder som har definert journalistikken. Det er verd å merke seg at både Hougen og Bye hadde samlet inn penger gjennom radioen, men med ulike midler. Hougen brukte reportasjeformen, mens Bye brukte underholdningsprogrammet med sjømannskor og allsang. Journalistikkens grense lå øyensynlig et sted mellom disse uttrykksformene.

Erik Bye og Skomværaksjonen ble likevel ikke definert helt ut av journalistikken i 1960. Både Hougen og Bye fikk sine priser, med fullt prisbeløp.

Den første kvinnen og samenes talsmann (1960 og 1961)

Etter 1960 avholdt Presseforbundet sine landsmøter annethvert år for å spare penger. Både Hirschfeldprisen og Narvesenprisen for 1960 og 1961 måtte vente til landsmøtet i mai 1962.

Foran prisutdelingen i 1962 ble det gitt en felles innstilling for både 1960 og 1961. Prisen for 1960 gikk til Halldis Stenhamar i Dagbladet. Under psevdonymet Hast hadde hun i mange år vært en av landets mest profilerte sosialpolitiske journalister. Komitéen beskrev henne slik:

Vi ser fru Stenhamar som pioneren, den alltid ranke og alltid uredde, journalisten som aldri har vært redd for å stå alene og aldri har veket undav (sic) for vanskeligheter. Til fru Stenhamar har alle tillitsfullt kunne komme, som har følt seg nedvurdert, trampet på eller urettferdig behandlet. Når norsk presse og det norske folk i dag har en våken sosial samvittighet, mener komiteen at fru Stenhamar skal ha en meget stor del av æren for det.³⁸³

Halldis Stenhamar ble plassert ettertrykkelig i den sosialt engasjerte journalistens helterolle. Det er verd å merke seg at omtalen av Stenhamar stammer fra en komité som besto av kvinner som kunne beskrives med nesten samme ord. I sine memoarer brukte Arne Skouen nettopp Halldis Stenhamar som eksempel på denne typen kvinnelige journalistiske langtidsaktivister. Hun var både journalist, psykisk støttespiller og sosialkontor:

Og jeg ble opptatt av Halldis Stenhamar, da jeg kom til Dagbladet første gangen og ikke forsto hvorfor det alltid satt så mange mennesker og ventet utenfor kontordøren hennes. Lenge før krisepsykiateren var oppfunnet, måtte Hast gjøre jobben for ham fra en avisredaksjon, og helt gratis, og slapp tiltale for kvakksalveri. Hun hadde tid for mennesker i trøbbel, tid til å høre på dem ved siden av å skrive om dem. I dette var de like hverandre, Fernanda Nissen, Rachel Grepp, Ragna Hagen, Liv Haavik og endelig Gerd Benneche som den siste store innen tradisjonen.³⁸⁴

Den sosialt engasjerte journalist var Hirschfeldprisens mest typiske vinnertype på 1950- og 60-tallet. Priskomiteens beskrivelse av Halldis Stenhamar gir et innblikk i hvordan man så på denne journalisttypen. Hun ble presentert som en kjempende helt i den gode strid. Dette

³⁸³ Innstilling fra Hirschfeldkomitéen 09.05. 1962. NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁸⁴ Skouen 1996 s. 223

kombinerte med hun med myke verdier, som harmonerte med omsorgsidealene i det sosiale feltet: Hun var åpen og forståelsesfull, og avviste ingen. Mens det første av disse idealene er allment ridderlige, er det andre underforstått kvinnelig.

Resultatet av den heltemodige innsatsen var formidabelt, i følge prisutdelerne: Halldis Stenhamar hadde en meget stor del av æren for at det norske folk hadde en våken sosial samvittighet.

Prisvinneren for 1961 hadde ikke Stenhamars amasoneliknende format. Han var mann, og forholdsvis ung. Men han var same. Reidar Hirsti fikk prisen for sitt engasjement for sitt folk. Det var den andre Hirschfeldprisen som gikk til samesaken.

Arbeid for samenes sak fikk priser for 1957, 1962 og 1976. Det viser at Hirschfeldkomitéen gikk aktivt inn for å belønne journalister som belyste Norges eldste minoritetsproblem. Dette var helt i tråd med ordlyden i Moritz og Dagny Hirschfelds testamente.

Den siste Hirschfeldprisen som hedret samesaken gikk til Ola Hjulstad (1976). Han hadde laget en reportasjeserie om samenes vilkår i Nord-Trøndelag. I tillegg til å være en enkeltstående prestasjon, var dette en pris for svært lokal lokalavisjournalistikk. Hjulstad skrev for Trønder-Avisa. Men han arbeidet ikke ved hovedkontoret i Steinkjer. Han drev lokalkontoret i Harran i Namdalen. Etter 1976 fikk ikke samesaken flere priser.

Marginalisering og innsamlingsaktivisme (1962/63)

I 1963 besluttet Hirschfeldkomitéen å ikke dele ut prisen for 1962. Det viktigste argumentet deres var at det var for få søkere:

Komiteen vil gjerne presisere at beslutningen ikke må oppfattes som manglende godkjenning av de to foreslåtte kandidater. Vi mener at de bør gå inn som søkere til neste års dobbelt-utdeling.

Når vi har funnet ikke å burde dele ut noen pris i år er det fordi vi har inntrykk av at den minimale søkning til prisen skyldes dårlig kunngjøring. Er dette årsaken mener vi det er uriktig at prisen fortsatt deles ut, før kunngjøringen er blitt bedre.³⁸⁵

De to nominerte var Per Hansson i Dagbladet og Harald Stene Dehlin i Aftenposten.³⁸⁶ Komitéen hevdet indirekte at de var kvalifisert, og begge to fikk prisen seinere. Utspillet må forstås som et forsøk på å bryte ut av den marginaliserte posisjonen prisen var havnet i. Da prisen ble utlyst på ny i Journalisten i desember 1963, skjedde det med et lett anstrøk av desperasjon. Komitéen gikk ut med det klare budskapet at det var for få nominasjoner:

Ikke interessert i fem tusen kroner?

Det har vært foreslått forbausende få kandidater til Hirschfeld-prisen de siste år. Merkverdig. Den er på 5000 kroner og den berettiger til permisjon med full lønn. Og det er ikke det minst attråverdige ved en slik pris.³⁸⁷

³⁸⁵ Brev til Norsk Presseforbund fra Hirschfeldkomitéen 20.04.1963 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁸⁶ Brev fra Mill Aakrann til Hirschfeldkomitéen 04.03.1963 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁸⁷ Journalisten nr 12 1963

Komitéen regnet med at det skulle deles ut to priser i 1964, fordi det ikke var noen utdeling for 1962. De innstilte derfor to kandidater: Helge Flem Devold i Sunnmørsposten og Bolette Wiese i Stavangeren. Men innstillingen ble delvis overprøvd. Legatstyret valgte å gi Bolette Wiese prisen for 1963 alene.³⁸⁸ Om henne skrev komitéen:

Bolette Wiese har i mange år drevet en utstrakt sosialreportasje i Stavangeren og gjort vårt manglende ettervern for sinnslidende til en av sine merkesaker. Når sinnslidendes Venner i Stavanger og Rogaland har klart å reise et førsteklasses ettervernshjem på Jæren, skyldes det i stor utstrekning den støtte organisasjonen alltid har hatt i Bolette Wieses varmhjertede artikler og den forståelse hun har skapt for mennesker, som etter en tragisk sykdom står alene og ubeskyttet, uten noen til å ta seg av dem i den første vanskelige tilpasningstiden.

Få norske journalister – om noen – kan peke på et så håndfast bevis på resultatene av sitt virke som Bolette Wiese. Og få saker er så skammelig forsømt her i landet som ettervernet for våre sinnslidende.³⁸⁹

Denne pristildelingen var enda en belønning for lang og tro innsats, og kombinasjonen journalist/innsamlingsaktivist.

På dette punktet skiller Hirschfeldprisen seg fra Narvesenprisen. De nominasjonene til Narvesenprisen som argumenterte med at presseoppslag hadde hatt konkrete politiske virkninger, fikk ikke gjennomslag på 1960-tallet. Ideen om at nyheter og reportasjer skulle ha virkning sto ikke sterkt. Dette kan være et utslag av den arbeidsdelingen som var etablert mellom den kommenterende delen av redaksjonen, som var styrt av det politiske miljøet, og nyhetsredaksjonen. Nyhetsjournalister drev ikke kampanjejournalistikk på egen hånd. Det var kommentarskribentenes oppgave.

Sosialpolitikken var et marginalt stoffområde, dominert av kvinner og preget av et sterkt omsorgsideal. Det ble ikke oppfattet som politisk, på samme måte som utenrikspolitikk eller kampen om regjeringsmakt. Hvis en menig journalist opptrådte som aktivist i sosiale spørsmål, konkurrerte hun ikke med redaktørens politiske engasjement.

Den forståelsesfulle mann og krigsveteranen (1964)

Utspillet i 1963 hadde liten virkning på antallet nominasjoner. Prisen ble utlyst i Journalisten både i november og desember 1964, men det ble ikke nominert mer enn tre kandidater.³⁹⁰

Komitéen innstilte to kandidater, som begge fikk pris samme år. De var svært ulike. Den ene var Helge Flem Devold i Sunnmørsposten, som ble underkjent av legatstyret året før. Flem Devold redigerte en spesialside i Sunnmørsposten, kalt ”Nest siste side”.³⁹¹ Her tok han opp stort og smått, ut fra et medmenneskelig perspektiv. Han ble beskrevet slik at komitéen:

³⁸⁸ Brev fra legatstyret i OHF til Norsk Presseforbund 21.05.1964 NP Arkivboks Hirschfeldprisen NP

³⁸⁹ Brev fra Hirschfeldkomitéen til Norsk Presseforbund 14.05.1964 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁹⁰ Håndskrevet notat med tittelen Hirschfeldprisen 1964, datert 19.02.1965. NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁹¹ Helge Flem Devold skiftet navn til Simon da han sluttet seg til Subud-bevegelsen, og fortsatte med temasider. Han redigerte Aftenpostens ”På skrås” fra 1964, som nettside fra 2009: <http://www.paskrass.no/> besøkt 20-02-2014

I alt hva han skriver, enten det dreier seg om barn som sanker til St. Hansbål eller om nervesvake og invalidiserte, som føler seg diskriminert og forfulgt, eier hans penn samme gyldne glimt av forståelse og medmenneskelighet.

Helge Flem Devold er aldri påtrengende. Hans medmenneskelighet ligger ikke i ordenen han velger. Den synger fint og sordinert mellom linjene bare. Det er måten han behandler stoffet på, som må ha bidradd ganske vesentlig til fremme av toleranse og fordragelighet blant hans lesere.³⁹²

Denne prisen utmerker seg fordi Flem Devold grep til det helt nære og tilsynelatende bagatellmessige, og demonstrerte sin holdninger i omgangen med dette stoffet. Dette er stofftyper som gjerne blir nedvurdert i journalistisk sammenheng. Ved å gi prisen til Flem Devold, demonstrerte komitéen at den var oppmerksom på nye tenkemåter også innen dette stoffsegmentet.

Den andre prisvinneren hadde viet sitt liv til et stoff av et helt annet kaliber, i ordets bokstavelige betydning. Ragnar Ulstein arbeidet i Bergens Tidende, var tidligere medlem av kompani Linge, og en av kompaniets offisielle historikere. Han videreførte sin kamp for krigsveteranenes rettigheter da han ble journalist i Bergens Tidende. Ulsteins kampanjejournalistikk ga resultater, og det var dette han fikk prisen for:

Ragnar Ulstein var en av dem, som tidligst pekte på rimeligheten av en fangeerstatning og han har mer enn noen annen norsk pressemann bidradd til at denne saken ble tatt opp og bragt til en lykkelig avslutning.³⁹³

Tildelingen til Ulstein bekreftet at den sosiale kampanjejournalistikken opprettholdt sin høye stjerne hos Hirschfeldkomitéen, og at den belønnet konkrete resultater.

Utenriksjournalistikk som sosialt program (1965)

Til prisen for 1965 gjorde Hirschfeldkomitéen et utradisjonelt valg. Lista over nominerte inneholdt flere verdige kandidater fra kristne kretser, men komitéen valgte å gi prisen til en utenriksjournalist i fjernsynet. Per Øisang fikk prisen for sin innsats som utenriksjournalist:

I dag, da kravet om toleranse strekkes ut over landegrensene og hele verdens problemer daglig når like in i våre egne stuer, er det vesentlig at den utenrikspolitiske orientering preges både av klar vilje til redelighet og av menneskelig forståelse. Dette preg har Per Øisangs arbeid i NRK's utenrikspolitiske avdeling alltid hatt.³⁹⁴

Gjennom denne tildelingen tok komitéen et langt sprang bort fra sosialpolitikken og de lokale innsamlingene til trengende i Norge. Den ga prisen til en nyskapning midt i den nye tids medieorden. Da fjernsynet ble innført i 1960 inntok det raskt hedersplassen i de norske hjem, og etablerte en ny, landsomfattende offentlighet på rekordtid. Per Øisang var en ledende kraft i utviklingen av en ny, partiuavhengig og pågående politisk journalistikk i NRK fjernsynet på begynnelsen av 1960-tallet. Han ledet de første partilederdebuttene i fjernsyn, og var

³⁹² Brev til Norsk Presseforbund 15.05.1964 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁹³ Brev til Norsk Presseforbund 15.05.1964 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁹⁴ Innstilling til Presseforbundet fra Hirschfeldkomitéen 10.05.1966 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

Dagsrevyens første utenrikskommentator.³⁹⁵ Han dekket også borgerrettighetskampen i USA. Da Øisang fikk Hirschfeldprisen viser det at priskomiteén hadde en godt oppdatert oppfatning av journalistikkens utvikling i sin egen samtid.

Med dette trakk komitéén tolkningen av prisens formål i retning av en ny type forståelse: Målet var å forstå verden, og begrunnelsen likner et utenriksjournalistisk manifest med etisk begrunnelse.

Dette bruddet i prisens innretning er lettere å forstå om man repeterer hva som hendte i verden disse årene. Det var bare få år siden koloniene i det britiske imperiet fikk friheten. I USA, som alltid hadde hatt en stor plass i det norske nyhetsbildet, kjempet borgerrettighetsbevegelsen. Martin Luther King fikk fredsprisen i 1964. Per Øisang dekket dette³⁹⁶

Hirschfeldkomitéén hadde vært langt mer orientert mot etermediene enn Narvesenkomitéén. Gjennom sine første ti år gikk Narvesenprisen utelukkende til aviser. Den første Narvesenprisen til et elektronisk medium var prisen til Erik Bye for hans fjernsynsreportasjer (1965). Da hadde Hirschfeldkomitéén gitt pris til tre radiomedarbeidere (1956, 1959, 1960) og en fjernsynspioner (1965).

Den trofaste sliter (1966)

Prisen for 1966 gikk til Esther Johannessen i Bergens Tidende. Hun var nominert av sin egen redaktør, Ingemund Fænn. Begrunnelsen kan leses som en felles beskrivelse av samtlige priser for lang og tro tjeneste:

Esther Johannessen har nærmere 40 år i Bergens Tidende bak seg. Hun har i alle disse år ved sin behandling av sosiale emner – saklig, varmt og medmenneskelig – på eminent måte bidradd til øket forståelse og fordragelighet blant menneskene i det samfunn hun har fått virke i.³⁹⁷

Prisen ble offentliggjort i forbindelse med Presseforbundets hovedstyremøte i april, men prisvinneren selv fikk den sendt som en sjekk i posten, med adresse Haukeland Sykehus. I svarbrevet hennes fra september samme år kommer mer av historien fram: Esther Johannessen hadde ligget på sykehus i åtte måneder, og var fremdeles sengeliggende.³⁹⁸

I Journalistens januarnummer for 1969 kunne man lese nekrologen over Ester Johannessen. Den viser at hun ble lenket til sykesenga i 1966, og døde tre år seinere. Hun hadde arbeidet som journalist i 40 år, hovedsakelig med sosiale spørsmål. Flyktningearbeidet sto spesielt sentralt. Hun var også aktiv i politikk og organisasjonsliv. Hun hadde sentrale verv i en organisasjonsflora som for lengst er forsvunnet. Hun hadde tillitsverv i Yrkeskvinnens Klubb, og etter krigen var hun formann i Bergensavdelingen av Velferdskomitéén for ikke-norsk-fødte hustruer.³⁹⁹ Den typen sosialt engasjerte journalister som dominerte i miljøet rundt

³⁹⁵ Bastiansen 1995

³⁹⁶ <http://www1.nrk.no/nett-tv/klipp/354516> besøkt 20-08.2013

³⁹⁷ Brev til Norsk Presseforbund 10.04.1967 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁹⁸ Brev til Norsk Presseforbund fra Esther Johannessen 10.09.1967 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

³⁹⁹ Journalisten nr 1 1969

Hirschfeldprisen skrev ikke bare om sine temaer. De forsøkte å påvirke samfunnet, gjennom personlig aktivisme og tillitsverv i organisasjoner. Dette viser en annen viktig side ved partipressen: Den var en utløper av det norske organisasjonssamfunnet.

Sykdommen gjorde denne prisen til en parallell til Narvesenprisen for 1962, til Odd Hagen, og for 1976, til Berit Eriksen. Begge ble gitt til fortjenstfull innsats, men de var også koplet til sykdom. De viser at pressemiljøet ikke bare foretok faglige vurderinger. Prisene ble brukt til å uttrykke medmenneskelighet journalister imellom.

Krigsseilernes stridsmann (1967)

Prisen for 1967 gikk til journalisten og forfatteren Per Hansson i Dagbladet. Komitéen uttalte at han

(...) gang på gang har gått til felts mot de rigorøse bestemmelser som inntil ganske nylig avskar uteseilerne fra å oppnå de rettigheter som burde ha vært en ren selvfølge. Det er vel i første rekke hans fortjeneste at saken etterhånden ble tatt opp på bred basis, og endelig ført fram til sin løsning.⁴⁰⁰

Per Hansson hadde arbeidet med krigsseilernes sak i en årrekke, og publisert en mengde intervjuer og artikler om deres skjebne. Han utga også dokumentarboka Hver tiende mann måtte dø, om deres skjebne under krigen.⁴⁰¹ Krigsseilerne ble dårlig behandlet under og etter krigen, noe som førte til strid etter krigen om pensjon og hvordan midlene i krigsrederiet Nortraships hemmelige lønnsfond skulle disponeres. Spørsmålet om krigsseilernes pensjonsfond ble delvis løst gjennom en pensjonslov som ble vedtatt i 1967. Per Hansson fikk mye av æren for dette.⁴⁰²

Prisen til Per Hansson var en pris for kampanjejournalistikk som førte til et politisk gjennombrudd i en sak. Slik likner den på prisen til Ragnar Ulstein (1964) for hans kamp for krigsveteranene. Hansson gikk rett inn i et betent politisk spørsmål og fulgte det fram til vedtak i Stortinget. Hans krav var heller ikke at man skulle gi gaver til de trengende, men rettferdighet. Slik viste Hanssons journalistikk politiske muskler, i en kampanje som var i hvert fall delvis frikoplet fra partigrensene. Dette gjorde han i Dagbladet, som var en av de avisene som opptrådte mest selvstendig i forhold til partiledelsen. I tillegg var de nødstedte voksne menn.

Nytt fra Norge og helsereiser til Spania (1968)

Prisen for 1968 gikk til Arne Bucher, redaktøren for Nytt fra Norge. Dette var en ukeavis for sjøfolk i utenriksfart, som ble sendt med flypost verden over. Prisen hadde en dobbel begrunnelse. Dels ble den gitt fordi han ga sjøfolk kontakt med hjemlandet, altså et rent velferdstiltak. Dels ble den gitt fordi han hadde laget reportasjer om hvordan handicappede nordmenn hadde utbytte av helsereiser til Spania. Det førte til at sjøfolkene samlet inn

⁴⁰⁰ Journalisten nr 6 1958

⁴⁰¹ | Hansson 1967

⁴⁰² http://nbl.sn.no/Per_Hansson/utdypning besøkt 10.09.2013

betydelige midler for å hjelpe handicappede som ikke hadde råd til helsereiser.⁴⁰³ Prisen var nok et eksempel på at Hirschfeldkomitéen belønnet innsamlinger.

Kristentradisjonen og den urbane katolikk (1969)

Et påfallende trekk ved Hirschfeldprisen er at kristenfolket ikke markerte seg spesielt sterkt blant nominerte og prisvinnere før 1970-tallet. Man kunne vente at den sterke kristne tradisjonen for etisk engasjement ville inspirere til journalistisk innsats i tråd med prisens formål. Kristne organisasjoner var også sterkt representert i den frivillige sektoren, som drev med sosialt arbeid. Antakelig preget også enkelte prisvinneres tro deres livslange engasjement, men det forteller ikke kildene noe om. Det er derfor vanskelig å vurdere hvor sterkt den kristne tradisjonen slo inn i Hirschfeldprisens historie. Kristendommen som forutsetning ble sjelden trukket fram, med unntak for en serie priser rundt 1970.

I Reidun Kvaales skildring av det Oslobaserte miljøet som preget Hirschfeldkomitéen finner vi ingen tydelige referanser til kristne miljøer. Dette står i kontrast til et annet markant journalistmiljø, nemlig redaksjonsklubben i Stavanger Aftenblad. Dette var den eneste lokalavdelingen i Presseforbundet som regelmessig sendte nominasjoner til Narvesenprisen og Hirschfeldprisen. Mange av de nominerte herfra ble rost for sitt kristne engasjement.

En av nominasjonslistene som er bevart gjelder prisen for 1965. På denne sto det tre representanter for kristenfolket. Redaktør Otto Emil Olsen i Haugesunds Dagblad ble nominert for sin innsats for sjømannsmisjonen. Johanne Margrethe Johnsen i Stavanger Aftenblad ble nominert av sin egen redaksjonsklubb for sitt sosiale engasjement, sine misjonsreportasjer og den sentrale rollen hun spilte i avisens innsamlingsaksjoner. Hennes oppgaver ble beskrevet som ”det religiøse og det sosiale stoff”. De to stofftypene ble omtalt som sammenfallende. Hun var også sentral i avisens innsamlingsaksjoner.⁴⁰⁴ Videre sto Harald Stene Dehlin på lista. Det var ikke første gang. Han var Aftenpostens kirkemedarbeider i mange år.

Da disse nominasjonene kom, valgte komitéen å overse dem. De ga i stedet prisen til NRKs utenriksmedarbeider Per Øisang, som ikke var nominert dette året. To av Aftenbladets nominerte fikk prisen seinere.

Den første Hirschfeldprisen til en skribent med tydelig kristen profil ble delt ut for 1969, og pekte i stikk motsatt retning av nominasjonene fra Stavanger Aftenblad. Prisen gikk til pater Hallvard Rieber-Mohn. Begrunnelsen var ikke paterens tro, men hans toleranse og humanisme:

For øyeblikket har vi i dette landet knapt hans like på dette område, enten han blir vurdert for sin fine skrivekunst, den suverene toleranse han hevder, eller for omfanget av sitt arbeid. Til sammen resulterer det i humanisme på edleste plan.⁴⁰⁵

En mer utypisk representant for norsk kirkeliv enn Hallvard Rieber-Mohn var vanskelig å finne. Han var katolikk med fransk lectorgrad (en slags religiøs doktorgrad) om religiøs toleranse,

⁴⁰³ Journalisten nr 6 1969

⁴⁰⁴ Brev til Norsk Presseforbund fra Per Surnevik 14.02.1966 NP Arkivboks Hirschfeldprisen

⁴⁰⁵ Journalisten nr 6 1970

presteviet og munk i dominikanerklosteret i Oslo. Han var sønn av redaktøren i Hamar Stiftstidende, og kjente journalistikken fra innsiden. Rieber-Mohn utfoldet seg i både aviser, bøker og NRK, og var det katolske bispedømmets mediekontakt. Han var en konsekvent talsmann for religiøs åpenhet og toleranse, og publiserte på tvers av alle tradisjonelle kirkelige og sosiale barrierer. Samtidig var han ytterst urban og borgerlig i form og stil. Han førte et sobert riksmål, noe som ga ham Riksmålsprisen.⁴⁰⁶

Når priskomiteén først skulle velge en kirkelig profil, virker pristildelingen til Rieber-Mohn som en demonstrativ avvisning av den lutherske, lavkirkelige tradisjonen. Dette gjelder selv om Rieber-Mohn også hadde lutheranernes øre, og utga bøker på Ansgar forlag.

De åndssvakes venn (1970)

Prisen for 1970 gikk til Ruth Erlandsen i Norsk Telegrambyrå, for ”oppofrende arbeid for åndssvakesaken og flyktningearbeidet”.⁴⁰⁷ Ruth Erlandsen var enda en representant for de idealistiske kvinnelige journalistene som kombinerte journalistikk med sosialt arbeid. Dette sprang ut av et klart uttalt kristent engasjement. Ruth Erlandsen arbeidet i den kristne avisen Vårt Land fra 1953 til 1966, og på 1960-tallet var hun i tillegg redaktør i ”Hjertebladet”, som var organ for Samordningsrådet for Åndssvakesaken i Norge.⁴⁰⁸ Hun var sterkt internasjonalt orientert, med utgangspunkt i misjonen. I 1964 var hun i Etiopia for Vårt Land.⁴⁰⁹ Etter å ha kommet hjem startet hun en innsamlingsaksjon for Norsk Luthersk Misjonssamband i samarbeid med avisen. Den innbrakte 190 000 kroner, som tilsvarer nesten to millioner i 2013-kroner, til landsbyen Gata (seinere kalt Hatche) i Sidamoprovinsen i det sørlige Etiopia.⁴¹⁰ I 1964 skrev hun en bok om Hong Kong i samarbeid med misjonæren Agnar Espegren.⁴¹¹ Prisen til Ruth Erlandsen står dermed som en motpol til prisen til Hallvard Rieber-Mohn året før. I løpet av to etterfølgende år hadde Hirschfeldkomiteén tildelt to fløyer i norsk kristenliv hver sin pris. De representerte både den urbane, internasjonalt orienterte intellektuelle fløyen og det brede, folkelige engasjementet med utspring i misjonen. De kunne likevel ikke reduseres til rene representanter for sine miljøer. Både Hallvard Rieber-Mohn og Ruth Erlandsen hadde levert unike, personlig pregete prestasjoner på de feltene de representerte.

Barnesykehus i Bangladesh (1971)

Prisen for 1971 gikk til journalist Oddvar Munksgaard og fotograf Trygve Skramstad i Fædrelandsvennen for reportasjer fra Bangladesh, og innsatsen i forbindelse med Fædrelandsvennens innsamling til et barnesykehus i landet.⁴¹² Utgangspunktet var at journalistene var i Bangladesh for å dekke krigen i 1971. De ble vitne til omfattende massaker og en enorm flyktningestrøm. Da de kom hjem tok avisen initiativet til en innsamling til et

⁴⁰⁶ <http://www.riksmallsforbundet.no/Språk--og-litteraturpriser/Litteraturprisen.aspx> besøkt 18.09.2013

⁴⁰⁷ Journalisten nr 6-7 1971

⁴⁰⁸ Norsk-presseforbund 1967 s. 40

⁴⁰⁹ Vårt Land 15.02.1964

⁴¹⁰ Vårt land 04.04.2013

⁴¹¹ Erlandsen 1964

⁴¹² Journalisten nr 6-7 1972

barnesykehus i grensebyen Rajshahi. Dette ble innviet året etter. Rajshahi er siden blitt offisiell vennsby med Kristiansand.

Dette var enda en pris som ble gitt for en humanitær innsamling. Prisen representerte likevel en endring i forhold til tidligere innsamlingsaksjoner. Den hadde en dramatisk, storpolitisk bakgrunn, og det som utløste innsamling en var et journalistisk reportasjeoppdrag. Det var også en enkeltstående prestasjon knyttet til det aktuelle året. Denne prisen hadde et sterkere preg av aktualitet enn mange av de tidligere innsamlingsaksjonene, og kan regnes som et tegn på at forholdet mellom presse og innsamlingsvirksomhet var i endring. Innsamlingsaksjoner til Bangladesh lå i tida. 1. august 1971 arrangerte George Harrison to store veldedighetskonserter til inntekt for krigens ofre.⁴¹³ Denne konserten var et tidlig eksempel på hvordan store mediebegivenheter og popmusikken ble brukt til å kople veldedighet til akutt sosial nød.

Kirkens brobygger (1972)

Prisen for 1972 gikk til Harald Stene Dehlin i Aftenposten. Han fikk prisen med denne begrunnelsen:

I sin journalistiske gjerning har han i første rekke vært en brobygger mellom kirke og folk. Hans journalistikk er vidsynt, frisk, engasjerende og menneskelig positiv.⁴¹⁴

Harald Stene Dehlin ble nominert allerede i 1965, og var Aftenpostens sentrale medarbeider i tros- og kirkespørsmål. Også han fikk prisen for lang og tro tjeneste. Med denne prisen hadde Hirschfeldkomitéen gitt prisen til tre uttalt kristne journalister og skribenter på kort tid, mens den ikke delte ut noen slike priser i tiåret før. Det kan virke som at komitéen gjorde bot for en åpenbar unnlåtelsessynd.

I begrunnelsen for prisen til Stene Dehlin kan man ane en viss spenning. Han fikk prisen for å være en brobygger mellom kirke og folk. Det er en underlig formulering, siden Den Norske Kirke var svært tett forbundet med sitt folk da prisen ble delt ut. De fleste nordmenn var medlem i kirken, og trengte neppe noen brobygger til seg selv.

Rosen til Stene Dehlin kan leses som en dårlig skjult advarsel, som røpet priskomiteens og kanskje deler av journalistmiljøets holdninger til kirken. De kommer fram gjennom en enkel omvendningstest, hvor man gjør et tankeeksperiment og snur de rosende ordene til sin egen motsetning. Resultatet blir da: Kirkestoffet sto i permanent fare for å være trangsynt, ufriskt, kjedelig og menneskelig negativt.

Akkurat slik ble den pietistiske norske tradisjonen gjerne beskrevet i kulturradikale og intellektuelle kretser. Hvis man ikke mente at det eksisterte en slik fare, var det heller ingen grunn til å rose Stene Dehlin for å drive med det motsatte.

Stene Dehlins innsats for kirkestoffet i Norges største avis lå fjernt fra den innbitte EF-kampen som raste i 1972. Det finnes indirekte forbindelseslinjer mellom dem, for den lavkirkelige

⁴¹³ <http://www.theconcertforbangladesh.com/> Besøkt 06.12.2013

⁴¹⁴ Journalisten nr 4 1973

bevegelsen var en av de motkulturelle kreftene som var en drivkraft i EF-motstanden. Priskomiteéens noe dobbeltbunnete ros av Dehlins journalistikk kan likevel ikke koples direkte til EF-kampens spesielle logikk. Forbindelsen ligger i dype kulturelle skillelinjer som har preget det norske samfunnet. Oslos journalistmiljø sto nær landets politiske og kulturelle sentrum. Den pietismen komitéen indirekte markerte avstand fra, tilhørte den kulturelle periferien.

Hirschfeldprisen 1956-1972: Avmakt og nyskapning

Det normative grunnlaget for Hirschfeldprisen var klarere definert enn for Narvesenprisen. Narvesenprisens statutter fastslo bare at prisen skulle gå til en fremragende prestasjon, mens Hirschfeldprisen hadde et klart normativt grunnlag. Det var formulert på 1930-tallet, og måtte tolkes slik at det passet inn i 1950-tallets situasjon. Hirschfeldkomitéens fortolkning var praktisk, og kom til uttrykk gjennom tildelingene. De viser en tydelig spenning mellom en politisk tolkning og en tolkning som bygde på sosial samvittighet.

Den politiske tolkningen var i tråd med den helt åpenbare bakgrunnen for Hirschfelds testamente fra 1934: Forståelse mellom menneskene måtte bestå i å bygge ned skillelinjene mellom folkegrupper.

Den andre tolkningen bygde på *veldedighetstradisjonen*. Det var ikke nok å bare skrive om nøden. Å kjempe den gode strid betød i første rekke å skaffe nødvendige goder til de trengende, for å dekke helt presserende behov. Dette var et sisyfosarbeid for de avmektige, deres pårørende og aktivister som ble engasjert i gode formål. Det krevde frivillig innsats, av en type som var dypt rotfestet i det norske organisasjonssamfunnet.

Prisen svingte mellom den politiske og den veldedige tolkningen av mandatet. Sameaktivisme ble prisbelønt tre ganger, og vellykkete politiske kampanjer for både krigsveteraner og krigsseilere fikk pris. Samtidig belønnet prisen frivillig aktivitet og innsamlingsaksjoner. Slike aksjoner ble regelmessig trukket fram i nominasjoner og prisbegrunnelser i prisens to første tiår. De var tett forbundet med den sosialpolitiske holdningen som dominerte i norsk politikk fram til midten av 1960-tallet. Omsorgen var bygd på en blanding av privat initiativ og sparsom offentlig finansiering.

Når spenningen mellom disse to tolkningene ikke ble tematisert, kan det henge sammen med at store deler av den journalistikken som ble belønnet med Hirschfeldprisen var mer eller mindre utdefinert av politikkenes kjerneområde. Verken samesak eller omsorg for de åndssvake ble regnet som viktig politikk. Moralske begrunnelser passet ikke inn i motsetningene som preget den etablerte partistrukturen.

Hirschfeldprisen bar preg av å være nummer to på rangstigen. Den lave statusen viste seg både i komitéens arbeidsforhold, i kvinne-dominansen i juryen, og i det lave antallet kandidater. Priskomiteéens innstilling ble også overstyrt av legatstyret og Presseforbundet flere ganger. De fleste prisutdelingene fram til 1972 er påvirket av denne marginaliseringen. Den hang nøye

sammen med de sosiale temaene. De aller fleste prisvinnerne *gikk inn i en etablert makt/avmaktstruktur*, på de avmektiges side.

Denne avmaktstrukturen hadde også en klar kjønnsdimensjon. *Kjønningen* slo ut på svært mange måter i Hirschfeldprisens historie. Rent administrativt kom den til syne i komitéen, som var kvinnedominert. Denne kvinnedominansen setter sammensetningen av den parallelle Narvesenkomitéen i et avslørende lys. Det kan ikke ha vært mangelen på kvalifiserte kvinnelige kandidater som førte til at den bare besto av menn.

Samtidig er lista over prisvinnere dominert av menn. På 1950-tallet var det utelukkende mannlige vinnere. Det var få kvinnelige journalister, og dette måtte nødvendigvis slå ut blant prisvinnerne. I tiårene som fulgte var kvinneandelen likevel langt større blant vinnerne av Hirschfeldprisen enn Narvesenprisen.

Kjønningen av prisen var knyttet til de sosiale temaene. Et vitnesbyrd om dette er Arne Skouens skildring av hvordan han forlot mennenes verden da han snudde og fulgte barnet sitt til barnehagen, og kom inn i en kvinnesfære. Dette viser seg også i de mange kvinnelige prisvinnerne som fikk prisen for livslang innsats. To menn fikk prisen for mer kortvarige, vellykte kampanjer for nødstedte menn: Ulstein (1964) og Hansson (1967).

Prisen led under kronisk kandidatmangel, som må regnes som et resultat av kombinasjonen kjønn og lav status. Den tvang komitéen til å lete aktivt etter kandidater. Det ga en uventet effekt. Hirschfeldprisen lå langt foran Narvesenprisen når det gjaldt å *belønne nye medieuttrykk*. Dette gjaldt særlig i forhold til etermediene, det vil si NRK. Prisene til Erik Bye (1959) og Per Øisang (1965) stikker seg ut, fordi de utfordret etablerte forestillinger om journalistikk. I ettertid kan de tolkes som en framsynt anerkjennelse av nye henvendelsesformer. I sin egen samtid ble de heller oppfattet som avvik. Det viser debatten i Presseforbundets ledelse om Erik Byes programmer overhodet kunne kalles journalistikk.

Det er et nært forhold mellom marginalisering og nyskapning i journalistikken. Thore Roksvold har påpekt at nyvinninger som intimisering, indivisentrering og intensivering ble utviklet i sportsjournalistikken, og spredte seg til resten av pressen derfra.⁴¹⁵ Mekanismen bak dette er at sportsjournalistikken ikke har vært underlagt den samme normative kontrollen som nyhetsjournalistikken og den politiske journalistikken, fordi den har lav status. Dette kan være en generell tendens: Nyvinninger i journalistikken oppstår gjerne i ubevoktete randsoner, og sprer seg derfra til sentrale områder. En slik teori bekreftes av Hirschfeldkomitéens praksis. Den var tvunget til å lete etter verdige kandidater. Komitéen beveget seg i randsonen, og der fant den også en rekke nyvinninger i faget. Dette kunne den gjøre på et tidligere tidspunkt enn Narvesenkomitéen, som befant seg i journalistikkens sentrum. Der var den normative kontrollen streng.

⁴¹⁵ Roksvold 1993 s. 104

En annen viktig tendens er det *internasjonale innslaget* i prisen. Det er både en klar forbindelse og en tydelig utvikling fra prisen til Hougen for hans radioprogrammer om europeiske flyktninger (1959), over Øisangs utenriksreportasjer (1965) til Munksgaard og Skramstads reportasjer og innsamling til Bangladesh (1971). Disse prisene falt utenfor en streng forståelse av Hirschfeldprisens formål, siden statuttene uttrykkelig nevnte arbeid for å øke mellommenneskelig forståelse innenfor det norske statssamfunn. De dreide seg like fullt om sosiale problemer. Også Øisangs pris kunne knyttes til den amerikanske borgerrettsbevegelsens kamp.

Temaer fra utlandet måtte altså koples til en forestilling om å forbedre verden. For å forstå dette er det nødvendig å trekke inn misjonstradisjonen. Misjonsmarkene på fjerne kontinenter var en arena der den jevne nordmann var vant til å plassere sin godhet. Følelser som omsorg og medfølelse var fast koplet til nordmenns forestillinger om verden som misjonsmark, og dette var en del av norsk identitet. Verden var et sted som skulle forbedres fra Norge, også når den var frikoplet fra misjonsbefalingen.

Den dype forbindelsen mellom det norske verdensbildet og misjonen var ett av mange historiske bånd mellom sosialt engasjement og den kristne tradisjonen. Det virker likevel som om Hirschfeldkomitéen *unnvek det organiserte kristenfolket*, helt til det kom en bølge av kristne prisvinnere rundt 1970. Her kan det imidlertid være underrapportering i kildene. Kristendommen var en forutsetning mange kan ha tatt for gitt.

Oppsummering 1954-1972: De lojales orden

Både Narvesenprisen og Hirschfeldprisen var lojale mot partipressens orden i perioden fram til 1972. Ingen av priskomiteene utfordret rammene partipressen satte for den journalistiske virksomheten. Prisene gir et entydig inntrykk av stabilitet. De dyrket idealene om et journalistisk mangfold, trygt innenfor de rammene som ble satt av det etablerte forholdet til den politiske institusjonen. Narvesenkomitéen utfordret ingen. Hirschfeldkomitéens pristildelinger ble knapt oppfattet som politiske, og var neppe i stand til å utfordre noen. Mønsteret var stabilt helt til 1960-tallets siste år.

Også innenfor de gitte rammene var situasjonen stabil. Pristildelingene viser et stabilt verdihierarki i pressefeltet. Utenriksjournalistikken tronte på toppen, mens andre temaområder og spesielle uttrykksformer fikk sine nøye tilmålte doser med heder. Verdihierarkiet var hovedsakelig ordnet etter tema. Journalistikkens temaområder var i tillegg sterkt kjønnnet, og på denne måten ble også journalistprisene kjønnnet. Når det gjaldt uttrykksform var norsk journalistikk en tradisjon som prioriterte tekst og sak. Bildet var perifert. De mer estetisk orienterte kategoriene vi kan finne i nominasjonene, som de gylne penneses glitrende stil, fikk få priser. Form måtte koples til innhold hvis den skulle hedres. Det skulle helst skje skriftlig.

Siden etterkrigstidas forhold mellom parti og presse gjennomgående ble tatt for gitt, ble det heller ikke omtalt i særlig grad. Vi må derfor lete etter episoder der dette forholdet ble provosert

for å finne ut hvordan det ble legitimert. Den episoden som førte til de klareste uttalelsene var konflikten om VGs intervju med Randi Bakke i oktober 1963. Det faglige utvalg felte VG for brudd på presseetikken, og møtte så mye motstand i journalistutvalget at det måtte forsvare sin avgjørelse. Både Aftenposten og Arbeiderbladets redaktører satt i utvalget. De var skjønt enige om at pressen skulle være et lojalt hjul i samfunnsmaskineriet, som fant sin plass på et nivå under viktigere institusjoner, som partiene og rettsvesenet. Når pressen hadde presentert en sak, skulle journalistene tre tilbake. Hvis politi og rettsvesen var koplet inn hadde pressen gjort sin jobb. Einar Gerhardsen uttrykte seg på liknende vis i sine memoarer i 1972. Representanter fra både presse og regjering var altså påfallende samstemte. Disse uttalelsene kan derfor regnes som paradigmatisk beskrivelser av en dominerende oppfatning av pressens underordnede plass i partipressesystemet.

Ideen om pressens underordning ble utfordret av VG i 1945. Problemet med VGs syn var at det var basert på en idealisme som kom til kort i avismarkedets karske virkelighet. Den kalde krigen førte redaksjonen inn i den borgerlige folden, og det ble ro om spørsmålet. De fortrolige debattene om forholdet mellom parti og presse innad i partipressens organisasjoner viser likevel at det eksisterte ulike meninger innad i systemet.

Det var en modernisert variant av denne konflikten som blusset opp i 1963. Både Kings Bay-saken og striden om VGs intervju med Randi Bakke viser at opposisjonen mot den rådende orden var uklart fundert. Opprøret artet seg om uorden, og kritikken kom i form av provokasjoner som kunne avfeies som upassende. En slik avfeing er typisk for en ortodoks strategi. Ser vi på perioden som helhet, blir det klart at partipressen som system gjennomgående ble forsvart med en ortodoks strategi hele tida. Den besto av en blanding av organisatoriske tiltak, som gjenoppbyggingen av partipressen (1945-53) og innføringen av pressestøtten (1969), av fordømmelse på etisk grunnlag (1963), og ikke minst av taushet.

Den klareste og mest prinsipielle presseideologiske kritikken ble formulert av NÅs redaktør. Det var likevel vanskelig å se dette, siden resonnetet om pressen rolle tilsynelatende bare var et premiss for et angrep på Arbeiderpartiet. Dette var en treffsikker sammenblanding. Partipressens og arbeiderpartistatens glansperioder falt sammen i tid, og var tett forbundet. NÅ sto på en næringsliberalistisk fløy utenfor partipressesystemet, og var uenig med høyrepressen i dette spørsmålet. Den moraliserende tonen i de skrikende oppslagene gjorde det likevel lett å avvise dem som uetiske.

Partipressen ble legitimert med en funksjonell tankegang. Underordningen av pressen under den politiske institusjonen var en konsekvens av dette. Den presseideologiske forestillingen om at pressen skulle ha direkte nytteverdi ble delt av både representanter for pressens egne organisasjoner, og landets statsminister. I argumentasjonen fra 1963 skulle ikke bare pressen være underordnet partiene. Den skulle også være underordnet andre samfunnsinstitusjoner, som rettsvesenet. Den funksjonelle tankegangen ga svært begrenset plass til krav om journalistisk autonomi, og det var ingen tegn til at noen gikk inn for noe i nærhet av en

profesjonsbyggende strategi. Provokasjoner mot systemet ble forsvart med en vellykket ortodoks strategi.

Denne situasjonen hadde historiske røtter. Ved å etablere Norsk Presseforbund, og avvise fagforeningenes tradisjonelle arbeidsform, hadde journalistene plassert seg i en mellomposisjon mellom arbeider og borger. Samtidig arbeidet de fleste av journalistene for aviser som påberopte seg et høyere formål. Dette formålet hang nøye sammen med at avisene var knyttet til organisasjonssamfunnets tradisjoner med både historiske, praktiske og økonomiske bånd. Partiene var den politiske delen av organisasjonssamfunnet. Det ga ikke rom for å kreve noe eget fundament for journalistisk virksomhet. Til og med den svake markeringen av egen faglighet gjennom en journalistpris vakte motstand da ideen ble lansert i 1951.

Narvesenprisen og Hirschfeldprisen bidro til å markere faglighet, men prisvinnerne fra 1950- og 60-tallet at journalistenes autoritetsmarkeringer var svake. Slik var det helt til helt fram til Hegge og Solstad sprengte partipressens etablerte rammene. Da de mottok sine priser i Rokkosalen på Grand i mai 1969, var det likevel en moderat provokasjon mot den rådende orden, i forhold til de voldsomme internasjonale urolighetene året før.

Det var altså både ytre og indre faktorer som sikret partipressens stabilitet. Ute i den store verden kastet den kalde krigen og atomtrusselen tunge, styrende impulser inn i norsk politikk. Innad i pressen makte det norske organisasjonssamfunnets monopol på den gode strid medarbeiderne til lojal innsats. De få som forsøkte å bryte med lojaliteten ble enten stemplet som uforskammete, eller tiet i hjel. En aktiv journalist kunne regne det som både godt og riktig at han spilte en underordnet rolle i partipressens store maskineri, så lenge han var overbevist om at det virket. Det ble langt mer problematisk den dagen det viste seg at maskineriet ikke fungerte etter oppskriften.

3. JOURNALISTPRISER I OPPBRUDDETS TID (1973-1990)

Ved folkeavstemningen om norsk medlemskap i De Europeiske Fellesskap (EF) 25. september 1972 ble det flertall for neisiden.

Det store flertallet av norske partiaviser hadde gått inn for medlemskap. Uten at det var tilsiktet, hadde derfor folkeavstemningen fungert som et stortilt eksperiment som testet effekten av partipressen. Resultatet var uventet: Partipressen virket ikke slik man trodde i partiapparatene. Den enkle stimulus-responsteorien som partipressen var organisert rundt, så ut til å være feilaktig. Henrik G. Bastiansen beskriver situasjonen slik:

Etter dette kunne ingen lenger uten videre tro på partipressens makt til å forme folkemeningen i avgjørende spørsmål. I realiteten varslet avisoverskriftene denne tirsdagen et tidsskille: troen på partipressens påvirkningskraft var blitt sterkt svekket. Endringen skjedde brått. Ennå så sent som valgdagen mandag 25. september 1972 var denne troen i behold – dagen etter var den ikke. Det satte pressen i en ny situasjon.⁴¹⁶

Nei-resultatet ved EF-avstemningen har blitt stående som vendepunktet i omleggingen av norsk pressestruktur etter 1972.⁴¹⁷ Folkeavstemningen kan regnes som den viktigste utløsende faktoren bak de omveltningene som skjedde i norsk presse de neste to tiårene. Det ligger likevel en rekke andre langsiktige, strukturelle endringer bak prosessen.

I åra fram til 1972 hadde det norske mediasystemet endret seg. Den mest synlige enkeltfaktoren var fjernsynet, som ble innført i 1960. Det nye mediet ga nye rammer også for partipressen.⁴¹⁸ I fjernsynet utviklet man en ny form for pågående, partinøytral journalistikk.

I EF-saken hadde NRK spilt en spesiell rolle, siden institusjonen måtte opptre nøytralt. NRK valgte å praktisere balanse på kort sikt, ved å slippe til ja- og nei-standpunkter i alle programmer om EF. Denne politikken slo også inn i partipressens dekning av saken. De fleste partiene var splittet. Siden det bare var to alternativer, kunne ikke partipressen fortsette å rose bare sine egne partifeller når de hadde opptrådt på TV. De måtte også rose representanter fra andre partier med samme standpunkt. Det ble spesielt dramatisk i de partiene som var rammet av dype splittelser, som Arbeiderpartiet og Venstre. Dette styrket tendensen til at det ble saken, og ikke partiene, som sto i politikkens sentrum:

Nå i 1972 måtte den ene partiavis etter den andre faktisk innrømme at andre politikere enn dem fra eget parti også hadde rett, etter at de hadde deltatt i EF-sendingene. Aftenposten støttet Arbeiderpartiets talsmenn, Arbeiderbladet støttet Høyres. Nationen ga sin støtte til SFs Berge Furre og Arbeiderpartiets Thorbjørn Berntsen. Slik artet det seg i avis etter avis.⁴¹⁹

I denne perioden var Norge også i ferd med å bli et moderne forbrukersamfunn. Utdanningsekspløsjonen førte ungdommen til universitetene, og økningen i levestandard la

⁴¹⁶ Bastiansen 2009 s. 118

⁴¹⁷ Hjeltnes og Bastiansen 2010 s. 146

⁴¹⁸ Bastiansen 2006 s. 516

⁴¹⁹ Bastiansen 2006 s. 467

grunnlag for en egen ungdomskultur. Vietnamkrigen hadde bidratt til å radikaliserer den internasjonale ungdomskulturen, som ble spredt til alle samfunnslag gjennom massemediens underholdningskanaler. Dette førte igjen til at den kalde krigens blokktenkning mistet mye av sin styrende kraft i den politiske diskusjonen.

Partipressen hadde bestått i nærmere hundre år. Etter 1972 gikk den i oppløsning i løpet av to tiår. Også andre deler av mediestructuren sterkt endret. På begynnelsen av 1990-tallet var partiloyaliteten til avisene nesten opphevet. Etter dette var den politiske arven til avisene bare merkbar når det skulle skrives lederartikler foran valgene. Eierstrukturen var totalt endret, nye skrivemåter var etablert, og kringkastingsmonopolet var historie. Utviklingen var som et langsomt skred, der den gamle orden brøt sammen uten at noen ante hvor det ville ende.

Journalistprisene var på ingen måte drivende krefter i denne prosessen. De må i stedet regnes som en serie autentiske tidsbilder, et historisk spor av frosne punktnedslag, som belyser samspillet mellom de strukturelle og ideologiske endringsprosessene i pressen og den journalistikken som ble regnet som mest høyverdig på det aktuelle tidspunktet. For å gi en bakgrunn for analysen av prisene, blir endringsprosessene i årene etter 1972 skissert i første del av dette kapitlet. Deretter kommer diskusjonen av de prisene som ble delt ut for perioden 1973 til 1990. Den generelle presentasjonen av Narvesenprisen og Hirsfeldprisen for hele perioden 1954 til 1990 står i kapittel 2.

De borgerlige avisene løsriver seg

Det tok tid for pressens folk å forstå at resultatet av folkeavstemningen i 1972 ville endre pressen. En grunn til dette var at også den politiske situasjonen endret seg dramatisk. De første stadiene av partipressens oppløsning framsto dermed som en bivirkning av partienes utvikling. Denne utviklingen er beskrevet i detalj av Henrik G. Bastiansen, i hans framstilling av partipressens sammenbrudd.

I november 1972 ble Venstre splittet. EF-tilhengerne brøt ut og startet Folkepartiet Nye Venstre. Navnet ble ikke godkjent, så partiet skiftet navn to ganger, først til Det Nye Folkepartiet og deretter Det Liberale Folkepartiet.

Splittelsen i Venstre førte også til det første bruddet i partipressen. Fire dager etter partisplittelsen forkynte Dagbladet på første side at avisen erklærte seg uavhengig av sitt gamle parti Venstre. Avisen ønsket ikke lenger å delta på gruppemøter i Venstres stortingsgruppe. Dette var resultatet av en utvikling som hadde pågått gjennom siste del av 1960-tallet, under ledelse av Arve Solstad.⁴²⁰

Flere av venstreavisene i kystbyene valgte å støtte Det Nye Folkepartiet. Det skapte et nytt problem. Partiet krympet, og det ga liten mening for en lokal storavis å binde seg til et miniparti på dødens rand. Bergens Tidende fjernet V-en i Norsk Aviskatalog i 1973, men først i 1978 gjorde avisen et formelt vedtak om at den skulle stå fritt politisk. Sunnmørsposten erklærte seg

⁴²⁰ Bastiansen 2009 s. 129

formelt uavhengig i 1977.⁴²¹ Trinnvis og uten store fakter gikk venstrepressen i oppløsning i løpet av 1970-tallet.⁴²²

Forandringens vind blåste også i de andre partienes pressegrupper. I Senterpartiets presse viste oppløsningstendensene seg gjennom svekket partiloyalitet i regjeringsspørsmålet i 1975. Østlendingens redaktør Andreas Hagen gikk åpent ut mot at partiet skulle samarbeide med Høyre. I en leder 1. april 1975 spådde han en framtid uten partiaviser, og han ble den siste redaktøren i avisen som var ansatt av partiet.⁴²³

I høyrepressen viste oppbruddstendensene seg som en mer åpen redaksjonell linje på 1970-tallet. Organisasjonsmessig var denne pressegruppa ganske stabil fram til midt på 1980-tallet. Da sammenbruddet kom, skjedde det til gjengjeld raskt. Nøkkelåret var 1985. Dette året feiret man både hundreårsjubileet for det første valget etter parlamentarismen, og femtiårsjubileet til Norsk Høyrepressen. Rett etter jubileumsfesten begynte Norsk Høyrepressen å gå i oppløsning.⁴²⁴ I 1985 skiftet også Høyres Pressebyrå navn til Norpress, og ble mer uavhengig.⁴²⁵ I 1991 skiftet Norsk Høyrepressen navn til Uavhengige Avisers Forening.⁴²⁶

Grepet løsner i arbeiderpressen

Avisene i arbeiderpressen var stort sett eid av partiapparatet og fagforeningene. Dette førte til at strukturen ikke kunne endres ved at enkeltaviser begynte å drive hver sin vei, slik som i Venstres pressegruppe. Samtidig hadde enkeltpersoner stor innflytelse.

Arbeiderpressens sentrale endringsagent på 1970-tallet var Einar Olsen. I 1972 var han redaktør i Vestfold Arbeiderblad. Han skrev da en artikkel i tidsskriftet Sosialistisk Perspektiv, der han hevdet at framtidens aviser skulle opptre som den lille manns venn. Avisene skulle ta de svakes parti mot den sterke. Den skulle avsløre politisk og religiøs propaganda.

Ut fra et overflatisk referat var ikke dette som noe oppsiktsvekkende program for sosialistiske aviser. Det radikale i Olsens forslag var hans oppfatning av hvordan båndet mellom avis og leser skulle være. Han gikk inn for at dette båndet ikke skulle gå gjennom partiapparatet, men organiseres i markedet. Avisens svar på den lille manns spørsmål skulle komme gjennom markedstilpasning. Spørsmålet Olsen stilte var om det gikk an å "lage markedsorienterte suksess-aviser og samtidig opprettholde vår status som "organ for Det norske Arbeiderparti".⁴²⁷ I 1973 gikk han et skritt videre, og hevdet at en moderne avis som representere "den lille mann" også måtte kritisere folkevalgte og den offentlige administrasjonen. Der satt det svært ofte folk fra Arbeiderpartiet.⁴²⁸

⁴²¹ Bastiansen 2009 s. 137

⁴²² Bastiansen 2009 s. 147

⁴²³ Bastiansen 2009 s. 156

⁴²⁴ Bastiansen 2009 s. 264

⁴²⁵ Bastiansen 2009 s. 259

⁴²⁶ Bastiansen 2009 s. 273

⁴²⁷ Sosialistisk Perspektiv nr 4 1972, sitert etter Bastiansen 2009 s. 184

⁴²⁸ Bastiansen 2009 s. 185

Einar Olsen kombinerte her en angloamerikansk inspirert, markedsorientert journalistisk ideologi med en kritikk av eliten som kom på moten under EF-kampen i 1972. Begge deler sto i motsetning til den sentraldirigeringen som preget arbeiderpressen. Det fikk dramatiske følger i 1974.

I mars 1974 ble Reidar Hirsti oppsagt som redaktør i Arbeiderbladet, i en kuppliknende aksjon fra partiledelsen. Bakgrunnen var sammensatt. Avisen hadde store økonomiske problemer, og hadde mistet mange abonnenter under EF-kampen. Samtidig hadde Hirsti fulgt en liberal linje, og sluppet til den EF-kritiske opposisjonen i en grad partiledelsen ikke likte. Hirsti ble derfor sagt opp som redaktør, og plassert som statsskretær i Industridepartementet.⁴²⁹ Det var et brudd på vanlig prosedyre, siden redaktøren i Arbeiderbladet var valgt på landsmøtet. Partiledelsen satte inn Einar Olsen som redaktør etter Hirsti. Olsen var nettopp blitt disponent i A-pressen.⁴³⁰

Resultatet ble åpen konflikt. Arbeiderbladets journalister offentliggjorde et opprop til leserne 3. april 1974, der den proklamerte at ”det ikke kommer på tale med inngrep utenfra i redaksjonens selvstendighet”.⁴³¹ Idealet om redaksjonell selvstendighet sto altså sterkt også blant Arbeiderbladets journalister, og de satte standpunktet på trykk. Hirstis avskjed førte til et åpent oppgjør med partiformannen Trygve Bratteli på landsmøtet i 1975.

Samtidig demonstrerer rokaden i Arbeiderbladet hvor lite partiledelsen forsto av situasjonen i pressen. De erstattet en liberal redaktør med arbeiderpressens viktigste endringsagent. Olsens tanker om en markedsorientert journalistikk for ”den lille mann” var langt farligere for partipressen enn Hirstis politiske åpenhet. En slik forståelse av mediernes logikk var fremmed for Arbeiderpartiets ledelse.

Einar Olsen satte en noe spesiell betingelse for å overta redaktørposten i Arbeiderbladet: Arbeiderpartiet måtte fjerne opplagstaket for pressestøtten, slik at avisen fikk full støtte for hele opplaget. Forslaget vakte strid i Stortinget, men ble presset gjennom en sen nattetime.⁴³²

I august 1974 oppsto en liknende konflikt, da arbeiderbevegelsens reportasjeblad *Aktuell* ble lagt ned. Økonomien var dårlig, og partiapparatet nektet å skyte inn penger. Den underliggende faktoren var at redaktøren Jostein Nyhamar var for radikal, slik at bladet avvek for mye fra partiets sentrale linje.⁴³³

I løpet av 1970-tallet raknet store deler av partiets kontroll over innholdet i arbeiderpressen. Det kulminerte 29. januar 1981, da Arbeidernes Pressekontor sendte ut nyheten om Oddvar Nordlis øyensykdom, som førte til at han måtte gå som statsminister.⁴³⁴ Det samlede eierskapet førte likevel til at arbeiderpressen forble den strammest organiserte pressegrupperingen i Norge,

⁴²⁹ Lyshagen 2008 s. 74

⁴³⁰ Bastiansen 2009 s. 199

⁴³¹ Sit etter Bastiansen 2009 s. 202

⁴³² Bastiansen 2009 s. 204

⁴³³ Bastiansen 2009 s. 196

⁴³⁴ For en detaljert framstilling se Bastiansen 2009 s. 182 ff

også da Norsk Arbeiderpresse A/S ble omorganisert til et frittstående kommersielt konsern med LO som storaksjonær i 1990.⁴³⁵

Norsk Journalistskole og studentopprøret

I pressens randsoner skjedde det også viktige endringer som kom til å påvirke journalistenes yrkesideologi. To faktorer skal trekkes fram her. Den ene faktoren var etableringen av Norsk Journalistskole. Dette styrket journalistutdanningen, samtidig som det skapte et miljø som hadde behov for å formulere en oppdatert journalistideologi de kunne formidle i lærebøker. Den andre faktoren var redaktøren og journalistlæreren Thorbjørn Wales innsats som presseideolog og institusjonsbygger. Ved et sammentreff møttes disse tendensene i Norsk Journalistskoles lokaler i Trondheimsveien i Oslo, hvor Wales arbeidet nettopp i 1972.

Allerede under første verdenskrig hadde sentrale krefter i Norsk Presseforbund argumentert for å opprette en høyere utdanning for journalister. Dette ble etablert i 1951, da det såkalte Journalistakademiet startet opp i Presseforbundets regi. Kurset varte i 10 måneder, hadde én fast lærer, redaktør Carl Just, og tok inn 19 studenter årlig.⁴³⁶ Akademiet var moderne i innhold, og mange av de som gikk på akademiet markerte seg siden i norsk presse.⁴³⁷ Det hadde svært begrenset kapasitet, og kunne på ingen måte fylle rekrutteringsbehovet i norsk presse. Det var fortsatt et mål for pressens organisasjoner å opprette en skole med større ambisjoner og et høyere antall studenter.

En undersøkelse fra 1965 viste at behovet for journalistutdanning var stort.⁴³⁸ Det generelle utdanningsnivå var lavt. 9 % hadde universitetseksamen. 11 prosent hadde studier som ikke var fullført, mens 37 prosent bare hadde artium. 32 prosent hadde mindre enn artium. Journalistikken var de avbrutte studiers yrke.

Andelen journalister med universitetseksamen var synkende. Den gikk ned fra 17 til 9 prosent mellom 1930 og 1965. Andelen med bare artium gikk opp fra 29 til 48 prosent i samme tidsrom. Dette passet dårlig inn i journalistenes og presseorganisasjonenes selvbylde. Spørsmålet var derfor ikke om det skulle etableres en moderne journalistutdanning, men når, hvor og hvordan. Man var ikke enig om skolen skulle kreve artium, og heller ikke om hvem som skulle kontrollere den.

I september 1965 ble Norsk Journalistskole åpnet. Skolen var statsdrevet, og krevde artium for å komme inn. Lærerne var akademisk utdannet. De trengte læremidler, og begynte å skrive bøker. Dette førte til en rask utvikling av journalistenes yrkesideologi. Samtidig er høyere utdanning et sentralt trekk i en profesjonsbyggende strategi. Norsk Journalistskole var en sentral forutsetning for at norske journalister i det hele tatt skulle være i stand til å velge en slik faglig strategi.

⁴³⁵ Lyshagen 2008 s. 162

⁴³⁶ Ottosen 1996 s. 262

⁴³⁷ G. Bastiansen 2005

⁴³⁸ Werner 1966 s. 16

Journalistiskolen var ikke den eneste utdanningsveien for journalistikk som ble etablert midt på 1960-tallet. I 1964-66 ble det utredet og etablert en egen lærlingeordning for avisene. Dette formaliserte en vanlig praksis, for de fleste journalister ble allerede rekruttert som lærlinger eller gjennom vikariater. Lærlingeordningen regulerte arbeidsforholdet, men det som vakte mest debatt var kravet om at det skulle kreves artium for å bli opptatt som lærling. Dette ble sterkt kritisert i Journalisten, fordi kravet virket som en nedvurdering av de kollegene som ikke hadde artium.⁴³⁹

Tiltakene som skulle heve den journalistiske standarden ble altså sett på som truende av mange i pressen. En uavhengig, statlig skole førte til at pressen mistet kontrollen over sin egen rekruttering. Kravet om artium ble regnet som negativt. Journalistiskolen brøt også med en utbredt oppfatning om at journalistikk var noe som ikke kunne læres på skolebenken. Faget måtte læres i praksis i avis, helst en lokalavis.

Motsetningene ble ikke mindre dramatisk av sekstitallets radikale studentbølge. Norsk Journalistiskoles første rektor Jon Dørsjø forsvarte radikalerne. I sin avslutningstale i mai 1968 viste han at han ville fylle skolen med opprørsårets kritiske ånd:

Nye ord, nye begreper med nytt tankeinnhold dukker opp og fyller spørsmålet om avisens rolle med ny mening (...) –Et slikt nytt ord, nytt gjennom sitt innhold er indoktrinering, og det kommer til å bli sentralt i samfunns- og mediakritisk åndsdebatt i tiden fremover.⁴⁴⁰

Radikaliseringen ble akselerert av EF-kampen i 1972, og utviklet seg til åpen konflikt i 1974. Journaliststudentene ble fordømt i et leserinnlegg i Journalisten, skrevet av formannen i Østfold Journalistlag, Oddvar Aasen. Han hevdet det rådde total tillitskrise mellom pressen og Norsk Journalistiskole, på grunn av studentenes politiske holdninger. Han skildret forholdet mellom pressen og journaliststudentene slik:

Forenklet kan man si at pressefolk ser på skolen som et rede for halvstuderte akademikere som ingen kontakt har hatt med levende pressemiljø, mens journalistelevene ser på pressen som et reaksjonært element som forsinker kampen for et sosialistisk Norge.⁴⁴¹

Rektor Dørsjø gikk til motangrep, og anklaget Aasen og Journalistens redaktør for å formidle rykter. Resultatet var at Dørsjø ble fordømt av både journalistlaget og redaktørforeningen.⁴⁴² Uansett om Aasens påstander var sanne eller usanne, forteller de om en kollisjon mellom to forestillingsverdener. Aasens ideer hadde betydelig oppslutning i pressen, og det var Dørsjø som møtte motbør fra organisasjonene når han forsvarte skolen og studentene.⁴⁴³

Radikaliseringen av journaliststudentene skapte ikke bare bråk på 1970-tallet. Den formet en hel generasjon unge journalister, som etter hvert kom til å innta viktige posisjoner i pressen og

⁴³⁹ 1996 Ottosen 1996 s. 319

⁴⁴⁰ Journalisten nr 6 1968

⁴⁴¹ Journalisten nr 12 1974

⁴⁴² Journalisten nr 1 1975

⁴⁴³ Ottosen 1996 s. 366-369

pressens organisasjoner. De sto for tenkemåter som endret journalistenes skrivemåte, selvbilde og organisasjonspraksis.

Thorbjørn Wales kritikk av partipressen

Den andre faktoren som preget utviklingen er uløselig knyttet til folkeavstemningen i 1972, gjennom en person med et uvanlig organisasjonstalent: redaktøren Thorbjørn Wale.

Wale begynte å arbeide som ansvarlig for videreutdanning av journalister ved Norsk Journalistskole i august 1972. Behovet for etterutdanning var stort, og det var nettopp oppnådd enighet med arbeidsgiverne om at journalister som tok etterutdanning skulle få permisjon med full lønn.⁴⁴⁴ Han var fast ansatt i stillingen, men hadde permisjon fra jobben som redaktør i Trønder-Avisa i Steinkjer. Noen måneder etter folkeavstemningen fikk han beskjed om at han ikke var velkommen tilbake som redaktør i Trønder-Avisa, fordi han var EF-tilhenger.

Ved siden av full redaktørjobb studerte Wale statsvitenskap på fritida. Våren 1972 leverte han en hovedoppgave om innføringen av pressestøtten i 1969. Her utfordret han partipressens rådende orden, og det gjør oppgaven til et sentralt presseideologisk dokument.

Wales hovedtese i analysen av pressestøtten var at pressen ikke fikk støtten i kraft av å være den fjerde statsmakt, men fordi den var ”den annen partimakt”. Behandlingen av pressestøtten var et eksempel på hvor sammenvokst pressen var med den politiske institusjonen.⁴⁴⁵

Det nye i Wales arbeid lå i de drøftende avsnittene om forholdet mellom presse og parti, og den avsluttende analysen av pressens oppgaver. I kapittel seks, ”Troen på pressens makt”, diskuterte Wale lokalavisenes rolle i politikken. Han framstilte lokalavisen som overlegen det sentrale partiapparatet. I følge Wale strømmet ikke politikken fra sentrum og ut til periferien, men den andre veien. Det var ofte avisredaksjonene som leverte politiske premisser til partiet sentralt.⁴⁴⁶ Gjennom dette stilte han rangordningen mellom de lokale partiavisene og det sentrale partiapparatet på hodet. Avisene var viktigere enn partiene.

I det avsluttende kapitlet satte Wale pressestøtten inn i det han kalte ”et bredere perspektiv”, nærmere bestemt en normativ refleksjon over pressens oppgaver.⁴⁴⁷ Han hentet viktige deler av teorien fra amerikanerne Paul Lazarsfeld og Wilbur Schramm, og kom med sterk prinsipiell kritikk av det norske partipressesystemet. Han siterte Arve Solstads kronikk ”Politikk og presse”, og etterlyste aviser som stilte seg kritisk uavhengig til politikere fra alle partier. Han mente at norsk presse ikke skilte mellom ”tilstrebet upartiske, profesjonelle referater og reportasjer” og å ”kommentere politiske begivenheter ut fra et bestemt, åpent erklært politisk grunnsyn.”⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Andenæs 2006 s. 90

⁴⁴⁵ Wale 1972 s. 81

⁴⁴⁶ Wale 1972 s. 41

⁴⁴⁷ Wale 1972 s. 83-98

⁴⁴⁸ Wale 1972 s. 88

Etter å ha listet opp fordeler og ulemper ved partitilknytningen i pressen, gikk han over til en grundig diskusjon av frykten for monopolisering. Wale påpekte at økonomisk monopol ikke trengte å bety ideologisk ensretting. Han gikk inn for det han kalte ”indre differensiering”, hvor hver avis lot ulike meninger kom til orde. Dette krevde at de brøt båndene med partiene. Dette underbygde han med amerikansk presseteori. Deretter fulgt en hel serie retoriske spørsmål som fortjener å bli gjengitt i sin helhet:

Er oppfyllelsen av dette hovedkrav gjennomførlig for en presse som har en så sterk tilknytning til de politiske partier som det norsk dagspresse har, en tilknytning som er så sterk at pressen faktisk er den del av partivesnet? Kan pressen løse sine oppgaver når den gjennom partitilknytning er blitt de politiske statsmyndigheters nære forbundsfelle?

Og motspørsmålet: Brukes "partitilknytning" bare som en lettvent bortforklaring der den virkelige svikt og svakhet ligger i at man ikke praktiserer de profesjonelle verdier som hylles?

Og videre: kan oppgavene løses av aviser som er så små og som har så begrensede ressurser som de norske? Må vi ha enda mer av "avidød", slik at vi kan få færre, men sterkere og bedre aviser? Må norsk dagspresse gjennomgå en monopoliseringsperiode før den kan oppfylle kravene? ⁴⁴⁹

Det var ingen tvil om at svarene på hans egne spørsmål var: nei, nei, ja, nei, sannsynligvis, sannsynligvis. Skulle pressen oppfylle de kravene som ble stilt i en uavhengig rolle, måtte journalistene holde høyere profesjonell standard. Det skulle skje ved å kople pressen til samfunnsforskningen.

Ut fra Wales analyse var det fire faktorer som forhindret at pressen skulle kunne utøve sin rolle i demokratiet: De var bundet til partiapparatene, de var for små og fattige, de praktiserte ikke ”indre differensiering”, og journalistene var ikke skolerte nok.

Oppgaven ble skrevet ferdig sommeren 1972, og ble utgitt i Institutt for Presseforsknings stensilerte serie. Den ble utstyrt med en varm anbefaling av senterlederen Svennik Høyer, og trykt i flere opplag. ⁴⁵⁰

Det oppsto snart konflikt med journalistskolens ledelse om kursvirksomheten, og Wale brøt med skolen. Høsten 1973 lanserte han ideen om et frittstående Institutt for Journalistikk, som ble etablert i 1975. I november 1973 arrangerte han en konferanse om videreutdanning. Bransjens representanter støttet hans forslag om at etterutdanningen måtte skilles ut fra Norsk Journalistskole.

Under konferansen introduserte Wale profesjonsbygging som fagpolitisk program. Han tok i bruk argumenter som var hentet rett fra profesjonsteorien. Mens han brukte uttrykket profesjonalitet i hovedoppgaven fra 1972, snakket han nå om å skape en ”virkelig profesjon” som kunne heve journalistenes standard og status:

⁴⁴⁹ Wale 1972 s. 98

⁴⁵⁰ Andenæs 2006 s. 89

Mitt utgangspunkt er at vi ikke trenger *flere* aviser, men *bedre* aviser. Vi trenger ikke aviser med større sidetall, men med større redaksjonsstaber. Og vi trenger fler velkvalifiserte medarbeidere. Kort sagt: Vi trenger først og fremst tiltak som kan heve norsk journalistikk *standard* og *status*. Journalistikken må bli en virkelig profesjon – en livsprofesjon – slik at det norske samfunn kan få et mediasystem som er i stand til å *organisere informasjon*, som kan *formidle* og *analysere* – og derved bidra til større viten, innsikt og forståelse i befolkningen om og for det som direkte eller indirekte angår den enkelte.⁴⁵¹

Den eneste som tok til motmæle mot Wales visjoner var etterutdanningslederen i Norske Avisers Landsforbund, som pekte på at journalistene hadde langt bedre vilkår i sin etterutdanning enn det teknisk-administrative personalet i avisene. Han talte for døve ører.⁴⁵²

Wales bruk av argumenter hentet fra profesjonsteorien er første gang disse forekommer i fagbladet Journalisten. Han trengte ikke gå langt for å finne den. Ulf Torgersens innføringsbok i profesjons sosiologi var utgitt året før.

Ved siden av kursvirksomheten overtok Wale ansvaret for Norsk Presseforbunds medlemsblad Journalisten fra 1. januar 1974. Her tok han i bruk alle sine evner som redaktør, og moderniserte bladet fra første nummer. Han ga bred dekning til tekniske og pressefaglige spørsmål i faste spalter, og skrev store anmeldelser av sentrale verk i samtidas presseforskning. Bladet Journalisten ble en del av hans eget profesjonaliseringsprosjekt, og formidling av presseforskning var et sentralt element. I 1978 skrev han den første norske læreboka i journalistikk, som kom i flere utgaver.⁴⁵³

Den lærebokdrevne utviklingen av norske journalisters yrkesideologi sprang altså ut fra to miljøer: Norsk Journalistiskole og Institutt for Journalistikk. Avstanden mellom institusjonene var ikke større enn at enkelte lærere pendlet mellom dem, og at Institutt for Journalistikk utga bøker fra begge lærestedene på sitt forlag.

Wale samlet en stab av medarbeidere som siden skulle prege norske presseorganisasjoner. Den viktigste av disse var Nils E. Øy, som ble medredaktør i Journalisten i 1978.⁴⁵⁴ Øy overtok som leder for Institutt for Journalistikk i 1989.⁴⁵⁵ Øy var generalsekretær i Norsk Redaktørforening fram til 2013.

Gjennom sin kombinerte innsats som ideolog og praktisk reformator må Thorbjørn Wale regnes som norske journalisters fremste strateg og ideologiproducent i perioden som fulgte etter 1972. Han døde av kreft i 1992, bare 61 år gammel.

Journalistene formulerer sitt eget samfunnsoppdrag

En av de viktigste utfordringene mot den rådende orden kom fra presseetikken. I 1972 begynte arbeidet med en ny revisjon av Vær Varsom-plakaten. Det skjedde etter at Presseforbundets

⁴⁵¹ Journalisten nr 12 1973

⁴⁵² Andenæs 2006 s. 103

⁴⁵³ Wale 1978

⁴⁵⁴ Journalisten nr 1 1978

⁴⁵⁵ Journalisten nr 10 1989

etiske komité Pressens Faglige Utvalg (PFU) var utvidet med to representanter for allmennheten. Revisjonen ble svært omfattende.

Vær Varsom-plakaten er Norsk Presseforbunds etiske kodeks. Den første versjonen kom i 1936. Plakaten ble omskrevet og utvidet i 1956, og fikk en mindre revisjon i 1966. Revisjonen i 1956 ble ført i pennen av redaktør Chr. A. R. Christensen alene. Han rensket plakaten for foreldete påbud, moderniserte og systematiserte den. Plakaten bar preg av hans ordrike stil og insisterende tone. Resultatet var en gjennomtenkt, men litt uoversiktlig liste over forhold som pressefolk måtte passe på, både i forhold til kildene og statsinstitusjoner som forsvar og rettsvesen.

Da Pressens Faglige utvalg la fram sitt første utkast til revidert plakat i august 1974, var både teksten og saksgangen ny. Den nye plakaten var utformet av en komité og delt inn i tematiske punkter. Teksten var kortet inn, slik at den fikk plass på én side og kunne slås opp som veggplakat .

Utkastet ble offentliggjort i Journalisten, og først etter ett års debatt i organisasjonene ble det vedtatt en revidert versjon. Den nye plakaten fikk dermed dypere forankring i pressens organisasjoner. Det kunne trenges, for revisjonen var langt mer enn en justering. Da PFUs leder Andreas Norland la fram utvalgets forslag i august 1974, presenterte han plakaten som en uavhengighetserklæring:

Vær varsom-plakaten er ikke bare en samling leveregler, den er også en uavhengighetserklæring (...)

Vær varsom-plakaten skal tjene flere formål. Den er en orientering til almenheten om vår egen oppfatning av våre oppgaver. Den er en veiledning for yrkesutøverne om hva man bør og ikke bør gjøre. Den er dessuten grunnlaget for arbeidet i Pressens Faglige Utvalg (...) ⁴⁵⁶

Uavhengighetsretorikken hadde bakgrunn i flere forhold. Et av dem var pressestøtten fra 1969, som Norland selv trakk inn i sin presentasjon:

Jeg tror den uryddige og rotete statsstøtteordningen som pressen selv ikke er uten ansvar for, har medvirket til å skape et klima hvor det er nødvendig og verdifullt at yrkesutøverne i pressen selv klargjør sin stilling og ruster seg til forsvar. ⁴⁵⁷

Pressestøttens kritikere var urolige for at offentlige myndigheter ønsket seg kontroll over pressen som motytelse. De engstet seg ikke uten grunn. Våren 1974 hadde Osmund Faremo, som var saksordfører for pressestøtten i Stortinget, tatt til orde for at mediene skulle styres av folkevalgte, demokratiske organer. Formålet var å hindre

(...) ein tendens som synest meir og meir klar: at våre massemedia freistar å etablere seg som eiga statsmakt med markedsføring av eigne meiningar og eigne sjefar og sentrale personar ⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Journalisten nr 8 1974

⁴⁵⁷ Journalisten nr 8 1974

⁴⁵⁸ Fædrelandsvennen 02.03.1974, sit. etter Raaum 1999 s. 23

Norsk Presseforbund reviderte altså Vær Varsom-plakaten i en periode da Stortingets viktigste pressepolitiker ville underlegge pressen folkevalgte organers kontroll. Pressens talsmenn skjøt raskt ned Faremos forslag, og pressestøtten fikk ny saksordfører i Stortinget høsten 1977. Den nye saksordføreren var avisredaktør.⁴⁵⁹

Den norske pressens etiske kodeks har alltid beskrevet etikken som et spørsmål om balanse mellom makt og ansvar. Den første Vær Varsom-plakaten fra 1936 ble avsluttet med påminnelsen ”Husk at pressen eier stor makt og derfor pålegges stort ansvar”.⁴⁶⁰ I 1956 var dette endret til ”Det trykte ord er et mektig våpen. Misbruk det ikke”. Hva pressens makt besto i, og hvordan den kunne legitimeres, ble verken beskrevet eller begrunnet. Yrkesmoralen var individorientert, og formulert som en ren pliktetik. I plakaten fra 1956 var den begrunnet med pressens behov for tillit:

Intet bidrar sterkere til å bryte ned den nødvendige tillit til pressen enn gale eller misvisende meldinger og artikler.⁴⁶¹

Ut fra teksten kunne man også resonnerer seg fram til andre etiske begrunnelser, som at saklighet var godt for samfunnet, at rettsapparatet skulle respekteres, eller at ungdomsforbrytere fortjente en sjanse til å komme på rett kjørl. Alt dette er en del av allmenmoralen. Bare det ekstra behovet for tillit var spesielt for pressen som bransje og journalistene som yrkesgruppe.

Selv om teksten var skåret ned, skilte ikke det etiske innholdet i plakaten i 1974/75 seg radikalt fra plakaten fra 1956. Det nye var begrunnelsen. Påbudene ble innrammet av avsnitt som beskrev grunnlaget for pressens makt. Makt ble ikke lenger beskrevet som noe pressefolk uforvarende hadde fått i hendene fordi de disponerte et trykkeri. Pressens makt ble derimot framstilt som en forutsetning for et fritt, demokratisk samfunn. De etiske begrensningene pressens medarbeidere påla seg selv, ble begrunnet med at de var nødvendige for at pressen skulle kunne fylle disse oppgavene.

Da den endelige teksten ble vedtatt i november 1975, var avsnittet om pressens oppgaver formulert i fem underpunkter:

En fri presse ivaretar viktige oppgaver i vårt samfunn ved formidling av informasjon, debatt og samfunnskritikk.

Det er pressen rett å informere om det som skjer i samfunnslivet og avdekke kritikkverdige forhold.

Den kan ikke gi etter for press fra noen som søker å hindre fri informasjonsformidling, fri adgang til kildene og åpen debatt. Samtidig har pressen et ansvar for at ulike syn kommer til uttrykk i rimelig utstrekning.

Det er en oppgave (sic) for pressen å beskytte enkeltmennesker mot overgrep eller forsømmelser fra offentlige myndigheter og institusjoner, organisasjoner, private foretak og andre.

⁴⁵⁹ Raaum 1978 s. 51

⁴⁶⁰ Sitert etter Alnæs 2007

⁴⁶¹ Norsk Presseforbund 1956. Sitert etter Alnæs 2007

Den enkelte avis og de enkelte medarbeidere må kunne opptre fritt og uavhengig og verne om sin integritet. En journalist kan ikke pålegges å skrive eller gjøre noe som strider mot egen overbevisning.⁴⁶²

Den underforståtte påstanden i første setning var at demokrati er umulig uten en fri presse. I de neste avsnittene ble det ramset opp en rekke andre prisverdige oppgaver, som pressen ga seg selv i oppdrag å utføre. Gjennom dette formulerte den reviderte Vær Varsom-plakaten det som kalles et samfunnsoppdrag i profesjonsteorien. Oppdraget kom riktignok ikke fra samfunnet som omga journalistene. Det var gitt av journalistene selv.

Da Vær Varsom-plakaten fra 1974/75 definerte en fri presse som en forutsetning for demokratiet, opphøyde den journalistikken til et etisk prosjekt. Det kan framføres gode argumenter for at journalistikken skal hvile på et etisk grunnlag, men det er ikke noen nødvendig begrunnelse for ytringsfrihet. Ytringsfrihet kan også oppfattes som en negativt bestemt frihet, som rett og slett går ut på at man har rett til å ytre seg offentlig, så lenge det ikke går vesentlig ut over andre viktige hensyn. En ytring trenger ikke være etisk begrunnet for å være lovlig.

Ved å formulere et samfunnsoppdrag basert på en kombinasjon av politiske og etiske argumenter hadde Vær Varsom-plakaten blitt et element i en profesjonsbyggende strategi. Det er et sentralt punkt i den tradisjonelle profesjonsteoriens fagpolitiske oppskriftsbok at en profesjon legitimerer sin posisjon ved å påberope seg et altruistisk formål, og hevder at den har et unikt samfunnsoppdrag ingen andre kan utføre.

Den reviderte plakaten kombinerte en rekke av profesjonsteoriens sentrale elementer. Den hadde et klart politisk formål, autonomi for journalistene og deres bransje. Den beskrev journalistikken som altruistisk. Dette gjorde etikken til et nøkkelement i kampen for autonomi. Forutsetningen for at en slik strategi skulle lykkes var journalistene hadde en sterk organisasjon, som både holdt orden på medlemmenes oppførsel og sørget for at samfunnet hadde tillit til journalistikkens formål og etiske standard.

Den tenkemåten som kom til syne i den nye Vær Varsom-plakaten fra 1974/75 representerte et klart brudd med den funksjonelle oppfatningen av pressens rolle som ble uttrykt av Presseforbundets faglige utvalg i forbindelse med fellingen av VGs intervju med Randi Bakke høsten 1963. I følge partiavisredaktørene i utvalget skulle pressen være et nyttig hjul i samfunnsmaskineriet, og tre tilbake når rettsvesenet eller det politiske systemet overtok saken. Den nye plakaten ga pressen en helt annen posisjon. Pressen ble framstilt som en sentral samfunnsinstitusjon. Pressens frihet og uavhengighet ble presentert som en grunnleggende verdi i et demokratisk samfunn. Pressen skulle avsløre kritikkverdige forhold, og beskytte enkeltmennesker mot overgrep. Dette betød at pressen hadde et moralsk ladet oppdrag, som ikke kunne underordnes andre hensyn eller institusjoner.

⁴⁶² Norsk Presseforbund 1975. sitert etter Alnæs 2007

Det var ikke første gang i historien presseetikken ble knyttet til kravet om uavhengighet. Den amerikanske nyhetsredaktørforeningen American Society of News Editors (ASNE) formulerte bransjens første etiske plakat med et stort nedslagsfelt i 1922, og kalte den ”Canons of Journalism”. I denne kodeksen ble kravet om uavhengighet presentert i samme liste som de grunnleggende etiske prinsippene.⁴⁶³ Den nye Vær Varsom-plakaten gikk inn i tradisjonen etter ASNE.

Det var ett problem med det samfunnsoppdraget norsk presse tildelte seg selv da den reviderte Vær Varsom-plakaten ble vedtatt i 1975. Verken den jevne journalist eller samfunnet rundt dem hadde ant at oppdraget eksisterte. Det måtte markedsføres for å bli anerkjent.

Da journalistene hadde vedtatt sin uavhengighetserklæring, reiste det en rekke spørsmål. Hadde journalistene organisatorisk kraft til å gjennomføre uavhengigheten? Ønsket pressens mange aktører å gjennomføre et slikt prosjekt? Disse spørsmålene danner bakteppet for journalistenes markering av sin rolle i pressen gjennom 1970- og 80-tallet.

Kritikk av den praktiske etikk

Hvis selvstendighetsprogrammet skulle lykkes, måtte den etiske standarden journalistene påberopte seg være troverdig. Den førte til en rekke konflikter blant journalistene. Den første gjaldt striden om de såkalte favørene. Favørene var fribilletter, gratis togreiser og andre fordeler som journalistene hadde opparbeidet seg rett til. I den underfinansierte partipressens tid hadde journalistorganisasjonene arbeidet hardt for å oppnå slike gratis tjenester.

I 1977 kom det kritikk mot at norske politikere fikk gratis reiser av SAS. Da skrev Wale i Journalisten at journalistene skulle si fra seg favørene før de kritiserte politikernes gratisreiser, under tittelen ”Fei for egen dør”.⁴⁶⁴ Dette innledet en prosess presseforskeren Odd Raaum har kalt ”etisk rensing”. Han hevdet at den etiske rensingen først og fremst tjente strategiske formål, og var et ledd i en profesjonsbyggende prosess:

Jeg vil hevde at etisk rensing er det mest effektfulle redskapet i journalistenes profesjonaliseringsstrategi. Hvorvidt den også er effektiv i den forstand at den forbedrer journalistikken, er mer usikkert.⁴⁶⁵

Det viste seg at en rekke journalister mente kravet om å avskaffe favørene var et utslag av journalistisk skinnhellighet. De opplevde ikke sine daglige oppgaver som så opphøyde at de måtte frasi seg retten til å komme gratis inn på Norsk Skogbruksmuseum på Elverum.

Favørene stred mot idealet om journalistisk uavhengighet. Men det var ikke uproblematisk for journalistenes fagforening å gå inn for å fjerne medlemmenes goder. Striden endte med at landsmøtet i NJ sa fra seg alle favører i 1981.⁴⁶⁶

⁴⁶³ Ward 2004 s. 214. Dateringen av ASNEs kodeks varierer mellom 1922 og 1923. Den første teksten ble formulert i 1922, mens ASNEs første kongress var i 1923. <http://asne.org/index.asp> besøkt 10.12.2013.

⁴⁶⁴ Journalisten nr 3 1977

⁴⁶⁵ Raaum 1999 s. 40

⁴⁶⁶ Ottosen 1996 s. 376

Neste strid gjaldt kriterier for medlemskap. Norsk Journalistlag hadde vært nøye med å regulere hvem som kom inn på 1940- og 50-tallet.⁴⁶⁷ Det akutte problemet på slutten av 1970-tallet var PR-medarbeiderne. PR-bransjen hadde rekruttert tungt fra journalistenes rekker, og mange beholdt medlemskapet i NJ. De som ble rekruttert til PR-bransjen var som regel respekterte journalister, som ble regnet som gode kolleger også etter overgangen. Dette førte til konflikter.⁴⁶⁸ Under en større debatt om medlemskriteriene på landsmøtet i 1983 ble PR-medarbeiderne kalt desinformatorer, og det ble reist krav om at de måtte ut av journalistlaget.⁴⁶⁹ Det tok sin tid. Først i 1997 ble informasjonsmedarbeiderne kastet ut av NJ.⁴⁷⁰

Journalistlagets handlingsprogram i 1979

Diskusjonene på 1970-tallet førte til at Norsk Journalistlag vedtok sitt første faglige handlingsprogram i 1979. Det ga uttrykk for journalistenes nye, styrkede selvilde. Journalistene framstilte seg som viktige i den demokratiske prosessen, de ville styrke sin egen selvstendighet, øke eget kunnskapsnivå og heve den yrkesetiske bevisstheten. Journalistene ønsket også mer å si innad i redaksjonene. Punktene i programmet var som hentet ut fra profesjonsteorien, og journalistene tok også i bruk profesjonsbegrepet for å beskrive sitt ønske om høyere status og mer innflytelse.⁴⁷¹

Programmet ble vedtatt enstemmig på NJs landsmøte, og ga ikke bare uttrykk for et syn på journalistenes plass i samfunnet som hadde utkrystallisert seg i løpet av tiåret. Det viste også at journalistene søkte mot en status som ennå ikke var oppnådd. Journalistene hevdet at de ikke sto ansvarlig overfor verken politiske partier eller avisenes eiere. De var bare ansvarlige overfor publikum. Publikum ante det neppe.

Aftenposten som aktivistavis

Thorbjørn Wale hadde hevdet at lokalavisenes redaksjoner var viktigere enn partiapparatet. Slik var det kanskje i Venstre, men de sentrale aktørene i de andre partiene ville neppe underskrive en slik påstand.

Mens Venstrepressen gikk i oppløsning på 1970-tallet, var de andre partigrupperingene preget av en stadig slappere disiplin i partipressegrupper som var intakt på papiret. I høyrepressen sank avisenes lojalitet så sterkt at et partiutvalg foreslo å opprette en egen "Høyres avis" i 1974.⁴⁷² Den svake disiplinen kunne også slå den andre veien, ved at en partiavis gikk aktivt ut for å styre moderpartiets offisielle politikk. Et dramatisk eksempel på dette var Aftenposten i Egil Sundars redaktørperiode.

Egil Sundar ledet Aftenpostens politiske avdeling på 1970-tallet, og var med på å starte en aksjon for borgerlig samling i 1974. Det borgerlige samlingsprosjektet hadde lidd skipbrudd på

⁴⁶⁷ Ottosen 1996 s. 250

⁴⁶⁸ Ottosen 1996 s. 431

⁴⁶⁹ Journalisten nr 5 1983

⁴⁷⁰ Raaum 1999 s. 33

⁴⁷¹ Journalisten nr 2 1979

⁴⁷² Bastiansen 2009 s. 166

grunn av EF-saken. Sundar forsøkte å diktere Høyres holdning til borgerlig regjeringssamarbeid foran valget i 1977.⁴⁷³ Da han ble sjefredaktør i 1984 intensiverte han kampanjen.

Med Aftenposten som instrument ville Sundar kommandere Høyre til å gå inn i et bredere borgerlig samarbeid. Det vakte sterke negative reaksjoner i staben at han sendte sine journalister ut i en slik politisk kampanje. Det var også i strid med eiernes interesser, og Sundar ble fjernet som sjefredaktør i 1989.⁴⁷⁴

Egil Sundars virksomhet i Aftenposten viser hvor flytende forholdet mellom parti og presse fortsatt kunne være, helt til slutten av 1980-tallet. Samtidig viser Sundar-epoken i Aftenposten at denne typen politisk aktivisme var uønsket av både journalistene og eierne.

Narvesenprisen. Enkeltpriser 1973–1990

I resten av dette kapitlet følger en detaljert diskusjon av enkeltpriser i perioden 1973-1990. Først kommer en gjennomgang av Narvesenprisen tildelinger, og deretter en gjennomgang av Hirschfeldprisen i samme periode. En oversikt over samtlige Narvesenpriser og Hirschfeldpriser, med en diskusjon av hovedtendensene for hele perioden 1956-1990, står i kapittel 2.

EF-kampens karikaturer (1973)

EF-kampen kom først inn i Narvesenprisen i 1973, gjennom en humoristisk omvei. Ellen Auensen fikk prisen for sine politiske karikaturer i Morgenbladet. Auensen delte prisen med Gunnar Filseth, som mottok prisen for sine reportasjer om sultkatastrofene i Afrika. Filseth var også en glimrende fotograf.⁴⁷⁵

Auensen var den tredje avistegneren som fikk Narvesenprisen, etter at Gösta Hammarlund og Henrik Imsland fikk prisene for 1955 og 1958. Under EF-kampen hadde hun kommentert den politiske debatten daglig. Som tegner var hun suveren, med en karakteristisk, detaljrik stil. Hun plasserte som regel sine ofre i absurde situasjoner, som dyr og mytiske skikkelser. Situasjonene var treffende paralleller til de karikertes opptreden i virkeligheten. Det hele ble utfyllt med slående tekster av Morgenbladets politiske redaktør Knut Bøckman. Både Morgenbladet og tekstforfatteren var EF-tilhengere, og Auensen arbeidet også for Europabevegelsen.⁴⁷⁶ Hun skilte seg dermed ut i det norske kunstmiljøet, hvor mange var motstandere. Auensens karikaturer hadde imidlertid en slik ironisk snert at det var umulig å oppfatte dem som propaganda. Det var heller ikke mulig å innføre noe ideal om nøytralitet i avistegnernes verden i 1972. Auensens kolleger Hans Normann Dahl i Dagbladet og Finn Graff i Arbeiderbladet var blodtørstige ironikere, med et klart neistandpunkt. Auensens karikaturer må derfor regnes som en stor journalistisk prestasjon i et politisk stridsfelt som holdt et eksepsjonelt høyt kunstnerisk

⁴⁷³ Bastiansen 2009 s. 175

⁴⁷⁴ Hegge 2003

⁴⁷⁵ Filseth 1974

⁴⁷⁶ http://nbl.sn.no/Ellen_Auensen/utdypning besøkt 20-08-2013

nivå i 1972. Det er like fullt tankevekkende at den eneste Narvesenprisen som kan forbindes med EF-kampen i 1972 ble gitt til en karikaturtegner, og at den ble gitt ett år på etterskudd.

Den delte prisen til en tegner og en fotograferende reporter kan også tolkes som en modifikasjon av Narvesenprisen som tekstorientert pris. Priskomiteén hadde ikke gitt mye oppmerksomhet til pressens bruk av bilder. Det skulle ennå gå seks år før en rendyrket pressefotograf ble hedret med Narvesenprisen.

Den sene oppmerksomheten rundt fotografi og fjernsyn kan skyldes flere faktorer. Den viktigste var tekstorienteringen. Fram til offsetteknikkens innmarsj på 1970-tallet ble aviser trykt i boktrykk. Det ga avistegnere med skarpe tusjstreker et fortrinn, men skapte problemer for fotografene. Offsetteknikken gjorde det mulig å lage en dristigere, mer billedorientert layout. Dette førte til radikale endringer av de trykte medienes uttrykksform, der teksten fikk mindre betydning.

Utviklingen i retning av en mer grafisk uttrykksform brukte lang tid på å trenge inn i den tekstorienterte Narvesenprisen, og slike uttrykk fikk egne priser. ”Årets bilde” ble utdelt av Pressefotografenes klubb.⁴⁷⁷ Typografi og layout ble etter hvert belønnet med spesialiserte priser som ”Årets avisside”, en underkategori i en stor gruppe mediepriser som først ble delt ut av Norske Avisers Landsforbund fra begynnelsen av 1980-tallet. I dag går de inn i et halvt hundre bransjepriser som deles ut på Nordiske Mediedager hvert år.⁴⁷⁸

Gerd Benneche: Veteran og pioner (1974)

Prisen for 1974 gikk til Dagbladets Gerd Benneche. Hun fikk den for sine sosialreportasjer gjennom mange år. Den direkte foranledningen var likevel ”Grosaken”. I 1973 hadde Benneche oppdaget en artikkel i et psykologisk tidsskrift om hvordan den tilbakestående jenta ”Gro” ble behandlet med adferdsterapi ved Klæbu pleiehjem.⁴⁷⁹ Sammen med Arne Skouen skrev hun en rekke kritiske artikler om behandlingen. Skouen var den som uttrykte seg sterkest, og kalte behandlingen tortur.⁴⁸⁰ Saken vakte enorm oppsikt, og førte til en lang debatt om psykiatriske behandlingsmetoder og tilstanden i norske psykiatriske institusjoner. Selv om Skouen skrev mange av de mest oppsiktsvekkende artiklene, var det Gerd Benneche som hadde funnet fram til saken, og underbygde den med systematisk kildearbeid. Hun skrev en rekke kritiske artikler om Grosaken, men brukte ikke Skouens provoserende form.

Gerd Benneche var født i 1913. Hun var utdannet jurist, og åpnet egen advokatpraksis i Stavanger i 1947. Hun var aktiv journalist i Dagbladet fra 1958 til 1980. I sine memoarer omtalte Skouen Gerd Benneche som den siste i en stolt tradisjon av sosialt engasjerte, kvinnelige journalister.⁴⁸¹ Hun var imidlertid ikke like opptatt av enkeltskjebnene som sin

⁴⁷⁷ <http://fotojournalisten.no/kategorier/arets-bilde/> besøkt 20-08-2013

⁴⁷⁸ <http://www.mediebedriftene.no/Om-medie/Arets-mediepriser/> besøkt 20-08-2013

⁴⁷⁹ Artikkelen var ”Et adferdsteoretisk behandlingsopplegg for en 12 år gammel pike med sterkt avvikende sosial adferd”, *Nordisk Psykologi* nr 5 1973. Skouen 1996 s. 262

⁴⁸⁰ Skouen 1996 s. 265

⁴⁸¹ Skouen 1996 s. 233

følgjenger Haldis Stenhamar i Dagbladet. Det var sakene og det prinsipielle hun var opptatt av, i følge hennes redaktør Arve Solstad.⁴⁸²

Gerd Benneche satte de sosiale temaene inn i en klar politisk sammenheng. Narvesenprisen for 1974 belønnet dermed en aktiv, pågående journalistikk, der journalisten selv tok standpunkt, og presenterte sine standpunkter både i reportasjer og kommentarer.

For første gang fikk en kvinnelig journalist som skrev om sosiale spørsmål norsk presses høyeste utmerkelse. Gerd Benneche var klar i meningene, men hun var også nøye med metodikken. Hun underbygde sine artikler slik hun en gang hadde forberedt rettsaker. Narvesenprisen til Gerd Benneche kan regnes som et internt opprykk for både kvinnene og sosialjournalistikken i den norske journalistikkens verdihierarki. Hun banet veien for en pågående journalistrolle der journalisten griper direkte inn i politiske prosesser, på grunnlag av grundig dokumentasjon som likner en rettsprosess.

Grensekrysseren Berit Eriksen (1976)

Berit Eriksen var en ung journalist i arbeiderbevegelsens ukeblad Aktuell. Da bladet gikk inn høsten 1974 ble hun frilanser. Hun reiste til Afrika med avtale om å levere stoff til Arbeiderbladet, og oppholdt seg der ett år. Det resulterte i 22 store reportasjer i Arbeiderbladets lørdagstillegg i perioden november 1974 til oktober 1975.⁴⁸³ Mens hun var i Afrika ble hun syk, og måtte reise hjem. Det viste seg at hun hadde kreft. Mens hun var rekonvalesent etter kreftbehandlingen bearbeidet hun stoffet i Afrika-reportasjene, og utga dem i bokform i 1976.⁴⁸⁴ Under kreftbehandlingen skrev hun også en bok om livet som pasient.⁴⁸⁵ Fire av kapitlene fra kreftboka ble trykt i Arbeiderbladet på ettervinteren 1977.⁴⁸⁶ Da var hun for lenge nominert til Narvesenprisen. Det var tydelig at de som nominerte henne mente de hadde dårlig tid, for i nominasjonsbrevet henviste de til det upubliserte bokmanuskriptet. Nominasjonen skjedde før kreftartiklene ble trykt i Arbeiderbladet:

Med dette stoffet klarte hun å gi et nærbilde av Afrika, som igjen ga oss som leste henne kjøtt og blod på ellers tørt og politisk-nøkternt utenriksstoff. Hennes Afrika-artikler er kommet i bokform denne høsten.

Under oppholdet i Afrika oppdaget Berit Eriksen at hun hadde kreft. I vel et år har hun nå vært under behandling for denne sykdommen, men samtidig har hun maktet å skrive en autentisk beretning om hvordan det føles å få sykdommen – og å leve med den. Det er fremragende journalistisk innsats, og hun bør ha prisen.⁴⁸⁷

⁴⁸² Arve Solstad i Søyland 1998 s. 14

⁴⁸³ Den første reportasjen sto i Arbeiderbladet 02.11.1974, den siste 18.10.1975.

⁴⁸⁴ Eriksen 1976

⁴⁸⁵ Eriksen 1977

⁴⁸⁶ Arbeiderbladet 19.03, 02.04, 06.04, 16.04.1977

⁴⁸⁷ Brev fra Turid Veber til Norsk Presseforbund, 23.11.1976 PA 835 Ha-0102

Priskomiteén sluttet seg til vurderingen, og Berit Eriksen fikk Narvesenprisen for 1976. Den ble delt ut på Norsk Journalistlags årsmøte 19. april 1977.⁴⁸⁸ Hun fikk prisen for både Afrikareportasjene og kreftboka:

Hun har laget reportasjer om en rekke emner og fra forskjellige verdensdeler. Da hun ble rammet av kreft klarte hun også å ta sykdommen som en journalistisk utfordring. Det hun har skrevet er et eksempel på journalistikk av beste merke.⁴⁸⁹

Prisen til Berit Eriksen må først og fremst regnes som en anerkjennelse for Afrikareportasjene, siden bare noen få kapitler av boka om kreftsykdommen var trykt før prisutdelingen. Det er likevel en indre sammenheng mellom dem. Begge kombinerte det personlige og det politiske på en måte som var ukjent på 1950- og 1960-tallet, men kunne sammenfattes i 1970-tallets nye slagord om at det personlige var politisk. På denne måten skrev Berit Eriksen seg inn i tiårets radikalisme, samtidig som hun skrev syttitallsradikalismen inn i norsk journalistikkets øverste divisjon.

Afrikareportasjene var hovedsakelig viet politiske og sosiale emner. Hun startet riktignok ytterst konvensjonelt med en skildring av dyrelivet i Kenya, men deretter var det slutt på sjiraffene.⁴⁹⁰ Hun besøkte hele Afrika sør for Sahara, og konsentrerte seg særlig om situasjonen i det sørlige Afrika, som var preget av to konflikter. Den ene var frigjøringen av de portugisiske koloniene Angola og Mocambique. Den andre var kampen mot raseskillet i Rhodesia (seinere Zimbabwe), Sør-Afrika og Namibia. Statene rundt Sør-Afrika ble kalt frontlinjestatene.

Reportasjene fra Zambia viser hvordan hennes interesser gikk i to retninger. Hun intervjuet en representant for geriljabevegelsen Swapo,⁴⁹¹ og reiste som eneste hvite med vanlig tog til gruvebyen Kitwe.⁴⁹² Mens Swapo-intervjuet var en konvensjonell politisk utenriksreportasje, var gruvebybesøket resultatet av at hun brøt ut av det beskyttede hotell- og flyplassmiljøet og oppsøkte lokalbefolkningen. Hun tok et vanlig tog til Kitwe til tross for advarsler fra reisebyrået. Problemene med å komme fram ble et sentralt tema. Hun skildret en blanding av kaos, fattigdom, raseskille og gjestfrihet:

På de harde benkene la folk seg ned og sov. En forskremt høne kaklet under benken og så ble alt stille. Konduktøren ble meget bekymret da han fikk høre at jeg ikke hadde noe sted å bo i Kitwe. Sammen med togføreren skulle han kjøre meg rundt til hotellene og se hva det måtte være. En afrikaner på Bergensbanen hadde neppe møtt slik service. Midt på natten kjørte vi rundt, men alt var opptatt.

Togføreren tenkte seg om et øyeblikk, ringte til kona og fortalte at jeg kunne bli hos dem den natten.⁴⁹³

⁴⁸⁸ Journalisten nr 5 1977

⁴⁸⁹ Journalisten nr 5 1977

⁴⁹⁰ Arbeiderbladet 02.11.1974

⁴⁹¹ Arbeiderbladet 30.11.1974

⁴⁹² Arbeiderbladet 07.12.1974

⁴⁹³ Arbeiderbladet 07.12.1974

Enden på visa ble at togføreren innkvarterte henne hjemme hos seg selv, serverte henne frokost og kjørte henne på sightseeing gjennom byen hele neste dag. Reportasjen ble en skildring av afrikansk gjestfrihet.

Kontrasten mellom det hvite, privilegerte miljøet og de svartes problematiske hverdag var et gjennomgående trekk ved reportasjene. Det kom likevel fram at hun i stor grad var sammen med hvite, også da hun reiste som en slags rapporterende ryggsekkтуриist. Også her ble problemene med å reise et gjennomgangstema. Mange av skildringene hadde humoristisk tilsnitt, som da hun forsøkte å haike til Swaziland fra Mocambique, et bokstavelig forsøk på å bryte grenser:

Vi ble dumpet av ved grenseposten og overlatt til FRELIMO-soldatene. Grensen lå rett bak stasjonen og de fulgte oss til gjerdet der de to vaktene på den andre siden nikket bedrøvet på hodet. Dette var ikke den offisielle grensestasjonen. FRELIMO-soldatene kunne på spørsmål fra Gert bekrefte at det var første gangen to idioter som oss hadde prøve å ta seg inn i Swaziland på denne måten.⁴⁹⁴

Et av Berit Eriksens viktigste grep var å skildre politiske og sosiale spenninger ved å plassere seg så nær konflikten som mulig, og fortelle om sine egne reaksjoner. Slik politisk subjektivitet kunne bli ubehagelig dramatisk. Et eksempel er skildringen av et kaffebesøk i en hage i Luanda. Problemet var at det var full borgerkrig i byen mellom frigjøringsbevegelsene MPLA, FNLA og UNITA, og kaffekosen ble avbrutt av skuddveksling:

”Hjem” viste seg å være nabohuset til MPLAs hovedkvarter. Skytingen tiltok i styrke. De to mennene gikk rundt og talte kulehull i veggen. Kaffen ble servert i hagen som etter hvert ble full av soldater som skjøt tilbake på de usynlige FNLA-mennene. Kulene plysteret. Café au lait ble til café olè. Mine to verter viste tegn til sterk uro.

– Det er liksom ingen kos i noen ting lenger, sa den ene fornærmet. (...)

Løp i siksak, ropte mine to bekjente, sterkt inspirert av krim-bøker. Jeg følte meg som en idiot der vi flyktet. Det eneste som gjorde meg redd var at jeg ikke var redd. Hadde jeg ikke engang vett nok til å være engstelig? Hvorfor virker det som er den brutale hverdag for så mange mennesker som et dårlig regissert og overdrevet spilt drama på meg?⁴⁹⁵

Enhver som skriver om Afrika må forholde seg til et rikholdig bibliotek av klisjeer om kontinentet. Berit Eriksen var også innom noen av dem, men hun virket helt uinteressert i nordmenn i Afrika. Dette er en svært alminnelig vinkel i norsk presse. Hun intervjuet én norsk sosialarbeider i slummen, og skrev én artikkel om ville dyr. Ut over dette brøt hun med de fleste forestillinger om hva reportasjer fra Afrika skulle inneholde.

Kontrasten blir tydelig når man setter hennes reportasjer opp mot andre Afrikareportasjer som ble publisert i Arbeiderbladets helgebilag i samme tidsrom. I januar 1975 publiserte Kjell I. Wålberg en to siders reportasje hvor han hyllet et norsk prosjekt som gikk ut på å innføre

⁴⁹⁴ Arbeiderbladet 16.08.1975

⁴⁹⁵ Eriksen 1976 s. 96-97

effektivt fiske i Turkanasjøen. Nomadene i halvørkenen skulle bli velsignet med eget fryseri. Prosjektet er senere oppsummert som en total fiasko.⁴⁹⁶

Den største kontrasten finner vi i forbindelse med statsminister Trygve Brattelis statsbesøk i Tanzania og Zambia i februar 1975. Dette førte til to reportasjer i regjeringsorganet, som begge var skrevet av journalister fra regjeringens nærmeste krets. Den første var en tradisjonell hoffreportasje av Arne Strand, som fortalte hvor vellykket statsbesøket var.⁴⁹⁷ Den andre var skrevet av Randi Bratteli, som kombinerte rollene som statsministerkone og journalist under statsbesøket. Hun produserte en helsides hyllest til det norske fredskorpset med titlene ”Nordmenn møter nordmenn langt inne i bushen” og ”Fredskorps gutter i Zambias jungel nyter stor respekt”. Reportasjen inneholdt alle de sentrale elementene i ulandsreportasjenes klisjekatalog. Avslutningen lyder:

Vi får være takknemlige for at vi har slike karer som er villige til å ta et tak for å hjelpe den fattige del av verden. Den som er så uendelig fjern for oss her i Norge⁴⁹⁸

Berit Eriksens brøt tvert med denne tradisjonen. Bare på ett punkt var hun lojal mot den politiske reportasjens konvensjoner, slik den ble praktisert i Arbeiderbladet. Hun intervjuet politiske talsmenn for frigjøringsbevegelser.

I kreftboka Blå søndag, rød mandag. Å leve med kreft, som kom i 1977, gikk hun enda lenger i personliggjøringen. Hun ble sitt eget reportasjeobjekt. Boka åpnet med en direkte, provokativ henvendelse til leseren, hvor hun avviste medfølelsen som tilnærming:

Tror du jeg er et slags Fellesmarked for tårer, et sted å være, en skulder å gråte på? Ordene flyter utover som om de var våte. Når du senker dine ord i vann, kamerat, får de ingen oppdrift. Hør her, jeg er ikke død ennå, og vil inntil videre behandles som levende. Som meg selv. Jeg er fremdeles meg, og jeg har ikke mistet all sans for humor.⁴⁹⁹

Sykdomsskildringen var også et helsepolitisk dokument. I 1977 var kreft fortsatt innhyllet i taushet, men legene var i ferd med å skifte praksis. De skjulte ikke lenger kreftdiagnosen for pasientene, og gikk over til å informere dem om tilstanden. Denne endringen kom samtidig som cellegiftbehandling ble tatt i bruk, slik at prognosen ble bedre. Man kan mistenke legene for å begynne å informere pasientene fordi de endelig hadde et positivt budskap, og slapp å framstå som maktesløse. Boka var utstyrt med det forord av professor dr. med. Herman Høst, som fortalte om de nye behandlingsmetodene og hyllet Berit Eriksens som tabubryter:

Boken har også sin verdi ved at den fjerner en del av tabuforestillingene omkring ordet kreft. Den bør kunne bidra til at mennesker med denne sykdom snakker mer åpent og naturlig og kaller tingene ved deres rette navn.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Arbeiderbladet 18.1.1975. For evaluering av Turkanaprojektet se *Lake Turkana Fisheries Development Project. Evalueringsrapport 5/85*. NORAD Oslo 1985 s. 7

⁴⁹⁷ Arbeiderbladet 22.02.1975

⁴⁹⁸ Arbeiderbladet 08.03.1975

⁴⁹⁹ Eriksen 1977 s. 7

⁵⁰⁰ Eriksen 1977 s. 6

Både Afrikareportasjene og kreftboka var fulle av åpne og skjulte angrep på konvensjonell tenkemåte. Det hun viet mest plass til i kreftboka var etablerte tenkemåter. Kreftsvulstene fikk cellegiften ta seg av.

Prisen til Berit Eriksen knyttet an til mange endringsprosesser, både i journalistikken og samfunnet. Hun gjennomførte parolen om at det personlige var politisk. Hun angrep konvensjonelle skrive- og tenkemåter. Hun bidro til å bringe den sosiale journalistikken enda lenger inn i det journalistiske sentrum. Med prisene til Gerd Benneche og Berit Eriksen var Hirschfeldprisens sentrale stoffområde hevet opp til Narvesenprisens statusnivå.

Prisen til Berit Eriksen kan også regnes som en pris til en demonstrativ form for praktisk feminisme. Hun praktiserte moderne kvinnesak ved å bryte tabuer og gå inn på mennenes tradisjonelle områder. Hun gjennomførte sine reiseprosjekter uten å ta hensyn til at hun var kvinne.

Etter at hun fikk Narvesenprisen fortsatte Berit Eriksen å skrive epistler i Arbeiderbladet, og utga to bøker til. Begge lå i skjæringspunktet mellom det politiske og det personlige. Cellegiften virket en god stund. Hun ble likevel ikke kurert. Berit Eriksen døde i mai 1983.⁵⁰¹

Redaktør med alle fullmakter (1977)

Narvesenprisen for 1977 ble utdelt på Norsk Redaktørforenings årsmøte i mars 1978.⁵⁰² Den gikk til redaktør Terje Gammelsrud, for hans innsats i tidsskriftene Sinnets Helse og Hverdag. I følge Journalistens referat begrunnet Presseforbundets formann Gerd Benneche prisen slik:

Redaktør Terje Gammelsrud arbeider med det som innenfor pressen gjerne kalles det myke stoffet, om det for enkelte kan være harde nok realiteter. Dette vanskelig tilgjengelige stoffet har Gammelsrud presenter på en så lettfattelig og engasjerende måte at Sinnets Helse økte sitt opplag fra 1500 til 11 000, og etter etableringen av eget blad, Hverdag, er dette bygget opp fra null til 4500. Redaksjonsarbeidet skjer fremdeles på redaktørens soveværelse. (...)

Vi har villet hedre Gammelsrud, og med det også hans medarbeidere, for den innsats det er å klare å sette i gang et nytt blad uten andre ressurser enn eget pågangsmot, sitt talent, og vilje til kvalitet.

Prisen til Gammelsrud og hans tidsskrift representerte ikke bare en oppvurdering av sosialjournalistikk. Den var også en mediepolitisk markering, der norske journalister markerte at det var verdifullt når journalister brøt med organisasjonspressen. Gammelsrud hadde etablert Hverdag da han tok medlemsbladet ut av organisasjonen Mental Barnehjelp. Prisen viste hvordan syttitallets politiske radikalisme forskjøvet maktforholdet mellom presse, partier, organisasjoner og politiske aksjonsgrupper, og hevet seg over det etablerte akademiske ekspertmiljøet. Den var med på å etablere en journalistrolle der journalisten samlet de fleste fullmakter i egne hender. Hverdag er et svært tydelig eksempel på disse tendensene, og derfor blir prisen drøftet utførlig.

⁵⁰¹ Arbeiderbladet 03.06.1983

⁵⁰² Journalisten nr 4 1978 s 2

Sinnets Helse var opprinnelig et beskjedent medlemsblad for Landsforeningen for Mentalhygiene. Landsforeningen var en paternalistisk organisasjon med allmenntilgitt formål. Den skulle forebygge psykisk lidelse gjennom folkeopplysning, basert på vitenskapelig psykologisk innsikt. Den mentalhygieniske bevegelsen var derfor dominert av medisinske og psykologiske fagmiljøer, som arbeidet for å spre fagfolks innsikter til vanlige medborgere. Ideen var amerikansk, men lett å kombinere med norsk folkeopplysningstradisjon.⁵⁰³

I 1975 ble Landsforening for Mentalhygiene slått sammen med Mental Barnehjelp. Da hadde Sinnets Helse et opplag på 1500 eksemplarer, og var et lite hefte med kjedelig layout laget på trykkeriet. Mental Barnehjelp ansatte den unge journalisten Terje Gammelsrud som redaktør for å gi bladet et løft. I første nummer skrev formannen Mikael Lie i lederen:

Skal vi forme et ønske for flyveferden som innledes med dette hefte, så er det at *Sinnets Helse* vil bli en årvåken budbringer mellom yrkesgrupper som har medansvar for barn og voksnes levekår, og mellom yrkesutøverne og menneskene de arbeider for.⁵⁰⁴

Lies leder var preget av et klart kunnskapshierarki: bladet skulle være en budbringer mellom fagfolk, samtidig som fagfolkenes innsikt skulle spres nedover og utover.

Terje Gammelsrud ønsket både å fly høyt og å spre sitt budskap. Han hadde en annen oppfatning av hvordan det skulle gjøres, og la om bladet fullstendig. Det fikk et større, liggende format, offsetteknikken ble brukt til å skape en bildebasert, opplevelsesorientert layout. Presentasjonen var moderne og journalistisk. Det gamle preget av menighetsblad var borte.

Hver utgave var et temanummer. Det gjorde hver årgang til et lite fagbibliotek på åtte hefter. Disse kunne etterbestilles, og ble solgt som klassesett. Tidsskriftet lå altså svært langt fra nyhetsmediens aktualitetskrav.

De to første numrene i 1975 tok opp tradisjonelle mentalhygieniske tema som ”Forebygging av nervøsitet hos barn og ungdom” og ”Døden – en naturlig del av livet.” Men allerede i nummer tre kom politikken inn. Det var et bredt anlagt temanummer om innvandrere, med et sosiologisk tilsnitt. I nummer fire, som kom i august, slo redaktørens forkjærlighet for sosialpolitisk aktivisme ut for fullt. Det var viet den såkalte ”Stovner-rapporten”, som handlet om problemene til elevene ved Smedstua skole på Stovner i Oslo. På denne skolen hadde mange av elevene en vanskelig sosial bakgrunn, og i følge rapporten var bydelen planlagt slik at problemene de møtte på skolen ble forsterket. Flere av artiklene var skrevet av medarbeidere ved skolen. Gammelsrud hadde selv vært med på å lage rapporten, og var skarp i tonen da han presenterte sine egne resultater i lederen:

På Stovner, en av Oslos nyeste bydeler, fins mange barn – opp til 11 – 12 år gamle – som ikke kjenner navnet på sin tommelfinger, ukedagene eller årstidene. De er uvitende om når de er født, og de har dårlig begrep om hvor de bor. En rekke barn ser

⁵⁰³ Se Ødegård 1947 s 8: ”Mentalhygienens alminnelige del” i Ødegård, Brinchmann og Sæthre 1947 s. 8.

⁵⁰⁴ Sinnets Helse nr 1 1975

ut til å ha mistet evnen til å lære å lese, skrive og regne og de vil sannsynligvis komme til å bli noe bortimot analfabeter. (...)

Når barna i sjuårsalderen begynner på skolen, er de allerede påfallende understimulerte og kontaktsvake, og de har en spesielt lav selvaktelse. Søkelyset rettes derfor mot den samfunnsplanlegging som tillater at hele bydeler kan bygges og tas i bruk uten hensyn til elementære betingelser for menneskelig tilværelse. (...)"⁵⁰⁵

Stovner-rapporten førte til en omfattende debatt. Aftenposten dreide umiddelbart kritikken inn i tradisjonelle politiske baner, og skrev på lederplass:

Stovner-rapporten, om de menneskelige tragedier som er i ferd med å utvikle seg i en av de nyeste drabantbyer i Oslo, er blitt den hårdeste dom over sosialistisk boligpolitikk som hittil har sett dagens lys i hovedstaden.⁵⁰⁶

Formålet med rapporten var slett ikke å støtte Aftenpostens konservatisme. Den skulle inspirere til radikal politisk aktivisme, og lærerne ved Smedstua skole var blant aktivistene. De varslet streik hvis ikke forholdene ble forbedret, og hadde foreldrenes støtte.⁵⁰⁷ Streiken ble avlyst, men Stovner-rapporten og Sinnets Helse ble diskutert i flere måneder.

Meningen var at barna på Smedstua skulle få det bedre, men et av resultatene var at bydelen Stovner ble stigmatisert.⁵⁰⁸ Året etter var det planer om å etablere en leirskole for barn fra Stovner på Mesnali ved Lillehammer, men bygdefolket startet en folkeaksjon for å hindre at det kom Stovner-barn til bygda.⁵⁰⁹ For Sinnets Helse gikk det bedre. Opplaget eksploderte.

Journalistfaglig utmerket Gammelsruds redaktørvirksomhet seg ved at han kombinerte de fleste roller. I nummeret om Stovner-rapporten framsto han både som rapportforfatter, redaktør, journalist, kommentator og politisk aktivist. De habilitetsproblemene som oppsto gjennom dette ble aldri problematisert.

Siden de sosiale problemene ble tolket inn i en politisk ramme, hevdet forfatterne at forebygging måtte foregå gjennom politiske vedtak. Utgangspunktet for dette var spredning av informasjon, en politisk virksomhet i seg selv. Denne aksjonismen kan knyttes direkte til 1970-tallets aksjonsforskning.⁵¹⁰ Ordet "rapport" ble et politisk alarmsignal.

Sinnets Helse brøt ikke helt med sin mentalhygieniske fortid. Åtte av femten utgaver de første to årene handlet om barneoppdragelse. I tillegg til dette tok bladet opp seksualitet, alderdom og vårt forhold til døden. Dette ble koplet til byplanlegging med den største selvfølge. I 1976 kom en oppfølger til Stovnerrapporten, som brakte nytt materiale fra Romsås og Tøyen.

Formen til Sinnets Helse kunne virke provoserende, men idegrunnlaget var ikke spesielt radikalt. Det var en variant av velferdsreformene som ble påbegynt på 1960-tallet. Et gjennomgående trekk ved disse reformene var at de hjelpetrengende skulle integreres i

⁵⁰⁵ Sinnets Helse nr 4 1975

⁵⁰⁶ Aftenposten 20.08.1975

⁵⁰⁷ Aftenposten Aften 21.08.1975

⁵⁰⁸ Aftenposten Aften 25.08.1975

⁵⁰⁹ Dagbladet 16.06.1976

⁵¹⁰ Mathiesen 1971

samfunnet. Sosialpolitikken var ikke hjelp til spesielt trengende, men et generelt uttrykk for idealet om rettferdighet.⁵¹¹

Endringsforslagene i Sinnets Helse var i tråd med dette. De gikk ut på å peke på mangler med velferdsstaten, og å kritisere konvensjonelle holdninger. Selv om slik kritikk var populær i venstreorienterte kretser, benyttet ikke redaksjonen i Sinnets Helse marxistisk retorikk.

Sinnets Helse brøt derimot radikalt med det akademiske fagspråket. Stilen var journalistisk og konfliktorientert. Selv om de fleste artiklene fortsatt var skrevet av fagfolk, var skribentene håndplukket, slik at de passet inn i bladets fagpolitiske linje og den journalistiske diskursen. Artiklene var korte og lettleste, med enkelt språk, få eller ingen fremmedord, og med klare konklusjoner.

Kontrasten til det gamle fagmiljøet i Mental Barnehjelp kom klart til syne i et vedlegg som ble sendt ut sammen med Sinnets Helse i januar 1976. Tittelen var det lite fengende ”Barnemishandling – Møtereferat”. De tettskrevne sidene var fylt av utførlig referater fra et møte i Norsk Pediatrisk Selskap i november 1974. Den som åpnet heftet kunne aldri være i tvil om at det var legene som eide og kontrollerte innsikten på feltet. Den politisk orienterte sosialjournalistikken i Sinnets Helse hadde et helt annet utgangspunkt.

Til tross for opplagssuksessen ble forholdet mellom Gammelsrud og Mental Barnehjelp konfliktfylt. Da styret ville gi ham en instruks med trangere rammer ved årsskiftet 1976/77 sluttet redaktøren, redaksjonssekretæren og layoutansvarlig i protest. Gammelsrud fikk etterlønn i to måneder. Da de to månedene var gått kom det første nummeret av Hverdag med nøyaktig samme redaksjon, format og innhold som Sinnets Helse. Forskjellen var at redaksjonen nå var helt uavhengig. Det første temanummeret handlet om kjærlighet.

Hverdag presenterte seg som en direkte fortsettelse av Sinnets Helse, og brukte samme slagord: ”Bladet for folk som har med mennesker å gjøre.” Bak på første nummer sto det i en egenpresentasjon:

Tidsskriftet Sinnets Helse åpenbarte og klarte å dekke et stort behov for formidling av kunnskap om sider og dybder i oss selv og vår tilværelse som vi ofte har vanskelig for å beskrive med ord.

Det gjelder såre følelser, uklare hemninger og fordommer, depresjoner og nevroser som en tror en er alene, om, usikkerhet, skyldfølelse og vond samvittighet, både i forhold til oss selv og til våre medmennesker, og engstelse for hvordan det vil gå oss i framtida.

Det handler om alle hverdagens problemer som vi sliter med hver for oss, fordi vi ettertrykkelig har lært å holde alt sånt for oss selv.

I Sinnets Helse forsøkte vi å unngå det teoretiske og unødvendig vanskelige fagspråket. Vi ønsket å formidle kunnskapene på en personlig og direkte måte, og vi

⁵¹¹ Seip 1994 s. 274

oppfattet bladets opplagssuksess som et tydelig tegn på at leserne følte innholdet angikk dem privat og var til allmenn nytte.⁵¹²

Gjennom dette etablerte Hverdag et nytt retorisk hierarki. Den akademiske paternalismen ble utfordret, og erstattet av en tilsynelatende flat variant av folkeopplysningstradisjonen. Akademikere og aktivister kunne opplyse hverandre om stadig nye sider av livet, på samme nivå. Strukturen var likevel ikke helt flat. Den ble stramt styrt av en journalist.

Siden bladet utkom med åtte nummer i året dreide det seg selvfølgelig ikke om noen reell samtale, men om en iscenesettelse. Et trykt tidsskrift er en ekstrem form for makt/avmaktstruktur. Redaktøren ønsket å skape en dialog innenfor det han kalte ”Hverdag-familien”.⁵¹³ Som i de fleste andre familier var makta skjevt fordelt også her. I dette tilfellet satt det verken en eier eller en forening over redaktøren. Folkeopplysningens paternalisme og organisasjonssamfunnets formelle demokrati var erstattet av et redaksjonelt enevelde.

Enhver maktstruktur trenger en legitimering for å være stabil. I Hverdags tilfelle kunne redaktørens nærmest ubegrensede makt bare legitimeres med et tilsvarende opphøyd formål. Det var ikke vanskelig å finne. Hverdag kjempet rett og slett den gode strid, for det gode samfunn og det gode liv, basert på ærlighet, forståelse og likestilling, frigjort fra fordømmenes åk. Ingen kunne kritisere noe slikt. I hvert fall ikke uten å bryte ut av Hverdag-familien.

Hverdags uttrykk for det personlige brøt med en rekke etablerte konvensjoner. Det personlige hadde allerede rikelig plass i offentligheten. Det ble eksponert i masseopplag gjennom ukepressen. Når det personlige eller private skulle blottlegges i offentligheten, ble det underlagt stramme sjangerkonvensjoner, nært knyttet til triviallitteraturen og den religiøse bekjennelsestradisjonen. I tillegg var diskursen sterkt kjønnet, og gjennomgående oppfattet som kvinnelig. Hverdag frikoplet den personlige bekjennelsen fra denne diskursen, og koplet den i stedet til et utvidet begrep om det politiske. Dette markerte bladet ved å oppsøke tabuområder og behandle dem på nye måter, inspirert av en kombinasjon av akademisk tilnærming og frihetlige venstrepolitiske tradisjoner.

Tonen ble slått an i åpningsnummeret om kjærlighet. Kjærlighet ble framstilt som noe det var vanskelig å snakke om. Det var ikke akkurat innlysende, siden mediene var fylt til randen av kjærlighetshistorier. Budskapet var selvfølgelig at Hverdag ville snakke om kjærlighet på sin egen måte. Diskursen skulle endres. Nummer tre i 1977 handlet om kreft. Også kreftdiskursen var i endring. Hverdag krevde åpenhet rundt sykdommen, og hovedartikkelen var skrevet av Berit Eriksen. Hun hadde fått Narvesenprisen året før, blant annet for sin sterkt personlige kreftbok.

To nummer senere var Hverdag kommet fram til homofilien, et tema bladet aldri siden skulle forlate. Nummeret het ”Homofili og homofobi”. Det var laget i samarbeid med Det norske forbundet av 1948, de norske homofiles organisasjon. Den eneste akademikeren som bidro var

⁵¹² Hverdag nr 1 1977

⁵¹³ Hverdag nr 4 1978

psykiatriprofessoren Astrid Nøklebye Heiberg, som skrev at homofili ikke var en sykdom. Resten av året tok Hverdag opp avvik som kriminalitet og galskap. Det eneste nummeret som avvek fra dette var et temanummer om normal seksualitet. Også dette nummeret sprengte det normales normale rammer. Det var fylt med kunstfotografier av nakne barn som utforsket kroppen, hentet fra en bok som ble utgitt på det radikale Pax forlag.⁵¹⁴

Hverdag vekslet mellom å fortelle om enkeltskjebner og å angripe samfunnets sentrale institusjoner med utgangspunkt i samfunnsvitenskapen. I 1978 kom et nummer som het ”Diagnose: Skoleverk” med undertittelen ”Fordumming. Undertrykking. Passivisering. Rangering.” Det var et frontalangrep på det norske skolesystemet. Ved siden av intervjuer med skolekritikere som Mosse Jørgensen, inneholdt det et konsentrat av rapporten til regjeringens eget ungdomsutvalg.⁵¹⁵ Samfunnskritikken var altså bygd på en offentlig utredning, bestilt og betalt av staten selv.

Sinnets Helse hadde opprinnelig et motto som sprang ut av den mentalhygieniske paternalismen: ”Bladet for folk som har med mennesker å gjøre”.⁵¹⁶ Hverdag beholdt mottoet i halvannet år. Mot slutten av 1978 ble det endret til ”Bladet som skriver om det vi snakker for lite om”.⁵¹⁷ Det var en individualisert variant av journalistikkens avsløringsoppdrag.

Samtidig som Hverdag angrep etablerte hierarkier, skapte bladet nye. Det skjedde særlig ved å etablere fiendebilder. Fiendene var i hovedsak institusjoner koplet til statsapparatet, som byplanleggere, skoleverket, kriminalomsorgen og ”psykiatrien”. Hvordan disse institusjonene eller fagtradisjonene var organisert, og hvilket forhold de hadde til statsapparatet ble ikke diskutert. De var rett og slett representanter for et menneskefiendtlig system.

Når man ser alle disse trekkene ved tidsskriftet Hverdag samlet, blir det tydelig at Terje Gammelsrud representerte en tidlig, venstreorientert og sosialpolitisk variant av den yrkesideologien Olofson kalte *journalismen* i 1994:

Det rör sig om en egenartad blandning av elitism och populism. Journalistens förmåga att genomskåda makthavarna blir avgörande för demokratin. Folket både upphöjs och misstros. Journalisten har folkets uppdrag att nå och förmedla den kunskap som folket inte förmår finna på egen hand.⁵¹⁸

Hverdag ville avsløre for å bidra i den gode strid. Frigjøringen skulle skje ved å avdekke en skjult sannhet, som leserne i mange tilfeller bar inne i seg selv. Journalisten sto som kontaktledd mellom den skjulte kunnskapen som måtte forløses på vegne av det hjelpeløse folket, som var fanget i et nett av konvensjoner. Folket var både opphøyd, fordi det satt inne med den unike erfaringen som skulle avsløres, og avmektig fordi det ikke klarte å formidle sin egen erfaring på den rette måten. Journalisten måtte dermed tre inn i dobbeltrollen som maktspråkets fortolker

⁵¹⁴ McBride, Fleischhauer-Hardt og Høigaard 1981

⁵¹⁵ Ungdomsutvalget 1978

⁵¹⁶ Sinnets Helse nr 1 1975, Hverdag nr 1 1977

⁵¹⁷ Hverdag nr 8 1978

⁵¹⁸ Olofsson: *Journalistene, en moderne fortolkningselite* i Edwardsen og Petersson 1994 s. 31

og de maktesløses frigjørere. Hverdag skilte seg fra den politiske avsløringsjournalistikken ved å konsentrere seg om vårt indre, om fordommene og velferdsstatens mangler.

Terje Gammelsruds brudd med Mental Barnehjelp var et viktig ledd i utviklingen av en slik posisjon. Det tette båndet mellom medlemsblad og organisasjon har vært et særtrekk ved de folkelige organisasjonene i Norge, siden de begynte å gjøre seg gjeldende på midten av 1800-tallet. Den Norske Fagpresses Forening ble opprettet i 1898, og er Norges eldste presseorganisasjon.⁵¹⁹ Bladene har også vært et nøkkelledd i folkeopplysningstradisjonen. I slike blader er redaktørens frihet begrenset av foreningens formål. Gammelsruds virksomhet i Sinnets Helse og Hverdag brøt med alt dette. Bruddet skjedde med forhandlingshjelp fra Norsk Journalistlag.⁵²⁰ Skildringen av den idealistiske redaktøren som hadde brutt med organisasjonen for å lage sitt eget blad på soverom og kjøkkenbenk, sto sentralt i begrunnelsen for å tildele ham Narvesenprisen.

Dette vakte begeistring i hovedstadens radikale journalistkretser. Umiddelbart etter at Hverdag kom med sitt første nummer ble bladet nominert både til Narvesenprisen og Hirschfeldprisen. Nominasjonsbrevet liknet et opprop, og må ha gått på rundgang mellom avisredaksjoner i Oslo. Det var datert mars 1977, og ble til slutt undertegnet av elleve journalister fra syv redaksjoner. Brevet viser at nominasjonen skjedde på et klart pressepolitisk grunnlag, og brukte uttrykket profesjon:

”Sinnets Helse,” av mange sett på som det gledeligste som har hendt på tidsskriftfronten på mange år, ble under Terje Gammelsruds redigering, ikke bare en triumf for alle som tror på ”dybdejournalistikk” – å sette seg ordentlig og grundig inn i stoffet, for deretter å jobbe hardt med lesbarhet og popularisering. Tidsskriftet ble også en triumf for alle som slåss og arbeider for presseyrkets anseelse, for respekten for en profesjon.⁵²¹

Gammelsrud fikk prisen først året etter. Prisen for 1976 gikk til Berit Eriksen.

Da Hverdag fikk Narvesenprisen var det en hyllest til idealet om journalistisk autonomi. Redaktøren i bladet opererte som en fri aktør med alle fullmakter. Han var ikke styrt av noen utenforstående eiere. Han plasserte både akademikere og organisasjoner på nivået under redaktøren. Fra sin opphøyde posisjon sto han fram som den enkeltes venn og individets frigjørere. Dette var selve sinnbildet på den frie, uavhengige journalist som kjempet den gode strid. I den delen av festtalen som ble referert i Journalisten ble nettopp den selvstendige etableringen trukket fram.

Vi har villet hedre Gammelsrud, og med det også hans medarbeidere, for den innsats det er å klare å sette i gang et nytt blad uten andre ressurser enn eget pågangsmot, sitt talent, og vilje til kvalitet.⁵²²

⁵¹⁹ <http://fagpressen.no/id/2861.0> besøkt 15-06-2011

⁵²⁰ Brev til Norsk Presseforbund datert mars 1977. PA 835 Ha-0102

⁵²¹ Brev til Norsk Presseforbund datert mars 1977. PA 835 Ha-0102

⁵²² Journalisten nr 4 1978

Siden Hverdag var et tidsskrift, var bladet et særstykke i Narvesenprisens vinnerrekke. Prisen var likevel en viktig pressepolitisk markør. Bladet viser hvordan idealet om den journalistiske autonomien ble koplet til syttitallets radikale bølge, og innebar et brudd med organisasjonssamfunnet.

Gammelsrud var så uavhengig at han også kritiserte pressen. Det skjedde samtidig som han mottok norsk presses høyeste utmerkelse. Temahefte nummer 3/1978 var et temahefte om journalistikk, med tittelen ”Informasjon eller spekulasjon?”. Det meste av innholdet var hentet fra en studentoppgave i journalistikk, som kritiserte dekningen av den såkalte ”Torunn-saken”, en mordsak i Trondheim.⁵²³ Denne saken er i ettertid kjent som Fritz Moen-saken, hvor den handicappede Moen ble uskyldig dømt for dobbeltdrap.⁵²⁴ Her fyrte Gammelsrud av en bredside mot løssalgjournalistikken:

Vi tør påstå at løssalgavisenes salgssuksesser med sine sex- og voldsreportasjer ikke kan ses som uttrykk for at folk har noe egentlig behov for å lese likt stoff. Sex- og voldsstoffet selger godt fordi massemedia gjennom en nærmest kollektiv suggestion av oss, har klart å innsnevre vår oppmerksomhet og fått oss til å tro at vi både har glede av og at det er viktig å følge med i utbroderte reportasjer om ran, voldtekt og mord.⁵²⁵

En slik kritikk var verken ny eller original. Gammelsrud gjorde seg til talsmann for en tradisjonell ansvarlighetsideologi på presseområdet. Hans syn var det samme som hadde preget partipressen: Pressen skulle være idealistisk og opplysende, og påvirke sine lesere. Han ønsket bare et annet mål, og han ville styre ferden selv.

Hverdag fikk sin pris bare noen måneder før skandalebladet Se og Hør ble lansert i Norge. Det viser at norsk presse var en svært sammensatt fenomen også på 1970-tallet. Den journalistiske praksisen var mangfoldig, og journalistiske ærespriser hadde liten innflytelse på den mer spekulative delen av bransjen.

Heller ikke tidsskriftet Hverdag vokste inn i himmelen. I følge priskomiteén drev Gammelsrud redaksjonen fra soverommet. Etter ble mer og mer av stoffet hentet fra samme sted. I 1984 ble bladet Hverdag nedlagt, og gjenoppsto som ”Cupido- bladet for kåthet og glede”, med et temahefte som var viet ”kåthetens psykologi og fysiologi.”⁵²⁶ Cupido ble lansert med et manifest, hvor bladet ble presentert som Norges første seriøse erotiske magasin. Også dyrkingen av kroppens vellyst skulle legitimeres med en formålsparagraf om å tjene det gode:

Hverdags Cupido er et seksualpolitisk og journalistisk blad som både er samfunnskritisk og kritisk til inngrodde meninger og holdninger om hva som er riktig og galt for kropp og sjel.⁵²⁷

⁵²³ Bjerke 1978

⁵²⁴ Mæland 2007

⁵²⁵ Hverdag nr 3 1978 s 2

⁵²⁶ Veian 2009 s. 1

⁵²⁷ Veian 2009

Krigsminner (1978)

Narvesenprisen for 1978 gikk til en langt mer tradisjonell type journalistikk enn Hverdag. Hans Melien fra Adresseavisen hadde intervjuet fjorten ulike personer om deres egne krigsopplevelser. Juryen uttalte:

Når en leser disse intervjuene i sammenheng, blir en slått av at intervjueren må ha en særdeles god evne til å vinne tillit, til å være en god lytter, fordi tankene her er formidlet på en særlig direkte måte. Vi opplever de 14 som forskjellige mennesker. Det hender jo at intervjueren selv gjennom språk og vri selv preger et intervju, men her var det ikke slik.⁵²⁸

Denne prisen var altså både tradisjonell og tidstypisk. Den behandlet det stadig tilbakevendende temaet krigsminner. Serien var laget av en journalist som dyrket en tilbaketrukket form. Samtidig ble krigshistorien fortalt gjennom individportretter. Også den politiske dramatikken som preget et helt samfunn ble presentert gjennom personlige dramaer.

Første fotograf (1979)

Prisen for 1979 gikk til Rolf M Aagaard i Aftenposten. Dette var første gang prisen gikk til en pressefotograf. Aagaard hadde arbeidet i A-magasinet fra 1970, og hadde dermed tilgang til et av de papirmediene som utnyttet den nye offsetteknikken aktivt. Offsetteknikken som ble innført rundt 1970 gjorde det mulig å gi pressefotografiet en sentral plass i presentasjonen av stoffet, men det tok et helt tiår før dette resulterte i en pris.

Aagaard var ikke bare en glimrende fotograf. Han var også en fremragende reisereporter. Slik kombinerte han det billedorienterte uttrykket med en internasjonal orientering. I sin tale sa Presseforbundets formann Jon Arnøy da prisen ble delt ut på Norsk Redaktørforenings årsmøte:

(...) Men fotojournalistikken har til denne dag ikke vært på den eksklusive Narvesenliste for fremragende journalistikk.

Men nå kommer den!

Fotografene spiller en stadig større rolle i redaksjonenes liv. De tar gode bilder. De inspirerer den skrivende journalist. De stimulerer alle ledd som skal arbeide med stoffet fram til den ferdige avis. Og framfor alt: De illustrerer for leserne hva ingen klarer å fortelle med ord.⁵²⁹

Det var en presis beskrivelse av pressefotografens betydning for avisuttrykket på slutten av 1970-tallet. Samtidig ga Presseforbundet klart uttrykk for at denne prisen tilhørte kategorien unnlåtelsessynder som blir gjort god igjen, ved å velge en fremragende representant for en journalistgruppe som skulle fått prisen for lenge siden. Her var begrunnelsen nesten nøyaktig den samme som da avistegnerne Gøsta Hammarlund og Henry Imsland fikk Narvesenprisen for 1955 og 1958. Forsinket heder til billeduttrykk var også en tradisjon.

⁵²⁸ Journalisten nr 5 1979

⁵²⁹ Journalisten n 4 1980

Dobbeltvinneren Arne Skouen (1980)

Den første vinneren av Narvesenprisen på 1980-tallet var Arne Skouen. Han fikk den ”for fremragende innsats som journalist gjennom mange år, og særlig for spalten ”Ytring”.⁵³⁰ Han hadde fått Hirschfeldprisen for 1958, og ble dermed den andre som vant begge de to største journalistprisene i Norge. Den første var Erik Bye.

Skouen var også en av de mange som fikk prisen for lang og tro tjeneste. Denne typen priser var på retur i 1980. Skouen hadde publisert sin faste spalte Ytring i Dagbladet fra 1971. Prisen ble utdelt da den feiret ti års jubileum. Det hadde kommet tre samlinger av ytringer i bokform. Spalten ble publisert fram til oktober 1983, og Skouen har selv oppgitt at han publiserte 2850 ytringer.

Skouens forbilde var den liberale amerikanske spaltisten Samuel Grafton.⁵³¹ Grafton var kjent for den syndikaliserte spalten ”I’d Rather be Right”. Spalten kan føres helt tilbake til Skouens ”Skinnbrev” som han skrev under psevdonymet Bjørn Stallare under krigen. Tittelen Ytring hadde han først lansert i VG.⁵³²

Da Norsk Presseforbunds formann Jon Arnøy delte ut prisen, la han spesielt vekt på at Skouens ytringer kombinerte politisk brodd med litterære kvaliteter.:

Når du i dag blir tildelt den pris som henger høyest i norsk presse, skjer det verken fordi (sic) Narvesen-komiteen har tatt hensyn til om den ene eller andre leser har vært enig eller uenig med deg. Men vi må alle konstatere at du har engasjert dine lesere på en måte som få andre journalister – om noen – i Norge har hatt gleden av.⁵³³

Skouens ytringer vekslet systematisk mellom hard politisk kritikk og presise detaljer. Det kunne få en voldsom effekt. Som i denne skildringen av offentlig tortur i Dacca etter krigen mellom India og Bangladesh:

Newsweek er kilden, bladet rapporterer om torturen av fanger på veddeløpsbanen i Dacca, for 5000 tilskuere, med levende mennesker som bajonettsekker for soldater. Da øvelsene var over og soldatene gjorde seg klare til å gå, sprang en liten gutt inn på plassen og kastet seg ned på bakken inntil ett av ofrene. Newsweek fortsetter:

Soldatene snudde og begynte å sparke og slå guttungen, de brukte riflekolbene på ham. Mens han lå og vred seg på marken, trengte tilskuerne framover, og han ble trampet til døde.

Slikt kan vel ikke hende hos oss, selv om hatet brenner hett nok?

Gå varsom i dørene, vi er mennesker vi også, og dette er menneskers verk. Det er i vår kulturkrets tropper blir spesialutdannet som torturister, de sendes på spesialoppdrag som krigens teknikere. Det skjer blant *våre* allierte. Vi er alliert med torturen. Vi godkjenner den.

⁵³⁰ Journalisten nr 6/7 1981

⁵³¹ Skouen 1996 s. 253

⁵³² Skouen 1996 s. 252

⁵³³ Journalisten nr 6/7 1981

Og det var i vår egen krig torturistene fikk sjansen, norske borgere som var døpt og konfirmert og kirkelig vidd. Det er ikke lenge siden jeg møtte en av dem på gaten, han hadde press i buksene og bar dokumentmappe. Pen mann, ikke lenger fengselsblek.⁵³⁴

Dette sitatet er såpass fyldig for å vise hvordan Skouen kombinerte inntrykk fra svært ulike kilder for å få fram det han ønsket. Sitatet med den brutale skildringen er hentet fra det amerikanske nyhetsmagasinet Newsweek, og brukte den klassiske show don't tell-retorikken. Den har sterk effekt hvis detaljene er grusomme nok. Så slo Skouen brått om til våre hjemlige torturister. Som fortsatt gikk iblant oss. Resultatet ble en avgrunnsdyp ironi: Vi skal ikke tro på den norske godheten og idyllen, slik den ser ut på overflaten.

Sansen for detaljer som tilsynelatende er betydningsløse er et trekk ved viktige retninger i poesien. Skouen brukte dette grepet konsekvent, både når han fortalte om grusomheter og når han dyrket det tilsynelatende betydningsløse:

Bislet bad vil jeg besynge. (...)

Smellet av seteklaffen som faller ned og stenger bakdøren i garderobens celle, hvor lenge er det siden jeg hørte det ordentlig? Nå gir jeg meg til å beundre den genialt enkle konstruksjonen av garderobens halve kvadratmeter, med trallverket på golvet, fiberløperen utenfor. De samme hvinene fra svømmehallen, som kommunale terneskrik under glasstaket, jeg har hørt dem i nesten femti år, men nå hører jeg dem bedre enn på lenge.⁵³⁵

Skouen ble intervjuet over flere sider i Journalisten da han mottok prisen i 1981. I dette intervjuet la både Journalistens intervjuer og den intervjuete journalisten vekt på prisvinnerens spesielle kombinasjon av stridbarhet og skrivekunst:

Ytringene hans kan være beinharde. Det er ikke tilfeldig at mang en kollega kaller kontoret vi sitter i for grillkjøkkenet.

-Hender det du tar for hardt i, er det noe du skulle ønske uskrevet?

Han ser rett på meg når jeg svarer:

Nei.⁵³⁶

En stor del av Skouens kommentarer var rendyrket politisk kommentarjournalistikk. I hele Narvesenprisens tid hadde pressen vært full av politiske kommentarer. Mange av dem var skrevet av pressens fremste skribenter, men ingen av dem fikk noen pris for å tjene partiet. Skouen fikk derimot norsk journalistikks høyeste utmerkelse for sine politiske kommentarer, i en periode da partipressen var i full oppløsning. Dette kan henge sammen med at Skouen aldri var partienes mann. Han var sin egen herre, og han var egen. Han inntok en retoriske posisjon han hadde lært ved å studere amerikansk journalistikk på nært hold under og etter krigen. Han benyttet seg ikke av en tradisjonell politisk retorikk, og filtrerte konsekvent sine politiske resonnementer gjennom personlige opplevelser. Slik opptrådte han også da han ledet sin store, politiske kampanje for de handicappede. Han fortalte åpent at det som utløste engasjementet var skjebnen til hans egen datter.

⁵³⁴ Skouen 1973 s. 54

⁵³⁵ Skouen 1973 s. 60

⁵³⁶ Journalisten nr 6/6 1981

Det betyr ikke at Arne Skouen framsto som en som kjempet for egeninteresser. Han argumenterte moralsk og allmenngyldig for rettferdighet. Slik sto han fram som journalistikkens ubøyelige ridder, som kjempet mot all urett og bar en rose i skjoldet. Dette var et journalistisk topos som stemte godt overens med kravet om journalistisk autonomi.

Slik pekte prisen til Skouen både bakover og framover. Arne Skouen hadde en enestående karriere som pressemann, forfatter, filmregissør og polemiker helt fra trettitallet. Samtidig kunne han tjene som et forbilde for unge journalister som dyrket uavhengighet i den nye tid, gjennom sin blanding av skrivekunst og stridbar individualisme.

Rekstensaken og den undersøkende journalistikken (1981)

John O. Egeland og Erling Borgen fikk Narvesenprisen for 1981 for dekingen av Rekstensaken. Presseforbundets formann Kåre Westlund markerte at han belønnet noe nytt da han delte ut prisen 24.3.1982:

Narvesen-komiteen har i år funnet det riktig å dele prisen mellom to journalister hvis arbeidsmetoder nær sagt er beslektet med arkeologens. (...) Det er det vi i dag kaller ”undersøkende journalistikk”, og som langt på vei baserer seg på de samme arbeidsmetoder som forskningen benytter seg av, med prøving og feiling før alle brikkene faller på plass.⁵³⁷

Borgen og Egelands pris var den første som ble beskrevet som ”undersøkende journalistikk”. Begrepet stammer fra 1970-tallet. Den amerikanske journalistorganisasjonen Investigative Reporters and Editors (IRE) lanserte det for å ta vare på tradisjonen fra den kritiske journalistikken etter Watergateskandalen i 1975.⁵³⁸ Begrepet ble først diskutert i Norge i en bok av journalistlæreren Audun Bakke i 1977.⁵³⁹

Rekstensaken dreide seg om jakten på, og avsløringen av, skipsreder Hilmar Rekstens skjulte utenlandsformue. Den bergensbaserte rederen hadde forsøkt å bygge opp verdens største tankskipsflåte tidlig på 1970-tallet. Han opererte med skyhøy risiko og fikk enorm fortjeneste på spotmarkedet. Da tankmarkedet brøt sammen etter oljekrisa i 1973/74, slo Rekstens risikoprofil tilbake på hans eget rederi med full kraft. Han hadde kontrahert en rekke større skip, blant annet fra Akergruppen, som var kontrollert av Fred Olsen. Nybyggene måtte kanselleres. Dette førte til et kostbart oppgjør med Aker, som tømte Rekstens rederi for kapital. Midt på syttitallet var Hilmar Reksten teknisk konkurs. Driften ble omorganisert, og Reksten fratatt styringen. Rederiet ble drevet videre av adoptivsonnen Johan Reksten.⁵⁴⁰

Krisa rammet store deler av norsk skipsfart. Myndighetene regnet krisa som en forbigående konjunkturedgang, og valgte å skyte inn store midler for å unngå fullt sammenbrudd i både rederiene og norske verft. Finansminister Per Kleppe fra Arbeiderpartiet tok initiativet til å opprette Norsk Garantiinstitutt for Skip og Borefartøyer. Det ga statlige garantier til skipsverft

⁵³⁷ Journalisten nr 4 1982.

⁵³⁸ <http://www.ire.org/about/> besøkt 13-08-2012

⁵³⁹ Bakke 1977

⁵⁴⁰ Ilner 2006 s. 234

og redere som hadde skip under bygging. Kredittrammen var på fire milliarder.⁵⁴¹ I perioden 1976-1978 fikk Rekstens rederi garantier for ca. 750 millioner kroner fra instituttet. Dette reddet rederiet.

Det dukket opp påstander om at Reksten hadde en skjult utenlandsformue. Det ble kjent fordi flere av Reksten syv barn fra to ekteskap bare hadde fått andeler i en liten, offisiell fellesformue.⁵⁴² De var misfornøyd med å bli avspist med smuler, og lekket opplysninger til myndighetene og utvalgte journalister. En av disse var Erling Borgen i Arbeiderbladet.⁵⁴³ Påstandene gikk ut på at Reksten disponerte en hemmelig trust.⁵⁴⁴

Hvis dette var riktig, hadde Reksten ført både staten og Akergruppen bak lyset. På initiativ fra Akergruppen ble det derfor satt i gang en stor, kostbar prosess for å finne Rekstens formue. I juni 1976 ble det reist tiltale mot Hilmar Reksten for skattesvik, valutavindel og mulig kreditorsvik.⁵⁴⁵ I desember 1979 ble han frifunnet på alle vesentlige punkter, men dømt til å betale en bot for å ha unnlatt å oppgi 13 millioner.⁵⁴⁶ Da var Reksten alvorlig syk. Han døde av kreft 1. juli 1980.

Reksten var populær i hjembyen, og hadde sterk støtte i bergenspressen. Han var oppkomling i rederstanden, og kjent for å behandle sjøfolkene sine svært godt. Han ledet også det første styret for Festspillene i Bergen.⁵⁴⁷ Da han ble frifunnet i desember 1979 ble dommen feiret i Bergen. Påtalemyndigheten var bekymret, for det var innledet etterforskning mot en rekke norske redere.⁵⁴⁸

Etter dette mente mange pressefolk at det var på tide å slutte å skrive kritisk om Reksten.⁵⁴⁹ Skipsrederens advokater forberedte injuriersøksmål mot NRK og Dagbladet, mens VGs Pedro tegnet en karikatur der en skipsreder ble dømt til tre gangers omtale i Dagsrevyen.⁵⁵⁰

Erling Borgen og John Olav Egeland valgte i stedet å innlede et tett samarbeid for å komme til bunns i saken. Borgen arbeidet først i Arbeiderbladet, og fikk stipend fra Norges Rederforbund til å studere shippingspørsmål i 1977 da han begynte å dekke fagfeltet. Det var ingen andre i avisen som kunne noe om shipping, selv om den var offisielt organ for en regjering som hadde etablert Garantiinstituttet med en kredittramme på fire milliarder.⁵⁵¹ Borgen gikk over til NRK Dagsrevyen i 1979. Johan Olav Egeland hadde skrevet om shipping i Dagbladet siden midten av 1970-tallet.⁵⁵²

⁵⁴¹ Stensrud 1983 s. 102

⁵⁴² Reksten hadde selv seks barn, og adopterte sin andre kones to barn. Den eldste sønnen døde i 1957.

⁵⁴³ Borgen 1981 s. 130

⁵⁴⁴ Dagbladet 06.12.1980 og 27.03.1981

⁵⁴⁵ Stensrud 1983 s. 135

⁵⁴⁶ Ilnér 2006 s. 248

⁵⁴⁷ Ilnér 2006 s. 159

⁵⁴⁸ Dagbladet 19.12.1976

⁵⁴⁹ Borgen 1981 s. 163

⁵⁵⁰ Borgen 1981 s. 79

⁵⁵¹ Borgen 1981 s. 130

⁵⁵² Dagbladet 01.06.1976

Borgen begynte dekningen av Rekstensaken i Dagsrevyen med tre store TV-reportasjer sommeren 1979. I alle disse reportasjene stilte han spørsmålet om hvem som eide det mystiske rederiet Palmerston, som hadde kjøpt Erling Dekke Næss' skipsflåte noen år tidligere. Reportasjene presenterte sterke indisier på at den reelle eieren var Hilmar Reksten. Videre viste han at Hambros Bank antakelig var en aktiv medspiller for Reksten. Reportasjene var utformet som en internasjonal jakt på eierskapet i Liberia, London og Norge. Dette var en aktiv, undersøkende tilnærming til konfliktfylt stoff som var ny i Dagsrevyen. Borgen kunne imidlertid ikke presentere noen sikker konklusjon i reportasjene. De fungerte som en form for kritisk folkeopplysning om rederinæringens lukkede verden, som NRK aldri før hadde behandlet på en så nærgående måte. Disse reportasjene var uttrykk for en mer pågående redaksjonell politikk fra den nye dagsrevysjefen Eivind Otto Hjelle.⁵⁵³

Borgen fulgte opp ved å lage en serie om norske skipsrederes teknikker for å flagge ut deler av flåten. Han klarte blant annet å komme inn i arkivene i et av skatteparadisene og filme arkivboksene, men fikk ikke lov til å åpne mappene.⁵⁵⁴ Samtidig publiserte Egeland en serie artikler i Dagbladet, som brakte ny informasjon om Rekstens oppkjøp til offentligheten. Artikkene var uhyre detaljerte redegjørelser for de kompliserte finansoperasjonene som både Egeland og kreditorene mente var gjennomført for å skjule utenlandsformuen.⁵⁵⁵

I 1980 var det klart for alle at krisa i skipsfarten var permanent. Garantiene reddet ikke de kriserammete rederiene, og staten måtte ta store tap. En rekke andre skipsredere hadde problemer, og det var flere rettssaker i bransjen.

Ved en skiftesamling i november 1980 ble Rekstens dødsbo slått konkurs. De største kreditorene var Akergruppen og staten. Advokatene Jens Kristian Thune og Kristian Roll ble oppnevnt til bobestyrere, og begynte jakten på Rekstens skjulte utenlandsformue. Bostyret hadde både penger og juridiske virkemidler til rådighet som journalistene ikke rådde over, og de innledet et tett samarbeid med Borgen og Egeland. Bostyret avslørte Rekstens nettverk av hemmelige stråselskaper gjennom en rekke aksjoner i det britiske rettsapparatet, og Borgen og Egeland hadde umiddelbar tilgang til funnene.⁵⁵⁶ 6. desember 1980 kunne Dagbladet for eksempel fortelle detaljert om innholdet i et rettsavhør hvor Rekstens sønn Audun Reksten bekreftet farens hemmelige fond.⁵⁵⁷

Et annet eksempel på det tette samarbeidet var Borgens intervju med Audun Reksten i Dagsrevyen 26. mars 1981. I intervjuet bekreftet Hilmar Rekstens sønn at alle anklagepunktene mot faren var korrekte. Det ble gjort på initiativ fra Audun Rekstens advokat Alf Nordhus. Borgen fikk samtidig tilgang til alle Audun Rekstens dokumenter. Borgen avtalte intervju med Reksten, og klarerte sendetidspunktet med Thune. Intervjuet ble først sendt etter at Reksten

⁵⁵³ Bastiansen 2011

⁵⁵⁴ For detaljert gjennomgang av reportasjene se Bastiansen 2011 s. 71

⁵⁵⁵ Dagbladet 22. og 29.10. 1980

⁵⁵⁶ Dagbladet 04.12.1980

⁵⁵⁷ Dagbladet 06.12.1980.

hadde beediget en fyldig erklæring om forholdene i skifteretten. Dagen etter var intervjuet førstesideoppslag i alle større aviser. To dager etter kunne bostyret fortelle at de hadde inngått forlik med Hambros Bank, som brakte 220 millioner kroner fra utenlandsformuen tilbake til boet. Intervjuet med Audun Reksten i Dagsrevyen foregikk altså på premisser lagt av bostyret og Rekstens advokat. Borgen respekterte også en sperrefrist fastsatt av bostyret.⁵⁵⁸

Borgen og Egeland fikk Narvesenprisen etter forliket med Hambros Bank. På dette tidspunktet trodde mange at Rekstensaken var over, men saken verserte ennå i 18 år. I 1990 ble det forlik med familien.⁵⁵⁹ Det endelige forliket med Hambros bank kom i 1995.⁵⁶⁰ En rettsvist mellom staten og Rekstens arvinger om Rekstens kunstsamling ble avsluttet i 1999.⁵⁶¹

Rekstensaken er beskrevet i bokform av både Borgen og Thune, i tillegg til dokumentasjon i to offentlige granskingskommisjoner. Ingen av disse framstillingene levner noen tvil om at det var bostyret som skaffet bevisene for at Reksten hadde gjemt unna utenlandsformuen. Bare bostyret hadde ressursene og de juridiske fullmaktene som trengtes for å avsløre det hemmelige nettverket.

Borgen og Egelands journalistiske nybrottsarbeid gikk derfor ikke først og fremst ut på at de fant fram til ny informasjon som avslørte Reksten for myndighetene. Det nyskapende var at de innførte en langt mer aktiv journalistisk holdning til kontroversielle spørsmål enn det var vanlig tidligere. Det førte til en nøyaktigere oppfølging av saken, som var pågående og ikke avhengig av andre instansers konklusjoner. De samarbeidet også på tvers av sine ulike mediebedrifter. Dette kan komme av at begge hadde bakgrunn fra det radikale SF-organet Orientering. Det kritiske blikket på shippingbransjen kan også regnes som en forlengelse av dette engasjementet. De opererte likevel ikke med tradisjonell politisk retorikk. Framstillingsformen var nøytral i språkbruken, og la hovedvekt på å forklare kompliserte forhold. Den politiske sprengkraften lå i presentasjonen av saksforholdene.

Særlig etter at Reksten ble frifunnet representerte deres tilnærming et brudd med en utbredt konsensus i journalistmiljøet. Under rettssaken i 1979 ble de Rekstenvennlige journalistene kalt objektive, av Hilmar Reksten selv. Dommen ble sett på som en mulighet til å avslutte saken.⁵⁶² Borgen og Egelands fortsatte press på saken etter at Reksten var frifunnet, var en form for journalistisk overprøving av rettskjennelsen.

Dette førte til journalistiske nyvinninger. Borgens kritiske reportasjer om shippingmiljøet innførte en ny type reportasjer i Dagsrevyen, som åpnet en lukket verden for allmennheten. Dette markerte statskanalen som en selvstendig journalistisk aktør.

⁵⁵⁸ Borgen 1981 s. 199

⁵⁵⁹ Thune 1991 s. 7

⁵⁶⁰ Ilner 2006 s. 270

⁵⁶¹ Ilner 2006 s. 274

⁵⁶² Borgen 1981 s. 166

Da bostyret begynte sin etterforskning samarbeidet det svært tett med journalistene. Det begynte med at Thune satte seg inn i saken ved å gå gjennom Dagbladets klipparkiv da han ble engasjert som bobestyrer.⁵⁶³ Hver gang bostyret gjorde et større framstøt eller gjennombrudd, ble det dekket i Dagbladet og Dagsrevyen. Store deler av pressedekningen skjedde altså på bostyrets premisser. Gjennom pressedekningen ga journalistene bostyret politisk ryggdekning.⁵⁶⁴

En slik ryggdekning var ikke minst viktig fordi saken var full av latente politiske konflikter, og staten var en viktig kreditor. Prosessen var pinlig for Garantiinstituttet. Instituttets leder Haakon Nygaard hadde beskyttet Reksten. Han ble oppsagt i 1981. Garantiinstituttet var etablert av en regjering fra Arbeiderpartiet i 1975. I 1981 var Arbeiderpartiets ledende politikere ivrige tilhengere av at Rekstensaken skulle etterforskes i sin fulle bredde. Da bostyret framla en foreløpig rapport i juni 1981, reiste Høyres stortingsrepresentant Arne Skauge spørsmål om Arbeiderpartiets handelsminister Halvard Bakke hadde oppfylt opplysningsplikten i 1976. Etter valget i 1981 ble Skauge handelsminister i Willochs regjering, og viste liten interesse for å forfølge saken mot sitt bysbarn. Han unngikk så vidt at det ble reist mistillit mot ham, for ikke å ha oppfylt opplysningsplikten.⁵⁶⁵

Virvaret av kryssende politiske konfliktlinjer var en viktig dimensjon ved Rekstensaken. Det åpnet for at kritiske journalister kunne etablere et topos som uavhengige, kritiske og moralske folkeopplysere, som holdt fast ved viktige politiske spørsmål uten å skjele til politisk taktikkeri. Denne posisjonen inntok Borgen og Egeland.

Fortellingen om av skipsredernes skjulte verden, fylt av vanvittige rikdommer, hadde et eventyraktig preg. I tråd med dette formulerte de to journalistene ”Borgen og Egelands lov for undersøkende journalistikk”: Der fantasien slutter, der begynner Rekstensaken.⁵⁶⁶

Ved å dreie dekningen bort fra den etablerte politiske retorikken og partienes intriger, ble bedømmingen av saken forflyttet til et moralsk univers. Dekningen ble styrt av allmennmoralens krav om at man verken skal lyve eller stjele. Dermed kunne den normative vurderingen av hendelsen flyttes bort fra kommentar plass. Den kunne serveres på nyhetsplass. Konklusjonene ga seg selv, og kunne trekkes av leserne selv.

I Rekstensaken inntok Borgen og Egeland en journalistisk posisjon hvor de fungerte både som anklagere, etterforskere og dommere. Presseomtalen ble også oppfattet som straff. I rettsvesenet har man en eldgammel tradisjon for å skille mellom disse rollene. Den journalistrollen som Borgen og Egeland gikk inn i, etablerte et opphøyd journalistisk topos som forente de fleste av disse rollene på et overveiende moralsk grunnlag.

⁵⁶³ Thune 1991 s. 27

⁵⁶⁴ Thune 1991 s. 81

⁵⁶⁵ Thune 1991 s. 114 ff

⁵⁶⁶ Dagbladet 25.3.1982

Rekstensaken fikk stor betydning. Dommene som gikk i bostyrets favør i London var et ledd i utviklingen mot bedre innsyn internasjonale valutatransaksjoner. I Norge førte den til større åpenhet om økonomi, og ble et referansepunkt i forhold til statlig engasjement i næringsvirksomhet. I pressen førte den til at idealet om kritisk, undersøkende journalistikk ble anerkjent.

Det har stort sett hersket enighet om at Reksten var en svindler, og at frikjennelsen i 1979 bygde på feilaktig grunnlag.⁵⁶⁷ Dette er imidlertid bestridt i to bøker. Kristian Ilners ”Reksten” er en bredt anlagt, positiv biografi.⁵⁶⁸ Arild Haalands ”Reksten-eventyret. En økonomisk tragikomedie i syv akter og en epilog” er en polemisk pamflett. I følge Haaland ble Rekstens utenlandsformue bygd opp i full forståelse med norske valutamyndigheter. Den aller største utenlandsformuen ble paradoksalt nok bygd opp av Fred Olsen, Rekstens motpart i saken. Haaland mente at Reksten-saken demonstrerte manglende likhet for loven.⁵⁶⁹

Da de fikk Narvesenprisen, var Borgen og Egeland nøye med å påpeke at de ikke hadde dementert ett ord av det de hadde skrevet i Rekstensaken. Motstanderne deres i pressen, fra dekningen av rettssaken i 1979, ble derimot uthengt som medløpere som hadde falt pladask i Rekstens svømmebasseng.⁵⁷⁰ Rekstens forsvarere måtte også innrømme i ettertid at prisvinnerne hadde rett.⁵⁷¹

Ved å gi Narvesenprisen til Borgen og Egeland hedret Norsk Presseforbund en form for journalistikk som opphøyer journalisten til en overdommer som opererer på vegne av det ubestridelige gode. Tyngdepunktet i kritikken ble flyttet fra politikken agitasjon og den økonomiske jusens teknikaliteter til allmenmoralens forestillinger om rett og galt. Dette var i samsvar med ånden i den Vær Varsom-plakaten som var vedtatt seks år tidligere. Samtidig stilte et slikt ståsted svært strenge krav til journalistenes faglige standard.

Vårt Land som mediepolitisk markør (1982)

Narvesenprisen for 1982 var også en mediepolitisk markering, men av en helt annen type. Den gikk til Vårt Lands redaksjon i fellesskap

Vårt Land var en frittstående, kristen riksavis, og neppe den første avisen man kunne vente journalistisk fornyelse fra i et tiår preget av etterdønningene etter studentopprøret. Redaktør Thor Bjarne Bore klarte likevel å gjøre Vårt Land til en nyskapende, moderne avis, som både presenterte sitt tradisjonelle stoff på en ny og frisk måte, utga nye magasiner og hadde en humorspalte det gikk gjetord om. Den var kalt opp etter Odins ravner Hugin og Munin. Juryen begrunnet prisen slik:

Ved tildelingen av prisen er det lagt vesentlig vekt på å anerkjenne både faglig dyktighet, utviklingen av nye arbeids- og presentasjonsformer og på den måte

⁵⁶⁷ Oppfatningen har også slått gjennom i Bergens Tidende. Jfr. anmeldelsen av Ilners 2006 i BT 12.09.2006

⁵⁶⁸ Ilners 2006

⁵⁶⁹ Haaland 1996 s. 59

⁵⁷⁰ Dagbladet 25.03.1980

⁵⁷¹ Borgen 1981 s. 209

redaksjonen dekker sitt hovedsaklige stoffområde. Det er også lagt vekt på at denne utviklingen har skjedd med begrensede ressurser økonomisk og redaksjonelt. På denne måten framstår avisen som et eksempel for andre aviser med begrensede ressurser.⁵⁷²

Talen ble holdt av Nils E. Øy, som nå var formann i Norsk Presseforbund. Prisen til Vårt Land fortalte ikke bare om en kristen avis som var i stand til å fornye seg. Den ga et signal til hele pressen om hva man måtte gjøre for å opprettholde avisenes posisjon i det turbulente mediemarkedet tidlig på 1980-tallet. Under Bores ledelse hadde Vårt land økt opplaget med 40 prosent.

For å forstå hva dette betød på dette tidspunktet kan vi gå til en artikkel nyhetsredaktør Einar Eriksen i Bergens Tidende publiserte i Journalisten i januar 1983. Han hadde selv fått Narvesenprisen for Meyersaken i 1964. Eriksen brød seg ikke om partipressens sammenbrudd. Han var bekymret for utfordringen fra nye medier:

(...) elektroniske formidlingskanaler, nærradio, kabel-TV, nær-TV, teledata, video, tekstfjernsyn og satellittkringkasting er realiteter som radikalt bryter med vårt tilvante mediebilde. Vi er i sannhet på terskelen til multimediesamfunnet.⁵⁷³

Bak hans bekymring lå det en ny mediepolitisk situasjon. NRKs kringkastingsmonopol var opphevet gjennom forsøkene med nærradio etter Høyres valgseier i 1981. Snart sto fjernsynet for tur. I stedet for å diskutere norske mediepolitikk mer konkret, valgte Eriksen å referere til en bølge av selvransakelse som hadde gått gjennom amerikansk presse. Han hevdet at den amerikanske pressen mistet både troverdighet og kontakt med publikum på 1960- og 70-tallet. Avisene var fylt av underholdning, og distansert som informasjonskilde av radio og fjernsyn. Papiravisene sto altså i fare for å miste både publikumskontakt, troverdighet og markedsandeler til de elektroniske mediene. Eriksen avsluttet med en appell om å styrke det faglige nivået i papiravisene:

Avgjørende i fremtiden er imidlertid troen på den trykte informasjons muligheter. Det er fundamentet den levedyktige avis må bygge på. Avisen skal være en daglig opplevelse som setter nyhetene inn i sammenheng, gir dem perspektiv. I nyhetens kjølvann følger informasjon, kunnskaper, viten og meningsutveksling.⁵⁷⁴

Eriksen ønsket ikke at avisene skulle overlate informasjonsoppgavene til elektroniske medier. Når det gjaldt innholdet var han konservativ, og advarte mot forflatning og underholdning. Han gikk likevel inn for nyskaping når det gjaldt presentasjonsformer og journalistisk tilnærming. De som skulle gjøre denne jobben var i følge Eriksen den nye generasjonen unge journalister som var på vei inn i redaksjonene, med sin utdannelse, pågående holdning, evne og vilje til analyse.

Prisen til Vårt Land kunne nesten vært bestilt av Eriksen. Avisen var ikke laget av hengehoder på bedehuset, men hadde demonstrert i praksis hvordan en moderne avis skulle utformes. Denne

⁵⁷² Journalisten nr 5 1983

⁵⁷³ Journalisten nr 1 1983

⁵⁷⁴ Journalisten nr 1 1983

Narvesenprisen var tydelig ment til innvortes bruk i bransjen. Juryens begrunnelse kunne brukes som pressepolitisk program:

Avisens ukeoversikter, kommentarer og klippspalter representerte nyskapninger i norsk presse. Avisen har også maktet å bygge opp et bredt tilbud av faste bilag til den daglige avis; som God Helg, Ukeoversikten, radio og TV-bilag, spesialbilag og det internasjonale World Paper.

Avisen har markert seg med uavhengig og spennende journalistikk innenfor sitt hovedfelt, religion og kirkeliv. Denne utviklingen og nye presentasjonsformer på andre stoffområder, har bidratt til at avisen har vunnet nye lesere også utenfor de tradisjonelle målgrupper.⁵⁷⁵

Afghanistanaktivisten (1983)

Narvesenprisen for 1983 understreket idealet om den selvstendige journalist som utfordret overmakten. Prisen gikk til Kjell Gjerseth for en rekke større reportasjer fra Afghanistan, som var invadert av Sovjetunionen i 1979. Juryen uttalte:

Tre ganger har han tatt seg ulovlig inn i landet, og gjennom sine reportasjer har han gitt levende skildringer av motstandskampen. Juryen har lagt avgjørende vekt på at Kjell Gjerseth ved sin journalistiske innsats effektivt har bidratt til å gi et bilde av dette fjellfolkets tapre motstand mot den militære overmakten. Reportasjene er skrevet med stor evne til innlevelse, og Kjell Gjerseth har stadig minnet sine lesere om krigens grusomheter. Det har skjedd i en tid da motstandskampen etter hvert ble mindre og mindre påaktet av massemediene.⁵⁷⁶

Gjerseth kombinerte journalistjobben med en intens politisk aktivisme. Han var utdannet sosiolog, og hadde arbeidet som høgskolelektor. Siden han var medlem i AKP(ml), tok han jobb som arbeider ved støperibedriften Jøtul under partiets proletariseringskampanje. Her ble han streikeleder under den tariffstridige streiken i 1976.⁵⁷⁷ Etter dette var han journalist i Klassekampen, og reiste til Afghanistan flere ganger uten tillatelse fra den sovjetiske okkupasjonsmakten. Det var slett ikke ufarlig. Frilansjournalisten Ståle Gundhus ble drept i kryssild i landet i juni 1982.⁵⁷⁸ I tillegg til å skrive om landet, var Gjerseth også aktiv i solidaritetsarbeidet for å støtte motstandsbevegelsen i Afghanistan. Han var prototypen på den politiske aktivisten man fant i AKP(m-l) og partiets omland: Proletarisert akademiker, politiker, streikeleder, journalist, solidaritetsaktivist og demonstrant. Disse mange ulike rollene dannet en enhet.

Gjerseth var ikke bare modig. Han kunne skrive også. I 1983 ga han ut en roman med handling fra Afghanistan.⁵⁷⁹ Den ble belønnet med Tarjei Vesaas debutantpris i februar 1984.⁵⁸⁰

Prisen til Gjerseth kan virke som en pris for venstreekstremisme. Det var den på ingen måte. Det fiendtlige forholdet mellom Kina og Sovjet førte til at AKP-avisa Klassekampen var intense

⁵⁷⁵ Journalisten nr 5 1983

⁵⁷⁶ Journalisten nr 4 1984

⁵⁷⁷ Skjold 2003 s. 169

⁵⁷⁸ VG 27.7.1982

⁵⁷⁹ Gjerseth 1983

⁵⁸⁰ Aftenposten 29.02.1984

motstandere av sovjetisk utenrikspolitikk. Ingen ante den gangen at borgerkrigen i Afghanistan ville føre til en oppblomstring av ekstrem islamisme. I Afghanistanspørsmålet var Gjerseth helt på linje med en samlet norsk presse. Men han var mer pågående enn de fleste, både som reporter og politisk aktivist.⁵⁸¹

Prisen til Gjerseth kan tas som tegn på at flere utviklingstrekk var i ferd med å løpe sammen. Den viste at den radikale generasjonen fra 1970-tallet var blitt voksen. Den var i ferd med å føre det som var igjen av syttitallets venstreradikale opprør inn i pressens institusjoner, og prege dem ved å levere journalistikk som utkonkurrerte de etablerte. Pressens organisasjoner viste seg å være åpne for bidrag fra ytterste venstre fløy, så lenge det politiske budskapet var spiselig. Prisen viste at også på 1980-tallet var de politiske konstellasjonene i norsk presse sterkt preget av utenrikspolitikken. Samtidig forsterket prisen et velkjent journalistisk ideal. Gjerseth var nok et eksempel på at den selvstendige, uredde utenriksjournalist ble holdt fram som et faglig forbilde. Idealet dyrket han så konsekvent at han ikke engang brød seg om å motta prisen. Han var reist på nye oppdrag utenlands.⁵⁸²

Revirmarkering på Elverum (1984)

Prisen for 1984 var den maksimale kontrast til prisen for 1983. Den gikk til Knut Fjeld i Elverum Nær-TV, som hadde etablert lokalfjernsyn. Det var første gang lokaljournalistikken ble tildelt Narvesenprisen, men det var neppe på grunn av dekningen av forhold i Østerdalen.

Elverum Nær-TV var en ministasjon som sendte over et lokalt kabelnett i Elverum. Den ble ingen økonomisk suksess, og Fjeld var stasjonens eneste redaksjonelle medarbeider. Han skjønnte ikke selv hvorfor han skulle få norsk presses høyeste utmerkelse. Det er vanskelig å se denne tildelingen som noe annet enn en mediepolitisk markering i den turbulente mediesituasjonen tidlig på 1980-tallet. Det der derfor nødvendig å gi en innføring i det mediepolitiske spillet rundt forsøkene med lokalfjernsyn. Uten å kjenne dette blir prisutdelingen uforståelig.

Mens troen på partipressens system forvitret på 1970-tallet, var 1980-tallet konsekvensenes tiår. Det var i dette tiåret de mest dramatiske endringene i eierstruktur og kringkastingspolitikk kom. NRK mistet eneretten til å drive kringkasting, og det ble satt i gang en omfattende ”forsøksvirksomhet” med nærradio og lokal-TV. Den politiske konstellasjonen på Stortinget førte til at de tradisjonelle presse miljøene ble holdt utenfor prøveordningene i nærradio og lokalfjernsyn.

Betegnelsen forsøksvirksomhet var et triks kulturminister Lars Roar Langslet brukte for å dekke over at han utnyttet et smutthull i Kringkastingsloven fra 1980. Det var aldri på tale å gå tilbake

⁵⁸¹ Aftenposten 22.06.1984

⁵⁸² Journalisten nr 5 1984

det gamle etter prøveperioden. Prøveordningen ble heller ikke evaluert før Lov om nærkringkasting ble vedtatt i november 1987.⁵⁸³

NRK hadde hatt enerett til å drive kringkasting siden 1933. I 1971 ble dette utvidet også til å gjelde kabelsendinger. Det var anledning til å gi dispensasjon fra monopolet, men denne skulle praktiseres strengt. Stortinget advarte særlig mot kommersielle sendinger. I ”tvilstilfelle av prinsipiell rekkevidde” skulle saken legges fram for Stortinget.⁵⁸⁴

Våren 1980 vedtok Stortinget en ny kringkastingslov med nesten to tredels flertall. Her ble NRKs monopol fornyet og bekreftet, og forbudet mot reklame ble lovfestet. Kringkastingsmonopolet ble altså konsolidert med solid flertall i Stortinget ett år før det ble oppløst.

NRKs monopol ble angrepet fra to hold. Høyre ville oppheve det av prinsipielle grunner, og innføre reklamefinansiering. Et mediepolitisk utvalg i Høyre hadde i 1980 konkludert med at monopolet burde oppheves.⁵⁸⁵

Kristelig Folkeparti truet monopolet fordi partiet var kritiske til NRKs programtilbud. De ville myke opp monopolet for å la religiøse grupper drive kristelig kringkasting. Partiet ønsket verken kommersialisering eller reklamefinansiering. Venstre og Senterpartiet ville opprettholde monopolet.⁵⁸⁶ SV og Arbeiderpartiet var for fortsatt monopol. Det var dette flertallet som konsoliderte monopolet i 1980.

Rett før Stortinget ble oppløst før stortingsvalget i 1981 la Kristelig Folkeparti, Senterpartiet og Høyre fram felles merknader til regjeringens langtidsprogram. Merknadene skulle legge grunnlaget for et eventuelt regjeringssamarbeid. De inneholdt noen punkter om mediepolitikken som knapt ble lagt merke til, og det var disse som la grunnlaget for endringene i kringkastingspolitikken i 1981/82. Alle de tre partiene sluttet seg til Høyres syn om at andre enn NRK skulle få drive kringkasting. Senterpartiet hadde skiftet syn, og gikk sammen med Kristelig Folkeparti inn for at organisasjoner skulle få drive nærkringkasting.⁵⁸⁷

Arbeiderpartiet tapte valget høsten 1981. Høyre dannet regjering alene, med støtte fra Kristelig Folkeparti og Senterpartiet. De tre partiene var enige om å bryte NRK-monopolet, men uenige om hvordan det skulle gjøres. Det ville derfor bli vanskelig å endre den nye kringkastingsloven som var vedtatt året før.⁵⁸⁸ I regjeringens tiltredelseserklæring kunngjorde statsminister Kåre Willoch at NRK-monopolet skulle mykes opp gjennom forsøksvirksomhet. Organisasjoner skulle få anledning til å lage nærradio og lokalt kabelfjernsyn. Det ville ikke bli lov å finansiere sendingene med reklame. Siden dette ble kalt forsøksvirksomhet kunne reformen iverksettes

⁵⁸³ Halse og Østbye 2003 s. 204

⁵⁸⁴ Johnsen 1993 Johnsen 1993 s. 19

⁵⁸⁵ Halse og Østbye 2003 s. 189

⁵⁸⁶ Halse og Østbye 2003 s. 187 ff

⁵⁸⁷ Halse og Østbye 2003 s. 193

⁵⁸⁸ Johnsen 1993 s. 34

uten lovendring, og uten en opprivende stortingsdebatt som blottla splittelsen mellom regjeringens støttepartier.

16. desember 1981 kunngjorde kulturminister Lars Roar Langslet at 30 foreninger, firmaer og private selskaper fikk dispensasjon til å starte nærradiosendinger på FM-nettet.⁵⁸⁹ Det ble ikke tillatt å sende lokal-TV over eteren, så fjernsynsforsøkene var begrenset til områder med kabeldekning. Tre kabelselskaper fikk dispensasjon til å sende egenprodusert kabelfjernsyn. Elverum Kabel-TV var ett av disse.⁵⁹⁰

Problemet for den etablerte pressen var at Kultur-og vitenskapsdepartementet hadde tatt en prinsipiell avgjørelse om at aviser ikke fikk dispensasjon til å drive verken radio eller fjernsyn i den første forsøksrunden. Det hadde vært 45 aviser blant nærradiosøkerne og 24 blant søkerne om lokal-TV.⁵⁹¹

Prosessen bak tildelingen er inngående beskrevet i en hovedoppgave av Anne Mette Johnsen.⁵⁹² Kompromisset med Kristelig Folkeparti og Senterpartiet forhindret at avisene fikk dispensasjon, siden de var kommersielle foretak.⁵⁹³ Prøveordningen ble derfor forbeholdt organisasjoner. Det ble brukt mange argumenter for å holde avisene utenfor. Ett av dem var at avisene var så profesjonelle at de kunne utkonkurrere organisasjonene. Videre var mange aviser regionale eller nasjonale, og ville neppe lage nærradio. Hvis noen aviser fikk ja ville dette også påvirke konkurranseforholdet mellom avisene.

Reaksjonene var sterke i presseorganisasjonene. Langslets formelle svar kom i et brev, som Journalisten mente var så viktig at det ble trykt i sin helhet på første side. Budskapet hans var at han gjerne ville ha sluppet avisene til, men han skyldte på Arbeiderpartiet og Senterpartiet, som hadde gått mot å slippe til avisene.⁵⁹⁴

Langslet ga imidlertid pressen en liten åpning. I Hedmark hadde avisene Glåmdalen, Østlendingen og Hamar Arbeiderblad opprettet selskapet Hedmark Informasjon for å drive Elverum Nær-TV i kabelnettet på Elverum. Det fikk en av de tre TV-dispensasjonene.⁵⁹⁵ Østlendingen var senterpartiavis, mens de to andre var arbeiderpartiaviser. Det felles sendeselskapet var altså opprettet på tvers av de gamle partigrensene.

Sendingene i Elverum Nær-TV startet i august 1982, og ble drevet av en journalist og en tekniker. De hadde sendinger på mellom en og halvannen time to ganger i uka. Sendingene var fylt med lokalstoff. I kabelnettet måtte lokalsendingene konkurrere med NRK, svensk TV og OTS-sendingene. Det siste var en kommunikasjonssatellitt som sendte reklamefinansierte, engelskspråklige programmer.

⁵⁸⁹ Bastiansen og Dahl 2008 s. 458

⁵⁹⁰ Johnsen 1993 s. 98

⁵⁹¹ Brev fra Lars Roar Langslet til Norsk Presseforbund, gjengitt i Journalisten nr 1 1982

⁵⁹² Johnsen 1993

⁵⁹³ Johnsen 1993 s. 100

⁵⁹⁴ Journalisten nr 1 1982

⁵⁹⁵ Journalisten nr 5 1985

Elverum Nær-TV ble raskt populære. I en undersøkelse fra 1983 viste det seg at 80 prosent så nær-TV minst en gang i uka. OTS-sendingene hadde bare 36 prosent. Prosjektet ble finansiert med en frivillig lisens på 270 kroner. 1900 av kabelnettets 2300 abonnenter betalte lisensen.⁵⁹⁶

Knut Fjeld var stasjonens eneste journalist. Han ble intervjuet i Journalisten nr. 8 1983. Her fortalte han hvordan han arbeidet. Han hadde ikke noe samarbeid med redaksjonene i eieravisene, heller ikke Østlendingen hvor han hadde vært redaksjonssjef. Stoffet var en ekstrem variant av lokaljournalistikk:

Det vi lager kan nærmest karakteriseres som lokale notiser. Den dyptpløyende reportasjeånd har ingen muligheter og kontinuiteten må vi også se bort fra. Jeg har også bevisst lagt meg på en ”snill” linje.

Fjeld valgte konsekvent å ikke utfordre publikum:

Jeg har helt bevisst satset på å presentere seerne for miljøer og personer de kjenner. Det er en enkel filosofi som jeg har drevet rovdrift på. Men det er ingen varig målsetting. Etter et år er den nokså slitt. Men som inngangsplattform har den utvilsomt vært verdifull.⁵⁹⁷

Da intervjuet ble gjort var Fjeld sliten etter ett års drift. Han mente at det økonomiske grunnlaget var for dårlig til å sikre permanent drift. Kabelnettet hadde få abonnenter, og stasjonen måtte gå over til å sende via luftantener hvis den ville nå et stort nok publikum. Det tillot ikke konsesjonen. Den svake økonomien og slitasjen på medarbeiderne ble Elverum nær-TVs bane. I desember 1984 ble Elverum nær-TV nedlagt. Tre måneder senere, i mars 1985, fikk den Narvesenprisen. Priskomiteén begrunnet det slik:

Programmene har levd opp til de journalistiske kriterier som pressen setter høyt. I den nye mediesituasjonen har dette en viktig normgivende virkning for den videre utvikling av lokal kringkasting i Norge.

Lokalfjernsyn må skapes med enkle hjelpemidler, særlig så lenge det ikke er gitt adgang til dekkende finansiering fra myndighetenes side. Knut Fjeld har klart dette på en mesterlig måte. Han har overført de beste tradisjoner i vår lokaljournalistikk til TV-kanalen. Han har vært en veiviser.⁵⁹⁸

Prisvinner Fjeld ble nokså overrasket, og kommenterte pristildelingen slik:

Jeg har aldri sett noen sammenheng mellom Narvesen-prisen og det vi drev med i Elverum Nær-TV. Så jeg føler meg litt ydmyk. Jeg må vel være den første fotnoteskriver som har fått Narvesen-prisen!⁵⁹⁹

Kontrasten mellom priskomiteéns høystemte vendinger og Fjelds egen vurdering er slående. Fjeld var en erfaren journalist, og mente selv at det han hadde levert var en nærsynt og konfliktsky variant av lokalavisjournalistikken. Komiteéns ”normgivende virkning” var derfor en mer treffende karakteristikkk av det mediepolitiske standpunktet til Norsk Presseforbund enn

⁵⁹⁶ Intervju med Knut Fjeld i Journalisten nr 8 1983

⁵⁹⁷ Journalisten nr 8 1983

⁵⁹⁸ Journalisten nr 5 1985

⁵⁹⁹ Journalisten nr 5 1985

av nivået til Elverum Nær-TV. Narvesenprisen ble brukt til å markere at det nye medielandskapet skulle være den etablerte pressens revir.

Avisenes lyktes med å komme inn i de nye prøveordningene. I 1984 fikk aviser lov til å drive nærradio, men fortsatt uten reklame. De avisene som forsøkte seg gikk på store tap. Reklame i nærradio ble først tillatt i en egen lov om nærradio i 1987. Avisene fikk utvidet anledning til å sende lokal-TV fra 1984, men spørsmålet om reklame i lokalfjernsyn ble utsatt til spørsmålet om TV2 var avklart. Det ble først tillatt i 1992.⁶⁰⁰ Ingen av disse justeringene gjorde det mulig å drive Elverum Nær-TV. Sendingene kom aldri på beina igjen.

Korrupsjon i Bergen (1985)

Prisen for 1985 gikk til Kjell Øvre-Helland i Bergens Tidende (BT) for avsløringen av kommunalråd Jens Lorentzen i Bergen. Saken kom opp 8. februar 1985. Da skrev Bergens Tidende at kommunalråd Jens Lorentzen hadde blandet sin stilling med private interesser. Lorentzen var en framgangsrik, men omstridt høyrepolitiker.⁶⁰¹ Ved siden av arbeidet som rådmann var han styreformann i et lite selskap som hadde solgt datamaskiner til Bergen kommune. Kommunens datasjef var også innblandet i handelen. I følge avisen skjedde innkjøpet i strid med vanlige rutiner. Formålet med handelen var å redde den dårlige inntjeningen til selskapet, som ble drevet av en ung høyrepolitiker.⁶⁰² Lorentzen meldte avisen til politiet for ærekrenkelser.⁶⁰³ Anmeldelsen ble henlagt av politiet, fordi politiet fant at avisens framstilling var korrekt.

Utgangspunktet for oppslaget i BT var interne undersøkelser som kommunen hadde gjort av handelen. Disse undersøkelsene ble i følge avisen gjort med stor diskresjon.⁶⁰⁴ Etter at BT skrev om saken, sto avisens dekning i sentrum for utviklingen i saken. Den ble en åpen skittentøyvask. Stadig nye avsløringer i avisen brakte den videre, og avsløringene førte til at nye kilder åpnet seg for avisen. Det ble satt ned en kommunal kommisjon for å granske saken. Den støttet BTs framstilling i all hovedsak.⁶⁰⁵

Konsekvensene ble dramatiske. Mens saken pågikk mistet fem ulike politikere sine posisjoner.⁶⁰⁶ Lorentzen selv ble tiltalt og dømt til seks måneders fengsel for korrupsjon året etter. Straffen ble gjort ubetinget av Høyesterett.

Det mest spesielle ved Lorentzensaken var at han ikke ble tiltalt eller dømt for det datasalget som utløste saken, selv om kommunens egen undersøkelseskommisjon støttet avisens framstilling. Han ble dømt for å ha sagt ja til å motta penger fra en kinesisk restauranteier som ville ha skjenkebevilling. Dette skjedde våren 1985, mens datasaken verserte i avisene.

⁶⁰⁰ Halse og Østbye 2003 s. 198

⁶⁰¹ Lorentzen 1985 s. 8

⁶⁰² Bergens Tidende 08.02.1985

⁶⁰³ Bergens Tidende 13.02.1985

⁶⁰⁴ Bergens Tidende 09.02.1985

⁶⁰⁵ Kronologisk oversikt i Bergens Tidende 08.06.1985

⁶⁰⁶ Aftenposten 12.08.1985

Restauranteieren hadde tatt forhandlingene opp på bånd og gikk til politiet. Anmeldelsen førte til at Lorentzen ble arrestert 7. juni 1985. Han tilsto, og frasa seg alle politiske verv.⁶⁰⁷ Han ble også tiltalt for korrupsjon i en større tomtehandel i 1984, men frikjent for dette.

Lorentzens parti Høyre ba ham tidlig om å trekke seg fra alle verv. Han nektet, og ble gjenvalgt som kommunalråd ved Fremskrittspartiets hjelp.⁶⁰⁸ Han trakk seg fra vervet da han ble arrestert.

I mars 1986, før straffesaken kom opp, fikk Kjell Øvre-Helland i Bergens Tidende Narvesenprisen for å ha avslørt Lorentzens datahandel. Juryen begrunnet prisen med at saken var et resultat av et ”langvarig, krevende og tålmodig granskingsarbeide”. Juryen la også vekt på at Øvre-Hellands ”utrettelige arbeide med å kontrollere alle opplysninger i et komplisert saksforhold før avsløringene ble offentliggjort”.⁶⁰⁹

Norsk Presseforbunds generalsekretær Hans Andreas Ihlebæk kommentar til prisutdelingen var talende:

I en tid da ”undersøkende journalistikk” er blitt et slags moteord og gjerne brukes om journalistisk arbeid som ikke kvalifiserer til denne betegnelsen, er Kjell Øvre-Hellands reportasjer et forbilledlig eksempel på hva undersøkende, kritisk journalistikk egentlig bør være”, uttalte han til Journalisten. Han trodde også at (...) årets pristildeling kan tjene som en spore for andre til å satse mer aktivt på denne form for journalistisk virksomhet.⁶¹⁰

Kommentarene viser tydelig at den undersøkende journalistikken fortsatt ble regnet som både ny, krevende og lovende i 1986. Både Bergens Tidendes dekning og Øvre-Hellands karakteristikk av prosjektet var imidlertid langt mer i tråd med den internasjonale forståelsen av ”investigative reporting” enn under Rekstensaken. Det hang sammen med sakens karakter, men begrunnelsene var også annerledes formulert. Denne gangen var det avisen som sto for framdriften i saken. BT var ikke avhengig av å alliere seg med et bostyre som hadde de nødvendige økonomiske og juridiske fullmakter. Avisen markerte sin egen myndighet i større grad. Kjell Øvre-Helland framhevet også metodens sentrale betydning da han ble intervjuet om saken i Journalisten. Han framhevet teamarbeid i redaksjonen, støtte fra redaksjonsledelsen, nøyaktighet og godt kildearbeid som nødvendige dyder. Samtidig ga han saken en politisk begrunnelse, hvor han beskrev avisen som en selvstendig demokratisk institusjon:

(...) jeg håper historien vil vise at det var nødvendig å ta opp disse tingene, og at lokaldemokratiet i lengden vil tjene på at det ble gjort.⁶¹¹

Lorentzensaken førte også med seg en juridisk avklaring i spørsmålet om medieeksponering skulle føre til mildere straff. Da han ble dømt i mai 1986, gjorde Bergen byrett straffen betinget. I domspremissene ble medieeksponeringen regnet som formildende omstendighet :

⁶⁰⁷ Aftenposten 08.06.1985

⁶⁰⁸ Bergens Tidende 08.06.1985

⁶⁰⁹ Journalisten nr 5 1986 s 1

⁶¹⁰ Journalisten nr 5 1986 s 1

⁶¹¹ Journalisten nr 5 1986 s 9

Det har vært hundrevis av spalter med negativt innhold om Jens Lorentzen i Bergens Tidende. Tildels forvrengte overskrifter og andre overdrivelser har forsterket det negative bildet av Lorentzen. I stor utstrekning gjelder artiklene forhold han er frifunnet for.⁶¹²

Da saken kom opp i Høyesterett ble dette avvist. Presseomtale skulle ikke regnes som formidlende. Straffen ble skjerpet til ubetinget fengsel.⁶¹³ Lorentzen var den første norske politiker som ble dømt for korrupsjon i moderne tid.

Lorentzen gikk til motangrep på sine kritikere. I 1985 utga han boka Heksejakt på eget forlag. Der hevdet han at skjenkebevillingssaken var et komplott. Han mente formålet var å få ham fjernet fra stillingen som kommunalråd.⁶¹⁴ Han kom også med svært sterke karakteristikk av Bergens Tidende:

Selvgodheten lever og blomstrer i BT's redaksjon. Avisen mangler konkurranse i Bergen og nyter ved det monopolets fordeler. Maktorganet utøver hardhendt sin justis og makt i bysamfunnet. Heksejakt mot enkeltpersoner er blitt avisens speciale. Redaktøren er antakelig i dag byens mektigste mann.⁶¹⁵

Jens Lorentzen vant ikke gehør for sin versjon, og forsvant fra politikken.

Lorentzen-saken fulgte et mønster som skulle bli typisk for slike saker. Den begynte med en intern kommunal undersøkelse. Da Bergens Tidende brakte avsløringen endret saken karakter. Den ble politisert, og dette førte til en kjedereaksjon i det politiske systemet, administrasjonen og pressen. Kjedereaksjonen skjedde i stor grad gjennom pressedekningen, slik at nyhetsmediene ble de som drev saken framover. Bergens Tidende fikk stadig nye kilder, offentliggjorde nye anklager og trakk tråder til nye forhold. Med dette ble avisen førende i kritikken, og etter hvert straffesaken mot en offentlig valgt politiker.

Undersøkelser og grundighet (1986, 1987, 1988)

Narvesenprisen for 1981 og 1985 opphøyde den undersøkende journalistikken til norsk journalistikkens høyeste divisjon. De siste fire prisene befestet denne arbeidsformens idealer på ulikt vis. De tre prisene for 1986, 1987 og 1988 gikk alle til journalister som hadde gjennomført grundige undersøkelser på egen hånd, selv om resultatene ikke ble like dramatiske.

Prisen for 1986 gikk til Veslemøy Kjendsli i NRK for en serie radioprogrammer om det tyske Lebensbornprosjektet, der barn med norsk mor og tysk far ble sendt til Tyskland under krigen, for å gjøre den tyske befolkningen mer arisk. Kjendsli rullet opp historien til en norsk kvinne som var adoptert to ganger. Hun ble først sendt fra Norge til Tyskland og adoptert bort til et tysk ektepar under krigen, før hun ble hentet tilbake til Norge i 1948 og adoptert på ny av et norsk ektepar. Hun fikk først kjennskap til dette da hun innledet samarbeidet med Kjendsli. Hun hadde fått vite om den norske adopsjonen da hun var ungdom, men den første tyske

⁶¹² Aftenposten 14.05.1986

⁶¹³ Aftenposten 04.10.1986

⁶¹⁴ Lorentzen 1985 s. 112

⁶¹⁵ Lorentzen 1985 s. 13

adopsjonen var helt fortiet for henne.⁶¹⁶ Dette dreide seg om historisk undersøkelse med sosialpolitisk innretning. Dette var en type undersøkende sosialjournalistikk, som inneholdt en sterk kritikk av både det tyske Lebensbornprosjektet og etterkrigstidas fortielsespolitikk

Per A. Christiansen fikk prisen for 1987 for sin utenriksjournalistikk. Han hadde særlig arbeidet med Midt-Østen. Dette var en tradisjonell tildeling for en utenrikskorrespondent som hadde arbeidet med et kontroversielt område gjennom mange år. Den viste at utenriksjournalistikken hadde beholdt sin høye status, og at det fortsatt ble gitt priser for lang og tro tjeneste. Juryen begrunnet prisen slik:

Gjennom lengre tid, under særdeles vanskelige arbeidsvilkår og med risiko for egen sikkerhet har Per A. Christiansen gitt sine lesere dypere forståelse for de mange konflikter i dette område.⁶¹⁷

Det bør ikke overraske noen at rosen ble holdt i runde vendinger. Spørsmål om Israel og Palestina var så omstridt i Norge at selv enkle karakteristikk av saksforhold framsto som kontroversielle. Dette forsøkte juryen å unngå, i motsetning til prisvinneren. Per A. Christiansen vek ikke tilbake for å beskrive kontroversielle spørsmål i sin Midtøstendekning, samtidig som han forsøkte å opprettholde en balanse som passet til Aftenpostens konservative profil. Ved et påfallende sammentreff falt pristildelingen sammen med Israels 40-års jubileumsfeiring 21. april 1988. Christensen fikk sin pris 15. april. Dagen etter kunne hans avis fortelle om Narvesenprisen. Samme dag hadde prisvinneren selv en stor artikkel på trykk i A-magasinet, om Israels problematiske historie.⁶¹⁸

Dagmar Loe fikk Narvesenprisen for 1988. Hun fikk prisen for “programmer der hun i flere år har latt de underprivilegerte i samfunnet få komme til orde”.⁶¹⁹ Dette var en presis oppsummering av hennes egen journalistiske grunnholdning, men den ga ikke noe fyldestgjørende bilde av hennes faglige innsats. Dagmar Loe forente sosialjournalistikk med politisk journalistikk i så ulike medier som Arbeiderbladet, Forbrukerrapporten og NRK. Hun arbeidet i Dagsrevyen fra 1968 til 1982, hvor hun sto sentralt i utviklingen av den kritiske, selvstendige reportasjeformen som ble utviklet i nyhetsmagasinet i Eivind Otto Hjelles tid. Fra 1982 arbeidet hun i Opplysningsavdelingen, og her laget hun en rekke dokumentar- og debattprogrammer som vakte oppsikt og skapte politisk debatt. Dagmar Loe var en viktig bidragsyter i utviklingen av en selvstendig journalistisk uttrykksform i NRK, hvor statsinstitusjonen tillot seg å reise politiske spørsmål selv om den måtte være partipolitisk nøytral.⁶²⁰ Slik markerte hun en faglig begrunnet journalistisk autoritet, samtidig som hennes programmer ikke var orientert mot å formidle sensasjoner. Hennes pris var samtidig den siste Narvesenprisen som ble delt ut for lang og tro tjeneste.

⁶¹⁶ Kjendsli 1986

⁶¹⁷ Aftenposten 16.04.1988

⁶¹⁸ Aftenposten Amagasinet 16.04.1988

⁶¹⁹ NTB 15.03.1989

⁶²⁰ Meyer 2011 s. 176

Korrupsjonssaken i Oslo (1989)

Også prisen for 1989 ble gitt for en korrupsjonsavsløring. 27.09.1989 kunne Arbeiderbladet fortelle at Kommunerevisjonen hadde slått alarm om at høyt betrodde medarbeidere i Oslo Kommune hadde mottatt ureglementerte ytelser. En seksjonsleder i kommunen hadde søkt avskjed etter å ha mottatt 30 000 kroner av et entreprenørfirma for å dra på ”smøretur” til Las Vegas. Seksjonslederen hadde ansvaret for å gjøre avtaler med firmaet som betalte. Han hadde også fått firmaet til å betale en privat verkstedregning. Både Kommunerevisjonen, politiet og skattemyndighetene arbeidet med å klarlegge om det var flere liknende tilfelle.

Saken ble tett fulgt opp av journalistene Per Ellingsen og Tor-Erik Røberg-Larsen. Den preget både Arbeiderbladet og resten av hovedstadspressen gjennom det neste året. Saken utviklet seg til en stor politisk skandale. Det ble oppnevnt fire ulike utvalg som skulle undersøke beskyldningene. De produserte i alt ti rapporter.⁶²¹ Dommen over kommunen var hard i rapportene. Det ble avslørt en rekke tilfeller av korrupsjon i kommuneadministrasjonen. Ingen av utvalgene konkluderte med at det hadde foregått korrupsjon i det politiske miljøet, men ett av dem, Smith-utvalget, fant at flere av kommunens toppolitikere ikke hadde overholdt habilitetsreglene. Ordfører Albert Nordengen trakk seg på grunn av kritikken i oktober 1990, ett år før ordførerperioden gikk ut.⁶²²

Saken fulgte samme hovedmønster som Lorentzensaken i Bergen. Arbeiderbladets avsløring tok utgangspunkt i en etterforskning som allerede var igangsatt av kommunerevisjonen. Offentliggjøringen ga saken en helt ny, mer dramatisk utvikling.

Gjennom presseoppslagene tiltrakk pressen seg en nye kilder, og nye forhold ble avdekket. Offentliggjøringen tvang fram politisk handling. Tidligere korrupsjonsanklager hadde til dels blitt lagt bort uten å bli fulgt opp, etter å ha bli behandlet av interne kommunale organer.⁶²³ Denne gangen kom en bred gjennomgang av kommunens praksis både på det administrative og politiske planet.

Da Per Ellingsen og Tor-Erik Røberg-Larsen fikk prisen på Norsk Redaktørforenings vårmøte i mars 1990, hadde saken ennå ikke fått sine fulle konsekvenser. Avsløringen ble presentert som ”møkkagraving” i Journalisten. Uttrykket var nylig lansert i det norske journalistmiljøet gjennom Sigurd Allerns bok med samme navn.⁶²⁴ Juryen la vekt på de politiske virkningene av avsløringene, særlig at det var satt i verk omfattende granskning. Journalisten siterer juryen:

De to journalistene har arbeidet fram artikkelserien til tross for trusler fra mistenkte og taushet fra ansvarlige politikere og kommuneansatte. Det ligger et tidkrevende arbeide og iherdig innsats bak avsløringen hvor Røberg-Larsen og Ellingsen hele tiden har

⁶²¹ Tre av utvalgene var interne utvalg oppnevnt av kommunen: Backerutvalget, opprettet av finansdirektøren 20.10.1989 (to rapporter), Formannskapetets tilsynsutvalg av 15. 11. 1989, (tre innstillinger), og Gussgardutvalget, oppnevnt av byrådet 4.12.1989 (to innstillinger) Bare Statens granskingsutvalg (Smith-utvalget, tre rapporter: NOU 19090:26, 1991: 11, 1993:5) var eksternt, og formelt sett et granskingsutvalg. Det ble oppnevnt av fylkesmannen for Oslo og Akershus 9. 1. 1990. Se Strandhagen 1992 s. 95

⁶²² Nordengen trakk seg 24.10.1990. Nordengen 1991 s. 114

⁶²³ Folkvord 2011 s. 18

⁶²⁴ Allern 1988

benyttet seg av de beste metoder for undersøkende journalistikk. Ikke på noe tidspunkt har de gitt etter for andres ønsker om å holde forholdene skjult for offentligheten. De har etter juryens oppfatning hele tiden bevart sin journalistiske uavhengighet og integritet, og deres innsats er et forbilledlig eksempel på kvalifisert, undersøkende journalistikk.⁶²⁵

Komitéens uttalelse om prisen for 1989 sammenfattet den arbeidsformen som hadde befestet seg som undersøkende journalistikk. Ved prisutdelingen for 1981 sammenliknet juryen prisvinnerne med forskere. Da prisen for 1989 ble delt ut i 1990, var det ikke lenger nødvendig å låne prestisje fra andre høystatusgrupper. Journalistikken ga høy nok status i seg selv.

Avsløringen av korrupsjonskulturen i Oslo førte til flere bokutgivelser. Albert Nordengen ga ut *Fra mitt tårn*⁶²⁶, og Ronald Bye skrev *Oppgjør*.⁶²⁷ Bøkene inneholdt passasjer som belyser hva striden sto om i forholdet mellom politikere og presse på dette tidspunktet.

Albert Nordengen hevdet i sin bok at det ikke var noe grunnlag for granskingsutvalg, verken konstitusjonelt eller i praksis. Også Ronald Bye kritiserte praksisen sterkt.⁶²⁸ I følge Bye skyldtes den dramatiske utviklingen i Osloskandalen en allianse mellom pressen og opposisjonen på ytterste venstre fløy. Både Bye og Nordengen viet et helt kapittel til Rød Valgallianses bystyrerepresentant Erling Folkvord, som de hevdet var hovedmannen bak saken. Dette inntrykket ville gjerne Folkvord også gi selv, så han utga to bøker om korrupsjonskulturen i Oslo. Folkvord førte en moralsk ladet agitasjon, og på denne måten klarte han å få en politisk innflytelse som ville vært utenkelig dersom han hadde satset på kommunistisk retorikk fra talerstolen i Oslos bystyre. Kampanjen var også et direkte angrep på en politisk kultur som var tungt etablert i både Arbeiderpartiet og Høyre. Den var mer orientert mot praktiske løsninger enn klar rolleforståelse, og det var nettopp i dette praktisk orienterte fellesskapet, der aktører på ulikt nivå byttet tjenester seg imellom, at de kritiserte forholdene oppsto.

Bye gikk til politisk frontalangrep mot korrupsjonsanklagene. Han var direkte involvert, fordi det ble påstått at hans kone, politikeren Tove Heggen Larsen, hadde kjøpt et boblebadekar på ureglementert vis av en blikkenslager med oppdrag for kommunen. Dette avviste Bye med at badekaret var betalt, og hans eiendom. Det viktigste argumentet til Bye var likevel at politikere ikke skulle kontrolleres av granskingsutvalg, men av andre politikere:

Om det i et demokrati (som vårt) dreier seg om brudd på det politiske regelverket eller hevdvunnen politisk praksis, kan ingen annen instans kontrollere og granske politikere enn politikere selv. Primært skal det politiske miljøet hvor det har oppstått mistanke om at det har funnet sted politiske uregelmessigheter, selv ta ansvaret for å ordne opp. Er dette uhensiktsmessig eller umulig, bør et annet (overordnet) politisk organ kobles inn. Klarer ikke det politiske liv å hankses med problemet, får velgerne ta sin del av ansvaret og gjøre opp når valg finner sted. Dreier det seg om politikeres brudd på forhold som rammes av straffeloven, får man, i politikken som andre steder i

⁶²⁵ Journalisten nr 6 1990 s 8

⁶²⁶ Nordengen 1991

⁶²⁷ Bye 1992

⁶²⁸ Nordengen 1991 s. 131, Bye 1992 s. 113

samfunnet, varsle påtalemyndighetene og politiet Men ”politikere kan ikke granske politikere – det må da være innlysende”, lød ropet fra media, gata og Erling Folkvord.

Oslo-prosessen utløste en granskingsmani i landets politiske miljøer. Alt kan kreves gransket. Kravet om gransking av ditt og datt brukes som politisk taktikkeri, som utslag av ubehjelpelighet og ansvarsflukt. At denne manien representerer et sykdomsfenomen som gradvis vil medføre at politiske organer umyndiggjør seg selv, bekymrer svært få.⁶²⁹

Bak Osloskandalene lå det altså en dyptgående konflikt om en etablert politisk kultur, og om hvordan det politiske systemet skulle fungere. Bye gikk inn for at valgte politikere bare skulle stå direkte ansvarlige overfor velgerne i valg, så fremt det ikke hadde skjedd noe ulovlig. Han gikk imot granskingskommisjonene, som var en direkte konsekvens av avisenes avsløringer. Videre forsvarte han sin politiske motstander Albert Nordengen, og trakk linjer tilbake til Kings Bay-saken:

Avisene hamret løs på Einar Gerhardsen: ”Gå av – gå av!” Einar fortalte at han kunne våkne om nettene under den vonde Kongs Bay-tiden og se for seg de skrikende avisoverskriftene: ”Vi vil ha en ærlig regjering.”⁶³⁰

Ronald Byes bok var også et angrep på de yngre partimedlemmene Rune Gerhardsen og Jens Stoltenberg. De anerkjente pressens nye plass i den politiske prosessen, ønsket å rydde opp og støttet de ulike granskingsutvalgene. Slik førte Osloskandalene til at to ulike syn på forholdet mellom presse og politikk falt sammen med en generasjonskonflikt innad i Arbeiderpartiet. En lukket, byråkratisk/teknokratisk styringskultur hadde vært et sentralt kjennetegn ved Arbeiderpartiets styreform. Ronald Bye vant ikke gehør for sine synspunkter. Boka ble hans avskjed med politikken, og kan leses som en siste hilsen fra hans egen politiske generasjon.

Osloskandalen bidro til å endre det offentlige bildet av norsk forvaltning. Det var ikke lenger mulig å se på forvaltningen som trofaste tjenere for allmennhetens vel. Både administrasjon og politikere måtte betraktes i et kritisk lys.

Det er også verd å merke seg at Osloskandalen ble drevet fram av journalister i Arbeiderbladet, som brukte det gamle partiorganet til å utfordre moderpartiets etablerte styringskultur. Løsrivingen fra partiloyaliteten var spesielt dramatisk i denne avisen, fra Reidar Hirstis avgang i 1974 til statsminister Oddvar Nordli ble felt av en nyhetsmelding i Arbeiderbladet i 1981.

Korrupsjonsskandalen i Oslo kan regnes som en skillelinje mellom to epoker i norsk journalistikk. Arbeiderbladet hadde vært den ledende avisen i det strammest styrte partipressegrupperingen. Gjennom avsløringen av korrupsjonen i Oslo hadde avisen gått over til å bli førende i utviklingen av en politisk journalistikk som drev virksomheten ut fra selvstendige, journalistfaglige vurderinger, og som ikke vek unna for å kritisere sitt gamle moderparti. Kritikken ble framført på et generelt moralsk grunnlag, og var ikke knyttet til partitaktikk. Den undersøkende journalistikken hadde vokst fram i løpet av 1980-tallet, og

⁶²⁹ Bye 1992 s. 113

⁶³⁰ Bye 1992 s. 135

hadde nå funnet en forholdsvis fast form. Dette fikk politiske ringvirkninger. En av dem var et generasjonsskifte i Arbeiderpartiet, hvor man i hvert fall på overflaten tok et oppgjør med den gamle styringskulturen. Arbeiderpartiets gamle styringskultur hadde vært tett knyttet til partipressen, både praktisk og ideologisk. Nå aksepterte den nye generasjonen ledere i Arbeiderpartiet journalistenes selvstendige, kritiske rolle.

Narvesens harakiri (1990)

Den aller siste Narvesenprisen var prisen for året 1990. Den gikk til NRKs Hans-Wilhelm Steinfeld for ”sin evne til å rette oppmerksomheten mot utviklingen i det sovjetiske samfunn gjennom to perioder som korrespondent i Moskva”.⁶³¹ Dette var en beskjeden formulering. Steinfeld dekket Gorbatsjovs reformpolitikk, Berlinmurens fall og oppløsningsprosessen som skulle føre til Sovjetunionens endelige sammenbrudd i desember 1991.

Steinfeld var en svært høyt profilert representant for den selvstendige utenriksreporterens stand. Han publiserte en mengde reportasjer i radio og fjernsyn hvor han dekket både østeuropeisk hverdagsliv og intrigene i de indre partisirkelene. Han var pågående og frittalende, og hadde gode kontakter. Arbeidet var preget av hans lange erfaring med russisk og østeuropeisk politikk, og da kommunismen brøt sammen i Sovjetunionen, kom hans spesielle journalistiske egenskaper til sin rett. Hans reportasjevirkosomhet fra denne prosessen var så omfattende at den kunne danne grunnlaget for en spesialstudie.

Steinfeld har selv publisert en samtidig oppsummering av situasjonen i boka *Nærbilder fra et politisk jordskjelv*, som ble ferdigstilt i oktober/november 1990.⁶³² Den er en blanding av historiebok, politisk analyse og journalistisk egenerklæring. Den ble skrevet ett år før Sovjetunionen brøt sammen, og er derfor fri for den etterpåklokskapen man kan dekke seg bak når fasiten foreligger.

Steinfeld beskrev her klart og tydelig det retoriske toposet som også preget hans reportasjer i NRK. Han gikk rett inn i rollen til den aktive, pågående utenriksreporteren. Han markerte sin selvstendighet så sterkt at han skrøt åpent av de gangene han påvirket politiske prosesser direkte. Ved en rekke anledninger forsøkte han seg som budbringer mellom russiske og norske politikere.⁶³³

Steinfelds tilnærming til stoffet var på ingen måte nøytral. Han fordømte det kommunistiske regimet ettertrykkelig, med utgangspunkt i Stalins terror. Perioden etter Stalin ble skildret som preget av frykt, separatisme, inkompetanse og korrupsjon. Gorbatsjov ble framstilt som en liberal reformist, som ikke forsto hvilke krefter han hadde satt i gang.

⁶³¹ Journalisten nr 8 1991

⁶³² Steinfeld 1990

⁶³³ Steinfeld 1990 s. 27

Gjennom alle disse valgene inntok Steinfeld en posisjon som var velkjent fra internasjonale konflikter, og som preget hans kollega Per Egil Hegge i Praha i 1968. Steinfeld opptrådte som reporter, analytiker og moralsk dommer samtidig.

Balanse har vært regnet som en sentral journalistisk dyd siden objektivitetsidealet ble formulert i USA i mellomkrigstida, og i Norge var dette idealet styrket av partipressens sammenbrudd. Spørsmålet er bare hvordan balansen skal etableres. En passiv form for balanse går ut på å la to motstridende parter komme til orde. Dette kan ende med det som kalles falsk balanse, der saksforholdet blir skjevt framstilt fordi partene står i ulik posisjon.

Steinfeld fulgte prinsippet om at balanse er noe journalisten selv må etablere, ut fra en selvstendig, informert analyse av situasjonen. Siden han kjente kommunistregimets mange overgrep, valgte han et balansepunkt som lå nær regimekritikken. Alt annet ville bli en skjult støtte til overgriperne. Politisk lå han forholdsvis nær Gorbatsjovs og Jeltsins politiske linje, samtidig som han kritiserte dem på en rekke punkter.

Temperamentet som var karakteristisk for Steinfelds reportasjer bidro til å gi dem bred appell. Det ville skapt reaksjoner dersom han hadde uttalt seg om norske forhold, men så lenge han uttalte seg om Sovjetunionen stemte det godt overens med folkemeningen i Norge.

Narvesenprisen til Steinfeld var ikke omstridt. Det ble derimot Narvesens markering av prisen.

Under festmiddagen som avsluttet Norsk Journalistlags årsmøte i Sandefjord i slutten av april 1991 ble Steinfeld tildelt Narvesenprisen. Dagen etter rykket Narvesenkonsernet en serie store annonser i en rekke større aviser. Blikkfanget var et portrett av Steinfeld, som møtte leserne med et insisterende blikk. I teksten skrøt firmaet av sin egen innsats for det frie ord:

Institusjonen Fritt Ord er Narvesens største eier. Følgelig er vår virksomhet rettet mot å sikre en effektiv distribusjon av det frie ord. Som kjent er dette en service som ikke er noen selvfølge i store deler av verden.

En mann som har opplevd dette på pulsen, er årets vinner av Narvesenprisen, Hans-Wilhelm Steinfeld. Han er bokstavelig talt grenseløst opptatt av det frie ords rolle som grunnlag for demokratiet.⁶³⁴

Det Narvesens markedsavdeling ikke hadde tenkt på, var at annonsen kom på trykk umiddelbart etter at Norsk Journalistlag hadde gjennomført en to dagers maratondiskusjon om presseetikk og nødvendigheten av en uavhengig presse. Hovedtemaet i diskusjonen var om journalistene skulle innføre en egen etisk plakat, som var strengere enn Presseforbundets Vær Varsom-plakat. Journalistlaget hadde også valgt den tidligere AKP-eren Alf Skjeseth til leder. Journalistenes fagforening ønsket en aktivistisk linje. Samarbeidsklimaet var dårlig fra før, siden Narvesen hadde forsøkt å stoppe distribusjonen av journalistlagets streikeavis i 1990.

Reaksjonen kom umiddelbart. Fagbladet Journalisten omtalte annonsekampanjen under overskriften ”Narvesens harakiri”. Artikkelen var skrevet av redaktør Jan Otto Hauge, og

⁶³⁴ Faksimile i Journalisten 03.05.1991.

konklusjonen var krystallklar: Narvesenkonsernet hadde selv undertegnet Narvesenprisens dødsdom. I artikkelen svingte Hauge svøpen over den etablerte modellen for finansiering av pressepriser. Han mente at tida da journalistene delte ut sine faglige utmerkelser i samarbeid med kommersielle organisasjoner måtte ta slutt. Steinfeld selv gikk klar av kritikken. Han hadde klarert medvirkningen i annonsen med NRK på forhånd, og honoraret ga han til Institutt for Journalistikk. De skulle bruke det til videreutdanning av baltiske journalister.⁶³⁵

Journalistenes nye leder gikk umiddelbart ut og hevdet at det var på tide å løsrive presseprisene fra firmaer og institusjoner.⁶³⁶ Synspunktet vant gjenklang i Presseforbundet, som satte ned et utvalg for å revurdere journalistprisene. Resultatet ble at samarbeidet med Narvesen ble sagt opp i 1991, og man begynte arbeidet med å etablere en ny pris, som skulle styres fullt og helt av journalistene selv.

Narvesenprisen var historie.

Narvesenprisen 1973–1990. En oppsummering

Narvesenprisen gjennomgikk en dramatisk utvikling etter 1972. På 1960-tallet hadde nye tendenser meldt seg i norsk journalistikk, men de hadde ikke endret hovedtendensene i prisene, og partipressens rammer besto. Da troen på partipressen raknet gikk rammene i oppløsning, og det oppsto et nytt handlingsrom. Dette fylte den nye generasjonen journalister med stor iver. Det forsterket oppbruddstendensene fra 1960-tallet, samtidig som styrken og bredden i nyskapningen var slående. Narvesenkomitéen belønnet denne utviklingen, og hedret det nye på det urolige 1970-tallet. 1980-tallet var preget av et noe annet klima. Mediepolitikken var i støpeskjeen, og vi fikk pristildelinger som vitner om hvor kort veien var mellom journalistiske og rene bransjepolitiske vurderinger. På 1980-tallet meldte også den undersøkende journalistikken seg for alvor.

Den selvstendige reporteren som ideal ble styrket etter 1972. Prisene for 1974, 1975, 1976, 1979, 1981, 1983, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989 og 1990 gikk til journalister som hadde utmerket seg som reportere, enten ut fra reportasjene alene eller kombinert med andre egenskaper. En stor andel av disse prisene gikk til reportere som hadde gjort en vesentlig del av arbeidet utenriks. *Utenriksjournalistikken* hadde beholdt sin opphøyde posisjon.

En slik serie æresbevisninger til de rapporterende journalistene kan regnes som en sterk journalistfaglig autoritetsmarkering. Dyrkingen av utenriksreporteren overførte autoritet fra sentralredaksjonen til den enkelte journalisten, og gjorde innflytelsen fra partiapparatene mer irrelevant. Deres reportasjevirkosomhet var selvfølgelig også påvirket av ideologiske og politiske premisser, slik all journalistikk er. Men siden den fortalte om hendelser utenfor redaksjonens rekkevidde, var styringen mer indirekte og ga større rom for reporterens eget skjønn. Et større rom for egen skjønnsutøvelse er et viktig element i faglig autonomi, og det er

⁶³⁵ Journalisten 03.05.1991

⁶³⁶ Journalisten 03.05.1991

en sentral del av en profesjonsbyggende strategi å utvide det. Den gjentatte hyllesten av selvstendige reportere var ikke noen åpenlys fagpolitisk markering, men i sum må man si at prisene virket slik.

Parallelt med oppvurderingen av reporteren skjedde det en *oppvurdering av sosialreportasjen*. Gjennombruddet kom på 1970-tallet, med prisene til Gerd Benneche (1974), Berit Eriksen (1976) og Terje Gammelsrud (1977). På 1980-tallet kom prisene til Veslemøy Kjendsli (1986) og Dagmar Loe (1988). Sosialt engasjerte journalister hadde fått Hirschfeldprisen siden 1956, men på 1970-tallet ble sosialreportasjen sluppet inn i norsk presses høyeste divisjon. Narvesenprisen begynte å hylle Hirschfeldprisens klassiske temaer. Samtidig skilte disse sosialreportasjene seg fra mange av de prosjektene som hadde fått Hirschfeldprisen de to foregående tiårene. Syttitallets sosialjournalistikk bygde på en ny rettighetstenkning, som var på vei inn i offentlig politikk. Den brøt med veldedighetstankegangen og svekket forbindelsen mellom sosialt ansvar og organisasjonssamfunnet. Denne sosialpolitiske vendingen kritiserte gjerne staten og de offentlige myndighetene. Kritikken gikk som regel ut på at myndighetene ikke var myndige nok, og sviktet det rettferdighetsidealet de selv hadde gått inn for. Dette blir nærmere drøftet i avsnittet om Hirschfeldprisen, som kommer seinere i dette kapitlet.⁶³⁷

Den nye sosialjournalistikken var en del av et *utvidet rettferdighetsbegrep*. Kravet om sosial rettferdighet gjaldt ikke lenger bare lønn og sosiale forhold. Rettferdighet skulle også innføres i geografien, økonomien, kulturen, mellom kjønnene og i den menneskelige psyke. Resultatet ble at journalistikken som helhet ble en spydspiss i en utvidet og oppdatert variant av *den gode strid*. Samtidig ble ansvaret for den gode strid flyttet fra de store folkelige organisasjonene til pressen selv.

Denne forskyvningen av ansvaret for det gode hadde vidtrekkende konsekvenser. Journalisten skulle ikke være en nøytral referent. Det sto nedfelt i Vær Varsom-plakatens punkt at man skulle avdekke kritikkverdige forhold. I sin mest vidtgående tolkning betød dette at den engasjerte journalist skulle kjempe for alt som var godt, og mot alt som var vondt. Enkelte av de prisbelønte journalistene fulgte faktisk et slikt program.

Noe av det som gjorde aller vondest var fordommene som florerte i samfunnet. Derfor inneholdt den nye sosialjournalistikken et *ideologikritisk element*, rettet mot etnosentrisme, rasisme, geografisk og kulturell sjåvinisme, medisinske, kroppslige og seksuelle tabuer og fordommer på generell basis. Ideologikritikken innebar et brudd med tradisjonelle forestillinger om normalitet. I sin mest radikale form rettet denne kritikken seg mot helt vanlige levemåter og tenkemåter. Det var vanskelig å kombinere med den norske partipressens tradisjoner.

En slik kritikk måtte realiseres gjennom nye skrivemåter. Berit Eriksen (1976) fikk pris for å framvise et dobbelt alternativ. Hun kritiserte den journalistiske dekningen av den tredje verden ved å vise at den kunne beskrives på en helt annerledes måte. Samtidig skildret hun sin egen

⁶³⁷ Seip 1994 s. 245-247

sykdom, og åpnet med å kritisere konvensjonelle holdninger til kreftpasienter og sykdom. Deretter gikk hun over til å bli hensynsløst personlig. Arne Skouen (1980) og Gerd Benneche (1974) kan regnes som denne retningens forløpere, i en eldre generasjon.

Ideologikritikken og det utvidete rettferdighetskravet var ikke bare en normativ posisjon. Den førte også til at journalistene *valgte andre temaer* enn tidligere. Fortrengte sider ved livet skulle fram i lyset. Resultatet ble en dobbel bevegelse, både utover i verden og inn i den menneskelige psykens irrganger.

Bevegelsen utover i samfunnet førte til at norsk journalistikk tok en *sosiologisk vending*. Når de skulle peke på alle samfunnets problemer, nærmet journalistene seg samfunnsvitenskapens problemstillinger. Samfunnsvitenskapelig skoloring var også blitt så vanlig at den ble vanskelig å skille den fra den nye journalistgenerasjonens allmenndannelse. En slik utvidelse av journalistikkens sentrale interesseområde *svekket avsløringsidealet*.

Den innadvendte komponenten i den sosiologiske vendingen åpnet for at journalistikk i større grad kunne bygges på personlige opplevelser, for å skildre områder som sykdom og seksualitet. *Den personlige opplevelsens innmarsj* i syttitallets sosialreportasje gjorde det mulig å etablere nye retoriske ståsteder. Politiske utsagn kunne begrunnes i egne opplevelser. Dette førte til en renessanse for bekjennelsen, som lenge hadde vært forvist til lavstatussjangre knyttet til ukebladjournalistikken og religiøse møter. Oppvurderingen skjedde ved å utvikle nye sjangervarianter innenfor bekjennelsestradisjonen, som kunne oppfattes som politiske. En slik orientering mot det private er tvetydig. Parolen om at det private var politisk åpnet ikke bare for at man pekte på nye sider ved livet. Den åpnet også for en *moralsk preget politisk diskurs*, der eksempelhistorier ble brukt som belegg for systemkritikk. Slik journalistikk ble også belønnet med Narvesenprisen, og klatret dermed til topps i journalistikkens hierarki på 1970-tallet.

På 1980-tallet viste det seg en ny tendens som skulle få stor betydning. *Kritisk, undersøkende journalistikk*, med forbilde i Watergateavsløringen, etablerte seg i Norge i løpet av 1980-tallet. Den ble først prisbelønt gjennom Rekstensaken (1981). Arbeidsformen ble videreutviklet i arbeidet som resulterte i priser til Bergens Tidende (1985) og Arbeiderbladet (1989). Denne tendensen skulle komme til å vokse seg sterk i tiåret som fulgte.

Til sammen førte alle disse endringene til at norsk journalistikk endret seg. Hvis man skal dømme ut fra Narvesenprisen, beveget den seg også mot venstre. Det forutsatte at den tidligere konsensusorienteringen til Narvesenkomitéen var brutt. Dette skjedde ikke fordi priskomitéen plutselig ønsket å gjøre seg interessant ved å være kontroversiell. Det må heller tolkes slik at det ikke lenger eksisterte noen konsensus å samles om.

Utviklingen var på ingen måte rettlinjet. Oppløsningen av konsensusen førte til at pressfeltet åpnet seg for en sverm av motstridende tendenser. En antiautoritær tendens gikk ut på at journalistikken skulle utfordre andre autoriteter. Den ideologikritiske tendensen så på

konvensjonelle forestillinger som et samfunnsproblem. Begge disse er tydelig til stede i Narvesenprisen på 1970-tallet.

Selv om vi kan spore en politisk radikalisering, var ikke alle disse endringene nødvendigvis knyttet til den politiske høyre/venstreaksen. Andreas Norland, som ledet arbeidet med å revidere den nye Vær Varsom-plakaten i 1974/75, var konservativ. Vi kan heller ikke slutte fra et mønster i prisene til å si at *all* norsk journalistikk dreide mot venstre i perioden. Eventuelle konklusjoner om dette krever en annen empiri.

Det at mange av de prisbelønte arbeidene trakk mot venstre, kan tilskrives tidsånden. Mye av det som ble endret kunne tas i bruk av journalister uansett ideologisk tilhørighet. Styrkingen av den tradisjonelle, pågående reporterrollen bar bud om en generell oppvurdering av journalistenes autoritet. Journalistene plasserte seg selv i en nøkkelrolle i samfunnet, både erkjennelsesmessig, politisk og moralsk.

Mot slutten av perioden endret maktforholdene på pressfeltet seg. Mens strukturene løsnet på 1970-tallet, skjedde det store endringer i styrkeforholdet mellom staten, de enkelte mediebedriftene og de framvoksende mediekonsernene på 1980-tallet. Denne labile situasjonen ble reflektert i Narvesenprisene for 1982 og 1984, som var pressepolitiske markører. Disse endringene i mediesystemet ga likevel ikke store utslag i journalistprisene før Narvesenprisen ble nedlagt i 1991.

Avviklingen av Narvesenprisen var en markering av journalistisk autoritet, som hang nøye sammen med den profesjonsbyggende linjen Norsk Journalistlag hadde utviklet. Journalistene ønsket ikke å samarbeide med en selvhevdende kommersiell aktør. Norsk Presseforbund samtykket i dette uten videre. Fra nå av skulle journalistene forvalte sin heder selv.

Hirschfeldprisen. Enkeltpriser 1973–1990

I dette avsnittet følger en detaljert diskusjon av Hirschfeldprisens tildelinger i perioden 1973-1990. En full oversikt over samtlige Hirschfeldpriser, med en diskusjon av hovedtendensene i materialet for hele perioden 1956-1990, står i kapittel 2.

Fra veldedighet til rettigheter

Hirschfeldprisens utvikling kan med fordel analyseres ut fra endringene i norsk sosialpolitikk på 1960- og 70-tallet. I løpet av denne perioden ble den sosialpolitiske tenkningen i norsk forvaltning snudd 180 grader. Etter krigen hadde politikere og resten av samfunnet videreført mellomkrigstidas sosialpolitiske syn. De som trengte omsorg, var annerledes enn normalbefolkningen, og måtte skilles ut for å få spesialbehandling i egne institusjoner. De fleste institusjonene var privatdrevet, gjerne av foreninger. De fikk offentlig støtte, men den var sjelden tilstrekkelig. Private innsamlinger basert på veldedighetstenkning var regelen. Anne Lise Seip beskriver situasjonen slik i sitt verk om norsk sosialpolitikk:

(...) de ulike gruppene måtte skilles klart fra normalsamfunnet og fra hverandre, og få behandling ut fra sine forutsetninger. Omsorgen var, hevdet både organisasjoner og politikere, for svakt understøttet av det offentlige. Den var også for dårlig administrert: kravet var plan og sentralisering. Vi har kalt disse forestillingene mellomkrigstidens menneskesyn, omsorgsparadigme og styringsparadigme.⁶³⁸

Det samme paradigmet preget Hirschfeldprisen fram til midten av 1970-tallet. Svært mange priser ble gitt for private innsamlinger.

En serie offentlige utredninger på 1960-tallet la et nytt ideologisk grunnlag for sosialomsorgen.. En av de viktigste kom fra Skau-utvalget, som gikk inn for likebehandling som prinsipp i sin Innstilling om omsorgen for handikapte i 1965.⁶³⁹ I årene som fulgte ble den praktiske politikken endret i tråd med dette, med HVPU-reformen som det mest dramatiske tiltaket. Endringene var en tidkrevende, konfliktfylt og kostbar prosess, som gikk over flere tiår. Seip beskriver den som sammensatt av fem bevegelser:⁶⁴⁰

Første bevegelse var *normalisering*. En ny oppfatning av forholdet mellom normalitet og avvik slo gjennom. Man understreket ikke lenger det som skilte enkeltgrupper ut fra hverandre, men det som var felles for alle mennesker.

Andre bevegelse gikk *fra segregering til integrering*. Siden normalitetsforståelsen ble endret, måtte man også endre synet på formålet med omsorgen. Integrering, ikke utskilling, ble et sentralt mål.

Tredje bevegelse gikk *fra privatoffentlig til offentlig*. Etter krigen overtok det offentlige gradvis ansvar for både økonomi, styring og måloppfyllelse. Velferdsstatens vekst var også en statlig overtakelse. Omsorg ble et offentlig anliggende.

⁶³⁸ Seip 1994 s. 245

⁶³⁹ Skau 1965

⁶⁴⁰ Seip 1994 s. 245-47

Fjerde bevegelse var endring av styringsstrukturen *fra sentralisering til samordningsbyråkrati*. Samtidig som integrering ble målet, gikk man fra sentrale til desentraliserte løsninger.

Femte bevegelse gikk *fra gave til rettighet*. Dette hang nøye sammen med den nye tids normalitetsforståelse og integrasjonstanken:

Integrasjon og rettigheter hang sammen. Det å være integrert betydde nettopp at man hadde rettigheter – noen almene, noen særlige. Rettighetstenkningen innenfor omsorgssektoren speiler den alminnelige utvidelse av rettighetsteningen i velferdsstaten. Den reflekterer også bevegelsene i denne tenkningen. Den radikaliserings som skjedde i slutten av 1960-årene, slo også inn i omsorgssektorens ideverden. I 1970-årene var rettigheter ikke lenger begrenset til goder som behandling, pleie eller skole. Det innebar nå også at man hadde ”medinnflytelse og medbestemmelsesrett”. Disse goder kjennetegnet velferdsstatens fullborgere.⁶⁴¹

Disse fem bevegelsene gjorde seg ikke gjeldende på samme måte i hele omsorgsfeltet, og ble stadig brutt av motgående bevegelser. I følge Seip var endringsprosessen preget av doble budskap og doble målsettinger, og av at ideene løp foran realiseringen.

Hirschfeldprisen ble utdelt gjennom hele den perioden da både tenkning og praksis i norsk sosialpolitikk ble snudd på hodet, fra utskilling til integrering, fra behandling av særbehov til rettighetstenkning. Prisen fulgte denne ideologiske utviklingen påfallende tett.

Pressen som helhet sto i et tvetydig forhold til disse prosessene. Sosialpolitikk var et marginalt tema, som ble holdt oppe av enkeltjournalister plassert i forskjellige aviser. Den journalisten som peker seg tydeligst ut i historien om endringen av sosialpolitikken var Arne Skouen. Han startet folkeaksjonen Rettferd for de handicappede i 1965. Aksjonen fikk så mye oppmerksomhet at den må regnes som et politisk premiss for den videre utviklingen.

Aksjonen var utløst av Skouens eget behov for å gi sin autistiske datter et bedre behandlingstilbud. I 1965 hadde han skrevet en rekke artikler om de handikappedes situasjon i Dagbladet, og aksjonen ble startet på et folkemøte i november samme år.⁶⁴² Undertittelen på boka han ga ut om temaet i 1966 er talende: Et foreldre-synspunkt på velferdsstat og samfunnsmoral. Skouen sto åpent fram med sine private motiver, samtidig som han behandlet dem som en politisk størrelse og argumenterte på moralsk grunnlag. Han brøt med partiens tradisjonelle retorikk, samtidig som han utfordret de etablerte veldedige organisasjonene:

Vi hadde begitt oss ut i et minefelt uten å ane at minene lå der. Da jeg uttalte at ”behovet for veldedighet diskriminerer den handikappede”, hadde jeg viftet med krigserklæring mot et betydelig merkantilt etablissement i Norge, forretningsmessig organisert og profesjonelt til tusen.⁶⁴³

Skouens aksjon krevde endring av både tenkemåte og organisering i hele omsorgssystemet. Han fikk full støtte av sin egen avis Dagbladet. Aksjonen var et eksempel på hvordan Skouen gjentatte ganger brukte avisen som redskap i politiske aksjoner med bakgrunn i sitt eget liv.

⁶⁴¹ Seip 1994 s. 245-247

⁶⁴² Skouen 1966 s. 5

⁶⁴³ Skouen 1966 s. 234

Han aksjon var også et eksempel på at en journalist påberopte seg politisk autoritet på grunnlag av egne personlige opplevelser. Den personlige opplevelsen skapte et moralsk grunnlag det var vanskelig å kompromisere med. Her var han åpen i 1965, mens han opptrådte fordekt i artikkelserien i 1958/59. Skouen må derfor regnes som en av pionerene i den moderne utspillpolitikken, som preger store deler av vårt politiske system i dag. Utspillpolitikken er helt avhengig av medier som er i stand til å formidle utspillene, og som ser seg tjent med det.

Hirschfeldprisen ble ikke så direkte påvirket av partipressens oppløsning som Narvesenprisen. Endringene foregikk gradvis. Prisen for 1973 pekte tilsynelatende ikke i noen retning, men i ettertid ser man at prisen hedret en av radiomediets viktigste nyskapninger. Prisen til Johanne Margrethe Johnsen (1974) pekte bakover til tidligere praksis. Dette var det siste året innsamling ble nevnt direkte i begrunnelsen for Hirschfeldprisen Etter dette var veldedighet avløst av rettighetstenkning, både i politikk og presse.⁶⁴⁴ Prisen for 1975 hyllet en av samtidas nye politiske bølger, feminismen, i forbindelse med det internasjonale kvinneåret. Prisene for årene 1973-1975 er omtalt enkeltvis, for å tegne det motsetningsfylte i disse årene. Etter dette følger det en tematisk gjennomgang av tendensene i perioden 1972 til 1991.

Problemorientert hygge (1973)

Det er tvilsomt om mange journalister ville kalt Hirschfeldprisen for 1973 banebrytende. I 1973 hadde Norge nettopp gått gjennom et politisk jordskjelv, og var midt inne i en venstreorientert fase av ungdomsopprøret. Dette året gikk Hirschfeldprisen til Jacob Skarstein i NRK Bergen, som ledet programposten Middagsstunden i NRK radio. Det var et hyggelig formiddagsprogram for eldre, fylt med en blanding av koseprat og lødig stoff, og intervjuer med kjente personer.

Programmet ble startet i 1966 for å fylle et hull i sendeskjemaet midt på dagen. NRK sendte ikke på dette tidspunktet. NRK-sjef Torolf Elster ville ha kontinuerlige sendinger, noe som var en radikal nyvinning i seg selv. NRK skulle være til stede i alle faser av døgnet.⁶⁴⁵ Det var for øvrig det samme behovet for å fylle hull i sendeskjemaet som lå bak sendetid og navn til Nitimen, som var hverdagsversjonen av ferieprogrammet Reiseradioen.⁶⁴⁶

Begge programmene fikk navn etter sendetida. De skulle altså ikke dekke et spesielt behov, men rett og slett markere NRKs nærvær i ledig sendetid. Sendeflatene ble fylt med lune, samtalebaserte verbalinnslag og hyggelig musikk. Dette representerte et stort sprang for allmennkringkastingen, tilsynelatende ut i det meningsløse. Det skulle komme til å revolusjonere radioens uttrykksform i Norge.

Selv om NRKs formål var å fylle sendeskjemaet, må programskaperne som slapp til i de nye flatene ha hatt mer bestemte ønsker. I Nitimen fikk en ung generasjon underholdere lov til å utvikle et nytt radiouttrykk. I Middagsstunden utviklet Skarstein en liknende radioestetikk,

⁶⁴⁴ Seip 1994 s. 312

⁶⁴⁵ http://snl.no/nbl_biografi/Jakob_Skarstein/utdypning besøkt 21-06-2012

⁶⁴⁶ Personlig opplysning til forfatteren fra Else Michelet.

men siktet seg inn på eldre lyttergrupper. Programlederens ledige nærvær i eteren var det bærende elementet. Under den milde formen la Skarstein inn en tydelig orientering i retning av seriøs informasjon og problemorientering. Priskomiteén berømmet Skarstein for:

(...) på en meget fortjenstfull måte å ha formidlet kontakt mellom aldersgruppene og skapt forståelse for de eldres livssituasjon.⁶⁴⁷

Hirschfeldkomiteén ønsket neppe å fylle eteren med pludreradio. Prisen til Middagsstunden kan tvert imot tolkes som et mottrekk til en slik utvikling. Den intervenerte i radiomediet for å belønne en programleder som brukte den nye tids uformelle radioestetikk til å belyse seriøse problemstillinger for et bredt publikum. Dette var et nyskapende prosjekt, og en krevende oppgave. Men tildelingen skapte ingen bølger i journalistmiljøet. Skarstein mottok prisen to år forsinket, i mai 1975, og fikk en bitteliten omtale i Journalisten.⁶⁴⁸ Det nyskapende ble oversett. Seriøs hygge for gamlinger var for uviktig. Dessuten foregikk det i radio.

Misjon og innsamling (1974)

Året 1974 var året da begge de to store journalistprisene gikk til kvinner. De kunne neppe ha vært mer forskjellige, selv om begge var fra Stavanger. Mens Gerd Benneche fikk Narvesenprisen for sin radikale, sosialpolitiske kampanjejournalistikk, fikk Johanne Margrethe Johnsen Hirschfeldprisen for sin innsats for hjelpe- og misjonsarbeid. Johnsen hadde blitt nominert til Hirschfeldprisen av sine kolleger allerede i 1965, for sin innsats for det religiøse og sosiale stoffet.

Denne prisen kan sorteres inn i flere ulike kategorier. Den var den siste som ble gitt for innsats i innsamlingsaksjoner. Slik avsluttet den en lang sosialpolitisk tradisjon i Hirschfeldprisens historie. Den ble gitt for lang og tro tjeneste, og opprettholdt dermed enda en tradisjon. Endelig var den en av de siste prisene i en kortvarig bølge av priser til religiøse aktivister. Siden hun var nominert ni år tidligere, kan man også si at priskomiteén tok igjen det grundig forsømte.

Som prisvinner må likevel Johanne Margrethe Johnsen vurderes for sin journalistiske innsats. Hun hadde skrevet om misjon i Stavanger Aftenblad i en årrekke, og skrevet store reportasjer fra misjonen i Afrika tidlig på 1950-tallet. Disse var svært velkrevne, og vitnet om stort journalistisk engasjement og pågangsmot. Samtidig var de gjennomsyret av tradisjonell misjonstankegang.⁶⁴⁹ Prisen til Jorunn Margrethe Johnsen var en honnør til en engasjert kvinnelig journalist, som hadde gjort en stor innsats i en kulturell sfære som vanligvis ble lite påaktet av hovedstadens journalistmiljø. Hun var en av de prisvinnerne som lå lengst fra det man tradisjonelt forbinder med 1970-tallets radikale aktivisme. Hun ble da heller ikke bæret med noen større oppmerksomhet i Journalisten. Det norske journalistiske etablissementet holdt den religiøse pol i Norge på armlengdes avstand.

⁶⁴⁷ Notat om Hirschfeldprisen udatert NP 106.1

⁶⁴⁸ Journalisten nr 5 1975

⁶⁴⁹ Johnsen Johnsen 1953

Kvinneresak i kvinneåret (1975)

Ut fra Hirschfeldprisens formål skulle man tro at prisen ville belønne kamp mot kjønnsdiskriminering under kvinnesaksbølgen på 1970-tallet, da unge kvinner trengte seg fram i offentligheten med utallige feministiske utspill. Selv om priskomiteén var kvinnedominert, fikk rene kvinnesaksreportasjer prisen bare en gang: Gerd Isern i Adresseavisen fikk Hirschfeldprisen for sin dekning av FNs internasjonale kvinneår 1975:

Gjennom sine reportasjer og artikler har hun gjort en stor journalistisk innsats for å belyse kvinnesaken, både i vårt eget land og i fremmede verdensdeler. Hennes dekning av Kvinneåret 1975 utmerket seg med bredde og kvalitet, og vurdert i sammenheng har hennes stoff gitt store grupper av lesere forståelse av de problemer Kvinneåret rettet søkelyset mot.⁶⁵⁰

Prisen til Gerd Isern sto i det moderniserende syttitallets tegn. Det er likevel verd å merke seg at arbeidet som førte til prisen ikke akkurat vitnet om en pågående vilje om å gå inn i sin tid, i hvert fall ikke fra Adresseavisens ledelse. Reportasjene var direkte knyttet til FNs internasjonale kvinneår. Dette er et av flere eksempler på at norske aviser setter av redaksjonelle ressurser til større satsinger først når en statlig eller overstatlig organisasjon arrangerer et internasjonalt kampanjeår. Sterkere sto ikke kvinnesaken i dagspressen på 1970-tallet. Prosessen var helt parallell til prisen til Julius Hougen (1959), som var direkte koplet til Verdens Flyktningear. Dette svekker på ingen måte Iserns prestasjon. Hun løste oppgaven slik at den fikk pris.

I begrunnelsen ble Iserns prosjekt nærmest beskrevet som en del av det som tidligere er kalt sosiologiske bølgen i norsk journalistikk. Den viser hvordan unge journalister sto klar til å forlate både partiloyalitet og tradisjonelle nyhetsvurderinger, for å skildre sosiale temaer og bedrive folkeopplysning ut fra sin egen vurdering, så fort de fikk anledning til det.

Sosiale krav i kø (1978-1989)

Prisen for 1976 gikk til Ola Hjulstads artikler om samene i Nord-Trøndelag. Denne prisen er omtalt i et eget avsnitt om samepolitikk i diskusjonen av Narvesenprisen før 1972, i kapittel 2. Prisen for 1977 ble ikke delt ut.

Prisen for 1978 gikk til Arve Stensrud, for hans artikler om sinnslidende i institusjoner. Den innledet en tendens som meldte seg med full styrke det neste tiåret: Journalistene vendte et kritisk blikk mot de hjelpetrengendes møte med institusjons-Norge. Da Stensrud mottok prisen, kom han med en liten takketalesom ga uttrykk for en klart politisk situasjonsforståelse av sosiale spørsmål:

Han ønsket å dele æren med de som hjalp ham i og utenfor sykehuset med å gi dette bildet; av fordommer, av manglende behandlingsapparat, av en gruppe som opplever å bli rammet først av politiske nedskjæringer, fordi nedskjæringene kan gjøres uten tap av stemmer.⁶⁵¹

⁶⁵⁰ Notat om Hirschfeldprisen. Udatert NP 106.1

⁶⁵¹ Journalisten nr 5 1979

Dette var helt i tråd med den rettighetstenkningen som hadde trengt inn i sosialpolitikken de ti foregående årene. Journalisten trådte dermed inn i en ny rolle, som en kritisk stemme som fortalte allmennheten hvor myndighetene sviktet. Stensrud pekte også ut fordommer som et av de sentrale problemene. En forutsetning for at han kunne uttrykke seg slik, var at myndighetene først hadde lovet at de som skulle bære hovedansvaret for de sinnslidendes velferd.

Konflikten mellom hjelpetrengende og det offentlige hjelpeapparatet kom til å dominere Hirschfeldprisen på 1980-tallet. Forsømmelsene var mange. Temaene kom på rekke og rad, og preget lista over prisvinnere: I 1981 belyste Liv Brandvold i Aftenposten de utviklingshemmetes situasjon. I 1984 skrev Ruth Holbæk-Hansen fra Bergens Tidende om sosialomsorg og skolevesen. I 1985 tok Else Myklebust i NRK opp incestofre, og hvordan de burde møtes av sosialomsorgen. I 1986 laget Østlandets Blad en hel katalog over sosiale problemer i sitt eget lokalsamfunn, og utga den som særtrykk til bruk i skolen. I 1987 presenterte Stein Slettebak Wangen en hel bukett omsorgstrengende. I 1988 tok Unni Sunnanå i Aftenposten opp eldreomsorgen, mens Solveig Bøhle rundet av det hele med å belyse det dypt tabuiserte temaet selvmord i NRK i 1989.

Disse prisene viser at nye mønstre var i ferd med å feste seg i den sosiale journalistikken på 1980-tallet. Pressen hadde plukket opp paradigmeskiftet i sosialpolitikken. Man belyste tabubelagte temaer, avdekket udekkete behov og kritiserte det offentlige hjelpeapparatet. Mønsteret var så fast at de prisene som tok opp andre typer tematikk i perioden står fram som rene unntak. Nå var det likestilling, likebehandling og rettighetstenkning for alle penga, og penga skulle komme fra et offentlige.

De hjelpetrengende skulle ikke lenger stå i kø utenfor journalistenes dør, slik de gjorde i Halldis Stenhamars tid. Journalistene gikk inn på systemnivå og påtalte politisk svikt. Rettighetsparadigmet hadde gitt pressen en helt ny rolle. Denne rollen var politisk, samtidig som den var juridisk og moralsk begrunnet. Dette ga journalistene en autoritet i sosiale spørsmål de tidligere ikke hadde hatt. De ble ikke veldedighetens opinionsledere, men rettferdighetens talspersoner.

Dette gjorde folkemeningen til et problem. Selv om myndigheter og journalister mente at de hjelpetrengende ikke lenger skulle ses på som avvikere man skulle synes synd på, mente store deler av befolkningen at det var slik. Sosialjournalistene begynte derfor med kampanjejournalistikk for å endre publikums oppfatning av hva som var normalt. Tabuiserte spørsmål som incest og selvmord ble trukket fram i lyset. Dette kom klart fram i prisene til Arve Stensrud (1978), Liv Brandvold (1981), Else Myklebust (1985), Stein Slettebak Wangen (1987) og Solveig Bøhle (1989).

Det krevde tøffe tak å reise krav og bekjempe fordommer. Det var noe også menn kunne drive med. Dreiningen mot rettferdighet førte til at sosialjournalistikken ble mindre kjønnnet, fordi den ga slipp på omsorgen.

Den religiøse bølgen tones ut (1980, 1982)

I perioden 1969-1974 ble det gitt fire Hirschfeldpriser til kristne journalister, der troen var en viktig del av begrunnelsen. Etter dette ble det gitt bare én pris for kristent engasjement, da prisen for 1980 gikk til Rolf Tofte fra Bergens Tidende. Han ble rost for sin selvstendige tilnærming til kirkelige spørsmål:

Betydningen av mellomkirkelig fellesskap, og respekt for medkristne i andre kirkesamfunn er en ledetråd i hans behandling av stoff i norsk, nordisk og internasjonal sammenheng. Han bruker humor og ironisk snert når han angriper kristelig sneversyn og prestisje. Han har mot til å ta opp saker som man i kirkelig sammenheng helst ønsker å forbigå i taushet. Det er profil og holdning over hans journalistiske virke.⁶⁵²

Begrunnelsen likner de vi finner bak prisene til Hallvard Rieber-Mohn (1969) og Harald Stene Dehlin (1972). Begrunnelsen for begge disse prisene inneholdt en implisitt kritikk av en ikke angitt form for kristendom, som indirekte ble stemplet som innelukket, snever og gledesløs. I prisen til Tofte var det ikke lenger noen undertone, men åpen polemikk mot det som foregikk ”i kirkelig sammenheng”. Komitéen belønnet ham for å bruke ”humor og ironisk snert når han angriper sneversyn og prestisje”. Her hyllet komitéen det gamle idealet om den selvstendige journalist som åpnet lukkede miljøer. Han utfordret kirken, eller kanskje helst den kirken priskomitéen trodde eksisterte. Det ble også den siste prisen med religiøs begrunnelse.

Samme år fikk Arne Skouen Narvesenprisen for sin spalte *Ytring*. Mens Tofte fikk kort omtale og bilde i *Journalisten*, ble Skouen hyllet i et tre siders portrettintervju. Også fagbladet valgte bort troen.⁶⁵³

Når bølgen av religiøst orienterte priser kom akkurat på dette tidspunktet kan det ha vært et utslag av den sosiologiske vendingen i journalistikken på 1970-tallet. Den dyrket normen om at alle forhold skulle bringes fram i lyset av pressen. Det måtte også gjelde kristendommen. Man kan også hevde at en slik bølge var uunngåelig. Kristendommen hadde tross alt vært den tyngste premissleverandøren for etisk tenkning i landet, fra lenge før journalistikken ble innført i Norge. Før eller siden måtte også journalistene oppdage dette.

Hirschfeldkomitéens priser til kristne aktivister kunne like gjerne tolkes som avstandsmarkeringer som hyllest. Tre av de fem prisene som ble gitt, utfordret pietistiske strømninger. Det gir derfor god mening å gruppere dem sammen med prisen til Liv Haavik i NRK (1982). Prisen fikk hun for:

(...) hennes samlede virksomhet for toleranse og forståelse, med spesiell vekt på serien ”Dette tror jeg på”⁶⁵⁴

⁶⁵² *Journalisten* nr 6/7 1981

⁶⁵³ *Journalisten* nr 6/7 1981

⁶⁵⁴ Internt notat med oversikt over prisvinnere, udatert. NP 106.1

Programserien var en serie lange samtaler om livssyn. Den ga rom for alternative livssyn, og var på ingen måte bundet til kristendommen. Ved å gi Haavik prisen, bekreftet priskomiteén nok en gang sin avstand til en stor del av Norges kristne arv.

Norge møter verden (1979,1990)

Verden utenfor Norges grenser skulle melde seg for Hirschfeldkomiteén gjennom svært ulike tilnærminger. Det første var priser til journalister som fortalte at mennesker ute i den store verden hadde det ganske annerledes enn de som bodde i lille Norge. Det begynte med prisen for 1959, til Julius Hougens programmer om det internasjonale flyktningåret. Prisen for 1965 til Per Øisangs utenriksjournalistikk belønnet en ny måte å formidle politikk på, i NRKs nye fjernsyn.

En annen måte å forholde seg til verden på gikk gjennom misjonen, som disponerte sine egne mediekkanaler. Misjonens organisasjonsapparatet ble indirekte hedret gjennom prisene til Ruth Erlandsen (1970) og Johanne Margrethe Johnsen (1974). Prisen for 1971 gikk til Fædrelandsvennens medarbeidere som samlet inn penger til et barnesykehus i Bangladesh. Innsamlingen var et resultat av reportasjene fra krigen mellom India og Bangladesh. Her smeltet utenrikspolitisk reportasjevirkosomhet sammen med innsamlingstradisjonen.

På 1970-tallet var ikke lenger nødvendig å reise ut for å møte den store verden. Den kom til Norge helt av seg selv. I 1979 fikk Elisabeth Randsborg og Terje Gustavsen i Aftenposten Hirschfeldprisen for en reportasjeserie om innvandrere. I 1990 gikk den aller siste Hirschfeldprisen til Gunnar Ringheim i Østlandsposten, for en lang serie om flyktninger i Larvik. Ringheims prosjekt, som blir behandlet i et eget avsnitt, viser hvordan de nye minoritetene skapte behov for en ny forståelse av verdens konflikter i Norge. Mennesker fra den store verden hadde meldt sin ankomst, slik jøden Moritz Hirschfeld selv en gang hadde funnet en trygg havn i Norge.

Hei! til nyskaping i radio og fjernsyn (1983)

Ved å gi priser til mediene for utviklingen av nye journalistiske former demonstrerte Hirschfeldkomiteén en ganske avansert forståelse av medienes virkemåte. Den hedret ikke bare viktige emner eller godhjertete innsamlinger. Hirschfeldkomiteén ga også priser for måten mediene behandlet sine temaer på. Dette gjaldt særlig ny radio- og fjernsynsestetikk. Av naturlige grunner gikk alle disse prisene til NRK, som hadde monopol på all kringkasting fram til 1981, og på riksdekkende fjernsynssendinger fram til 1992.

I alt ni NRK-medarbeidere fikk Hirschfeldprisen. Noen av prisene gikk til prestasjoner der prisvinnerne brukte NRK som kanal for vanlige journalistiske produkter. Det gjelder for eksempel den aller første prisen, som gikk til NRK radios Thor Frette, som delte den med Kristian Olsen. Prisen fikk de for sameaktivisme. Komiteén hadde ikke hørt på Frettes radiosendinger, men ga ham prisen på grunnlag av andres beskrivelse.

Begge de to prisene som ble delt ut i 1960 gikk til radiomedarbeidere. Prisen til Erik Bye dette året kan regnes som et tegn på at Hirschfeldkomitéen var beredt til å utfordre grensen mellom journalistikk og underholdning. Prisen for 1965 gikk til fjernsynspioneren Per Øisang. Både Bye og Øisang sto for modernisering av NRKs uttrykksformer.

De to radiojournalistene Knut Røe og Bjarne Grevsgard fikk prisen for 1983 for et innringningsprogram for barn. Det het ”Hei”, og de to hadde holdt det gående hver uke i ti år. Forfatteren av disse linjer kan huske det som et godt ledet, entusiastisk program, selv om han var vokst ut av målgruppa da programmet ble sendt. Programmet ble holdt i en levende, dialogisk form. Det virker likevel ikke innlysende at et program som sa hei! til barna skulle få norsk presses nest høyeste utmerkelse.

For å forstå denne pristildelingen må man foreta en tidsreise gjennom tre tiårs medieestetikk. Nærradiorevolusjonen begynte da NRKs monopol ble oppløst høsten 1981. Da programmet ble startet i 1973 var innringningsprogrammer ikke vanlige i NRK, og de som fantes var ikke rettet mot barn. Hei! var banebrytende fordi det kombinerte en ny form med en ny målgruppe. Et av de nye trekkene var at Hei! ble sendt direkte. Et annet var at programlederne behandlet barn på like fot med programlederne. Programmet var verken belærende eller banalt. Kombinasjonen var tidligere uhørt da programmet startet.

De to prisene til Middagsstunden (1973) og Hei! (1983) lå kanskje på siden av prisens opprinnelige formål, men viste at Hirschfeldkomitéen hadde en mediepolitisk teft som satte den i stand til å fange opp endringer i journalistiske uttrykksformer. De bekrefter at det gikk en klar linje gjennom alle Hirschfeldkomitéens mediepriser: De gikk til programskapere som kombinerte moderne, populær form med seriøst innhold.

Narvesenkomitéen var aldri i nærheten av å tegne noen slik linje. De ga en enslig pris for en nyvinning i etermediene, da de tildelte Narvesenprisen for 1984 til Knut Fjeld i Elverum nær-TV. Dette stilte mottakeren seg mildt uforstående til.⁶⁵⁵

I motsetning til Narvesenkomitéen demonstrerte Hirschfeldkomitéen tilløp til en avansert mediebevissthet. Det styrket neppe Hirschfeldprisens omdømme. Hirschfeldprisen for 1983 ble ikke omtalt i Journalisten i det hele tatt.

Tid for nærhet (1986)

To seine prosjekter peker seg ut i vinnerbunken. Dette er prisene for 1986 og 1990. Begge gikk til store, ambisiøse prosjekter som tok opp sosiale problemer i omfattende artikkelserier. De ble siden utgitt som særtrykk i avisformat, for å distribueres i skolene.

Prisen for 1986 gikk til reportasjeserien Tid for nærhet i Østlandets Blad. Østlandets Blad er en mellomstor lokalavis med hovedmarkedet i Ski, Oppegård, Ås og Vestby. Prosjektet ble ledet av Lene Skogstrøm, Gerhard Helskog og fotografen Tor Jarild. Serien handlet om

⁶⁵⁵ Journalisten nr 5 1985

mennesker i en vanskelig livssituasjon, og alle som ble intervjuet bodde i avisens nedslagsområde. Da artiklene ble utgitt som særtrykk, ble det innledet med et brev til skoleelevene som leste det:

ØB inviterer alle dere som har arbeidet med emnet til å vise nærhet mellom mennesker i praksis.

Hva kan du og din klasse gjøre for at vi mennesker skal forstå hverandre bedre og komme nærmere hverandre?

Tid for nærhet er ikke bare fine ord, men en måte å leve på.⁶⁵⁶

Særtrykket inneholdt ti store reportasjer, med titlene: Eldre, funksjonshemmede, mobbing, innvandrere og flyktninger, homofile, samliv, kriminelle, arbeidsplassen, barn, psykiske lidelser.

Hver reportasje fylte et dobbeltoppslag på to sider i en fullformats avis. Den enorme flaten på 70 x 56 cm var viet en reportasje som kombinerte tekst og foto. Layouten var moderne, med stor vekt på bilder.

Temaene ble presentert gjennom et intervju som fortalte om angst, glede, sorg, heltemot og kjærlighet. Formålet var å trekke temaet ut av statistikken, slik at leserne kunne identifisere seg med den portrettede. Dette ble så fulgt opp av generelle fagkommentarer fra eksperter. Kombinasjonen portrett pluss faglig forklaring førte til svært lange tekster.

Tid for nærhet etablerte et skjæringspunkt mellom lokaljournalistikk, statistikk og seriøs helseopplysning. Resultatet ble en hel lærebok i sosiale spørsmål. Både tilnærming og presentasjon minner om tidsskriftet Hverdag, som fikk Narvesenprisen for 1977. Prosjektet i Østlandets Blad hadde likevel ikke noe av den radikale, aktivistiske tonen som preget Hverdag. Lokalavisen var lojal mot sitt miljø, men ønsket å bekjempe fordommer. Samtidig som den skapte nærhet og identifikasjon, unngikk den en konfliktorientert retorikk.

Hvorfor kommer de hit? (1990)

Den aller siste Hirschfeldprisen ble tildelt Gunnar Ringheim i Østlandsposten for året 1990. Avisen er lokalavis for Larvik og omegn. Hans prosjekt het "Hvorfor kommer de hit?" og handlet om flyktninger i Norge. Det var et ambisiøst prosjekt. Ringheim hadde funnet fram til ti flyktninger i Larvik, og presenterte de politiske konfliktområdene de hadde flyktet fra. Hver av flyktningene ble intervjuet over en helside. Disse intervjuene lot menneskene fra lokalmiljøet komme til orde, både om det landet de kom fra og om situasjonen deres i Larvik. Sammen med portrettet sto en systematisk presentasjon av landområdet, konfliktens årsaker, konfliktens parter, de etniske og religiøse forholdene i områdene, og konfliktens konsekvenser for menneskerettighetssituasjonen. Denne presentasjonen fikk også en side, slik at hvert land fikk et dobbeltoppslag i avisens tabloidformat. Også denne artikkelserien ble utgitt som særtrykk. Særtrykket var en forseggjort avis som ble innledet med en forklarende innledning, og avsluttet med en side der ord som asylsøker, flyktning og kvoteflyktning ble forklart. Videre

⁶⁵⁶ Tid for nærhet. Særtrykk Østlandets Blad 1986

inneholdt særtrykket grundige forklaringer av 17 administrative begreper som ble brukt av det offentlige i arbeidet med flyktninger. Presentasjonen var faglig og statistisk orientert. Det var rene oppslagsverket.

Under den saklige presentasjonen lå det en sterk, underforstått norm om at man skulle møte flyktningene med sympati, toleranse og vilje til å lære om områdene de hadde flyktet fra. Særtrykket var beregnet på skolebruk.

I 1970 hadde Norske Avisers Landsforening lansert prosjektet Avis i Skolen for å få avisene inn i skoleverket.⁶⁵⁷ Med prosjekter som Tid for nærhet og Hvorfor kommer de hit? kan man si at skoleverket entret avisen.

I forhold til Hirschfeldprisens formål kan Tid for nærhet og Hvorfor kommer de hit? regnes som forbilledlige prestasjoner. De var folkeopplysning på et solid faglig nivå. De var laget av ambisiøse journalister i lokalaviser, som siden gikk til riksmidier som Aftenposten, Dagbladet og TV2.

Prosjektene presenterte en journalistikk som sto i sterk kontrast til vanlig nyhetsjournalistikk. Den var tematisk orientert. Selv om stoffet i høyeste grad var aktuelt, var det ikke dagsaktuelt. Vinklingen var heller ikke orientert mot sensasjon og avsløring, men knyttet an til forvaltning, helsevesen og offentlig statistikk. Samtidig var presentasjonen typisk journalistisk. De generelle problemstillingene ble presentert gjennom identifikasjon, ved å skildre enkeltskjebner fra avislesernes nærmiljø.

Hirschfeldprisen går konkurs

Norske banker gikk inn i en krise på slutten av 1980-tallet, og i 1991 ble Statens Banksikringsfond opprettet for å redde bankvesenet. Før staten refinansierte bankvesenet skrev staten ved kongelig resolusjon ned verdien av aksjene i to av våre største banker ned til null, før banksikringsfondet skjøt inn ny egenkapital.⁶⁵⁸ ”Ektefellene Hirschfelds legat til fremme av toleranse og forståelse” hadde plassert store deler av fondsmidlene i bankaksjer, og det meste av fondsmidlene gikk tapt gjennom nedskrivningen. Sentrale aktører i forbundet var i villrede om prisens økonomiske grunnlag. Komitéen som utredet Den store journalistprisen i mai 1992 vurderte å fortsette utdelingen, men så ikke ”noen grunn til å opprettholde praksis med at en representant for handelsorganisasjonen overleverer prisen”.⁶⁵⁹ Ingen gjorde noe for å refinansiere prisen. Også Hirschfeldprisen var blitt historie.

Hirschfeldprisen 1973–1990. En oppsummering

Det er ingen tegn til at Hirschfeldprisen ble direkte påvirket av partipressens skjebne eller folkeavstemningen i 1972. Folkeavstemningens resultat rammet i partipressens sentrum, og

⁶⁵⁷ <http://www.avisiskolen.no/> besøkt 23.02.2010

⁶⁵⁸ Rolf Marius Torsvik: ”Bankkrisen”. <http://www.ssb.no/bank-og-finansmarked/artikler-og-publikasjoner/bankkrisen> besøkt 23-10-2013

⁶⁵⁹ Ny innstilling fra priskomitéen. 21.5.1992 NP 107.0

Hirschfeldprisen var fortsatt marginal. Hirschfeldkomitéens praksis endret seg, men det gikk langsommere og hang i stor grad sammen med andre prosesser i samfunnet.

Hirschfeldprisen fulgte overgangen fra privat veldedighet til en offentlig finansiert, rettighetsbasert sosialpolitikk svært tett. Midt på 1970-tallet forsvant de veldedige prosjektene fra lista over prisvinnerne. De sosialt orienterte journalistene sluttet å samle inn penger, og gikk over til å kjempe for at det offentlige skulle følge opp sin egen rettighetstenkning. Statens utredere og journalistene forholdt seg til felles ideologiske impulser, og noen av de mest markante sosialpolitisk orienterte journalistene gikk i bresjen for rettighetstenkningen.

Gjennomslaget for rettighetstenkningen førte til at det ikke lenger ble en like klar motsetning mellom en politisk og en sosial fortolkning av Hirschfeldprisens mandat. Også sosial aktivisme framsto som politisk. Denne *politiseringen av den sosiale samvittigheten* førte til at avstanden mellom Narvesenprisen og Hirschfeldprisen gradvis ble mindre. Narvesenprisen begynte å belønne Hirschfeldprisens tradisjonelle temaer.

Hirschfeldprisen ble sterkt preget av at sosialjournalistikken utviklet seg i *ideologikritisk* retning. Rettferdighetskravet forutsatte at man bekjempet fordommer, i stedet for å appellere til medfølelse. Dette kunne man riktignok finne spor av også i de tidligste pristildelingene, som i Olsen/Frettes sameaktivisme (1956) og Skouens barneserie (1958), men det sto ikke i sentrum for oppmerksomheten. På åttitallet ble fordommer et sentralt tema i en lang rekke priser. Det gikk igjen i større, prisbelønte prosjekter som Østlandets Blads serie Tid for nærhet (1986), Solveig Bøhles programmer om selvmord (1989) og Gunnar Ringheims serie om flyktninger (1990).

Kvinneandelen var langt høyere i Hirschfeldprisen enn i Narvesenprisen. Dette var et utslag av den tematiske kjønningen. Det ble bare gitt en enslig pris som gikk til arbeid om kvinnesak, og den var direkte knyttet til deknningen av det internasjonale kvinneåret. Dette er en slående svak representasjon av et tema som preget hele tiåret, og ett av flere eksempel på hvordan redaksjonene lente seg på offentlige kampanjer når de skulle prioritere bruken av redaksjonelle ressurser. Klart uttrykte meninger om kjønnsroller og kvinnesak er svakt representert i materialet.

Hirschfeldkomitéens blick for *nye uttrykksformer i etermediene* fortsatte også etter 1972, med en pris hvert tiår. Dette kan regnes som en bivirkning av marginaliseringen. En medvirkende årsak kan være at NRK var lisensfinansiert, slik at de kunne prioritere annerledes enn de privateide mediene, og gi større ressurser til tilsynelatende marginale temaer.

Da fondet som finansierte Hirschfeldprisen ble borte, var det ingen i pressen som ville refinansiere den. Dette sto i klar kontrast til Narvesenprisen. Den ble nedlagt på journalistenes initiativ, og Presseforbundet satte umiddelbart i gang arbeidet med å opprette Den store journalistprisen. Hirschfeldprisen møtte ikke den samme forståelsen. Til tross for at norsk presse tok temaer som fremmet ”forståelse og fordragelighet mellom menneskene” inn i

varmen på 1970- og 80-tallet, lot Norsk Presseforbund den prisen som hyllet slike verdier dø i stillhet i 1991. Den passet dårlig inn i journalistenes nyutviklede faglige profil.

Oppsummering 1973-1990: Selvbevisst uorden

Når vi skal fortolke utviklingen i perioden 1973-1990, må vi ha for øye at det var en tro som brøt sammen. Da troen brast, forvitret de ytre rammene som disiplinerte partipressen. Den ortodokse strategien til partipressens forsvarere mistet sin kraft. Dette viser hvor avhengig partipressen var av den ideologiske komponenten i systemet.

I en større sammenheng kan man kople denne prosessen til utenrikspolitiske og kulturelle endringer på 1960- og 70-tallet, som særlig ble utløst av motstanden til Vietnamkrigen. Sammen med utdanningsekspløsjonen formet krigsmotstanden den nye generasjonen som var på vei inn i journalistenes rekke. Den antiautoritære ungdomskulturen som oppsto på 1960-tallet var i stor grad et mediert fenomen. Samtidig ble det gjennomført store endringer i den materielle strukturen i det norske mediesystemet, med innføringen av fjernsyn som den viktigste enkeltfaktoren. Dette var bakgrunnsfaktorer som gjorde den raske forvitringen i partipressen etter folkeavstemningen i 1972 mulig.

Da de mekanismene som hadde disiplinert pressefeltet gikk i oppløsning, ga det nye muligheter til en ny generasjon velutdannete og pågående journalister. De brakte med seg nye arbeidsformer, idealer og skrivemåter. Noen av dem presenterte arbeider som fikk norsk presses høyeste utmerkelse etter kort tid.

Narvesenprisen på 1970-tallet bærer preg av at det nærmest foregikk et journalistisk frislipp. Prisene belønnet nyskapende, mer eller mindre venstreorientert eller maktkritisk journalistikk. Det var resultatet av en form for kreativ uorden. Det var likevel tydelige mønstre i all ulydigheten.

Den nye journalistikken gjennomførte en *omvurdering av etablerte verdihierarkier*. Dette står i kontrast til de forholdsvis stabile verdihierarkiene som preget de to foregående tiårene.

På 1970-tallet ble de etablerte verdihierarkiene utsatt for direkte angrep fra den nye journalistgenerasjonen, også i arbeider som fikk Narvesenprisen. Dette var et typisk trekk ved syttitallsradikalismen. Resultatet var ikke bare at venstreorienterte stemmer kom til orde i journalistikkens sentrum. Det førte også til en *utvidelse av politikkbegrepet*.

I praksis var det utvidete politikkbegrepet koplet til en forestilling om at *journalistene kjempet den gode strid*. Dette var et gammelt tema i norsk presse. Det nye var at journalistene påtok seg ansvaret for å lede striden.

I den funksjonelle oppfatningen fra 1950- og 60-tallet var oppfatningen at journalistene skulle opptre som nyttige tjenere i organisasjonssamfunnet. De gode formål var mange, og ble definert av organisasjonene. I syttiåras ideologiske klima begynte journalistene å hevde at ansvaret var deres. Det forutsatte at de brøt båndene med organisasjonssamfunnet. Sett i lys av

den betydningen folkelige organisasjoner har hatt i moderne norsk historie, var bruddet dramatisk. Avisenes løsriving fra partiene var en del av organisasjonssamfunnets sammenbrudd. Når man tar i betraktning at samfunnsforskere tidfester overgangen fra organisasjonssamfunn til fritidssamfunn til 1960, kan man regne dette bruddet som forsinket. Partipressen var en konserverende konstruksjon.

Ideen om en uavhengig presse som kritiserte samfunnet på eget grunnlag ble lansert gjennom revisjonen av Vær Varsom-plakaten i 1974/75. Den nye etiske plakaten ble lansert som en uavhengighetserklæring, og framstilte *en fri presse som en grunnleggende forutsetning for demokratiet*. Revisjonen var et bevisst brudd med den funksjonelle underordningen av journalistikken under andre samfunnsinstitusjoner.

Den enkeltepisoden som viser de mest omfattende faglige konsekvensene av rokadene er prisen til bladet Hverdag (1977). Bladets redaktør brøt med utgiveren Mental Barnehjelp, med forhandlingshjelp fra Norsk Journalistlag. Den selvstendige stillingen til det nye bladet han grunnla ble siden brukt som argument for å gi det Narvesenprisen.

Bruddet var ikke bare organisatorisk. Redaktøren kjempet mot alt som var vondt og leit, og for alt som var godt. Som en konsekvens av sitt uendelig gode formål kunne han fylle alle roller samtidig, og styre både leg og lærd i et medium der han seg selv var både eier og redaktør. Journalisten ble allmektig i eget medium. Dette ble framhevet som positivt ved pristildelingen. Tidsskriftet Hverdag framviste en ekstremt tydelig kombinasjon av gode formål, samfunnskritikk og journalistisk overhøyhet, og kan tjene som et paradigmatisk eksempel på Olof Peterssons begrep om journalisme.

Den *opphøyde journalistiske posisjonen* var ikke et særsyn for Hverdag. Den ble inntatt av stadig flere journalister, i større eller mindre grad. Jo bedre formålet var, jo videre ble fullmakten godheten kunne legitimere. I dette tilfellet skjedde det på venstrefløyen. I 1963 ble liknende standpunkter formulert av det næringsliberalistiske NÅ.

Kravet om autonomi påvirket den journalistiske uttrykksformen. Det fremmet en *styrking av en moralsk argumentasjonsform*. Ved å gå over til moralsk argumentasjon, kunne journalistene legitimere at de utnyttet sin plassering i mediasystemet til å kritisere nær sagt alle forhold i samfunnet. Moralsk høyverdighet var også nødvendig for å legitimere det ideologikritiske prosjektet som var populært på syttitallet.

Moralsk argumentasjon var ikke noe rent venstreprosjekt. Et mønstereksempel er NÅs utskjelte oppslag i 1963, der bladet reiste kravet om en ærlig regjering fra næringsliberalismens høyrefløy. Ved å erstatte den tradisjonelle politiske retorikken med moralske dommer oppsto en ny form for journalistisk argumentasjon, løsrevet fra høyre/venstreaksen.

Norsk presse vedtok ikke noe eget moralsk eller verdimeslig program som skulle erstatte partienes vurderinger. Vi kan likevel slå fast at det ble etablert en ny klynge av forestillinger med en indre sammenheng, som til sammen etablerte et nytt grunnlag for både nye fagpolitiske

posisjoner og nye skrivemåter. I denne klyngen finner vi både den nevnte moralske argumentasjonsformen, en oppvurdering av det private og personlige, en forkjærlighet for ideologikritikk og rettighetstenkning, og en sosiologisk vending. Det ble opp til den enkelte redaksjon å velge hva den ville legge mest vekt på.

Disse endringene i verdihierarkiene gikk inn i et komplisert samspill, som førte til at norsk journalistikk både utvidet interesseområdet, endret skrivemåten og legitimerte nye fagpolitiske posisjoner.

Bruddet med den funksjonelt begrunnede underordningen åpnet for at det kunne utvikles en ny, selvstendig presseideologi i Norge. Disse ideologiske strømningene mottok sterke impulser fra amerikansk, liberal tenkning. Det skjedde gjennom et samspill mellom lærere ved journalistutdanningene og medlemmer av Norsk Journalistlag fra midten av 1970-tallet. Det var selvfølgelig ikke en enhetlig konstruksjon, men det var et gjennomgående tema at journalistikken skulle etableres som en selvstendig samfunnsinstitusjon. Et uttrykk for dette finner vi i Norsk Journalistlags handlingsprogram fra 1979.

Den faglige offensiven må kunne kalles profesjonsbyggende. Selve ordet profesjon ble brukt forholdsvis sporadisk, som en uklart definert hedersbetegnelse. I prismaterialet finner man flere elementer som kan knyttes til en profesjonsbyggende strategi, og uttrykk som ”journalistikkens samfunnsoppdrag” begynte å spre seg i fagdebatten.

Den klareste markeringen av økende journalistisk autoritet finner man i *den undersøkende journalistikkens* inntreden. Denne retningen fikk Narvesenprisene for 1981, 1985 og 1989. De tre prisene viste en jevn heving av journalistenes mestring av arbeidsformen. De viste at journalistene kunne kritisere hvem som helst, uavhengig av makt og rikdom, på grunnlag av solid dokumentasjon. Dette var den ultimate autoritetsmarkering.

Den undersøkende journalistikken demonstrerte at journalistene holdt en hittil ukjent profesjonell standard, og at de hadde direkte politisk innflytelse. Indirekte legitimerte den påstanden om at en uavhengig journalistikk var selve grunnlaget for et velfungerende demokrati. Ingen sto over journalistene.

4. Journalistpriser i mediekonsernernes tid (1991-)

Konsernpressens orden

Inngangen til 1990-tallet var en konsolideringsfase i norsk presse. Den avrundet en periode med dramatiske endringer i eierforholdene, som begynte midt på 1980-tallet.

I 1984 etablerte Orklakonsernet en egen avdeling med navnet Orkla Communications.⁶⁶⁰ Den kjøpte sin første avis i 1985. Dette var starten på utviklingen av kommersielle mediekonsern i Norge.⁶⁶¹ Konsernet gikk inn i pressen som et ledd i sin allmenne strategi, som gikk ut på å kjøpe industribedrifter som var lavt priset, for å tjene penger på omstrukturering. Orkla satset på lokale nummer 1-aviser. Dette er en avistype som står sterkt i det lokale annonsemarkedet. Arkitekten bak Orklas ekspansjonsplaner var konsernsjefen Jens P. Heyerdahl. Han hadde god innsikt i mediemarkedet gjennom sin rolle som aksjonær og styreformann i Dagbladet.⁶⁶²

På samme tid begynte også selskapene Media Visjon og VIP Skandinavia å kjøpe opp mediebedrifter. Media Visjon kjøpte opp hele 72 mediebedrifter i løpet av 13 måneder.⁶⁶³ Disse selskapene hadde utspring i rene investormiljøer, og ble selve symbolet på en utskjelt, spekulativ ”jappekultur” før de slo seg sammen og endte med å gå konkurs i 1987.⁶⁶⁴ Boet ble kjøpt av Orkla Communications, som ble omdøpt til Orkla Media samme år.⁶⁶⁵

Det var flere faktorer som skapte oppkjøpsbølgen midt på 1980-tallet. Den norske partipressen var opprettet for å bedrive ideologisk virksomhet, men formålet ble uklart etter at partibåndene løsnet. Eierskapet var spredt i de borgerlige avisene. Det ga redaksjonen stor makt i forhold til eierne, som hadde tatt ut lite utbytte. Norsk presse besto av flere hundre godt etablerte bedrifter med solide merkenavn og en sterk kundebase, som drev for vær og vind. Samtidig var det høykonjunktur, gode annonseinntekter og lett å finansiere oppkjøp. En rekke aviser kastet seg også på bølgen, og kjøpte seg opp i andre medier ut fra mer eller mindre klare markedsplaner.

Da lavkonjunkturen satte inn i 80-tallets andre halvdel kom en konsolidering. Resultatet ble en pressestruktur preget av tre store, kommersielle mediekonsern. Orkla var først, mens Schibstedgruppen var størst. Opprinnelig var Schibsted et familieselskap med Aftenposten og VG i porteføljen, som begynte å kjøpe opp mindre aviser. Schibsted ble omdannet til mediekonsern i 1989.⁶⁶⁶ De første planene om å omorganisere arbeiderpressen til konsern ble lansert i 1988.⁶⁶⁷ I 1990 var også A-pressen omdannet til et kommersielt drevet mediekonsern.

⁶⁶⁰ Johansen 2011 s. 57

⁶⁶¹ Bastiansen og Dahl 2008 s. 465

⁶⁶² Johansen 2011 s. 50

⁶⁶³ Johansen 2011 s. 65

⁶⁶⁴ Bastiansen og Dahl 2008 s. 467

⁶⁶⁵ Roppen 2003 s. 216

⁶⁶⁶ Johansen 2013 s. 136

⁶⁶⁷ Lyshagen 2008 s. 141

Konsernene var store, men i mange aviser var eierstrukturen preget av krysseierskap. Eierne holdt de hverandre i sjakk, fordi flere konsern satt med store poster i samme avis.

Arbeiderpartiet var fortsatt inne på eiersiden i A-pressen i 1990, men forholdet mellom parti og pressegruppe var endret. A-pressen var blitt en kommersiell bedrift som skulle tjene penger i markedet. I 1994 solgte Arbeiderpartiet seg ut av eierselskapet, fordi A-pressen hadde kjøpt en stor eierandel i det private TV2. Arbeiderpartiet satt i regjering, og regulerte mediepolitikken. Det skapte habilitetsproblemer at regjeringspartiet eide en aktør i en bransje det skulle regulere. LO beholdt sin eierandel.

I denne sammenhengen må NRK regnes som et statlig mediekonsern. NRKs radiomonopol ble oppløst i 1981, og det ble åpnet for begrenset lokalfjernsyn midt på 1980-tallet. Politikerne klarte ikke å bestemme seg for hvordan konkurransen i eteren skulle organiseres. Løsningen ble et kommersielt, nasjonalt reklamemonopol utenfor NRK, og TV 2 startet sendingene i 1992. Utviklingen i etermediene preget hele pressefeltet, fordi den førte til større konkurranse om publikums tidsbruk, endringer i NRKs prioriteringer, kommersialisering av medietilbudet og ikke minst flere TV-begivenheter avisene kunne skrive om.

En annen faktor bak sentraliseringen av eierskapet var den tekniske utviklingen. Produksjonen ble digitalisert. Digitaliseringen av innholdsproduksjonen påvirket produksjonsmåten, produktiviteten, innholdet og eierforholdene. Når produksjonen er digitalisert, er det lettere å drive gjenbruk av både redaksjonelt innhold og annonser. Det ble mer lønnsomt med annonsesamarbeid og stoffdeling. Digitaliseringen gjorde det mer attraktivt å legge mediebedrifter inn under store mediekonsern. Samtidig ble muligheten for gjenbruk ble oppfattet som en trussel mot kvalitetsjournalistikken.

Ved inngangen til 1990-tallet var distribusjonen fortsatt analog, både i eteren og på papir. Journalistikkens første digitaliseringsbølge må altså skilles fra den andre bølgen, som kom ved overgangen til nettbasert distribusjon etter at kommunikasjonsprotokollen HTML ble introdusert i 1994. De mest radikale konsekvensene av den digitale distribusjonen ble først tydelige etter at smartmobilene kom i alminnelig bruk etter 2007.

Oppkjøpsbølgen på 1980-tallet hadde vært et sjokk for pressens tradisjonelle makthavere. Det ble luftet mange bekymringer om hva den nye tids eiere ønsket. Da spekulantene forsvant fra markedet viste det seg at de tre aktørene som sto igjen, ikke hadde kjøpt aviser og TV-stasjoner for å propagandere for sine egne politiske syn. De truet altså ikke Redaktørplakatens prinsipp om redaktørens frihet. De ville rett og slett tjene penger, og begynte å kreve betydelige konsernbidrag. Avisene måtte derfor legge om driften slik at de gikk med tilstrekkelig overskudd.

Konsernenes innmarsj i pressen førte også til bekymring på politisk hold. I 1993 ble det nedsatt et utvalg som skulle utrede behovet for eierskapsregulering, og fra 1997 har Norge hatt en lov

som regulerer medieeierskap. Denne ordningen har vært kontroversiell i pressen. Den daglige reguleringen av mediene skjedde ved Eierskapstilsynet, som siden gikk inn i Medietilsynet.⁶⁶⁸

Krysseierskapet ble avvirket gjennom rokader i den norske konsernpressen etter år 2000. I 2006 ble Orkla Media solgt til det engelske investorselskapet Mecom, som solgte det videre til A-pressen under navnet Edda Media i 2011. Dette brøt med bestemmelsene i Medieeierskapsloven, men ble tillatt på spesielle vilkår.⁶⁶⁹ I skrivende stund er norsk presse dominert av to konsern, Schibsted og A-pressen. Eierskapet i norske aviser er ekstremt sentralisert i dag.

Hvis man skal plukke ut et enkelt årstall for å markere et tydelig skille i den langvarige prosessen fra en partipresse i oppløsning til en konsolidert konsernpressen i Norge, er det gode grunner til å følge Henrik G. Bastiansens forslag og velge 1991. Dette året foregikk det avgjørende hendelser i alle de store partipressegruppene. Norsk Høyrepresse skiftet navn til Uavhengige Avisers Forening. A-pressen var alt omdannet til konsern, og fjernet formuleringen ”organ for Det norske Arbeiderparti” fra sine mønstervedtekter. Venstrepressen var for lengst gått i oppløsning. Også minipartiene sa farvel til sine organer. AKP(m-l) gikk inn for at Klassekampen ikke lenger skulle være partiorgan. Senterpressen hadde operert med en selvstendig Oslo-redaksjon i ett år.⁶⁷⁰ Omdanningen av norsk presse var i all hovedsak gjennomført. Konsernpressens orden var etablert.

Profesjonalisering, aktivisme og streiker

Partipressens sammenbrudd hadde åpnet for stadig større frihet både for den enkelte redaksjon og journalist på 1970-tallet. Dette gikk hånd i hånd med en stadig mer selvhevdende journaliststand, som valgte en profesjonsbyggende strategi. De viktigste elementene i denne strategien var etisk opprustning og profesjonalisering av yrkesutøvelsen.⁶⁷¹

Profesjonalisering forutsetter større faglig dyktighet. Samtidig innebærer et høyt profesjonelt nivå en form for disiplin. Den profesjonelle yrkesutøveren har gjort seg ferdig med prøving og feiling, og har innført faglige standarder på sentrale områder.

Journalistenes egen profesjonalisering skjedde kontinuerlig gjennom hele perioden. Da oppkjøpsbølgen satte inn midt på 1980-tallet møtte den en annen disiplin. Perioden som fulgte etter konsolideringen på slutten av åttitallet kan beskrives som en duell mellom to ulike profesjonelle miljøer. Medieeierens økonomiske profesjonalitet sto mot journalistenes forsterkede faglige profesjonalitet. Skulle journalistene bevare sin relative frihet innenfor det nye systemet, måtte de forsvare sin egen profesjonelle standard. En slik profesjonalisering kunne også konsernene se seg tjent med, siden det ga et bedre produkt.

⁶⁶⁸ Bastiansen og Dahl 2008 s. 482

⁶⁶⁹ <http://www.medietilsynet.no/Eierskap-og-okonomi/Edda-Media-saken/> besøkt 14.03.2014

⁶⁷⁰ Bastiansen 2009 s. 393

⁶⁷¹ Prosessen er beskrevet i detalj i Raaum 1999

Journalistenes trumfkort var at de var de eneste som kunne produsere troverdighet. Alle journalistiske medier er avhengige av troverdighet. De har verken tid eller mulighet til å forankre sine påstander i omfattende metodiske eller faktiske redegjørelser, slik det er påkrevet i vitenskapelig forskning. På 1980-tallet ble troverdighet et journalistisk mantra, og i 1994 ble begrepet introdusert i Vær Varsom-plakaten. Der ble det dels brukt som et tillegg til begrepet integritet, dels som en erstatning.⁶⁷²

Konsernernes påvirkning på den journalistiske virksomheten skjedde stort sett indirekte, gjennom omorganisering og mer rasjonell drift. Kravet om lavere driftsutgifter førte at det ble etablert felles trykkerier og annonsesalg. Gjenbruk av stoff ble mer vanlig. Dette ble lettet av den digitale teknologien. Samtidig ble administrasjonen sentralisert. Dette førte til at makt ble overført fra den enkelte redaktør til konsernledelsens stab. Slike omorganiseringer var lite synlige, men kom av og til opp til overflaten som åpen konflikt.⁶⁷³

Parallelt med konsernernes konsolidering og omstrukturering ble journalistenes organisasjoner tilført store ressurser i løpet av 1980-tallet. Medlemstallet i Norsk Journalistlag økte, samtidig som organisasjonen begynte å få millioninntekter fra opphavsrettsorganisasjonene Kopinor og Norwaco.⁶⁷⁴ Det ga journalistene muligheten til å bygge opp et slagkraftig organisasjonsapparat. Store midler ble sluset inn i etterutdanning og kursvirksomhet.

Journalistenes tillitsmannsapparat fikk et tilskudd av personer med akademisk bakgrunn, og av tidligere politiske radikaler. Kvinneandelen økte jevnt. I 1984 ble Anne Skatvedt NJs første kvinnelige leder.⁶⁷⁵

Selv om mange av de politiske meningene var slipt bort hos de gamle radikalerne på 1980-tallet, var aktivismen i behold. Et eksempel på dette er Alf Skjeseth, med bakgrunn i AKP(m-l) og Klassekampen. Han vakte strid da han ble valgt inn i landsstyret i NJ i 1985. Det er likevel betegnende at en annen journalist med AKP(ml)-bakgrunn, Hilde Haugsgjerd, ble foreslått som motkandidat.⁶⁷⁶ Skjeseth ble valgt, og avanserte til leder i Norsk Journalistlag i 1991. Skjeseth ble kritisert for sine politiske holdninger, men fikk ros for den faglige aktiviteten.⁶⁷⁷ Dette betyr på ingen måte at alle tillitsvalgte i NJ tilhørte ytterste venstre. Skjeseths forgjenger Sven Egil Omdal kom fra i Stavanger Aftenblads kristne miljø. Hans stil var like polemisk og aktivistisk.⁶⁷⁸ Den var et generasjonsfenomen.

⁶⁷² Vær Varsom-plakaten 1994. Norsk Presseforbund

⁶⁷³ Johansen 2011 s. 238, 242

⁶⁷⁴ Ottosen 1996 s. 413

⁶⁷⁵ Ottosen 1996 s. 429

⁶⁷⁶ Ottosen 1996 s. 434

⁶⁷⁷ Ottosen 1996 s. 495

⁶⁷⁸ Ottosen 1996 s. 438

Både i landsmøtetaler og i fagbladet Journalisten ble det vanlig å bruke en språkbruk som liknet fagforeningenes tradisjonelle kampretorikk. Samtidig hadde journalistlaget fått råd til å gå til streik.

Sommeren 1990 streiket Norsk Journalistlag for første gang for egne lønnskrav. I begynnelsen av juni streiket avisjournalistene fire dager mot arbeidsgiverne i Avisenes Arbeidsgiverforening. NJ avviste arbeidsgivernes krav om at journalistoppgjøret skulle være lik oppgjøret i LO-området. I slutten av juni ble det streik også i NRK. Bakgrunnen for streiken var at journalistlaget i NRK (NRKJ) hadde rekruttert redigerere i Dagsrevyen. Disse ble tidligere regnet som teknisk personale, og var tradisjonelt organisert i det LO-tilknyttete Kringkastingens Landsforening (KL). NRKJs krav var å få disse over til journalistenes lønnsstige, som var bedre. Det ble avvist av NRK, fordi KL da krevde at alle andre tekniske medarbeidere også skulle over på denne stigen. Formålet var organisasjonstaktisk: NRKJ hadde gjennomført en stor vervingsaksjon for å få full forhandlingsrett da NRK gikk over til å bli stiftelse i 1988, og trengte tilskudd av medlemmer fra de mer tekniske delene av organisasjonen for å nå målet.

Journaliststreiken i NRK i 1990 varte i 25 dager.⁶⁷⁹ Den ble etterfulgt av en kortvarig streik i 1993, for å få innfridd en intensjonsavtale som ble resultatet av streiken i 1990.⁶⁸⁰ Streikene var kostbare. I 1990 betalte NJ ut 10 millioner kroner i streikebidrag til medlemmene.⁶⁸¹

Streikene i NRK førte til forholdsvis magre resultater, men den var mer enn en strid om lønn. De var en revirmarkering, og et ledd i en dragkamp om NRKs identitet. NRK skulle forstås som en journalistisk institusjon.⁶⁸²

Både avisstreiken i 1990 og de to NRK-streikene viste at når NJ markerte seg som kampvillig fagforening, skjedde det i et spenningsforhold til LO og den tradisjonelle arbeiderbevegelsen. Selv om journalistlaget brukte klassisk fagforeningsretorikk, opprettholdt journalistene sin gamle middelklasseposisjon.

I 2002 streiket journalistene i en uke, og fikk gjennomslag for en ukes lengre ferie for kolleger med lang ansiennitet. Også i denne streiken var gevinsten moderat. Entusiasmen etterpå var laber blant de streikende.⁶⁸³ Etter dette har streikeviljen vært lav.

Nettets betydning

Man kan ikke beskrive norsk presse i denne perioden uten å nevne Internett. De første norske nettavisene ble etablert av Brønnøysund Avis og Dagbladet i 1995.⁶⁸⁴ Den første rene nettavisen var Nettavisen, som kom i 1996. Veksten i publikums bruk av nettavisene gikk

⁶⁷⁹ Ottosen 1996 s. 496

⁶⁸⁰ Ottosen 1996 s. 501

⁶⁸¹ Journalisten nr 12 1990

⁶⁸² Forfatteren var ansatt i NRK i 1988-1998, og deltok i begge streikene.

⁶⁸³ NTB.07.06.2002

⁶⁸⁴ Bastiansen og Dahl 2008 s. 510

forholdsvis sakte. Rundt 2005 leste ca. 50 % av befolkningen nyheter på nett.⁶⁸⁵ Problemet med nettbaserte medier er at inntjeningen per bruker er langt lavere enn for papirmedier. Overgangen til digital distribusjon er ikke bare en overføring til en ny kanal. Også annonseinntektene svikter for avisene.⁶⁸⁶ Overgangen til nettbaserte medier undergraver derfor finansieringen til de institusjonene som har vært en bærebjelke i journalistikken. Etter 2010 har dette ført til oppsigelser og uro i journalistmiljøet. I juni 2014 gjorde journalisten.no en undersøkelse som viste at 700 journaliststillinger var borte, og at ytterligere 1000 risikerte å miste jobben.⁶⁸⁷ Spørsmålet blir da hvordan dette slår inn i journalistprisene. Det er for tidlig å gi noe klart svar på dette. Situasjonen er labil, og man kan vente at ærespriser reagerer forsinket på slike strukturelle endringer. Virkningene blir tatt opp under diskusjonen av enkeltpriser delt ut etter 2005.

⁶⁸⁵ Hjeltnes og Bastiansen 2010 s. 417

⁶⁸⁶ <http://www.journalisten.no/node/42519>

⁶⁸⁷ <http://www.journalisten.no/node/42279>

Etableringen av Den store journalistprisen

Etter Narvesenkonsernets annonsekampanje i forbindelse med at Hans-Wilhelm Steinfeld fikk Narvesenprisen i april 1990, avsluttet Norsk Presseforbund samarbeidet med konsernet. Det ble nedsatt et hurtigarbeidende utvalg som skulle behandle spørsmålet om å opprette en ny journalistpris. Det besto av Per Brunvand fra Norske Avisers Landsforening, Steinar Moe fra Norsk Redaktørforening og Alf Skjeseth fra NJ. Gunnar Gran fra Presseforbundet var sekretær. 21. mai ble de enige om følgende vedtak:

Utvalget er enig om at presseorganisasjonene ikke lenger bør sette sitt godkjennelsestempel på pressepriser hvis navn er knyttet til kommersielle foretak eller produkter. Utvalget foreslår at presseorganisasjonene nedsetter en komite som innen utløpet av 1991 skal fremme forslag om en avvikling av presseorganisasjonenes engasjement i utdelingen av slike priser.⁶⁸⁸

Det samme utvalget fortsatte som priskomite. På seinvinteren året etter, 2. mars 1992, leverte de en kort innstilling hvor de foreslo å dele ut en ny pris med navnet Den store Journalistikkprisen. De presenterte også et første utkast til statutter.

I innstillingen foreslo de at presseorganisasjonene ikke lenger skulle sette sitt godkjennelsestempel på priser med navn knyttet til kommersielle foretak. Utvalget avla også Hirschfeldprisen en visitt. De ville ikke at Oslo Handelsstands Forening skulle dele ut denne prisen. Dette fikk ingen betydning, siden fondet til prisen var forsvunnet under bankkrise. Innstillingen bygde på ideen om at pressens organisasjoner skulle avskjære intervensjoner på pressepriser av kommersiell karakter:

Generelt vil priskomiteen understreke at ingen grupper innen faget bør ta imot tilbud om å opprette priser for redaksjonelle medarbeidere uten at dette forelegges for organisasjonene. Målet er å hindre at interessegrupper utnytter dette i kommersiell hensikt.⁶⁸⁹

Det er verd å merke seg at ideologiske og interessebaserte hensikter ikke ble nevnt. Innstillingen hadde ikke brodd mot de mange språkprisene og fagfeltorienterte prisene som kom og gikk i pressefeltet.

Selv om presseorganisasjonene hevdet at de ville være selvstendige og ha full kontroll over prisene, prøvde de likevel å få andre til å betale gildet. Komiteen hadde tatt direkte kontakt med Norsk Kulturråd for å få det til å finansiere prisen. Den mente at "Norsk Kulturråd ikke representerer noen form for binding som kan kaste mistanke på pressens integritet".⁶⁹⁰

Kulturrådet svarte med et ønske om å bli nevnt både som stifter og bidragsyter. Rådet virket heller ikke begeistret over å betale hele regningen, og ba om at presseorganisasjonene laget en finansieringsplan der det kom klart fram hvordan pressen bidro til finansieringen. I svarbrevet la også Kulturrådet ved et forslag til statutter, der de hadde endret fire av seks punkter.⁶⁹¹

⁶⁸⁸ Notat om pressepriser, GG. 21.5.91 NP 004 Stipend/pressepriser

⁶⁸⁹ Innstilling fra priskomiteen 02.03.1992 NP 004 Stipend/pressepriser

⁶⁹⁰ Innstilling fra priskomiteen 02.03.1992 NP 004 Stipend/pressepriser

⁶⁹¹ Brev fra Norsk Kulturråd til Norsk Presseforbund 24.02.1992 NP 004 Stipend/pressepriser

Kort tid etter sendte Presseforbundet et formelt brev til Kulturrådet der de søkte rådet om å bidra med 50 000 kroner. Norsk Journalistlag og Norsk Redaktørforenings bidrag skulle være 7000 kroner hver, mens Norsk Presseforbund skulle betale 1000 kroner. Dette skulle dekke en pris på 50 000 kroner og administrasjonsutgifter på 15 000 kroner.⁶⁹²

Sakspapirene viser at prisinnstifterne var fullt klar over at de manøvrerte i et farvann med konkurrerende priser og organisasjoner. Kulturrådet delte allerede ut en egen pris for kulturjournalistikk på 25 000 kroner. Presseforbundet ville at den nye journalistprisen Kulturrådet skulle finansiere skulle henge høyere enn Kulturrådets egen kulturjournalistikkpris, og satte derfor prisbeløpet til 50 000 kroner.

SKUP-prisen ble stadig nevnt i sakspapirene, og hver gang ble det presisert at det var viktig å skille mellom de to prisene.⁶⁹³ I utkastene til statutter til Den store journalistprisen var det også et fyldig punkt som behandlet forholdet til andre priser.⁶⁹⁴ Det ble forutsatt at prisjuryen skulle samordne sin virksomhet med de andre prisutdelerne, også for å få inn forslag til kandidater. En kortere versjon av dette punktet, som ikke nevner de andre prisene ved navn, ble stående i statuttene.

Kulturrådets administrasjon hadde vært positiv, men på et møte i rådets valgte plenum 17. april var stemningen avmålt. Priskomiteen ble nødt til å kjøpslå med rådet om både prisbeløp og tilskudd. Forhandlingene gikk i retning av at prisbeløpet skulle reduseres til 35 000 kroner, slik at det ikke ble så stor forskjell på kulturjournalistikkprisen og Den store journalistprisen. Kulturrådet foreslo også å erstatte pengene med en statuett.⁶⁹⁵

Priskomiteen oppfattet det som om Kulturrådet var lite villig til å delta, og Presseforbundet trakk søknaden om støtte.⁶⁹⁶ I denne fasen kom det fram at Narvesenkonsernet ikke ble oppfattet som fullstendig diskreditert. I et internt notat i Redaktørforeningen ble institusjonen Fritt Ord, som eide Narvesen, trukket fram som en mulig bidragsyter.⁶⁹⁷ Fritt Ord sto også oppført på linje med Kulturrådet i et utkast til statuttene som ligger i Norsk Redaktørforenings arkiv. I de arkiverte saksdokumentene er begge bidragsyterne strøket ut med kulepenn. De ble sannsynligvis forkastet under møtene.⁶⁹⁸

Til slutt måtte presseorganisasjonene innse at de måtte betale selv hvis de ville markere selvstendighet. Prisbeløpet på 50 000 kroner ble opprettholdt. Pengene kom gjennom et spleiselag der NJ og NR ga 20 00 kroner hver, mens NRK og NAL begge bidro med 10 000

⁶⁹² Brev til Norsk Kulturråd 02.03.1992 NP 004 Stipend/pressepriser

⁶⁹³ Referat fra hovedstyret i Norsk Redaktørforening 12.03.1991. NP 004 Stipend/pressepriser

⁶⁹⁴ Statutter for Den store journalistikkprisen. Udatert notat NP 107.0

⁶⁹⁵ Notat fra møte med Norsk Kulturråd 22.04.1992 v. Gunnar Gran. NP 004 Stipend/pressepriser

⁶⁹⁶ Brev til Norsk Kulturråd 29.04.1992 NP 004 Stipend/pressepriser

⁶⁹⁷ Om pressepriser. Intern notat 27.2.1991 undertegnet SM (Steinar Moe) NP 004 Stipend/pressepriser

⁶⁹⁸ Statutter for Den store journalistikkprisen. Udatert NP 107.0

kroner.⁶⁹⁹ Gjennom dette kom NRK inn som en av stifterne. NRK sto også nevnt i den første utlysningen av prisen.⁷⁰⁰

Statuttene slo fast at prisen skulle tildeles

(...) en medarbeider eller gruppe medarbeidere som i løpet av det siste år har gjort en særlig prisverdig innsats på journalistikkens område. Hensikten er å oppmuntre til og hedre kvalitet i journalistikken.⁷⁰¹

Statuttene ga ingen begrensninger. Det sto uttrykkelig at ”Prisen kan gis for alle felter av journalistikken.”

Selv om det ikke står i statuttene, kommer det klart fram av arkivene at prisen ble regnet som en direkte arvtaker til Narvesenprisen. I flere av saksmappene med dokumenter som er sendt ut til jurymedlemmene til Den Store Journalistprisen ligger det vedlagt en oversikt over vinnerne av både Narvesenprisen og Den store journalistprisen.

Prisen ble delt ut av en jury, som ble oppnevnt av styret i Norsk Presseforbund. Den besto utelukkende av journalister som representerte sine ulike organisasjoner. Sammensetning viser at den ikke trengte å låne prestisje fra andre felt. Den første juryen var slik:

Thor Viksveen, Norsk Presseforbund (formann)
Anne Lise Stafne, Norsk Journalistlag,
Einar Eriksen, Norsk Redaktørforening
Leif Sveen, Norske Avisers Landsforbund
Herbjørn Sørebo, Norsk Rikskringkasting
Sekretær: Gunnar Gran, Norsk Presseforbund⁷⁰²

Den store journalistprisen ble organisert våren 1992. Ett år var gått siden den siste Narvesenprisen ble utdelt. Det var knapp tid til å få inn nominasjoner, velge kandidat og dele ut pris før året var omme. Samtidig var det viktig å unngå et brudd i prisrekka. Det holdt så vidt. Juryen hadde sin kandidat klar 18. oktober. Den første utdelingen skjedde under Avisdagene 10. november 1992, et arrangement der NAL sto sentralt.⁷⁰³

⁶⁹⁹ Brev fra NP til bidragsyterne 05.04.1994 NP 107.0

⁷⁰⁰ Fra 2002 ble prisbeløpet økt til 100 000 kroner. TV 2 og P4 ble bidragsytere. Klassekampen 21.06.2002

⁷⁰¹ Statutter for Den store journalistprisen. Udatert. NP 107.0

⁷⁰² Referat fra jurymøte 08.10.1992 NP 107.0

⁷⁰³ Journalisten 06.11.1992

Den store journalistprisen. En oversikt over perioden 1991-2014

Tabell 4.1 Den store journalistprisen. Prisivinnere 1991-2014

Gitt for år	Medium	Journalist	Tema/Utdrag av juryens begrunnelse
1991	Dagbladet	Arne O. Holm	<i>Kraby-saken</i> (NAF/NHO) "...avdekkingen av vederlagsordninger for lederne i Næringslivets Hovedorganisasjon NHO. (...)i andre saker har (han)gjort en viktig innsats for å avdekke kritikkverdige forhold"
1992	Dagbladet	Sissel Benneche Osvold	<i>Kommentarjournalistikk</i> "Juryen har lagt særlig vekt på at hennes kommentarer til dagens sentrale samfunnsspørsmål også har en journalistisk form av meget høy klasse"
1993	Nordlands Framtid	Fritz Breivik	<i>Eidissen-saken</i> "...prisvinneren i to-tre år har avdekket stadig nye kritikkverdige økonomiske disposisjoner i Nordland fylkeskommune"
1994	NRK	Tomm Kristiansen	<i>Formidling i radio</i> "...for hans innsats som korrespondent i Afrika"
1995	VG	Redaksjonen i VG	<i>Medlemsjuks i AUF</i> "...for reportasjens omkring statsstøtten til politiske og andre ungdomsorganisasjoner"
1996	Ingen pris for 1996. Dateringsprinsippet ble endret. Fra 1997 er prisen datert etter utdelingsåret		
1997	Dagens Næringsliv	Finansredaksjonen i DN	<i>Storebrand/NAT-affæren</i> "...for reportasjene omkring de såkalte Storebrand-sakene og avdekkingen av utbredt ukultur i finansbransjen"
1998	NRK	Anne Grosvold	<i>Ledelse av Redaksjon 21, NRK TV</i> "...hennes evne til kontakt med sine intervjuobjekter, til å kommunisere med et stort publikum og stille de spørsmål seerne selv stiller seg"
1999	Dagsavisen	Steinar Hansson	<i>Kommentarer og fristilling av Dagsavisen (tidligere Arbeiderbladet)</i> "for sin profilering av det frie, ubundne redaktørinstituttet, uavhengig av partipolitisk spill og kommersielle interesser. (...) Hanssons eminente penn og store spennvidde"
2000	Bergens Tidende	Inge Sellevåg	<i>Globus II radaren i Vardø</i> "Gjennom omfattende og tidkrevende søk i åpne amerikanske kilder kunne Sellevåg og Bergens tidende i februar 2000 sannsynliggjøre at radaren er en del av amerikanernes planlagte og sterkt omstridte nasjonale rakettforsvar"
2001	Aftenposten	Harald Stanghelle	<i>Rettskommentarer fra Orderudsaken</i> "Årets prisvinner har "løftet" rettskommentaren ved hjelp av forståelse for pressens rolle og et sikkert skjønn og store kunnskaper både om mennesker og makter"
2002	Ikke utdelt		
2003	Frilans	Åsne Seierstad	<i>Reportasjer fra Bagdad under Irak-krigen 2003</i> "Seierstad behersker en bredt spekter av sjangre, at hun representerer en gammel journalistisk tradisjon som går ut på å være til stede der det skjer, at hun prioriterer rollen som øyenvitne foran rollen som etterforsker og etterforsker foran dommer"
2004	VG	Harald Henden	<i>Lang innsats som fotograf i krig og konflikt, særlig Irak</i> "Henden som fotograf behandler mennesker han møter med respekt. (...)ofte er det fotografiet som er den viktigste delen av dokumentasjonen i et journalistisk arbeid. Det handler om å komme nær, og i Hendens tilfelle som fotograf i flere krigsherjede områder, om å ta sjanser"
2005	Dagens Næringsliv, Bergens Tidende	Magasinredaksjonen, Dagens Næringsliv, Roar Christiansen, Bergens Tidende	<i>Hyllekunstnerne</i> (om matvarebransjen): Magasinredaksjonen, Dagens Næringsliv: "Med presist kildearbeid og stor tålmodighet avdekket avisen konkurransehindrende avtaler, grådighetskultur, smøring og ikke minst hvor pengene i bransjen virkelig tar veien." Roar Christiansen: <i>Billedreportasje om AIDS-syke Wenche Bogdanowski</i> «Her gjelder det ikke å være uredd, men redd. Redd for å utlevere mer enn det den som omtales kan bære. Redd for å tippe over i føleri eller sosialpornografi - samtidig som en er nødt til å røre ved lesernes følelser for at reportasjen skal bære. Juryens andre

			prisvinner har klart denne balansekunsten, og han har klart å balansere mellom sitt opprinnelige gebet, som er fotografiet, og teksten, slik at den ikke forteller samme historie som bildene, men tvert imot supplerer dem»
2006	Redaksjonen bak NRKs TV-program "Typisk Norsk"	Redaksjonen v/ Petter Schjerven	TV-serien <i>Typisk Norsk</i> , om norsk språk. "...den har maktet det mange ville hevdet var umulig, nemlig å lage godt, populært, og opplysende fjernsyn av og om det norske språk. (...)Å få med seg flere generasjon i et lekent og ellevilt opplysningsprogram om vårt felles verktøy, det norske språk, er en prestasjon som fortjener den dypeste respekt"
2007	Aftenposten □	Knut Olav Åmås, debattredaktør	<i>Debattredaktør i Aftenposten</i> . "...prisvinneren det siste året har bidratt sterkere enn noen annen til å revitalisere samfunnsdebatten og blåse nytt liv i en journalistisk sjanger som i stor grad har vært preget av det forutsigbare, det søvndyssende og det politisk korrekte. (...) Årets prisvinner går ikke den gylne middelvei. Han har fått fram både debattanter med minoritetsbakgrunn og skribenter som våger å utfordre ortodokse minoritetssyn"
2008	Bergens Tidende	Helle Aarnes	<i>Tyskerjentene</i> . Om hvordan de ble behandlet etter krigen. "Årets journalistpris utstråler kvalitet i alle ledd og er et stykke journalistisk arbeid som rører og ryster publikum, et stykke arbeid om vår nære fortid skrevet av en journalist født etter andre verdenskrig"
2009	TV2	Journalist Per Chr. Magnus fotograf Robert Reinlund researcher Anne Marie Groth	<i>Sultbløffen</i> . Om den påståtte sultkatastrofen i Niger. "(...) en avsløring. Den er basert på et usedvanlig grundig kildekritisk arbeid. Dokumentasjonen er innhentet over lang tid og på flere kontinenter. Perspektivet er maktkritisk og resultatet rokker ved troverdigheten til to mektige instanser som vanligvis blir lyttet til, nemlig BBC og FNs tidligere visegeneralsekretær, Jan Egeland"
2010	Dagbladet	Bernt Jakob Oksnes	<i>Den usynlige</i> . Om den ensomme 63-åringen Jan Erik Fosshaug som falt død om på gata. "Den var sluttproduktet av flere måneders arbeid og mange hundre telefonsamtaler. Men like mye var den et resultat av den viktige journalistiske evnen til å oppdage hvordan en stor historie kan gjemme seg i en liten opplysning, i dette tilfellet en formulering i en dødsannonse: "På vegne av venner". Ingen navn, bortsett fra avdødes"
2011	Bok	Odd Isungset	<i>Hvem skjøt William Nygaard?</i> Bok om det uoppklarte attentatet på forleggeren av <i>Sataniske vers</i> . "...for hans uoppslitelige og grundige journalistiske arbeid for å oppklare drapsforsøket på forlagssjef William Nygaard"
2012	Dagbladet	Trude Lorentzen, Eivind Sæther og Adrian Øhrn Johansen	<i>Tomrommene</i> . Reportasjer om rommene til fire ofre for Utøya-massakren. "Den ufattelige tragedien løftes med denne dokumentaren rett inn i hverdagen. Gjerningsmannens drap og ødeleggelse er ikke lenger bare tall og kalde fakta. Ofrene er virkelige og smerten ikke til å bære. Storheten i dette prosjektet ligger i den enkle ideen. I at det dreier seg om ofrene, og bare dem"
2013	Dagens Næringsliv	Kjetil B. Alstadheim	Fast kommentator
2014	Frilans	Anders Sømme Hammer og Kristin Solberg	For reportasjer fra Afghanistan, Pakistan og Midtøsten. "(...) de beveger seg i farlige og konfliktfylte områder. Som i Afghanistan der de begge har både bodd og arbeidet i flere år"

Kilder: Pressemeldinger i Norsk Presseforbunds arkiv, Journalisten, NTB

Den store journalistprisen er delt ut 22 ganger. I 2002 ble den ikke delt ut. Antallet priser er 24. Det ble delt ut to priser i 2005, og i 2013 fikk de to frilanserne Anders Sømme Hammer og Kristin Solberg prisen. De hadde begge arbeidet i Afghanistan, men stort sett uavhengig av hverandre. Prisen deres er derfor regnet som to priser, selv om juryen ikke var klar i dette spørsmålet.⁷⁰⁴

Forholdet til SKUP

Det var et problem for Presseforbundet at SKUP-prisen ble opprettet samtidig som Den store journalistprisen. Norsk Presseforbund hadde bestemt at Den store journalistprisen skulle være norsk presses høyeste utmerkelse. Problemet er at ingen vanlig organisasjon kan beslutte noe slikt. Mens kongelige ordener er innordnet i et formelt hierarki fastsatt av Kongen, er alle borgerlige priser dømt til å konkurrere om innbyrdes posisjon på et åpent omdømmemarked.

SKUP-prisen hadde en rekke fordeler. Den var en metodepris. Den kritiske, undersøkende journalistikken hadde ridd på en bølge av anerkjennelse siden Watergate-avsløringene, og fungerte som en viktig markør for seriøsitet. Den bygde opp under journalistenes autoritet. SKUP-prisen ble administrert av en frivillig sammenslutning av journalistiske aktivister, og var velegnet til å symbolisere selvstendighet. Pressens organisasjoner var positive til SKUP, så det var aldri på tale å konfrontere prisen. Prisene skulle samordnes, men det fantes verken formelle rutiner eller ideer om hvilke prinsipper man skulle følge for å unngå at prisene ble for like.

Det endte i full kollisjon ved første pristildeling. Arne O. Holm i Dagbladet fikk Den store journalistprisen høsten 1992. Bare et halvt år seinere fikk han SKUP-prisen for samme sak.

I journalistenes eget fagblad var det ikke tvil om hvilken pris som var den gjeveste. Tildelingen av Den store journalistprisen fikk en artikkel, mens SKUP-seminaret 1993 var viet en egen avis i avisen. Holm ble hyllet med et oppslag over hele første side i spesialutgaven. Han ble avbildet som eksotisk polarhelt i full snøscootermundur på Svalbard, hvor han var på jobb da prisen ble delt ut.⁷⁰⁵

Den ulike behandlingen av Den store journalistprisen og SKUP-prisen i journalistenes eget fagblad viser at Den store journalistprisen hadde et imageproblem. Mens Norsk Presseforbund representerte nyhetsbransjens organisasjoner og økonomiske kapital, forvaltet lille SKUP symbolsk kapital i overflod. Da SKUP-prisen ble delt ut første gang kalte Journalisten vinnerne for ”Oscar-vinnerne”.⁷⁰⁶ SKUP-prisen ble gjennomgående presentert som noe nytt, friskt og faglig inspirerende, mens det som skulle være norsk presses høyeste utmerkelse fikk langt mindre oppmerksomhet.

⁷⁰⁴ <http://presse.no/Nyheter/Frilansjournalistene-Anders-Soemme-Hammer-og-Kristin-Solberg-er-tildelt-Den-store-journalistprisen-2014> besøkt 12.05.2014

⁷⁰⁵ Journalisten 23.04.1993

⁷⁰⁶ Journalisten 08.05.1992

Dermed oppsto den paradoksale situasjonen at juryen som delte ut Den store journalistprisen på vegne av Norsk Presseforbund måtte unngå å gå den lille, frivillighetsbaserte SKUP-stiftelsen i næringsen. SKUP-prisen trengte ikke unnvike noen.⁷⁰⁷

Juryen til Den store journalistprisen endte i en situasjon som minnet om Hirschfeldkomitéen, selv om problemene hadde en annen årsak. Den store journalistprisen måtte ut på leting etter alternativer til den kritisk undersøkende journalistikken. Dette skulle komme til å prege prisen historie.

Det første tiåret lå Den store journalistprisen og SKUP-prisens tildelinger ganske nær hverandre. Dette ser vi av neste tabell. Den tar utgangspunkt i Den store journalistprisen, og viser hvor den falt sammen med SKUPs priser og diplomer:

Tabell 4.2 Forholdet mellom Den store journalistprisen og SKUP-prisen

Delt ut år	Gitt for år	Medium	Journalist	Navn på tema	SKUP-pris	SKUP-diplom	SKUP metode-rapport	Navn i SKUP-systemet
1992	1991	Dagbladet	Arne O. Holm	Kraby-saken	1992		1992	Kraby-saken
1994	1993	Nordlands Framtid	Fritz Breivik	Eidissen-saken		1993	1993	Eidissen-saken
1996	1995	VG.□	Redaksjonen i VG.□	Medlemsjuks i AUF	1995		1995	AUF-skandalen
1997	1997	Dagens Næringsliv	Finansredaksjonen	Storebrand/NAT-affæren	1997		1997	NAT-affæren
2000		Bergens Tidende.□	Inge Sellevåg	Globus II radaren i Vardø			1998	Forsvarets nye radar i Vardø
2005		Magasinred. i Dagens Næringsliv og Roar Christiansen, Bergens Tidende□	Magasinred. i Dagens Næringsliv, Roar Christiansen Bergens Tidende	DN: Hyllekunstnerne BT: Sosialreportasje om AIDS-syke Wenche Bogdanowski			2005 2004	Hyllekunstnerne Kanskje møtes vi i himmelen
2009		TV2	Per Chr Magnus Robert Reinlund Anne Marie Groth	Sultbløffen			2008	Sultbløffen
2010		Dagbladet	Bernt Jakob Oksnes	Den usynlige			2011	Den usynlige
2011		Bok	Odd Isungset	Hvem skjøt William Nygaard?		2000	1997 1998 2000 2001 2010	Hvem skjøt William Nygaard?
2014		Frilans/NRK	Anders Sømme Hammer	Informanter i burka			2011	Informanter i burka

Kilder: NPs arkiv, www.SKUP.no

⁷⁰⁷ Intervju med Lars Nehru Sand 14.04.2009

I 1992, 1996 og 1997 ble Den store journalistprisen gitt til prosjekter som også fikk SKUP-prisen. Fritz Breivik, som fikk Den store journalistprisen i 1994, fikk også SKUP-diplom. Det var altså et betydelig sammenfall mellom prisene, men enkelte år var prisene forskjellige.

I Den store journalistprisens annet år fikk kommentatoren Sissel Benneche Osvold prisen. Hun var ingen SKUP-kandidat. En annen måte å markere en viss avstand på var å belønne samme sak, men gi Den store journalistprisen til hele redaksjoner. SKUP-prisen ble konsekvent gitt til enkeltjournalister. En slik markering kom ved utdelingen i 1996 og 1997, og i 2005, da den ene av de to prisene dette året gikk til en typisk SKUP-sak. Begrunnelsen fra 1996 viser at juryen ønsket å markere at det ikke bare var den ene saken, men en redaksjonell linje som skulle belønnes:

Den politiske redaksjonen har i de senere år markert seg gjennom en aktiv og vel kvalifisert journalistikk og skapt spennende nyhetsstoff og viktig bakgrunnsmateriale. Avisen har dermed kunnet gå ut til sin store leserkrets med informative beskrivelser av det politiske liv i pakt med gode journalistiske tradisjoner. Reportasjeserien som er belønnet, føyer seg godt inn i dette bildet.⁷⁰⁸

Med denne faderlige tonen signaliserte Norsk Presseforbund at den hadde et overordnet ansvar for hele det journalistiske feltet, slik Narvesenkomitéen også hadde praktisert.

Etter 1997 ble avstanden til SKUP større. Bare én vinner av Den store journalistprisen har etter dette fått SKUP-pris eller diplom. Dette er Odd Isungset, en veteran innenfor undersøkende TV-journalistikk. Han har utgitt to bøker om attentatet på William Nygaard. Den første av disse bøkene fikk SKUP-diplom for 2000, og den andre fikk Den store journalistprisen i 2011. Da Anders Sømme Hammer fikk Den store journalistprisen i 2014 sammen med Kristin Solberg, lå det en metoderapport om radiodokumentaren *Informanter i burka*, der han deltok, i SKUPs arkiver for 2011. Den fikk ikke pris.

Selv om forskjellen mellom prisene er blitt tydeligere, siden de ikke lenger utpeker de samme vinnerne, er det fortsatt mange berøringspunkter. Ti av de prisbelønte prosjektene i Den store journalistprisen finner vi igjen som metoderapporter i SKUPs arkiver. Dette er ikke overraskende, siden det dreier seg om ambisiøse prosjekter.

Utdelingen av Den store Journalistprisen

Da Den store journalistprisen ble utredet lå det i kortene at seremonien skulle gå på rundgang mellom medlemsorganisasjonene Norsk Journalistlag, Norsk Redaktørforening og Norske Avisers Landsforening. Dette ble opprettholdt fram til 2008.

Vekslingen gjorde prisutdelingen til en utydelig mediebegivenhet. Konkurransen på oppmerksomhetsmarkedet hadde økt, og for å vinne fram her må prisutdelingen markeres gjennom en effektiv dramaturgi. Bare hvis den rituelle markeringen er en attraktiv mediebegivenhet kan en pris få den oppmerksomheten som er nødvendig for å gi den ry som ledende på sitt felt.

⁷⁰⁸ Pressemelding fra Norsk presseforbund 11.04.1996. NP 107.3

Dramaturgien for moderne prisutdeling er utviklet i TV-bransjen. De største prisene deles ut i egne show, der det er offentliggjort en kort kandidatliste på forhånd, og vinneren ikke avsløres før prisen skal deles ut. Priskandidatene stiller i salen, uten å vite om de har vunnet. På den måten sikrer man seg at celebritetene stiller, samtidig som man beholder spenningen og kan filme overraskelsen.

De første årene ble vinnerne offentliggjort gjennom en pressemelding så fort juryen hadde gjort sitt valg. Resultatet ble formidlet av NTB, og det meste av pressedekningen var opptrykk av NTB-meldingen. Dekningen i forbindelse med selve prisutdelingen var moderat, med unntak av oppslag i vinnerens egen avis, og noen ganger en artikkel i Journalisten.

I 1999 endret man praksis, slik at vinnerens navn først ble offentlig under prisutdelingen. Dette førte til at all dramatik ble konsentrert om ett tidspunkt. Dermed ble prisen mer nyhetsverdig.

Tabell 4.3 Utdelingssteder for Den store journalistprisen

Begivenhet	Utdelt år
Avisdagene (NAL)	1992
NAL/MBL årsmøte	1998 2001
Norsk Journalistlag, årsmøte	1993 1995 1996 (50 års jubileum) 1999 2003 2005 2007 2011
Norsk Redaktørforening,	1994 1997 2000 (50 års jubileum) 2004 2006 2013
Norsk Presseforbund	2010 (100 års jubileum)
Nordiske Mediedager	2008 2009 2012 2014

Kilder: Journalisten, www.retriever.no, www.presse.no

Fram til 2008 ble Den store journalistprisen delt ut i forsamlinger som de færreste utenfor pressen hadde hørt om. Det største årsmøtet var i Norsk Journalistlag. Her er prisen delt ut flest ganger, i alt åtte. Prisen ble delt ut i Norsk Redaktørforening fem ganger. Den rene arbeidsgiverforeningen NAL/MBL har hatt hånd om utdelingen to ganger direkte, og en gang indirekte. Dette gir prisen et internt preg.

Fra og med 2008 har prisen vært delt ut under bransjetreffet Nordiske Mediedager tre ganger. Dette ble gjort for å skape mer blest om prisen, siden det er svært mange bransjefolk samlet i dette arrangementet. Mediedagene er imidlertid ikke et rent journalistisk arrangement. Det er et bransjetreff for hele mediefeltet, hvor det deles ut et halvt hundre priser. TV-prisen Gullruten blir for eksempel delt ut i et eget direktesendt TV-show. Gullruten hadde 22 kategorier i 2012.

Samme år delte avis- og ukebladbransjen ut i alt 24 ulike mediepriser på et annet show under mediedagene, med navnet Den store Prisfesten. Sidekonferansen NMD Ung delte også ut to priser for beste app-ide til mobiltelefoner.

For å unngå å drukne i en blanding av kjendiseri og prisinflasjon ble Den store journalistprisen delt ut under åpningsseremonien, sammen med Kulturdepartementets Menneskerettighetspris for journalister. Slik markerte Presseforbundet sin opphøyde posisjon.

Forflytningen til mediedagene har ikke vært stabil. I 2010 ble prisen delt ut på Norsk Presseforbunds egen hundreårsmarkering, som ble feiret med stor festivitas. I 2011 ble prisen delt ut på årsmøtet i Norsk Journalistlag. I 2012 vendte prisutdelingen tilbake til Nordiske Mediedager, i 2013 til Norsk Redaktørforening, og deretter tilbake til mediedagene i 2014.

Fram til 2008 var utdelingen av Den store journalistprisen koplet til presseorganisasjonenes indre liv. Flyttingen til Nordiske Mediedager var et skritt i retning av at Presseforbundet ønsket å utnytte logikken i den moderne oppmerksomhetsindustrien. Samtidig som dette har økt muligheten for publisitet, har det også gjort prisen mer sårbar for å forsvinne i bransjens feiring av seg selv.

Dateringen av Den store journalistprisen

I statuttene til Den store journalistprisen står det at prisen skal ”tildeles en medarbeider eller en gruppe medarbeidere som i løpet av det siste år har gjort en særlig prisverdig innsats på journalistikkens område”.⁷⁰⁹ Prisen fulgte altså mønsteret fra Narvesenprisen og Hirschfeldprisen, der man delte ut en pris for foregående år.

Problemet med slik datering er at nyhetsjournalister har en tendens til å datere prisene etter prisutdelingen, siden det er den som er nyhetsverdig. Når en pris blir delt ut for innsats gjennom flere år, er det heller ikke innlysende at den bør tilbakedateres.

Dette førte til at datering av Den store journalistprisen ble endret i siste halvdel av 1990-tallet. Overgangen skjedde i årene 1997-1999. Til og med utdelingsåret 1996 fulgte juryen statuttene. I pressemeldingen for prisen i 1997, som er datert 9.4.1997, sto det bare at ”Den store journalistprisen er i dag tildelt finansredaksjonen i Dagens Næringsliv”. Samtidig sto det litt lenger ned i teksten at prisen gis for en prisverdig innsats foregående år.⁷¹⁰

Overskriften var et bevisst valg, men den siste opplysningen må ha vært en lapsus. I februar 1997 skrev generalsekretær Per Edgar Kokkvold i Presseforbundet et brev til juryen i, der han støttet en nominasjon av Dagens Næringsliv. Samme måned hadde avisen avslørt økonomisk triksing i Storebrands meglerhus Platou, som førte til at to direktører i selskapet måtte trekke seg. Problemet var bare at den prisen som skulle deles ut på Norsk Redaktørforenings landsmøte i april skulle være en pris for 1996. I følge statuttene ville det ikke være mulig å

⁷⁰⁹ Statutter for Den store journalistprisen, Udatert NP 107.0

⁷¹⁰ Pressemelding 09-04. 1997 NP 107.3

belønne Dagens Næringslivs suksess i februar 1997 med en pris i april samme år. Kokkvold ønsket ikke å vente et år:

Dette er svært lite tilfredsstillende. Uansett hvor prisverdig en journalistisk innsats i januar-februar 1997 kan sies å være, vil den lett være falmet og glemt når juryen møtes på ettervinteren 1998 for å tildele prisen for 1997. I hvert fall vil ferskere journalistiske innsatser ha åpenbare fortrinn.⁷¹¹

Dagens Næringsliv fikk sin pris på Norsk Redaktørforenings årsmøte 24. april 1997, samme år som avsløringen. Statuttene var ikke endret. Derfor ble det aldri delt ut noen pris for 1996. Prisen for 1995 ble delt ut i 1996. I 1977 ble det delt ut pris for 1977.

I 1998 fulgte man også den nye dateringen. Anne Grosvold i NRK fikk prisen rett etter at hun hadde ledet debattprogrammet Redaksjon 21 gjennom 200 sendinger. Jubileet feiret hun i en sending 26.05.1998, og to dager etter forkynte Presseforbundet at hun fikk prisen.⁷¹² Da Steinar Hansson i Dagsavisen fikk prisen i 1999 ble endringen helt offisiell. Pressemeldingen innledet med setningen ”Den Store Journalistprisen for 1999 er tildelt Steinar Hansson, ansvarlig redaktør i Dagsavisen.”⁷¹³ Dateringen av prisen ble permanent endret til utdelingståret, selv om statuttene ikke ble justert. Presseforbundet hadde tilpasset Den store journalistprisen til nyhetsjournalistikkens aktualitetskrav.

Hvem vant Den store journalistprisen?

Av de totalt 24 prisene er 20 delt ut til enkeltpersoner eller team av enkeltpersoner. 4 av prisene har gått til hele redaksjoner (1996, 1997, 2005 (delt pris), 2006).

Det er totalt 24 enkeltpersoner som har vært nevnt som vinnere av de 20 prisene. 17 av disse enkeltpersonene er menn, mens 7 er kvinner. Det gir en kvinneandel på 29 %. 5 av disse kvinnene har fått prisen alene, 2 som deltakere i større team.

Tabell 4.4 Den store journalistprisen. Kjønnfordeling. Enhet: Enkeltpersoner

	1991-2000	2001-2010	2011-2013	Sum
Menn	5	7	5	17
Kvinner	2	3	2	7
Sum	7	10	7	24
Kvinneandel	28%	30%	28%	29%

Kilder: Pressemeldinger i Norsk Presseforbunds arkiv, Journalisten, NTB

Kvinneandelen har vært stabil fra tiår til tiår. Kvinneandelen i Norsk Journalistlag har derimot økt fra 31,4 til 43,5 prosent fra 1991 til 2012.⁷¹⁴

⁷¹¹ Brev fra Kokkvold til juryen for Den store journalistprisen 20.02.1997. NP 107.0

⁷¹² Pressemelding fra Norsk Presseforbund 28.05.1998. NP 107.3

⁷¹³ Pressemelding fra Norsk Presseforbund. Udatert. NP 107.3

⁷¹⁴ http://www.nj.no/no/Om_NJ/Medlemsstatistikk/ besøkt 22.05.2014

Tabell 4.5 Den store journalistprisen. Fordeling på medietype. Enhet: Enkeltmedier

	Avis	TV	Radio	Bok	Totalt
Dagbladet	4				4
Bergens Tidende	3				3
NRK		2	1		3
Dagens Næringsliv	3				3
Frilans	2*	1*			3
VG	2				2
Aftenposten	2				2
Dagsavisen	1				1
TV2		1			1
Nordlands framtid	1				1
Bok				1	1
Sum	18	4	1	1	24

Kilder: Pressemeldinger i Norsk Presseforbunds arkiv, Journalisten, NTB

Kategorien frilans trenger en oppklarende kommentar. Åsne Seierstad fikk sin pris i 2003 for å ha rapportert fra Irak, blant annet for NRK TV. Hun var frilanser, og arbeidet for en rekke andre medier både i Norge og andre skandinaviske land, blant annet Aftenposten. Hun kunne også vært registrert i Aftenposten, men hennes sterkeste eksponering skjedde i TV. Anders Sømme Hammer og Kristin Solberg fikk prisen for 2013 for sine reportasjer fra Afghanistan, Pakistan og Midtøsten. Begge var frilansere. De er her regnet som to priser, siden de arbeidet innbyrdes uavhengig. Solberg skrev i Aftenposten, mens Sømme Hammer rapporterte i en rekke ulike medier. Begge er satt opp i avis, selv om Sømme Hammer også kunne vært i NRK radio og TV.

Fordelingen mellom mediene er ekstremt skjev. 18 av prisene har gått til aviser. Tre av prisene har gått til TV-produksjoner. En har gått til radio, og en har gått til bok. Prisen for boka Hvem skjøt William Nygaard til Odd Isungset (2011) har sterk tilknytning til TV-mediet, for Isungset har laget flere større TV-dokumentarer i sitt arbeid med Nygaard-attentatet. Sammen med prisen til Seierstad betyr det at TV-mediet har hatt større betydning for prisen enn disse tallene viser.

Dagbladet har vunnet flest priser. Bergens Tidende og NRK kommer på annen plass, fulgt av Dagens Næringsliv og Aftenposten. Mønsteret er altså annerledes enn i SKUP-prisen, og dette blir diskutert i avsnittet om SKUP. Den mest dramatiske forskjellen mellom disse to prisene er likevel forholdet mellom Dagbladet og VG. VG dominerer fullstendig i SKUP-sammenheng, mens Dagbladet har vunnet Den store journalistprisen dobbelt så mange ganger som VG. Ulikheten skyldes at Den store journalistprisen også premierer framstillingsform, mens dette er underordnet i SKUP-sammenheng.

To av prisene gikk til rene fotoprojekter. I 2004 var Harald Henden den første pressefotografen som fikk Den store journalistprisen Han fikk den for sin langvarige innsats som fotograf fra internasjonale konflikter, med hovedvekt på Irakkriegen. I 2005 fikk Roar Kristiansen prisen for sin nærgående billedreportasje om Wenche Bogdanowski.

Reportasjeserien Tomrommene (2012) til Dagbladets team Trude Lorentzen, Eivind Sæther og Adrian Øhrn Johansen er en blanding av tekst, bilder og video, der budskapet er helt avhengig av billedmaterialet. Den inneholder også to videoer som ble lagt ut på nettet. Reportasjeserien er derfor både en tekst-, bilde-, video- og nettavisproduksjon. Dette er en ny hybridsjanger som bare kan realiseres på nett.

Med dette er den generelle oversikten over Den store journalistprisen avsluttet. I de følgende avsnittene skal vi undersøke de enkelte prisene i detalj, og diskutere mønstre i tildelingene.

Den store journalistprisen. Enkeltpriser 1991-2014

NAF-lederens hemmelige fallskjerm (1991)

Norsk Presseforbund hadde dårlig tid da de skulle dele ut den første prisen. Organisasjonsmodellen og finansieringen kom på plass i løpet av våren 1992. Prisen måtte deles ut før årsskiftet for ikke å skape et brudd i prisrekka fra Narvesenprisen. Først i oktober 1992 var prisvinneren klar. Det var Arne O. Holm fra Dagbladet. Han hadde avslørt belønningskulturen i Norsk Arbeidsgiverforening (NAF), som hadde skiftet navn til Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO) i 1989. Lederne i organisasjonen hadde hemmelige økonomiske særavtaler. Særlig avsløringen av tidligere NAF-direktør Pål Krabys fallskjermavtale fikk store konsekvenser. Juryen uttalte blant annet:

Reportasjene gav gjennom sin grundige dokumentasjon en innsikt som dannet grunnlaget for en bedebatt om viktige samfunnsspørsmål. Hans journalistikk gav støtet til omfattende endringer i NHO og har bidratt til større åpenhet omkring toppleres vilkår i norsk nærings- og samfunnsliv.⁷¹⁵

Juryen roste også Holms innsats for undersøkende journalistikk, både i Dagbladet og i Dagens Næringsliv.

Krabysaken var en klassisk avsløring som inneholdt alle den politiske skandalens elementer, med hemmelige privilegier og feilaktige dementier. Saken preget den politiske journalistikken en lang periode. Problemet var bare at det var typen avsløring SKUP-prisen var opprettet for å belønne. Holm fikk SKUP-prisen for samme sak neste vår.⁷¹⁶ Den store journalistprisen åpnet med akkurat den priskollisjonen den forberedende komitéen ville unngå.

Sidespringeren (1992)

Sissel Benneche Osvold fikk Den store journalistprisen for 1992. Prisen ble delt ut på Norsk Journalistlags landsmøte i april 1993. I juryens begrunnelse sto det:

Juryen har lagt særlig vekt på at hennes kommentarer til dagens sentrale samfunnsspørsmål også har en journalistisk form av meget høy klasse. Hun har lagt for dagen en evne til å se problemene i en større sammenheng og med et kritisk blikk i pakt med de beste journalistiske tradisjoner. Også i sine reportasjer har hun

⁷¹⁵ Pressemelding fra Norsk Presseforbund 09.10.1992. NP 107.3

⁷¹⁶ Journalisten 23.04.1993

dokumentert evnen til å fremstille problemene på en høyst leseverdige måte og med medmenneskelig engasjement.⁷¹⁷

Sissel Benneche Osvold er datter av Gerd Benneche, som var medlem av Dagbladets politiske redaksjon, den første kvinnelige formann i Norges Presseforbund og mottaker av Narvesenprisen for 1974. Hun ble kommentarjournalist i Dagbladets lederavdeling i 1989 og fikk sin egen faste spalte med tittelen *Sidesprang* i januar 1990.⁷¹⁸ Spalten fortsatte fram til februar 2007.⁷¹⁹

Lederavdelingen i Dagbladet var bygd opp rundt Arve Solstads politiske kommentarvirksomhet. Benneche Osvold kom inn i redaksjonen på et seint tidspunkt, og hennes spalte skilte seg sterkt fra de statsvitenskapelig orienterte kommentarene til Arve Solstad og Gudleiv Forr.

Med sin tradisjon for litterær journalistikk var Dagbladet tradisjonelt en avis som dyrket sine spaltister. To markante forgjengere i tradisjonen var Johan Borgen, med psevdonymet Mumle Gåsegg, og Arne Skouen.

Spaltistens rolle likner på petitskribenten, men spaltisten trenger ikke nødvendigvis være humoristisk, og skriver ikke like ofte under psevdonym. Spalten er rett og slett en fast plass, som spaltisten fyller med det han eller hun måtte ønske. Til sammen skaper tekstene spaltens profil. I avisenes sjangersystem kan man regne spalten som en motsetning til nyhetstelegrammenes standardiserte industriprosa, der leseren ikke skal merke hvem som har produsert den anonyme teksten.

Dagbladets redaktør Arve Solstad hadde klare meninger om spaltistens rolle i avisen. I 1973 uttalte han spaltisten sto helt fritt i forhold til avisens øvrige linje. Samtidig fungerte spaltisten gjerne som ”det menneskelige bindeleddet til leseren”. Det var lettere for leserne å identifisere seg med spaltisten på grunn av den personlige stilen.⁷²⁰

Sissel Benneche Osvolds spalte sto på avisens side tre på fredager. Det var en av avisens beste plasseringer, ved siden av lederen og Hammarlunds legendariske tegninger.

Benneche Osvolds spalte var et moderne medieprodukt som kombinerte bilder og tekst på en svært bevisst måte. Bildene var alltid et apropos til teksten, som regel med ironisk distanse. Hun fant og anrettet bildene selv.⁷²¹ I midten av den omrammete kommentarfirkanten så hun leserne rett i øynene, i et lite portrett som liknet et passbilde.

I en analyse av tekstene de tre første årene har Kari Einertsen og Bibiana Dahle Piene forsøkt å sjangerbestemme Benneche Osvolds spalte. De fant at den var bygd på konsekvent sjangerblanding. Tekstene blandet elementer fra den seriøse politiske kommentaren med kåserisjangeren. Politiske temaer ble blandet med lavkultur, teoretiske resonnementer med lett

⁷¹⁷ Pressemelding fra Norsk Presseforbund 23.03.1993 NP 107.3

⁷¹⁸ Einertsen og Piene 1993 s. 1

⁷¹⁹ Osvold og Osvold 2007

⁷²⁰ Sandbæk 1973 s. 8

⁷²¹ Einertsen og Piene 1993 s. 30

flanering. Miksturen ble krydret med litterære virkemidler som dynamiske verb, ladde uttrykk, språklig billedrikdom, besjeling, retoriske gjentakelser og gjennomgående bruk av ironi. Vidløftige faktapåstander og klare verdidommer ble framført med suveren forfatterautoritet og minimal begrunnelse.⁷²² Benneche Osvolds sentrale stilistiske virkemiddel var altså sjangerbrudd og spill med stilnivåer.

En annen analysestrategi kan gå ut på å bestemme skribentens topos. Retorikkens begrep topos kan oversettes direkte med ståsted. Benneche Osvold tok sats til sine sidesprang fra en posisjon som radikaler og feminist, med en delvis gjennomført akademisk utdanning. Dermed sto hun fram som et ektefødt barn av utdanningsrevolusjonen og 1968-opprøret.⁷²³ Hennes ståsted var likevel ikke murt opp av tradisjonell politiske kategorier.

Et av de sterkeste signalene finner vi den flertydige tittelen. Sidesprang betyr både utroskap og en unnvikende bevegelse. Den var en liten vits også, siden spranget foregikk på en avisside.

Selv om tekstene var fulle av ironi og lek med nivåer, som kunne gjøre leserne usikre på hva de leste, var det aldri noen tvil om hvem som hadde skrevet dem. Hun stirret bokstavelig talt leserne i øynene mens de leste. Svært mange av kommentarene var i jeg-form. Noen var skrevet av et vi, som inkluderte leseren i spaltistens fellesskap. Dette var personlig journalistikk.

Samtidig var det tydelig at skribenten levde et spesielt liv. Det var fylt av pressekort, intervjuer, debatter og politiske innspill. Det var en interessant og hektisk tilværelse, langt fra lesernes egen hverdag. Det som skilte henne fra andre journalister var at hun var åpen om sin egen usikkerhet. I spalten "Dessuten er vi redde for menn" beskrev hun hvordan hun en dag intervjuet tre homofile menn, og det tvang henne til å tenke gjennom sitt eget feministiske syn på mannlig seksualitet, som hun mente hun oppfattet som skremmende.⁷²⁴ I "Fomle, fomle, i fremmed land" beskrev hun hvordan det føltes å entre Stortinget med det nye pressekortet, som ga henne adgang til Stortingsrestauranten. Den ble beskrevet som et fremmed land der de innvidde holder til.⁷²⁵ Usikkerheten la en dâm av dagbok over teksten, men siden den ble brukt som premiss for politisk refleksjon, virket dette som en oppvurdering av de usikre.

En mer tradisjonell tilnæringsmåte var å ta utgangspunkt i et aktuelt tema., som hun hentet fra mediene. Illustrasjonene var kjent fra nyhetsbildet, så spalten var også en form for mediekommentar. I "Men vi lot oss lure" tok hun opp Norske Meieriers beslutning om å stoppe en reklame for lettmargininen Brelett, fordi fotomodellen var billedmanipulert til å bli unaturlig tynn. Resultatet ble en kvinnepolitisk kommentar om forbindelsen mellom kommersialisme, slankepress og spiseforstyrrelser.⁷²⁶

Det kvinnepolitiske perspektivet koplet hun gjerne til en mer tradisjonell politisk kritikk av økonomi, makt og kulturell dominans, i tettpakkete ironiske karakteristikk:

⁷²² Einertsen og Piene 1993

⁷²³ Dagbladet Magasinet 26.02.2007

⁷²⁴ Dagbladet 30.08.1991

⁷²⁵ Dagbladet 01.06.1990

⁷²⁶ Dagbladet 24.01.1992

Medlemmene av Gutteklubben Greis junioravdeling er blitt voksne og synlig til stede på arenaen i sine ulastelige, velsittende uniformer. Nu skal her ryddes opp etter Skandia-raidet i Uni Storebrand.⁷²⁷

Alle massemedier bruker kjønnsbestemte koder for å nå leseren i den korte kontaktida de har til rådighet. Også Benneche Osvold markerte sine tekster tydelig som feminine, i tillegg til at de var åpent feministiske. Gjennom ironien brøt hun likevel med pressens konvensjonelle kjønning av stoffet. Hun koplet kjønn entydig til makt.

Norske aviser har alltid hatt problemer med å nå ut til kvinner. Særlig er høyt utdannede kvinner attraktive som lesere, fordi de har høy inntekt, samtidig som kvinner tar de fleste daglige kjøpsbeslutningene. En avis lest av slike kvinner er attraktiv for annonsørene.⁷²⁸

En vanlig strategi for medier som vil nå nye målgrupper er å la en skribent med målgruppas kjennetegn få en sentral plass i mediet. Benneche Osvold representerte nettopp de kvinnene norske aviser aller helst ville nå ut til, og hun skrev om deres livsopplevelse. Dette betyr ikke at man kan beskyldte Benneche Osvold selv for å drive markedstilpasning. Hun var for kritisk til markedet. Den framskutte plassen og den grafiske profilen kan derimot regnes som en klar markedstilpasning, arrangert av Dagbladets redaksjon.

Benneche Osvolds kommentarer var et viktig steg i utviklingen av en skrivestil tilpasset den nye tabloidjournalistikken som utviklet seg etter partipressens fall. Hun var det perfekte identifikasjonsobjekt for lesere i samme situasjon som henne. Identifikasjonen ble understreket av at hun selv ble framhevet som person gjennom det faste portrettbildet. Hun var en moderne forbruker, lett forvirret feminist og opphøyd sannsigerske på samme tid. Hun iscenesatte seg selv som personlig og privat, og demonstrerte et rikt utvalg av skrivemåter man kunne dyrke i en fri, kommersiell presse som opererte i en åpen dialog med leserne. For dette fikk hun Den store journalistprisen i prisens annet år. Slik innledet prisen en tradisjon for å belønne den estetiske utformingen i journalistiske tekster.

Eidissen-saken (1993)

Den store journalistprisen for 1993 gikk til Frits Breivik i Nordlands Framtid. Han hadde avslørt at fylkesvaraordfører Sissel Eidissen i Nordland hadde gjort en rekke tvilsomme økonomiske disposisjoner, til dels i samarbeid med fylkesordføreren. Det dreide seg i utgangspunktet om store godtgjørelser for hybelboere og salg av en leilighet til kommunen til overpris. Dette førte til at det ble rullet opp tvilsomme forhold rundt lånegarantier, manglende selvangivelser og skattekrav. Til slutt endte det med politianmeldelse.⁷²⁹

Dette var en klassisk avsløring av en politiker som drev med økonomiske uregelmessigheter. Juryen uttalte:

Breiviks systematiske og etterrettelige journalistikk har bl.a. resultert i politianmeldelse. Juryen peker også på at Breiviks journalistikk har fått klare

⁷²⁷ Dagbladet 31.07.1992

⁷²⁸ <http://www.radstats.org.uk/no075/pahl.htm> besøkt 18.10.2013

⁷²⁹ <http://www.skup.no/Metoderapporter/1993/1993-22Eidissen-saken.pdf> besøkt 29.10.2013

konsekvenser i form av kraftig innskjerping av regler og rutiner, og utløst diskusjon på landsbasis om temaet.⁷³⁰

I tillegg la juryen til noen ord om at det var vanskelig å drive kritisk journalistikk i et lite lokalsamfunn.

Saken var på alle måter en typisk SKUP-sak. Tre uker etter at han fikk Den store Journalistprisen fikk Breivik også SKUP-diplom. I et stort intervju i Journalisten ble dette framstilt som en dobbeltseier. Diplomet ble framstilt som om det var like mye verd som prisen.⁷³¹ Dette viser hvor stor prestisje den undersøkende journalistikken hadde.

Saken endte med at Eidissen ble dømt for bedrageri og dokumentfalsk og fradømt alle sine politiske verv.⁷³² Fritz Breiviks karriere var derimot på stigende kurs. Han ledet blant annet SKUP-juryen fra 2004 til 2009.⁷³³

Verdensreporteren fra Afrika (1994)

Tomm Kristiansen var korrespondent for NRK i Afrika i 1990-94. Hans reportasjer fra verdensdelen var bakgrunnen for at han fikk Den store journalistprisen for 1994. Den ble utdelt på Norsk Journalistlags årsmøte i 1995. Han kunne ikke komme til prisutdelingen, for han hadde nettopp tiltrådt en unik korrespondentstilling som ”verdensreporter” i NRK. I denne stillingen hadde han frihet til å reise hvor han ville, og lage de reportasjene han selv ønsket. Han takket for prisen på telefon fra Vietnam.

Denne spesialstillingen hang nøye sammen med grunnlaget for at han ble tildelt Den store journalistprisen. I Afrika hadde Tomm Kristiansen demonstrert en unik begavelse som fortellende journalist. Juryen uttalte blant annet:

Tom Kristiansen har gjennom sine nære og varme reportasjer latt lyttere og seere stifte et spennende bekjentskap med et annet Afrika. Med journalistisk nyfikenhet har han gått in i nye miljøer og dermed gitt bildet av Afrika en annen dimensjon. (...) Samtidig har han beskrevet afrikanske samfunn i forandring med en stil og en form som dokumenterer hans gode evne til formidling. Mange har gledet seg over hans reisebrev i radioen som uttrykk for fremragende fortellerkunst i den beste radiotradisjon. Hans bok ”Mor Afrika” gir ytterligere dokumentasjon på hans journalistiske evner.⁷³⁴

Selv om Kristiansen leverte reportasjer til både radio og fjernsyn, er han den eneste som har fått Den store journalistprisen spesielt for sin innsats i radioen. Juryen trakk også boka Mor Afrika inn i begrunnelsen. Dette hadde nok sine praktiske grunner. Radio og TV er flyktige medier. Det var vanskelig å samle et representativt utvalg av de 1700 radio- og TV-reportasjene Kristiansen laget i korrespondentperioden, og like vanskelig å få spilt dem av for en jury. Boka

⁷³⁰ Pressemelding 24.03.1994. NP 107.3

⁷³¹ Journalisten 22.04.1994

⁷³² Nordlys 06.02.1995

⁷³³ <http://www.skup.no> besøkt 29.10.2013

⁷³⁴ Pressemelding fra Norsk Presseforbund 16.03.1995 NP 107.3

hadde alle tilgang til. Den nærmere drøftingen av Kristiansens stil i det følgende er hovedsakelig basert på tekstene i boka, som også juryen la til grunn.

Som Afrikakorrespondent hadde Kristiansen base i Harare i Zimbabwe, og apartheidregimet i Sør-Afrika var under avvikling. Perioden var sterkt preget av krig og konflikt, men også et demokratisk gjennombrudd.

Afrika er et kontinent det er svært komplisert å dekke journalistisk. Problemene ligger ikke bare i den manglende infrastrukturen på kontinentet. Mange av komplikasjonene ligger i Norge. Få har inngående kjennskap til afrikansk kultur og historie, og det gjelder også redaksjonsledelsen. Utenrikskorrespondenten må først selge inn ukjente saker til redaksjonsledelsen, fortelle hvorfor de er viktige, forklare bakgrunnen, og så kanskje få lov til å fortelle publikum hva som har skjedd.

Forestillingene om Afrika er preget av misjonen og nødhjelpsbransjen. Disse vedlikeholder to varianter av den samme grunnfortellingen, om den lidende afrikaneren som må reddes gjennom norsk innsats. Tømm Kristiansens reportasjer var en kontinuerlig polemikk mot bildet av afrikanere som kronisk hjelpetrengende, og dermed også mot nordmenns bilde av seg selv som de gode hjelperne.

I reportasjene rapporterte Kristiansens ikke bare om hendelser. Han brukte skildringene til å drøfte forestillinger. Han skildret konsekvent de afrikanerne han møtte som likestilte, handlekraftige individer. Dette gjorde han ved å rendyrke radiofortellingen. Det er en gammel radioform som var i ferd med å dø ut i 1994. Det hadde sine grunner. Teksten må holde så høy litterær kvalitet at skildringene kan oppveie mangelen på autentiske opptak. Hvis oppleseren ikke er en mester, blir selv den beste tekst stiv og unaturlig. En viktig grunn til at samtalen blir prioritert i radio og fjernsyn er at det gjør intonasjonen naturlig.⁷³⁵ Både i radio og fjernsyn er det også et sentralt retorisk virkemiddel å skape følelsen av nærvær. Det skapes ved å lage en såkalt ”standup” der det har skjedd noe, eller et intervju på stedet.

Tømm Kristiansen gikk motsatt vei, og fortalte en nedskrevet historie. Det betyr ikke at han aldri laget vanlige reportasjer. Det sentrale poenget er at det var den litterære fortelleren som ble hedret. Kristiansen tok med seg denne fortellerstilen i *Mor Afrika* i 1994.

Tittelen pekte på en opprinnelsesmyte, som han gjenga i høystemte ordelag:

Afrika, vår mor. Hun er jo en kvinne. ”Gud velsigne Afrika,” synger og ber de på dette kontinent,” ...gi henne fred.” Det var her det første mennesket reiste seg. Vår vugge sto i bushen. Hun er vårt skjød. Hun har båret oss på ryggen. Hun har båret tungt. Byrdene står omtalt i rapportene. Råvareeksport, utnyttning, feil økonomisk verdensorden, heter det. Vi har tynt vår mor. Hennes bryster er krystet, og vi kan ikke love henne noen trygg alderdom. Sliten, men likevel vakker.⁷³⁶

Tømm Kristiansen ledet altså leserne og lytterne til menneskehetens vugge, i bibelske vendinger. I resten av de 43 kapitlene kastet han dem rett inn i en dramatisk virkelighet.

⁷³⁵ Observasjonen er basert på egen erfaring fra NRK radio i perioden 1987–1998

⁷³⁶ Kristiansen 1994 s. 10

Forfatteren selv spilte en rekke forskjellige roller. Han slet med transporten i borgerkrigsområder. Han var vitnet som ankom rett etter at massakren hadde skjedd. Han besøkte korrupsjonens sentrum. Han gikk i kirken, som lå i en kombinasjon av hønsehus og ølbule. Han traff soldaten som hevdet han var skuddsikker og udødelig. Han fulgte den unge, velutdannede afrikanske karrierекvinnen gjennom Harares brede gater.

Som krigsreporter oppsøkte han helst livet etter slagene. Han skildret menneskene som krøp fram fra skjulestedene og forsøkte å få livet på plass igjen. Lest i sammenheng, i ettertid, ser man at det er den drøftende ettertanken som preget Kristiansens reportasje-prosa.

Han var klart normativ, også i skildringene:

På Kypros sitter en godt betalt advokat med en aldri hvilende telefaks. De ringer ham fra hele Afrika. Mannens postkasse er et firma. En dekkoperasjon i fullt dagslys, med Norads velsignelse. Mannen på Kypros bestyrer et norsk skatteparadis.⁷³⁷

Skildringen av advokaten innledet en åtte siders lang diskusjon av norsk bistandspolitikk, hvor han utleverte bistandsindustrien og de fattiges stadig rikere hjelpere med bitende ironi. Kristiansens egne standpunkter kom tydelig fram, da han drøftet kristendommens situasjon i Afrika i ”Gud er svart”⁷³⁸ eller da han hyllet Nelson Mandela i ”Den nye presidenten”⁷³⁹, som sto som en slags konklusjon.

Tomm Kristiansen er sønn av en predikant, og karakteriserer seg som en litt loslitt troende.⁷⁴⁰ Hans kristne bakgrunn viste seg både i stilen og i den oppmerksomheten han viste religionen. Han argumenterte overbevisende for at den som ikke har øye for religionen, overser et sentralt element i afrikansk hverdag.

Den normative orienteringen og den sterke patosen kan virke som et brudd på journalistiske normer om balanse og nøytralitet i konflikter. Samtidig var begge deler godt begrunnet. Kristiansen valgte å balansere framstillingen på grunnlag av sin egen, informerte analyse av situasjonen. Mange av fortellingene handlet om liv og død. Han beskrev også situasjoner preget av ekstrem ulikhet. Dette er situasjoner som påkaller patos. Uten den sterke normative ladningen ville hans fortellinger blitt tørre og uinteressante.

Da juryen roste Tomm Kristiansens reportasjer for å være ”nære og varme” lot den seg forføre av en populær klisje. Den varmen som ble skildret var både ubehagelig og truende, særlig når den stammet fra et bøsselep. Når det gjaldt radiomediet hadde juryen sine ord i behold. I radioen snakket Tomm Kristiansen i et lavt toneleie, tett på mikrofonen. Dette oppfatter lytteren umiddelbart som en intim nærhet, fordi de dype tonene blir ekstra forsterket ved korte avstander. Dette er radioestetikkens klassiske modus, som ble utviklet av Franklin D Roosevelt i hans ”Fireside chats” før og under annen verdenskrig.⁷⁴¹

⁷³⁷ Kristiansen 1994 s. 269

⁷³⁸ Kristiansen 1994 s. 306

⁷³⁹ Kristiansen 1994 s. 385

⁷⁴⁰ Dagbladet Magasinet 14.09.2002

⁷⁴¹ Ewen 1996 s. 253

Den store journalistprisen til Tomm Kristiansen kan tolkes flere vis. Juryen trakk særlig fram to forutsetninger. Den ene var det alternative bildet han ga av Afrika. Nærmere bestemt vil det si polemikken mot etablerte norske forestillinger. Prisen var dermed en pris til en serie eksplisitt normative reportasjer. Den andre var radioestetikken. Prisen gikk til en forteller som leste opp fra manus. Slik fikk Den store journalistprisen for 1994 et lett nostalgisk preg. Den var en direkte oppfølger til Narvesenprisen for 1967, som gikk til Richard Herrmann. Begge var den klassiske radiofortellingens mestre. I tillegg var Tomm Kristiansen enda en selvstendig reporter, som ikke lot seg hindre av verken geografi eller geriljaledere. Slik bekreftet også han en gammel journalistisk helterolle.

Medlemsjuks i AUF (1995)

Avsløringen av juks med medlemslistene i AUF var den store politiske skandalen i 1995. Forholdet ble avslørt av VG, med Helje Solberg som den sentrale reporteren. Avisen kom under vær av saken etter tips i januar 1995. Etter å ha sjekket en rekke skriftlige og muntlige kilder fant avisen ut at AUFs ledelse hadde jukset med medlemstallene i en årrekke. Det ble gjort for å få mer statsstøtte enn organisasjonen hadde krav på. Indirekte ga det også større politisk innflytelse, siden aktivtetsnivået kunne være høyere.⁷⁴²

Dette var en klassisk avsløring, som var svært pinlig også for det etablerte politiske miljøet. Det ledende sjiktet i Arbeiderpartiet hadde bakgrunn i AUF. Hvis VG kunne påvise at mislighetene hadde pågått gjennom år, ville det ramme en rekke sentrale politikere. Mye tydet på at det hadde vært slik. AUF hadde tidligere betalt tilbake et større beløp til Oslo Kommune i 1992, på grunn av feil medlemstall. Dette ble ikke fulgt opp eller politianmeldt den gangen, fordi AUF lovet SV/AP-byrådet å rydde opp. To år seinere kunne VG avsløre at ukulturen hadde fortsatt som før. Myndighetene kontrollerte ikke medlemstallene, siden støtten var basert på egenrapportering.⁷⁴³

VG trykket mer enn 100 reportasjer om saken. Stortingsrepresentant Anders Hornslien ble raskt pekt ut som hovedansvarlig for medlemsjukset.⁷⁴⁴ Jukset hadde skjedd ved at ledelsen betalte medlemsavgift for fiktive medlemmer. Ett av disse var en avdød ilder (!).⁷⁴⁵ Oslo kommune stoppet hele utbetalingen av støtte en periode.⁷⁴⁶

VG interesserte seg særlig partilederen Torbjørn Jaglands periode som AUF-leder i 1972.⁷⁴⁷ Hans forklaring på dokumenterte uregelmessigheter i hans formannstid ble knust av en offentlig undersøkelseskommissjon, men han aksepterte kritikken. Det ble ikke iverksatt noen straffetiltak mot Jagland. Både han og andre sentrale politikere i partiet beholdt posisjonen. Underveis ble det også avslørt at FrPs ungdomsorganisasjon hadde oppgitt et medlemstall som

⁷⁴² <http://www.skup.no/Metoderapporter/1995/1995-24AUF-skandalen.pdf> besøkt 29.10.2013

⁷⁴³ <http://www.skup.no/Metoderapporter/1995/1995-24AUF-skandalen.pdf> besøkt 29.10.2013

⁷⁴⁴ VG 02.03.1995

⁷⁴⁵ VG 04.03.1995

⁷⁴⁶ VG 11.08.1995

⁷⁴⁷ VG18.03. 1995

var 10 ganger så stort som det reelle.⁷⁴⁸ Jukset så altså ut til å være fordelt på tvers av politiske skillelinjer. Dette kan ha vært en av grunnene til at svindelen ikke fikk alvorlige politiske følger for andre enn sentrale tillitsvalgte i AUF.

Fire av de ansvarlige i AUF ble dømt for grovt bedrageri i april 1996. To anket, men anken ble avvist. For Anders Hornslien betød det slutten på en lovende politisk karriere. Forsvarerne gikk ut med hard kritikk mot dommene, og hevdet at det AUF hadde gjort var vanlig praksis i alle politiske ungdomsorganisasjoner.⁷⁴⁹ Dette førte igjen til at myndighetene innskjerpet reglene for offentlig støtte til organisasjoner.

Juryen tildelte Den Store Journalistprisen til hele den politiske redaksjonen, og skrev blant annet:

Avisen har avdekket en politisk ukultur og uheldig bruk av offentlige midler i betydelig omfang. VGs avsløringer har ført til opprydding på et viktig område i det politiske liv og i forvaltningen av samfunnsressurser.

Den politiske redaksjonen har i de senere år markert seg gjennom en aktiv og vel kvalifisert journalistikk og skapt spennende nyhetsstoff og viktig bakgrunnsmateriale. Avisen har dermed kunnet gå ut til sin store leserkrets med informative beskrivelser av det politiske liv i pakt med gode journalistiske tradisjoner. Reportasjeserien som er belønnet, føyer seg godt inn i dette bilde.⁷⁵⁰

Avsløringen var et teamarbeid. Det var derfor høyst fortjent at prisen ble gitt til en samlet redaksjon. Samtidig skinner det gjennom at juryen benyttet anledningen til å hylle VGs politiske redaksjon, som hadde en høy stjerne i det journalistiske miljøet.

Knapt noen pristildeling i Den store journalistprisens historie lå tettere opp til SKUP-prisen, både i tema og tid. VGs redaktør Bernt Olufsen la ved metoderapporten til SKUP-prisen da han nominerte Helje Solberg til Den store journalistprisen. I nominasjonsbrevet foreslo han også å belønne redaksjonen som helhet.⁷⁵¹ Vinnerne av Den store journalistprisen ble offentliggjort 11. april. Som første kvinne fikk Helje Solberg SKUP-prisen for saken på SKUP-seminaret 20. april.⁷⁵² Den store journalistprisen ble delt ut på Norsk Journalistlags femtiårsjubileum 26. april. Journalisten feiret de to prisutdelingene samlet, etter en storstilt dekning av SKUP-seminaret.⁷⁵³

AUF-skandalen var noe langt mer enn en opprydding i et ungdomsmiljø som rotet med medlemslistene. Saken viste at ledende politikere var rekruttert gjennom et system der slik svindel med offentlige midler var vanlig eller akseptert. Løssalgsavisen VG sto dermed fram som demokratiets rensende kraft, og den fremste forsvarer for samfunnets grunnleggende moralske verdier. Saken demonstrerte den kritiske, undersøkende journalistikkens potensiale

⁷⁴⁸ VG 25.03.1995

⁷⁴⁹ Aftenposten 31.07.1998

⁷⁵⁰ Pressemelding 11.04. 1996 NP 107.3

⁷⁵¹ Brev til Norsk Presseforbund v. Gunnar Gran. Udatert. NP 107.0

⁷⁵² VG 21.04.1996

⁷⁵³ Journalisten 03.05.1996

som politisk, moralsk og presseideologisk markør. Den var en uhyre sterk autoritetsmarkering fra VGs og journalistenes side.

Det var heller ikke uvesentlig at den ledende reporteren var en kvinne på 28 år. Sammen med sine kolleger ble hun hyllet med begge de mest prestisjetunge journalistprisene for året 1995.

Aksjetriksing i Storebrand (1997)

Også året etter gikk Den store journalistprisen til en stor avsløring som fikk SKUP-prisen. Denne gangen var det Dagens Næringsliv som avslørte innsidehandel satt i scene av Storebrandselskapet Platou Securities, ledet av Riulf Rustad. Platou Securities var et meglerfirma som tilrettela en emisjon for selskapet Norwegian Applied Technology (NAT). Det viste seg at meglerne hadde blandet roller på utilbørlig vis. De hadde foreslått svært lave kurser for aksjene under emisjonen, og selv kjøpt aksjer i selskapet før de satte i verk emisjonen.⁷⁵⁴ Sentrale ansatte i Storebrand hadde også fått billige aksjer. Mange av disse aksjene var kjøpt av stråselkaper som var opprettet i ektefellenes navn. Etter at disse handlene var gjort, begynte Storebrand å kjøpe opp aksjer i NAT, og dermed steg kursen.⁷⁵⁵ På denne måten brukte forsikringsselskapet kundenes penger til å skaffe ansatte i underselskapet Platou og morselskapet store private formuer på fordekt vis. Saken rullet videre, nærmest for åpen scene. Dagens Næringsliv trykket stadig nye avsløringer, mens myndighetene begynte å gjøre undersøkelser.⁷⁵⁶ Avisen kunne også avsløre at Platous innledende dementier var feilaktige.⁷⁵⁷ I mars trakk Kredittilsynet tilbake meglerhuset Platous konsesjon, og firmaet måtte innstille virksomheten.⁷⁵⁸

Juryen ga prisen til hele finansredaksjonen i Dagens Næringsliv. I begrunnelsen trakk den inn et helhetsbilde av redaksjonens virksomhet, som den beskrev i en faderlig tone:

Dagens Næringsliv har gjennom et stort antall grundige reportasjer påvist og avdekket kameraderi, habilitetskonflikter, smørekultur og rolleblanding i norske megler- og forvaltningsselskaper, der ansatte har blandet sammen private og forretningsmessige interesser, og brukt sine stillinger og sin forvaltningsrolle til å berike seg selv ved hjelp av kundenes penger. Reportasjeserien startet i august 1996, og kulminerte i februar 1997, ved at to Storebrand-direktører måtte trekke seg, interne regelverk ble innskjerpet og verdipapirhandelsloven endret. Dagens Næringslivs avsløringer har således ført til opprydding på et viktig område i finansmiljøet.⁷⁵⁹

NAT-saken var et kroneksempel på intriger og fiksing i finansmiljøet. Dagens Næringslivs egen orientering om saken da det ble kjent at avisen skulle få prisen taler for seg selv:

Storebrand-sakene startet i august ifjor, da Dagens Næringsliv først fortalte at Storebrands daværende investeringsdirektør Riulf Rustad solgte sin hytte til Hakon-sjef Stein Erik Hagens ekskone. Hytta var pusset opp av Böhler-gruppen, som samtidig var i fusjonsforhandlinger med Steen & Strøm Invest. □ Senere fortsatte

⁷⁵⁴ DN 28.01.1997

⁷⁵⁵ DN 05.02.1997

⁷⁵⁶ DN 14.02.1997

⁷⁵⁷ DN 18.02.1997

⁷⁵⁸ DN 22.03.1997

⁷⁵⁹ Pressemelding 09.04.97 NP 107.3

avsløringene med saken om Bøhler-gruppen som nærmest hadde monopol på entreprenøroppdrag for Storebrand. □ Videre kunne avisen fortelle at konsernsjef Åge Korsvold selv tjente på Rustads overgang til Storebrand, den såkalte Optimum-saken.⁷⁶⁰

Da Dagens Næringsliv fikk prisen, hadde allerede de tre hovedmennene bak avsløringen mottatt SKUP-prisen på SKUP-konferansen 28. mars. Den store journalistprisen ble kunngjort 9. april 1997, og delt ut på Norsk Redaktørforenings landsmøte 24. april. Saken var så brennaktuell at Norsk presseforbund endret prinsippene for tidfestingen, for å gi avisen prisen så kort tid etter avsløringen som mulig.

De to doble utdelingene i 1996 og 1997 viser at den kritiske undersøkende journalistikken hadde erobret en unik posisjon i norsk journalistikk. I AUF-saken viste VG at avisen sto over det politiske etablissementet. I NAT-saken viste Dagens Næringsliv at avisen sto over landets ledende finansinstitusjoner. Ingen annen journalistisk virksomhet klarte i samme grad å demonstrere at fri journalistikk fylte en uunnværlig posisjon i samfunnet, slik innledningskapitlet i Vær Varsom-plakaten hevdet. Samtidig som dette var positivt for pressen og journaliststanden, var det et problem for Norsk Presseforbund. Forbundets egen pris sto i fare for å bli et haleheng til den uavhengige SKUP-stiftelsens pris. For ikke å bli definert som en klar nummer to måtte juryen finne noe annet å hylle.

Aktualitetspratemeesteren (1998)

Prisen som ble delt ut i 1998 representerte definitivt en vending bort fra avsløringene. Anne Grosvold i NRK fikk prisen rett etter at hun hadde ledet TV-programmet Redaksjon 21 to hundre ganger. Jubileet feiret hun i en sending 26.05.1998. To dager etter forkynte Presseforbundet at hun ville få prisen.⁷⁶¹ Dermed fravek juryen for andre år på rad statuttens regel om at prestasjonen skulle gjøres året før. I begrunnelsen står det:

Anne Grosvold får prisen for sin eminente utøvelse av formidlerrollen. Juryen har lagt vekt på hennes evne til kontakt med sine intervjuobjekter, til å kommunisere med et stort publikum og stille de spørsmål seerne selv stiller seg. Grosvold gjør kompliserte spørsmål forståelige, ved en enkel form og et klart språk.⁷⁶²

Anne Grosvold var en av de mest markante programlederne i NRK, og representerte en form for programledelse som ble dominerende i NRK i løpet av 1990-tallet. Hun gikk aktivt inn i debattene, i stedet for bare å fungere som nøytral ordstyrer. Hun utfordret intervjuobjektene, og eksponerte sine egne vurderinger uten blygsel.

Den som først banet veien for en slik fjernsynsretorikk i Norge var Kjell Arnljot Wig, som opptrådte som den rene forhørsdommer i Åpen post på 1960-tallet.⁷⁶³ Dette var kontroversielt. Så lenge NRK var statsmonopol måtte institusjonen framstå som nøytral, og det ble markert med en nøytral, tilbakeholden stil. Dette endret seg da det ble konkurranse i eteren. Første trinn

⁷⁶⁰ DN 10.04.1997

⁷⁶¹ Pressemelding fra Norsk Presseforbund 28.05.1998. NP 107.3

⁷⁶² Pressemelding 28.05.98 NP 107.3

⁷⁶³ Bastiansen 2006

kom i det interne flerkanalssystemet i NRK da P2 ble etablert. Utviklingen skjøt fart etter at TV 2 og P4 kom i 1992, og NRK utvidet til tre kanaler året etter. I et slikt system måtte man kjempe om oppmerksomheten, og da ble den profilerte programlederen et markedsfortrinn. Opplegg og plassering av Redaksjon 21 var nært forbundet med dette.

Redaksjon 21 var ikke en nyhetssending, men et aktualitetsprogram. Et aktualitetsprogram handler om nyheter som allerede er kjent. Slike programmer presenterer vurderinger og konsekvenser av det nyhetsmeldingene hadde meldt om. De er dominert av åpenlyst normative problemstillinger. Grosvold brakte med seg egne vurderinger, og spurte og grov til hun fikk svar. Hun skulle framstå som seernes representant i studio.

I NRK ble denne programlederstilen utviklet i radioen. Særlig betydningsfullt var aktualitetsprogrammet *Atten tretti*, som startet i 1990. Det ble flyttet fram en halvtime og omdøpt til *Dagsnytt atten* i 1992, etter at Dagsrevyen var flyttet fram for utvide den såkalte "Prime time" og ta seere fra TV 2s nyheter. Intervjustilen i programmet ble utviklet av NRK-veteranen Lars-Jacob Krogh.⁷⁶⁴

I et flerkanalssystem kan man ikke vurdere programlederstilen uavhengig av sendetidspunktet og konkurransesituasjonen på det aktuelle tidspunktet. I august 1994 etablerte NRK aktualitetsmagasinet Redaksjon 21 i fjernsynet. Tidspunktet ble valgt for å konkurrere direkte med TV2-nyhetene.⁷⁶⁵ Da Anne Grosvold ble programleder høsten 1996 gikk seertallene i været. Hun ledet tre til fire sendinger hver uke, og kunne altså feire sitt program nummer 200 i 1998.

Prisen til Anne Grosvold ble gitt en "TV-personlighet". Dette er en identifikasjonsfigur som klarer å realisere den mediestrategien kanalen legger opp til ved å framstå som en unik person. Den store journalistprisen ble dermed en pris til en ny fjernsynestetikk, som var tilpasset den nye situasjonen i eteren. På denne måten satset juryen ytterligere på den estetiske dimensjonen i journalistikken, langs et spor som var etablert gjennom prisene til Sissel Benneche Osvold og Tømm Kristiansen. Indirekte var det også en pris for tilpasning til det nye flerkanalssamfunnet, og dermed en mediepolitisk pris.

Prisen lå midt i journalistikkens hovedstrøm. Grosvold var sta, pågående og kjapp, men hadde verken Benneche Osvolds og Kristiansens kritiske utgangspunkt eller deres stilistiske kvaliteter. Prisen ble gitt til en programleder som var nokså konvensjonell i innhold, men nyskapende når det gjaldt intervjustilen.

Gravstein over partipressen (1999)

Prisen for 1999 gikk til Steinar Hansson, redaktør i Dagsavisen. Hansson var redaktør i avisen fra 1995 til 2000. Juryens begrunnelse var en hel presseideologisk erklæring:

Steinar Hansson får prisen for sin profilering av det frie, ubundne redaktørinstituttet, uavhengig av partipolitisk spill og kommersielle interesser.(...)

⁷⁶⁴ Aftenposten 06.05.2010

⁷⁶⁵ VG 31.08.1994

Juryen har i år lagt vekt på at Steinar Hanssons eminente penn og store spennvidde. Gjennom et målbevisst arbeid har Hansson gjort Dagsavisen til en sentral nyhets- og kommentaravis. Gjennom sine kommentarartikler har han satt sitt personlige stempel på avisen, og bidratt til å sette dagsorden for den offentlige debatt. Juryen har gjennom denne tildelingen ønsket å understreke betydningen av den uavhengige, meningsbærende redaktørrollen – frigjort fra partipolitiske bindinger, men basert på det som fortsatt må være en viktig del av pressens samfunnsrolle: å ta standpunkt, uttrykke meninger, formidle verdier og målbare holdninger.⁷⁶⁶

Hvis man kombinerer Hanssons virke som redaktør med deler av Arbeiderbladets historie blir det lettere å dekode dette budskapet.

Arbeiderbladet hadde alltid vært direkte eid av Arbeiderpartiet. Da A-pressen ble omorganisert til konsern i 1990 ble avisen holdt utenfor. Problemet var at Arbeiderbladet gikk med dundrende underskudd. Partiledelsen forsøkte å selge avisen til Schibsted i 1991, men forhandlingene havarerte.⁷⁶⁷ Kort tid etter ble Arbeiderbladet innlemmet i A-pressen. Dette var ingen av partene tilfreds med.⁷⁶⁸ A-pressens aviser i Oslo, Bergen, Drammen, Stavanger og Skien hadde dårlig økonomi, og var en belastning for konsernet. De ble skilt ut som et eget selskap i 1996. Formålet var å sikre dem fortsatt pressestøtte.⁷⁶⁹

Steinar Hansson ble ansatt som redaktør i 1995, etter interne stridigheter mellom redaksjonen og LO. Han lå til venstre for partiledelsen, og hadde bakgrunn fra SV. I tillegg gikk han inn for å skille Arbeiderbladet helt fra A-pressen slik at avisen ble eid av en egen stiftelse. Det ble gjennomført 1. januar 1999.⁷⁷⁰ Avisen ble omdøpt til Dagsavisen, og fristilt fra både politiske og kommersielle bindinger. Slik ble Arbeiderpartiets gamle hovedorgan en av fem såkalte riksdekkende, meningsbærende aviser, en egen kategori innenfor pressestøtten, som i realiteten er den siste organiserte levningen av partipressesystemet.⁷⁷¹

I tillegg til at han omorganiserte avisen og trakk den ut av A-pressen, var Hansson en kunnskapsrik, modig skribent og en fremragende stilist. Han skrev skarpe kommentarer om både politiske og kulturelle emner. Det var dette juryen la mest vekt på. Tidspunktet for pristildelingen falt likevel påfallende tett opp til tidspunktet han hadde trukket Arbeiderbladet ut av A-pressen. Dette legger en mediepolitisk dimensjon til pristildelingen.

I 1999 hadde mediekonsernene festet grepet om pressen gjennom et drøyt tiår. Det hadde utviklet seg et mønster der mange redaktører opptrådte som lydige funksjonærer, som vekslet mellom redaktørkrakken og stabsfunksjoner i konsernledelsen. Den selvstendige, frittalende redaktøren som ikke sto til ansvar for andre enn leserne var blitt et særsyn. Steinar Hansson var en slik redaktør. Han gjorde Dagsavisen til en bauta over et redaktørideal som var i ferd med å bli historie. Den frie rollen passet til hans framferd som stilist og fryktløs debattant. For

⁷⁶⁶ Pressemelding fra Norsk Presseforbund. Udatert. NP 107.3

⁷⁶⁷ Lyshagen 2008 s. 180

⁷⁶⁸ Lyshagen 2008 s. 185

⁷⁶⁹ Lyshagen 2008 s. 216

⁷⁷⁰ Lyshagen 2008 s. 187

⁷⁷¹ http://www.medietilsynet.no/Documents/Rapporter/Økonomirapporter/101101_Økonomirapport_05-09.pdf besøkt 29.10.2013

dette fikk han Den store journalistprisen. Samtidig ga det prisen et nostalgisk preg. Den hadde brodd mot både tradisjonell partibinding og moderne, kommersiell konsernstyring, og kunne tolkes som en bauta over den selvstendige redaktør.

Problemet var at bautaen hvilte på sandgrunn, eller retttere sagt statsstøtte. Dagsavisen mottok mer direkte pressestøtte enn noen annen norsk avis. Hansson sluttet året etter, og døde av kreft i 2004. Dagsavisens økonomi vaklet videre. Arbeiderpressens gamle flaggskip ble kjøpt av Mediehuset Vårt Land, senere omdøpt til Mentor Medier, i 2008. Det kristne medieselskapet hadde spesialisert seg på å kjøpe opp dødsmerkete organer som ble holdt i live av staten.

Stjernekrig i Vardø (2000)

I februar 1998 offentliggjorde Forsvaret at det skulle installeres en ny radarstasjon i Vardø. I følge de offisielle meldingene skulle den brukes til å overvåke gjenstander i verdensrommet, både aktive satellitter og såkalt romsøppel. Inge Sellevåg i Bergens Tidende innhentet informasjon fra amerikanske forskere, som kunne fortelle en helt annen historie: radaren var bygd for å brukes i det amerikanske stjernekrigsprogrammet. Oppgaven med å overvåke romsøppel var antakelig en dekkhistorie.⁷⁷² Dette skapte to politiske problemer. Det ene var utenrikspolitisk. Norge var ikke med i stjernekrigsprogrammet. En framskutt radar i Vardø var et brudd på norsk basepolitikk, og et opplagt bombemål. Det andre problemet var innenrikspolitisk. Myndighetene så ut til å komme med desinformasjon.

Dette dannet opptakten til en prosess gjennom to år. Myndighetene kom med stadig nye bortforklaringer, som Sellevåg og Bergens Tidende tvang dem til å endre i en serie korrigeringer. I februar 2000 kom det nye fakta på bordet, som gjorde det klart at Sellevåg hadde rett.⁷⁷³ På Norsk Redaktørforenings femtiårsjubileum i mai 2000 fikk han Den store journalistprisen for avsløringen. Juryen uttalte blant annet:

Den store journalistprisen tar ikke stilling til om norske myndigheter har drevet planmessig desinformasjon om Vardø-rakettens (sic) fremtidige oppgaver, men registrerer at prisvinneren med sine artikler om Globus II har reist en rekke relevante og gode spørsmål, og at svarene fra norske myndigheter ikke har vært gode nok. Juryen har ønsket å hedre et krevende, grundig og faktaorientert arbeid, der kombinasjonen av funn, spesifikke søk og kobling av lenker har vært en avgjørende del av den journalistiske metode. Juryen har også lagt vekt på at Inge Sellevåg i mange år har markert seg som en usedvanlig grundig, dyptpløyende og etterrettelig journalist.

-Inge Sellevåg, sier juryen, har så å si spesialisert seg på de vanskelige spørsmål, og er et levende bevis på at medieprofessor Jostein Gripsrud tar feil når han hevder at dagens journalister ikke besitter evnen til fordypning.⁷⁷⁴

Her er det verd å merke seg at juryen ikke tok standpunkt til sakens politiske sider, men konsentrerte seg om metodikk og research og vesentligheten i spørsmålene som ble reist. Dette var et gjennomgående trekk i juryens uttalelser. Videre forsøkte den også denne gangen å

⁷⁷² BT 04.04.1998

⁷⁷³ BT 22.02.2000

⁷⁷⁴ Utdrag av manuskript til årsberetning 2000, Norsk Presseforbund. NPs arkiv 107.3

demonstrere sin opphøyde posisjon ved å forankre prisen i en totalvurdering av Sellevågs innsats som journalist.

Den noe kuriøse polemikken mot en av Norges sentrale medieforskere var ikke bare et uttrykk for at også en jury kunne uttrykke seg i en uformell tone. I denne perioden ble pressen stadig kritisert for å være for lettvinnt. Gripsrud var særlig aktiv, både som avisdebattant og som leder av det statlig oppnevnte Allmennkringkastingsrådet fra 1996 til 1999.⁷⁷⁵ Gripsruds kritikk av lettvinthet, tabloidisering og de kommersielle mediernes omgåelse av konsesjonsvilkårene kunne undergrave pressens autoritet og omdømme. Juryens bemerkninger viser at dette ble oppfattet som truende. Avsløringer som den Sellevåg kom med fungerte dermed som et indirekte motargument mot slik kritikk.

Saken utviklet seg videre etter at Sellevåg fikk prisen. Bergens Tidendes amerikanske kontakter sendte materiale til Utenriksdepartementet og Forsvarsdepartementet, men epostene ble ikke journalført, noe som var i strid med reglene.⁷⁷⁶ Resultatet var at forsvarsministeren feilinformerte Stortinget,⁷⁷⁷ og sivilombudsmannen kritiserte departementet sterkt for dette.⁷⁷⁸

Avsløringen var en typisk SKUP-sak. Sellevåg meldte den på til SKUP i 1998, men fikk verken pris eller diplom.

Rettskommentatoren (2001)

Harald Stanghelle fikk Den store journalistprisen i 2001 for sine rettskommentarer fra Orderudsaken. Han hadde tidligere mottatt den første SKUP-prisen. Prisutdelingen var sjeldent dagsaktuell. Fredag 15. juni 2001 ble saken tatt opp til doms i Nes herredsrett, etter 30 dagers rettsforhandlinger. Onsdag 20. juni mottok Stanghelle prisen på NALs landsmøte i Tromsø. Fredag 22. juni falt dommen. Juryen uttalte blant annet:

Årets prisvinner skriver i den kritiske kommentartradisjonen. Han har vurdert og analysert påtalemakt, forsvarere og dommere – med respekt for deres rolle, men med kritisk distanse til deres prestasjoner (...)

Årets pris er ikke en pris til rettskommentaren som sjanger, men til en rettskommentator som har unngått sjangerens mange fallgruver. Årets prisvinner har ”løftet” rettskommentaren ved hjelp av forståelse for pressens rolle og et sikkert skjønn og store kunnskaper både om mennesker og makter. Han har gitt leserne ny innsikt, også ved å trekke tråder til de rike erfaringene han har som rettsreporter i andre, store rettssaker.

Året prisvinner har gjort rettskommentaren til et viktig bindeledd mellom domstolen og allmennheten. Han har aldri prøvd å etablere seg som en egen domstol på siden av den egentlige, men oppfylt pressens samfunnsrolle.⁷⁷⁹

⁷⁷⁵ Allmennkringkastingsrådet. Rapport 1998.

http://www.medietilsynet.no/Documents/Tema/Allmennkringkasting/akrapp_1998.pdf besøkt 26.03.2014

⁷⁷⁶ BT 08.06.2000

⁷⁷⁷ BT 30.08.2000

⁷⁷⁸ BT 21.11.2000

⁷⁷⁹ Pressemelding fra Norsk Presseforbund. Udatert. NP 107.3

Prisen må forstås på bakgrunn av saken han refererte. Orderudsaken dreide seg om et brutalt trippeldrap. Natt til pinseaften, 22. mai 1999, ble det pensjonerte ekteparet Kristian og Marie Orderud og deres datter Anne Orderud Paust skutt i kårboligen på Orderud gård på Sørum. Anne Orderud Paust var forsvarsministerens personlige sekretær. Hun og hennes mann, diplomaten Per Paust, hadde blitt utsatt for to attentatforsøk tidligere. Per Paust døde av kreft tre uker før trippeldrapet.

Anne Orderud Pausts bror Per Kristian Orderud, hans kone Veronica, Veronicas halvsøster Kristin Kirkemo og Kristins tidligere kjæreste Lars Grønnerød ble tiltalt og dømt for planlegging og medvirkning til drapet. Retten mente at motivet var en tvist om arveretten til gården. Ingen av de dømte tilsto.⁷⁸⁰ Saken ble ikke regnet som oppklart, for ingen fant ut hvem som utførte drapene. Sammenhengen med attentatene var også uavklart. Saken var oppe i herredsrett og lagmannsrett. En av de tiltalte fikk sin anke prøvd for Høyesterett.

Saken fikk enorm medieomtale. Pressen beskrev hver minste detalj i saken, og spekulasjonene gikk høyt. Åtte forhold fra dekningen ble klaget inn til Pressens Faglige Utvalg, som konkluderte med brudd på god presseskikk i seks saker.⁷⁸¹ Saken var mer dramatisk enn noen romanintrige. Den spente fra utenriksministerens kontor til tunge narkotikamiljøer. Den bød på kjærlighet, arvestrid, familiekonflikt, vakre kvinner, kriminelle menn og en pistol som ble avfyrt under et juleselskap, –og traff et maleri av Odd Nerdrum.

De fleste større avisene kommenterte rettssaken. Rettskommentarene var gjerne en indirekte korreksjon til spekulasjonene på reportasjeplass. Mens reporterne varmet opp gemyttene, manet rettskommentatorene til besinnelse og ettertanke.⁷⁸² Rettskommentaren er en utløper av rettsreferatet, som er kalt referatjournalistikkens siste skanse i Norge.⁷⁸³ Den skiller seg fra vanlig nyhetsjournalistikk ved at den som regel kombinerer nyhet og kommentar i samme tekst. Balansen mellom de refererende og de kommenterende elementene varierer sterkt.

Stanghelle skrev 27 kommentarer om Orderudsaken.⁷⁸⁴ I 2001 var han politisk redaktør i Aftenposten. Det var derfor ingen liten satsing å plassere ham i Nes grendehus i de 30 dagene saken varte. Han kommenterte også dommen etter at den falt, men da hadde han allerede mottatt Den store journalistprisen.⁷⁸⁵

Den daglige dekningen gjorde det mulig å diskutere selve rettsprosessen langt mer utførlig enn i et tradisjonelt rettsreferat. Han diskuterte rettssaken som rollespill, og siterte flittig fra Tor Langbachs bok Forsvareren. Den fikk en paradoksal tyngde siden Langbach var dommer i saken.⁷⁸⁶ Kommentarene var en blanding av folkeopplysningsprosjekt og vurdering. Han tillot seg redegjøre for forskjellen mellom etterforskning og rettsbehandling i en advarende tone:

⁷⁸⁰ <http://snl.no/Orderud-saken> besøkt 07.02.2013

⁷⁸¹ Røssland, Østbye og Brurås 2006 s. 169

⁷⁸² Røssland, Østbye og Brurås 2006 s. 88

⁷⁸³ Røssland, Østbye og Brurås 2006 s. 85

⁷⁸⁴ Aftenposten 19.04.2001–16.06.2001.

⁷⁸⁵ Aftenposten 23.06.2001

⁷⁸⁶ Langbach 1996

Sorenskriver Trond Våpenstad har i klartekst gitt partene beskjed om at han ikke vil ha noen etterforskning i Nes herredsrett. Ingen dommere liker slikt, da mister de fort kontrollen over saken. Holdningen er forståelig nok, men må ikke føre til at retten lukker sine dommersjeler for relevant tvil.⁷⁸⁷

Til sammen dannet kommentarene en løpende vurdering av aktørene og rettssaken som helhet. Stanghelle begynte med å kommentere aktors resignasjon når det gjaldt den manglende oppklaringen av saken.⁷⁸⁸ Neste punkt var hvordan de tiltalte måtte innrømme løgn.⁷⁸⁹ Han diskuterte i detalj hvordan de to søstrene Kristin Kirkemo Haukeland og Veronica Orderud påvirket hverandre i retten.⁷⁹⁰ Han vurderte åpenlyst de ulike vitnenes relevans for saken.⁷⁹¹ De fire forsvarerne ble nærmest tildelt hver sin karakter i en felles kommentar.⁷⁹² Han endte med å gi en positiv vurdering av saken, i en sluttkommentar der han delte ut karakterer til samtlige aktører:

Det har vært kvalitet over rettsforhandlingene, og nettopp fordi vi i denne saken kjenner pusten av rettshistorie er det et selvstendig poeng. Kvalitet har det også vært over aktørene: Vi har opplevd statsadvokater og forsvarere som med seriøsitet og engasjement har lagt saken frem for retten. Det er et strafferettshåndverk av klasse vi har sett demonstrert i Frogner grendehus (...)⁷⁹³

Det oppsiktsvekkende i et sitat som dette var ikke innholdet i konklusjonen, men at den i det hele tatt sto i et rettsreferat i en norsk avis. Ved å arbeide seg systematisk gjennom alle aktørene i retten hadde Harald Stanghelle gjort en totalvurdering av hele rettssaken, og oppkastet seg selv til dommer over domstolen.

Juryen hevdet at han hadde hevet rettskommentaren til et nytt nivå. Det var helt korrekt. Han hevet den til et nytt autoritetsnivå. Stanghelle hadde markert at norsk presse gjorde krav på retten til å overprøve det norske rettsvesenet. Siden han tillot seg å sette godkjentstempel på prosessen, måtte han også kunne ha underkjent den.

Prisutdelernes ros var full av forskjønnende omskrivninger. De begrunnet prisen med at Stanghelle hadde ”gjort rettskommentaren til et viktig bindeledd mellom domstolen og allmennheten.” Rangordningen i forhold til domstolen ble benektet: ”Han har aldri prøvd å etablere seg som en egen domstol på siden av den egentlige, men oppfylt pressens samfunnsrolle”.⁷⁹⁴ Det var åpenbart uriktig. Skal man forstå hvorfor juryen hyllet prisvinneren på en så misvisende måte, må man se forholdet mellom presse og domstoler i et historisk perspektiv.

I 2001 var domstolene den siste av de tre statsmakter som ikke var fullstendig underlagt pressens kritiske blikk. Den frie, kommersielle pressen hadde for lengst opphøyd seg selv til

⁷⁸⁷ Aftenposten 11.05.2001

⁷⁸⁸ Aftenposten 19.04.2001

⁷⁸⁹ Aftenposten 21.04.2001

⁷⁹⁰ Aftenposten 28.04.2001

⁷⁹¹ Aftenposten 10.05.2001

⁷⁹² Aftenposten 26.04.2001

⁷⁹³ ”Mens vi venter på dommen”. Aftenposten 16.06.2001

⁷⁹⁴ Pressemelding fra Norsk Presseforbund. Udatert. NP 107.3.

dommer over den lovgivende og den utøvende makt. Den hadde ennå ikke opptrådt som dommer over domstolene.

Bortsett fra spredte påstander om klassejustis fra ytterste venstre fløy, var den norske pressens forhold til rettsapparatet preget av respektfull tilbakeholdenhet. I 1952 ble dette institusjonalisert i avtalen ”Retningslinjer for pressens omtale av rettssaker vedtatt 10. november 1952 av Norsk Presseforbund og Den Norske Sakførerforening”. Avtalens status ble redusert til rådgivende i 1966, men gjaldt helt til den ble ensidig opphevet av Presseforbundet i en revisjon av Vær Varsom-plakaten i 1987.⁷⁹⁵

Et grunnleggende prinsipp i pressens forhold til domstolene i fram til 1975 var at pressen ikke skulle påvirke domstolene. Etter revisjonen i 1975 konsentrerte Vær Varsom-plakaten seg om skyldspørsmålet, og striden innad i pressen sto hovedsakelig om anonymisering av mistenkte og tiltalte.

Harald Stanghelles rettskommentarer om Orderudsaken var et signal om et nytt autoritetsforhold. Gjennom den detaljerte vurderingen av rettsprosessen markerte han at journalistikken hadde rett til å virke som offentlig revisor også i forhold til den tredje statsmakt. Det skjedde på en lite konfronterende måte, for Stanghelle vurderte retten ut fra en politisk og moralsk posisjon som lå nær det konvensjonelle sentrum. Han var på ingen måte ute etter å undergrave rettsvesenets legitimitet, slik den radikale venstrefløyen hadde gjort tidligere. Han anerkjente og roste domstolen, men sørget samtidig for å markere at pressen hadde en selvfølgelig rett til å gjøre en slik vurdering. Det var denne markeringen av pressens overhøyhet som ble belønnet med en uvanlig kjapp pristildeling.

Vraket og feiret (2003)

Den store Journalistprisen ble ikke delt ut for 2002. Året etter fikk Åsne Seierstad prisen på Norsk Journalistlags årsmøte i mai 2003. Juryen begrunnet det med hennes arbeid i flere medier, men la særlig vekt på hennes innsats som reporter i Irak:

(...) Årets prisvinner representerer en journalistisk sjanger som alltid må dyrkes og vernes mer enn noen annen: Den journalistikk som tar sikte på å være der tingene skjer, som er tilbakeholden med anklagene og forsiktig med konklusjonene, som legger større vekt på å formidle det man ser enn på det man som journalist måtte føle eller mene. Åsne Seierstad prioriterer rollen som øyenvitne fremfor rollen som etterforsker, og rollen som etterforsker fremfor rollen som dommer. Årets prisvinner har gjennom rapporter av høy kvalitet og med usedvanlig formidlingskraft gitt både et norsk, et nordisk og europeisk publikum små, men avgjørende fragmenter av historien om den amerikansk-britiske invasjonen i Irak, og hun har gjort det på en måte som ikke har gått ut over verdigheten til det irakiske folk, det folk som sto i fare for å bli ”frigjort” inn i døden. Åsne Seierstad er ung, men hun representerer den eldste av alle journalistiske sjangre, den rapporterende.⁷⁹⁶

Åsne Seierstad var en ung, språkmektig journalist som hadde spesialisert seg på å dykke dypt ned i noen av verdens mest blodige konflikter. Hun var veletablert, hadde rapportert og skrevet

⁷⁹⁵ Raaum 1994 s. 72

⁷⁹⁶ Notat fra Per Edgar Kokkvold. Udatert. NP 107.3

bøker fra Tsjetsjenia, Balkan og Afghanistan. Hun arbeidet som frilanser med faste leveringsavtaler, blant annet til NRK. Under felttoget mot Taliban fulgte hun Nordalliansens offensiv gjennom halve Afghanistan, helt til Kabul. Da den amerikanskledete alliansen invaderte Irak i mars 2003, reiste hun til Bagdad, og rapporterte derfra til byen falt i april. Rapportene ble offentliggjort i NRK, Aftenposten og internasjonale medier. Oppdraget var nettopp avsluttet da Den store journalistprisen ble delt ut i begynnelsen av mai 2003.

Et bedre eksempel på den selvstendige reporter er det vanskelig å finne, og dette ble framhevet av juryen. Det samme kunne man si om henne året før. Da ble det ikke delt ut noen pris, og årsaken var uenighet om Åsne Seierstads kandidatur.

I 2002 kunne jurylederen Thor Woje fortelle at de ikke hadde funnet egnede kandidater. Generalsekretæren i Norsk Presseforbund fulgte opp med å si at det kunne være greit med et ”mellomår” siden prisbeløpet skulle økes fra 50 000 til 100 000 kroner, og man holdt på med en omorganisering av givergruppa bak prisen.⁷⁹⁷ Prisen skulle ha vært delt ut på journalistlagets årsmøte, men møtet ble avlyst på grunn av at journalistene streiket.

I september 2003 avslørte kulturredaktør Jan Nyberg i Bergens Tidende at dette ikke var korrekt. Under tittelen ”Den store feigheten – og min egen” fortalte han at Åsne Seierstad hadde vært den sterkeste kandidaten til prisen i 2002. Nyberg hadde sittet i juryen, som diskuterte henne som prisvinner helt inn i sitt siste møte. Hun ble forkastet etter at de hadde fått tilgang et internt notat fra NRK. I følge Nyberg hadde daværende utenriksredaktør Tømm Kristiansen kommet med kritiske bemerkninger om hennes arbeidsmetoder i notatet. Juryen sjekket påstandene mot andre kilder i NRK, og vedtok enstemmig at Seierstad ikke kunne få prisen fordi det var usikkerhet om hennes metoder.⁷⁹⁸

Notatet hadde sirkulert som epost mellom ulike avdelinger i NRK. Da saken kom opp framholdt Kristiansen var det dreide seg om et internt notat som ikke var beregnet på juryen i det hele tatt, men det inneholdt like fullt positive og negative vurderinger av ulike kandidater til Den Store journalistprisen. Han stilte seg uforstående til at det ble brukt som grunnlagsmateriale av juryen.⁷⁹⁹ Innholdet i notatet var ikke offentlig kjent, selv om det ble debattert i Journalisten. Seierstad selv karakteriserte NRK-notatet som nedrig sladder.⁸⁰⁰

På dette tidspunktet hadde Seierstad nettopp gjennomført sin dramatiske reportasjereise gjennom Afghanistan. Hun hadde heller ikke gitt ut boksuksessen Bokhandleren i Kabul, som kom høsten 2002. Boka ble først rost opp i skyene, men ble sterkt omdiskutert da bokhandleren reiste sak mot Seierstad.⁸⁰¹

Boka hadde selvfølgelig ikke noen betydning for den manglende prisutdelingen i 2002, men den var med på å utløse Jan Nybergs kommentar i 2003. Han unnskyldte ikke avgjørelsen, men

⁷⁹⁷ Klassekampen 21.06.2002

⁷⁹⁸ BT 24.09.2003

⁷⁹⁹ DN 25.09.2003

⁸⁰⁰ DN 25.09.2003

⁸⁰¹ <http://www.nored.no/Redaktoernyheter/Kabulbokhandlersaken-ikke-til-Hoeyesterett>

registrerte med undring at hun fikk prisen året etter. Da var både Nyberg og det meste av juryen byttet ut. Nyberg mente at den nye juryen måtte ha hatt tilgang til de samme notatene.⁸⁰²

Den nye juryen hadde absolutt ingen motforestillinger mot Seierstad. Flere jurymedlemmer hadde også skiftet mening. Juryformannen fra 2002, Tor Viksveen, foreslo selv Seierstad til prisen i 2003.⁸⁰³ Formannen Kåre Valebrokk mente tildelingen i 2003 var en av de enkleste avgjørelsene han hadde vært med på.

Prisvinneren selv var opptatt med boklansering i Tyskland, men takket gledesstrålende for utmerkelsen i en forhåndsinnspilt video, der hun sa:

Jeg kan ikke stoppe nå. Må fortsette å finne ut hvordan verden er.⁸⁰⁴

Slik endte en av de mest forunderlige episodene i Den store journalistprisens historie. Hva den interne kritikken i notatet gikk ut på er ikke offentlig kjent. Det hele endte med en samstemt hyllest til en idealet om den internasjonale reporteren som er på hvileløs reise mellom verdens konflikter, og ikke en gang har tid til å motta hedersbevisningene fordi hun er på nye reiser. I 2003 var idealskikkelsen til og med legemliggjort av en ung kvinne, som fylte rollen med den største selvfølgelighet.

Krigsfotografen (2004)

Prisen for 2004 gikk til fotografen Harald Henden i VG. Han var en av landets mest erfarne krigsfotografer, og hadde fått flere høyhengende fotopriser. Han fikk prisen særlig for sin innsats det siste halvannet året. Det vil si at innsatsen under krigen i Irak var utslagsgivende.

Henden og en kollega fra VG dekket de amerikanskledete styrkenes innmarsj i Irak våren 2003. De fikk tilbud om å være med en kolonne som var blant de første som gikk inn i Bagdad. Dette førte til at han delvis hadde status som ”embedded”, det vil si som en del av de militære styrkene, beskyttet av dem. Praksisen med å arbeide som journalist og samtidig være en del av en invasjonshær var omstridt under Irak-krigen. Samtidig var dette den eneste måten å dekke en slik operasjon på, hvis man ville komme fra det med livet i behold. Henden fortalte til Journalisten at det var helt på grensa av det tillatelige at han ble med i kolonnen. Det viste seg seinere at det ville vært like farlig å bli igjen i leiren han forlot. Der ble to kolleger drept av en rakett like etter at han dro.⁸⁰⁵

Henden fikk ikke prisen fordi han tok sjanser. Juryen la mest vekt på kvaliteten i fotoarbeidet. Juryen mente at få eller ingen kunne konkurrere med ham når det gjaldt dokumentarisk kraft, og at han behandlet mennesker han møtte med respekt og verdighet.⁸⁰⁶

Harald Henden var den første pressefotografen som fikk Den store journalistprisen. Det var på høy tid, når man tar i betraktning hvor viktig pressebildet er i moderne nyhetsmedier. Svært

⁸⁰² BT 24.09.2003

⁸⁰³ BT 24.09.2003

⁸⁰⁴ Journalisten 07.05.2003

⁸⁰⁵ Journalisten 06.06.2003

⁸⁰⁶ VG 11.10.04

ofte skrives artikler opp mot fotografier. Manglende bildeknning kan føre til at en sak ikke blir omtalt, eller får minimale oppslag. Prisen til Harald Henden var samtidig nært beslektet med prisen til Åsne Seierstad. Også hans pris var en hyllest til den reisende utenriksreporteren som oppsøker konfliktområder.

Harald Henden hadde arbeidet som pressefotograf med krevende utenriksoppdrag i 15 år da han fikk prisen. Hans bilder var jevnlig publisert på framtrødende plass i Norges største avis, og bade han og Seierstad rapporterte fra Irak. Likevel var det Seierstad som fikk prisen ffirst. Det kan tyde på at juryen var påvirket av fjernsynets gjennomslagskraft. Prisen bekrefter et mønster som går igjen i alle norske pressepriser: De få prisene som har gått til fotografer og tegnere har alltid virket som en forsinket påskjønnelse, som skal hedre en forbigått yrkesgruppe før det hele blir for pinlig. Norske journalistpriser har alltid vært orientert mot tekst, og de få prisene til billedskaperne blir ufrivillige bekreftelser på at en slik prioritering er urimelig.

Matvarer og AIDS (2005)

I 2005 ble Den store journalistprisen delt på to prisvinnere. Magasinredaksjonen i Dagens Næringsliv fikk en pris for *Hyllekunstnerne*, en kritisk dokumentarserie om matvarebransjen. Juryen trakk særlig fram de store konsekvensene reportasjene hadde for bransjen.

Med presist kildearbeid og stor tålmodighet avdekket avisen konkurransehindrende avtaler, grådighetskultur, smøring og ikke minst hvor pengene i bransjen virkelig tar veien. Den gamle regel om å «følge pengene frem til makten» ble grundig og effektivt demonstrert gjennom hele reportasjeserien, som har fått og fortsatt kommer til å få store følger for matvarebransjens fremtid.⁸⁰⁷

Dagens Næringsliv hadde spesialisert seg på økonomiske avsløringer, og kunne vise til en jevn strøm av fremragende resultater. Avsløringen av matvarebransjen var enda et eksempel på dette. Denne prisen var også et eksempel på at Den store journalistprisen konstant sto i fare for å gå SKUP-prisen i næringsen. Prosjektet var innsendt til SKUP, men fikk ikke pris eller diplom.

Den andre prisen skiller seg derimot ut som unik. Roar Christiansen i Bergens Tidende fikk den for en stor billedreportasje om den AIDS-syke stoffmisbrukeren Wenche Bogdanovski. Han skrev også teksten til reportasjen. Christiansen hadde arbeidet med å dokumentere hennes liv siden 1989. Hun hadde kontaktet avisen da en journalist i avisen skrev om det nyoppdagete hiv-viruset, og ville fortelle hvordan det var å leve som hiv-positiv. Hun var da representant for de hiv-positives organisasjon Pluss i Bergen.

Christiansen ønsket å lage en dokumentar om livet hennes i ord og bilder, og var innstilt på å bruke lang tid. Hennes formål var å advare andre mot å begynne med narkotika. Samarbeidet kom til å strekke seg over 15 år, fra 1989 til 2004. Fotografen ble hennes venn og fortrolige. Han fikk ta del i alt: Rusmisbruk, dopsalg, heleri og ekteskapskrangel, sykdom, begravelse og død. Dette ga prosjektet en eksistensiell dimensjon som er sjelden vare i nyhetsmediene.

⁸⁰⁷ Journalisten 27.04.2005

Christiansen publiserte to større billedreportasjer. Den først ble publisert over fem fullformatsider i Bergens Tidende i desember 1993. Den handlet om Wenche og hennes mann Ivo, som døde i august samme år.

Wenche Bogdanovski døde i oktober 2004. I desember publiserte Christiansen en fotoreportasje over 18 sider i BT-magasinet.⁸⁰⁸ I mars 2005 ble et bilde av henne utpekt til verdens beste portrettbilde i konkurransen Picture of the Year International.⁸⁰⁹

Dette bildet viste en utmagret kvinne som sto i bare trusa og småfrøs, mens hun holdt krampaktig om sin egen kropp. Hun var herjet, rynkete og tannløs, og så ut som om hun var minst 70 år. De som leste reportasjen fikk vite at hun bare var 51. Portrettet var i svart/hvitt.

Samtidig var det noe intimt og hverdagslig over scenen. Wenche Bogdanovski sto i et vanlig norsk kjøkken, og lyset som tegnet furene i ansiktet viste at hun så ut av vinduet. Det var en scene alle kunne ha opplevd, men ikke i den tilstanden. Denne dobbeltheten var klar i alle Christiansens bilder av henne og mannen Ivo. De var portretter av hardt prøvete mennesker, som alle var tatt med respekt og innlevelse. De var ikke preget av blikket til en inntrenger eller kikker, som så mange andre pressebilder av nød. De var tatt av en venn.

Samtidig kommer det tydelig fram av bildene at vennen ønsket å gi et usminket bilde av en hard skjebne. Svart/hvitt-teknikken ga dem et stilisert, lett fremmedgjørende uttrykk, som gjorde at de stakk seg ut i samtidas flom av fargebilder. Den faglige standarden var fremragende. Samtidig som de var effektive reportasjebilder var de velkomponert, med avansert utnytting av lys, skygge og hudtoner. Christiansen presenterte sitt dypt menneskelige tema slik at bildene hadde umiddelbart følelsesappell. De tålte å betraktes om og om igjen, slik at hvert gjensyn åpnet en ny dimensjon.

Alle disse egenskapene ved Roar Christiansens bilder gjør at hans portretter trygt kan karakteriseres som et kunstprosjekt. Det viser noe av bredden i norske massemedier at et slikt prosjekt kunne gjøres innenfor rammene av fast jobb som fotograf i Bergens Tidende. Riktignok brukte Christiansen svært mye av sin egen fritid på samarbeidet med Bogdanovski, men det sprang like fullt ut av avisarbeidet. Avisens ledelse så også kvaliteten i prosjektet, og tillot at det ble presentert med rikelig plass både i avisen og magasindelen.

Også prisjuryen så det unike i Christiansens prosjekt. Siden han allerede hadde vunnet sin internasjonale utmerkelse kan heller ikke valget ha vært særlig vanskelig å begrunne. Juryen uttalte:

Nærgående journalistikk overfor de maktesløse krever en helt annen form enn den som kan brukes overfor makthavere. Her gjelder det ikke å være uredd, men redd. Redd for å utlevere mer enn det den som omtales kan bære. Redd for å tippe over i

⁸⁰⁸ http://www.skup.no/Metoderapporter/SKUP-metoderapporter_for_2004/2004-19_Kanskje_motes_vi_i_himmelen.pdf besøkt 19.12.2012

⁸⁰⁹ BT 15.03.2005

føleri eller sosialpornografi - samtidig som en er nødt til å røre ved lesernes følelser for at reportasjen skal bære.⁸¹⁰

Christiansens tilnærming var ikke vanlig i pressen. Prosjektet hadde ingen nyhetsinteresse. Han ble nær venn med den han fotograferte, noe som fører til at journalisten blir forpliktet både følelsesmessig og praktisk. Slike bånd blir ofte regnet som uforenlige med profesjonell journalistikk. Noe slikt kunne ikke presenteres i vanlige journalistiske formater. Det måtte forløses kunstnerisk.

Det forteller mye om Christiansens at han gjennomførte et slikt prosjekt. Men det er også et tankekors at når norsk presses høyeste utmerkelse skulle gå til en fotograf igjen, gikk den til et arbeid som skilte seg så tydelig fra hverdagen i norsk presse.

Christiansens prosjekt kan kalles undersøkende, hvis man regner undersøkelser som fordypning og ikke avsløring. Han hadde sendt inn metoderapporter til SKUP både for 1993 og 2004, men nådde ikke opp i konkurransen med avsløringene. Han laget en TV-dokumentar på grunnlag av fotomaterialet i 2010. Den het ”Jeg vil takke livet”.

Produsentselskapets TV-sjarmør (2006)

Typisk Norsk var en TV-serie som ble sendt i NRK i tre vårsesonger. Det hadde premiere 24. mars 2004, og de siste programmene gikk våren 2006. Det ble produsert totalt 24 programmer.

Serien ble produsert av det frittstående produksjonsselskapet Dropout Productions, som ble kjøpt opp av produksjonsselskapet Rubicon i 2005. Den siste sesongen ble derfor produsert av Rubicon.

Den var en norsk variant av den svenske serien Värsta språket, som ble produsert av NRKs svenske søsterkanal Sveriges Television og sendt i to sesonger i 2002 og 2003.

Den svenske serien handlet om de mange underlige sidene ved det svenske språket, på en faglig forsvarlig, men uhøytidelig måte. Programleder var Fredrik Lindström, en ung, pen, sjarmerende og uhyre talefør mann med lyst, uryddig hår og kort skjegg, som snakket spøkefullt og personlig med sine intervjuobjekter. Programmet var redigert slik at de faglige intervjuene som regel ble gjort i hverdagslige miljøer. De ble stadig avbrutt av fikst anrettede, humoristiske småsnutter, som sørget for at den uformelle fagpraten ikke skulle virke langtekkelig. Det ble en stor suksess.

I 2003 fikk produsenten Karin af Klintberg og programlederen Fredrik Lindström Stora Journalistpriset, i klassen Årets Förnyare. Begrunnelsen lød:

För att Värsta språket på ett udda sätt som tilltalar många gjort lärd och lekfull tv-underhållning av ett viktigt och icke bildmässigt ämne.⁸¹¹

Stora Journalistpriset ble grunnlagt i 1953 av Albert Bonnier jr., som en intern skribentpris i tidsskriftforlaget Åhlén & Åkerlund. I 1966 ble det omdøpt til Stora Journalistpriset og åpnet

⁸¹⁰ Journalisten 27.04.2005

⁸¹¹ <http://www.storajournalistpriset.se/fredrik-lindstrom-sveriges-television/> besøkt 19.12.2012

for hele den svenske pressen. Det er i dag en av de høyest hengende journalistprisene i Sverige, og er delt inn i flere ulike klasser.

Dropout Productions hentet ideen til Norge, og kalte programmet Typisk Norsk. I fjernsynsbransjen kalles slike programideer formater. De er vanlig handelsvare.

Den norske serien handlet om de mange underlige sidene ved det norske språket, på en faglig forsvarlig, men uhøytidelig måte. Programleder var Petter Wilhelm Schjerven, en ung, pen, sjarmerende og uhyre talefør mann med lyst, uryddig hår og kort skjegg, som snakket spøkefullt og personlig med sine intervjuobjekter. Programmet var redigert slik at de faglige intervjuene som regel ble gjort i hverdagslige miljøer. De ble stadig avbrutt av fikst anrettete, humoristiske smånutter, som sørget for at den uformelle fagpraten ikke skulle virke langtekkelig. Det ble en stor suksess.

4. mai 2006 fikk redaksjonen bak programmet og programleder Petter Schjerven Den store journalistprisen på Norsk Redaktørforenings vårmøte. Begrunnelsen lød:

Redaksjonen i «Typisk Norsk» får prisen fordi den har maktet det mange ville hevde var umulig, nemlig å lage godt, populært, og opplysende fjernsyn av og om det norske språk.⁸¹²

Schjerven ble raskt en populær mann. I mai 2005 mottok han tre viktige priser. Han ble hedret med Riksmålsforbundets lytterpris⁸¹³ og to av fjernsynets bransjepriser Gullruten.⁸¹⁴ Høsten 2005 utga han også en bok med utgangspunkt i TV-serien, med tittelen Typisk norsk. Den solgte svært godt.

Bokutgivelsen vakte oppmerksomhet også av andre grunner. På lanseringsdagen deltok Schjerven som eksaminator i NRKs underholdningsprogram Den store klassefesten. Alle spørsmålene var hentet fra boka, som ble vist fram i programmet. Dette ble tatt opp av Statens Medietilsyn for å vurdere om det dreide seg om tekstreklame, men de fant at NRKs regler ikke var brutt.⁸¹⁵

4. april 2006 skrev direktør ved Nynorsk Kultursentrum, Ottar Grepstad, en kronikk i Aftenposten der han påpekte at 46 av tekstutvalgene i boka var direkte kopier fra hans egen bok Nynorsken i årstal. Det dreide seg om regelrett plagiat.⁸¹⁶

Forlaget Dinamo la seg flate, og beklaget det hele. Da kom det fram at Schjerven ikke hadde skrevet boka selv. Den var et forlagsprodukt, satt sammen av syv medarbeidere. Teamet inkluderte Schjerven, som sto som forfatter.⁸¹⁷ Forlaget betalte Nynorsk Kultursentrum en symbolsk erstatning på 20 000 kroner.⁸¹⁸

⁸¹² NTB 04.05.2006

⁸¹³ <http://www.journalisten.no/story/23237> besøkt 19.12.2012

⁸¹⁴ <http://www.gullruten.no/?p=vinnere&year=2005> besøkt 19.12.2012

⁸¹⁵ Brev fra Medietilsynet til NRK juridisk avdeling 09.05.2006

⁸¹⁶ Aftenposten 04.04.2006 <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article1267278.ece> besøkt 19.12.2012

⁸¹⁷ Dagbladet 04.04.2006

⁸¹⁸ Dagbladet 09.05.2006 <http://www.dagbladet.no/kultur/2006/05/09/465720.html> besøkt 19.12.2012

Både bok og TV-serie var altså et produkt av den moderne medieindustrien, der Schjerven tjente som frontfigur. Han tilførte riktignok viktige elementer til programmet. Han hadde en sjarmerende, humoristisk tone som slo an hos TV-seerne. Seertallene var høye. I april 2004 var de på over en halv million. Siste sesong i 2006 nådde opp i 622 000.⁸¹⁹ Serien holdt også et solid faglig nivå, og brøt med det trauste preget som gjerne preger folkeopplysningsprogrammer. Det var dette utradisjonelle juryen grep fatt i:

Petter Schjerven og hans medarbeidere har lagt listen høyt og har hoppet over med god margin. Å få med seg flere generasjon i et lekent og ellevilt opplysningsprogram om vårt felles verktøy, det norske språk, er en prestasjon som fortjener den dypeste respekt.⁸²⁰

Enkelte jurymedlemmer var opptatt av at det var viktig å ikke bli for lik SKUP-prisen, og dette kan ha medvirket til at man beveget seg mot journalistikkens yttergrenser. I en intern epostveksling uttalte et medlem av juryen:

Hvis Journalistprisen blir for lik SKUP-prisen, tar vi fra oss selv muligheten til å tenke langt bredere om journalistikk. Og det synes jeg vi skal. I det bildet passer både Morgenbladet og typisk norsk utmerket inn. Typisk Norsk er det mest uventede og nyskapende – det ville bli lagt merke til hvis komitéen hadde valgt et slikt program.⁸²¹

Det var et rikt utvalg kandidater til prisen dette året. På et udatert notat til jurymøte i 2006 står det oppført i alt seksten kandidater. Lista inneholdt kjente navn som John Olav Egeland for rettskommentarer i Nokas-saken, Per Egil Hegge for språkspalten i Aftenposten, Trygve Hegnar for å være ”et levende bevis på at norske redaktører ikke bare har sine meningsløsheters mot”, og veteranen Per Bang for hans bokspalte ”På nattbordet”. På lista var det tre vinnere av SKUP-prisen (2002 og begge vinnerne 2005) og en diplomvinner fra 2005. I tillegg var sentrale nyskapninger som VG nett, det nye Morgenbladet og Dagbladets Sportsmagasinet nominert. Også Erling Borgens omstridte TV-dokumentar Et lite stykke Norge sto på lista.⁸²²

De fire kandidatene fra SKUPs lister var blant SKUP-historiens sterkeste bidrag. Begge de to prisvinnerne Vannverksskandalen på Romerike og Kvikksølvjentene var nominert. Juryen valgte i stedet å markere en frisk nyskapning innenfor fjernsynestetikken.

Nyskapningen var et resultat av en høyt oppdrevet industriell profesjonalisering i TV-bransjen. Schjerven selv var fullstendig klar over sin egen rolle. Han regnet seg ikke som journalist. Dette sa han tydelig i et intervju i Dagbladet dagen etter at han mottok prisen:

Jeg ser ikke på meg selv som journalist. Jeg er nok mer en formidler, eller en programskaper. Men jeg gjør likevel en del journalistisk arbeid. (...) Jeg håper vi fikk denne prisen fordi vi har klart å formidle et program med substans, sier Schjerven. □

Han var også tydelig på at programmet var teamarbeid: □

Og han bruker konsekvent ordene «vi» og «oss» når han snakker om hvem som har vunnet prisen. For prisen går ikke til ham alene. □ □ - Denne prisen går til hele

⁸¹⁹ Aftenposten 21.4.2004 og 21.4.2006

⁸²⁰ Pressemelding NTB 04.05.2006

⁸²¹ Epost til Per Edgar Kokkvold fra Annette Groth 24. 04 2006 NP DSJ 2006

⁸²² Udatert notat Den Store Journalistprisen 2006, NP DSJ 2006.

redaksjonen. Vi har hatt en svært flat struktur, for å si det mildt, der alle kommer med ideer og har bidratt til å gjøre programmet til det det er, sier han.⁸²³

Juryen kalte serien leken. Dette er et viktig poeng, for presentasjonsformen underminerte den akademiske autoriteten som ofte preger folkeopplysningsprogrammer. En rekke fagfolk var med, men de ble presentert i svært uvanlige situasjoner, fulle av situasjonsironi.

Denne tilnærmingen til ekspertise formidlet en systematisk degradering av akademisk autoritet. Språkforskerne måtte opptre fullt ut på programlederens premisser. Ved å gi Petter Schjerven norsk journalistikks høyeste utmerkelse, viste juryen ikke bare at de likte lek og latter. De viste at norsk presses representanter bokstavelig talt satte pris på at autoritetsforholdet mellom akademiker og programleder ble snudd på hodet. Det som gjorde utslaget, var en fjernsynestetikk som plasserte journalistene øverst når de intellektuelles budskap skulle presenteres for et bredt publikum. Mannen som dukket språkprofessorene på en spøkefull måte ble hyllet som Norges beste journalist. Selv om han selv mente han ikke var journalist i det hele tatt.

Debattredaktøren (2007)

I 2007 fikk Knut Olav Åmås Den store journalistprisen for sin innsats som debattredaktør i Aftenposten. Det var egnet til å overraske mange. Oppgaven med å redigere leserinnlegg blir vanligvis regnet som en karrieremessig blindvei. Åmås hadde heller ikke arbeidet lenge i Aftenposten. Han begynte som debattredaktør 1. januar 2006. Ingen hadde tidligere vært i nærheten av å få norsk presses høyeste utmerkelse for å ha en slik jobb i så kort tid.

Juryen begrunnet prisen slik:

(...) Årets prisvinner dyrker samfunnsdebatten. Han har også satt seg som mål å fornye og forynge samfunns- og kulturdebatten i Norge. Han har brakt nye stemmer inn i debatten, blant annet gjennom en egen kronikkonkurranse for folk i 20-årene. ”Vi vil ha nytt stoff og nye navn”, har han sagt. Årets prisvinner går ikke den gyldne middelvei. Han har fått fram både debattanter med minoritetsbakgrunn og skribenter som våger å utfordre ortodokse minoritetssyn. Han tør å provosere. Også slik har han beriket og utvidet den offentlige samtale. Årets pris går til en redaktør, en redaktør i ordets rette forstand, en debattens regissør, som også selv er en betydelig kommentator.⁸²⁴

Knut Olav Åmås var et velkjent navn i norsk offentlighet da han fikk stillingen som debattredaktør i Aftenposten. Han var utdannet filosof, og spesialist på Wittgenstein. Han hadde utgitt flere bøker, blant annet en biografi om Olav H. Hauge, som fikk stor oppmerksomhet. I 2005 disputerte han for doktorgraden over biografien. Han hadde vært forlagsredaktør i Universitetsforlaget en årrekke. Mest kjent var han likevel som redaktør for tidsskriftet Samtiden i perioden 2001 til 2006. Han fornyet tidsskriftet og gjorde det til en permanent kilde til politisk debatt. Det gjorde han blant annet ved å plassere kortversjoner av

⁸²³ Dagbladet 05.05.2006

⁸²⁴ Pressemelding fra Norsk Presseforbund, udatert NP 107.3.

de mest kontroversielle artiklene i større aviser hver gang det kom ut et nytt nummer. Han hadde også vært journalist og spaltist i en rekke ulike aviser, blant annet Aftenposten.

Det var altså en erfaren mediestrateg som tiltrådte den nyopprettete stillingen som debatt- og kronikkredaktør i Aftenposten. Han frasa seg samtidig stillingen som administrerende direktør i Forleggerforeningen, som han hadde fått og sagt ja til, men aldri tiltrådte.⁸²⁵

I perioden før Åmås kom inn i Aftenposten hadde styringen av kronikker og debattinnlegg vært flytende.⁸²⁶ Åmås gjorde slutt på den passive holdningen til debattstoffet som denne politikken signaliserte. Han gikk offensivt ut for å bestille nye typer innlegg. Han utlyste konkurranser for å få nye stemmer inn i debatten, og var selv en flittig kommentator. De områdene hvor han brøt klart med avisens tidligere praksis var innvandrerspørsmål, der han gikk på talentjakt, og homofili. Åmås var selv åpen homofil, og hadde redigert to bøker om temaet.

Denne nye måten å redigere på var samtidig en markering av redaksjonell myndighet. Debattsidene skulle forvandles fra redigert postkasse til politisk og intellektuell premissleverandør. Slik videreførte han sin egen praksisen fra Samtiden.

Dette hadde juryen merket seg. I begrunnelsen for prisen kommer det tydelig fram at den ville belønne den aktive, journalistiske holdningen som preget ved Åmås' redaktørgjerning. Han demonstrerte autoritet på et felt som vanligvis lå i skyggen av nyhetene.

Denne autoritetsmarkeringen kan også tolkes som et tidlig svar på den labile mediesituasjonen i 2007. På dette tidspunktet var nettavisene i ferd med å vokse til å bli en dominerende nyhetskanal. I 2007 hadde Aftenpostens nettutgave snaut 50 prosent av leserne til papiravisen, og det var bare et spørsmål om tid før den passerte papirutgaven. Det skjedde i 2012.⁸²⁷

Det var klart for enhver som fulgte med at nyhetsstoffet måtte kanaliseres til nettutgaven, noe som ville endre papiravisen. Papirutgaven sto i fare for å bli en foreldet variant av nettsidene fra i går. Den måtte derfor presentere et annet stoff enn nettavisenes hendelsesnyheter.

Debatt- og kommentarstoffet var slikt stoff. Debattstoffet forutsatte informasjon som allerede var kjent fra nyhetsmeldingene, og hadde lengre omløpstid. Det var dette Åmås fikk aktualisert på en ny, energisk måte. Slik ga han papiravisen en ny rolle.

Slike betraktninger finner vi ikke i juryens begrunnelse. Det er likevel rimelig å regne ansettelsen av Åmås, og tildelingen av Den store journalistprisen etter uhyre kort tid, som tegn på nyorientering i papiravismediet. Handlinger kan godt være ubevisste svar på en situasjon man ikke forstår helt, i hvert fall når man opplever nyvinninger som forfriskende. I 2007 var det stor usikkerhet om hvor nettutviklingen ville bringe journalistikken.⁸²⁸

Det var ikke alle som satte like stor pris på pristildelingen. I to leserbrev i Journalisten kort tid etter prisutdelingen, kritiserte Georg Apenes og Ole N. Hoemsnes Åmås for henholdsvis

⁸²⁵ Aftenposten 24.11.2005

⁸²⁶ Forfatteren egen observasjon som kronikkskribent i perioden

⁸²⁷ Forbruker og Media 2012/2013 http://www.tns-gallup.no/arch/_img/9108661.pptx besøkt 23.10.2013

⁸²⁸ Ottosen og Krumsvik 2008

manglende folkeskikk⁸²⁹ og for å fylle avisen med en plutselig interesse for homofil frigjøring.⁸³⁰ De to var gamle, hederskronte pressefolk og drevne debattanter. Den gamle ordens menn ville ha seg frabedt en modernisering av debattkulturen i tradisjonsrike Aftenposten. Åmås fortsatte som før. Han representerte den nye tid, og ble hyllet for det.

Tyskerjentene (2008)

Helle Aarnes i Bergens Tidende fikk Den store journalistprisen for en serie på fem artikler om behandlingen av de såkalte tyskerjentene, i mars 2008.⁸³¹ I artiklene hadde hun funnet fram til en rekke eldre norske kvinner som hadde vært sammen med tyske soldater under krigen, og opplevd forfølgelsen etterpå. Hun møtte eller omtalte kvinner som ble tvangsdeportert til Tyskland, som måtte gi bort barnet sitt gjennom en avisannonse, som bortadopterte barnet sitt gjennom det tyske Lebensbornprogrammet, som ble tvangsklipt, internert, eller nektet enkepensjon. En av dem ble til slutt schizofren og lobotomert.

Det var en samling gripende historier, som kastet et grelt lys over sjåvinistiske og kvinnediskriminerende sider ved frigjøringen. Hun satte også kvinnenes historie inn i en kjønnspolitisk sammenheng.⁸³² Året etter ga hun ut materialet i bokform.⁸³³

Serien var velskrevet og bygde på utstrakt research. Aarnes bygde på etablert forskning, så temaet var ikke ukjent. De fleste som hadde forsøkt å ta opp temaet tidligere hadde problemer med å få tyskerjentene selv til å stå fram. Helle Aarnes klarte å få flere av dem i tale, og dette ga serien et helt nytt, menneskelig perspektiv.

Hvis kvinnene ikke levde lenger, intervjuet hun barna.

Serien var et typisk eksempel på en "human touch"-tilnærming til et alvorlig emne, med utgangspunkt i historiefaglige studier. De faglige temaene ble utdypet og nyansert gjennom kontakt med de berørte. Slik kan de karakteriseres både som selvstendig journalistisk utdyping og forskningsformidling. Juryen begrunnet prisen slik:

Årets journalistpris utstråler kvalitet i alle ledd og er et stykke journalistisk arbeid som rører og ryster publikum, et stykke arbeid om vår nære fortid skrevet av en journalist født etter andre verdenskrig.⁸³⁴

Videre framholdt juryen at hun fikk prisen for det "(...) gjennomgående gode arbeidet i alt fra kilder til valg av form og fremstilling."

Det hadde likevel sneket seg inn noen småfeil i serien. Aarnes hadde kommet i skade for å gjengi en vandrehistorie om at skamklipte tyskerjenter var blitt tvunget til å gå nedover Karl Johan 17. mai 1945. Dette fikk hun sterk kritikk for av fra historikerhold.⁸³⁵

⁸²⁹ Journalisten 04.05.2007

⁸³⁰ Journalisten 25.05.2007

⁸³¹ BT 15.03.2008

⁸³² BT 09.03.2008

⁸³³ Aarnes 2009

⁸³⁴ Journalisten 07.05.2008

⁸³⁵ Journalisten 12.12.2008

I et svar på kritikken beklaget Aarnes hvis det hadde sneket seg inn eventuelle feil, men mente at det var en bagatell i forhold til hovedtemaet. Denne vurderingen demonstrerer forskjellen på faghistoriske og journalistiske vurderinger. For en faghistoriker er det av avgjørende betydning å vite om det virkelig fant sted en slik skammens parade på nasjonaldagen. Den journalistiske vurderingen gjaldt i større grad den følelsesmessige appellen til historien som helhet.

Prisen ble gitt både for dokumentasjon og presentasjon. Siden dokumentasjonen ikke var oppsiktsvekkende ny, kan man regne denne prisen som en pris for presentasjon og engasjement, også når dette utfordret den nasjonale konsensusen. Den markerte samtidig journalistens selvstendige rolle i forhold til de historiefaglige miljøene.

Sultkatastrofen som kanskje ikke fant sted (2009)

Sultbløffen er en TV-dokumentar laget av Per Christian Magnus, Robert Reinlund og researcher Anne Marie Groth for TV2, sendt i Dokument 2 tredje mars 2008. Den handlet om sultkatastrofen i Niger i 2005. Dette året var det tørke i Niger, og BBC og hjelpeorganisasjoner som Leger Uten Grenser slo alarm ved hjelp av FN. Det førte til en stor internasjonal aksjon.

Dokumentaren ble påbegynt som en oppfølger til en dokumentar om norske militære lastebiler som ble dumpet i Afrika under dekke av nødhjelp.⁸³⁶ I Niger oppdaget teamet at lokale krefter hevdet det slett ikke hadde vært noen sultkatastrofe i 2005. Det var et vanskelig år, men ikke unormalt. Hovedkilden til disse påstandene var den svensknorske familien Garvi, som har bodd i Niger i en årrekke og hjulpet befolkningen med å dyrke mat med utgangspunkt i lokale sorter. De kjente de lokale forholdene godt, og hadde et omfattende arkiv over situasjonen i en årrekke. De mente at det ikke hadde vært noen sultkatastrofe i 2005.⁸³⁷

BBCs reportasjer og FNs reaksjon hadde altså vært falsk alarm, i følge familien Garvi. Dokumentaristene støttet påstanden, og hevdet at bistandsindustrien hadde bløffet. Dokumentaren ble dermed en form for maktkritikk. Denne gangen ble det kritiske blikket vendt i en uvanlig retning, nemlig mot FN, de store bistandsorganisasjonene og journalister som laget reportasjer om menneskelig nød. Dette ønsket juryen å belønne:

Den Store Journalistprisen går i år til en avsløring. Den er basert på et usedvanlig grundig kildekritisk arbeid. Dokumentasjonen er innhentet over lang tid og på flere kontinenter. Perspektivet er maktkritisk og resultatet rokker ved troverdigheten til to mektige instanser som vanligvis blir lyttet til, nemlig BBC og FNs tidligere visegeneralsekretær, Jan Egeland.⁸³⁸

BBC reagerte på programmet, som inneholdt materiale fra BBC. BBCs materiale var bare klarert for publisering i Norge, og BBC nektet visning i andre land hvis det ikke ble fjernet.⁸³⁹

Dokumentaren vakte sterke reaksjoner, blant annet fra Jan Egeland. Han hadde vært visegeneralsekretær i FN og ble sterkt kritisert i filmen. Han forlot en prøvevisning i TV2 i

⁸³⁶ De hvite hjelperne. Dokument 2. TV 2 05.03.2007

⁸³⁷ http://www.skup.no/Metoderapporter/2008/2008-22_SultbløffenTV2_.pdf besøkt 25.10.2013

⁸³⁸ Journalisten 06.05.2009

⁸³⁹ Journalisten 01.07.2008

protest. Etterpå kom han med hard kritikk, både mot dokumentarens påstander og forholdene under visningen.⁸⁴⁰ Også Leger Uten Grenser forsvarte seg. De hevdet at ernæringskrisa var høyst reell. I følge deres undersøkelser var 20 til 30 prosent av barna underernært i de områdene de hadde arbeidet i Niger i 2005.⁸⁴¹ Juryen kommenterte kritikken fra Egeland indirekte, da den hevdet at dokumentaren argumenterte overbevisende for sitt standpunkt.⁸⁴²

Dokumentarens tema var altså bistandsorganisasjonenes og BBCs vurdering av ernærings situasjonen i Niger i 2005. I dag er det vanskelig for en utenforstående å avgjøre hvilken vurdering som var den korrekte. Det finnes ingen internasjonal standard for hvilke begreper man skal bruke om sult. Familien Garvi mente også at det var nød i Niger, men at den lå på normalt nivå. Leger Uten Grenser argumenterte med beregninger av kaloriinntak. En faktor som kompliserte bildet er at underernæring øker dødeligheten av malaria, og svært mange av barna som døde i Niger dette året døde av denne sykdommen.

Dette kan virke som spissfindig diskusjon, men den reiser viktige spørsmål om dokumentarprogrammets forhold til faktaopplysninger og vurderinger. Et av journalistikkens grunnleggende premisser er at den skal dreie seg om faktiske forhold. I dette tilfellet sto ikke striden om fakta. Den sto om hvordan fakta skulle vurderes og hvilke betegnelser det var riktig å bruke. Dette er et viktig poeng, for det var nettopp en vurdering av situasjonen som utløste den internasjonale katastrofealarmen. Dokumentarens påstand var at vurderingen var feilaktig.

Juryen for Den store journalistprisen tok ikke stilling til verken de faktiske forholdene eller til vurderingene. Dette var en klar parallell til prisen til Sellevåg, som avslørte spionradaren i Vardø (2000). Juryen hadde to hovedargumenter: Det første var at det var drevet grundig research, og programmet argumenterte godt. Det andre argumentet var at programskaperne drev maktkritikk. Kritikken rammet to instanser som vanligvis unngår kritikk, fordi de vanligvis blir oppfattet som forkjempere for gode formål. Gjennom en slik argumentasjon kunne juryen hevde journalistikkens autoritet, uten å risikere å bli innblandet i noen diskusjon om journalistenes konklusjoner var korrekte.

Vendingen mot bistandsorganisasjonene var oppsiktsvekkende, og programskaperne tok den også eksplisitt opp i metoderapporten de sendte inn til SKUP-prisen for 2008.⁸⁴³ Vanligvis bruker norske journalister bistandsarbeidere, representanter for idealistiske organisasjoner og FN-rapporter til å stå for det ”gode” alternativet når de retter et kritisk lys mot myndighetene. BBC er også populær som kilde, på grunn av selskapets solide journalistiske tradisjoner. Når kritikken ble rettet den andre veien, betød det at ingen lenger kunne føle seg skjernet fra kritisk undersøkelser fra norske journalister. Selv ikke de som påberopte seg gode formål, hadde ansvar for FNs nødhjelpsprogrammer, eller var høyt respekterte kolleger i medie verdenen

⁸⁴⁰ Dagbladet 03.03.2008

⁸⁴¹ Dagbladet 11.05.2009

⁸⁴² Aftenposten 07.05.2009

⁸⁴³ http://www.skup.no/Metoderapporter/2008/2008-22_SultbloffenTV2_.pdf besøkt 27.03.2013

skulle gå fri fra de undersøkende journalistenes kritikk. Kritikkenes retning var dermed en sterk autoritetsmarkering.

Dokumentaren var en klar kandidat til SKUP-prisen. Den var påmeldt i konkurransen for 2008, men nådde ikke opp i konkurransen.⁸⁴⁴ Dette var klart før Den store journalistprisen ble delt ut i mai, så Presseforbundet unngikk å trå i SKUPs bed denne gangen.

Jakten på den usynlige (2010)

Den store journalistprisen for 2010 ble tildelt Bernt Jacob Oksnes for den ni sider lange reportasjen ”Den usynlige”, som ble trykt i Dagbladets helgebilag Magasinet 23. januar 2010. Prisen ble delt ut under Norsk Presseforbunds 100-års jubileumsmarkering i Operaen 28.10.2010.

Denne gangen ble det understreket i begrunnelsen at prisen gitt for en enkelt artikkel.⁸⁴⁵ Temaet var demonstrativt lite sensasjonelt. Sammen med fotograf Lars Myhren Holand hadde Oksnes forsøkt å tegne et portrett av den 63 år gamle Jan Erik Fosshaug fra Oslo, som døde av hjerteattakk mens han syklet i byen. Politiet måtte utføre et detektivarbeid for å identifisere ham. De fant ingen pårørende. Begravelsen var på kommunens regning. Ingen møtte opp.

Ved å grave i offentlige arkiver og ringe et utall etater fant Oksnes detaljer om Fosshaugs liv, og klarte å spore opp en halvsøster og en venn. Ved å skildre undersøkelsene kunne Oksnes fortelle historien om en ensom mann som falt utenfor på nesten alle områder i samfunnet.

Reportasjen vakte enorm oppsikt. Den ble den mest leste artikkelen på nett i Dagbladets historie, og fikk mange hundre kommentarer.⁸⁴⁶ Konkurrenten VG roste den på kommentarplass.⁸⁴⁷

Den store responsen var et av juryens sentrale argumenter da de begrunnet prisen:

Noen dager – innimellom - hender det at folk stopper hverandre på gaten, eller ringer hverandre, og spør: Har du lest den artikkelen om... Noen dager - noen svært sjeldne dager - hender det at lesere ringer eller skriver til presseforbundet for å gi spontant uttrykk for at én bestemt artikkel må belønnes med en pris.

Lørdag 23. januar i år var en slik dag. Over hele landet ble folk spurt om de hadde lest reportasjen i Magasinet i Dagbladet, en ni sider lang skildring av ett enkelt menneske som ikke fantes for noen andre.

Videre la juryen vekt på at artikkelen var resultatet av flere måneders undersøkelser, og at den var svært velskrevet:

På Norsk Presseforbunds 100-årsdag er det en ekstra glede å kunne dele ut norsk presses fremste faglige utmerkelse til et stykke klassisk journalistikk, til en reportasje som utmerker seg både ved en svært grundig research, glitrende språk, og høy etisk

⁸⁴⁴ http://www.skup.no/Metoderapporter/2008/2008-22_SultbloffenTV2_.pdf besøkt 23.10.2013

⁸⁴⁵ Juryens begrunnelse ligger på

<https://docs.google.com/document/edit?id=1ycacihrZ64j1qmbVcxibiv9K4wYVu3cRaOn4rYBJjiYY&hl=en>

Besøkt 26.01.2013. Lenke ligger på: <http://www.journalisten.no/story/62939> besøkt 26.01.2013

⁸⁴⁶ Jane Throndsen: ”Han som ser de usynlige.” Dagbladet 29.10.2010.

⁸⁴⁷ VG 29.01.2010

standard. Denne reportasjen viser hvilken kraft som alltid vil finnes i det skrevne ord, uansett hvilke endringer bransjen og faget ellers gjennomlever.⁸⁴⁸

Juryen framhevet altså at denne reportasjen var spesielt egnet til å markere Presseforbundets hundreårsjubileum, og at den forente grundig research, glitrende språk og høy etisk standard. Det er god grunn å studere den nærmere, for å se hva norsk presses prisjury mente var det beste i norsk journalistikk kunne prestere i jubileumsåret.

I utgangspunktet reiste artikkelen et åpenbart etisk problem. Norske medier har ingen rett til å eksponere detaljer i privatpersoners liv uten samtykke. Fosshaugs livsførsel viste at han konsekvent søkte anonymitet. Skulle livet hans nå brettes ut i massemediene, etter at han var død, og han verken kunne si ja eller nei? Juryen avfeide dilemmaet ved å hevde at omtalen var en form for heder. Offentliggjøring av private forhold ble opphøyet til en ny form for etisk høyverdig handling:

Juryen vil spesielt fremheve hvor respektfullt Oksnes nærmer seg sitt objekt. Kanskje var denne reportasjen, skrevet etter hans død, noe av det mest verdige som ble Jan Erik Fosshaug til del. Det er i seg selv en pris verdt.⁸⁴⁹

Gamle som dør i ensomhet er ikke noe nytt tema i pressen. Oksnes hadde hentet ideen fra en reportasje av Sigrun Dregelid i Aftenpostens aftenutgave 24. november 2008, om hvordan mennesker uten pårørende ble begravet på kommunens bekostning. Denne saken var den mest besøkte på Aftenpostens nettsider de neste to dagene.⁸⁵⁰ Han begynte å speide etter et dødsfall som inneholdt en gåte, og fant Jan Erik Fosshaugs dødsannonse.⁸⁵¹ Oksnes og fotografen var til stede i begravelsen og ved kremeringen. Så begynte arkivsøkene.

Artikkelen i Aftenposten i 2008 hadde også inspirert komikeren Kristopher Schau. Han begynte å gå i kommunale begravelser vinteren 2009, og utga en essayistisk bok om emnet i månedsskiftet oktober/november 2009. Boka kom ut da Oksnes innledet sine undersøkelser, og vakte stor oppsikt. Den fikk gode kritikker og ble trykt i flere opplag.⁸⁵² Oksnes' reportasje må derfor sees i lys av både Dregelids og Schaus publiserte tekster.

Oksnes selv hevdet at han tok 550 telefoner, i tillegg til arkivsøk og en dør til dør-aksjon i nabolaget.⁸⁵³ Metoden var hentet fra undersøkende journalistikk. Det nye var at den ble brukt til å belyse et sosialt kasus. Den omstendelige researchen preget den ferdige reportasjen. En tredel av teksten handlet om dødsfallet, begravelsen og urnenedsettelsen, mens to tredeler handlet om Oksnes og hans etterforskning. Konsekvensen ble at hovedpersonen i fortellingen slett ikke ble den avdøde, men journalisten. En rekonstruert historie om den ensomme mannens

⁸⁴⁸ <https://docs.google.com/document/edit?id=1ycacihRZ64j1qmbVcxbiv9K4wYVu3cRaOn4rYBJjiYY&hl=en>
Besøkt 26.01.2013

⁸⁴⁹ <https://docs.google.com/document/edit?id=1ycacihRZ64j1qmbVcxbiv9K4wYVu3cRaOn4rYBJjiYY&hl=en>
Besøkt 26.01.2013

⁸⁵⁰ Aftenposten 02.12.2008

⁸⁵¹ Journalisten 28.01.2010

⁸⁵² Schau 2009

⁸⁵³ Dagbladet Magasinet 23.01.2010

død og begravelse lå som ramme rundt hovedfortellingen, som handlet om hvor vanskelig etterforskningen hadde vært.

Skildringen var demonstrativt detaljert. Nøyaktigheten ga teksten et dokumentarisk preg:

Et vitne ser ham gå av sykkelen. I neste sekund segner han om. Syklisten er livløs. En mann i 50-åra ringer 112. Flere forbipasserende iler til. En kvinnelig lege starter livredning. Presser håndflata mot brystet hans. De kretser rundt ham.⁸⁵⁴

Problemet var at disse detaljene ikke hadde noen kildehenvisning, verken direkte eller indirekte. Leseren kunne ikke avgjøre om de stammet fra journalistens egen fantasi. Dette var spesielt påfallende fordi de detaljerte skildringene vekslet med rent spekulerende partier. Reportasjen ble innledet med et slikt avsnitt:

Han kom syklende på sin DBS ned Bentsebrugata, Oslo. Ingen visste hvor han hadde vært eller hvor han skulle, eller om han lette etter noen. Det eneste vi vet, er at mannen syklet over brua denne torsdagen, 5. oktober, noen sekunder over to på dagen. Og Akerselva fløt som før og slik den alltid skal gjøre etter den dagen. Men for hjertet er livet enklere.

Det slår så lenge det kan.

Så stopper det.

Symbolikken var tydelig, samtidig som avsnittet var et litterært lån. Bildet av hjertet som stopper er et skjult sitat fra første side i første bind i Karl Ove Knausgårds suksessromanserie *Min kamp*, som kom året før.

I et intervju i *Dagbladet* bekreftet Oksnes at de litterære lånene var en bevisst effekt. I tillegg til Knausgård inneholdt teksten sitater fra Erik Fosnes Hansens *Salme* ved reisen slutt, The Beatles' *Eleanor Rigby*, Jens Bjørneboes *Jonas* og den svenske popgruppa *Raymond & Marias* hitlåt *Ingen vill veta var du köpt din tröja*. Den siste handler om svenske hverdagsmennesker som funderer over meningen med livet. Inngressen i *Magasinet* åpnet med ordene "Når var det egentlig at båndene ble kutta?/Hvor er det blitt av alle gutta?" fra Lars Saabye Christensens dikt *Gutta*.⁸⁵⁵ Oksnes forklarte dette i ettertid:

En slik intertekstualitet er helt bevisst brukt for å gi leseren assosiasjoner.⁸⁵⁶

Oksnes har studert litteraturvitenskap, og brukte åpenbart dette uttrykket for å gi reportasjen et intellektuelt preg. Teksten hans framsto dermed som en montasje, som lånte tekstbiter fra både høy- og lavkulturelle kilder. Det er en typisk postmoderne skriveteknikk.

I tillegg til de litterære sitatene siterte han fra en fagartikkel om psykisk utviklingshemmetes historie. Denne ble presentert som en nøkkel til Fosshaugs barndom og skolegang.⁸⁵⁷ Et annet fyldig sitat stammet fra den kjente gravferdssalmen *O bli hos meg*. Sammen med gjengivelsen av prestens gravtale, som handlet om lengselen etter fellesskap, introduserte salmen et tydelig

⁸⁵⁴ *Dagbladet Magasinet* 23.01.2010

⁸⁵⁵ *Dagbladet Magasinet* 23.01.2010

⁸⁵⁶ *Dagbladet* 29.10.2010

⁸⁵⁷ Leif Thingsrud: "Fra utsetting til integrering". Tobias. Oslo Byarkiv nr 3.2002.

<http://institusjon.bymuseet.no/index.php?fritekst=usynliggjorte&vis=35&do=visKilde> besøkt 30.10.2013

religiøst tema i reportasjen. Dette var selvfølgelig relevant, men dannet en slående kontrast til de utførlige skildringene av journalistisk hverdagsjobbing.

Eller kanskje det ikke var noen kontrast? Midt i skildringen av etterforskningen tok Oksnes selv ordet. Han grep tilbake til sykkelturen som innledet teksten, i et avsnitt som kunne leses som en fortsettelse av prestens tale:

Var det aldri noen som så ham sykle ned Torshov-gatene en vinterkveld, eller om somrene i den fineste T-skjorten han hadde? Var det aldri noen som la merke til ham der ha tråklet Sandakerveien, opp Åsengata, inn Lammers gate, inn til høyre der, ved blomsterhandelen?

Journalisten vekslet stafettpinne med presten. Gjennom dette viste han at jakten på mannens identitet var drevet av en lengsel etter kjærlighet, og spørsmålet om meningen med livet. Altså klassiske religiøse temaer.

Det Oksnes fant ut om Jan Erik Fosshaugs liv var nokså lite. Det meste var trist. Han vokste opp i en arbeiderfamilie, ble sendt på spesialskole, og faren døde tidlig. Han hadde aldri hatt noen jobb, var ensom, og bodde i en kommunal leilighet. Det han fant ut om Fosshaug tydet på at han var en vanskelig type. Hans eneste venn fortalte om en sky person med et kolerisk gemytt. Halvsøsteren fortalte at han skremte barna hennes, så hun brøt kontakten med ham. Disse små glimtene av et vanskelig sinn pekte i en helt annen retning enn de religiøse og litterære fortolkningene journalisten la inn i teksten, som alle handlet om fellesskap.

Fosshaugs skjebne, særhet og ensomhet introduserte ubehag og uro i teksten. I reportasjen ble denne uroen nøytralisert og forløst gjennom to trinn. Det første besto i at journalisten løste gåten om den dødes bakgrunn. Det andre trinnet kom da han tok med halvsøsteren til urnenedsettelsen. Hun senket brorens urne, og plantet en blomst på graven. Dermed ble fellesskapet i familien gjenopprettet etter døden. Det er et gammelt folkevisemotiv, denne gangen gjennomført i et ritual iscenesatt av en journalist i Dagbladet.

Etter å ha skildret dette avsluttet Oksnes teksten med en liten tale, hvor han spant videre på prestens ord fra begravelsen, og la et evighetsperspektiv inn i reportasjen:

Men alle har plass i livets bok, sa de i kirka, og Jan Erik Fosshaug vil til evig tid være passasjer i Bernts bil, på søk etter røttene sine i skogen. Og selv om ingen vil savne ham langs veiene på Torshov på leit etter lykken på sykkel, og selv om han ble begravd som en ubetydelighet, vil Jan Erik Fosshaugs navn og vesen alltid lyse opp. Hvis det som presten sa er sant, at ingen lever forgieves.

Reportasjen om jakten på den usynlige Jan Erik Fosshaugs identitet var en komplisert tekst med mange lag. Den bærende fortellingen handlet om en journalist som benyttet seg av den undersøkende journalistikkens overlegne metodikk. Denne metodikken satte ham i stand til å overgå både politiet og presten. Det var han som løste gåten, og fant ut hvem mannen var. Det var han som forsonte to søsken etter døden. Underveis fikk han demonstrert at han var en mann med litterære evner og kunnskap om litteratur, som til og med fant en litterær perle i svensk listepop. I dette lå det en oppvurdering den folkelige smaken. Under denne miksen lå det også

et annet tema, som kan ha bidratt til reportasjens enorme publikumsrespons. Reportasjen var til syvende og sist en religiøs tekst om livet, døden og de ytterste spørsmål. Den representerte en sakralisering av journalistikken, paradoksalt nok i den norske kulturradikalismens tidligere hovedorgan.

Ved å tildele Oksnes Den store journalistprisen, markerte Norsk Presseforbund at dette var en av Norges mest høyverdige journalistiske prestasjoner. Dagbladet feiret prisen over tre helsider, samtidig som de trykket hele reportasjen om igjen i papiravisen.⁸⁵⁸ Slike gjenoptrykk er ekstremt sjeldne i norsk presse.

Den eneste negative reaksjonen av betydning kom i Bergens Tidene. Kommentatoren Asbjørn Kristoffersen skrev en helsides kommentar der han kritiserte reportasjen. Hans viktigste innvending var at den døde ikke hadde samtykket i omtalen. Den sto i sterk kontrast til måten han hadde levd sitt eget liv. Kristoffersen mente at slike reportasjer verken gjorde leserne til bedre mennesker eller førte til reformer som minsket ensomheten i samfunnet. Han konkluderte med at den døde ikke fikk en verdig død, fordi han ikke fikk dø i fred.⁸⁵⁹

Denne kritikken fikk sporadisk støtte i noen få medier.⁸⁶⁰ I Journalisten polemiserende redaktør Helge Øgrim mot Kristoffersen på lederplass, under overskriften ”Utenfor engleskolen”. Øgrim insisterte på at man måtte skille mellom ulike typer oppmerksomhet:

Når dette ubehaget ikke skiller mellom forsøk på en sann beskrivelse som kan gi oss ny innsikt, og låpelig persongrafsing bygd på rykter og slurv, kan tapet bli langt større enn gevinsten.⁸⁶¹

Øgrim plasserte altså kritikken mot Oksnes’ religiøst pregete tekst innenfor en religiøs tradisjon han selv tok avstand fra, og hevdet at teksten var et uttrykk for sannhetssøking. Metoden garanterte for det etiske nivået. Det ligger ingen negative reaksjoner på denne lederen på Journalistens nettside. Det er derfor rimelig å konkludere at Øgrim uttrykte en variant av den alminnelige mening i journalistmiljøet. Prisen til Oksnes ble godt mottatt.

Både oppstusset rundt reportasjen, prisen og feiringen av prisen tyder på at Den usynlige benyttet skrivemåter som var høyt vurdert i norsk journalistikk i jubileumsåret 2010. Samtidig er det klart at denne skrivemåten skiller seg fra andre litterære uttrykk på samme tid. Det blir svært tydelig når man sammenlikner reportasjen med Kristopher Schau bok På vegne av venner fra høsten 2009. Boka var et litterært essay i dagbokform. Schau beskrev hvordan han ble opprørt over Dregelids reportasje i Aftenposten, og bestemte seg for å gå i kommunale begravelser der det dukket opp færre enn to personer. Dette gjorde han systematisk gjennom fire måneder. Han skildret begravelsene, ga fyldige sitater fra prestenes taler, og filosoferte over hvem de avdøde var. I likhet med Oksnes var Schau hovedperson i sin egen fortelling. Så langt var prosjektene svært like.

⁸⁵⁸ Dagbladet 29.10.2010

⁸⁵⁹ Bergens Tidende 03.11.2010

⁸⁶⁰ Klassekampen 11.11.2010

⁸⁶¹ Journalisten 12.11.2010

Den store forskjellen lå i hvordan Schau problematiserte sin egen rolle. Han fortalte om sine egne reaksjoner og feiltakelser, og drøftet sine intensjoner inngående. Da han oppdaget at han ikke lenger ble berørt av begravelser, avsluttet han prosjektet umiddelbart. Denne selvutleveringen viste en forteller som var full av religiøse anfølelser, selv om han ikke var troende i tradisjonell forstand:

Og så blir jeg sliten. Utmatta av emosjoner jeg ikke vet hva er. Forvirra. Jeg vil så gjerne forstå dette. Hvorfor folk dør alene. Hvorfor ingen kommer. Hvorfor jeg reagerer som jeg gjør. Hvorfor vi i det hele tatt eksisterer.⁸⁶²

Schaus tekst problematiserte skribentens eget forhold til de eksistensielle spørsmålene om døden og ensomheten. Han viste at dette forholdet hadde sterke religiøse undertoner, og han framstilte dem som vanskelige å håndtere. Oksnes inntok stikk motsatt posisjon. Han problematiserte verken fortellerens posisjon eller intensjon, selv ikke når han måtte ta fantasien til hjelp for å få teksten til å henge sammen. Når han behandlet religiøse temaer problematiserte han dem ikke. Disse avsnittene var friksjonsløse videreføring av prestens resonnementer.

Slik plasserte de to skribentene seg i svært ulike tradisjoner. Schaus tekst står i tradisjonen etter Montaignes essays, der det erkjennende subjektet blir undersøkt kritisk sammen med temaet som blir undersøkt. Oksnes var lojal mot journalistikkens utbredte tabu mot å problematisere sin egen og mediets fortolkninger.

Den ulike behandlingen av det fortellende jeget fikk store konsekvenser for tekstens etos. Schau underminerte sine egne posisjoner gjennom selvkritikk og selvironi. Dette tvang leseren til å forholde seg aktivt til tekstens etiske og eksistensielle problemer. Oksnes framstilte det som om slike problemer knapt eksisterte, eller lot seg løse ved hjelp av konvensjonelle forestillinger som var innlånt fra litterære og religiøse kilder.

Denne forskjellen gjør det relevant å trekke inn kitsch-begrepet. Det stammer fra industrialiseringen på 1800-tallet, og betegner masseproduserte pyntegenstander som likner kunst, men som ikke passer i kunstinstitusjonen fordi de er uoriginale. Forfatteren Hermann Broch diskuterte kitschen som fenomen i en rekke essays. Han hevdet at kunstens etiske forpliktelse gikk ut på at den skulle søke sannhet, mens kitschen bygde på løgnaktig forskjønnelse.⁸⁶³

I den essayistiske romanen *Tilværelsens uutholdelig letthet* videreførte Milan Kundera Brochs resonnement, og beskrev kitsch som en type selvdyrkende sentimentalitet:

Når hjertet har talt, er det upassende av fornuften å komme med innvendinger. I kitschens rike hersker hjertet som diktator.

(...)

Kitschen skaper to bevegede tårer i rask rekkefølge. Den første tåren sier: Så vakkert dette er når guttungene løper over plenen!

Den andre tåren sier: Så vakkert det er å bli beveget sammen med hele

⁸⁶² Schau 2009 s. 92

⁸⁶³ ”Noen bemerkninger til kitschproblemet” i Broch 1992 s. 89.

menneskeheten ved synet av noen guttunger som løper over en gressplen!
Det er bare den andre tåren som gjør kitschen til kitsch.⁸⁶⁴

I følge Kundera oppstår ikke kitsch når man blir rørt. Kitsch består i å dyrke at man blir rørt. Metaforen med de to tårene passer svært godt til Oksnes' reportasje. Jan Erik Fosshaugs liv kan få enhver til å gråte. Dette er Kunderas første tåre. Det meste av teksten handlet likevel ikke om dette. Den handlet mest om journalistens strev, og hvilke følelser leseren burde få. Summen av disse likner til forveksling på Kunderas andre tåre.

Inntrykket ble forsterket av Dagbladet feiring av reportasjen. Uka etter at den sto på trykk feiret avisen seg selv ved å trykke en helsides reportasje om alle reaksjonene.⁸⁶⁵ I helgebilaget Magasinet 6. februar 2010 sto det gjengitt en hel side med positive leserreaksjoner. Alle var rørt. Dette materialet ble gjengitt på nytt da reportasjen ble trykt opp igjen i oktober.

Hvis vi skal bruke Herman Brochs og Milan Kunderas definisjoner kan vi fastslå at Den usynlige var et rendyrket stykke kitsch. Spørsmålet blir da om man oppnår noen ny innsikt gjennom en slik påstand. Det kan være så enkelt som at tekstens opprinnelige premisser dukker opp igjen som konklusjon. Oksnes var selv helt klar da han karakteriserte sin egen journalistikk:

Det er jo sentimental, melodramatisk journalistikk jeg driver med i Magasinet.
Utfordringen er ikke å trække helt over.⁸⁶⁶

Det er altså ingen grunn til å være uenig om hvordan reportasjen skal beskrives. Eventuell uenighet må gjelde hvordan man skal vurdere melodramaet, eller kitschen om man foretrekker dette begrepet.

Sammenlikningen med Schaus essays viser at reportasjen skilte seg klart fra den litterære essayistikken, selv om den var kunstferdig utført. Forskjellen lå først og fremst i skribentens manglende vilje til å problematisere sin egen holdning til temaet. Den var kunstferdig utført, samtidig som den hadde mange av triviallitteraturens trekk. Den hadde en svært tradisjonell, entydig moral. Samtidig fikk den norsk presses høyeste utmerkelse, og ble hyllet av både prisjuryen, publikum og profilerte journalister i konkurrerende medier.

Det mest oppsiktsvekkende ved reportasjen er at den ikke fortalte noen dramatisk historie. Den var gjennomsyret av religiøse temaer. Dette gir et innblikk i lite omtalte sider ved de moderne oppmerksomhetsmarkedet. Det er ikke nødvendigvis utvendig dramatikk som vekker mest oppsikt. En religiøs eller eksistensiell tematikk kan ha minst like stor appell. Videre kan den undersøkende journalistikkens metode ikke bare brukes til avsløringer, men også til å skape melodrama, og en detaljrik, dokumentarisk skrivemåte kan være sterkt normativ.

⁸⁶⁴ Kundera 1984 s. 254

⁸⁶⁵ Dagbladet 28.01.2010

⁸⁶⁶ Journalisten 28.01.2010

Dette kaster et spesielt lys over norsk presse i konsernpresens tidsalder. Prisen til Bernt Jacob Oksnes kan tyde på at deler av norsk presse har utviklet seg til en kitschfabrikk, samtidig som det er en utbredt holdning i pressen at dette er strålende.

Hvem skjøt William Nygaard? (2011)

11. oktober 1993 ble William Nygaard skutt og livstruende skadet av ukjente gjerningsmenn utenfor sitt hjem i Dagaliveien i Oslo. Han var administrerende direktør i Aschehoug forlag, som hadde gitt ut Salman Rushdies roman Sataniske vers i 1989. Boka var blitt fordømt i en fatwa av ayatollah Khomeini i februar samme år. Khomeini dømte alle som utga boka til døden. Det var logisk å kople attentatet mot Nygaard til fatwaen.

Nygaard overlevde attentatet så vidt, men ingen gjerningsmenn ble tatt. Saken er aldri oppklart. Dokumentarjournalisten Odd Isungset hadde arbeidet grundig med saken gjennom en årrekke. Han utga en bok om saken i år 2000, Attentatet, og laget TV-dokumentarer som ble påmeldt til SKUP i 1997, 2001 og 2010. Isungset holdt saken varm gjennom mange år. I 2010 kom enda en bok fra hans hånd, med tittelen Hvem skjøt William Nygaard?

I boka kom Isungset med en bred framstilling av saken. Han var svært kritisk til politiets etterforskning, som han beskrev som skandaløst dårlig. Han kritiserte også ledende norske politikere, som vek tilbake for å behandle det åpenbart politiske attentatet som en politisk sak. Han viste også at det hadde skjedd en rekke påfallende forglemmelser i etterforskningen, og at viktig materiale var forsvunnet på uforklarlig vis.

Juryen uttalte blant annet:

Bare EN journalist bet seg fast som en klegg. Odd Isungset avslørte hvordan politietterforskningen var et skoleeksempel på hvordan etterforskning IKKE skal skje. Han hamret inn sammenhengen mellom fatwaen mot Rushdie og drapsforsøket på Nygaard. Han holdt i faste og løse tråder og nektet å gi seg. De ansvarlige i Justis-Norge har ikke fått fred. Han har holdt liv i en sak som kanskje ville vært lagt bort og glemt for lenge siden. Nå er saken åpnet på nytt. Det ville trolig ikke skjedd om det ikke hadde vært for Isungsets enestående journalistiske prosjekt.⁸⁶⁷

Heller ikke Odd Isungset klarte å finne attentatmennene. Da boka ble utgitt, utlovet Den Norske Forleggerforening en dusør på 500 000 kroner til den som kom med tips som kunne oppklare den. Politiet gjenåpnet saken og gjorde nye undersøkelser.⁸⁶⁸ Den forble uløst.

Isungset har vært svært aktiv i SKUP-sammenheng i en årrekke, og denne prisen ligger tett opp til SKUP. Det var første gang Den store journalistprisen ble gitt til en bok. Boka er bygd på en lang serie TV-produksjoner, så den kan også regnes som en oppsummering av arbeidet i tradisjonelle journalistiske medier. Den gikk så dypt inn i politiarbeidet at den framstår som en form for parallell, journalistisk etterforskning, med et kritisk utgangspunkt. Prisen til Isungset var derfor ikke bare en heder til en journalist som aldri ga opp å lete etter svaret på gåten. Han

⁸⁶⁷ Journalisten 24.05.2011

⁸⁶⁸ Dagsavisen 30.11.2010

fikk også prisen fordi han framsto som mer utholdende og mer målbevisst enn politiet. I sum vil det si at han var en bedre etterforsker.

Tomrommene (2012)

I Dagbladets helgebilag Magasinet 3. mars 2012 sto en 13 siders reportasje om fire av ofrene fra Utøya-massakren 22. juli 2011. Den var skrevet av Trude Lorentzen, Eivind Sæther og Adrian Øhrn Johansen. Det var en nærgående reportasje om fire familier og fire hjem. Reportasjen skildret de tomme ungdomsrommene i detalj. Alle sto urørt, som gapende minnesmerker over ungdommer som var revet bort altfor tidlig. Foreldrene fortalte om barna, og livet etter massakren. Reportasjen var holdt i et nøkternt språk, spekket med detaljer. Under det hele dirret en bunnløs sorg.

I tillegg til reportasjen i Magasinet la Dagbladet ut en rekke videoer fra de tomme ungdomsrommene på nett. Reportasjen må derfor regnes som en multimedieproduksjon som forutsatte at publikum hadde tilgang til Internett, selv om helgebilaget var hovedkanalen.

Reportasjen fikk Den store journalistprisen på Nordiske Mediedager i mai 2012. Juryen uttalte blant annet:

Den ufattelige tragedien løftes med denne dokumentaren rett inn i hverdagen. Gjerningsmannens drap og ødeleggelser er ikke lenger bare tall og kalde fakta. Ofrene er virkelige og smerten ikke til å bære.

Storheten i dette prosjektet ligger i den enkle ideen. I at det dreier seg om ofrene, og bare dem. I formidlingen av savnet og sorgen. De tre journalistene har vært gode lyttere. De har blitt skjelt ut av dem som mente mediene tråkket over grenser. Og har tålt det.

Etter hvert fikk de komme inn. Til familier som viste en enestående styrke ved å være med på dette. Et verdighetsprosjekt, kalte en av foreldrene det etterpå.⁸⁶⁹

Terroren 22. juli 2011 var en begivenhet som sprengte alle tidligere forestillinger om hva som kunne skje i Norge i fredstid. Den satte pressen på en ekstraordinær prøve. Pressen kunne ikke skildre begivenhetene fra en posisjon trygt utenfor tragedien. Pressen var en del av det samfunnet som var rammet, og pekt ut som mål av terroristen. Pressen måtte gå gjennom sorgprosessen som en del av et større fellesskap.

Reportasjen Tomrommene skilte seg ut fra den øvrige pressedekningen fordi den var et rent sorg- og bearbeidingsprosjekt, samtidig som den beveget seg svært langt inn i familienes privatsfære. Publikasjonen skjedde også syv og en halv måned etter 22.juli.

Journalistene selv fortalte til Journalisten at ideen kom fra kjendisbladenes reportasjer om kjendiser som feiret jul på sine gamle ungdomsrom. De tenkte på at en rekke ungdomsrom sto tomme, og begynte å lete etter rammete familier som ville ta i mot dem for å lage reportasje. Det var ikke lett. De møtte sterk motstand fra familier som gjorde dem ansvarlige for pressens samlede dekning, og den ekstreme fokuseringen på terroristen i pressen. Først da de henvendte

⁸⁶⁹ Journalisten 20.05.2012

seg til pårørende som alt hadde uttalt seg i pressen fant de noen som ville være med. Det krevde at de oppførte seg ekstremt varsomt.⁸⁷⁰ Journalistene deltok også aktivt i sorgarbeidet med markeringer, ved å legge ned roser utenfor Tinghuset da rettssaken mot terroristen hadde begynt:

Etter at rettssaken startet mot gjerningsmannen har det blitt lagt ned roser utenfor tinghuset. De tre journalistene har lagt ned fire roser for de fire de har skrevet om.

«Takk for at vi ble kjent med dere som levende mennesker, selv om det var for sent», står det på kortet.⁸⁷¹

Reportasjen reiste en rekke etiske spørsmål. Var det riktig å gå så langt inn i privatlivet til ofrene? Var den så nærgående at den tippet over i melodramaet? Journalist Geir Vea i Rana Blad mente dette og mer til, i en kommentar med tittelen ”Tomme rom og tomme hjerner.” Han kalte serien sosialpornografi:

Reportasjeserien “Tomrommene” ble sett på som en stor journalistisk bragd og årets gjeveste journalistpris i Norge gikk til disse graverne i privatlivet til hardt rammede mennesker. Ja, det er en bragd både å få ideen, utføre den og få lov av ledelsen i avisen til å gjennomføre dette.□□

Disse sakene trenger vi ikke å ha. Vi trenger ikke å gå inn i disse ungdommenes private rom. De eneste som trenger disse sakene er de tre journalistene som nå har fått sine minutter i berømmelsens søkelys og Dagbladet som ikke kan ha andre grunner til å gjøre dette enn å tjene penger.□(...)

Vi som hater sosialporno gremmer oss.⁸⁷²

Vea var sterk i ordbruken, men pekte på et viktig prinsipielt spørsmål. Han ville opprettholde skillet mellom det offentlige og det private. Sorgen var reell nok. Han mente at den dype sorgen hørte til den private sfæren, der journalister på hastig visitt ikke hadde noe å gjøre. Han fikk ikke mye støtte i pressen.

Reportasjen Tomrommene var ingen nyhetsreportasje, og den gikk ikke inn i den sterkt omdiskuterte jakten på gjerningsmannens innerste motiver. Den var en ren sorgreportasje. Enhver må selv avgjøre om dette var en relevant reaksjon i forbindelse med katastrofen. De portretterte familiene var selv fornøyd med reportasjen, i følge Journalisten.⁸⁷³

Det er likevel verd å merke seg at i 2012 var det allment godtatt at journalister kunne trenge svært langt inn i enkeltmenneskers private sfære for å behandle kollektivets sorg. I 2012 fikk tre journalister som hadde krysset grensa til privatsfæren norsk journalistikkens høyeste utmerkelse. Denne grensa var brutt mange ganger tidligere i journalistikkens lavere sjangre, men slike brudd ble ikke regnet som spesielt høyverdige. Denne gangen ble den brutt for å tjene et av samfunnets mest smertende behov, og resultatet ble hyllet som det mest fremragende norsk journalistikk hadde frambrakt dette året.

⁸⁷⁰ Journalisten 18.05. 2012

⁸⁷¹ Journalisten 18.05. 2012

⁸⁷² Rana Blad 01.06.2012

⁸⁷³ Journalisten 18.05. 2012

Superkommentatoren (2013)

I 2013 ble Den store journalistprisen igjen delt ut på Redaktørforeningens årsmøte. Den gikk til et av foreningens medlemmer, Kjetil B. Alstadheim fra Dagens Næringsliv.

Alstadheim var fast kommentator i Dagens Næringsliv, der han skrev om en rekke ulike emner, med hovedvekt på politiske og økonomiske spørsmål. Juryen beskrev ham slik:

Årets prisvinner slår i alle retninger. Han kan punktere ballonger som ingen andre i norsk presse. Han holder opp politikernes meningsløsheter og avslører alle som «fyller sine setninger med tomme ord», slik han sa det om en av dem. Hans sans for absurditeter gjør lesingen til en fest.⁸⁷⁴

Med denne tildelingen fortsatte juryen praksisen med å belønne framstillingsform. Prisen grep tilbake til tradisjonen fra Sissel Benneche Osvold, Steinar Hansson og Håkon Stanghelle. Selv om Alstadheim ikke delte det politiske utgangspunktet til de to første, var han en kommentator som kombinerte grundig research med en sterkt personlig stil. Han var heller ingen forutsigbar skribent. Han kunne slå ned på de mest uventete forhold.

Med dette grep juryen tilbake til en av journalistikkens etablerte posisjoner. I sin tale satte juryens lede Anette Groth prisvinneren opp mot utviklingen i bransjen, som hun tegnet et avskrekkende bilde av. Det avskrekkende skyldtes ikke minst den teknologiske utviklingen, som i følge henne fikk for stor oppmerksomhet på bekostning av det journalistikkfaglige. På denne måten ble ikke prisen bare en hyllest til en kritisk stemme. Den ble et stykke mediekritikk i seg selv.

Jeg tilbragte slutten av forrige uke i Bergen, på Nordiske Mediedager. Jeg så små helikoptre med enda mindre kameraer på som tenkes brukt i nyhetsformidling, jeg lærte uttrykket bingewatching og jeg hørte om LOLcats og HD-busser som du kan ta med i håndbagasjen. Gjennom luften svirret ord som digitalisering, hurtighet, multiplattformpublisering og interaktivitet. For slik preges samtalene om mediernes utvikling og fremtid.

Men i kveld går vi tilbake til det opprinnelige. Til et enkelt, men særdeles effektivt journalistisk våpen: ORDET.⁸⁷⁵

Frilansere i felt (2014)

Prisen for 2014 gikk til frilansjournalistene Anders Sømme Hammer og Kristin Solberg, og ble delt ut på Nordiske Mediedager. Gjennom denne prisen forsøkte juryen så slå et slag for seriøs utenriksjournalistikk i konfliktområder. På samme måte som året før tok den utgangspunkt i en bekymringsfull utvikling i norsk journalistikk. Denne gangen gjaldt det utenriksdekningen:

I en globalisert verden krymper de norske mediehusenes satsing på egen, uavhengig utenriksjournalistikk. Og nok et paradoks: I de delene av verden hvor det er farligst, hvor det kreves både mot, kløkt og kunnskap for å operere, der journalistene trenger

⁸⁷⁴ <http://www.presse.no/Nyheter/Journalistprisen-til-Alstadheim> Besøkt 12.05.2014

⁸⁷⁵ <http://www.presse.no/Nyheter/Journalistprisen-til-Alstadheim> Besøkt 12.05.2014

et sterkt og godt støtteapparat i ryggen, DER er det ofte frilansere uten nettopp den støtten som er våre øyne og ører.⁸⁷⁶

Her gikk juryen inn i et betent journalistisk spørsmål. Norge hadde vært engasjert i krigen i Afghanistan et tiår, men det var svært få uavhengige norske journalister som arbeidet i landet. Det meste av pressedekningen skjedde i samarbeid med forsvaret, og var helt avhengig av det norske militære apparatet. Mye av dekningen foregikk også hjemmefra, på grunnlag av annenhånds kilder.

Juryen hyllet de to eneste journalistene som hadde bodd fast i Afghanistan i lengre tid mens Norge deltok i krigshandlingene. Sømme Hammer hadde levert stoff til en rekke ulike medier en årrekke, mens Solberg hovedsakelig hadde skrevet for Aftenposten. Begge var frilansere. Det betyr at ingen norske medier hadde prioritert å bruke sine ressurser på å sette fast ansatte journalister til å dekke den norske krigsdeltakelsen på permanent basis. Det er også verd å merke seg at ingen av de to var rene krigsreportere. Begge hadde lagt vekt på å skildre afghanernes hverdagsliv, i tillegg til krigshandlingene.⁸⁷⁷

Juryen understreket at beslutningen var enstemmig. Med dette hyllet den ikke bare to representanter for den selvstendige utenriksreporteren. Juryen ga også et klart mediepolitisk signal om at den ikke var fornøyd med utviklingen i norsk utenriksjournalistikk. I sin begrunnelse plasserte den ansvaret for en kritikkverdige utvikling direkte hos ledelsen i de norske mediekonsernene.

Den store journalistprisen 1991-2014. En oppsummering

Den store journalistprisen skulle være en fortsettelse av Narvesenprisen, men under pressens fulle kontroll. Den ble etablert mens pressefeltet var i sterk endring. Den kreative uordens tid var over. Eierne var i ferd med å konsolidere sin posisjon etter mediejappenes oppkjøpsfest og etterfølgende bakrus. Kringkastingspolitikken var i støpeskjeen, etter et tiår med forsøksvirksomhet. Medieproduksjonen ble digitalisert i stadig større tempo.

Samtidig var nedleggelsen av Narvesenprisen et uttrykk for at journalistene var konsolidert, både organisatorisk og ideologisk. Den faglige selvbevisstheten og streikeviljen var på topp.

Situasjonen var full av underliggende spenninger, men disse utløste ikke konfrontasjoner innad i pressen. I stedet konsentrerte man seg om å avgrense seg mot kommersielle krefter som sto utenfor bransjen. Oppgjøret med Narvesen ble oppfattet som å kvitte seg med et fremmedlegeme. Arbeidet med å etablere Den store journalistprisen skulle markere at journalistene var herre i eget hus.

Problemet var bare at det ble etablert to priser samtidig, og begge to skulle markere den samme uavhengigheten. Den undersøkende journalistikken var 1980-tallets store nyskapning, og uovertruffen som fagpolitisk markør. Lenge før noen av de to prisene var presentert for

⁸⁷⁶ <http://presse.no/Nyheter/Frilansjournalistene-Anders-Soemme-Hammer-og-Kristin-Solberg-er-tildelt-Den-store-journalistprisen-2014> besøkt 12.05.2014

⁸⁷⁷ <http://andershammer.com> besøkt 06.06.2014

offentligheten opplevde Den store journalistprisen direkte *konkurranse fra SKUP-prisen*. Det var ingen selvfølge at Den store journalistprisen skulle bli anerkjent som den høyeste utmerkelsen i norsk journalistikk, slik det sto i statuttene. Som alle andre prisutdelere var også Norsk Presseforbund henvist til å vinne posisjonen på det åpne omdømmemarkedet.

Planen var å unngå kollisjoner gjennom samarbeid mellom juryene. Det ble likevel full kollisjon ved første prisutdeling. Skal man dømme etter Journalistens dekning, raget SKUP-prisen skyhøyt over Presseforbundets pris i 1991/92. Den undersøkende journalistikken hadde markert seg som den fremste markøren av journalistisk profesjonalitet på rekordtid.

Den store journalistprisen gikk også til undersøkende journalistikk en rekke ganger det første tiåret, men det var ikke Presseforbundet som eide arbeidsformen. Juryen måtte ut på leting etter en egen profil, slik at den ikke ble et haleheng til SKUP.

Gjennom denne *søkende strategien* sveipet juryen over mange ulike temaer og uttrykksformer. Her videreførte den tradisjonen fra Narvesenprisen. Sveipet førte til at Den store journalistprisen fikk en uklar profil, selv om juryen forsøkte å markere sin rang som hele bransjens overordnede prisutdeler ved å anlegge en faderlig tone i juryuttalelsene. Uklarheten ble styrket av at Presseforbundet stadig skiftet sted og prosedyre for utdelingsritualet. Den sveipende bevegelsen er ikke nødvendigvis noen svakhet. Den gjør prisen til en inngang til viktige tendenser i norsk journalistikk mellom 1991 og 2014.

Prisjuryen var også trofast mot sentrale deler av den journalistiske tradisjonen. Den største vinnerkategorien var som før *den selvstendige reporteren*. Her opprettholdt juryen tradisjonen fra begge de tidligere prisene. Disse prisbelønte reporterne arbeidet både utenriks og innenriks. Blant utenriksreporterne finner vi Kristiansen (1994), Seierstad (2003), Henden (2004), Magnus m.fl. (2009), Solberg (2014) og Sømme Hammer (2014). Blant innenriksreporterne finner vi navn som Holm (1991), Breivik (1993), Solberg (1995), Dagens Næringsliv (1997), Sellevåg (2000), Dagens Næringsliv (2005), Aarnes (2008), Oksnes (2010) og Isungset (2011). Disse prisvinnerne kan også klassifiseres på andre måter. Den selvstendige reporterrollen må derfor kalles en av flere dimensjoner i periodens norske toppjournalistikk, som må kombineres med andre faktorer for å få en full beskrivelse av deres innsats. Problemet til Den store journalistprisen var bare at den selvstendige reporterrollen sto enda mer sentralt i SKUP-prisens verdihierarki.

Den store journalistprisen opprettholdt *hyllesten av utenriksreporteren*. Andelen var likevel litt lavere enn for Narvesenprisen. Mens 13 av 42 Narvesenpriser (31%) gikk til utenriksreportere, var andelen 6 av 24 (25%) for Den store journalistprisen. Vi ser også en sterkere tendens til konsentrasjon. Fire av de seks vinnerne fikk sine priser for å rapportere fra de samme to krigene. Prisene for 2003 og 2004 ble gitt for reportasjer fra Irak-krigen, og begge prisene for 2014 ble gitt for reportasjer fra Afghanistan. Det ser altså ut til at utenriksreportasjen sank i anseelse i norsk presse. Utenriksstoffet ble priset, men det var definitivt en fordel om det ble kombinert med en styrket aktualitetsnorm. En grunn til dette kan være nedbyggingen av

utenriksredaksjonene. De to prisene i 2014 ble brukt av juryen til å kritisere norske mediekonsern for dette.

Også i Den store journalistprisen kan man spore en klar *konsensusorientering*. Få av pristildelingene utfordret noen. Da Harald Stanghelle (2001) oppkastet seg til dommer over norske domstoler i sine kommentarer om Orderudsaken, gjorde han det ut fra en ukontroversiell politisk sentrumsposisjon. I tillegg delte han ut ros. Dette kan forklare at ingen reagerte på at han pulveriserte en grense som norsk presse hadde respektert med omhu i årtier. Det ble ikke en gang oppsummert at dette var på høy tid. Selv i en sak som avsløringen av medlemsjuks i AUF (2005), som hadde stor politisk sprengkraft, bygde kritikken på et ukontroversielt verdigrunnlag. Ingen kunne kritisere VG for å avsløre politikere som svindlet til seg offentlige midler. Mest diskutabel var dokumentaren Sultbløffen (2009). Bortsett fra de som ble direkte kritisert i programmet vakte det likevel få reaksjoner. Det kan skyldes at de omtalte hendelsene skjedde langt fra Norge, slik at påstandene var nærmest umulige å kontrollere. Når diskusjonen uteble, kan det også henge sammen med at det diskuterte temaet var en vurdering gjort av spesialister, som lå fjernt fra allmenmoralen.

Den store journalistprisens fremste særmerke ble *belønning av den journalistiske estetikken*. Det første prisen som belønnet nyskapende uttrykksformer kom allerede i 1992, og tendensen har fortsatt gjennom hele prisens levetid.

Den gode skribenten finner vi i prisene til Benneche Osvold (1992), Kristiansen (1994), Hansson (1999), Stanghelle (2001), Aarnes (2008) og Oksnes (2010). Dette kan også spores som en tilleggsdimensjon i andre priser, som hos Åmås (2007). På dette punktet fulgte juryen for Den store journalistprisen den gamle regelen om at det ikke var nok å skrive godt. Skribenten måtte også ha et budskap.

Den store journalistprisen fulgte opp en av de mindre rosverdige tradisjonene fra Narvesenprisen, ved å gi *sparsom og forsinket belønning til fotografene*. Prisen til Henden (2004) ble gitt for en kombinasjon av Irakdekningen og lang og tro tjeneste. Prisen til Christiansen (2005) gikk til et prosjekt med klare kunstneriske trekk, som allerede hadde fått en stor internasjonal pris. Begge disse prisene bekreftet inntrykket av at rene billeduttrykk står godt bak i køen når norske journalister skal hedres.

Prisjuryens søking etter alternativer til den undersøkende journalistikken blottla at *verdihierarkiene var i endring* også i denne perioden. Disse endringene skilte seg fra omvendingen av verdihierarkiene som preget perioden 1972 til 1990. Under partipressens sammenbrudd kom en rekke åpenlyse angrep på den tidligere periodens verdsett, med utspring i den unge journalistgenerasjonens akademisering og nyradikalisme. Narvesenkomitéen fanget opp disse angrepene og belønnet dem. Endringene i verdihierarkiene på 1990- og 2000-tallet skjedde indirekte, og var særlig synlige i *estetiske tilpasninger til den nye mediesituasjonen*. De færreste av disse endringene tok utgangspunkt i åpen kritikk av etablerte verdsett, og for å finne dem må man se de estetiske nyvinningene i lys av utviklingen på mediemarkedet.

I sin belønning av nye estetiske uttrykk i etermediene lå Den store journalistprisen nærmest tradisjonen fra Hirschfeldprisen. To av de mest markante eksemplene er prisene til Grosvold (1998) og Schjerven et. al. (2006). Grosvold fikk prisen for en pågående og personlig programlederform. Denne formen var selvfølgelig hennes egen, men når hun ble satt til å lede 200 direktesendinger på mindre enn to år var det en strategisk beslutning fra ledelsen i NRK. Den personlige programlederstilen var en innsatsfaktor i kampen om seernes oppmerksomhet. Det samme kan man se i prisen til Schjerven et al. (2006). Serien var et typisk innkjøpt produksjonsselskapsprodukt, profilert av en programleder med uryddig sjarm. Incentiver som skulle styrke eksterne produsenter var et sentralt innslag i den statlige fjernsynspolitikken som ble innført med etableringen av TV2. Det var derfor ikke unaturlig at en pris gikk til et eksternt produksjonsselskap. Dette var likevel en noe annen konstellasjon enn den vanlige i pressen, hvor journalistiske kjernefunksjoner som nyhetsdekning som regel er drevet av kanalen selv. Med mange eksterne produsenter blir det redaksjonelle arbeidet en slags innkjøpsfunksjon. Dette var nytt.

Begge disse prisene viste at det ikke nødvendigvis var noen motsetning mellom fjernsynskanalenens ønske om økt seeropplutning og det å markere den enkelte journalistens autoritet. Både Grosvold og Schjerven praktiserte en form for fjernsynsretorikk som stilte journalisten på et nivå over politiske og faglige autoriteter. Det var et markedsfortrinn å la slike journalister profilere kanalene, og redaksjonsledelsen utnyttet dette for å vinne seere.

Prisen til Kristiansen (2004) gikk også til et etermedium, men må heller kalles tilbakeskuende. Han dyrket en nesten utdødd fortellerkunst. Prisen til Hansson (2000) var beslektet. Den hyllet en redaktørtype som nesten var utryddet, og som i praksis levde på pressestøttens nåde. Begge prisene var eksempler på *mediopolitisk nostalgi*. De viste at pressen var en konservativ bransje, underlagt forandringens lov.

Prisen til Hansson var også en *mediopolitisk markering*, som hadde brodd mot både minnet om partipressen og den nye tids mediekonsern. Slike markeringer hadde Narvesenkomitéen hatt en hang til i den turbulente mediopolitiske situasjonen på begynnelsen av 1980-tallet. Prisen til Åmås (2007) var også en slik markering. Han fikk den for å meisle ut papiravisens debattorienterte nisje i nettavisenes ekspansjonsperiode, så den pekte framover. Både Hansson og Åmås var utpreget intellektuelle skribenter, og nokså utypiske til norske journalister å være.

Samler vi disse tendensene, ser vi at Den store journalistprisen belønnet en *yrkesideologisk glidning uttrykt gjennom estetisk tilpasning*. Glidningen fulgte en sikksakkurs gjennom mange ulike sjangre. Den begynte i syttitallsradikalismen og endte i melodramaet. Da Benneche Osvold og Kristiansen fikk sine priser for 1992 og 1994, knyttet de seg til en feministisk/kulturradikal og en kristen/utviklingsaktivistisk tradisjon. Også Hansson (2000) hørte til i et slikt ideologisk landskap. Det andre ytterpunktet på skalaen er jubileumsprisen til Oksnes' reportasje *Den usynlige* (2010). Denne reportasjen representerte det rendyrkede melodrama. Kombinasjonen av postmoderne montasje og undersøkende journalistikk var en

ren forlengelse av konvensjonell moral. Juryen la spesielt vekt på at mange lesere hadde likt reportasjen. Prisen viser at oppfatningen av hva slags journalistisk framstillingsform som ble regnet som rosverdig var endret. Å lykkes i markedet var blitt et selvstendig tegn på kvalitet.

Reportasjen Tomrommene (2012) må man være varsom med å karakterisere ut fra slike målestokker. Reportasjen bearbeidet en massakre som rammet både det norske samfunnet og et stort antall enkeltpersoner. Ingen har noen entydig oppskrift på hvordan en slik tragedie skal bearbeides, verken for den enkelte eller samfunnet som helhet. I vår sammenheng må vi legge vekt på at de som ble portrettert var fornøyd med resultatet. Det er likevel hevet over tvil at denne sammensatte reportasjen benyttet seg av en innlevelsesorientert estetikk, som brøt ned det klassiske skillet mellom den offentlige og den private sfæren.

Den store journalistprisens vinnerrekke viser at den nye konkurransesituasjonen satte de gamle verdihierarkiene i spill i konsernpressens epoke. Prisens uklare profil trenger ikke oppfattes som et uttrykk for vakling. Den kan like godt være tegn på at de estetiske uttrykksformene som dominerte pressefeltet var i bevegelse.

I dette sammensatte bildet var det likevel ett felles trekk. Alle de ulike uttrykksformene som fikk prisen bidro på en eller annen måte til å styrke journalistikkens krav på autoritet. Uansett om det var den radikale feministen, den strålende fortelleren, den kvinnelige reporteren som avslørte det politiske etablissementet, den uformelle programlederen som stilte pågående spørsmål eller den litteratursprengte featurejournalisten som appellerte til hjertene, markerte de alle journalistens overhøyhet på sitt område.

Da dokumentaren Sultbløffen (2009) gikk til angrep på den internasjonale godhetsindustrien og fikk pris for det, kan det regnes som sluttsteinen i en *autoritetsmarkering på bred front* gjennom hele perioden. Hver enkelt markering trengte ikke virke spesielt dramatisk, men til sammen befestet de journalistenes rett til å styre ordet, felle dommer og opptre med selvfølgelig overhøyhet på alle områder som var tilgjengelig for mediedekning. Slik bekreftet de et krav på journalistisk autonomi. De to prisene for 2010 og 2012 viser at i tillegg til dette hevdet journalistene også retten til å krysse grensa til privatlivet, også hos avdøde. I prisbegrunnelsen i 2010 hevdet juryen til og med at presseomtale uten samtykke ikke lenger var en krenkelse, men en form for opphøyd etisk virksomhet. Alt som ble endret, bidro til å sikre journalistenes plass på toppen av offentlighetens ulike hierarkier.

En slik bred autoritetsmarkering over flere områder kan virke som en konsolidering av en sikker posisjon. Slik var det ikke. Vi har sett at endringene i verdihierarkiene som skjedde i perioden gikk ut på en tilpasning til konkurransesituasjonen i det nye flerkanalsamfunnet. De normative premissene som prisen belønnet beveget seg mot det konvensjonelle sentrum. Dette kan tolkes som en tilpasning til rammer satt av andre. I 2013 og 2014 benyttet også juryen prisutdelingen til å komme med besk mediekritikk. I 2013 gikk jurylederen ut mot bransjens fascinasjon av tekniske og økonomiske nyvinninger, som gikk på bekostning av tradisjonelle journalistiske grunnverdier. Dette hang ikke minst sammen med overgangen til Internett. I

2014 brukte hun utdelingen til å kritisere nedprioriteringen av utenriksjournalistikken. De norske journalistenes autoritetsmarkeringer var i hovedsak retorisk posisjonering, truet av endringer i et pressefelt styrt av andre.

SKUP. Den seriøse skandalens metode

Stiftelsen SKUP

Stiftelsen for en kritisk og undersøkende presse, forkortet til akronymet SKUP, ble etablert etter en to dagers journalistkonferanse i NRKs Store Studio 20. og 21. april 1990.

SKUP er en fornorsket skrivemåte av det engelske ordet *scoop*, som opprinnelig betyr sleiv eller øse. Et scoop er øsa full, altså mer enn man vanligvis klarer å svelge unna. I journalistikken blir det brukt om en oppsiktsvekkende nyhetssak en avis er alene om.

Våren 1989 hadde en gruppe svenske journalister arrangert et stort seminar om ”gravende journalistikk” i Stockholm. Initiativtakerne var svenske medlemmer av den amerikanske organisasjonen Investigative Reporters and Editors, Inc (IRE). På dette seminaret ble Föreningen Grävande Journalister (FGJ) planlagt. En liten gruppe norske journalister var til stede. Blant dem var Turid Øvrebø, som underviste ved Norsk Journalisthøgskole i Oslo, og Nils E. Øy, som overtok som leder ved Institutt for Journalistikk i 1989, da Thorbjørn Wale sluttet på grunn av sykdom. Øy beskrev siden stemningen i salen som religiøs.⁸⁷⁸

Neste svenske samling foregikk i Göteborg 19. og 20. februar 1990. Da var ca. 20 norske journalister blant de 800 deltakerne. Hovedtaler var IRE-veteranen Robert W. (Bob) Greene. Her ble FGJ formelt etablert.⁸⁷⁹ I Journalistens referat fra Göteborgmøtet ble det forkynt at man skulle ha et tilsvarende seminar i Oslo i april samme år.⁸⁸⁰

Seminaret ble holdt over to dager i NRKs Store Studio på Marienlyst. Interessen var så stor at arrangørene måtte si stopp etter 300 påmeldinger. Også her var Bob Greene hovedattraksjonen. Greene sammenfattet sitt budskap i den slående formuleringen ”You are reporters, not repeaters”. Han gjorde den første SKUP-konferansen til et vekkelsemøte, i følge Journalistens entusiastiske referat.⁸⁸¹ I jubileumsboka som SKUP selv ga ut ti år etter, fikk kapitlet om etableringen tittelen ”En vekkelse går over landet”.⁸⁸²

I et intervju ved SKUPs tiårsjubileum oppsummerte Øvrebø motivasjonen bak dette seminaret slik:

Husk hvilken tid dette var – slutten av 80-tallet, begynnelsen av 90-årene. Partiavisene forsvant, og mange redaksjoner befant seg i et vakuum. SKUP var med på å etablere noe nytt, mener Turid. Hun hevder at svært mange journalister løp etter en dagsorden andre hadde satt. En nyhet var noe som kunne lages til dagen etter.

Turid beskriver den første konferansen kort og greit: Den første dagen skulde alle på hverandre. Dagen etter var stemningen snudd helt. Det gikk faktisk an å snakke om hvordan man jobbet, uten å risikere at kildene ble blåst, eller at man mistet troverdighet.

⁸⁷⁸ Simenstad 2010 s. 6

⁸⁷⁹ <http://www.fgj.se/OmFGJAboutFGJ/Historik/tabid/146/Default.aspx> besøkt 14.08.2012

⁸⁸⁰ Journalisten nr 3 1990

⁸⁸¹ Journalisten nr 7 1990

⁸⁸² Simenstad 2010 s. 6

Og med den amerikanske journalistveteranen Bob Greene kom deltagerne i en nærmest religiøs stemning. –han snakket som en prest – jeg tror vi behøvde den entusiasmen, sier Turid.⁸⁸³

På dette tidspunktet sto S-en i akronymet SKUP for ”Sammenslutningen”.⁸⁸⁴ På seminaret ble det etablert et arbeidsutvalg som skulle forberede en permanent stiftelse. Den ble opprettet på den neste SKUP-konferansen, som ble holdt i Bergen i 1991. Da endret S-en betydning til Stiftelsen.

Den undersøkende journalistikken var diskutert i en rekke sammenhenger i Norge før SKUP ble etablert. Watergateskandalen i 1974 var velkjent. Narvesenprisen hadde gått til flere prosjekter av denne typen: Rekstensaken (1981), Lorentzen-saken (1985) og korrupsjonssaken i Oslo (1989).

På SKUP-seminaret i Bergen i 1991 ble det bestemt at SKUP skulle opprette en journalistpris. I utgangspunktet var planen at prisen skulle finansieres av Cappelen forlag. Ideen ble forlatt, fordi journalistmiljøet var skeptisk til ekstern finansiering fra kommersielle aktører. I november 1991 var en selvstendig finansiering klar. Norsk Journalistlag bevilget midler til det første prisbeløpet på 20 000 kroner. Norsk Redaktørforening bidro med 5000 av dette.⁸⁸⁵ Institutt for journalistikk bidro med sekretærhjelp, og fungerte i praksis som SKUPs sekretariat.⁸⁸⁶ Selv om SKUP var en uavhengig stiftelse som ble drevet på idealistisk basis, hadde den ideologisk, økonomisk og praktisk støtte i journalistenes egne organisasjoner. Stiftelsen er fortsatt uavhengig, og har generalforsamling på det årlige SKUP-seminaret. Det praktiske ordnes av et styre, en jury og et minimalt sekretariat.

Forbildet IRE

Ideen ble brakt til Norge gjennom en gruppe svenske journalister, med Torbjörn von Krogh i spissen. Von Krogh var medlem i IRE, og hadde besøkt organisasjonen. IRE står for Investigative Reporters and Editors, Inc. Akronymet er arkaisk engelsk, og kan oversettes med vrede. Organisasjonen ble etablert i 1975 ”to create a forum in which journalists throughout the world could help each other by sharing story ideas, newsgathering techniques and news sources.”⁸⁸⁷ IRE ønsket å kombinere personlig engasjement med faglig dyktighet.

IREs stiftelsesmøte fant sted seks måneder etter at president Nixon måtte gå av som president i USA som et resultat av Watergateskandalen. Stifterne var redde for at arbeidsformen skulle bli utvannet fordi den var kommet på moten.⁸⁸⁸

IREs røtter kan spores direkte tilbake til muckraker-journalistikken fra perioden før første verdenskrig. Den var blitt sterkt svekket i mellomkrigstida, og ble fullstendig marginalisert på

⁸⁸³ Bratberg 1992 s. 14

⁸⁸⁴ Journalisten nr 7 1990

⁸⁸⁵ Journalisten nr 19 1991

⁸⁸⁶ Simenstad 2010 s. 9

⁸⁸⁷ <http://www.ire.org/about/> besøkt 13-08.2012

⁸⁸⁸ Aucoin 2005 s. 117

1940- og 1950-tallet. På slutten av 1960-tallet vokste en ny bølge av samfunnskritisk journalistikk fram, som en del av studentopprøret og opposisjonen mot Vietnamkrigen. En viktig begivenhet var Seymour Hersh' avsløring av den hemmelige rapporten om My Lai-massakren i november 1969. Den ansvarlige offiseren ble tiltalt og straffet. Oppslutningen om krigen dalte i opinionen, og tilliten til offentlige myndigheter underminert.⁸⁸⁹

Det amerikanske objektivitetsidealet

Det nyskapende og opposisjonelle ved IREs form for undersøkende journalistikk trer tydelig fram når det settes opp mot den varianten av objektivitetsidealet som dominerte amerikansk presse etter krigen. Pressehistorikeren Michael Schudson karakteriserer dette objektivitetsidealet slik:

The objectivity norm guides journalists to separate facts from values and to report only the facts. Objective reporting is supposed to be cool, rather than emotional, in tone. Objective reporting takes pains to represent fairly each leading side in a political controversy. According to the objectivity norm, the journalist's job consists of reporting something called 'news' without commenting on it, slanting it, or shaping its formulation in any way. The value of objectivity is upheld specifically against partisan journalism in which news-papers are the declared allies or agents of political parties and their reporting of news is an element of partisan struggle.⁸⁹⁰

Dette objektivitetsidealet er en sammensatt klynge av ulike normer. Det formidler et språksyn som går ut på at det er mulig å opprettholde et klart skille mellom fakta og verdidommer, i praksis ved å skille mellom nyhet og kommentar. I nyhetene rår et strengt balanseideal. Objektivitetsidealet distanserer seg fra partisk journalistikk i de fleste av ordets betydninger, selv om all erfaring viser at det åpner for patriotisme i krisetider. Til sammen får disse normene nyhetstekstene til å framstå som nøytral faktaformidling.

Et slikt objektivitetsideal var enerådende i større amerikanske medier ved inngangen til 1970-tallet, men ble kritisert fra akademisk hold. I 1972 beskrev presseforskeren Faye Tuchman objektivitetsidealet som et strategisk ritual pressen dyrket for å skjerme seg mot risiko. Den største risikoen var i følge Tuchman faren for å pådra seg injuriersøksmål.⁸⁹¹ Schudson beskrev det som en form for industriell disiplin.⁸⁹²

Det amerikanske objektivitetsidealet var resultatet av en lang historisk prosess. Gjennom hele 1800-tallet hadde den amerikanske pressen vært splittet langs politiske skillelinjer. Båndene til partiene ble løsnet da de gamle meningsavisene, som var beregnet på eliten, ble utkonkurrert av den folkelige og kommersielle "penny-pressen" midt på 1800-tallet. Disse avisene behandlet politikken som en del av nyhetsstoffet.⁸⁹³ Da Joseph Pulitzer og Randolph Hearst

⁸⁸⁹ Aucoin 2005 s. 58

⁸⁹⁰ Schudson 2001

⁸⁹¹ Tuchman 1972

⁸⁹² Schudson 2001 s. 162

⁸⁹³ Schudson 1978 s. 22

utviklet den moderne, uavhengige sensasjonspressen i New York rett før forrige århundreskifte var avisene stappfulle av meninger, men de opererte uavhengig av partiene.⁸⁹⁴

I den såkalte ”progressive æraen” i perioden 1890-1914 hadde samfunnskritisk journalistikk stor kommersiell suksess. Det skyldtes at de nyetablerte monopolene i jernbanen, stål- og oljeindustrien ble regnet som en trussel mot tradisjonelle amerikanske verdier. Reporterne i denne tradisjonen mente at avsløring av sjokkerende fakta ville skape politisk endring som en direkte konsekvens av offentliggjøringen. De ble kalt ”muckrakers” med et uttrykk fra John Bunyans religiøse fabel Pilgrim’s Progress. Der blir det brukt om en mann som roter med en gjødselrive, uten å se at en engel holder en gylden krone rett over hodet hans. Siden mannen med gjødselriva ikke er i stand til å løfte blikket, er han for sløv til å motta frelsen. Uttrykket ble brukt av president Hoover i en tale i 1906. Han mente at de kritiske journalistene var altfor opptatt av negative småting, uten å ha sans for høyere idealer.⁸⁹⁵ De utskjelte opphøyde raskt skjellsordet til hedersbetegnelse.

Den progressive æraen tok slutt ved utbruddet av første verdenskrig. Etter at USA gikk inn i krigen, ble flere av de sentrale muckrakerjournalistene rekruttert til ledende stillinger i statens propagandaapparat. Etter krigen ble dette miljøet kjernen i en raskt voksende PR-bransje.⁸⁹⁶ På 1920-tallet kom det en reaksjon mot PR-bransjens innflytelse, kombinert med frykt for kommunistisk og fascistisk propaganda. Dette førte til et ønske om journalistisk uavhengighet.

Schudson knytter den eksplisitte formuleringen av det amerikanske objektivitetsidealet til stiftelsesmøtet til den første amerikanske redaktørforeningen American Society of News Editors (ASNE) i 1922-23. På dette møtet ble det vedtatt en etisk erklæring kalt ”Canons of Journalism”, bygd på prinsippene ‘Sincerity, Truthfulness, Accuracy and Impartiality’. Videre hevdet erklæringen at “News reports should be free from opinion or bias of any kind”. I følge Schudson skulle dette holde uregjerlige journalister i tømme, og skille pressen fra PR-bransjen.⁸⁹⁷

Under det nye objektivitetsidealet lå det en optimistisk vitenskapstro. Reporterne regnet seg som en slags vitenskapsmenn i sin jakt på harde fakta.⁸⁹⁸ Resultatet var en journalistisk disiplinering der åpne verdimarkeringer var tabu.

Etter annen verdenskrig var den amerikanske pressen selv en suksessrik storindustri, og opptrådte som lojal medspiller for myndighetene og industrien i byggingen av det amerikanske forbrukersamfunnet, som også var populært hos publikum. I forbrukersamfunnets økonomiske og kulturelle klimaet hadde medieindustrien alt å tjene på å framstå som den nøytrale referent,

⁸⁹⁴ Morris 2010 s. 219

⁸⁹⁵ Allern 1988 s. 41

⁸⁹⁶ Ewen 1996 s. 108

⁸⁹⁷ Schudson 2001 s. 162

⁸⁹⁸ Schudson 1978 s. 72

som var både system- og regjeringstro. Opposisjonelle røster ble marginalisert, og objektivitetsidealets disiplin ble nærmest enerådende i pressen.⁸⁹⁹

IREs opprør

Da IRE organiserte seg i 1975 ble akronymet IRE valgt fordi man var enige om at "what most characterizes the investigative reporter is 'a sense of outrage'".⁹⁰⁰ Journalister skulle være rasende.

Samtidig var det klart at organisasjonen ikke kunne gripe rett tilbake til muckrakerjournalistenes naive tro på at oppsiktsekkende avsløringer skapte politisk endring. IRE var heller ikke et politisk parti. Organisasjonen forsøkte derfor å kombinere journalistisk engasjement med profesjonell dyktighet og selvstendighet. I sitt "mission statement" presenterte organisasjonen seg slik:

The mission of Investigative Reporters and Editors is to foster excellence in investigative journalism, which is essential to a free society.⁹⁰¹

Ved å knytte ideen om det journalistfaglige til ideen om et fritt samfunn koplet IRE idealet om personlig engasjement til de faglige standardene som lå til grunn for objektivitetsidealet, på en måte som var beslektet med den koplingen norske journalister gjorde i sin etiske kodeks på samme tid.

På stiftelseskonferansen gjorde IRE flere prinsipielle valg som utfordret den rådende konsensus i amerikansk presse. Et av de viktigste bruddene var vedtaket om å samarbeide på tvers av konkurrerende medier. Organisasjonen arrangerte seminarer der redaksjonene delte informasjon om hvordan de hadde løst konkrete saker. Dette var en sterk markering av et fagpolitisk fellesskap, som brøt med en praksis for gjensidig hemmelighold redaksjonene imellom. Videre avviste IRE sponsormidler fra et fond som ikke drev med journalistikk. Det økonomiske grunnlaget for virksomheten skulle ligge helt og fullt i journalistikken selv. Svært mange av IREs tidlige beslutninger markerte faglig selvstendighet, både i forhold til eierne og andre grupperinger.

Arizonaprojektet

Året etter stiftelsen skjedde en dramatisk hendelse som skulle sette preg på IRE. 2. juni 1976 ble IRE-medlemmet Joe Bolles drept av en bilbombe i Phoenix i Arizona. Han arbeidet med en reportasje om korrupsjon og eiendomshandel i hjembyen. IRE valgte å reagere på drapet med en journalistisk motaksjon, under mottoet "å gjøre ferdig den jobben Bolles ble drept for". IRE skulle altså ikke finne morderen, men avsløre økonomien i Arizonas underverden.⁹⁰²

⁸⁹⁹ Aucoin 2005 s. 45

⁹⁰⁰ <http://www.ire.org/about/> besøkt 12.08.2012

⁹⁰¹ <http://www.ire.org/about/> besøkt 15.08.2012

⁹⁰² <http://www.ire.org/about/history/> besøkt 15.08.2012

Journalister fra hele landet reiste til Phoenix, og etablerte en redaksjon under ledelse av Bob Greene. Han arbeidet i New York-avisen Newsday, og hadde mottatt to Pulitzerpriser for undersøkende journalistikk i 1970 og 1974.⁹⁰³

Dugnaden ble kalt ”The Arizona Project” I 1976 publiserte journalistene 40 store avisartikler over 23 dager. Artiklene framstilte Arizona som et samfunn gjennomsyret av korrupsjon, ”a land of gambling, golf and gangsters”. De beskrev mafiaens innflytelse i delstaten, men den politiske virkningen var ikke stor. Prosjektet klarte ikke å presentere store avsløringer, selv om det beskrev en rekke tvilsomme forhold.

I en oppsummerende artikkel i Arizona Republic om prosjektet ved trettiårsjubileet i 2006 ble sluttrapporten beskrevet som full av svakheter. Deltakeren Tom Zoellner hevdet at prosjektets største verdi var den ideologiske markeringen:

(...) it was a re-affirmation of what is sacred in this country – the freedom of the press and the necessity and importance of the reporter.⁹⁰⁴

Arizonaprojektet var likevel en viktig begivenhet i den undersøkende journalistikkens historie. Det blir fortsatt framhevet på IREs nettsider. Det viste at det fantes journalister som satte samarbeid, faglig standard og personlig engasjement høyere enn konkurransen mellom mediebedriftene.

Kriterier for kritisk undersøkende journalistikk

Det eksisterer ingen klar definisjon av kritisk undersøkende journalistikk. En innflytelsesrik beskrivelse stammer fra Bob Greene. Han satte opp disse hovedpunktene:

- Reportasjen skal være resultat av journalistens eget arbeid. Det holder ikke å referere det andre har gjort.
- Reportasjen skal avdekke fakta eller hendelser noen har forsøkt å holde skjult.
- Saken må være viktig for publikum i mediets dekningsområde.
- Presentasjonen må være redelig og nøyaktig.
- Presentasjonen må ha tilstrekkelig dokumentasjon til å belyse saken.
- Saken må være velskrevet og ryddig.
- Saken må følges opp.⁹⁰⁵

Greenes liste viser tydelig at han arbeidet i en tradisjon som var tilpasset til den kommersielle pressen og det amerikanske objektivitetsidealet. Undersøkende journalistikk skulle være presentert på en ryddig måte, og oppleves som viktig av publikum. Det avgjørende var likevel kravet om solid dokumentasjon.

⁹⁰³ <http://www.pulitzer.org/bycat/Public-Service> besøkt 14.08.2012

⁹⁰⁴ <http://www.azcentral.com/specials/special01/0528bolles-arizonaproject.html> besøkt 14.08.2012

⁹⁰⁵ Aucoin 2005 s. 179

Det punktet som er mest omstridt i journalistmiljøet er nummer to. Greene mente at man skulle avdekke forhold noen hadde forsøkt å skjule. Dette var det uenighet om, også i IRE. Striden dukket opp i forbindelse med utdelingen av IREs pris IRE Awards, som først ble delt ut i 1980.⁹⁰⁶ I prisens statutter finner man IREs definisjon av undersøkende journalistikk. I 2012 var den gjengitt slik på IREs hjemmesider:

The reporting, through one's own initiative and work product, of matters of importance to readers, viewers or listeners. In many cases, the subjects of the reporting wish the matters under scrutiny to remain undisclosed.⁹⁰⁷

Her er spørsmålet om hemmelighold beskrevet på en svært tvetydig måte. På same nettside er tvisten om den forsettlige tildekkingen av fakta dekket av et diplomatisk ”may have tried to keep from public scrutiny”.

Spørsmålet om noen har forsøkt å tildekke et forhold går rett inn i et av denne journalistikkens kjernespor: Dramaturgiens betydning, og forholdet til avsløring og skandaler. Ut fra et fortellerteknisk perspektiv er det åpenbart at den som avdekker noe skjult har et stort fortrinn. Den som har holdt sine handlinger skjult blir automatisk skurk, mens den journalisten som avslører det blir helt. Dette gir fortellingen en sterk moralsk ladning. Den journalisten som bare oppdager en sosial sammenheng ingen kjente, har ingen historie å fortelle. Han har bare en struktur å forklare. Det er rimelig å tolke kravet om å avdekke det skjulte som et estetisk krav om at journalisten må by på en spennende, moralsk ladet historie. Ellers vil resultatet likne en sosiologisk rapport, hvor man må bruke mye kreativ energi på å vekke publikums oppmerksomhet.

Objektiviseringsteknikker

I sin amerikanske versjon sto den undersøkende journalistikken i et spenningsforhold mellom åpent samfunnsengasjement og idealene fra det amerikanske objektivitetsidealet. Denne dobbeltheten kommer tydelig fram i James S. Ettema og Theodore L. Glassers drøfting av spørsmålet i deres studie av amerikansk undersøkende journalistikk, *The Custodians of Conscience*. Ettema og Glasser hevdet at den undersøkende journalistikken var sterkt normativ i utgangspunktet. Samtidig tok utøverne klart avstand fra det som kalles ”partisan journalism” på engelsk. Partijournalistikken i den norske partipressen ville vært en underkategori av slik partsjournalistikk.

Ettema og Glasser mente at dette var et stort paradoks. Den undersøkende journalistikken hyllet tilsynelatende uforenlige idealer. Den hentet energien fra rettferdig harme, men var samtidig lojal mot den ”objektive” formidlingsformen som preger nyhetssjangeren:

The essential energy of investigative reporting is still best characterized as ”righteous indignation,” a term coined by Ida Tarbell a century ago as the anthem of the muckrakers. The contemporary version is IRE, the acronym for Investigative Reporters and Editors, a national organization founded in 1975. But his unmistakable

⁹⁰⁶ <http://ire.org/awards/> besøkt 12.10.2012

⁹⁰⁷ <http://ire.org/awards/ire-awards/#ques2a> besøkt 12.10.2012

tone of moral engagement stands in apparent opposition to the presumed objectivity of news. How can journalists function as the custodians of conscience and at the same time claim to be mere observers of fact? That is, how can they expose wrongdoing without making moral judgments?⁹⁰⁸

I sine intervjuer med utøvere av sjangeren fant Ettema og Glasser at dette dilemmaet var høyst reelt. Journalistene var normative, samtidig som de ikke ville uttrykke eksplisitte normer. Dilemmaet løste de ved hjelp av såkalte objektiviseringsteknikker. Objektiviseringsteknikker er ikke teknikker som skaper objektivitet, men retoriske strategier som får budskapet til å framstå som objektivt. I angloamerikansk og norsk journalistikk blir objektivitet svært ofte forstått som et stilideal, der stilkriteriene er en liste over slike teknikker:

... objectivity requires that reporting be dispassionate, cool, restrained and careful. By that measure, all forms of sensationalism, use of loaded words, emotionalism or «color» in presentation are departures from neutrality and objectivity.⁹⁰⁹

Den viktigste objektiviseringsteknikken til Ettema og Glassers intervjuobjekter var ikke stilistisk, men sosial. De tilbrakte mye tid sammen med leserne de skrev for. På den måten lærte de å dele publikums moralske vurderinger. Med dette som utgangspunkt kunne de vurdere sakene ut fra publikums moralske ståsted. Når skribent og leser deler de samme grunnleggende normene, trenger de ikke å uttrykke dem. Det holder å peke på den avvikende handlingen. Det moralske problemet blir forstått umiddelbart. Gjennom denne koplingen mellom journalist og leser skjedde det to ting med den journalistiske teksten. For det første ble det moralske grunnlaget for reportasjene skjult. For det andre falt de moralske vurderingene sammen med vurderingen av om en sak var nyhetsverdig. Moralske spørsmål framsto som nyhetskriterier.⁹¹⁰

Analytisk, ny og undersøkende journalistikk i Norge

Audun Bakkes bok *Analytisk journalistikk* fra 1977 var den første større drøftingen av nye former for journalistikk på norsk. Bakke var lektor på Norsk Journalistskole, og tilknyttet Institutt for Journalistikk. Han viste til et sterkt behov for faglig nyorientering:

Over landegrensene svirrer det i dag nye og fremmedklingende begreper: Interpretative Reporting, Investigative Reporting, Precision Journalism. Alle disse retningene har ett til felles. De representerer forsøk på å gi journalisten nye redskaper, utstyr som kan grave dypere enn det gamle.⁹¹¹

Bakke mente at nyhetsreportasjen måtte tilføres et nytt, analytisk element, fordi samfunnet var blitt mer komplisert. Han var også tilhenger av et objektivitetsideal etter amerikansk mønster, og ønsket ikke å gi ”fritt slag for den misjonerende journalistikk”. Derfor anbefalte han at nyhetsjournalister holdt seg til beskrivende og forutsigende analyser, og distanserte seg fra dømmende og anvisende analyser i nyhetstekster.⁹¹² Bakke nevnte ”investigative reporting”

⁹⁰⁸ Ettema og Glasser 1998 s. 61

⁹⁰⁹ McQuail 1992 s. 233

⁹¹⁰ Ettema og Glasser 1998 s. 70

⁹¹¹ Bakke 1977 s. 7

⁹¹² Bakke 1977 s. 43

som en av flere faglige impulser. På norsk brukte han *etterforskende reportasje*.⁹¹³ Et sentralt trekk ved retningen var i følge Bakke at man benyttet avanserte metoder for å avdekke noe skjult. For ham var denne retningen underordnet. Hans sentrale ærend var å innføre samfunnsvitenskapelig metode i journalistikken.

Uttrykket *undersøkende journalistikk* som norsk oversettelse av ”investigative reporting” ble myntet ut av Jo Bech-Karlsen ved Norsk Journalistskole, i et kurs i ”ny journalistikk” høsten 1978.⁹¹⁴ I følge Bech-Karlsen var det ikke årstallet som representerte det nye.

Den er *ny* – ut fra de krav samtiden stiller til den. (...) Nyheten er altså relativ – og sier noe om vilje og evne til å ta imot de utfordringer som ligger i samfunnsutviklingen..

(...) Ny journalistikk innebærer ny interesse for metodespørsmål. (...) I ord som *ny* og *undersøkende* ligger det også et *rollefundert imperativ*, et påbud til yrkesrollen: Vær *ny*, vær *undersøkende* i all din virksomhet! Hva denne nye og undersøkende holdning skal bestå i, vil det herske uenighet om.⁹¹⁵

I følge Bech-Karlsen var nydannelsen normativ. Den sprang ut av en samfunnsanalyse med flere elementer. Han fulgte Bakkes resonnement i at samfunnet ble mer komplisert og uoversiktlig. I tillegg til dette kom en forestilling om at samfunnet var preget av et overveldende maktapparat. Den nye journalistens rolle var derfor å stå fram som maktens motstander. Journalisten spilte en politisk rolle:

Journalistisk metode og teknikk er vårt fags systematiske svar på utfordringer i samfunnet. Begrepet *ny journalistikk* sier derfor noe om behovet for å ta i bruk nye metoder for å mester nye samfunnsoppgaver. Ny journalistikk innebærer således en faglig offensiv holdning, en systematisk vilje til å innfri pressens samfunnsoppgaver.⁹¹⁶

I 1978 hevdet altså Bech-Karlsen at journalistikken hadde en samfunnsoppgave, et ord som er vanskelig å skille fra profesjonsteoriens samfunnsoppdrag. Dette skjedde få år etter at Vær Varsom-plakaten var endret i samme retning. Pressens skulle være demokratiets vokter, eller ”siste skanse”, som han uttrykte det. Dette begrunnet han med en venstreradikal retorikk: ”hva enten vårt overordnede mål er å forsvare demokratiet eller å forberede overgangen til et nytt samfunnssystem.”⁹¹⁷

Den nye journalistikken delte Bech-Karlsen inn i tre hovedretninger:

Undersøkende journalistikk (Investigative reporting)
Klassekampjournalistikk (Wallraff-metoden)
Den litterære skole (New Journalism)⁹¹⁸

⁹¹³ Bakke Bakke 1977 s. 156

⁹¹⁴ Bech-Karlsen Bech-Karlsen 1978

⁹¹⁵ Bech-Karlsen 1978 s. 6

⁹¹⁶ Bech-Karlsen 1978 s. 1

⁹¹⁷ Bech-Karlsen 1978 s. 2

⁹¹⁸ Bech-Karlsen 1978 s. 1

En slik kategorisering kan virke uryddig, men det lå en indre sammenheng gjemt i den. Alle de journalistiske formene han trakk fram representerte forsøk på å etablere en ny orden gjennom nye skrivemåter, etter at etterkrigstidas journalistiske orden var i ferd med å bryte sammen. Alle skrivemåtene dyrket skribentens personlige engasjement. Alle var åpent normative. Forskjellen lå i at de var knyttet til ulike politiske prosjekter. Den undersøkende journalistikken var en krysning mellom amerikansk muckrakertradisjon og saklighetskravene fra objektivitetsidealet. Tyskeren Günther Wallraff skrev personlig og litterært, med utgangspunkt i en antiautoritær, europeisk venstreradikalisme. New Journalism, representert ved amerikaneren Tom Wolfe, dyrket også skribentens personlige opplevelser, med høylitterære trekk og konservative undertoner.⁹¹⁹

Betegnelsen *undersøkende journalistikk* ble stående igjen fra Bech-Karlsens kurshefte. Oversettelsen var omstridt helt til den ble koplet sammen med *kritisk* i akronymet SKUP i 1990. Siden den gang har den vekslet med *gravende journalistikk* i Norge.

Omfavnelser fra høyre og venstre

I løpet av 1980-tallet ble begrepet undersøkende journalistikk etablert i norske journalisters dagligtale. I 1986 diskuterte Kjartan Rødland vilkårene for retningen i en antologi om ytringsfrihetens kår i Norge.⁹²⁰ Rødland var redaktør for Bergens Tidende, og på ingen måte noen barrikadestormer. Artikkelen var like fullt preget av et kritisk perspektiv. Avisen hadde nettopp fått Narvesenprisen for 1985 for avsløringen av kommunalråd Jens Lorentzen.

Rødland tok opp det paradoksale ved uttrykket undersøkende journalistikk. Mange hadde påpekt at journalister alltid hadde gjort undersøkelser, og det var han enig i. Han mente også at Woodward og Bernsteins innsats i Watergatesaken var tradisjonell journalistikk. Rødland mente det nye var journalistikkens politiske funksjon. Utgangspunktet for hans resonnement var en grunnleggende kritikk av det norske politiske systemet:

Vår journalistiske tradisjon har vært å gjenspeile samfunnet. Det betyr at journalistikk –uansett mediet – har vært å formidle inntrykk fra samfunnet om kring oss. Typisk for denne tradisjonen er at den har vært rimelig ansvarsfri. Mediene har formidlet det andre har skapt, uttalt, gjort. Medienes ansvar har dermed først og fremst vært å innestå for at informasjonene er korrekt formidlet, at man har oppsøkt de riktige kilder, og at man har sørget for å bringe motstridende oppfatninger, slik at helheten er gjengitt på en redelig måte.

Men forutsetningen for at denne journalistikk skal kunne fungere, er at det virkelig finnes krefter i samfunnet som gjennom handling, uttalelser eller meninger tilsammen gir det riktige bildet. Man skulle tro at det var ukomplisert i et moderne, velorganisert samfunn. For hver kraft skulle det finnes en motkraft, for hver organisasjon skulle det finnes en motorganisasjon, for hver generalsekretær skulle det finnes en motgeneralsekretær, for hver regjeringskoalisjon skulle det finnes en opposisjon.

⁹¹⁹ Wolfe og Johnson 1975

⁹²⁰ Rødland 1986 s. 191-199

Beklageligvis er virkeligheten ikke slik.⁹²¹

Rødland var altså systemkritisk. Tenkemåten var parallell med Bech-Karlsens, selv om han selv var trygt forankret i den borgerlige leir. Han hevdet at journalistikken måtte kompensere for svakheter i det politiske systemet, fordi balansen mellom interesseorganisasjonene ikke fanget opp de kritikkverdige forholdene i samfunnet. Dette ga pressen et eget, selvstendig ansvar for å bringe uheldige forhold fram i lyset. Her brukte han Loran C-saken og Lorentzen-saken som eksempler. Med dette støttet den borgerlige redaktøren indirekte de SV-politikerne som hadde fått massiv kritikk for å lekke hemmelige opplysninger under Loran C-saken i 1977. Konklusjonen var den samme i forsvarspolitikken som i lokalforvaltningen i Bergen:

Dersom man ønsket å bringe dette spørsmålet ut i mediene, var det nødvendig for journalistene å selv å finne ut av saken. Dersom man ønsket å informere om forsvarrets radar- og varslingsstasjoner, var det lite å hente i den politiske debatt. Det måtte gjøres av mediene selv.

Med andre ord: Mediene fikk et konkret egetansvar, for å finne informasjon, sette dem sammen, og bringe dem videre. Det ble ikke lenger mulig å dekke seg bak ”formidlerrollen” – at man kunne henvise til åpne kilder, sitere politikere, embedsmenn, organisasjoner. Mediene måtte selv innestå for informasjonene som ble gitt. Det var det nye i det som kom med 1970-årene. Ikke som direkte utspring av amerikansk ”Watergate-journalistikk”, men i hvert fall psykologisk legitimert av den.⁹²²

Rødlands grep gikk ut på at han omdefinerte politikkbegrepet, slik at pressen fikk en ny, aktiv rolle som brøt med det tradisjonelle partisystemet. Han regnet Lorentzensaken som politisk, men ut fra en tradisjonell oppfatning av politikk var den ikke det. Saken var en straffesak. Ingen norske partier gikk inn for bestikkelser, verken i Bergen eller andre steder. Det var rett og slett det organisasjonsbaserte politiske systemet Rødland ville til livs. Det samme systemet som var kjernen i både venstrestatens og arbeiderpartistatens politiske kultur, og som hadde skapt hans egen avis.

Rødland gikk altså inn for en omveltning i norsk politikklforståelse, for å løsrive politikken fra sin tradisjonelle kopling til organisasjonssamfunnet og gi pressen en selvstendig politisk rolle. Samtidig erstattet han den venstreradikale tendensen til Bech-Karlsen med krav om systematisk metode og journalistisk selvstendighet.

Med utgangspunkt i Lorentzensaken, kan man se at en slik dreining måtte føre politikken bort fra spørsmål om ideologi og ressursfordeling, og over mot normbrudd gjort av politikere og byråkrater. Det ville føre til radikale endringer av politikkens virkemåte og temavalg. Så langt trakk ikke Rødland sitt resonnement.

Den undersøkende journalistikken fikk altså støtte fra solid borgerlig hold, men den ble også omfavnet av det ytterste venstre. Klassekampens redaktør Sigurd Allern ga ut essaysamlingen

⁹²¹ Rødland 1986 s. 193

⁹²² Rødland 1986 s. 194

Møkkagraverne og den kritiske tradisjonen i 1988.⁹²³ Boka var på ingen måte noen metodebok for den som ville grave i arkiver. Den presenterte radikale journalister og samfunnskritikere fra Milton og Marx til den amerikanske marxisten Agnes Smedley. Essayene var agiterende og polemiske i stilen, og preget av kinesiskvennlig marxisme. To av kapitlene var viet den amerikanske muckrakertradisjonen. Allern hyllet idealet om den engasjerte journalist, og kritiserte både den kommersielle pressen og idealet om journalisten som nøytral profesjonsutøver. Slik hyllet han mange av de idealene som også preget IRE. Dette gjør boka til et overgangsskrift fra syttitallets marxisme til nittitallets vekt på undersøkende journalistikk.

Etterforskning og samfunnsoppdrag

Den første læreboka i undersøkende journalistikk kom i 1995, fem år etter at stiftelsen SKUP var etablert. Den var skrevet av journalist Bjarne Kvam i Bergens Tidende, som fikk SKUP-diplom i 1991 for den såkalte taktekkersaken ved Haakonsværn.

Kvam brukte eksempler fra de første SKUP-prisene og en studiereise i USA, der han deltok på den årlige konferansen til IRE. Kvam var kritisk til Bech-Karlsens begrepsbruk. Han oversatte ”investigative reporting” med etterforskende journalistikk, et smalere begrep som faller sammen med Bakkes ordbruk. Kvam delte undersøkende journalistikk inn i to underkategorier: En etterforskende, og en utredende:

Den etterforskende varianten fører linjene videre fra den klassiske avsløringsjournalistikken og opererer på detaljnivå for å klarlegge et bestemt forhold. Tilgang til kildene kan være vanskelig. Sjangeren er ofte personorientert.

Den utredende varianten tar for seg helheten. Her er kildene normalt åpne; registre osv.⁹²⁴

Kvam innførte dermed et mer presist begrepsapparat, og knyttet den etterforskende journalistikken direkte til avsløringen av noe skjult. Den ble gjerne personorientert, fordi den som regel avslørte kritikkverdige handlinger utført av enkeltpersoner. Det var dette han konsentrerte seg om. I følge Kvam var den utredende journalistikken like bra, og bedre egnet til å fremme systemkritikk. Den lot han ligge.

Både etterforskende og utredende journalistikk sto i motsetning til en passiv formidlerrolle. Kvam erklærte seg enig med sin redaktør Kjartan Rødland. Siden pressen forvaltet utstrakte fullmakter på samfunnets vegne måtte journalisten være aktiv og pågående. Selvstendighet var en forutsetning for at pressen skulle fylle sin samfunnsoppgave.

Skulle pressen klare dette, måtte journalisten være faglig dyktig. Kvam fylte derfor to hundre sider av boka med en avdeling han kalte ”Håndbok i etterforskende journalistikk”. Her ble alle sider ved arbeidsformen beskrevet i detalj. Til slutt kom en fyldig oppslagsdel som forklarte faguttrykk og kommenterte juridiske spørsmål. Kvam var altså i stand til å utgi en komplett lærebok innenfor retningen, få år etter at SKUP var etablert. I boka koplet han sammen

⁹²³ Allern Allern 1988

⁹²⁴ Kvam Kvam 1995 s. 18

forestillingen om journalistenes samfunnsoppdrag med kravet om journalistisk selvstendighet. Den etterforskende journalistikkens overlegne metode var nøkkelleddet som holdt byggverket sammen.

SKUP-prisen. En oversikt over prisene og diplomene 1991-2013

Denne gjennomgangen av SKUP-prisen skiller seg noe fra de tidligere gjennomgangene. Hele presentasjonen er lagt opp som en diskusjon av ulike hovedtendenser i materialet. Dette har to grunner. For det første er SKUP-prisen en spesialisert metodepris. Det betyr at SKUP-prisene er forholdsvis lik hverandre, i hvert fall langs denne sentrale dimensjonen. I tillegg er diplomene tatt med i analysen. Disse teller mer enn hundre. Det gjør det mer fruktbart å behandle dem i form av oversikter og tabellform, enn å omtale hver og en for seg. Det store antallet priser og diplomer har også den fordelen at man kan trekke ut forholdsvis stabile hovedtendenser ved hjelp av tabeller.

På den andre SKUP-konferansen i Bergen i 1991 ble det vedtatt at SKUP skulle dele ut en pris for undersøkende journalistikk. Slike priser er en viktig del av den internasjonale bevegelsen for undersøkende journalistikk. IRE opererer med IRE awards i en rekke kategorier.⁹²⁵ Föreningen Grävande Journalister i Sverige deler ut Guldspaden, også i flere kategorier.⁹²⁶ Den danske Foreningen for Undersøgende Journalistik har en kortere historie (stiftet 2007), og deler ut sin pris FUJ Prisen i seks klasser.⁹²⁷

SKUP-prisen skiller seg fra de andre nordiske prisene ved å ikke ha noen klasseinndeling. I stedet deles det ut en hovedpris og en rekke diplomer. Antallet prisvinnere varierer. Det normale er én prisvinner, men det er ikke uvanlig med to. Diplomene har variert fra tre til ti, med en normal i underkant av fem etter år 2000.

SKUP-prisen er altså en konsoliderende pris. Prisinnstifteren er et aktivistmiljø som selv står for prisutdelingen, og finansieringen kommer fra journalistenes organisasjoner. Denne halvt uavhengige statusen er viktig for SKUP. I motsetning til Norsk Presseforbund kan SKUP framstille seg som en journalistbevegelse med en misjon, uten formelle bindinger til bransjen som helhet.

SKUP-prisen er den eneste store norske journalistprisen som har vært delt ut uavhengig av Norsk Presseforbund. SKUP samarbeider likevel tett med journalistenes organisasjoner, og det er stor overlapp mellom personene i miljøet. Uavhengigheten er mest av formell art.

SKUP-juryen og SKUP-konferansen

Prisen deles ut av en jury som oppnevnes av SKUP-styret. Juryen velger sine priskandidater på grunnlag av metoderapporter som er skrevet av kandidatene selv. SKUP-prisen er altså en pris kandidatene selv søker om. Juryen består av journalister.

⁹²⁵ <http://www.ire.org/awards/ire-awards/winners/2010-ire-awards-winners/> besøkt 12.12.2012

⁹²⁶ <http://www.fgj.se/Guldspaden/Regler/tabid/191/Default.aspx> besøkt 12.12.2012

⁹²⁷ <http://www.fuj.dk/index.php?id=89> besøkt 12.12.2012

SKUP-prisen deles ut på den årlige SKUP-konferansen, som holdes en helg i slutten av mars hvert år. Siden 2004 har konferansen blitt holdt i Tønsberg. Et unntak var 2005, da den ble holdt på Gardermoen.

Deltakerantallet har ligget mellom 300 og 650. De ti årene 2002-2011 har deltakerantallet ligget på gjennomsnittlig 570 deltakere. I toppåret 2011 deltok 674 journalister. Av disse var det 99 forelesere og paneldeltakere, 22 av disse var utenlandske. I 2011 ble det holdt 75 seminarer i løpet av den helga konferansen varte. Andre år har antallet seminarer ligget en god del lavere. Det normale har vært rundt 50 det siste tiåret.⁹²⁸

SKUP-konferansen er et stort arrangement, med tydelig pedagogisk tilsnitt. En rekke av seminarene blir tatt opp på video og lagt ut på SKUPs hjemmesider.

SKUP-prisen deles ut på konferansens store festmiddag lørdag kveld. Middagen er konferansens sosiale høydepunkt, og prisutdelingen er på toppen av høydepunktet. Prisen deles ut av jurylederen, og både vinneren av hovedprisen og vinnerne av diplomene kalles opp på scenen for å motta kollegenes hyllest.

SKUPs metoderapporter

SKUPs særegne søknadssystem henger sammen med at SKUP-prisen er en metodepris, som også skal lære bort en spesiell metodikk. Allerede det første året distribuerte juryen et ferdig skjema på to sider, der kandidatene kunne skrive inn metoderapportene sine. Øverst på skjemaet sto det en instruksjonstekst:

Alle kandidater til SKUP-prisen må fylle ut metoderapport til hver sak som juryen skal vurdere. Alle bidrag, inkludert metoderapporter, vil inngå i SKUPs arkiv for undersøkende journalistikk. Arkivet vil være tilgjengelig for redaksjoner, journalister, redaktører og journalistutdanningene. Utvalgte rapporter vil også kunne bli offentliggjort, til inspirasjon og lærdom for kolleger.⁹²⁹

Metoderapportene skulle orientere juryen om prosjektet, samtidig som de gikk inn i et arkiv som skulle brukes i pedagogisk sammenheng. Forbildet var åpenbart IREs arkiv, som inneholdt mer enn 26 000 saker våren 2014.⁹³⁰ Det første skjemaet inneholdt disse punktene:

1. Navn på journalist(ene) som har gjort arbeidet:
2. Tittel på arbeidet:
3. Hvor og når er det publisert:
4. Redaksjon og redaksjonsadresse:
5. Journalistens (eller kontaktpersons) adresse:
6. Redaksjonens tlf:
7. Journalistens tlf:
8. Sammendrag av historien, inkludert viktige funn, resultater:
9. Når og hvordan kom arbeidet med saken i gang:
10. Hva var den sentrale problemstillingen ved start på prosjektet?
11. Ble problemstillingen endret underveis; eventuelt hvordan og hvorfor:

⁹²⁸ Intern statistikk fra SKUP-sekretariatet

⁹²⁹ <http://skup.no/Metoderapporter/1991/1991-18Iskyss.pdf> Besøkt 12.12.2012

⁹³⁰ <http://ire.org/resource-center/stories/> besøkt 01.04.2014

12. Kort beskrivelse av organisering av arbeidet, om kilder, metoder m.v:
13. Hvor mye arbeidstid (og evt. fritid) er brukt på prosjektet:
14. Spesielle erfaringer du gjerne vil nevne.⁹³¹

Det var satt av 17 linjer til å beskrive historien, viktige funn og resultater, og 12 linjer til å beskrive metode, kilder og publisering. Dette var før databehandling ble innført, så noen fylte ut arket for hånd, andre med maskin. For mange ble to sider for lite. Allerede det første året ble det skrevet metoderapporter på over 7-8 maskinskrevne sider.⁹³² I dag opererer juryen med en anbefalt maksimumsgrense på 20 sider.

20 år seinere var lista nesten identisk. SKUPs krav til metoderapporter i 2012 begynte med en streng formaning:

Metoderapporten skal skrives av de(n) som står bak arbeidet. Rapporten må inneholde skikkelig beskrivelse av følgende nummererte punkter:⁹³³

De første punktene inneholdt personalia, og deretter fulgte punkter som var nesten identiske med de om ble krevd 20 år tidligere:

6. Redegjørelse for arbeidet;
- a) Når og hvordan kom arbeidet i gang, hva var ideen som startet det hele?
- b) Hva var den sentrale problemstilling ved starten av prosjektet?
- c) Redegjør kort for hva som er genuint nytt i saken (sett mot evt. tidligere offentliggjort informasjon).
- d) Kort beskrivelse av organiseringen av arbeidet, metodebruk, kildebruk, problem underveis mv. *Redegjør spesielt for kildebruk og kildekritikk.* (Vi krever ikke at du røper eventuelle kilder som er lovet kildevern!)
7. Spesielle erfaringer du vil nevne.
8. Sted og dato, samt din underskrift.⁹³⁴

Siden alt dette legges ut på nett, reklamerer SKUP med at metoderapportene er ”verdens største metodearkiv”. Det er neppe riktig. IREs er større, men krever innlogging. SKUPs arkiv er åpent for alle.

Antallet metoderapporter er forholdsvis stabilt fra år til år. Det første tiåret vokste det årlige tallet fra drøyt 30 til ca. 50. Etter årtusenskiftet har det ligget mellom 50 og 60 de fleste år. 2010 var toppåret med 66 metoderapporter. Totalt ble det meldt inn 1060 saker til SKUP fra 1991 til 2013. SKUPs metoderapporter har skapt en egen sjanger. SKUPs metoderapporter blir også sendt inn som vedlegg til nominasjoner til Den Store Journalistprisen, som ikke er noen metodepris.

Hvem vant SKUP-prisen?

SKUP-prisen er delt ut hver år siden 1992. I motsetning til de andre norske journalistprisene har SKUP-juryen håndhevet prinsippet om at arbeidet skal være publisert året før

⁹³¹ <http://skup.no/Metoderapporter/1991/1991-18Iskyss.pdf> Besøkt 12.12.2012

⁹³² <http://www.skup.no/Metoderapporter/1991> besøkt 12.12.2012

⁹³³ <http://www.skup.no/SKUP-prisen/Regler> besøkt 12.12.2012

⁹³⁴ <http://www.skup.no/SKUP-prisen/Regler> besøkt 12.12.2012

prisutdelingen. Det få unntakene som er gjort er tydelig markert. Det betyr at lista er oppdatert til og med konferansen i 2014, da prisen for 2013 ble delt ut.

Tabell 4.6 SKUP-vinnere 1991-2013 Normal pris og spesialpriser

For år	Delt ut	Prosjekttittel	Tema	Vinnere	Medium
1991	1992	<i>Mossad-saken</i>	Norsk overvåkingspoliti lot Mossad-agenter avhøre palestinske asylsøkere	Harald Stanghelle	Aftenposten
1991	1992	<i>Iskys</i>	Spionen Gunvor Galtung Haaviks historie	Alf R Jacobsen	Bok
1992	1993	<i>Kraby-saken</i>	NHO-sjefens hemmelige fallskjerm	Arne O Holm	Dagbladet
1993	1994	<i>Serbia-saken</i>	NORAD ga serbisk firma oppdrag, og brøt boikott	Per Anders Johansen	NRK Dagsnytt
1994	1995	<i>Teknisk svikt i Værøy-ulykken og Jagerfly i Vassdalen</i>	Flyteknisk orientert kritikk av flyulykke, pluss Vassdalulykken	Oddvar Kristoffersen	Fremover
1994	1995	<i>Liland-saken</i> (SKUPs spesialpris)	Justismord oppklart	Tore Sandberg	Frilans
1995	1996	<i>AUF-skandalen</i>	Medlemsjuks i AUF	Helje Solberg	VG
1996	1997	<i>Nerheim-saken</i>	Privatskole svindlet med falske elevlister	Trond Nygard-Sture	Bergens Tidende
1997	1998	<i>NAT-affæren</i>	Innsidehandel i finansmiljøet	Gøran Skaalmo, Ingun Spetalen, Knut B Steen og Jarle Aabø	Dagens Næringsliv
1998	1999	<i>Norges siste fiende</i>	Norsk kvinne gift med tysker ble stemplet som fiende også etter krigen	Alexander Øystå og Lars-Erik Nygaard	VG
1998	1999	<i>Bouchikhi-saken</i>	De norske forbindelsene til Mossadagentene i Lillehammer	Kjetil Stormark	VG
1999	2000	<i>Wiborg og værrapporten om Gardermoen - to historier om ny hovedflyplass</i>	Tvilsomme forhold i forbindelse med Gardermoutbyggingen	Pål Enghaug, Wenche Harbo, John Hultgren og Alf Endre Magnussen	Aftenposten
2000	2001	<i>Dexamin-saken</i>	Norsk legemiddelvariant var mindreverdig	Anne Hafstad	Aftenposten
2001	2002	<i>UDI-skandalene</i>	Sløsing i Utlendingsdirektoratet	Trond Sundnes	VG
2001	2002	<i>Sertifikat-saken</i>	Kjell Inge Røkkes kjøp av båtsertifikat	Eskil Engdal, Knut Gjernes og Erik Tumyr	Dagens Næringsliv
2002	2003	<i>Finance Credit-saken</i>	Pengesvindel i stort format	Bjørn Olav Jahr	Kapital
2003	2004	<i>Lucia-stiftelsen</i>	Behandlingsinstitusjon var dekke for kriminalitet	Rolf J Widerøe og Tor Strand	VG
2004	2005	<i>Rovfiskerne</i>	Norsk-russisk svindel under fiske i Barentshavet	Rune Ytreberg og Svein Bæren	NRK Brennpunkt
2005	2006	<i>Kvikksølvjentene/ Kvikksølvbarna</i>	Kvikksølvskader på tannlegeassistenter og barn	Kjersti Knudsson og Synnøve Bakke	NRK Brennpunkt
2005	2006	<i>Vannverk-skandalen på Romerike</i>	Vannverkssjefen på Romerike avslørt som korrump	Siri Gedde-Dahl, Anne Hafstad og Alf Endre Magnussen	Aftenposten
2006	2007	<i>Klasevåpen</i>	Avslørte at Norge hadde klasevåpen, som ble forbudt	Tormod Strand	NRK Dagsrevyen

2007	2008	<i>Terra og kommunene</i>	Kommuner spekulerte ulovlig og tapte svimlende beløp	Morten Hofstad	Finansavisen
2008	2009	<i>Mitt skip er lastet med</i>	Miljøkriminalitet bak tankeeksplosjon i Sløvåg	Kjersti Knudssøn og Synnøve Bakke	NRK Brennpunkt
2009	2010	<i>Trafigura – hele bildet</i> (SKUP-juryens spesialheder)	Miljøkriminalitet og ytringsfrihet, internasjonalt	Kjersti Knudssøn og Synnøve Bakke	NRK Brennpunkt
2009	2010	<i>Under radaren</i>	Feilaktig sikkerhetspåbud fra luftfartsmyndighetene	Gøran Skaalmo og Trond Sundnes	Dagens Næringsliv
Jubileum	2010	<i>Vannverk-skandalen på Romerike</i> (20-årsskuppet)	Spesialpris på SKUPs 20-års jubileumskonferanse	Siri Gedde-Dahl, Anne Hafstad og Alf Endre Magnussen	Aftenposten
2010	2011	<i>Eldrebløffen</i>	Myndighetene bløffet om ventelistene i eldreomsorgen	Steinar Figved, Robin Idland Krüger og Asbjørn Øyhovden	TV 2
2011	2012	<i>Pengebingen</i>	McKinsey-toppenes ukjente investeringselskap	Gøran Skaalmo og Kjetil Sæter	Dagens Næringsliv
2012	2013	<i>Dopingmafiaen</i>	Avslørte dopingsalg som kriminell milliardindustri, 100 personer tiltalt	Lars Bache Madsen, Knut Gjernes, Stig Tore Laugen, Mikaela Berg,	Dagens Næringsliv
2013	2014	<i>Sviktet -Jannes historie</i>	Om en familie som falt utenfor, og datterens tragiske skjebne	Ingunn Røren og Ingrid Fredriksen	Bergens Tidende
2013	2014	<i>Null CTRL</i>	Sviktende datasikkerhet i offentlig og privat virksomhet	Espen Sandli, Linn Kongsli Hillestad og Ola Strømman	Dagbladet

Kilde: SKUP-juryens uttalelser

For de fem årene 1991, 1998, 2005 og 2013 ble det delt ut to ordinære SKUP-priser. Juryen har også delt ut tre ulike spesialpriser. En av disse er jubileumsprisen ”20-årsskuppet” som ble delt ut på SKUP-konferansen i 2010. Denne gikk til den fremste blant prisvinnerne i hele perioden, *Vannverk-skandalen på Romerike*.

Tabell 4.7 SKUP-priser. Ordinære priser og spesialpriser delt ut 1991-2013

	Tidsrom	Delt ut	Antall	Prosjekt
Ordinære SKUP-priser	1991 – 2013	SKUP-konferansen året etter	28	<i>Se oversikt</i>
SKUPs spesialpris	2004	2004	1	<i>Liland-saken</i>
SKUP-juryens spesialheder	2009	2010	1	<i>Trafigura – hele bildet</i>
20-årsskuppet		2010	1	<i>Vannverk-skandalen på Romerike</i>

Det er totalt delt ut totalt 31 priser for perioden 1991-2013. 28 av disse prisene har vært ordinære priser. Tre var spesialpriser. En av disse var jubileumsprisen 20-årsskuppet. Samme sak fikk altså prisen to ganger. Når den trekkes fra, blir summen 30 priser.

Prisene har gått til 31 ulike saker. Den ordinære prisen for 1994 ble gitt for to innbyrdes uavhengige saker. Eksplosjonen i Sløvåg, som selskapet Trafigura var ansvarlig for, utløste to priser: *Mitt skip er lastet med...* for 2008 og *Trafigura – hele bildet* for 2009. Denne saken hadde

utviklet seg fra 2008 til 2009. I 2009 hadde den fått en yringsfrihetsdimensjon som ikke var med året før. I motsetning til vannverkssaken er det derfor regnet som to priser til to ulike saker. I 1999 og 2005 ble det også gitt priser for arbeid som kan regnes som to saker, men juryen har ikke skilt mellom dem. Begge disse prisene regnes her som én sak.

I den videre behandlingen av statistikken er 20-årsskuppet tatt ut. Dette er fordi prisen var en spesiell jubileumspris. Omtalen av denne jubileumsprisen er tonet ned på SKUPs hjemmesider, og den er heller ikke med i de vanlige oversiktene over SKUP-prisene. Det totale antallet SKUP-priser i den følgende statistikken er 30, inkludert to spesialpriser som kan sammenliknes med de ordinære prisene.

Dobbeltpriser og spesialpriser

Teller vi antall navn i de prisbelønte teamene, kommer vi til 54 prismottakere. Flere av disse har fått prisen flere ganger. Trekker vi fra jubileumsprisen, som selvfølgelig måtte gå til tidlige vinnere, pluss de dobbelte prisvinnerne, står vi igjen med 41 enkeltpersoner som har mottatt SKUP-prisen. Av disse er det 33 menn og 8 kvinner. Det gir en kvinneandel på snaut 20 prosent.

Den som har vunnet flest ganger er Gøran Skaalmo i Dagens Næringsliv. Han kunne gå på scenen for å motta SKUP-prisen tre ganger: for 1997, 2009 og 2011. I tillegg fikk han diplom for 2005 og to diplomer for 2008. Også Kjersti Knudssøn og Synnøve Bakke i NRK Brennpunkt har fått tre SKUP-priser: for 2005, 2008 og SKUPs spesialheder for 2009. De har også fått ett diplom, for 2009. Anne Hafstad og Alf Endre Magnussen fra Aftenposten, Trond Sundnes fra VG/Dagens Næringsliv og Knut Gjernes fra Dagens Næringsliv har alle mottatt SKUP-prisen to ganger. Hafstad mottok også SKUP-diplom for 2003 sammen med Siri Gedde-Dahl, for saken *Helse Sør*.

Da SKUP-prisen ble delt ut første gang ble det delt ut to priser for 1991. Den ene gikk til Alf R. Jacobsens bok *Iskyss*, den andre til Harald Stanghelle i Aftenposten, for *Mossad-saken*. Prisen ble delt fordi juryen var delt, og alt var nytt og ukjent, i følge juryleder Guri Hjeltnes.⁹³⁵ Prisen til Stanghelle gikk til en klassisk nyhetsavsløring. Jacobsen skrev bok. Siden har prosjekter av den typen Stanghelle leverte fått prisen.

Den første av de tre spesialprisene ble utdelt i 1994, og gikk til Tore Sandberg for hans innsats i *Lilandsaken*. Per Liland var dømt for et dobbeltdrap i 1969. Frilanseren Sandberg laget en TV-serie om uoppklarte kriminalsaker og tok opp Lilands sak. Saken ble gjenopptatt, Liland ble frikjent etter 14 år i fengsel og 10 års sikring, og fikk en stor erstatning. Avsløringen kom i 1992, men frikjenningen kom i 1994.⁹³⁶ Den ble kalt spesialpris fordi det var et brudd på vedtektene å gi prisen til et eldre arbeid. Privatetterforskeren Sandberg har blitt hyllet av SKUP

⁹³⁵ Hjeltnes 2010 s. 16

⁹³⁶ <http://snl.no/Liland-saken> besøkt 22.11.2012

en årrekke. Stiftelsen opprettet et gravestipend i hans navn i 2008, og en graveskole med hans navn våren 2010. De ble slått sammen høsten 2010 til Tore Sandbergs Graveteam.⁹³⁷

I 2010 var det jubileum, og det ble det delt ut en ordinær SKUP-pris og to ekstraordinære priser. Jubileumsprisen ”20-årsskuppet”, som gikk til *Vannverkskandalen på Romerike*. Den ordinære SKUP-prisen for 2009 gikk til Gøran Skaalmo og Trond Sundnes, Dagens Næringsliv, for *Under radaren*. De avslørte at luftfartsmyndighetene ville innføre et kostbart, men unødvendig sikkerhetspåbud for kraftselskapene på grunn av en såkalt ”drittpakke” fra en konkurrent.

Bakke og Knudssøn fikk SKUP-juryens spesialheder i 2010 for *Trafigura –hele bildet*. Saken gjaldt den internasjonale prosessen som ble utløst av dokumentaren *Mitt skip er lastet med*, som fikk SKUP-prisen for 2008. *Mitt skip er lastet med* hadde dokumentert at en eksplosjon i Vest Tanks tankanlegg i Sløvåg utenfor Bergen skyldtes alvorlig miljøkriminalitet med bensinavfall. Bak dette sto firmaet Trafigura, som dumpet giftig avfall i Elfenbenskysten, og var saksøkt av 30 000 ofre. Gjennom en rettskjennelse klarte Trafigura å pålegge samtlige britiske medier taushet om hendelsene. Dette hindret britiske aviser i å referere fra parlamentsdebatter om saken. Dermed dreide saken seg om ytringsfrihet i tillegg til miljøkriminalitet. I samarbeid med medier i Storbritannia og Nederland klarte Bakke og Knudssøn å gjøre innholdet i saken kjent, og britiske myndigheter opphevet forbudet. Både miljøkriminaliteten og ytringsfriheten ga Trafigurasaken internasjonal betydning. De to fikk også den internasjonale graveprisen Daniel Pearl-prisen i 2010.⁹³⁸

SKUP-diplom

I tillegg til prisene deler SKUP-juryen ut diplomer. De som får diplom blir kalt opp på scenen og hyllet sammen med prisvinnerne på festmiddagen under konferansen. Diplomene kan derfor regnes som en slags B-variant av SKUP-prisen. Antallet diplomer varierer mellom tre og ti. Det første tiåret var antallet noe høyere enn etter 2000. Det høyeste antallet diplomer finner vi for 1999, da det ble delt ut hele 10 diplomer. Samtlige SKUP-diplomer står oppgitt i tabellen nedenfor. Den som vil lese hva sakene dreier seg om finner det på www.skup.no.

⁹³⁷ <http://www.skup.no/Sandbergstipendet/3713> besøkt 31.10.2012

⁹³⁸ <http://www.skup.no/177/323/7049> besøkt 21.10.2012

Tabell 4.8 SKUP-diplomer 1991-2013

År	Delt ut	Tittel	Vinnere	Medium	Kommentar
1991	1992	<i>ØPS-saken</i>	Kjersti Sortland	VG	
1991	1992	<i>Haakonvern-saken</i>	Bjarne Kvam	Bergens Tidende	
1991	1992	<i>Innsidehandel i Nora</i>	Terje Erikstad	Dagens Næringsliv	
1991	1992	<i>Hamar kommune og Maxi-saken</i>	Asbjørn Øyhovden, Tom Fjellheim og Aud Jøran Kalfoss	Hamar Dagblad	Redaksjonen hedret av juryen
1992	1993	<i>Det falske bjørnebildet</i>	Tor Hartvig Bondø	VG	
1992	1993	<i>Frifunnet og Smiths Venner</i>	John Einar Sandvand og Bjørn Olav Nordahl	Vårt Land	To saker. Sandvad alene om Frifunnet.
1992	1993	<i>Mor Europa</i>	Nina Gram	VG	
1992	1993	<i>Bøhn-saken; DNBS tap på Norsk Mat</i>	Elisabeth Lunder	Glåmdalen	
1992	1993	<i>Astrup-stiftelsene</i>	Tom Bøe og Knut Olav Tveit	VG	
1992	1993	<i>Arkivsaken i Statoil</i>	Erling Borgen og Ole Torp	NRK Dagsrevyen	
1992	1993	<i>Pillelegene</i>	Runar Kristiansen, Jan Palmers og Gunnar Hansen	TV 2	
1993	1994	<i>Coppola-saken</i>	Lars Chr. Wegner	VG	
1993	1994	<i>I all nakenhet</i>	Frøy Kannert	Bok	
1993	1994	<i>Eidissen-saken</i>	Fritz Breivik	Nordlands Framtid	
1993	1994	<i>Søkelys på fiskeri-Norge</i>	Tom Bøe, Jan-Erik Lauré, Jon-Inge Hansen og Freddy Kongsberg	VG	
1993	1994	<i>Vinteren med Line</i>	Gerhard Helskog og John Sullivan	TV 2	
1993	1994	<i>Svardal-saken</i>	Erik Stephansen	Firdaposten	
1994	1995	<i>Airbus-saken</i>	Geir Imset	Dagens Næringsliv	Spesialdiplom
1994	1995	<i>Fokus Bank og Farmandstredet i Tønsberg</i>	Torsten Østensen	Aftenposten	
1994	1995	<i>Daylight</i>	Renie Thorleifsson	NRK Forbrukerrefleks	
1994	1995	<i>Riksrevisjon-prosjektet</i>	Per Anders Johansen	Aftenposten	
1995	1996	<i>Evig Heder</i>	Magne Misje, Dag Indrebø	NRK Hordaland	Stor redaksjon
1995	1996	<i>Rasismen i verdens rikeste land</i>	Tor Gjermund Eriksen, Arne O. Holm, Cato Vogt Kielland	Dagbladet	
1995	1996	<i>Fødselsskadene i Lærdal</i>	Kari Aarstad Aase og Jan Frode Bordvik	VG	
1995	1996	<i>Kristelig kurskultur på skråplanet</i>	Asle Finseth	Vårt Land	
1995	1996	<i>Nordmenn ranet de norske jødene</i>	Bjørn Westlie	Dagens Næringsliv	
1996	1997	<i>Bjørn Bettum og Jahreformuen</i>	Alf R. Jacobsen og Espen Olsen	VG	
1996	1997	<i>Renseanlegg-saken og Larvikitt-saken</i>	Christer Lundquist	Østlands-Posten, Larvik	To saker
1996	1997	<i>Det du ikke vet</i>	Rune Larsen og Tonje Steinsland	NRK Brennpunkt	
1996	1997	<i>Palestina-bistanden, Havets verstinger og Våpen-Norge</i>	Per Anders Johansen	Aftenposten	Tre saker
1996	1997	<i>Søkelys på dommerne</i>	Tom Bøe, Svein Arne Haavik, Bjørn Haugan	VG	
1997	1998	<i>Atom-saken</i>	Ståle Hansen	Nordlands Framtid	
1997	1998	<i>Sju år etter Scandinavian Star</i>	Tron Strand	Bergens Tidendes Oslo-kontor	
1997	1998	<i>Arne Olav Brundtlands ligning for 1996</i>	Knut A. Skaslien	Aftenposten	

1997	1998	<i>Bjugn-formelen</i>	Hans Kringstad	Bok	
1997	1998	<i>Den perfekte agenten</i>	Veslemøy Kjendsli	NRK Brennpunkt	
1997	1998	<i>UP råkjørte</i>	Gunnar Hagen	Nordlandsposten	
1998	1999	<i>NSB Gardermobanen</i>	Pål Enghaug	Aftenposten	
1998	1999	<i>Dobbeltagenten</i>	Harald Henden, Erik H. Sønsteli og Olav Versto	VG	
1998	1999	<i>Oppussingen av det kongelige slott</i>	Jens M. Johansson og Bjørn Olav Nordahl	Dagens Næringsliv	
1998	1999	<i>Fleskebiller og fyrverkeri</i>	Gyrid Listuen	NRK P2 Dokumentar-redaksjonen	
1998	1999	<i>Ulovlig registrering og bruk av forenklete forelegg</i>	Oddvar Kristoffersen	NRK Nordland	
1999	2000	<i>Det eksakte kaos</i>	Jens M. Johansson og Lars Backe Madsen	Dagens Næringsliv	10 diplomer i 1999
1999	2000	<i>Kjemivåpen-saken</i>	Kjetil Stormark	VG	
1999	2000	<i>Tilgivelsens pris</i>	Kate Kartveit og Anne Magnussen	NRK Hordaland/Brennpunkt	
1999	2000	<i>Lovens mester og Et land for de rike</i>	Jan Ove Årsæther	Aftenposten	To saker
1999	2000	<i>Statkraft-saken</i>	Johan Votvik	Nordlandsposten	
1999	2000	<i>Fylkespolitikkerne - politikkenes lønnsadel</i>	Hanne Skartveit	VG	
1999	2000	<i>Historien om Lysbærerne</i>	Johannes Morken og Jan Eikeland	Vårt Land	
1999	2000	<i>Rettsikkerhet - politiets informanter</i>	Morten Møller Warmedal	TV 2 Rikets tilstand	
1999	2000	<i>Bærum-saken, aktiv dødshjelp</i>	Robert Gjerde	Aftenposten	
1999	2000	<i>Røkkes finansielle operasjoner</i>	Terje Erikstad og Geir Imset	Dagens Næringsliv	
2000	2001	<i>Turistkontor-saken</i>	Karianne Braathen og Odd Myklebust	Drammens Tidende	
2000	2001	<i>Svarte får i grått marked</i>	Knut Gjernes og Bjørn Olav Nordahl	Dagens Næringsliv	
2000	2001	<i>Trygdejukset</i>	Tor Strand og Rolf Widerøe	VG	
2000	2001	<i>Med rett til å låne</i>	Renie K. Thorleifsson og Ståle Hansen	NRK Brennpunkt	
2000	2001	<i>Norske jenter omskjæres</i>	Redaksjonen i Rikets Tilstand	TV 2 Rikets Tilstand	Registrert som én kvinne: Tonje Steinsland
2000	2001	<i>Attentatet</i>	Odd Isungset	Bok (2000) TV 2 1997/98	TV-dokumentar og bok
2001	2002	<i>Tommy-saken</i>	Bent Botten og Trond Lillebo	Hamar Arbeiderblad	
2001	2002	<i>Politi-tysteren</i>	Rolf Widerøe	VG	
2001	2002	<i>Black-out i Eksportrådet</i>	Jens M. Johansson og Lars Backe Madsen	Dagens Næringsliv	
2002	2003	<i>De vanskelige vitnene</i>	Stein-Arild Olaussen, Geir Jørgensen, Eirik Palm, Bill Iversen, Lars O Toverud og Ståle Hansen	NRK-Brennpunkt, NRK-Finnmark	
2002	2003	<i>Identitetar og tortur til salgs</i>	Jan Ove Årsæther	TV 2	
2002	2003	<i>Jakten på nazikunsten</i>	Osman Kibar	Dagens Næringsliv	
2002	2003	<i>Juryen under lupen</i>	Anders Wenersberg Hagen og Ebbe Aarvåg	Dagbladet	

2002	2003	<i>De syngende kaffeplukkerne</i>	Thomas Ergo	Dagbladet	
2003	2004	<i>I dypeste hemmelighet</i>	Renie K. Thorleifsson	NRK Brennpunkt	
2003	2004	<i>Krigsforbryter-saken</i>	Merete Jansen og Hege Moe Eriksen	NRK Dagsnytt	
2003	2004	<i>Helse Sør</i>	Anne Hafstad og Siri Gedde-Dahl	Aftenposten	
2003	2004	<i>På innsiden</i>	Knut Gjernes, Kristin Gyldenskog og Bjørn Olav Nordahl	Dagens Næringsliv	
2003	2004	<i>Makteliten</i>	Lajla Ellingsen og Mari By Rise	Adresseavisen	
2004	2005	<i>Glattcelle-saken</i>	Trond Olav Skrunes	Sydvesten	
2004	2005	<i>Fanget i Manila</i>	Alexander Øystå	VG	
2004	2005	<i>Rådmannens tomtekjøp</i>	Lajla Ellingsen og Mari By Rise	Adresseavisen	
2004	2005	<i>Skriftsamleren og De magiske krukkene</i>	Ola Flyum, David Hebdistich og Sohail Qureshi	NRK Brennpunkt	To program om samme samler
2005	2006	<i>Hyllekunstnerne</i>	Jens M. Johansson, Jostein Løvås og Bjørn Olav Nordahl	Dagens Næringsliv	
2005	2006	<i>Forbrytelse uten straff</i>	Knut Gjernes og Gøran Skaalmo	Dagens Næringsliv	
2005	2006	<i>Anbudssaken i Ski</i>	Elin Svendsen og Harald Wisløff	Østlandets Blad	
2006	2007	<i>Ukultur i Tønsberg</i>	Kristin Monstad Lund og Jon Cato Landsverk	s Blad	
2006	2007	<i>Kreftskandalen ved NTNU</i>	Jorunn Stølan og Aslak M. Eriksrud	VG	
2006	2007	<i>Vassdalen</i>	Espen Eidum	Fremover	
2007	2008	<i>72 kvinner drept av sine menn</i>	Anne Stine Sæther og Anders Sooth Knutsen	VG	Stor tematisk serie
2007	2008	<i>Server-forliset og norsk oljevern</i>	Trond Olav Skrunes	Bergensavisen	
2007	2008	<i>Svarte drosjemillioner til Pakistan</i>	Einar Haakaas og Kjetil Sæther	Aftenposten	
2008	2009	<i>Den forsvunne diamanten</i>	Jens M. Johansson og Lars Backe Madsen	Dagens Næringsliv pluss bok	
2008	2009	<i>Fast & Fiks</i>	Gøran Skaalmo og Trond Sundnes	Dagens Næringsliv	Skaalmo fikk to diplomer i 2008
2008	2009	<i>Kulturprosjektet InnOvata</i>	Kristin Vidhammer, Peder Ottosen, Eirik Røe, Anders Myklebust, Monica Sæbø og Anita Lien	Næravisa (øvingsavis for journaliststudiene i Volda)	Studentarbeid
2008	2009	<i>Avsløringen av Nakenprat</i>	Anders Sooth Knutsen, Tora Bakke Håndlykken og Lars Håkon Grønning	VG	
2008	2009	<i>Klimavoter i gråsonen</i>	Ingrid Bjørklund og Gøran Skaalmo	Dagens Næringsliv	
2009	2010	<i>Faktasjekk.no</i>	Helge O. Sveta og Christian Lura	Bergens Tidende	
2009	2010	<i>Ingens barn</i>	Astri Thunold,	NRK Brennpunkt	
2009	2010	<i>Kongofangenes hemmelige sikkerhetselskap</i>	Nilas Johnsen, Kim Riseth og Morten Hopperstad	VG	
2009	2010	<i>Pastorens hemmelighet</i>	Cathrine Fossum	TV 2	
2010	2011	<i>Ambassadesaken</i>	Asbjørn Olsen og Jens Christian Nørve	TV 2	
2010	2011	<i>De visste, men tiet</i>	Thomas Ergo	Dagbladet	
2010	2011	<i>Thule Drilling og Anders-Ivar Olsen</i>	Kjetil Sæter	Finansavisen og Dagens Næringsliv	
2010	2011	<i>Ungbosaken og Jarlsø-saken</i>	Kristin Monstad Lund, Jon Cato Landsverk og Vegard Vatn	Tønsbergs blad	

2011	2012	<i>Døden på veiene II</i>	Erlend Langeland Haugen, Øyvind Lefdal Eidsvik, Lasse Lambrechts, Tove Knutsen og Sonja Ystaas	Bergens Tidende	
2011	2012	<i>PST og Global Shield</i>	Tron Strand, Rune Christophersen og Øyvind Lefdal Eidsvik	Bergens Tidende	
2011	2012	<i>NAV: Diagnose mens du venter</i>	Kjersti Knudssøn, Synnøve Bakke og Christian Kråkenes	NRK Brennpunkt	
2012	2013	<i>Klimakronene</i>	Eystein Røssum, Atle Andersson og Lasse Lambrechts	Bergens Tidende og bt.no	
2012	2013	Nerdrum-saken: Bevisjakten	Anders Fjellberg og Peder Ottosen	Dagbladet	Kultursak
2012	2013	Selvforsvar og gamle venner	Kjetil Magne Sørenes, Tore Bergsaker, Bjørn S. Kristiansen, Veslemøy Lode, Marie Melgård og Martine Aurdal	Dagbladet	
2013	2014	Forsvarskuppene	Henning Carr Ekroll, Siri Gedde-Dahl og Trond Strøm	Aftenposten	
2013	2014	Fastlandsforbindelsene - fraflytting tross dyre bruer	Linda Reinholdtsen	NRK Dagsrevyen og Dagsnytt	
2013	2014	Helsereisene	Lajla Ellingsen og Mari K. By Rise	Adresseavisen	

Kilde: Juryens uttalelser på www.skup.no

Det ble delt ut i alt 106 ulike diplomer for perioden 1991-2013. Ett av diplomene ble merket som spesialdiplom. Det var Geir Imsets avsløring av hemmelige gjenkjøpsavtaler i kommandittselskapet Airbus A 320 i Dagens Næringsliv i 1994. Sentralbanksjefen Torstein Moland eide andeler i selskapet, og han gikk av i november 1995.⁹³⁹ Skattekravet mot ham ble siden frafalt. Diplomet ble kalt spesialdiplom fordi stoffet var publisert i 1993, men fikk størst virkning i 1994. Det er ikke gitt flere spesialdiplomer, så dette blir behandlet på linje med alle de andre i den videre analysen.

Utmerkelse, personer og saker

Når man skal analysere SKUP-juryens praksis kan det være formålstjenlig å slå sammen priser og diplomer, fordi man da får et større datamateriale. I det følgende vil jeg kalle denne felles kategorien for SKUPs *utmerkelse*. Utmerkelsene gis til både enkeltpersoner og grupper med journalister. Flere av prisene og diplomene er også gitt for flere ulike saker samtidig. Det betyr at man kan telle utmerkelsene på tre ulike måter: Som priser/diplomer, som enkeltpersoner som har mottatt priser eller diplomer, og som enkeltsaker. I tabellen er jubileumsprisen ”20 årsskuppet” tatt ut.

Tabell 4.9 SKUP. Utmerkelse, personer og saker 1991-2013

	Pris / diplom Normal	Pris / diplom Spesial	Pris / diplom Totalt	Unike personer	Unike menn	Unike kvinner	Saker
SKUP-prisen	28	2	30	46	35	11	31
SKUP-diplomer	105	1	106	163	121	42	111
Sum	133	3	136	209	156	53	142

⁹³⁹ Pressemelding fra Finansdepartementet 25.11.1995.

Kilde: Juryens uttalelser publisert på www.skup.no

Totalt er det delt ut 30 priser og 106 diplomer. Jubileumsprisen er tatt ut, mens de to spesialprisene er medregnet. Prisene er gitt for 31 enkeltsaker, og diplomene for 114 enkeltsaker. Det totale antallet saker er 142. Utmerkelsene har gått til 209 forskjellige personer. 156 av disse er menn, og 53 er kvinner. Det er omtrent samme andel for diplomene som for prisene,.

Antallet diplomer gikk markert ned etter år 2000. I tiåret 1991-2000 ble det delt ut 58 diplomer, mens det ble det delt ut 39 diplomer i 2001-2010. Det er en reduksjon på 32 %. Nedgangen er så sterk at den må tas i betraktning når man vurderer utviklingen fra tiår til tiår.

Det er mange som har fått flere diplomer. Jens M. Johansson og Bjørn Olav Nordahl har begge fått fem diplomer. Lars Backe Madsen fra samme avis har fått tre diplomer, alle i tospann med Johansson. Han har også fått to priser. Fra Dagens Næringsliv kommer også Gøran Skaalmo med to diplomer og tre SKUP-priser. Denne avisen har innkassert 16 diplomer og fem priser.

Når man skal analysere juryens praksis er et fruktbart å operere med enkeltsaker som grunnenhet. I de tilfellene der det er gitt en felles utmerkelse for flere saker fra samme prisvinner, kan de ulike sakene ha forskjellig tema. Enheten *sak* vil derfor bli brukt i en rekke av de følgende analysene.

I delanalysen av kjønn og tema vil det også bli brukt enheten *personutmerkelse*, det vil si en person som har fått en utmerkelse. En ny personutmerkelse blir registrert hver gang utmerkelsen er delt ut, selv om den går til en som har fått den før.

Hvilke medier fikk prisen?

I tabellene er årene 2010-2013 skilt ut som et eget tiår, selv om tallene blir små.

Tabell 4.10 SKUP-prisen fordelt på medier

Medium	1991-2000	2001-2010	2011-2013	Sum
NRK	1	5		6
VG	3	2		5
Dagens Næringsliv	1	2	2	5
Aftenposten	3	1		4
Bergens Tidende	1		1	2
Dagbladet	1		1	2
TV 2		1		1
Bok	1			1
Finansavisen		1		1
Fremover	1			1
Frilans	1			1
Kapital		1		1
Sum	13	13	4	30

Kilde: www.skup.no

De 30 prisene er gitt til 12 ulike medier. Den enslige frilanseren som fikk prisen er Tore Sandberg, som fikk SKUPs spesialpris i 1994. Én bok har fått hovedprisen, Alf R. Jacobsens *Iskyss*. Siden 1991 har fire bøker fått diplom, eller vært en del av grunnlaget for et diplom.

Også der bokutgivelsene har fått diplom har de sprunget ut av journalistiske publikasjoner, som avisartikler eller TV-dokumentarer.

Det høye antallet priser til NRK henger blant annet sammen med NRKs dokumentarserie Brennpunkt, som er viet til kritisk undersøkende journalistikk, og hadde premiere i 1996. Fire av NRKs seks priser har gått til Brennpunktredaksjonen. TV 2 etablerte sin dokumentarserie Dokument 2 høsten 1992, men vant ikke hovedprisen før i 2011.

VG er nummer to etter NRK med fem priser, sammen med Dagens Næringsliv. Aftenposten har fått fem priser, og fikk i tillegg jubileumsprisen i 2010.

SKUP-juryen blir stadig kritisert for å favorisere de største redaksjonene. Denne kritikken er berettiget. I tabellen kommer fire av de største og mest ressurssterke mediene i Norge på topp. Lenger ned på lista finner vi større spredning. 6 av de 30 prisene har gått til redaksjoner som har mottatt bare én pris.

Hvilke medier fikk diplomene?

Det ble delt ut 103 diplomer for 108 saker. Tre av diplomene er gitt for flere saker, To ble gitt for to saker, en for tre saker samme år. Alle disse er regnet som ett diplom. Det er totalt 40 ulike institusjoner som fikk diplom. Bøkene er da fordelt på tre institusjoner. NRK regnes her som en enkelt institusjon.

I denne første tabellen er det bare tatt med de mediene som har fått flere diplomer. Tabellen omfatter totalt 86 diplomer.

Tabell 4.11 SKUP. Medier som har mottatt flere diplomer, fordelt på år

Medium	1991-2000	2001-2010	2011-13	Sum
VG	13	6	0	19
Dagens Næringsliv	7	9	1	17
NRK	9	5	2	16
Aftenposten	7	2	1	10
TV 2	4	2	1	7
Dagbladet	1	3	3	7
Bergens Tidende	2	1	3	6
Vårt Land	3	0	0	3
Tønsbergs Blad	0	2	1	3
Adresseavisen	0	2	1	3
Nordlands Framtid	2	0	0	2
Nordlandsposten	2	0	0	2

Kilde: www.skup.no

Blant diplomene dominerer de samme mediene som blant prisvinnerne. VG topper lista med 19 diplomer. VG var overlegent størst det første tiåret, men fikk antallet halvert etter 2000.

Dagens Næringsliv kommer rett bak med 17 diplomer. Næringslivsavisen har økt antallet noe etter 2000. I 2010 fikk Kjetil Sæter diplom for *Thule Drilling og Anders-Ivar Olsen*. Dette prosjektet hadde han påbegynt i Finansavisen, som skal ha halve æren, selv om saken er satt opp under konkurrenten i denne tabellen.

NRK kommer rett etter Dagens Næringsliv, med 16 diplomer.

I materialet ligger det to åpenbare konkurranseforhold. De to løssalgsavisene VG og Dagbladet konkurrerer på samme marked, men i SKUP-sammenheng er forskjellen slående. VG har fått 5 SKUP-priser og 19 SKUP-diplomer, mens Dagbladet har 2 SKUP-priser og 7 diplomer.

TV 2 og NRK er også direkte konkurrenter. Her er NRK vinneren med 6 SKUP-priser og 16 diplomer. I begge kanalene har spesialredaksjonene for undersøkende journalistikk levd en turbulent tilværelse. Rett etter etableringen i 1992 lanserte TV 2 den kritiske dokumentarserien Dokument 2, som skulle levere kritisk undersøkende journalistikk. Redaksjonen ble nedlagt og gjenoppstått flere ganger. Den var erstattet av Rikets tilstand fra 1999 til 2002. I dag er Dokument 2 en serie programmer kjøpt fra eksterne produsenter. TV 2 har fått 1 SKUP-pris, og 7 diplomer. I tillegg bygde Odd Isungsets bok fra 2000, *Attentatet*, på TV-dokumentarer i kanalen. Den fikk diplom.

NRK samlet sine dokumentarkrefter i redaksjonen Brennpunkt i 1996, under ledelse av den første SKUP-vinneren Alf R. Jacobsen. Etter dette har Brennpunktredaksjonen fått fire av de seks SKUP-prisene som gikk til NRK. De to andre prisene har gått til Dagsnytt for *Serbiasaken* (1993) og Dagsrevyen for *Klasevåpen* (2006). Begge var utenrikspolitiske temaer. 9 av diplomene til NRK gikk til Brennpunkt, tre av disse i samarbeid med distriktskontorer. Brennpunkt hadde sendepause i 2007.⁹⁴⁰

Aktivister og små redaksjoner

Alle priser og diplomer gikk ikke til de største redaksjonene. Vårt Land fikk tre diplomer på 1990-tallet. Alle avslørte kritikkverdige forhold i religiøse miljøer. Det viser at interesse kan være en like viktig innsatsfaktor som økonomi.

Et slikt syn understøttes også av en påfallende stor aktivitet på feltet i Nordland. De to lokalavisene Nordlands Framtid og Nordlandsposten har fått to SKUP-diplomer hver. Oddvar Kristoffersen i Narvik-avisen Fremover fikk SKUP-prisen for 1994. Ståle Hansen, som fikk sitt første SKUP-diplom for 1988 i Nordlands framtid, fikk seinere to diplomer til etter at han hadde begynt i NRK (2000 og 2002). En slik aktivitet finner man ikke i noen annen region utenfor hovedstaden. En mulig forklaring er aktivisme fra enkeltpersoner. Fritz Breivik fikk det første diplommet i Nordland. Han ble siden høgskolelektor ved journalistutdanningen i Bodø, hvor han underviste i undersøkende journalistikk. Han ledet SKUP-juryen fra 2004.

Adresseavisen fikk diplom for *Makteliten* (2003), *Rådmannens tomtekjøp* (2004) og *Helsereisene* (2014). De samme kvinnene fikk alle tre: Mari By Rise og Lajla Ellingsen.

Tønsbergs Blad fikk også to diplomer for *Ukultur i Tønsberg* (2006) og *Ungbosaken og Jarlsø-saken* (2010). Diplomene gikk til team der Kristin Monstad Lund og Jon Cato Landsverk var

⁹⁴⁰ Bastiansen 2011 s. 114

med, den siste komplettert med Vegard Vatn. Begge sakene handlet om kritikkverdig samrøre mellom kommunen og utbyggere.

Det er altså mange eksempler på at mindre redaksjoner har klart hevde seg i SKUP-sammenheng, selv om hovedtendensen er at det er de store som dominerer. Juryen har uttrykt sterk interesse for å belønne mindre redaksjoner, men resultatene ser ut til å være helt avhengig av innsatsen til enkeltpersoner.

SKUPs interne statistikk 1991-2013

Skups sekretariat har gjort en rekke statistiske analyser til internt bruk. Et utdrag av disse publiseres her. Tallene er bearbeidet for å belyse avhandlingens problemstilling.

I alle oversiktene over den interne statistikken er priser og diplomer slått sammen til den felles kategorien utmerkelser. SKUPs sekretariat har registrert materialet med saker som minste enhet. Siden noen utmerkelser er gitt for flere saker samtidig, blir det totale antallet saker høyere enn i oversikten over priser og diplomer. Vinnerne er også registrert som en ny person hver gang hun vinner en pris eller et diplom.

Kategoriseringen er gjort av SKUPs sekretariat ved Jens Egil Heftøy. De fleste av kategoriene er basert på skjønn. Tallene blir raskt små når man begynner å isolere underkategorier. Dette fører til at man ikke kan legge vekt på små forskjeller i tallene. Prosent er regnet ut bare for å gjøre det lettere å få et inntrykk av tendensene, og må vurderes i forhold til absolutte tall.

Det kommer an på størrelsen

SKUPs statistikk bekrefter at stiftelsen premierer de store redaksjonene. Når redaksjonene deles inn i kategoriene stor, medium og liten ser resultatet slik ut:

Tabell 4.12 SKUP. Utmerkelser etter redaksjonsstørrelse 1991-2013

Redaksjonsstørrelse	Antall	Prosentandel
Stor	103	73
Medium	16	11
Liten	23	16
Sum	142	100

Kilde: SKUPs interne statistikk

Mønsteret har vært stabilt i hele prisens historie. De små og middels store redaksjonene har pendlet mellom 1 og 3 utmerkelser hver hvert år. De store redaksjonene har fått dobbelt så mange. Reduksjonen i antallet diplomer etter år 2000 har ført til at de stores andel har sunket noe, men dominansen er ikke brutt.

En vanlig forklaring på dette er at undersøkende journalistikk er ressurskrevende. VGs mangeårige redaktør Bernt Olufsen gjennomgikk en rekke konkrete saker i SKUPs

jubileumbok i 2010. Her anslo han at VGs større avsløringer kostet mellom 200 000 og tre millioner kroner hver. Tyngdepunktet lå nærmere en million.⁹⁴¹

SKUPs ledelse har forsøkt å motvirke dette.⁹⁴² Juryen har delt ut 23 utmerkelser til mindre redaksjoner, og har gjentatte ganger presisert i sine uttalelser at den ser svært positivt på små redaksjoner som driver undersøkende journalistikk. Enkelte tildelinger kan virke som demonstrative understrekinger av dette. Som eksempel kan vi trekke fram to diplomer fra 2004 og 2008. Begge sakene er varianter av historien om David mot Goliat.

I 2004 fikk redaktør Trond Olav Skrunes i Sydvesten, en næravis for Fyllingsdalen som kommer en gang pr uke, SKUP-diplom for *Glattcellesaken*. Skrunes hadde tatt opp en brutal arrestasjon av en gruppe 14- og 15-åringer, og fulgte saken til den kom opp for Riksadvokaten. Juryen la spesiell vekt på at denne innsatsen var gjort av en bitteliten redaksjon. Det er også verd å merke seg at saken førte til at Riksadvokaten stemplet praksisen under arrestasjonen som lovstridig, slik at praksis ble endret.

For 2008 fikk seks studenter fra journalistutdanningen i Volda diplom for å avsløre at kommunen kom svært dårlig ut av kulturhusprosjektet *InnoVata*, i den lokale øvingsavisa *Næravisa*, som drives av journalistutdanningen i Volda. Konsekvensen ble at kommunestyret trakk seg fra planen høsten 2008, og kulturhuset ble gravlagt året etter.⁹⁴³

SKUPs ledelse hevder altså at økonomi ikke er den eneste sperren mot at mindre redaksjoner driver med undersøkende journalistikk. Det virker som om de har rett.

SKUP som urbant fenomen

Norske medier kan deles inn i lokale, regionale og riksdekkende medier. I denne sammenhengen regnes de store Oslo-avisene, NRK og TV 2 som riksdekkende. Både de store regionavisene og NRKs distriktskontorer regnes her som regionale. NRKs utmerkelser er derfor spredt på ulike kategorier i denne tabellen. Brutt ned på regionenes størrelse ser man samme mønster som i redaksjonsstørrelsen:

Tabell 4.13 SKUP. Utmerkelser fordelt på regioners størrelse 1991-2013

Medieregion	Antall	Prosentandel
Riks	109	77
Region	13	9
Lokal	20	14
Sum	142	100

Kilde: SKUPs interne statistikk

Riksmediene dominerer fullstendig. Det store spranget mellom riksmedier og regionmedier er påfallende. Både NRKs distriktskontorer og regionaviser som Bergens Tidende, Adresseavisen

⁹⁴¹ Olufsen 2010 s. 57

⁹⁴² *Årsberetning SKUP 2004-2005* www.skup.no/Om_SKUP/Arsmeldinger besøkt 01.11.2012

⁹⁴³ <http://www.mre.no/2457582.o2.html> besøkt 02.10.2012

og Stavanger Aftenblad rår over betydelige ressurser. Hvis teorien om at ressursene avgjør er riktig, skulle man vente at slike medier var sterkere representert.

Det er de største mediene og riksmediene som får flest utmerkelser fra SKUP-juryen. Dette faller sammen med tydelige indikatorer på at SKUP er et urbant fenomen. I konferanseavisen Siste SKUP for 2009 ble det publisert tall som kan belyse dette. De viser at de små redaksjonene sender relativt få arbeider til SKUP. Medarbeiderne deltar heller ikke på konferansen i samme grad.

Både når det gjelder innsendte metoderapporter og deltakere på konferansen er SKUP dominert av redaksjoner og personer fra Oslo. I årene 2001 til 2009 kom bare en av fire, altså 25%, av metoderapportene fra de 18 fylkene som ikke er Oslo. Oslo og de store byene dominerte også blant deltakerne, selv om dominansen var noe mindre. Fra 2001 til 2008 var det 4218 deltakere på SKUP-konferansen. Av disse kom hele 58 prosent fra Oslo. Deler man inn deltakerne på fylkesnivå, er mønsteret tydelig. I fallende rekkefølge etter Oslo følger Akershus, Hordaland, Sør-Trøndelag, Troms, Vestfold og Rogaland. Fylkene Nord-Trøndelag, Oppland og Sogn og Fjordane lå på bunnen i antall deltakere på SKUP i 2001 til 2009. Disse fylkene sendte færre deltakere enn Sverige og Danmark.⁹⁴⁴

Tallene viser at SKUP-deltakelse varierer med urbaniseringsgraden i fylkene. Høy urbanisering gir mulighet til å etablere sterke redaksjonsmiljøer, men dette ser ikke ut til å slå like sterkt ut i regionale medier som i riksmediene når det gjelder undersøkende journalistikk.

Medieplattform

Journalistiske medier består ikke bare av avis og fjernsyn, men i SKUP-sammenheng kan det virke slik. Disse to mediene dominerer fullstendig.

Tabell 4.14 SKUP. Utmerkelser fordelt på medieplattform 1991-2013

Medieplattform	Utmerkelser	Prosentandel
Avis	105	73
TV	27	19
Bok	4	3
Radio	4	3
Nett	1	1
Magasin	1	1
Sum	142	100

Kilde: SKUPs interne statistikk

Avisen er overlegent det dominerende mediet, med 73 % av priser/diplomer. TV er en svak nummer to med 19 %, mens de andre mediene er bare sporadisk til stede. Tendensen har vært den samme i hele perioden. Det er bare avismediet som har fått utmerkelser hvert år.

⁹⁴⁴ http://www.skup.no/Siste_SKUP/2582 besøkt 01.04.2013

Utviklingen gjennom årene er stabil, med en svak tendens til at avisene får færre utmerkelser. Dette kan være et utslag av at det er delt ut færre utmerkelser etter 2000. De andre medieplattformene har bare vært oppe i tre tildelinger ett år, i rekordåret 2000.

Fordelingen av SKUPs utmerkelser mellom fjernsyn, radio og aviser står på ingen måte i forhold til publikums bruk av mediene. Fjernsynet er det mest brukte mediet, med 37 prosent av total tid brukt på medier. Radioen sto for 20 prosent, og aviser for bare 6 prosent.⁹⁴⁵ Det er likevel avisene som dominerer i SKUP-sammenheng.

Nettmediet er underrepresentert i tabellen. Det kommer av at stadig flere produksjoner er flermediale i dag, og de fleste avisproduksjoner blir presentert på nett i en eller annen form. I 2012 og 2015 kunne derfor de aller fleste produksjonene også vært kategorisert under nett. Dette ville i tilfelle blitt en dobbeltkategorisering, som brøt med praksisen i tidligere år. Dette viser hvordan Internett gjør det vanskelig å kategorisere mediekanaler.

Radiomediet har fått tre utmerkelser. Alle disse gikk til NRK. NRK Dagsnytt fikk SKUP-prisen for 1993 for en avsløring av at NORAD hadde engasjert et firma fra Serbia i forbindelse med et prosjekt i Zambia. Prisvinneren Per Anders Johansen begynte i Aftenposten før han mottok prisen. I 1993 fikk samme redaksjon, ved Merete Jansen og Hege Moe Eriksen, diplom for avsløringen av at en dømt kroatisk krigsforbryter hadde fått opphold i Norge. I 1998 fikk Gyrid Listuen i dokumentarredaksjonen i NRK P2 diplom for radiodokumentaren *Fleskebiller og fyrverkeri*, som handlet om psykisk syke og sosialklienter i en kommunal leiegård i Oslo.

Det er påfallende at radiodokumentarene til NRK bare har fått dette ene diplommet, når fjernsynsdokumentarene har fått en jevn strøm av utmerkelser. Det er neppe kvaliteten som er for dårlig, for radiodokumentarene har fått en rekke internasjonale priser.⁹⁴⁶ En mulig forklaring er at radiodokumentarene tilhører en annen sjanger. De er gjerne skildrende, og ikke orientert mot avsløring i samme grad som NRK Brennpunkts dokumentarer. Dette er en indikasjon på at SKUP opererer med uformulerte sjangerkrav, i tillegg til metodekravene.

SKUP og Internett

En liknende skjevhet finner vi i SKUPs belønning av nettmedier. Nettbruken har vokst eksplosivt, og sto i 2013 for 26 prosent av all tid brukt på medier. Dette har ikke slått inn i SKUPs utmerkelser. Bare én pris er digital i temaet: Dagbladets *Null CTRL* fra 2013. Noen få diplomer har gått til en produksjoner som hovedsakelig retter seg mot nettet. Det tydeligste er Bergens Tidendes *Faktasjekk.no* for 2009, men det finnes forløpere for dette.

I 2007 presenterte Anne Stine Sæther og Anders Sooth Knutsen i VG et stort oversiktsprosjekt om *72 kvinner var drept av sine menn* i Norge siden 2000. Prosjektet ble belønnet med diplom. Dette prosjektet ble publisert i alle VGs kanaler, og preget forsidene på avisen. Et slikt prosjekt

⁹⁴⁵ <http://www.ssb.no/kultur-og-fritid/artikler-og-publikasjoner/norsk-mediebarometer-2013> besøkt 01.04.2014

⁹⁴⁶ Fra 1996 til 2010 mottok NRKs radiodokumentarer 20 internasjonale priser.

<http://www.nrk.no/programmer/radio/radiodokumentaren/1.6577182> besøkt 02.11.2012

ville neppe blitt virkeliggjort uten nettets mulighet til å publisere databaser. Når man klikket på bildene av de drepte kvinnene kom det fram en kort skildring av drapssaken.

I 2009 publiserte Helge O. Svela og Christian Lura i Bergens Tidendes nettutgave *Faktasjekk.no*. Her sjekket de holdbarheten i politikernes påstander under valgkampen. Journalistene tok også i bruk sosiale medier og skrev en egen blogg. Prosjektet ble opprettet etter inspirasjon fra amerikanske forbilder, og forutsatte nettpublisering.⁹⁴⁷ Et utvalg av sakene ble trykt i papiravisen, men sakene var gjennomgående lenger og mer detaljert på nettet.

I 2011 fikk fem journalister i Bergens Tidende også diplom for *Døden på veiene*. Dette var et tematisk prosjekt om dødsfall i trafikken, som besto av en rekke reportasjer om ulykker, ulykkenes årsaker, skader og forebygging. Som en del av prosjektet la Bergens Tidende også ut et interaktivt kart på nettet, der de gjorde Statens Vegvesens dataregistreringer offentlig tilgjengelig på en oversiktlig måte. Dette prosjektet lot seg bare realisere gjennom et samspill mellom papir- og nettpublisering.

Disse prosjektene er spesielle fordi de ble presentert i form av en samleside på nettet, hvor man valgte enkeltsaker ved å klikke på et bilde eller en lenke. Dette kalles en rigg. Slike interaktive rigger er et nytt journalistisk format på Internett, som bryter med den tradisjonelle nyhetsfortellingen. Enkelthistorier blir kombinert med statistikk, forskningsrapporter, billedserier og andre stofftyper. Et slikt opplegg er langt mer omfattende enn avisenes temasider, og lar seg bare realisere fullt ut på Internett.

Mange redaksjoner har utnytter nettet til å legge ut tilleggsdokumentasjon. I 2000 la TV 2 ut fullstendige utskrifter av intervjuene fra dokumentaren som dokumenterte at muslimske jenter i Norge ble omskåret, bedre kjent som *Kadra-saken*, som fikk diplom.⁹⁴⁸ Slik kunne redaksjonen avvise beskyldninger om at intervjuene var manipulert i klippingen. Redaksjonen omgikk også presseetikkenes norm om at man ikke skal gi fra seg upublisert materiale.

Slik nettpublisering utfyller SKUPs metodekrav. Det er sjelden plass til å presentere mer enn en brøkdel av dokumentasjonen i en avisartikkel eller TV-dokumentar. På Internett er det mulig å vise at det faktisk er belegg for journalistenes påstander.

SKUP-prisen for 2010 gikk til TV 2 for temaserien *Eldrebløffen*. Den påviste at myndighetene fusket med tallene for eldre som ventet på sykehjemsplass. Under researchen brukte journalistene Internett og sosiale medier aktivt.⁹⁴⁹

Dagbladet trakk SKUP-prisen til et nytt digitalt nivå med prisen for *Null CTRL* (2013). Dette var et stort prosjekt hvor avisens medarbeidere sjekket datasikkerheten i både offentlig og privat sektor. De nøyde seg ikke med å sjekke dataregistre, men også de mange teknologiske innretningene som er koplet til nettet. For å få til dette, tok de i bruk avanserte redskaper som

⁹⁴⁷ Metoderapport *Faktasjekk.no*. (2009) www.SKUP.no besøkt 30.10.2012

⁹⁴⁸ Metoderapport *Norske jenter omskjæres*. (2000) www.skup.no besøkt 30.10.2012

⁹⁴⁹ Metoderapport *Eldrebløffen* (2010) www.skup.no besøkt 30.10.2012

vanligvis bare er kjent i ekspertmiljøer. Det var altså et prosjekt som både hadde et digitalt tema, og krevde at journalistene tilegnet seg en betydelig digital ekspertise. Dette gjorde at det må regnes som banebrytende når det gjelder journalistikk om digitale spørsmål i store medier i Norge. Journalistene avslørte en stor mengde graverende sikkerhetshull på de mest uventete steder i samfunnet. Dette tvang fram en helt ny praksis der sikkerhetshullene ble avslørt, og antakelig en rekke andre steder i tillegg.

Det er i dag blitt vanlig å bruke sosiale medier i journalistikken. Mye av dette er av det lettvinde slaget, som når journalister refererer uttalelser på Twitter eller Facebook. Sosiale medier kan imidlertid brukes til å samle inn journalistisk materiale. Den første hendelsen hvor dette ble gjort i stor stil i Norge var under tsunamikatastrofen i Thailand i jula 2004. Da opprettet VG en egen registrerings- og søketjeneste på Internett.⁹⁵⁰ I sin første versjon besto den av en varslingsjeneste basert på mobil. På denne måten kunne VG levere langt mer pålitelige tall over savnete enn myndighetene. Nyhetsleder i VG Multimedia, Geir Terje Ruud, beskrev det slik.

Da tsunamien rammet Asia 2. juledag 2004, var det mange tusen nordmenn på ferie i området. Mange av dem varslet VG da de oppdaget hva som skjedde. I VGs tipsportal lå det flere tips om tsunami i Phuket før NTB og Associated Press hadde sendt ut varsel. Det første kom nesten en time før byråene. I den samme tipsportalen lå det bilder av dramaet, tatt av norske VG- lesere, 45 minutter før de første byråbildene ble distribuert.

Etter dette fortsatte VG å være en kombinasjon av nyhetsformidler og meldingssentral. VG Netts servicesider ble printet ut og hengt opp på barer og kafeer der nordmenn samlet seg. VG og VG Nett lagde en savnet-service, der kun pårørende kunne melde sine familiemedlemmer savnet. Etter et par dager var listen nede på drøyt 80 navn. UD leverte en liste på flere tusen navn til politiet uken etter.⁹⁵¹

Slik virksomhet krever at redaksjonen setter av tilstrekkelige midler til å bearbeide materialet. En gruppe VG-journalister meldte inn prosjektet til SKUP-prisen i 2005. Det nådde ikke opp, men metoderapporten gir en detaljert framstilling av hvordan VG organiserte arbeidet.⁹⁵²

Denne oversikten viser at Internettet blir en stadig viktigere premissleverandør i SKUP-sammenheng, både som verktøy og publiseringskanal. Det er likevel ikke slik at Internett har gått forbi avis og TV som ledende medium for den undersøkende journalistikken.

Kjønnen kritisk journalistikk

Journalistikk har tradisjonelt vært et mannsyrke, men medlemsstatistikken i Norsk Journalistlag viser at kvinnene har seget jevnt og trutt inn i faget. I 1960 var kvinneandelen 13 %. I 1981 var den steget til 20,2 %, i 1991 til 31,4 %, og i 2013 til 43,4 %.⁹⁵³ I den daglige driften har altså norsk journalistikk passert kjønnskvoeringens grense på 40 %. En av grunnene

⁹⁵⁰ <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/jordskjelv-i-asia/artikkel.php?artid=260527> besøkt 30.10.2012

⁹⁵¹ Hjeltnes, Olsen og Bech-Karlsen 2007 s. 87

⁹⁵² http://www.skup.no/Metoderapporter/2005/2005-22_Riktig_liste_sart_savnet.pdf besøkt 30.10.2012

⁹⁵³ http://www.nj.no/no/Om_NJ/Medlemsstatistikk/ besøkt 30.05.2014

til dette kan være at det har vært en overvekt av kvinner ved norske journalistutdanninger siden tidlig på 1990-tallet. I 2001 var det dobbelt så mange kvinner som menn på de norske journalistutdanningene.⁹⁵⁴

Slik er det ikke i SKUPs utmerkelse. Av de 30 hovedprisene har 11 gått til kvinner eller team der kvinner deltok. Åtte kvinner har mottatt hovedprisen: Helje Solberg i VG fikk den i 1995 for å ha avslørt medlemsjuks i AUF. I 1997 var Ingun Spetalen med i et team fra Dagens Næringsliv som fikk prisen for å ha avslørt innsidehandel i et norsk meglerhus. I 1999 var Wenche Harbo med i et Aftenpostenteam som satte et kritisk søkelys på *værrapportene om Gardermoen*. Anne Hafstad i Aftenposten fikk prisen alene i 2000 for å ha avslørt at den norske versjonen av medisinen *Dexammin* var mindreverdige. Hafstad fikk sin andre pris i 2005, da hun avslørte *Vannverkskandalen på Romerike* sammen med Siri Gedde-Dahl og Alf Endre Magnussen. Denne saken ble som nevnt også kåret til den beste av alle SKUP-priser i 2010.⁹⁵⁵

Kjersti Knudssøn og Synnøve Bakke i NRK Brennpunkt har fått hovedprisen sammen to ganger. I 2005 fikk de den for å ha avslørt at tannlegeassistenter fikk kvikksølvskader, og i 2008 påviste de internasjonal miljøkriminalitet. De to fikk også SKUP-juryens spesialheder i 2010, og fikk den internasjonale graveprisen Daniel Pearl Award samme år.⁹⁵⁶ Dette gjør disse to kvinnene til det mest suksessrike teamet i SKUPs historie. Gøran Skaalmo fra Dagens Næringsliv har fått tre ordinære SKUP-priser i ulike team.

De tre siste årene i oversikten har det vært kvinner med i alle vinnerteam. Mikaela Berg var med på å avsløre *Dopingmafiaen* (2012) i Dagens Næringsliv, Ingunn Røren og Ingrid Fredriksen fortalte *Jannes historie* i Bergens Tidende (2013), og Linn Kongsli Hillestad var med på å avsløre manglende datasikkerhet i Dagbladets serie *Null CTRL* (2013).

Kvinnenes innsats i det øverste SKUP-sjiktet har altså vært formidabelt når det gjelder kvalitet, men kvinneandelen har hengt etter. Kvinnenes innmarsj skjøt fart etter gjennombruddsåret 2003, da kvinnene dominerte scenen fullstendig under utdelingen av diplomene.

Hvis vi teller utmerkelse for saker der kvinner har vært involvert har kvinneandelen vært på 33% i perioden som helhet. Etter år 2000 gikk andelen markert opp, fra 24% til 44 %.

Tabell 4.15 SKUP. Kvinneandel fordelt på saker 1991-2013. Saker som har fått utmerkelse

	Saker der kvinner har deltatt i teamet	Saker totalt i perioden	Kvinneandel i prosent
1991-2000	19	77	24%
2001-2013	32	65	49%
1991-2013	51	142	36%

Kilde: SKUP-juryens uttalelser.

⁹⁵⁴ Bjørnsen 2010

⁹⁵⁵ <http://www.skup.no/177/323/7069> besøkt 16.10.2012

⁹⁵⁶ <http://www.skup.no/177/323/7049> besøkt 26.09.2012

Tabellen forteller ikke hvor mange kvinner som sto bak hver pris, eller hvor mange personer det var i teamet. For å belyse kjønnsfordelingen nærmere må vi derfor registrere priser og diplomer både på saksnivå og personnivå. I tabellen nedenfor er alle enkeltpersoner i SKUPs materiale som har fått utmerkelser eller deltatt i team som har fått utmerkelser registrert med kjønn. Det betyr at samme person kan telles flere ganger, og at en pris eller et diplom som er gitt til et team telles like mange ganger som det er personer i teamet. Resultatet blir den konstruert størrelsen personutmerkelser. Antallet personutmerkelser er høyere enn både antallet enkeltpersoner, antallet saker og antallet utmerkelser.

Tabell 4.16 SKUP. Personutmerkelser 1991-2013 fordelt på kjønn

	Menn	Kvinner	Sum	Kvinneandel
1991-2000	94	19	113	16%
2001-2013	98	45	143	31%
Sum	192	64	256	25%

Kilde: SKUP-juryens uttalelser

Det totale antallet personutmerkelser er 256. Av disse er det 25 % kvinner. Det er på nivå med NJs medlemsmasse i 1985. Også målt med dette målet har kvinneandelen økt. I tiåret 1991 til 2000 var den på 16 prosent, det vil si lik NJs medlemsprofil en gang midt på 1970-tallet. I perioden 2001-2013 var den nær fordoblet, til 31 prosent. Det er omtrent nivået på tidspunktet da SKUP ble etablert.

Kjønning gjennom temavalg

SKUPs sekretariat har fordelt utmerkelsene på seks temaer pluss restkategorien ”annet”.

Tabell 4.17 SKUP. Saker som har fått utmerkelser, fordelt på tema og kjønn 1991-2013

Tema	Saker totalt	Saker der kvinner er med	Andel der kvinner er med, prosent
Forvaltning	41	21	46%
Finans	25	5	20%
Justis	21	2	10%
Helse	20	14	70%
Etterretning	7	1	14%
Forsvar	6	1	0%
Annet	23	7	30%
Sum saker	142	51	36 %

Kilde: Skups interne statistikk.

Prosentene viser kvinneandelen i hver kategori. Kategoriseringen hviler på skjønn fra sekretariatet. Den har ingen ting med juryens vurderinger å gjøre, for den bruker ikke slike kategorier. Det er naturligvis vanskelig å trekke grenser mellom kategoriene. En sak om korrupsjon i helsevesenet kan regnes både som forvaltning, finans, justis og helse. Vi kan derfor bare legge vekt på svært tydelige tendenser.

Forvaltning er det største temaet. Deretter følger finans, fulgt av justis og helse. Etterretning og forsvar er tydelig til stede, men som små kategorier. I ”annet ” er det samlet en rekke ulike tema, og denne restkategorien er omtrent på størrelse med finans.

Forvaltningens sentrale plass sier noe vesentlig om SKUP-journalistikkens orientering. Den retter seg særlig mot offentlig virksomhet, som dominerer i både forvaltning, justis, helse, etterretning og forsvar. Mange av de sakene som står i andre kategorier kunne også blitt regnet som forvaltning. Den eneste kategorien med et markant innslag av privat virksomhet er finans. Dette er Dagens Næringslivs spesialitet. Avisen har vunnet 5 SKUP-priser og mottatt 16 diplomer innenfor kategorien.

Tabellen viser at mannlige og kvinnelige journalister har arbeidet med helt ulike temaer. Kvinner er overrepresentert i forvaltningssakene, med 46%. I helsesakene er andelen der kvinner deltar 65%. En rekke temaer har svært lav kvinneandel. Også i de sakene der kvinner har bidratt til disse temaene, er kjønningen tydelig. Under temaet justis er det to saker med kvinner på teamet, av en total på 21.

Den ene saken er VGs sak fra 2007, om kvinner som var drept av sine menn. Det var altså i høyeste grad en kvinnesak. Den andre justissaken har ikke noe spesielt kjønnsdimensjon. Det dreier seg om juryens spesialheder til Kjersti Knudssøn og Synnøve Bakke for *Trafigura –hele bildet* for 2009. Saken er klassifisert som justis, fordi den dreide seg om ytringsfrihet. Deres prisvinnende *Mitt skip er lastet med* (2008) er klassifisert som ”annet”.

I etterretning er én sak av sju laget av kvinner. Denne saken ble produsert av Veslemøy Kjendsli i NRK, og var en utløper av et tradisjonelt kvinnetema. Kjendsli hadde arbeidet med det tyske Lebensbornprosjektet, som gikk ut på at nazistene ville avle ariske barn fra Norge. For dette fikk hun Narvesenprisen for 1986. Da muren falt og de østtyske arkivene ble åpnet, ble hun kontaktet av tyske journalister om norske navn i arkivene. Hun fant ut at enkelte av de norskættede krigsbarnas identitet var misbrukt som dekke for østtyske agenter etter krigen. De hadde til og med oppsøkt dekkidentitetens familie og utgitt seg for å være autentiske slektninger. Hun fikk diplom for *Den perfekte agenten* for 1997.

Under temaet forsvar er det ikke registrert en eneste kvinne. Både justis, etterretning og forsvar er tett knyttet til statens maktutøvelse, og tradisjonelt sett maskuline temaer.

Temaet finans merker seg ut fordi det er forholdsvis stort, og fordi det domineres av Dagens Næringsliv. Bare i fem av de økonomiske sakene har det deltatt kvinner. To av disse er prosjekter fra Dagens Næringsliv. Den mest spektakulære finansavsløringen kom likevel fra et team som besto av to kvinner og en mann. *Vannverkskandalen på Romerike* (2005) er kategorisert som finans, fordi den var en korrupsjonssak. Den hadde selvfølgelig også sterke innslag av forvaltning.

Mens de maktorienterte temaene er mannsdominert, er bildet motsatt når det gjelder helse. I 11 av 17 helsesaker var det kvinner med i teamet. Det gir en kvinneandel på hele 65 %

Hvis vi bruker personutmerkelse som enhet, endrer mønstret seg noe. Kategoriseringen av sakene er den samme i tabellen under:

Tabell 4.18 SKUP. Personutmerkelse fordelt på tema og kjønn 1991-2013

Personutmerkelse fordelt på tema og kjønn				
	Kjønn			
Tema	Menn	Kvinner	Total	Kvinneandel
Forvaltning	52	28	80	35%
Finans	41	5	46	11%
Justis	29	3	32	9%
Helse	20	15	35	43%
Etterretning	11	1	12	8%
Forsvar	8	1	9	11%
Annet	31	11	42	26%
Sum	192	64	256	25%

Kilde: SKUP-sekretariatets interne statistikk og juryens uttalelser

Rangordningen mellom temaene er den samme. I kategoriene helse og finans synker kvinneandelen når vi bruker personutmerkelse som enhet. Endringene skyldes at flere av prosjektene var laget av menn som jobbet i team. Kvinnene har arbeidet alene, eller som én kvinne sammen med flere menn. Mennene arbeidet oftere i grupper, eller var i flertall i gruppene.

Når utmerkelsene blir sortert etter kjønn og tema viser det at den journalistikken som er premiert i SKUP har vært sterkt kjønnert. Kvinnene er underrepresentert i forhold til medlemsmassen i Norsk Journalistlag. Dette bedret seg betydelig etter årtusenskiftet. Når det gjelder valg av tema er tendensen til kjønnsdeling enda mer dramatisk. Kjønningen av journalistikkens temaer må regnes som den viktigste forklaringsfaktoren.

SKUP har ikke kategorisert metoderapportene, så det er ikke mulig å fastslå om skjevheten ligger i de innsendte metoderapportene eller oppstår under juryens vurdering. Det er ingen ting som tyder på at SKUP driver noen form for åpen eller skjult kjønnsdiskriminering i sin virksomhet. Kvinner har hatt alltid hatt en sentral rolle både i stiftelsen og juryen. Den første jurylederen var kvinne.

Det er visse tegn til at mønsteret kan ha blitt brutt etter årtusenskiftet. Disse tegnene er kvinnes gjennombrudd i 2003, prisene i 2005, 2008, spesialprisen til Knudssøn/Bakke for 2009 og jubileumsprisen 20-årsskuppet. Det er likevel for tidlig å si om dette er en stabil utvikling. Topprestasjonene kan føres tilbake til fire kvinner, men kvinner har vært med på tre av fem vinnerteam siden 2010.

Offentlig eller privat sektor?

SKUPs temainndeling viser indirekte at det er en sterk overvekt av offentlige temaer både blant priser og diplomer. For kontrollere dette er utmerkelsene kategorisert etter skillet offentlig/privat. Dette er gjort av undertegnede. Utmerkelsene er delt inn i tre kategorier:

Offentlig, offentlig/privat og privat. Offentlig vil si at temaet i all hovedsak dreier seg om offentlig virksomhet. Som eksempel kan vi igjen bruke *Vannverkskandalen på Romerike* (2005), som dreide seg om korrupsjon i en offentlig etat.

Offentlig virksomhet skjer ofte i samspill med private aktører, og slike saker er kodet som Offentlig/Privat (O/P). Et eksempel er *Kvikksølvjentene* (2005), som dreide seg om yrkesskader som ikke ble anerkjent av det offentlige. Rent private saker gjelder privat virksomhet. Et eksempel på dette er *Pengebingen* (2011) som dreide seg om investeringselskapet til ledelsen i det private firmaet McKinsey.

Tabell 4.19 SKUP. Fordeling mellom offentlig og privat for priser og diplomer 1991-2013. Enhet: Saker

	Offentlig	O/P	Privat	Offentlig +O/P	Total	Privat %
Prisbelønte saker 1991-2000	8	4	2	12	14	14%
Prisbelønte saker 2001-2013	5	9	3	14	17	17%
Sum prisbelønte saker	13	13	5	26	31	16%
Saker med diplom 1991-2000	31	18	14	49	63	22%
Saker med diplom 2001-2013	25	13	10	38	48	21%
Sum saker med diplom	57	30	24	87	111	22%
Totalt	70	43	29	113	142	20%

Kilde: SKUP-juryens uttalelser

Siden det er vanskelig å trekke et klart skille mellom offentlig og offentlig/privat er disse slått sammen i en egen kolonne. Resten blir da rent private saker. Perioden er delt i to. De private sakene er hele tida i klart mindretall, med en total andel på 20%. Andelen var stabil i første og andre periode, men ulik for priser og diplomer. For selve SKUP-prisen var andelen 14 og 17%. For diplomene lå andelen private saker på 22% og 21 %.

Blant prisene var det like mange priser som var rent offentlige som de som lå i grenseområdet offentlig/privat. Blant diplomene var mønsteret annerledes, Her sto de private sakene sterkere, slik at privatkategorien nesten var på høyde med mellomkategorien offentlig/privat.

Denne kategoriseringen bekrefter det samme mønsteret som SKUPs tematiske kategorisering: SKUPs kritiske undersøkelser prioriterer offentlig sektor. I de private sakene er det de økonomiske sakene som dominerer. Veksten i private saker skyldes særlig Dagens Næringslivs satsing på økonomisk journalistikk.

En viktig forklaring kan vi finne i offentlighetsloven. Da den ble innført i 1970, skjedde det etter langvarig press fra pressens organisasjoner. Den ble et effektivt redskap i journalistenes verktøykasse, siden de kunne kreve innsyn i de fleste offentlige dokumenter.⁹⁵⁷ En like omfattende rett til innsyn i private selskaper eksisterer ikke, selv om det er mulig å få tilgang til offentlige registre, eierskapsforhold, regnskaper og forhold som er dekket av

⁹⁵⁷ Øy 1986

Miljøinformasjonsloven. Dette skaper en systematisk skjevhet både i norsk journalistikk og i SKUPs materiale, siden det er mye lettere å drive undersøkende journalistikk i offentlig sektor.

I denne sammenhengen bør man diskutere hva som ligger i offentlighetsbegrepet. Her er offentlig forstått som offentlig virksomhet, det vil si stat og kommune. Det er ikke offentlig i betydningen den politiske offentligheten. *Kraby-saken*, som fikk SKUP-prisen for 1992, er for eksempel kategorisert som privat. Pål Kraby hadde vært leder i Norsk Arbeidsgiverforening (NAF), og saken avslørte hans hemmelige fallskjerm. Kraby spilte en viktig rolle i den politiske offentligheten, men arbeidet ikke i offentlig sektor.

Distinksjonen mellom offentlig sektor og den politiske offentligheten er viktig også fordi det berører både dramaturgien og det normative grunnlaget for den kritiske undersøkende journalistikken. En bedrift og en offentlig etat har ulikt moralsk fundament. Det fører til at man kan fortelle svært forskjellige historier om dem.

Den som er ansatt i offentlig sektor kan betraktes som allmennhetens tjener. Den som bryter reglene, har handlet i strid med en fullmakt fra velgerne. Offentlig sektor er bygd på tillit, og kan regnes som et moralsk prosjekt. Privat sektor er bygd på prinsippet om fri konkurranse, og profittmotivet er en viktig drivkraft. Virksomheten bygger ikke på noen fullmakt fra velgerne. Så lenge man ikke bryter lover og regler, er det legitimt å berike seg selv maksimalt. Privat sektor er ikke et moralsk prosjekt i utgangspunktet, men kan selvfølgelig regnes som det dersom aktørene påberoper seg et høyverdig formål. Finansverdenen står i en spesiell posisjon. Den er ikke et moralsk prosjekt, men er likevel avhengig av tillit mellom aktørene. Dette gir kritisk journalistikk om finans og næringsliv et moralsk grunnlag å spille på.

En pris for avsløring

Representanter for SKUP-juryen hevder konsekvent at prisen er en metodepris.⁹⁵⁸ SKUP-prisens statutter er nokså vage på dette punktet. Punkt 2 lyder:

Prisen består av en pengepremie på 50.000 kroner og diplom, og gis til beste journalistiske arbeid der undersøkende metoder er brukt til å avdekke forhold som tidligere ikke er dokumentert.⁹⁵⁹

I følge SKUPs statutter trenger det ikke være et forhold noen har forsøkt å holde skjult. Det er tilstrekkelig at det ikke er dokumentert tidligere. Initiativtakerne til SKUP tok tidlig standpunkt i dette spørsmålet. En av dem, Turid Øvrebø, gikk ut mot et slikt krav:

Graving er et dumt ord, det handler om arbeidsmetoder for å finne det som er vanskelig tilgjengelig. Det trenger ikke å være et hemmelig dokument, du kan som sagt gå på et sykehjem. Det kan være like "vanskelig".⁹⁶⁰

⁹⁵⁸ Heidi Molstad Andresen i *Journalisten* 13.04.2011 <http://www.journalisten.no/node/34406> besøkt 06.11.2012

⁹⁵⁹ SKUP-prisens statutter vedtatt 07.10.2004. <http://www.skup.no/SKUP-prisen/Statutter/99> besøkt 06.10.2012

⁹⁶⁰ Bratberg 1992 s. 15

SKUPs utmerkelser teller mange sosialsaker, men ingen skildringer av livet på et sykehjem.

I dette spørsmålet er det på sin plass å gripe tilbake til Bob Greenes krav til undersøkende journalistikk. Han mente man måtte avsløre noe som aktivt var holdt skjult. Bjarne Kvam brukte det samme skillet da han delte inn tradisjonen i etterforskende og utredende journalistikk. Han konsentrerte seg om det første, i tråd med Greenes krav. Ut fra dette kan vi skille mellom et smalt og et bredt avsløringsideal. Det smale vil ha fram det noen har holdt skjult. Det brede vil ha fram det vi ikke vet fra før.

Blant prisene er det bare én sak som man kan si ikke inneholder en avsløring. Det er den aller første prisen, som gikk til Alf R. Jacobsens bok *Iskyss*. Det er også den eneste boka som har fått hovedprisen. Iskyss fortalte livshistorien til spionen Gunvor Galtung Haavik. Hennes tragedie var et kjærlighetsforhold til en russisk krigsfange, som førte til at hun ble presset til å arbeide som sovjetisk spion. Bokas styrke lå i den samlede framstillingen av hennes liv.

Den andre prisen dette året gikk til den klassiske avsløringen *Mossad-saken*. Siden har samtlige SKUP-priser avslørt forhold som er holdt hemmelig i større eller mindre grad. Ingen priser har gått til sosiologisk orienterte analyser av samfunnsproblemer eller strukturer. Når det gjelder hovedprisen, er det tydelig at juryen praktiserer et smalt avsløringsideal.

Blant diplomene er bildet noe annerledes. Ved å gjennomgå metoderapportene for alle diplomer kan vi trekke ut 17 diplomer som er gitt til saker som ikke inneholdt en direkte avsløring. Dette kan vi kalle en sosiologisk vinkel. Også denne inndelingen er skjønnsmessig, men uansett er slike saker i mindretall.

Tabell 4.20 SKUP-diplomer med sosiologisk vinkel

År	Tittel	Vinnere	Medium	Tema	Virkning
1992	<i>Mor Europa</i>	Nina Gram	VG	84 år gamle Irma Tüdöz i Ukraina, borger i seks stater	Ingen registrert
1993	<i>I all nakenhet</i>	Frøy Kannert	Bok	Narkodømte <i>Heleen Kleuver</i> , gravid og fødte i fengslet	Ingen registrert
1994	<i>Riksrevisjon-prosjektet</i>	Per Anders Johansen	Aftenposten	Dypdykk i Riksrevisjonens rapporter	Ingen registrert
1995	<i>Evig Heder</i>	Magne Misje, Dag Indrebø	NRK Hordaland	TV-serie om krigsseilerne	Økt oppmerksomhet
1996	<i>Våpen-Norge</i>	Per Anders Johansen	Aftenposten	En av tre saker. Saken om Våpen-Norge den eneste uten konsekvenser	Ingen registrert
1998	<i>Fleskebiller og fyrverkeri</i>	Gyrid Listuen	NRK P2 Dokumentar-redaksjonen	Psykisk syke som bor alene i sosialboliger i Oslo	Ingen registrert
1999	<i>Tilgivelsens pris</i>	Kate Kartveit, Anne Magnussen	NRK Hordaland/Brennpunkt	Mishandling av kvinner i kristne miljøer	Beklagelser, debatt, økt selvrespekt hos ofrene
1999	<i>Fylkespolitikkerne - politikkenes lønnsadel</i>	Hanne Skartveit	VG	Fylkespolitikernes store og doble godtgjørelser	Full gjennomgang. Fylker endret praksis
1999	<i>Historien om Lysbærerne</i>	Johannes Morken, Jan Eikeland	Vårt Land	New Age-menighet i Trondheim	Ingen registrert
2001	<i>Tommy-saken</i>	Bent Botten, Trond Lillebo	Hamar Arbeiderblad	Om ung psykiatrisk pasient som tar livet sitt	Intern gransking av sykehuset
2002	<i>Juryen under lupen</i>	Anders Wenersberg Hagen og Ebbe Aarvåg	Dagbladet	Oversikt over alle norske jurymedlemmer, som viste at de var rekruttert fra samfunnseliten	Materiale brukt i undervisning og administrasjon
2003	<i>Makteliten</i>	Lajla Ellingsen, Mari By Rise	Adresseavisen	Oversikt over de mektige menns nettverk i Trondheim	Debatt, virkning i enkeltsaker
2007	<i>72 kvinner drept av sine menn</i>	Anne Stine Sæther, Anders Sooth Knutsen	VG	Oversikt over kvinner drept av sine menn siden 2000 med skildringer av hver historie	Oppmerksomhet, endret begrepsbruk, lovendring
2009	<i>Ingens barn</i>	Astri Thunold	NRK Brennpunkt	Avdekket systemsvikt i omsorgen av barnehjemsbarn	Økt oppmerksomhet
2010	<i>De visste, men tiet</i>	Thomas Ergo	Dagbladet	Manglende rettssikkerhet for utviklingshemmede rammet av overgrep	Offentlig høring, gransking og reformer
2011	<i>Døden på veiene II</i>	Erlend Langeland Haugen, Øyvind Lefdal Eidsvik, Lasse Lambrechts, Tove Knutsen, Sonja Ystaas	Bergens Tidende	Alle trafikkulykker i Norge undersøkt og presentert i avis og på nett. Brukermedvirkning. Del 2 av et større prosjekt	Økt oppmerksomhet. Vegvesenet bruker avisens brukerdata
2013	<i>Fastlandsforbindelsene - fraflytting tross dyre bruer</i>	Linda Reinholdtsen	NRK	Den manglende effekten dyre bruer har på bosetting	Politiske løfter og avisdebatt

Kilde: metoderapporter lagt ut på www.skup.no

Sorterer vi etter kjønn og tema ser vi at kvinner er overrepresentert i de sosiologiske sakene. 9 av sakene har team med kvinnelige medlemmer. 13 av de 28 som har bidratt til de 16 sakene er kvinner. Andelen er forbløffende lik helsetemaet.

En type inspirasjon fra samfunnsvitenskapen kan forsvinne i denne opptellingen: de sakene hvor journalistene har brukt sosiologisk metode for å kartlegge et område, for å ende opp med en eller flere avsløringer. Denne arbeidsformen er representert blant prisene og diplomene.

Et eksempel på en slik metode er Rune Ytreberg og Svein Bærens dokumentar *Rovfiskerne* (2004). I denne saken fikk journalistene tips om ulovlig fiske, men for å få hold i anklagene måtte de føre nøyaktig logg over 300 fiskebåter og 70 omlastere i Barentshavet, og sammenholde dette med data fra Brønnøysundregistrene, Lloyds skipsregister, forskningsrapporter og andre kilder. Gjennom denne systematikken klarte de å sirkle inn firmaet Ocean Trawlers, og avslørte at de drev ulovlig fiske.

Et annet eksempel er Dagbladets serie *Rasisme i verdens rikeste land* i 1995. Her kartla Tor Gjermund Eriksen, Arne O. Holm og Cato Vogt Kielland rasismen i Norge i en lang artikkelserie. Serien endte i en vaskeekte skandale: Stortingsmannen Øystein Hedstrøm (FrP) hadde hemmelige møter med høyreekstreme grupper. Det preget valgkampen i 1995.

Et annet eksempel er Tom Bøe, Svein Arne Haavik og Bjørn Haugans diplom for *Søkelys på dommerne* (1996). Journalistene i begynte med å bygge opp en fullstendig database over alle norske dommere og deres økonomi ut fra offentlige data. Datamatriksen ble gjennomført på kryss og tvers for å finne kritikkverdige forhold. En viktig forutsetning for å klare dette var at de lærte seg databehandling. Metoderapporten viser at både databaser og praktisk sosiologi var ny for journalistene. Enkelte forhold var så grove at de kunne presenteres som avsløringer.

Slike saker er eksempler på en metodikk SKUP vil fremme: Systematisk gjennomgang av offentlige dokumenter, som fører til at det er mulig å krystallisere ut enkeltstående kritikkverdige forhold. Når dette avdekker noe skjult, blir det hedret. Når sosiologiske metoder ender med en sosiologisk analyse, står den svakt i SKUP-sammenheng.

Dette viser Gyrid Listuens radiodokumentar *Fleskebiller og Fyrverkeri* (1998). Programmet er den eneste radiodokumentaren som har fått diplom, og handler om livet i en kommunal leiegård full av beboere med alvorlige sinnslidelser. I metoderapporten skrev Listuen at formålet var å grave etter innsikt. Hun ville skildre. I tillegg til å fortelle at arbeidet med saken hadde gått sterkt inn på henne personlig, hadde hun bare én eneste virkning å vise til. Programmet førte til en debatt i *Sånn er livet*, et sosialpolitisk magasin i hennes egen radiokanal.

Konklusjonen blir at normen om at kritisk journalistikk skal inneholde en avsløring av noe skjult står meget sterkt hos SKUP-juryen. Den praktiserer et smalt avsløringsideal. Det brede avsløringsidealet står tilsvarende svakt, selv om det har utløst diplomer.

Virkningsnormen

I SKUP-prisens statutter er det ikke noe punkt om at prosjektene skal ha målbare virkninger. I en orienterende artikkel om metoderapportene skriver Fritz Breivik, tidligere leder for SKUP-juryen, noe tvetydig om juryens forhold til dette:

Alle undersøkende journalister er opptatt av at journalistikk skal ha konsekvens. Derfor kan det fremstå som merkelig at juryen ikke fremhever dette kriteriet sterkere enn det den gjør. Men først; i de saker der avsløringer får konsekvenser, er det ikke slik at juryen ser bort fra det. Tvert i mot er dette kriteriet noen ganger det som skiller en sak fra en annen i konkurransen.

(...) Journalistikk skal ha konsekvens, men i en årlig priskonkurranse kan derfor ikke spørsmålet om konsekvens eller mangel på konsekvens, ha avgjørende betydning for juryens konklusjon.⁹⁶¹

Hvis SKUP-prisen skal være en ren metodepris, er det urimelig å kreve at sakene skal ha en spesiell virkning. Det er likevel slående at juryen har delt ut sine spesialpriser til saker med dokumenterte konsekvenser. I 1994 gikk juryens spesialpris til Tore Sandberg for Lilandsaken. Liland ble frifunnet.⁹⁶² Samme år fikk Geir Imset i Dagens Næringsliv spesialdiplom for Airbus-saken, som førte til at sentralbanksjefen måtte gå av. Juryen trekker også stadig fram virkninger i sine uttalelser. Det er derfor nødvendig å undersøke om SKUP-juryen opererer med en stabil tilleggsnorm om at sakene skal ha virkning, i tillegg til metodekravene. Tabellen nedenfor er en oversikt over samtlige prisvinnere i perioden. De viktigste virkningene som var kjent på utdelingstidspunktet er nevnt i stikkordsform.

Tabell 4.21 SKUP-vinnere med dokumenterte virkninger 1991-2013

År	Tittel	Virkning ved utdelingstidspunktet
1991	<i>Mossad-saken</i>	Overvåkingssjefen og en politiinspektør går av
1991	<i>Iskyss</i>	Ingen direkte
1992	<i>Kraby-saken</i>	NAFs gylne fallskjermer belyst. Fallskjermer krympet
1993	<i>Serbia-saken</i>	Kom opp i sanksjonskomiteen til FNs sikkerhetsråd.
1994	<i>Teknisk svikt i Værøy-ulykken og Jagerfly i Vassdalen</i>	Ikke umiddelbart. Utfordret havarikommisjonene
1994	<i>Spesialpris 1994: «Liland-saken»</i>	Liland frikjent
1995	<i>AUF-skandalen</i>	Straffesak, endret støtteordning
1996	<i>Nerheim-saken</i>	Skole nedlagt, kontroll av alle privatskoler
1997	<i>NAT-affæren</i>	Sjefer oppsagt, lovendring
1998	<i>Norges siste fiende</i>	Tilbakebetaling, lovforslag
1998	<i>Bouchikhi-saken</i>	Gransking
1999	<i>Wiborg/ værrapport Gardermoen</i>	Høring i Stortinget
2000	<i>Dexamin-saken</i>	Ministeren beklager, medisin endres
2001	<i>UDI-skandalene</i>	Direktør gikk, transittmottak skrinlegges, full gransking
2001	<i>Sertifikat-saken</i>	Politisak
2002	<i>Finance credit-saken</i>	Straffesak, konkurs
2003	<i>Lucia-stiftelsen</i>	Straffesak, nedlagt institusjon
2004	<i>Rovfiskerne</i>	Tatt opp i FN
2005	<i>Kvikksølvjentene/Kvikksølvbarna</i>	Offentlig gransking
2005	<i>Vannverkskandalen på Romerike</i>	Straffesak
2006	<i>Klasevåpen</i>	Forbud mot klasevåpen i Norge. Internasjonal kampanje
2007	<i>Terra og kommunene</i>	Enorme økonomiske virkninger, Terra-selskap nedlagt
2008	<i>Mitt skip er lastet med...</i>	Straffesak
2009	<i>Under radaren</i>	Stoppet sikkerhetspåbud
2010	<i>Eldrebløffen</i>	Avslørte at ventelistene var lenger
2010	<i>Trafigura -hele bildet</i>	Stoppet knebling internasjonalt
2011	<i>Pengebingen</i>	Avslørte McKinsey-topper. Omdømme skadet

⁹⁶¹ Breivik, Fritz: Metodrapportens ABC. http://www.skup.no/Metoderapporter/Metoderapportens_ABC besøkt 23.05.2013

⁹⁶² <http://snl.no/Liland-saken> besøkt 22.11.2012

År	Tittel	Virkning ved utdelingstidspunktet
2012	<i>Dopingmafiaen</i>	Stor rettssak
2013	<i>Sviktet - Jannes historie</i>	Offentlig gransking
2013	<i>Null CTRL</i>	Omfattende endringer av datarutiner i privat og offentlig sektor

Kilde: SKUPs metoderapporter

27 av de 31 sakene som har fått SKUP-prisen hadde klare administrative virkninger på utdelingstidspunktet I fire saker er det små eller uklare virkninger. Den første var boka *Iskyss* (1991). Oddvar Kristoffersen kunne ikke vise til konkrete resultater av sine to prisvinnende flysaker fra 1994, selv om han utfordret flyhavarikommisjonens konklusjoner. Den langsiktige oppmerksomheten har vært stor om begge sakene. Vassdalen utløste et SKUP-diplom så seint som i 2006.

Etter dette har samtlige prisvinnere hatt klare virkninger å vise til, helt fram til 2011. Dagens Næringsliv avslørte da det hemmelige investeringselskapet til ledelsen i konsulentfirmaet Mc Kinsey. Virkningen er vanskelig å måle direkte, men saken rammet selvfølgelig tilliten til selskapet. Saken ble utløst av en skattesak, men den var ikke et resultat av Dagens Næringslivs undersøkelser.

Konklusjonen må bli at juryen belønner dramatiske virkninger når de skal velge prisvinnerne. Mange saker har også hatt langsiktige konsekvenser, men de kan selvfølgelig ikke juryen regne med, siden de deler ut sine priser våren etter at saken er publisert.

Diplomer med tydelige virkninger

Siden diplomene er en slags sølvmedaljevariant av SKUP-prisen er det mulig at virkningsnormen ikke er like sterk blant dem. Vi har derfor satt opp en tabell over diplomene, med virkningene som er nevnt i metoderapporter og juryuttalelser i stikkordsform. Bare presseomtale eller oppfølgingssaker er ikke regnet som virkning. Det avgjørende er om pressen har fått andre til å foreta seg noe.

Tabell 4.22 SKUP- diplomer og virkninger 1991-2013

ÅR	Tittel	Virkninger
1991	<i>ØPS-saken</i>	Granskingskommisjon, overleger fjernet, Rutiner endret.
1991	<i>Haakonvern-saken</i>	Politanmeldelse
1991	<i>Innsidehandel i Nora</i>	betydelige virkninger, meldt økokrim
1991	<i>Hamar kommune og Maxi-saken</i>	Uklart beskrevet politisk opprør
1992	<i>Det falske bjørnebilde</i>	Intern gransking
1992	<i>Frifunnet" og "Smiths Venner</i>	Frifunnet: Ikke virkning. Smiths venner: Konesjon brutt.
1992	<i>Mor Europa</i>	Ingen virkning
1992	<i>Bøhn-saken; DNBs tap på Norsk Mat</i>	innberettet til påtalemyndigheten pga konkurs
1992	<i>Astrup-stiftelsene</i>	Gransking
1992	<i>Arkivsaken i Statoil</i>	Store, ikke spesifisert
1992	<i>Pillelegene</i>	Hastesak i Helsedirektoratet
1993	<i>Coppola-saken</i>	Coppola ble satt fri
1993	<i>I all nakenhet</i>	Ingen virkning
1993	<i>Eidissen-saken</i>	Gransking
1993	<i>Søkelys på fiskeri-Norge</i>	Offentlige tiltak mot fiskefusk
1993	<i>Vinteren med Line</i>	Rutiner endret
1993	<i>Svardal-saken</i>	Sak henlagt, tiltale frafalt
1994	<i>Airbus-saken</i>	Gransking, dommer, sentralbanksjefen gikk av

ÅR	Tittel	Virkninger
1994	<i>Fokus Bank og Farmandstredet i Tønsberg</i>	Konsernsjefen gikk av
1994	<i>Daylight</i>	Produkt trukket tilbake, Helsetilsynet vil endre lovverk, politiet vurderer rettslige skritt
1994	<i>Riksrevisjon-prosjektet</i>	Ingen virkning
1995	<i>Evig Heder</i>	Ingen virkning
1995	<i>Rasismen i verdens rikeste land</i>	Preget hele valgkampen
1995	<i>Fødselsskadene i Lærdal</i>	Gransking
1995	<i>Kristelig kurskultur på skråplanet</i>	Ingen virkning
1995	<i>Nordmenn ranet de norske jødene</i>	Gransking
1996	<i>Bjørn Bettum og Jahre-formuen</i>	Staten reiste skattekrav (nådde fram i 2001)
1996	<i>Renseanlegg-saken" og "Larvikitt-saken</i>	Prosjekt stoppet, straffeforfølgning
1996	<i>Det du ikke vet</i>	Full gjennomgang. Stråleofre innkalt. Erstatning
1996	<i>Palestina-bistanden" "Havets verstinger" og "Våpen-Norge"</i>	Palestina: Gransking. Havets verstinger: Forsikringssselskapene reagerte. Våpen- Norge: ingen virkning
1996	<i>Søkelys på dommerne</i>	Opprydding, endring i dommerkommisjonen
1997	<i>Atom-saken</i>	Forsvarsdepartementet starter historikergransking
1997	<i>Sju år etter Scandinavian Star</i>	Fravær av gransking framhevet i rapporten (!)
1997	<i>Arne Olav Brundtlands ligning for 1996</i>	Lite kjent skatteregel eksponert, Stor oppsikt, lite virkning
1997	<i>Bjugn-formelen</i>	Oppsummering Bjugn-saken
1997	<i>Den perfekte agenten</i>	Internasjonal oppmerksomhet (Tyskland)
1997	<i>UP råkjørt</i>	Etterforskning, politiet bøtelagt
1998	<i>NSB Gardermobanen</i>	Ingen virkning
1998	<i>Dobbeltagenten</i>	Fem russiske diplomater erklært uønsket i Norge
1998	<i>Oppussingen av det kongelige slott</i>	Kontroll av bevilgninger og kongehusets pengebruk
1998	<i>Fleskebiller og Fyrverkeri</i>	Ingen virkning
1998	<i>Ulovlig registrering og bruk av forenklede forelegg</i>	Praksisen opphørte øyeblikkelig
1999	<i>Det eksakte kaos</i>	Scan-Facts leder sa opp, byrået solgt og nedlagt
1999	<i>Kjemivåpen-saken</i>	Diplomatiske forviklinger
1999	<i>Tilgivelsens pris</i>	Beklagelser fra religiøse miljøer
1999	<i>"Lovens mester" og "Et land for de rike"</i>	1. Gransking og omlegging av asyladvokaters praksis 2. Etterforskning, gransking
1999	<i>Statkraft-saken</i>	Statkraft bøtelagt
1999	<i>Fylkespolitikere - politikkenes lønnsadel</i>	Bevilgningspraksis endret, særordninger stanset
1999	<i>Historien om Lysbærerne</i>	Ingen virkning
1999	<i>Rettsikkerhet - politiets informanter</i>	Politiet avbrøt samarbeide med torpedo
1999	<i>Bærum-saken, aktiv dødshjelp</i>	Politietterforskning
1999	<i>Røkkes finansielle operasjoner</i>	Debatt om Røkkes oppkjøp av Kværner og Aker RGI
2000	<i>Turistkontor-saken</i>	Gransking, omlegging av rutiner
2000	<i>Svarte får i grått marked</i>	Anmeldt til Økokrim, endring av aksjelov og verdipapirloven
2000	<i>Trygdejuks</i>	Spesialenhet mot trygdejuks opprettet, skjerpning av etisk standard
2000	<i>Med rett til å låne</i>	Total opprydding i SND
2000	<i>Norske jenter omskjæres</i>	Mer aktiv innsats mot kjønnslemlestelse
2000	<i>Attentatet</i>	Opptrappet etterforskning av attentatet
2001	<i>Tommy-saken</i>	Gransking
2001	<i>Politi-tysteren</i>	SEFO-etterforskning av politiet
2001	<i>Black-out i Eksportrådet</i>	Direktør og styreleder gikk. Uviss framtid for Eksportrådet
2002	<i>De vanskelige vitnene</i>	Ny gransking
2002	<i>Identitetar og tortur til salgs</i>	Avskjed for advokat, gransking
2002	<i>Jakten på nazikunsten</i>	Ett bilde er tilbakeført
2002	<i>Juryen under lupen</i>	Ingen virkning
2002	<i>De syngende kaffeplukkerne</i>	Korrigert reklamefilm, initiativ for etisk handel
2003	<i>I dypeste hemmelighet</i>	Fagforening forbereder rettssak
2003	<i>Krigsforbryter-saken</i>	Oppvask i UDI
2003	<i>Helse Sør</i>	Aktører i gikk, kodingen av sykdom lagt om, finansiering endret
2003	<i>På innsiden</i>	Diverse granskinger
2003	<i>Makteliten</i>	Ingen virkning
2004	<i>Glattcelle-saken</i>	Riksadvokaten grep inn

ÅR	Tittel	Virksomheter
2004	<i>Fanget i Manila</i>	Utenriksministeren redegjorde i Stortinget
2004	<i>Rådmannens tomtekjøp</i>	Korrupsjonsetterforskning, salg omstøtt
2004	<i>Skriftsamleren» og «de magiske krukene</i>	Debutt om kulturarv, materiale tilbakeført til Pakistan
2005	<i>Hyllekunstnerne</i>	Gransking, Økokrim, Debutt i Stortinget, opprør blant kjøpmenn
2005	<i>Forbrytelse uten straff</i>	Tilsynssak, Sakkyndige suspendert, legeerklæringer satt til side
2005	<i>Anbudssaken i Ski</i>	Kommuneledere sa opp, politietterforskning
2006	<i>Ukultur i Tønsberg</i>	Kontrakter sagt opp. Politietterforskning. Styreleder trakk seg
2006	<i>Kreftskandalen ved NTNU</i>	Gransking, Kreftsyke fikk svar, erstatning, advokat klaget inn
2006	<i>Vassdalen</i>	Pårørende fikk svar, dokumentasjon tilgjengelig fra forsvarer
2007	<i>72 kvinner drept av sine menn</i>	Regjeringen varsler reformer
2007	<i>Server-forliset og norsk oljevern</i>	Alle rutiner og kontrollsystemer til revisjon, økte bevilgninger
2007	<i>Svarte drosjemillioner til Pakistan</i>	Myndighetene gjør nye forsøk på å stanse jukset
2008	<i>Den forsvunne diamanten</i>	Endringer lovet av aktørene selv
2008	<i>Fast & Fiks</i>	Gransking, Økokrim, henleggelse settes til side
2008	<i>Kulturprosjektet InnOvata</i>	Prosjektet stoppet, kommunen sa nei
2008	<i>Avsløringen av Nakenprat</i>	Bilder fjernet fra siden
2008	<i>Klimakvoter i gråsonen</i>	Ingen virkning
2009	<i>Faktasjekk.no</i>	Ingen virkning
2009	<i>Ingens barn</i>	Ingen virkning
2009	<i>Kongofangenes hemmelige sikkerhetsselskap</i>	Ingen virkning iflg. VG, Dekningen brukt av aktoratet
2009	<i>Pastorens hemmelighet</i>	Etterforskningen tatt opp igjen. Andre saker tas fram
2010	<i>Ambassadesaken</i>	Full gjennomgang av rutiner og regler, politietterforskning. Utenriksministeren tok det opp med USA
2010	<i>De visste, men tiet</i>	Regjering og kommuner lover tiltak
2010	<i>Thule Drilling og Anders-Ivar Olsen</i>	Ingen virkning i 2010. (Olsen tiltalt av Økokrim i 2011)
2010	<i>Ungbosaken og Jarlsø-saken</i>	Gransking og politietterforskning
2011	<i>Døden på veiene II</i>	Ingen virkning
2011	<i>PST og Global Shield</i>	Intern gransking av PST, ikke offentlig pga. 22. juli-kommisjonen
2011	<i>NAV: Diagnose mens du venter</i>	Endret praksis, klient fikk trygd
2012	<i>Klimakronene</i>	Endring av regjeringens politikk for utslippskutt
2012	<i>Nerdrum-saken: Bevisjakten</i>	Grunnlag for anke og ny rettsbehandling
2012	<i>Selvforvar og gamle venner</i>	Minister og departementsråd gikk av
2013	<i>Forsvarskuppene</i>	Forsvarsdepartementet endret salgspraksis
2013	<i>Fastlandsforbindelsene - fraflytting tross dyre bruer</i>	Politiske utspill, ellers ingen virkning
2013	<i>Helsereisene</i>	Gransking, helsetopper fjernet, endret praksis

Kilde: Metoderapporter og juryens uttalelser på www.skup.no

Som vi ser av tabellen, er det en sterk tendens til at de prosjektene som har fått SKUP-diplom har hatt tydelige virkninger. De vanligste er tiltak som intern eller ekstern gransking, revisjon av instruks, politianmeldelse, rettssaker, løslatelse, oppsigelser eller behandling i politiske organer. Dette kan igjen utløse andre reaksjoner.

Tidsfaktoren er viktig. SKUP-prisen blir delt ut om våren etter det året avsløringen er gjort. Det betyr at virkninger som tar tid ikke er med i beslutningsgrunnlaget. Dette fører til at anmeldelser, etterforskning og gransking er best representert.

Virksomheter og skildring

Blant diplomene er det 19 saker som har hatt ingen eller svake virkninger. Trekker vi ut disse kan vi diskutere hvordan virkningsnormen står i forhold til framstillingsformen. Utgangspunktet er forellerteknisk.

Tabell 4.23 SKUP- diplomer til saker uten tydelige virkninger 1991-2013

ÅR	Tittel	Vinnere	Medium	Kommentar
1992	<i>Mor Europa</i>	Nina Gram	VG	Politisk eksempelhistorie
1993	<i>I all nakenhet</i>	Frøy Kannert	Bok	Narkotikadømt kvinne fikk barn i fengslet
1995	<i>Kristelig kurskultur på skråplanet</i>	Asle Finseth	Vårt Land	Triksing med offentlige midler. Samme år som AUF-skandalen, som endret støtten
1995	<i>Evig Heder</i>	Magne Misje, Dag Indrebø	NRK Hordaland	Økt oppmerksomhet, ”en bauta”
1996	<i>Våpen-Norge</i>	Per Anders Johansen	Aftenposten	Sosiologisk oversikt uten enkeltavsløringer. Eneste av tre belønte saker uten virkninger
1997	<i>Arne Olav Brundtlands ligning 1996</i>	Knut A. Skaslien	Aftenposten	Debatt, ukjent skatteregel ble kjent
1998	<i>NSB Gardermobanen</i>	Pål Enghaug	Aftenposten	Utførlig, generell kritikk av utbyggingen
1998	<i>Fleskebiller og fyrverkeri</i>	Gyrid Listuen	NRK P2 Dokumentarredaksjonen	Sosialreportasje i radio
1999	<i>Historien om Lysbærerne</i>	Johannes Morken og Jan Eikeland	Vårt land	Skildring av New age-miljø
1999	<i>Røkkes finansielle operasjoner</i>	Terje Erikstad og Geir Imset	DN	Uklart om DN, aksjonærene eller politikere utløste reaksjonene da Røkke kjøpte Aker
2002	<i>Juryen under lupen</i>	Anders Wennersberg Hagen, Ebbe Aarvåg	Dagbladet	Sosiologisk oversikt uten enkeltavsløringer
2003	<i>Makteliten</i>	Lajla Ellingsen, Mari K. By Rise	Adresseavisen	Sosiologisk oversikt uten enkeltavsløringer
2008	<i>Klimavoter i gråsonen</i>	Ingrid Bjørklund, Gøran Skaalmo	DN	Ingen virkninger nevnt i metoderapporten. Påfallende i et så viktig politisk tema
2009	<i>Faktasjekk.no</i>	Helge O. Svela, Christian Lura	BT	Faktasjekk på nett
2009	<i>Ingens barn</i>	Astri Thunold	NRK Brennpunkt	Sosialreportasje. Mye debatt om barnehjemsbarn, ikke konkrete reformer
2009	<i>Kongofangenes hemmelige sikkerhetsselskap</i>	Nilas Johnsen, Kim Riseth, Morten Hopperstad	VG	Parallell etterforskning. Dekningen brukt av aktoratet VG måtte lage kjøregler.
2010	<i>Thule Drilling og Anders-Ivar Olsen</i>	Kjetil Sæter,	Finansavisen og DN	Ingen virkning i 2010. Olsen ble tiltalt av Økokrim i juni 2011, etter diplomtet.
2011	<i>Døden på veiene II</i>	Erlend L. Haugen, Øyvind L. Eidsvik, Lasse Lambrechts, Tove Knutsen, Sonja Ystaas	BT	Nettbasert oversikt, parallell til Faktasjekk.no
2013	<i>Fastlandsforbindelsene - fraflytting tross dyre bruer</i>	Linda Reinholdtsen	NRK	Politisk spørsmål, skapte løfter og avisdebatt

Kilde: Metoderapporter og juryuttalelser www.skup.no

Svært mange av disse sakene er de samme som vi finner i den tidligere oversikten over saker med en skildrende eller sosiologisk tilnærming. Enkelte saksområder går igjen. De to sakene fra religiøse miljøer har hatt liten virkning. Dette er marginalt stoff i norsk presse. Man kan diskutere om ikke *Tilgivelsens pris* fra 1999 også skulle vært med i oversikten, siden den skildret religiøse miljøer, og bare utløste beklagelser. Det økonomiske fusket i *Kristelig kultur på skråplanet* (1995) ville opplagt ha utløst en større prosess bare ett år seinere, siden den var en parallell til AUF-saken samme år.

Oversikter over fenomener har liten virkning. Per Anders Johansens tre diplomer i 1996 er et talende eksempel på dette. Han fikk diplom for tre ulike saker. Oversikten i *Våpen-Norge* var den eneste som ikke fikk virkninger. Dette mønsteret ble bekreftet av oversiktsprosjektene *Makteliten* (2003) og *Juryen under lupen* (2002).

I juryprosjektet kartla Dagbladet samtlige norske jurymedlemmer, og fant at norske tiltalte blir domfelt av en samfunnselite. Justisdepartementet kjøpte grunnlagsmaterialet av avisen. Det ble også brukt i Universitetets undervisning. Dette er en slags svake virkninger, men de er av en helt annen type enn granskingene.

Saken om juryenes sammensetning er et eksempel på epokens fascinasjon av digitale redskaper som Excel og databaser. Juryen nevnte til og med bruken av databaser i sin begrunnelse. Dette forteller hvordan den undersøkende journalistikken var i ferd med å bli digitalisert. Man kan mistenke juryen for å belønne bruken av digitale redskaper i seg selv. Det er et viktig poeng, siden SKUP er en metodepris.

Saker som fungerer som generelle innspill i den politiske debatten ser heller ikke ut til å ha større virkninger. *Mor Europa* (1992) var en pedagogisk eksempelhistorie som ga et bilde av de dramatiske grenseforskyvningene i Sentra-Europa på 1900-tallet. Serien ble presentert rett etter murens fall, og må regnes som et folkeopplysningsprosjekt. Den fikk ingen målbar virkning.

Sosialpolitikk som tar opp tvilsomme vurderinger finner vi i *I all nakenhet* (1993) om dømte gravide kvinners rettigheter i norske fengsler, og *Ingens barn* (2009) om barnehjemsbarn. De førte bare til debatt.

En svært spesiell variant av manglende virkninger finner vi i VGs avsløringer av *Kongofangenes hemmelige sikkerhetsselskap*. I en serie stort oppslåtte reportasjer avslørte avisen de dødsdømte nordmennene Joshua French og Tjostolv Molands firma i Uganda, der de to eventyrene drev en ytterst tvilsom hel- og halvmilitær trening. I denne saken var det viktig for avisen å få det til å virke som at avsløringene *ikke* hadde noen virkning. Avsløringen skjedde under rettssaken i Kongo, og materialet ble oversatt og brukt av påtalemyndigheten hver dag. VG innførte derfor spesielle kjøreregler for å gjøre virkningene av sine egne avsløringer så små som mulig.⁹⁶³ Det er uråd å si om de lyktes med dette, men i metoderapporten la avisen vekt på å minimalisere virkningene. Denne paradoksale situasjonen skyldes et spesielt etisk dilemma som oppstår når nyhetsmedier driver parallelletterforskning under rettssaker.

NSB Gardermobanen (1998) handlet om en av Norgeshistoriens største anleggsprosjekter. Dette prosjektet fikk diplom for 1998. Oppfølgingen neste år, som også inkluderte en dramatisk

⁹⁶³ http://www.skup.no/Metoderapporter/2009/Metoderapport_-_Kongofangenes_hemmelige_sikkerhetsselskap.pdf besøkt 22.11.2012

historie om et selvmord, fikk SKUP-prisen. I prisåret var det en rekke høringer, så først det året fikk det effekt.

Diplomet til TV-serien *Evig Heder* (1995) er spesielt. Juryen kalte serien en bauta over norske krigsseilere.⁹⁶⁴ Slike begrunnelser er svært sjeldne i SKUP-sammenheng.

Klimakvoter i gråsonen (2008) tok også opp et av sin tids store politiske stridsspørsmål, nemlig om handelen med klimakvoter var effektiv. Her kunne man nesten regne den manglende virkningen i det politiske miljøet som et funn i seg selv, i ettertid. *Faktasjekk.no* (2009) og *Døden på veiene II* (2011) var viktige innspill i den politiske debatten. Metoderapportene kunne ikke fortelle hva de førte til. Linda Reinholdtsen kritiske reportasjer om brobygging og fraflytting (2013) gikk rett inn i en sentral distriktpolitisk debatt, men førte ikke til konkrete resultater.

I oversikten er debatt regnet som liten eller ingen virkning. Det er en diskutabel kategorisering, siden debatt er grunnleggende i et demokrati, og et gode i seg selv. De langsiktige virkningene av debatten kan være store, men vanskelige å måle. Det er også en av pressens sentrale oppgaver å fungere som debattarena.

Det er likevel verd å merke seg at SKUP-juryen ikke har belønnet særlig mange reportasjer som skildrer eller skaper debatt. Den belønner heller virkninger som gransking, regelendringer eller straff. Dette er en form for irettesettelser, og håndfaste tegn på at en viktig norm er brutt.

Virkningsnormen brer seg

Det store innslaget av granskinger og andre irettesettende administrative virkninger i SKUP-juryens utmerkelse trenger ikke bare skyldes juryens vurderinger alene. Den kan også ligge i de innsendte arbeidene.

For å undersøke hvor virkningsnormen stammer fra er samtlige metoderapporter for 1995 og 2005 sjekket.⁹⁶⁵ Disse to årene ble valgt fordi de lå midt i hvert sitt tiår. I 1995 var SKUP-prisen fortsatt fersk, men hadde såpass mange utdelinger bak seg at man kan regne med at kandidatene visste hva prisen dreide seg om. I 2005 var prisen svært godt etablert. Metoderapportene var sendt inn i perioden januar-mars 1996 og 2006.

Forskjellen mellom de to årene er slående. For 1995 ble det sendt inn 33 metoderapporter. 12 av disse viste eksplisitt til virkninger utenfor mediet selv. Det er en andel på 36%. Flere enn de tolv viste til reaksjoner fra leserne, tips eller oppfølgingsartikler i eget eller andre medier, men de kunne ikke fortelle om andre virkninger.

For 2005 ble det sendt inn 39 metoderapporter. På grunn av feilarkivering er bare 38 tilgjengelig i SKUPs nettbaserte arkiv. Av disse 38 metoderapportene var det bare fire rapporter

⁹⁶⁴ SKUP-juryens uttalelse 1995. www.skup.no

⁹⁶⁵ Samtlige metoderapporter er tilgjengelige på <http://www.skup.no/Metoderapporter> besøkt 08.11.2012

som ikke kunne rapportere om administrative virkninger av en eller annen type. De 34 som rapporterte om virkninger gir en andel på 89 %.

Noe hadde åpenbart skjedd i de ti årene fra 1995 til 2005. Metoderapportene hadde endret seg på mer enn en måte. Metoderapportene fra 1995 var gjennomgående nokså korte. I 1995 var det tydelig at mange av innsenderne var uvant med arbeidsformen. Mange beskrev typiske begynnerfeil, som når journalisten bak *Slik jobber kataloghaiene* ikke hadde sjekket kvaliteten på båndopptakeren han tok med seg da han arbeidet undercover i et katalogfirma for å gjøre hemmelige opptak. Opptakene ble så dårlige at han måtte gå på toalettet for å skrive ut notater umiddelbart, med støtte i hukommelsen. Andre skrev om svak organisering i redaksjonen, eller manglende kontakt med desken, slik at oppslagene fikk liten plass i avisen. Skildringene av det uvante i arbeidsformen var en gjenganger i metoderapporten fra 1995. Et annet gjennomgående trekk ved disse tidlige metoderapportene er at mange av journalistene var opptatt av å skildre nye og ukjente temaer, enten det gjaldt en døende kreftpasient, som i *Historien om Gjert*, eller om barnarbeid i Nepal, i *Lenket til veven*. Begge disse svært ulike sakene dreide seg om å skildre sosiale spørsmål på en dypere måte enn journalisten var vant til fra før.

Alle metoderapportene fra 1995 var ikke skrevet av nybegynnere. Helje Solbergs rapport om hvordan hun og VGs politiske redaksjon rullet opp *medlemsjukset i AUF* (SKUP-pris 1995) var en oppvisning i profesjonelt redaksjonelt samarbeid på høyt nivå. Andre gjengangere i SKUP-sammenheng arbeidet alene, til dels på et høyt profesjonelt nivå. Per Anders Johansen (SKUP-pris 1993) hadde to metoderapporter for 1985. Både *Unntatt offentlighet* (om saker som ble unntatt offentlighet) og *EU-protokollene* (om manglende kontroll av valgprotokollene ved folkeavstemningen 1994) var bygd på nitid registrering og databehandling av et stort materiale. Kjetil Stormark (SKUP-pris 1998) leverte inn hele fem rapporter for 1995. SKUP var i ferd med å utvikle en liten gruppe elitejournalister som var spesialister på sjangeren.

Metoderapportene fra 1995 viser svært stor spredning, både når det gjelder temavalg, arbeidsform og rapportskrivning. For de som strevde med å tilegne seg arbeidsformen var det vanskelig nok å få jobben gjort. Både VGs prisvinnende team og Per Anders Johansen kunne derimot vise til store politiske og juridiske virkninger av sitt arbeid. De skrev også utførlig om sine bragder.

Metoderapportene fra 2005 utstråler en helt annen journalistisk selvbevissthet. Disse tekstene var gjennomgående lange og forseggjorte. Nesten alle hadde samme stil som vinnerne hadde i 1995. Metoderapporten var etablert som sjanger.

Et av de sentrale kjennetegnene ved metoderapportene fra 2005 var nettopp at de skulle ende med å beskrive virkninger. Det viser ikke minst de få metoderapportene som ikke kunne vise til noe slikt. De skildret i stedet virkninger som burde ha funnet sted etter journalistenes mening. I Camilla Birkelands *Grådigperer i veldedighetsham* siterte hun en leder i bladet Kapital, som kritiserte at ingen ting ble gjort med de useriøse pengeinnsamlerne hun skildret i sin reportasje i bladet. I Tor Strand og Stig Tore Laugens *Misjonærskandalen* i VG fortalte de detaljert om

hvorfor de ikke klarte å reise en korrupsjonssak mot en norsk misjonær i Manila, fordi rettsvesenet var korrupt. De kritiserte også den norske misjonsorganisasjonen som var rammet av korrupsjonen, fordi den ikke ville følge opp saken i norsk rett.

Bare en enslig metoderapport i 2005 virket uberørt av kravet om virkninger. Det var Gyrid Listuens radiodokumentar *Dop, Drap og Gluntan*. Den var en oppfølger av hennes sosialreportasje om miljøet blant psykisk syke sosialklienter i 1998.

Disse to årgangene av metoderapporter viser hvordan virkningsnormen bredte seg. I 1995 kunne bare en mindre del av metoderapportene fortelle om virkninger. Dette året førte SKUP-prisen til både straffesak, politisk oppvask og innstramning av praksis. To av diplomene førte til gransking, mens en reiste bauta over krigsseilerne. Bare medlemsjukset i kristelige organisasjoner var helt uten virkninger.

I 2005 hadde virkningsnormen slått gjennom i metoderapportene. Det betyr imidlertid ikke at virkning alene var nok til å få SKUP-prisen. Uten tilstrekkelig systematikk kunne ikke virkning i seg selv utløse heder fra SKUP-juryen. Et eksempel er *Vallasaken* i 2007. Da VG felte LO-lederen på grunn av måten hun behandlet staben på, var det Norgeshistoriens mest spektakulære eksempel på at en norsk tillitsvalgt eller politiker ble felt gjennom en journalistisk kampanje.⁹⁶⁶ VGs Erik Mosveen sendte inn en forseggjort metoderapport til SKUP.⁹⁶⁷ Den fikk ikke en gang diplom.

En spesiell virkning er når SKUP-prisen utløser større straffesaker. Det var ekstra dramatisk i 2012, da Lars Bache Madsen, Knut Gjernes, Stig Tore Laugen og Mikaela Berg fra Dagens Næringsliv fikk prisen for *Dopingmafiaen*. De avslørte et kriminelt nettverk som omsatte doping for milliarder. For å avsløre denne måtte de ta i bruk spaning, skjult identitet og ulovlige innkjøp av dopingmidler. De tvang fram en storstilt politiaksjon med 100 siktelser i Europas største dopingsak. Både metodebruken, omfanget og alvorlighetsgraden gjør denne saken til en av de mest dramatiske i SKUP-prisens historie. Journalistenes undersøkelse liknet en privat politietterforskning, og avdekket alvorlig kriminalitet.⁹⁶⁸

SKUP-konferansen som pedagogisk prosjekt

SKUP har vært organisert som et gigantisk pedagogisk prosjekt. Utviklingen fra 1995 til 2005 viser at det har vært en suksess, i hvert fall blant de som sendte inn metoderapporter.

Pedagogikken gjennomsyrrer hele organisasjonens virksomhet. Dette er en arv fra IRE. I 2004 begynte SKUP å arrangere en egen graveskole i samarbeid med Institutt for Journalistikk.⁹⁶⁹ SKUP har til og med opprettet et eget utrykningsteam, som skal hjelpe redaksjoner i vanskelige

⁹⁶⁶ For en kritisk gjennomgang av VGs kampanje mot Valla se Allern 2009

⁹⁶⁷ http://www.skup.no/Metoderapporter/2007/2007-49_Valla-sakenVerdens_Gang_.pdf besøkt 02-04.2013

⁹⁶⁸ http://www.skup.no/Konferansearkiv/copy-of-Konferansen_2013/8951 besøkt 11.04.2013

⁹⁶⁹ Siste SKUP 2004 s 2

prosjekter. Det heter *Tore Sandbergs Graveteam*. I 2010 ble det utlyst med følgende begrunnelse:

SKUP ønsker å avlive myten om at det bare er pengesekken som avgjør hvorvidt det drives undersøkende journalistikk eller ikke.⁹⁷⁰

Den viktigste pedagogiske innsatsen har likevel vært de årlige SKUP-konferansene.

Undertegnede har deltatt på to SKUP-konferanser, i 2009 og 2010. De følgende inntrykkene er personlige, og ikke bekreftet av tall: Konferansene ga et klart inntrykk av at deltakerne brukte helga som faglig påfyll og inspirasjon. Mange av deltakerne fikk hele eller deler av oppholdet betalt av arbeidsgiver. De fikk heller ikke avspasering, selv om de brukte en frihelg. Deltakelsen bygde for en stor del på idealisme. Slik kunne den også være nyttig for arbeidsgivere, som fikk tilbake inspirerte medarbeidere uten at det kostet dem mer enn delvis dekning av reise og opphold.

Samtidig er det klart at det store antallet deltakere ikke driver med undersøkende journalistikk til daglig. De sender ikke inn metoderapporter. Deltakelsen på SKUP-konferansen blir en faglig oppmuntring som skal inspirere til innsats også på andre områder i journalistikken.

SKUP har brukt den nettbaserte spørretjenesten Questback til å samle deltakernes synspunkter etter konferansene siden 2007. Disse tilbakemeldingene gir også en oversikt over hvem som har vært på konferansen.⁹⁷¹

Det er de store mediene som dominerer på konferansen, slik de også gjør det i metoderapportene. På konferansene 2007-2012 har andelen deltakere fra riksdekkende medier variert mellom 59 og 44 %. Gjennomsnittet er 52 %. Avisene dominerte i disse seks årene. Mellom 42 og 46 av deltakerne leverte til avis. Mellom 6 og 18 prosent leverte til radio. 13 til 22 prosent leverte til TV, med et tyngdepunkt rundt 20 prosent. Mellom 11 og 15 prosent leverte til nett. I 2007 rapporterte 40% at de leverte til nett. Dette tallet stikker seg ut, og tallet gikk ned etterpå. Det må ha vært avvikende rapportering enten dette året eller de andre årene. Fra andre kilder vet vi at nettpublisering økte sterkt i perioden, så det kan være denne utviklingen som slo ut i 2007. Mellom 2,5 og 11 prosent leverte til tidsskrifter, mens mellom 12 og 15 prosent ikke arbeidet i en redaksjon. Denne gruppa inkluderer innledere og paneldeltakere.

Vi ser altså at deltakerne hadde en profil som likner ganske mye på mønsteret i utmerkelsene, men det er store grupper som deltar på konferansen selv om de sjelden får priser. Det gjelder både radiojournalister, nettjournalister og de som jobber i tidsskrift.

Deltakerne fordeler seg på to hovedgrupper. Blant deltakerne er det et kjernepublikum som har vært på flere konferanser. Den største gruppa har vært på to til fem konferanser. Denne andelen

⁹⁷⁰ <http://www.skup.no/Sandbergstipendet/3714> besøkt 21.10.2012

⁹⁷¹ Opplysningene bygger på råttall fra SKUPs Questback-undersøkelser for konferansene 2007-2012, fra SKUPs sekretær Jens Egil Heftøy

holder seg forbausende konstant, på 36 til 37 prosent. Ca. 12 prosent har deltatt på seks til ti konferanser, og et lite mindretall på mer enn ti. Det betyr at drøyt halvparten av konferansedeltakerne er veteraner.

Den andre halvparten fordeler seg på drøyt 30 prosent som aldri tidligere har vært på konferansen, og 15-20 prosent som har vært på én konferanse tidligere. Konferansen virker altså som et intensivt innføringskurs for mellom 200 og 300 nye journalister hvert år.

Avsløring og politiske skandaler

Det er en klar sammenheng mellom skandaler og undersøkende journalistikk. Dette kan virke overraskende for mange, siden det er en utbredt forestilling at kritisk, undersøkende journalistikk er en av de mest seriøse formene for journalistikk. Skandalejournalistikk stemples gjerne som useriøs.

Koplingen ligger i avsløringen, som har vært et sentralt element i journalistikken i moderne tid. I Norge kan den spores tilbake til den kritiske sensasjonsavisen Statsborgeren på 1830-tallet.⁹⁷²

Det moderne standardverket om skandaler er John B. Thompsons *Political Scandal*.⁹⁷³ I følge Thompson stammer ordet skandale fra det greske ordet skandalon. Det betyr snublestein, og ble brukt i Septuaginta, den første greske oversettelsen av Det gamle testamente. Snublesteinen var en utfordring Gud satte opp for å prøve ut den moralske kvaliteten til mennesket. Den fungerte ikke bare som prøve. Den kunne også forklare hvorfor Guds tjenere kunne tvile eller fare vill.⁹⁷⁴ Ordet har beholdt mye av sin opprinnelige betydning, selv om det religiøse opphavet nok er uklart for de fleste.

Thompsons hovedtema er politiske skandaler, og det er disse som skal behandles her. Det finnes skandaler på alle livets områder, som familieskandaler, erotiske skandaler og økonomiske skandaler. Alle er bygd over samme mønster.

I sin bok *Skandaler i norsk politikk* opererer Tor Midtbø med to typer politiske skandaler. Den ene er politikkskandaler, som dreier seg om skandaløse politiske beslutninger. Den andre er politikerskandaler, som handler om politikere som personer.⁹⁷⁵ Politikerskandalene får som regel langt mer oppmerksomhet enn de politiske skandalene. Forskjellen mellom politikkskandaler og politiske skandaler er ikke bare et spørsmål om tema. Det er også et spørsmål om retorikk og behandlingsmåte, og grensene mellom dem er flytende.

Et eksempel på en politikerskandale er Bill Clintons affære med den kvinnelige assistenten Monica Lewinsky, som ble avslørt i 1998. Lewinskysaken viser hvor vanskelig det er å opprettholde skillet mellom politikerskandaler og politikkskandaler, for den ble brukt av Clintons motstandere til å vise at han ikke hadde de egenskapene som kreves av en president.

⁹⁷² Raaum 1991

⁹⁷³ Thompson 2000

⁹⁷⁴ Thompson 2000 s. 12

⁹⁷⁵ Midtbø 2007 s. 18

En slik vending er typisk for våre dagers politikerkandaler. De forskyver interessen bort fra tradisjonelle politiske spørsmål, og konsentrerer seg om politikernes personlighet. Dette er en hovedtendens i moderne politisk liv, som er utførlig behandlet i Richard Sennetts *The Fall of Public Man*.⁹⁷⁶ Når politikernes personlighet er opphøyd til politisk tema, må også politikerkandaler oppfattes som politiske skandaler.

Skandalens fire faser

Skandalen følger en fastlagt dramaturgi, hvor elementene som regel opptrer i samme rekkefølge. Dette betyr at man kan se på en skandale som et ritualisert forløp, styrt av kulturelle koder, som igjen styrker eller svekker andre koder.

En skandale forutsetter en situasjon der det eksisterer en frontregion og en bakregion. Dette er vanlig i de fleste av livets sammenhenger.

I følge Thompson har skandalene fire faser.⁹⁷⁷ Den første fasen er *forstadiet*. I dette stadiet blir en norm overtrådt i en bakregion. Dette er *det primære overtrampet*. Det har ennå ikke blitt noen skandale, for overtrampet er ikke blitt kjent i frontregionen.

Andre fase er *skandaliseringen*. Denne fasen er en sammensatt prosess med flere elementer. Den begynner med en avsløring. Gjennom avsløringen blir overtrampet trukket fram i frontregionen. Ennå er det ingen skandale. Normer blir brutt ustanselig, og de fleste normbrudd blir møtt med et skuldertrekk eller en oppfordring om å rette opp feilen. Først når noen fordømmer det avslørte overtrampet i frontregionen er skandalen i gang.

En slik skandalisering kan være privat, eller foregå i et massemedium. Skandaler i massemedier har stor gjennomslagskraft, og siden massemedier er avhengige av å gjøre seg interessante er de som regel aktive pådrivere i skandaliseringsprosessen. I et moderne mediesamfunn kan store skandaler påvirke hele det politiske systemet. Journalister hevder som regel at skandaler har en rensende effekt på det politiske systemet.

Den avslørte kan forsvare seg på forskjellige måter. En strategi går ut på å gi kritikerne rett i kritikken, legge fram alle fakta og beklage overtrampet. Dette kalles å ta en puddel i vår tids PR-bransje. PR-firmaet Geelmuyden.Kiese har utarbeidet en egen puddelindeks for å måle hvor populær strategien er.⁹⁷⁸ Gjennom offentlig avbikt erklærer synderen seg enig i normen som er overtrådt. Skandalen blir avkortet, mens normen blir bekreftet.

Andre motstrategier går ut på å lukke alle informasjonskanaler, eller hevde at overtrampet ikke har funnet sted. Hvis slike dementier oppfattes som troverdige, blir avsløringen redusert til en usann påstand.

⁹⁷⁶ Sennett 1992 s. 150

⁹⁷⁷ Thompson 2000 s. 73

⁹⁷⁸ Geelmuyden, Hans: "Norges letteste jobb". Aftenposten 15.04.2008

Hvis den skandaliserte derimot presenterer et dementi som er uriktig, eller som bare er delvis riktig, og blir avslørt, har vedkommende gjort et *sekundært overtramp*. Et sekundært overtramp gjør skandalen større, samtidig som den endrer karakter.

I politiske skandaler handler det primære overtrampet som regel om dårlig skjønn i politiske spørsmål. Et primært overtramp vil som regel utløse en helt ordinær moralsk eller politisk diskusjon. Dette er problematisk for moderne nyhetsjournalister, som er underlagt en streng nøytralitetsnorm. Når journalister skal formidle fordømmelsen i en skandale som bare inneholder et primært overtramp, kan det tvinge dem til å vise flagg i politiske spørsmål.

Et sekundært overtramp er annerledes. Det vil som regel bli fortolket som brudd på det åttende bud. En løgn er ikke noe å diskutere. Det tilstrekkelig å fortelle om den. Det gjelder særlig hvis løgneren er tillitsvalgt, slik en politiker er. En offentlig ansatt har også en stilling basert på tillit. I begge posisjoner er løgn et alvorlig normbrudd.

Det sekundære overtrampet endrer skandalen fra å dreie seg om vurderinger som kan være omstridt, til en entydig moralsk problemstilling. Dermed kan journalisten fordømme handlingen uten å måtte begrunne det, og slipper å tone politisk flagg. På dette punktet faller analysen av skandalen sammen med Ettema og Glassers skildring av de undersøkende journalistenes objektiviseringsteknikker.

Moralsk fordømmelse rammer den skandalisertes personlighet. Personligheten er det sekulære samfunnets variant av sjelen. Slik dukker skandalens religiøse premiss opp til overflaten igjen. Avsløringen som krevde et dementi var en skandalon, en prøve som skulle demonstrere personlighetens kvaliteter. Det sekundære overtrampet viser at personligheten ikke holder mål.

Siden en skandale kan avverges, blir skandalens andre fase ofte en duell om sannhetsgehalten i den første avsløringen, og om hvordan den skal vurderes. I denne fasen har journalistene en tendens til å opptre i flokk, mens de jager den skandaliserte. Denne praksisen blir gjerne omtalt med nedsettende betegnelser som "flokkdyr" som dyrker "drevjournalistikk" eller "mediedrev", mens de er omtåket av "blodtåke".⁹⁷⁹ Slike nedsettende betegnelser bygger på en misforståelse. Mediedrevet i skandalens andre fase er rasjonell oppførsel. Det blir gjennomført for å framprovosere det sekundære overtrampet pressen er avhengig av for å lykkes i å fullende skandalen. Pressen har mye å tjene på å vri skandalene over i et moralsk modus, ved å framprovosere sekundære overtramp.

Skandalens tredje fase er *klimaks*. Thompson kaller den også for *dénouement*, et uttrykk fra teatrets dramaturgi: *Dénouement* er scenen der alle de involverte samles på scenen, og får fortalt hvordan alt henger sammen. Det er her spenningen utløses og balansen gjeninnføres. I skandalenes dramaturgi er det nå virkningene av alle de normative spenningene skal trekkes:

The culminating phase may lead to an admission of guilt, a resignation, a sacking and/or a criminal prosecution, but it can also result in a collapse of the case against

⁹⁷⁹ Jenssen og Fladmoe 2009 s. 34

the individual(s) concerned and the dissipation of the scandal. In some cases the culminating phase may be a dramatically staged event, such as a trial or a public hearing by a specially convened committee endowed with all the trappings of symbolic power. This staged event may also be a "media event" in the sense defined by Dayan and Katz – that is, an exceptional occasion which is planned in advance and broadcast live (...) ⁹⁸⁰

Den fjerde og siste fasen i skandalen er *etterspillet*. På dette stadiet er skandalens spenninger utløst, og deltakerne oppsummerer hendelsene i ettertid. Granskingsrapporter legges fram, det debatteres og oppsummeres. Partene pleier sitt ettermæle i bøker, foredrag eller tilbaketrekning fra offentligheten. Noen ganger reformeres lover, forskrifter eller interne rutiner. Alt dette skjer i rolig tempo, mens aktørene forsøker å etablere en ny balanse.

Hvordan virker så skandalene på publikum? I sin bok har Midtbø undersøkt om politiske skandaler går ut over oppslutningen blant velgerne. Han fant at virkningen var minimal. Det var mulig å registrere mindre virkninger på kort sikt, men over tid hadde de liten eller ingen effekt. Dette funnet er i tråd med internasjonal forskning på feltet. Lewinskyskandalen fikk for eksempel ikke ut over Clintons popularitet, selv om den dominerte amerikanske medier i månedsvis. ⁹⁸¹ Midtbøs funn styrker en ritualorientert forståelse av politiske skandaler. De er i all hovedsak forløp som bekrefter normer og markerer moralske hierarkier.

I nesten alle de større skandalene der ledende politikere har blitt felt av pressen er det ikke det primære overtrampet som har ført til fallet. ⁹⁸² Når det ikke kan dokumenteres noe sekundært overtramp, er det svært vanskelig for pressen å felle en politiker.

Pressen ser ut til å være helt avhengig av å avdekke et sekundært overtramp for å fullbyrde skandaliseringen, og oppnå et dramatisk klimaks. Få ting markerer pressens autoritet like effektivt som en skandale der en ledende politiker eller toppsjef i næringslivet blir tvunget til å gå av. Avgangen er ikke bare et tegn på at mediet som kom med avsløringen er mektigere enn politikeren. Siden avgangen er moralsk begrunnet, er den også en bekreftelse av at pressen står over den politiske institusjonen i moralske spørsmål.

Et eksempel på hvordan etterspillet etter en skandale ble fylt av kritikk mot drevjournalistikken, er Tønne-saken. Tidligere helseminister Tore Tønne begikk selvmord etter at han ble skandalisert i pressen før jul i 2002, på grunn av en opplagt misvisende fakturering av et stort honorar mens han hevet etterlønn som statsråd. Saken kom ut i offentligheten da direktøren i advokatfirmaet BA-HR nektet å godkjenne en faktura på et større beløp. BA-HR var Kjell Inge Røkkes advokatforbindelse. Tønne ble tiltalt av Økokrim. Han isolerte seg, og presenterte verken noe holdbart dementi eller noen innrømmelse av skyld. Pressen beleiret huset hans for å observere ham, mens de forsøkte å framtvinge et dramatisk sekundært overtramp. Dette lyktes de delvis med, men prosessen ble avbrutt av selvmordet. Det dreide debatten bort fra det

⁹⁸⁰ Thompson 2000 s. 75

⁹⁸¹ Midtbø 2007 s. 146

⁹⁸² Se også 2007 s 132

primære overtrampet, og hovedtemaet i offentligheten ble drevjournalistikken. Norsk Presseforbund bestilte en rapport som gransket mediernes oppførsel. Kritikken mot pressen var hard i rapporten. Utvalget mente at presset på Tønne var uforholdsmessig stort. Samtidig kritiserte det at avisene hadde blandet sammen viktige og uviktige elementer for å øke presset. Dette var en kritikk av det journalistiske drevet i skandalens andre fase.⁹⁸³

Problemet med denne kritikken var at den ikke tok utgangspunkt i skandalens dramaturgi, og derfor var lite treffsikker. I ettertid har det også kommet fram at det primære overtrampet var svakt dokumentert. Dagbladet hadde feiltolket fakturaen. Tore Tønne ble beskyldt for å berike seg selv på urettmessig vis, men den misvisende faktureringen var ledd i en operasjon i Kjell Inge Røkkes selskaper. Presset gikk altså ut på å bekrefte en antakelse som lå på siden av sakens kjerne. Tønnesakens dypereleggende tema var tette bånd mellom regjeringkretser og Røkkes finansimperium. Saken ble avsluttet etter selvmordet, og Økokrims grunnlag for siktelsen er ikke offentliggjort. Saken er fortsatt ufullstendig belyst.⁹⁸⁴

De nedsettende karakteristikkene om drevjournalistikken blir enkelte ganger underbygd med mer prinsipiell kritikk. I Norge har presseforskeren Sigurd Allern gjentatte ganger kritisert pressen for drevjournalistikk, særlig med utgangspunkt i Valla-saken i 2007. Han har studert denne saken inngående, og lagt fram et vell av materiale om pressens oppførsel. Kritikken er presentert i to antologier om emnet.⁹⁸⁵

I diskusjonen om Valla-saken er det lett å identifisere en politisk høyre/venstrekonflikt. Valla var venstreorientert LO-leder. Politikken delvis relevant for å forstå diskusjonen om saken. Vallas primære overtramp var ikke spesielt stort, men blant annet fordi hun var en upopulær og kantet person ble presset etterpå ekstremt. Diskusjonen av Vallasaken viser at kritikerne av mediedrevet gjennomgående ønsker en forskyvning mellom skandalens faser. De vil at pressen skal konsentrere seg om primære overtramp, og ikke jage for å avdekke eller skape de sekundære. Resultatet blir en åpen politisk eller normativ diskusjon, og ikke moralsk fordømmelse. Allerns kritikk er et klart uttrykk for denne tendensen. De mediene som praktiserer drevjournalistikk ser det antakelig helt motsatt. De deltar sjelden i diskusjoner på et slikt teoretisk plan.

I denne kontroversen har det utviklet seg en tradisjon som hyller det vi kan kalle seriøs skandalejournalistikk. Tilhengerne dyrker politiske skandaler og politisk diskusjon. Det krever at de prioriterer avsløring av primære overtramp. Den skandalejournalistikken som stemples som useriøs dyrker derimot politikerskandaler, moralske temaer og det sekundære overtrampet.

SKUP og det primære overtrampet

SKUPs uttalte formål er å stimulere journalister til å produsere avsløringer, samtidig som metodekravene skal sikre at påstandene er korrekte og dokumenterbare. Dette setter i gang

⁹⁸³ Brurås, Hjeltnes og Syse 2003 og Syse: *3 uker i desember*. Norsk presseforbund 2003

⁹⁸⁴ Breirem 2007

⁹⁸⁵ Allern 2009 s. 49

skandaliseringens første fase. Det kan altså se ut som om SKUP er en organisasjon som kjemper for at man skal blottlegge primære overtramp på en etterrettelig måte. Dette er helt i tråd med den seriøse varianten av skandalejournalistikken vi har diskutert ovenfor.

SKUPs avsløringsideal er likevel ikke til hinder for at man jager etter sekundære overtramp. Det påfallende er at organisasjonen og juryen uttaler seg svært lite om det som skjer i løpet av skandaliseringsfasen. Juryen belønner avsløringer med dramatiske virkninger, men sier lite hvordan disse kom i stand. I sine uttalelser kommenterer juryen knapt redaksjonens handlinger i perioden rundt offentliggjøringen. Dette gjør det mulig å dempe inntrykket av skandalen som rituelt forløp, og gi inntrykk av at avslørende journalistikk først og fremst dreier seg om å formidle informasjon.

I metoderapportene er det annerledes. Selv i den mest kvalitetssikrete undersøkende journalistikk er det ofte slik at journalisten ikke har full oversikt over saken før deler av saksforholdet blir offentliggjort. Offentliggjøringen kommer ikke når saken er endelig klarlagt, men brukes som en provokasjon som åpner nye kilder og driver saken videre. I denne avhandlingens materiale er Lorentzensaken (Narvesenprisen 1985) et godt eksempel på et slikt forløp.

Siden den som blir anklaget i pressen har rett til samtidig imøtegåelse, må vedkommende gjøres kjent med anklagene før publisering. Konfrontasjonen blir som regel utsatt til like før publisering, slik at den skandaliserte ikke skal få tid til å sette i gang mottiltak. Metoderapportene beskriver regelmessig taktiske overveielser rundt offentliggjøring og konfrontasjon.

SKUPs jury har et tvetydig forhold til skandalejournalistikken. Bevegelsens sentrale formål er å lære bort metoder som fører til grundig dokumenterte avsløringer av primære overtramp. Den går altså inn for en seriøs skandalejournalistikk. Samtidig er juryen er påfallende taus om hvordan eventuelle sekundære overtramp blir framprovosert, og hvilken betydning de har for de resultatene prisen hyller.

Ekstern kritikk av SKUP

SKUPs metodekrav har flere formål. Da de ble utviklet i USA, skulle de blant annet være en forsikring mot injuriersøksmål. I løpet av SKUPs levetid er rettspraksisen i Norge endret, slik at svært få nyhetsmedier blir dømt for injurier i dag. Metodekravene bidrar heller til å heve journalistikkens anseelse og betydning. Det betyr ikke at det ikke er strid om saker som er innmeldt eller prisbelønt av SKUP.

Konfliktene viser også at metodekravet ikke må forveksles med et sannhetskrav. Når SKUP belønner metoden, betyr det ikke at SKUP står inne for sannhetsgehalten i påstandene som er frambrakt ved hjelp av metoden. Et lite antall SKUP-saker belyser dette forholdet.

Det begynte med *taktekkersaken på Haakonsværn* (1991), som handlet om økonomiske misligheter. I denne saken ble flere av de impliserte dømt, men juryen hadde brukt

karakteristikk av enkelte av de impliserte som ikke ble bekreftet av noen domstol. Juryen gikk derfor til det oppsiktsvekkende skrittet at den korrigerte juryens prisbegrunnelse etter at dommene var falt. Den begrunnelsen som ligger på nett i dag, er derfor ikke den samme som ble framført da prisen fikk diplom.⁹⁸⁶

Robert Gjerde i Aftenposten fikk diplom for *Bærum-saken, aktiv dødshjelp* (1999). Den dreide seg om behandling av alvorlig syke kreftpasienter ved Bærum sykehus. En lege anmeldte en kollega for å ha gitt aktiv dødshjelp til disse pasientene. Saken ble fulgt opp av Aftenposten, og vakte stor oppmerksomhet. Den ble gransket av Helsetilsynet, som nøyde seg med å kritisere legen for mangelfull journalføring. Politiet henla saken etter bevisets stilling. Helsedirektør Anne Alvik fikk sterk kritikk, og trakk seg etter råd fra departementet. Så langt var dette en klassisk skandale, som førte til at helsedirektøren gikk av. I 2010 skrev Alvik en kritisk bok om saken, og i debatten som fulgte fikk hun sterk støtte, basert på Helsetilsynets konklusjoner og politiets henlegging. Forlagsmannen Andreas Skartveit, som har vært en ivrig kritiker av SKUP, krevde at SKUP-diplomet fra 1999 ble trukket tilbake etter Alviks bok.⁹⁸⁷ Dette skjedde ikke. Skartveit kritiserte SKUP-juryen ut fra sakens substans, men SKUP-juryen hevder systematisk at den bare belønner metoden. Gjerde skrev debattinnlegg der han gikk langt i retning av å gjenta påstandene i sine reportasjer. Det er altså fortsatt strid om fakta i saken.⁹⁸⁸

Næringslivssakene følger som regel litt andre konfliktlinjer enn andre saker. En av de mest oppsiktsvekkende gjaldt finansmannen Arne Fredly. I artikkelserien *Rapport fra innsiden* (2007) antydte Dagens Næringsliv at han drev med innsidehandel. Dette er straffbart. Fredly gikk til sak, og SKUP ble trukket inn fordi artikkelserien var innmeldt til SKUP-prisen. Fredly krevde å få se metoderapporten i forbindelse med rettssaken. Dette var en ny problemstilling for SKUP, og utlevering kunne komme i strid med kildevernet. Dagens Næringsliv løste floken ved å trekke saken fra konkurransen, og dermed trekke metoderapporten. Saken ble klaget inn for Pressens Faglige utvalg, som ga Fredly medhold. Etter noen innledende runder i rettsapparatet inngikk Dagens Næringsliv et forlik med Fredly, med unnskyldning på første side og erstatning. Grunnlaget for beskyldningene hadde ikke vært solid nok.⁹⁸⁹

Saker som har blitt belønnet av SKUP-juryen er også felt av Pressens faglige utvalg. Et av SKUP-diplomene for 2011 gikk til Brennpunkt-dokumentaren *NAV: Diagnose mens du venter*. Programmet var laget av SKUP-veteranene Kjersti Knudssøn, Synnøve Bakke og Christian Kråkenes fra NRK. NAV klaget inn programmet for Pressens faglige utvalg. Pressens Faglige utvalg ga NAV medhold i at det ikke var belegg for alle påstandene, og at NAV ikke hadde fått god nok anledning til samtidig imøtegåelse.⁹⁹⁰

⁹⁸⁶ <http://www.skup.no/SKUP-prisen/Vinnere/2813> besøkt 10.10.2012

⁹⁸⁷ <http://www.journalisten.no/node/36626> besøkt 10.10.2010

⁹⁸⁸ <http://www.journalisten.no/node/36625> besøkt 10.10.2012

⁹⁸⁹ <http://www.journalisten.no/story/57079> besøkt 12.10.2012

⁹⁹⁰ <http://www.pfu.no/case.php?id=2604> besøkt 12.10.2012

I 2012 klaget Kari Breirem inn en metoderapport til SKUP inn for Pressens Faglige Utvalg. Metoderapporten *Bak lukkede dører – Striden i Borgarting Lagmannsrett* var levert inn av to VG-journalister i 2010. Den handlet om VGs dekning av en strid i lagmannsretten, der Breirem måtte gå av som direktør i 2010. VG hadde vært ledende i saken. Breirem mente at metoderapporten kom med en rekke usanne beskyldninger om henne, og ville at PFU skulle ta det opp. PFU sa nei. Presseforbundet gjorde et styrevedtak i 2013, som åpnet for slik behandling i visse tilfelle. Hun klaget på ny, men ble avvist igjen. Et innlegg fra Breirem Dagens Næringsliv i 2014 førte til en debatt om temaet i avisen.⁹⁹¹ Debatten gjorde det klart at SKUPs metoderapporter står i en uavklart mellomstilling i norsk presse. De er resultater av redaksjonell innsats som faller inn under PFUs ansvarsområde. Samtidig regnes ikke selve metoderapporten som et redaksjonelt produkt. Den faller altså både innenfor og utenfor, men kan etter Presseforbundets vedtak vurderes i spesielle tilfelle.

Dette lille knippet saker viser noen av de mulige konfliktene som kan oppstå rundt SKUP. Det er likevel et forsvinnende lite antall saker der det oppstår åpen strid om de konkrete påstandene i avsløringene. I den undersøkte perioden er 1060 saker meldt på til prisen. SKUP tar ikke standpunkt til sannhetsgehalten i påstandene i hver enkelt sak, men de strenge metodekravene har virket slik de skulle. Dokumentasjonskravene fører som hovedregel til at det ikke blir strid om fakta i sakene.

Journalistkritikk av SKUP

SKUP har pådratt seg en del kommentarer av typen ”journalister som graver sin egen grav for siden å falle i den”. Denne folkelige ironien rommer en skepsis, ikke bare til SKUPs medlemmer, men også til selve ideen om at journalistikken ivaretar et opphøyd samfunnsoppdrag. Den finnes også blant journalister.

Av og til kommer slike strømninger opp til overflaten. 2. mars 2011 sendte journalist Åge Winge i Adresseavisen inn en humoristisk metoderapport til SKUP, for ”å raljere litt over gravalvoret i gravejournalistikken”.⁹⁹² Dette fulgte journalistenes fagblad Journalisten opp, og intervjuet SKUP-prisvinner Eskil Engdal. Han foreslo å legge ned SKUP-prisen, og opprette en journalistpris med fire ulike klasser, på linje med Pulitzerprisen og den svenske Stora Journalistpriset. Målet var å hedre nye formidlingsmåter. Kurs i metoderapportskriving beskrev han som tomsete.⁹⁹³ Han fikk støtte av journalister som Kjetil Østli og Bjørn Olav Nordahl. Nordahl satt i SKUP-styret. Begge mente at det var viktig å legge vekt på framstillingsformen, og ikke så mye på metoden.⁹⁹⁴

⁹⁹¹ Dagens Næringsliv 10.06.2014

⁹⁹² <http://journalisten.no/node/34148> besøkt 12.12.2012

⁹⁹³ <http://www.journalisten.no/node/34198> besøkt 12.12.2012

⁹⁹⁴ <http://www.journalisten.no/node/34253> besøkt 12.12.2012

Etter to uker sto svaret fra SKUP-leder Heidi Molstad Andresen: Hun ga kritikerne rett i at SKUP ikke dekket all god journalistikk. SKUP var en metodepris, og ikke en fortellerpris. Det var slik det skulle være.⁹⁹⁵

Denne lille episoden avdekket en rekke forhold. For det første dokumenterte den misnøye med metodefokus i SKUP. Reaksjonene viste også at SKUP ble oppfattet som den gjeveste prisen. Den store journalistprisen, som hadde belønnet framstillingsform i en årrekke, ble ikke nevnt av kritikerne.

Rangordningen mellom prisene ble indirekte bekreftet av Per Edgar Kokkvoll, som var generalsekretær i Presseforbundet og administrerte Den store journalistprisen. Han åpnet for en sammenslåing av prisene hvis SKUP ønsket det. Heller ikke Presseforbundet virket særlig overbevist om at Den store journalistprisen var den høyeste utmerkelsen i norsk journalistikk.⁹⁹⁶

SKUP som normativt prosjekt

Skups overordnede norm er avsløringsnormen. Den utfylles av en sterk norm om at avsløringene skal være solid dokumentert, slik at de ikke kan tilbakevises. Dette er grunnlaget for SKUP-prisens status som metodepris. Som vi har sett av analysene i dette kapitlet, ligger det også et stort antall tilleggsnormer bak SKUP-prisens utmerkelse.

Skups normsett begrenser seg ikke til dette. SKUP er en også presseideologisk bevegelse. Skal man forstå SKUPs virksomhet må man trekke inn denne ideologien. Som eksempel på hvordan den blir markert, kan vi sitere avslutningsordene til SKUP-leder Håkon Haugsbø på SKUP-konferansen våren 2009:

Kjære SKUP. Poenget her er å seie: De har moglegheiten til å ha verdas viktigaste jobb. Skal vi da la andre bestemme? Skal vi la sjefen, marknaden eller styresmaktene sette standarden for vår journalistiske gjerning? Heldigvis, må eg seie, for det fins eit heldigvis her. Heldigvis viser dei mange innsendte bidraga til årets SKUP-pris at det er nokre som står imot. Det er journalistar som med heilt ulike forutsetjingar og heilt ulike ressursar, på tross av alt, leverar framifrå, kritisk, undersøkende journalistikk. Og deira ønske om å finne sanninga der ute er ikkje konjunkturavhengig. Og det er jo nettopp difor vi er journalistar. Det er nettopp difor vi er her, på den nittande SKUP-konferansen. Det er fordi vi trur på noko større enn marknaden, det er fordi vi trur på nokon større enn Kjell Aamodt, og det er fordi vi trur på eit liv etter avis døden.⁹⁹⁷

Haugsbø var ikke bare leder for SKUP-styret på dette tidspunktet. Han var også programleder i NRKs Brennpunkt, hvor han introduserte alle produksjonene i sendeflaten. Dette gjorde ham til landets høyest profilerte journalist innenfor den kritisk undersøkende journalistikken.

Retorikk av denne typen har vært et sentralt element i journalistenes profesjonsbyggende strategi. Talen markerte en avgrensning, et forsvar for journalistenes faglige revir. Den var et

⁹⁹⁵ <http://www.journalisten.no/node/34406> besøkt 12.12.2012

⁹⁹⁶ <http://www.journalisten.no/node/34234> besøkt 12.12.2012

⁹⁹⁷ Talen er skrevet av etter videopptak og lett normalisert av undertegnede.

angrep på både journalistenes overordnede, de kommersielle interessene i mediebransjen, og myndighetenes reguleringsiver. Alt dette ble framstilt som negativt. Som motvekt mot disse kreftene framstilte Haugsbø journalistikken som en opphøyd virksomhet, som lette etter sannheten, og ikke drev med strategisk tilpasning til konjunktursvingningene på markedet. Sannhetssøkingen var en oppgave journalisten kunne utføre mot alle odds, ”på tross av alt”.

Dette ga talen et påfallende kontrafaktisk preg. Haugsbø angrep de mektigste kreftene i pressefeltet. Kjell Aamodt var direktør i mediekonsernet Schibsted, som hadde hatt en dominerende stilling i mediebransjen gjennom to tiår. Han var definitivt mektigere enn SKUP. Pressen har alltid vært konjunkturavhengig og markedsorientert, den har vært regulert av myndighetene, og redaktørinstituttet står sterkt. Haugsbø polemiserte altså mot den rådende tilstand i det norske pressefeltet, samtidig som han stemplet de aktørene som begrenset journalistenes handlefrihet som mindreverdige. Dette gjorde han i et språk med klare religiøse overtoner. Her slo han indirekte en bro tilbake til retorikken under det aller første SKUP-seminaret, som ble karakterisert som et vekkelsemøte av de som var til stede.

Talen kunne lett tolkes som et krav om opprør, eller et absurd innspill, siden han angrep det meste av alt som påvirker journalistenes hverdag. Undertegnede var til stede, og kunne observere at Haugsbø fikk varm applaus. Det virket ikke akkurat som om deltakerne ved festmiddagen heiste opprørsfaner. Stemningen i salen var positiv.

En slik tale kan bare komme fra en bevegelse med en ideologisk agenda. Den foregående analysen støtter opp om en slik konklusjon. Som vi har sett, dyrker SKUP en rekke underkommuniserte normer i tillegg til de rene metodekravene. Sammen med utspill av Haugsbøs type danner disse en presseideologisk pakke, som skal underbygge forestillingen om at journalistikken er en opphøyd virksomhet som har krav på selvstendighet.

Hyllet og truet

Den undersøkende journalistikken har vært en suksesshistorie etter at SKUP ble etablert i 1990. Det gjentas stadig at den kritiske, undersøkende journalistikken er bærer av vesentlige sider ved journalistikkens samfunnsoppdrag har retningens forsvarere opprettholdt siden. I en lærebok om gravende journalistikk fra 2012 skrev Helje Solberg, selv dobbeltvinner av både Den store journalistprisen og SKUP-prisen for 1995, med et lett omskrevet sitat fra Vær Varsom-plakaten:

Dette er alle saker som går til kjernen av pressens samfunnsoppdrag –å avsløre kritikkverdige forhold og beskytte enkeltmennesker og grupper mot overgrep.⁹⁹⁸

I denne læreboka fra 2012 var det hele tre innledningskapitler. I et av dem brukte Morten Møller Warmedal hundre sider på å fortelle at den undersøkende journalistikken var truet. Farene fant han i avis døden, markedsorienteringen, forbrukerjournalistikken, bloggingen og

⁹⁹⁸ Solberg 2012 s. 255

Internettrevolusjonen generelt.⁹⁹⁹ Den undersøkende journalistikken står derfor i en motsetningsfylt situasjon et tiår etter tusenårsskiftet. Den blir hyllet som opphøyd og forbilledlig, og som bærer av journalistikkens høyeste verdier. Samtidig er den en dyr og eksklusiv spesialitet. Den er til og med truet av utviklingen i det samme faget hvor den i følge retningens egne talsmenn uttrykker selve kjerneverdiene.

SKUP-prisen 1991-2013. En oppsummering

SKUP hevder selv at SKUP-prisen er en metodepris. Det har den i og for seg rett i. Det er metodebruken som er hovedsaken ved pristildelingene. Samtidig viser mønsteret i prisene at SKUP-juryen også håndhever en rekke andre tilleggsnormer.

Dette henger sammen med at SKUP er en sterkt normativ bevegelse. Den formidler et normsett som til sammen danner et presseideologisk program. Den historiske bakgrunnen for dette finner vi i inspiratoren IREs ønske om en *engasjert journalistikk*, utviklet i forbindelse med Watergate og motstanden mot Vietnamkrigen. Journalistikken måtte samtidig oppfylle de saklighetskravene som var nedfelt i det såkalte objektivitetsidealet. Dette er bakgrunnen for at SKUP kombinerer sitt ideologiske program med strenge metodekrav.

De normene SKUP-juryen fremmer kan deles inn i to hovedtyper. Den ene typen er juryens egne normer. Disse kan være åpent uttrykt i prisbegrunnelsene, eller være implisitte slik at de må trekkes ut av praksisen. Den andre typen er normer som er mer eller mindre ubevisst importert fra resten av pressefeltet.

Blant de normene som SKUP-juryen selv uttrykker eksplisitt, er *avsløringsidealet* grunnleggende. Undersøkende journalistikk bygger på forestillingen om at journalister skal avsløre noe skjult. Under dette ligger det et premiss om at maktovergrep bygger på usannhet, eller fører til tildekking og løgn. Det er en moderne variant av det gamle bibelordet: ”Sannheten skal frigjøre dere”.

For å avdekke sannheten må journalistene publisere *egenprodusert, kvalitetssikret dokumentasjon*. De påstandene journalistene presenterer, skal være så godt dokumentert at de ikke lar seg tilbakevise. Dette er SKUPs sentrale norm for å bedømme det konkrete arbeidet. Under dette ligger det en annen norm. Den går ut på at journalister skal fortelle sannheten. SKUP har operasjonalisert sannhetskravet ved å omdefinere det til et metodekrav. De tvistene som har vært om omstridte priser og diplomer viser helt klart at SKUP avviser kravet om at juryen skal ta standpunkt til sannhetsgehalten i sakene.

En åpenbar grunn til at det er slik, er at det er praktisk. SKUP-juryen har verken ressurser eller mulighet til å sjekke påstandene i alle de påmeldte arbeidene. Det er et gjennomgående trekk ved moderne journalistikk at man flytter tyngdepunktet fra sannhetssjekk til metodediskusjon. Også i Den store journalistprisens tildelinger finner vi en slik forskyvning. Slik er det også i det presseetiske rådet Pressens Faglige Utvalg. Fordelene ved metodefokus er åpenbare.

⁹⁹⁹ Warmedal 2012 s. 33

Journalistene slipper vitenskapens omstendelige redegjørelser, metodediskusjoner og kildeangivelser. Det er mye lettere å vurdere metoden som er brukt enn holdbarheten i en faktapåstand. Slik kan man også opprettholde et kollegialt fellesskap i bransjen, uten å risikere at den splittes av uenighet om de påstandene kollegene kommer med. Metodekravet er det sentrale elementet i SKUPs pedagogiske virksomhet.

Også den undersøkende journalistikken har måttet tilpasse seg medieindustriens krav om at stoffet skal *engasjere et bredt publikum*. Det viser seg i det uavklarte spørsmålet om det som blir avslørt skal være aktivt skjult, eller om det bare skal være noe publikum ikke var oppmerksomme på fra før. Hvis et forhold er aktivt skjult, får avsløringen automatisk et dramaturgisk løft og et forsterket moralsk budskap. På dette punktet er SKUP-juryen uklar, og sender ut både et sterkt og et svakt signal. Det sterke signalet kommer gjennom hovedprisen, som prioriterer dramatiske avsløringer med store virkninger. Som regel forutsetter dette aktiv skjuling. Det svake signalet går ut på at juryen belønner et lite antall prosjekter som skildrer forhold få vet om. De får ikke hovedprisen.

Dette er tett forbundet med *virkningsnormen*. Den håndheves strengt av juryen, selv om den ikke er nedfelt i statuttene. I pristildelingene kan man regne den som nesten enerådende, med mulige unntak for prisene for 1991 og 2011. Virkningsnormen bidrar til å forsterke SKUP-prisen som autoritetsmarkør. Saker med stor virkning forteller at journalistikk er viktig.

Den vanligste virkningen er granskingen. Dette henger sammen med at de aller fleste utmerkelse går til arbeider som *avslører primære overtramp i offentlig sektor*, eller i virksomhet som har en offentlig komponent. Dette henger sammen med at det er mye lettere å gå offentlig sektor etter i sømmene, på grunn av offentlighetsloven. Samtidig er offentlig sektor regelstyrt, og gransking av regelbrudd er lett å organisere. Siden offentlig sektor opererer med et mandat som bygger på tillit fra befolkningen, får avsløringer av offentlig svikt en moralsk komponent som angår alle. Dagens Næringslivs kritiske undersøkelser av privat næringsliv er det eneste som byter dette mønsteret systematisk.

I tillegg til de normene som SKUP håndhever selv, finner vi også en rekke importerte normer i prismaterialet. En norm som må regnes som importert er den sterke *kjønningen* i SKUP-juryens utmerkelse. Kvinneandelen har alltid vært lavere enn kvinneandelen i Norsk Journalistlag. Det mest interessante er likevel den ulike kjønnsfordelingen i forhold til tema. Temavalg er fortsatt er knyttet til kjønn i norsk journalistikk. Dette er åpenbart et importert normsett, for juryen har hatt en sammensetning som utelukker at den har drevet med aktiv kjønnsdiskriminering. Juryen har likevel ikke motarbeidet kjønningen. Det kjønnsbaserte normsettet er importert uten merkbar motstand.

På de aller fleste måter framstår SKUP som et *journalistisk eliteprosjekt*. Uansett om man fordeler utmerkelsene på typen medier, redaksjonsstørrelse, urbaniseringsgrad eller enkeltpersoner, blir resultatet at SKUP er dominert av store redaksjoner i sentrale strøk, eller spesialiserte journalister. SKUP-prisen går som regel til aviser og fjernsyn. Et liknende mønster

finner vi i deltakelsen på SKUP-seminaret. Her er det en åpenlys motsetning mellom stiftelsens intensjoner og resultatene, siden SKUPs styre og jury støtter mindre redaksjoner aktivt. Det er mest sannsynlig at elitepreget skyldes importerte normer. Mange av de som har kommentert spørsmålet forklarer det med høye kostnader, men det er like sannsynlig at ideologiske sperrer i det norske pressesystemet bidrar til resultatet. Det store flertallet av norske medier ser det ikke som sin oppgave å drive kritisk journalistikk på den måten SKUP anbefaler. Enkelte større aviser og TV-stasjoner bruker denne typen journalistikk til å profilere seg.

SKUPs virksomhet kan oppsummeres i at bevegelsen arbeider for det man kan kalle en *seriøs skandalejournalistikk*. Forbindelsen til skandalejournalistikken ligger i at stiftelsen prioriterer avsløringer. Når vi kan kalle den seriøs, henger det sammen med at juryen prioriterer solid dokumentasjon av primære overtramp. Forholdet til sekundære overtramp tones sterkt ned av SKUP-juryen. De er likevel viktige for SKUP, fordi sekundære overtramp fører til dramatiske konsekvenser, som ser ut til å være en forutsetning for å få hovedprisen.

SKUP-prisens formål er å forbedre det metodiske arbeidet i norsk journalistikk. På dette området har både SKUP-seminaret og prisen holdt fanen høyt gjennom mer enn to tiår. Ut over dette har ikke juryen utfordret journalistikkens etablerte verdihierarkier på annen måte enn at den går inn for at arbeidsformen også skal spre seg til mindre redaksjoner. SKUP er en bevegelse som går inn for styrking av etablerte normsett, i en presse med motstridende tendenser. I vår sammenheng står SKUP-prisen fram som den klareste markøren av journalistisk autoritet av alle de fire undersøkte journalistprisene. Prisen oppnådde denne posisjonen under den aller første prisutdelingen, og den er fortsatt i behold.

Når det gjelder journalistikkens rammer er SKUP mer utfordrende. I taler, lærebøker og de fleste andre sammenhenger har representanter for SKUP gått sterkt ut mot kommersialisering av pressen, og stemplet den som en trussel mot den undersøkende journalistikken. De hevder at bransjens utvikling kan true journalistikkens samfunnsoppdrag, som i følge SKUP forvaltes av SKUP. Kopler vi det til den bekjennelsesretorikken som har preget bevegelsen helt fra starten, ser vi at SKUP er en bevegelse som skal motvirke et truende meningstap, i en presse som er styrt av kommersielle mediekonsern.

Oppsummering 1991-2014: Selvbevissthet og nye rammer

Ved inngangen til 1990-tallet sto to svært ulike profesjonelle miljøer mot hverandre i norsk presse. Journalistene ville kjempe kampen for sine nyervervete faglige og etiske standarder. De var skeptiske til kommersialisering og sentralstyring. Mediekonsernene på sin side var organisert for å tjene penger. Det kunne de bare oppnå ved effektiv drift. De sentraliserte funksjoner som trykking og distribusjon, og krevde betydelige konsernbidrag. Journalistene var bekymret for hvordan dette påvirket den redaksjonelle profilen. I dette klimaet ble de to nye journalistprisene opprettet. Begge prisene markerte journalistenes uavhengige stilling og faglige nivå.

Selv om journalistene var inne i sin mest selvbevisste og aktivistiske periode, kom de ikke unna et ubehagelig faktum: De kontrollerte ikke de massemediene de arbeidet i. Pressen hadde fått nye rammer, satt av kommersielle eiere. I tillegg hadde myndighetene innført konkurranse også i etermediene. Frislippet etter 1972 var definitivt over. Journalistenes faglige virksomhet sto i tilpasningens tegn.

Journalistene møtte denne utfordringen med selvtillit og streikevilje. Streikebølgen tidlig på 1990-tallet var en begrenset suksess. Den mer ideologisk pregete striden fortsatte med uforminsket styrke. Etableringen av Den store journalistprisen må regnes som et ledd i dette.

Journalistene hadde en forholdsvis god forhandlingsposisjon, siden de produserte en tjeneste de nye medieeierne hadde behov for. Bare journalistene kunne produsere den ettertraktete varen troverdighet. Troverdighet er en form for tillit til avsenderen, som gjør det unødvendig å begrunne påstandene man kommer med. Et av formålene med den presseetiske offensiven og den faglige dyktiggjøringen til journalistene var nettopp å øke journalistikkens troverdighet. Verken reklamebransjen eller den framvoksende PR-bransjen kunne skape troverdige medier, siden deres tjenester var til salgs. Journalistene hadde all interesse av å markere sin faglige dyktighet, og gjøre krav på uavhengighet gjennom dette.

I lys av dette er det ikke merkelig at SKUP-prisen slo umiddelbart igjennom i journalistmiljøet. Prisen var uovertruffen som markør for journalistisk faglighet. Den bar bud om at journalistikken hadde en moralsk og politisk høyverdig oppgave i å avsløre hemmelighold og maktmisbruk. Presseforbundet var også gjennomsyret av den journalistiske yrkesideologien, og hadde behov for å markere det samme. Det er derfor ikke rart at Den store journalistprisen la seg tett opp til SKUP-prisen gjennom 1990-tallet.

Mens SKUP holdt fram med sitt opprinnelige prosjekt, begynte Den store journalistprisens jury å belønne journalistiske uttrykksformer. Disse tildelingene fulgte en utviklingslinje som sto i tilpasningens tegn. Selv prisen til den kritiske feministen Sissel Benneche Osvold (1992) hadde markedstilpasning og livsstil som underliggende tema. Dette var en type praktisk tilpasning til en ny mediesituasjon, som krevde like mye kreativitet som det radikale angrepet på etablerte verdihierarkier på 1970-tallet. Verdihierarkiene var i endring også i konsernpressens epoke. Forskjellen var at nyskapingene ikke sto i opprørets tegn, og de var uten flagg og fanfarer.

Midt i denne endringsprosessen pleiet også Den store journalistprisens jury en liten spesialinteresse for medienostalgi og mediepolitiske utspill, samtidig som den var sterkt konsensusorientert. Juryen fulgte på ingen måte noen rettlinjert kurs. Den noe vinglete profilen kan ikke tolkes som faglig usikkerhet. Den var en instruktiv demonstrasjon av de mange kryssende utviklingstrekkene i perioden. Ser man på start- og slutt punktet var likevel kursen klar. Den førte bort fra restene av syttitallsradikalismen, og inn i det markedstilpassete melodramaet, der det å bli likt av et stort publikum ble oppfattet som et mål for kvalitet.

Selv om det skjedde en kursendring i forhold til de sosiologiske og ideologikritiske eksperimenterne fra oppbruddets tid, forlot ikke journalistene alt de hadde oppnådd i den foregående epoken. Den opprørske perioden hadde etablert en praksis der journalisten kunne plassere seg selv i en opphøyd posisjon med alle fullmakter. Denne posisjoneringen ble utvidet gradvis, gjennom små, men betydningsfulle markeringer på en rekke ulike områder. Journalistene demonstrerte at de kunne redigere, heve seg over eller overprøve både rangordninger og institusjoner. Den store journalistprisen hedret journalister som overprøvde rettsvesenet (2000), intervjuet professorer i forunderlige situasjoner (2006) og overgikk prester i sorgprosessen (2010). Journalistene gjorde ikke bare krav på autoritet. Den skulle gjelde overalt.

Målt opp mot dette virker SKUP-prisen påfallende stabil. Metoderapportene viser at prisen trengte en del år for å befeste sin stilling og skape en tradisjon, men både stiftelsen og juryen var trofaste mot sine opprinnelige idealer. Gjennom denne stedigheten forsvarte juryen SKUP-prisens posisjon som overlegen markør for journalistisk autoritet. Dette var en vellykket strategi i den uformelle mannjevningen med Den store journalistprisen. Det er ingen ting som tyder på at Presseforbundets pris nådde opp mot SKUPs ry, verken hos journalister eller publikum. Samtidig virket metodekravene som en stabiliserende kjerne i klyngen av presseideologiske standpunkter som ble hevdet av SKUP.

Metodekravene gjør den undersøkende journalistikken uovertruffen som faglig og fagpolitisk markør, så lenge kravene blir praktisert strengt. Dermed kan bevegelsens talsmenn hevde at undersøkende journalistikk er kjernen i journalistikkens samfunnsoppdrag. Likevel viser statistikken at den undersøkende journalistikken er en spesialitet som på ingen måte preger journalistenes hverdag. Det kommer også tydelig fram når talsmennene for retningen skal forsvare sin posisjon. I følge dem har undersøkende journalistikk alltid vært under press, underfinansiert og truet.

Konklusjonen man må trekke av dette er at SKUPs journalistikk først og fremst virker som ideologisk markør. Den passer godt inn i journalistenes profesjonsbyggende strategi. Her står de moralske sidene ved den seriøse skandalejournalistikken sentralt. Skandaler som bygger på korrekte avsløringer av offentlige tjenestemenn, tillitsvalgte eller forretningsdrivende som driver i strid med regelverket, plasserer den avslørende journalisten i en opphøyd moralsk posisjon. Journalisten trenger ikke engang presentere sitt eget normative prosjekt. Det er nok å påpeke fakta, fordi normene er hentet fra allmenmoralens omforente kjerne.

Dette er helt i tråd med en fagpolitisk strategi man kan hente ut fra den attributtbaserte profesjonsteoriens hovedtradisjon. I følge denne tradisjonen er det et kjennetegn ved en ekte profesjon at den har et altruistisk formål. En ubestikkelig journalist som avslører juksebakere som lyver, eller beriker seg selv på fellesskapets bekostning, er en ekte altruist.

Den undersøkende journalistikkens svakhet er at den forutsetter at det foreligger et fastlagt normsett på de områdene som blir undersøkt. Hvis det ikke er tilstrekkelig med

allmenmoralen, må det hentes fra regler og forskrifter. Der det ikke eksisterer noe etablert normsett, kan det heller ikke bli noen skandale. Det blir ingen ting å avsløre. SKUPs journalistikk kan ikke diskutere nye normer eller presentere systemkritikk. Dette gjør den kritiske, undersøkende journalistikken til en reformistisk form for journalistikk.

Den store journalistprisen har markert journalistisk autoritet gjennom en gradvis utvidelse av området der journalistene viser at de er dominante. SKUP har markert at den undersøkende journalistikken ikke viker tilbake for noen, så lenge journalisten kan dokumentere sine påstander.

Begge prisjuryene opererer med journalistikkens fristilling fra den politiske institusjonen som et selvsagt premiss. De presseideologiske posisjonene som ble utviklet etter partipressens sammenbrudd blir holdt i hevd. Både kravet om autonomi og forestillingen om journalistikkens samfunnsoppdrag tas for gitt.

Den doble serien av priser fra 1991 til 2014 viser likevel at en slik kortfattet oppsummering av dominerende forestillinger ikke gir et dekkende bilde av situasjonen. Det er et misforhold mellom forestillinger og praksis. Den store journalistprisens premiering av den journalistiske uttryksmåten er i hovedsak systemlojal. Dette bildet blir nyansert av tilløpene til mediekritikk. Denne tendensen ble forsterket av de to prisene for 2013 og 2014, der begge prisutdelingene har blitt benyttet av juryen til å kritisere utviklingen på pressefeltet.

Når SKUPs representanter stadig kritiserer kommersialiseringen av pressefeltet, er det også et tegn på at situasjonen er en annen enn de ønsker. Når de samtidig peker på de seriøse journalistenes metodiske og moralske overlegenhet, må dette sees i lys av at SKUP-prisen er en påfallende smalspektret pris, orientert mot offentlig sektor og med reformistiske trekk. Vi ser derfor at prisene får en dobbel funksjon. De er både ideologiske posisjonsmarkører og indikatorer på at journalistenes posisjon i pressefeltet slett ikke er uproblematisk.

5. Fra lojal tjener til moralsk riksrevisor

Journalistikk er som regel produsert i all hast, for å bli konsumert i øyeblikket. For i det hele tatt å nå fram til publikum må journalisten vekke oppmerksomhet umiddelbart. Hun kan ikke ta seg tid til å forklare nye og ukjente sammenhenger, men må presentere hovedbudskapet først. Viktige deler av budskapet kommer fram ved å peke på det som kan tas for gitt. Samtidig er moderne journalistikk en kontinuerlig strøm, som ikke bare danner sin egen kontekst, men også omslutter mange andre budskap. Samfunnets mest utbredte forestillinger er dypt preget av det som flyter til oss og forbi oss i journalistikkens strøm. På mange måter kan man si at det enkelte journalistiske produktet er en formidler av forestillinger mellom individ og struktur, mellom hendelse og kultur. De mange små fortellingene blir en praktisk fortolkning, både av den enkelte hendelsen, den materielle situasjonen og samtidas dominerende forståelsesrammer.

En ærespris er et sammensatt tegn, som består både av prisutdelingen og verket som har fått prisen. Prisen er en mekanisme som kan omforme økonomisk kapital til kulturell kapital. Gjennom prisens ritualer deltar prisinnstifteren og prisutdeleren i en kontinuerlig forhandling om hvilke forståelsesrammer som kan regnes som gyldige, hvem som skal ha innflytelse og hvilke verdier som skal regnes som de høyeste. Slik er ærespriser et redskap i et spill om makt og ideologi. Det er altså ikke en helt ukomplisert prosess å fortolke journalistpriser. I denne avhandlingen har vi gått gjennom 131 pristildelinger, fordelt på fire ulike priser gjennom 60 år. I tillegg kommer 106 SKUP-diplomer, og i avsnittet om Narvesenprisen har vi trukket inn over to hundre nominasjoner. Det er klart at det ikke er mulig å trekke entydige konklusjoner ut av et slikt materiale. Det er alltid en pris eller ytring som stikker seg ut i en annen retning. Dette er også en konklusjon: Journalistikken i en periode er sjelden helt entydig. Det utelukker likevel ikke at man leter etter mønstre og trekker ut tendenser.

I dette oppsummerende kapitlet skal vi diskutere hovedtendenser i materialet. De første delene er en drøfting av temaene i de tre underproblemstillingene som ble presentert i innledningen: forestillinger om forholdet mellom pressefeltet og den politiske institusjonen, presseideologiske forestillinger, og forestillinger om autonomi og andre tegn til profesjonsbygging. Til slutt kommer en diskusjon av avhandlingens hovedproblemstilling: *Hvordan kan vi fortolke utviklingen i journalistenes markering av egen autoritet i prisbelønt norsk journalistikk i perioden 1950-2014?*

Pressen og den politiske institusjonen

I den første av våre tre underproblemstillinger stilte vi spørsmålet om hvilke forestillinger om forholdet mellom pressefeltet og den politiske institusjonen vi kan spore i journalistprisene i de tre periodene avhandlingen omfatter.

I partipressens tid ble pressens underordning under partiene gjennomgående tatt for gitt. Den ble legitimert ut fra en funksjonell tankegang. Pressen skulle først og fremst være nyttig. Den skulle spre informasjon og agitasjon, og tjene interessene til organisasjonen og samfunnets

institusjoner. Når denne jobben var gjort, skulle den menige journalisten tre tilbake. I tillegg til nyhetsstoffet formidlet partipressen en strøm av ledere og kommentarer. Disse utgjorde en stor del av den politiske debatten, og de som skrev dem hadde ikke bare ledende stillinger i partipressen. De var som regel aktive politikere. Partipressen var en personalunion mellom pressen og den politiske institusjonen, som utførte en rekke ulike oppgaver for partiet. Den sto for agitasjon, men var også rekrutteringskanal og levebrødet til mange politikere uten betalte verv. Pressen gjorde det mulig å finansiere store deler av den politiske institusjonen gjennom annonsesalg.

Dette var en tradisjon fra de store folkelige organisasjonene, som har preget norsk historie siden siste halvdel av 1800-tallet. Partiene og partipressen oppsto sammen. De var to sider av samme sak, og journalisten i partiets presse måtte nødvendigvis være organisasjonens lojale tjener. Det kunne være vanskelig å skille mellom organisasjon og medlemsblad eller partiavis, og det ga heller ingen mening å lete etter noe slikt skille. En konsekvens av dette var at organisasjonen meislet ut det felles formålet for virksomheten, og det var i organisasjonens organer man fant organisasjonens indre demokrati.

Selvfølgelig var det mulig å tenke seg andre arrangementer. De som reiste til USA, fikk se en helt annen organisering av pressen. Man kunne også gjennomføre et filosofisk resonnement om fornuft og objektivitet. Det skjedde da Verdens Gang ble etablert i 1945, i en allianse mellom tobakkskapitalen i hovedstaden og Hjemmefrontens indre krets. Verdens Gangs ideolog H. O. Christophersen hevdet at ”dette er første gang at objektiviteten bevisst bemektiger seg en dagsavis”.¹⁰⁰⁰ Sannheten skulle slå bro over partipolitikkens skillelinjer. Dette idealistiske angrepet på partipressesystemet var i luftigste laget. Den kalde krigens logikk og avismarkedets realiteter sendte Verdens Gang inn i den borgerlige folden.

Da Narvesenprisen og Hirschfeldprisen ble etablert i 1954 og 1956, var partipressen nettopp gjenreist etter å ha vært rasert av okkupasjonsmakten under krigen. Begge priskomitéene la vekt på å belønne journalistisk faglighet på en måte som ikke utfordret de strenge rammene partipressen satte. Narvesenkomitéen utfordret aldri pressens underordning under partiene, og unngikk politikken helt i de konfliktfylte årene 1963 og 1972. Hirschfeldprisen var knapt i stand til å utfordre noen i det hele tatt, grundig marginalisert som den var. Hirschfeldkomitéen belønnet en rekke prosjekter vi ville kalt politiske i dag, men prisen ble ikke regnet som politisk.

Perioden fra 1954 til slutten av 1960-tallet framstår som strengt disiplinert. Disiplinen hang nøye sammen med måten den kalde krigen slo inn i norsk innenrikspolitikk. Cuba-saken i 1959 viser dette tydelig. Partipressesystemet ble forsvart ved hjelp av en ortodoks strategi, som virket ved å avskjære all diskusjon. Den lille debatten som fantes, skjedde i lukkede fora. Fortielsen førte til at man ikke trengte å begrunne systemet. Det måtte provokasjoner til før noe slikt ble formulert.

¹⁰⁰⁰ Sit etter Eide 1998 s 106

De mest slående provokasjonene kom i 1963, med Kings Bay-saken og VGs utskjelte intervju med hovedvitnet i Lindstrømsaken. Provokasjonene entret Narvesenprisens system gjennom NÅs nominasjon av Birger Viberg, men ble avvist med taushet. Det er betegnende at bruddene på ortodoksiens orden ikke ble oppfattet som kritikk, men stemplet som dårlig oppførsel. De førte likevel til reaksjoner i pressemiljøet, som tvang den funksjonelle begrunnelsen for pressens underordning fram i lyset. Den ble formulert av to av landets ledende redaktører, som var samstemt på tvers av partiskillene. I 1972 uttrykte Einar Gerhardsen liknende tanker. Da sto partipressen rett foran sammenbruddet.

Startskuddet for en intellektuelt underbygd, eksplisitt formulert offensiv mot partipressen kan tidfestes til 13. september 1965, da Arve Solstad offentliggjorde kronikken ”Politikk og presse” i Dagbladet. Her reiste han kravet om en presse som var villig til å undersøke den politiske prosessen på fritt grunnlag. Kronikken førte ikke umiddelbart til endringer. Den innledet en langvarig kampanje fra Solstad, hvor han brukte en blanding av ironi og statsvitenskap til å hevde at journalistene sto på et høyere innsiktsnivå enn norske politikere. Selvfølgelig inviterte han også sine egne, velinformerte lesere opp på dette nivået.

Solstad var en tidlig representant for utdanningsrevolusjonen, og forløper for ungdomsopprøret. Slik var han et levende eksempel på hvordan dypere sosiale prosesser påvirker pressen. Da han fikk en av de to Narvesenprisene som ble delt ut i 1969 kan det regnes som et vendepunkt. To prisvinnere som Hegge og Solstad kunne ikke være organisasjonssamfunnets lydige tjenere.

I 1972 formulerte Thorbjørn Wale en teoretisk begrunnet omvending av forholdet mellom parti og presse, og utledet av dette at partibåndene måtte løsnes. Da partipressen forvitret etter folkeavstemningen var alle de nødvendige tanker formulert, selv om de ikke var alminnelig kjent, og slett ikke akseptert. Samtidig var det materielle og sosiale grunnlaget for pressen endret. Fjernsynet var blitt landets ledende medium, mens en radikal studentgenerasjon satt i overfylte forelesningssaler og verket etter å erobre verden. Denne generasjonen brøt med den kalde krigens mentale rammer, og var vokst opp i den samme perioden hvor det nøysomme norske organisasjonssamfunnet ble forvandlet til et moderne forbruker- og fritidssamfunn. Partipressens sammenbrudd var også et brudd med organisasjonssamfunnet. Maktutredningen fra 2003 tidfester slutten på organisasjonssamfunnet til 1960.¹⁰⁰¹ Partipressen satt altså tolv år på overtid.

Partipressen raknet fordi pressefeltets tro, feltets *illusio* som Pierre Bourdieu kalte det, brøt sammen. Samtidig som de disiplinerende rammene forvitret, var mediebedriftene intakt. Den nye generasjonen journalister kunne innta en fullt fungerende ruin. Det ga muligheter de visste å utnytte.

Selv om den nye generasjonen overveiende var radikal, var ikke omvendingen av forholdet mellom presse og politikk noe entydig venstreprosjekt. Et tidlig varsel var kommet fra ytterste

¹⁰⁰¹ Østerud, Engelstad og Selle 2003 s. 142

høyre i 1963, gjennom NÅs redaktør Kjell Lynau. VGs nye tabloidprofil var også en viktig del av utfordringen mot den rådende orden. Den kan både kalles populistisk og populærjournalistisk, men neppe venstreorientert. I 1974/75 var det pressens felles organisasjon, Norsk Presseforbund, som sto for den sterkeste markeringen av pressens nye posisjon i samfunnet. Den reviderte Vær Varsom-plakaten utropte en fri presse til en forutsetning for demokratiet. Slik tildelte pressen seg selv et samfunnsoppdrag. Dermed var ideen om en funksjonell underordning av pressen forlatt, også i bransjens felles organisasjoner.

1970-tallet var de ideologiske omveltningenes tid i norsk presse. Det gamle falt, og det nye kom til. Det vakte ganske mye rabalder. Mange ville svært mye, og alle gikk ikke i samme retning. De endringsprosessene som begynte i denne perioden, måtte konsolideres. Det tok flere tiår.

Narvesenkomitéens reaksjon var tvetydig. Den politiske striden om EF i 1972 ble unnveket gjennom en bransjeintern pris. Ett år etter hentet priskomiteen seg inn med en forsinket pris for innsatsen under EF-kampen, ved å gi prisen for 1973 til karikaturtegneren Ellen Auensen. Etter dette ser 1970-tallets Narvesenpriser ut som et triumftog for en fri, kritisk journalistikk og studentopprørets idealer. De gamle verdihierarkiene var i ferd med å bli endevendt.

Narvesenprisen belønnet kritiske tenke- og skrivemåter, gjennom prisene til Gerd Benneche (1974) og Berit Eriksen (1976). Bruddet med organisasjonssamfunnet og journalistenes overordnede rett til å redigere virkelighetsbildet ble feiret gjennom prisen til Hverdag (1977). Samtidig skjedde en utvidelse av hva som ble oppfattet som politikk i pressen. Journalistene påtok seg hovedansvaret både for å trekke all verdens problemer fram i lyset, bestemme hvordan de skulle beskrives og foreslå løsningene.

Hirschfeldprisen lå på siden av denne hovedstrømmen. Utvidelsen av politikken område førte til at Narvesenprisen tok opp i seg den sosiale journalistikken som hadde vært Hirschfeldprisens domene. Hirschfeldprisens idealer ble styrket uten at prisen ble det. Samtidig hadde myndighetene varslet en ny sosialpolitikk på 1960-tallet. Staten tok på seg ansvaret for å lindre sosial nød, og likebehandling avløste behandling av avvik som hovedbegrunnelse for sosialpolitikken. Dette fikk stor betydning for den sosiale journalistikken. Statens økte ansvar fritok de sosialt engasjerte journalistene fra den etisk begrunnede byrden med å samle inn penger til de lidende. De sosialt engasjerte journalistene kunne bryte båndet til organisasjonene og det frivillige arbeidet uten å få dårlig samvittighet, og gå over til å stille krav til myndighetene.

På 1980-tallet fikk den undersøkende journalistikken et gjennombrudd. Retningen ble introdusert med Narvesenprisen til Rekestensaken (1981) og som politisk premissgiver med korrupsjonsskandalen i Oslo (1989). Avsløringene i 1989 viste at den undersøkende journalistikken kunne ha store politiske virkninger. Da stiftelsen SKUP og SKUP-prisen ble opprettet kort tid etter, fikk den undersøkende journalistikken institusjonell forankring. SKUP-prisen, og pressens mange fellinger av politikere som hadde trådt feil, ble en konstant

påminnelse om at pressen er en selvstendig, kritiserende aktør med politisk makt. Pressen var ikke bare selvstendig. Den hadde erobret en makt som satte den i stand til å fjerne landets ledende politikere fra deres posisjoner.

Presseideologi og priser

I den andre underproblemstillingen stilte vi spørsmålet om hvilke presseideologiske forestillinger vi kan spore i journalistprisene i våre tre perioder. Svaret er nært forbundet med synet på partipressen, men favner også videre enn dette.

Den ortodokse strategien som stoppet åpen diskusjon om pressens forhold til partiene, forhindret at det ble formulert noen eksplisitt presseideologi i partipressens tid. De dominerende presseideologiske strømningene i epoken må derfor trekkes ut av praksis, og fra episoder der den rådende orden ble provosert. Vi har allerede sett hvordan hendelsene i 1963 førte til at den funksjonelle begrunnelsen for pressens underordning ble formulert. Dette var en tydelig ideologisk konstruksjon.

I partipressens tid finner vi også andre presseideologiske mønstrene. De kommer tydelig til syne i forholdet mellom begrensende rammer, og handlingene mellom dem. Begge priskomiteene unngikk å overskride rammene, samtidig som de praktiserte et ideal om journalistisk mangfold innenfor det handlingsrommet de hadde. Mangfoldet var hierarkisk ordnet, med utenriksjournalistikk på topp og et rikt utvalg ulike uttrykksformer på de lavere trinnene. Det eksisterte også sterke meninger om journalistikkens grenser, som Hirschfeldkomitéen kom til å utfordre flere ganger. Selve prosessen som gjorde verdihierarkiene tydelige var kontroversiell. Det viser de opphetete diskusjonene om etableringen av en pressepris da spørsmålet kom opp i 1951. Samtidig ser det ut til at priskomiteene fikk aksept for å gi forestillingene om pressens faglighet en tydeligere form da de først kom i gang. De faglige normene ble likevel ikke særlig tydelig uttrykt. Narvesenprisen var uten offisielle begrunnelser, og Hirschfeldkomitéens vurderinger ble skriftlige bare fordi de måtte levere en innstilling. Språket for å formulere vurderinger av journalistikk var dårlig utviklet.

Vi kan altså ikke snakke om noen eksplisitt formulert presseideologi i Norge før partipressen begynte å bryte sammen. Dette endret seg på 1970-tallet. Pressefeltet måtte etablere en ny tro for å oppnå stabilitet, og det var mange som var interessert i å prege feltet ved å formulere den nye tids normer. Fagorganisasjonene, med Norsk Journalistlag i spissen, hadde behov for å legitimere økt aktivitet. Journalistutdanningene trengte læremidler, og journalistlærerne ble storprodusenter av ideologiske tekster. Resultatet ble en rivende utvikling av den presseideologiske virksomheten i Norge.

I utgangspunktet dreide den presseideologiske debatten seg særlig om forholdet mellom pressen og den politiske institusjonen. Prosessen kom likevel til å omfatte langt mer enn et brudd med partiene. Journalistene skulle legitimere en ny plassering i samfunnet, finne nye

arbeidsformer og etablere nye måter å skrive på. Det ideologiske nybrottsarbeidet dreide bort fra spørsmålet om partitilhørighet og over mot spørsmålet om presseetikk og faglig autonomi. Diskusjonen preget Journalistlaget på hele 1970-tallet, og kulminerte i et omfattende handlingsprogram i 1979.

Ærespriser er ideologiske markører, og journalistprisene var intet unntak. 1970- og 80-tallets journalistpriser belønnet den selvstendige journalist, den kjempende journalist, den uslitelige journalist, den nyskapende journalist, journalisten fra den ytterste utkant, journalisten som reiste inn i krigens frontlinje, journalisten som brukte seg selv, journalisten som gikk inn i våre private tabuområder, og journalisten som fikk det politiske etablissementet til å skjelve. Til og med kristne aktivister fikk sine priser rundt 1970, etter å ha blitt holdt på armlengdes avstand av Hirschfeldkomitéen i en årrekke. Intet menneskelig skulle være journalistikken fremmed.

Journalistprisene i disse to tiårene er som en eksempelsamling som skulle vise hvilken dybde, variasjon og myndighet journalistikken kunne by på, så lenge den ble utført på et selvstendig grunnlag. Selv om journalistlaget utarbeidet sitt program, bygde ikke begrunnelsene for prisene på en samlet journalistideologi. Det yrkesideologiske mønsteret som avtegner seg, var en sammensatt strøm av beslektete ideologiske forestillinger.

Et hovedelement i det yrkesideologiske knippet var at journalistikken skulle være fri og uavhengig av ytre faktorer. Dette var en grunnleggende forutsetning for SKUP-prisen, som skulle sette sterkt preg på perioden etter 1990. Mens SKUP-prisen var en konsekvent markør av et tett knippe forestillinger, belønnet Den store journalistprisen en variert serie estetiske nyvinninger og retoriske posisjoner. På indirekte vis demonstrerte den journalistens overhøyhet i forhold til autoriteter og institusjoner.

Den nye journalistideologien som ble formulert med forestillingen om samfunnsoppdraget i sentrum, var en nyformulering av organisasjonssamfunnets oppfatning av organisasjoner som virkemidler i den gode strid. I det gamle organisasjonssamfunnet kunne de gode formålene variere fra sjelens evige frelse til rettferdig lønnsfordeling eller i-målets overlegenhet i den nasjonale målreisinga. Den enes gode kunne være den andres forbannelse. Da den gode strid ble koplet til journalistenes yrkesutøvelse, ble den et element i en yrkesideologi. Begrepet om det gode ble både mer abstrakt og mer innsnevret.

Norske journalister overtok ikke det kravet om nøytralitet og balanse som preget det amerikanske objektivitetsidealets industrielle disiplin. Pressen skulle avsløre kritikkverdige forhold, og beskytte enkeltmennesker mot overgrep. Med den gode strid i bagasjen kunne norsk journalistikk utvikle seg i retning av det moderne nyhetsparadigmet, med strenge krav til en nøytral framstillingsform og et klart skille mellom nyhet og kommentar. Samtidig var journalistene trofaste mot ideen om at den ikke bare var en bransje som måtte vokte sine steg for ikke å falle i unåde hos publikum og myndighetene. Den var ute i moralsk høyverdig ærend.

Den moralske komponenten i journalistenes yrkesideologi ble markert med et rikelig antall priser. Den lå til grunn for samtlige av Hirschfeldkomitéens tildelinger. Den førte til at stridbare journalister som Benneche (1974), Gammelsrud (1977), Skouen (1980) og Steinfeld (1990) fikk Narvesenprisen. Den store journalistprisen hadde et mer uklart forhold til den gode strid. Vi kan forbinde en moralsk begrunnelse med prisene til så ulike journalister som Benneche Osvold (1992), Hansson (1999), Christiansen (2005), Solberg (2014) og Sømme Hammer (2014). De prisene som gikk til estetiske tilpasninger til en endret markedssituasjon tyder på at den moralske normen var i endring, eller hadde svært ulike nyanser. Dette preger prisene til Grosvold (1998), Schjerven (2006), Åmås (2007) og Oksnes (2010). Også under flere av disse kan man finne en moralsk tematikk. Her finner man en glidning i retning av samtidas konvensjonelle konsensus, slik at de skiller seg fra den systemkritiske og ideologikritiske varianten fra 1970-tallet.

SKUP-prisen framstår som moralsk inn til beinet. Uten at det er brutt en norm finnes det ingen avsløring, og da blir det heller ingen SKUP-pris. Siden Den store journalistprisen lå tett opp til SKUP-prisen gjennom hele 1990-tallet, må vi konkludere med at den undersøkende journalistikkens normer preget begge prisene.

Profesjonsbygging og selvstendighet

I den tredje underproblemstillingen stilte vi spørsmålet om vi kunne spore krav om autonomi eller andre tegn til profesjonsbygging i journalistprisene. Her er det en tydelig utvikling i materialet.

I partipressens tid er det få eller ingen uttalte krav om at norsk journalistikk skulle være selvstendig i prismaterialet. Slike krav ble fremmet i Verdens Gangs filosofisk baserte manifest i 1945, men forstummet raskt. Først midt på 1960-tallet ble det formulert tydelige krav om journalistisk selvstendighet, og mot slutten av tiåret var oppløsningstendensene tydelige. I denne fasen var priskomiteene lojale mot systemet, og viste ikke tegn til å belønne selvstendighetsmarkeringer før i 1969.

I prismaterialet finner vi likevel enkelte trekk som kunne brukes som elementer i en selvstendighetsmarkering. Her skal vi trekke fram to av dem. Den ene er muligheten til en regelmessig markering av en egen journalistisk faglighet, som oppsto gjennom selve prisutdelingen. Den andre er den gjentatte hyllesten av den selvstendige reporteren.

Selv om begrepsapparatet for å beskrive kvalitetsjournalistikk var lite utviklet, førte de årlige prisutdelingene til at det ble framhevet en serie eksempler på god journalistikk. Denne eksempelserien ble i seg selv en markering av journalistisk faglighet. Priskomiteen belønnet aldri journalister fordi de var gode til å agitere for partiene. På denne måten unngikk den å hylle underordningen, og pekte i stedet ut andre sider ved virksomheten som det genuint journalistiske. På denne måten la priskomiteene et fundament for en faglig bevissthet som var fristilt fra partiagitasjonen, selv om de aldri formulerte noen slik motsetning i klartekst.

Det fremste symbolet på faglig selvstendighet var likevel den lange serien priser som gikk til selvstendige reportere. Helt fra de første pristildelingene, som gikk til en utenriksjournalist (1954) og to forkjempere for samenes rettigheter (1956), hedret både Narvesenprisen og Hirschfeldprisen selvstendige reportere og uslitelige, sosialt engasjerte journalister. Den selvstendige reporteren har vært den grunnleggende rollefiguren blant SKUP-prisens vinnere, og er rikelig representert også i Den store journalistprisens vinnerrekke. Den store journalistprisen til to selvstendige utenriksreportere i 2014 er et siste, talende eksempel på hvordan frilansere som gjorde valg etter eget hode ble framhevet som bærere av journalistiske kjerneverdier, i kontrast til mediekonsernernes disposisjoner.

Den selvstendige reporteren er en eldgammel helterolle, som hele ideen om den profesjonelle, uavhengige journalist er modellert rundt. De mange prisene til slike journalister styrket denne helterollen, lenge før det ble et offisielt program for organisasjonene at det var slik journalister skulle være.

Ordet profesjon ble introdusert i journalistmiljøet av Thorbjørn Wale i et foredrag i 1973. Det dukket altså opp ganske raskt etter folkeavstemningen høsten 1972. Det er importert fra samfunnsforskningen, og er et av mange eksempler på hvordan den moderne journalistideologien er påvirket av utviklingen i den akademiske institusjonen. Siden den gang har ordet blitt brukt nokså usystematisk i journalistenes fagdebatt, og stort sett som honnørord med uklar betydning. Journalistenes fagpolitiske offensiv fra midten av 1970-tallet har likevel klare trekk av profesjonsbygging, selv om de har problemer med å oppfylle den attributtbaserte profesjonsteoriens krav til en profesjon. Journalistene har ingen akademisk kunnskapsbase, og hensynet til yringsfriheten gjør det umulig å kreve statlig autorisering av yrkesutøverne. Hvis man skal plassere dem i Etzionis normative univers, eller krysse av på Wilenskys kriterieliste, blir journalistene aldri noe annet enn en semiprofesjon. Det har likevel ikke forhindret at journalistenes organisasjoner har hentet ut deler av profesjonsteorien og omplantet dem til fagpolitisk program. De attraktive godene er selvstendighet, og kontroll over egne arbeidsoppgaver.

Etter 1972 kom selvstendighetskravet raskt, og ble knyttet til etikken. Ved å arbeide for en høy etisk standard, kunne journalistene styrke sin troverdighet, og avgrense seg mot yrkesgrupper som truet med å trenge inn på deres domene. Slike grensefeider mot tilstøtende grupper har journalistene ført mot både politikere, som styrte partipressen, folk fra reklamebransjen gjennom forbudet mot tekstreklame, PR-medarbeidere som vil påvirke stofftilgangen, og økonomene, som dominerer næringslivet i konsernpressens tid.

Striden om favørene på 1970-tallet var ikke en strid om den økonomiske verdien av gratis turer med NSB. Målet var å holde journalistenes sti ren, slik at de kunne kritisere andre uten at noen stilte spørsmåltegn ved deres integritet. Det var nødvendig når man hadde tatt på seg hovedansvaret for den gode strid, og utnevnt seg selv til demokratiets grunnlag.

Den yrkesetiske dimensjonen blir sjelden markert direkte i journalistprisenes materiale. Moralen ligger likevel like under overflaten, som et gitt premiss. Disse premissene stammer fra både yrkesetikken og allmenmmoralen. Vi finner dem i Narvesenkomitéens motvilje mot å belønne ren journalistisk form. Form måtte knyttes til sak. Et moralsk imperativ ligger til grunn for samtlige Hirschfeldpriser. Den moralske komponenten er tydelig i SKUP-prisen, og har framkalt både vekkelsesånd og religiøst preget retorikk. SKUP er et metodologisk, ideologisk og etisk prosjekt på samme tid. Den store journalistprisen er litt mer uklar når det gjelder moralen, men har til gjengjeld stått for en systematisk belønning av arbeider som demonstrerer journalistisk overhøyhet. De tilfellene der prisutdelerne har brukt Narvesenprisen og Den store journalistprisen til å komme med åpenbare pressepolitiske utspill må regnes som unntaksepisoder, som er knyttet til høy turbulens i pressefeltet. Hovedmekanismen i alle de fire prisene har ikke vært å bruke dem til åpenlyse politiske markeringer av standpunkter. Prisene har virket ved å bearbeide normer og hylle verdier. De har fått den fremragende journalistikken til å framstå som et moralsk høyverdig prosjekt. Slik har de styrket kravet om journalistisk selvstendighet på en indirekte måte.

Journalistikkens autoritet

Avhandlingens hovedproblemstilling har vært å fortolke journalistenes markering av egen autoritet i prisbelønt norsk journalistikk i perioden 1954-2014. Disse markeringene viser stor variasjon. Når vi diskuterer hovedtrekk ved utviklingen, må variasjonsbredden tas i betraktning.

Autoritet er alltid en del av et maktforhold. Autoriteten er en legitimitetsgrunn, som får den underlegne i maktforholdet til å godta den overlegnes overlegenhet. Den enkeltes fortolkning av situasjonen er vanskelig å måle, og i en historisk analyse er det som regel umulig. Derfor har vi lagt hovedvekt på autoritetsmarkeringene. Eventuell anerkjennelse av autoriteten har vi forsøkt å vurdere der det har vært mulig å mene noe om den, ut fra reaksjoner i journalistenes organer.

En autoritetsmarkering blir vanligvis gjort for å legitimere et maktforhold, men forholdet kan også være omvendt. Autoritetsmarkeringen blir da brukt som et retorisk virkemiddel, som skal demonstrere at den som markerer har et rettmessig krav på en mer innflytelsesrik posisjon. Den kan like gjerne være et forsøk på å skape en situasjon, som på å legitimere en eksisterende tilstand.

Det er én god grunn til å regne mange av journalistenes autoritetsmarkeringer som slike forsøk på å etablere en sterkere maktposisjon enn de har: Norske journalister har aldri eid eller kontrollert de institusjonene de arbeider i. I partipressens tid var de fleste avisene underlagt partiene, selv om båndene kunne være svake i venstrepressen. Etter 1972 ble partibåndene oppløst, men oppkjøpsbølgen midt på 1980-tallet innledet en utvikling som førte til at norsk presse er eid av private konsern og staten.

Dette setter journalistenes autoritetsmarkeringer i et avklarende lys. I *partipressens tid* (1954-1972) var journalistenes autoritetsmarkeringer gjennomgående svake. Narvesenkomitéen kunne nok føre en myndig hånd over journalistenes tilmålte domene, men håndbevegelsen demonstrerte ingen vilje til å utvide myndighetsområdet. Hirschfeldkomitéen måtte nærmest stampe sitt eget myndighetsområde opp av jorda, gjennom iherdig innsats. Autoritetsmarkeringene i arbeidene disse to prisene belønnet var moderate. Styrken varierte riktignok. Det forekom både selvstendige reportere og sterke sosiale aktivister. Det var like fullt slik at de ikke hentet autoriteten fra posisjonen som journalist, men fra engasjementets moralske tyngde. Selv om journalistene visste hva de var verd, kjente de sin plass.

I *oppløsningens tid* (1973-1990) brøt maktstrukturen i pressen sammen. I kaoset som fulgte gikk norske journalister inn i sin mest selvhevdende periode. Mediebedriftene var intakte, men den gamle ledelsen var i ferd med å miste kontrollen. Slik fikk journalistene en gylden sjanse til å fylle de etablerte mediene med et nytt innhold, og legitimere det gjennom en profesjonsbyggende, yrkesideologisk bølge.

Det er god grunn til å spørre om det var maktstrukturene eller autoritetsmarkeringene som kom først i denne urolige perioden. Journalistprisene belønnet selvstendighetsmarkeringer og ytringer som snudde verdihierarkiene på hodet, og kunne legitimere journalistenes nye posisjon i samfunnet. Den makten journalistene ville legitimere, dreide seg i hovedsak om ideologisk orienterte maktformer som dagsordensmakt, definisjonsmakt og fortolkende makt.

Knippet av yrkesideologiske forestillinger som ble utviklet i denne perioden, var av allmenn karakter. Vær Varsom-plakatens formuleringer om pressens samfunnsrolle er et typisk eksempel på at en interesseorganisasjon begrunner sine egne krav om autoritet gjennom universalisme.

Konsernpressens tid (1991-2014) er vår egen periode. Denne perioden har vært preget av en konsolidering av den journalistiske autoritetsmarkeringen. Journalistene har markert sin rett til å utøve myndighet på stadig flere områder, med et mer raffinert utvalg av virkemidler. Dette betyr likevel ikke at journalistene har utvidet sitt virkeområde i perioden. Det er heller snakk om styrking og tetting av det fundamentet som ble lagt i den foregående perioden. I tillegg kommer en serie forpostfektninger der man har markert grensene mot konkurrerende yrkesgrupper, som økonomer og PR-medarbeidere. Helt nylig har journalistene fått en ny trussel å håndtere, i inntektstapet som skyldes veksten i nettmediene.

Den undersøkende journalistikken har vært den sterkeste markøren for journalistisk autoritet i epoken. Den dominerer SKUP-prisen, og har påvirket Den store journalistprisen. Den undersøkende journalistikken markerer både journalistenes faglige dyktighet, og den makten journalistene har til å påvirke alle samfunnets institusjoner. Denne journalistiske retningens sentrale rolle blir først tydelig når man trenger gjennom metodefokus, og ser på det normative elementet som ligger til grunn for metoden. Den undersøkende journalisten er tett koplet til yrkesetikken forestilling om at journalister skal slå ned på kritikkverdige forhold.

Som alle revisorer er den undersøkende journalisten avhengig av å referere til et etablert regelverk. I praksis betyr det at den kritiske journalistikken avslører brudd på etablerte lover og regler, i tillegg til brudd på det åttende bud, som er et av de minst omstridte punktene i allmenmoralen. Dette innskrenker grunnlaget for kritikk, og gjør den undersøkende journalistikken reformistisk og systemlojal. Den største suksessen den kan oppnå, er at systemet håndhever sine egne regler på en mer konsekvent måte.

SKUPs sentrale rolle i konsernpressens tid viser at journalistenes markering av egen autoritet skjer innenfor nye, trangere rammer. De er ikke lenger erobrere som inntar et pressefelt i oppløsning. Journalistene er avhengige av å markere egen styrke, for å forsvare posisjonen i et pressefelt som er behersket av konsernpressens eiere.

Norsk Journalistlags streikebølge ved inngangen til 1990-tallet førte til magre resultater. Den viste at journalistene hadde liten institusjonell makt. Journalistene var henvist til å forsvare posisjonen gjennom en kombinasjon av forhandlinger og ideologisk virksomhet.

Journalistenes sterkeste forhandlingskort er at de er de eneste som kan produsere troverdig innhold. Forutsetningen for dette er at de beskytter sin integritet, og holder en høy profesjonell standard. Disse forutsetningene er tett knyttet til journalistenes uavhengige posisjon. Autoritetsmarkeringene kan derfor styrke journalistene i de kontinuerlige forhandlingene med andre aktører i pressefeltet.

Journalister skal også lage publikumsvennlig stoff, som kan trekke publikum til mediene slik at de blir eksponert for annonsene, som er pressens viktigste inntektskilde. På dette punktet har journalistene et mindre konkurransefortrinn. Underholdende stoff kan like godt produseres av reklamebyråer, eller informasjonsmedarbeidere som behersker journalistiske sjangre. Publikumsvennlighet er dårlig egnet til å framheve journalistene i forhold til andre yrkesgruppe. Dette kan forklare hvorfor journalistene legger så stor vekt på å definere seg gjennom virksomhet som fordyrer medieproduktene, uten at det skaper større inntjening. Både den undersøkende journalistikken og utenriksjournalistikken er slike dyre arbeidsformer som trekker et begrenset publikum.

Journalister har liten materiell makt, men stor symbolsk makt. De driver en dobbel ideologisk virksomhet. Pressen er et ideologisk maskineri i seg selv. Innenfor dette vedlikeholder journalistene et knippe yrkesideologiske forestillinger som tildeler dem en sentral posisjon i det ideologiske maskineriet. Journalistenes autoritetsmarkeringer kan regnes som et ledd i en kontinuerlig argumentasjon for å legitimere denne posisjonen. Som vi har sett er denne plasseringen forholdsvis ny.

Gjennomgangen av journalistprisene fra 1954 til 2014 viser en bevegelse fra en situasjon der journalistene opererte innenfor strenge rammer satt av andre, gjennom en kort oppløsningsperiode, til en periode regulert av nye rammer. Innenfor konsernpressens rammer uttaler norske journalister seg med en autoritet som kan virke sterkere enn noen gang før.

Markeringene er ikke nødvendigvis et tegn på at journalistene har reell makt. De kan like gjerne være et forsøk på å forhindre at rammene blir enda trangere.

Siden 1975 har norske journalister krevd en fri stilling, ved å utrope sin virksomhet til en forutsetning for et fritt, demokratisk samfunn. På denne måten markerer de samtidig at journalistikken er et moralsk fundert prosjekt. Den underliggende moralen kan være av mange typer, og ofte vanskelig å få øye på. Den er like fullt til stede både i kjendisskandalene konvensjoner og i journalistprisenens minutiøst dokumenterte avsløringer av økonomiske misligheter.

De fleste av trådene i den kompliserte veven vi har avdekket gjennom seksti års journalistpriser, samler seg i forestillingen om den gode strid. Nær sagt i samme øyeblikk som pressen kuttet båndene til partiene, påtok journalistene seg rollen som moralsk riksrevisor, med alle fullmakter, og en selvsagt rett til gå inn i alle samfunnets forhold på allmennhetens vegne. Dette er den ultimate autoritetsmarkering i Norge.

Litteratur

- Abbott, Andrew Delano. 1988. *The system of professions: an essay on the division of expert labor*. University of Chicago Press. Chicago.
- Allern, Sigurd. 1988. *Møkkagraverne & den kritiske tradisjonen*. Oktober. Oslo.
- Allern, Sigurd. 1997. *Når kildene byr opp til dans. Søkelys på PR-byråene og journalistikken*. Pax. Oslo.
- Allern, Sigurd. 2009. "Flokkjakt med anfører." I: *Skandalenes markeds plass: politikk, moral og mediedrev*, red.: Ester Pollack og Sigurd Allern, 49-80. Fagbokforlaget. Bergen.
- Alnæs, Åste Sandve. 2007. *Fra vern av person til vern av ytringer?: en diskursanalyse av Vær varsom-plakaten 1936-2006*. Oslo.
- Andenæs, Ivar. 2006. *Ord og gjerning: Thorbjørn Wale - kriger og brobygger*. Institutt for journalistikk. Kristiansand.
- Aucoin, James L. 2005. *The evolution of American investigative journalism*. University of Missouri Press. Columbia, Mo.
- Bakke, Audun. 1977. *Analytisk journalistikk*. Institutt for journalistikk. Oslo.
- Bastiansen, Henrik Grue. 1995. *Fra referat til reportasje: Dagsrevyen 1960-1969*. Universitetet i Oslo. Oslo.
- Bastiansen, Henrik Grue. 2006. *Da avisene møtte TV: Partipressen, politikken og fjernsynet 1960-1972*. Det humanistiske fakultet Unipub. Oslo.
- Bastiansen, Henrik Grue. 2009. *Lojaliteten som brast: partipressen i Norge fra senit til fall 1945-2000*. Norsk pressehistorisk forening. Vol. 11/2009. Oslo.
- Bastiansen, Henrik Grue. 2011. *Vaktbikkjefjernsynet: kritisk journalistikk og undersøkende dokumentar i norsk TV*. IJ-forl. Kristiansand.
- Bastiansen, Henrik Grue og Hans Fredrik Dahl, ed.. 2008. *Norsk mediehistorie*. Universitetsforl. 2. utg. Oslo.
- Bech-Karlsen, Jo. 1978. *Metodikk i ny journalistikk: en oversikt og et debattopplegg*. Norsk journalisthøgskole. Vol. 6-78. Oslo.
- Benson, Rodney Dean og Erik Neveu. 2005. *Bourdieu and the journalistic field*. Polity. Cambridge ; Malden, MA.
- Berger, Peter L. 1967. *The sacred canopy; elements of a sociological theory of religion*. Doubleday. 1st ed. Garden City, N.Y.,.
- Bjerke, Per-Arne. 1978. *Informasjon eller spekulasjon?: en kritisk gjennomgåelse av "Torunn-saken" i tre Oslo-aviser*. Norsk journalistskole. Oslo.
- Bjørnsen, Gunn. 2010. *Fra valp til vaktbikkje: om konstruksjon av journalistisk kunnskap*. Høgskulen i Volda. Vol. 2010:26. Volda.
- Borgen, Erling. 1981. *Hilmar Rekstens eventyr*. Cappelen. Oslo.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Bourdieu, Pierre. 1990. *The logic of practice*. Stanford University Press. Stanford, Calif.
- Bourdieu, Pierre. 1996. *The rules of art: genesis and structure of the literary field*. Polity Press. Cambridge.
- Bourdieu, Pierre. 1998. *Om fjernsynet*. Gyldendal. Oslo.
- Bourdieu, Pierre, Loïc J. D. Wacquant og Bjørn Kvalsvik Nicolaysen. 1995. *Den kritiske ettertanke*. Samlaget. 2. oppl. Samlaget. Oslo.
- Bratberg, Une. 1992. "Om hanekamp, ydmykhet og hallelujastemming." *SKUP: tidsskrift for undersøkende journalistikk* no. 2 (1). Oslo
- Breirem, Kari. 2007. *På BA-HR bakke: en varslers historie*. Bazar. Oslo.
- Broch, Hermann. 1992. *Kitsch og kunst: tre essays*. Cappelen. Oslo.
- Brurås, Svein, Guri Hjeltnes og Henrik Syse. 2003. *3 uker i desember: en kritisk gjennomgang av medienes rolle i den såkalte Tønne-saken*. Norsk presseforbund. Oslo.
- Buraas, Anders. 1954. *Typisk amerikansk*. Tiden. Oslo.
- Bye, Ronald. 1992. *Oppgjør*. Tiden. Oslo.
- Bye, Vegard og Dag Hoel. 2005. *Dette er Cuba - alt annet er løgn!* Spartacus. Oslo.
- Edvardsen, Terje Steen og Olof Petersson. 1994. *Media og samfunnsstyring*. Fagbokforlaget. Bergen.

- Eide, Martin. 1991. *52 plukk opp! : ukentlige forsøk på å lese avisen*. Landslaget for norskundervisning. LNUs skriftserie. Cappelen, Oslo.
- Eide, Martin. 1995. *Blod, sverte og gleder: VG, Verdens gang 1945-95*. Schibsted. Oslo.
- Eide, Martin. 1998. *Popularisering, modernisering, strukturering : en populæravis tar form: Verdens gang i forvandling 1945-81*. Institutt for medievitenskap, Universitetet i Bergen. Bergen.
- Eide, Martin. 2001. "Journalistisk makt. Et oppslag." I: *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*, red.: Martin Eide, 13-56. Gyldendal akademisk. Oslo
- Eide, Martin. 2004. "Det journalistiske mistaket." I: *Hodet på blokken : essays om journalistikk*, 285 s. Oslo: Gyldendal akademisk. Oslo
- Eide, Martin. 2006. *Saklighetens lidenskap : en biografi om Chr. A.R. Christensen*. Aschehoug. Oslo.
- Eide, Martin. 2011. *Hva er journalistikk*. Universitetsforl. Oslo.
- Einertsen, Kari og Bibiana Dahle Piene. 1993. *Sidesprang*. Norsk journalisthøgskole. Oslo.
- English, James F. 2008. *The economy of prestige: prizes, awards, and the circulation of cultural value*. Harvard University Press. Cambridge, Mass.; London.
- Erichsen, Rolv Werner. 1960a. *For ytringsfrihet under ansvar: Norsk presseforbund 1910 - 1935 - 1960*. Eide. Bergen.
- Erichsen, Rolv Werner. 1960b. *Samarbeid og konkurranse i norsk presse gjennom femti år*. Eide. Bergen.
- Eriksen, Berit. 1976. *Reisen mot det frie Afrika*. Aschehoug. Oslo.
- Eriksen, Berit. 1977. *Blå søndag, rød mandag: å leve med kreft*. Aschehoug. Oslo.
- Erlandsen, Ruth. 1964. *Det hender i Hong Kong*. Lutherstiftelsen. Oslo.
- Ettema, James S. og Theodore L. Glasser. 1998. *Custodians of conscience: investigative journalism and public virtue*. Columbia University Press. New York.
- Etzioni, Amitai. 1969. *The Semi-professions and their organization: teachers, nurses, social workers*. The Free Press. New York.
- Ewen, Stuart. 1996. *PR! a social history of spin*. Basic Books. New York.
- Fanebust, Frode. 2009. *Krigshistorien TM : Torolv Fanebust og sannheten*. Pax. Oslo.
- Fauske, Halvor. 2008. "Profesjonsforskningens faser og stridsspørsmål." I: *Profesjonsstudier*, red.: Anders Molander og Lars Inge Terum, 29-53. Universitetsforlaget. Oslo.
- Filseth, Gunnar. 1974. *Jorden brenner: tørkekatastrofen i Afrika*. Aschehoug. Oslo.
- Flexner, Abraham. 2001. "Is Social Work a Profession?" *Research on Social Work Practice* no. 11 (2):152-165. doi: 10.1177/104973150101100202.
- Folkvord, Erling. 2011. *Vår korrupte hovedstad*. Spartacus. Oslo.
- Fonn, Birgitte Kjos. 2011. *Orientering: rebellenes avis*. Pax. Oslo.
- Forr, Gudleiv. 2007. "Statsvitenskap i Akersgata." *Nytt Norsk Tidsskrift* (1). Universitetsforlaget. Oslo.
- Freidson, Eliot. 1988. *Profession of medicine: a study of the sociology of applied knowledge*. University of Chicago Press. Chicago.
- Freidson, Eliot. 2001. *Professionalism : the third logic*. Polity Press. Cambridge.
- Frey, B. S. 2005. "Knight Fever . Towards an economics of awards." *Cesifo Working Paper no 1468*.
- Frey, B. S. og S. Neckermann. 2008. "Awards: A View from Psychological Economics." *papers.ssrn.com*.
- Frey, Bruno S. 1997. *Not just for the money: an economic theory of personal motivation*. Edward Elgar. Cheltenham.
- G. Bastiansen, Henrik. 2005. "«Referenten må alltid være på vakt » – Carl Just og norsk journalistutdanning 1943–1965." *Norsk medietidsskrift* (04). Oslo.
- Gerhardsen, Einar. 1972. *I medgang og motgang: erindringer 1955-65*. Tiden. Oslo.
- Giddens, Anthony. 1984. *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Polity Press. Cambridge.
- Gjerset, Kjell. 1983. *Chakoo*. Oktober. Oslo.
- Gylseth, Christopher Hals. 2011. *Storoksen: Arve Solstad og Dagbladet*. Aschehoug. Oslo.
- Hall, Stuart. 1973. *Encoding and decoding in the television discourse*. Centre for Cultural Studies, University of Birmingham. Birmingham England.
- Hall, Stuart, Sean Nixon og Jessica Evans. 2013. *Representation*. SAGE. London.
- Hallin, Daniel C. og Paolo Mancini. 2004. *Comparing media systems: three models of media and politics*. Cambridge University Press. Cambridge.

- Halse, Ketil Jarl og Helge Østbye. 2003. *Norsk kringkastingshistorie*. Samlaget. Oslo.
- Hansson, Per. 1967. *Hver tiende mann måtte dø: fra konvoifarten under siste krig*. Gyldendal. Oslo.
- Hansson, Steinar. 1994. *Fordømte forfattere og andre essays*. Cappelen. Oslo.
- Hayek, Friedrich A. von. 1973. *Law, legislation and liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy*. Routledge & Kegan Paul. London.
- Hegge, Per Egil. 2003. "Egil Sundar som redaktør og politiker." *Nytt Norsk Tidsskrift* no. 20. Universitetsforlaget. Oslo.
- Heidar, Knut og Lars Svåsand. 2004. "Political Parties in Norway 40 years later." *Tidsskrift for Samfunnsforskning* no. 45 (2):295--317. Oslo.
- Hjeltnes, Guri. 1990. *Avisoppjøret etter 1945*. Aschehoug. Oslo.
- Hjeltnes, Guri. 2010. "Fra kald krig til erobring av verden." I: *SKUP 1990-2010*. Oslo: Stiftelsen for en kritisk og undersøkende presse.
- Hjeltnes, Guri og Henrik Grue Bastiansen. 2010. *Imperiet vakler: 1945-2010*. Universitetsforl. Vol. 3, *Norsk presses historie 1660-2010*. Oslo.
- Hjeltnes, Guri, Ragnhild K. Olsen og Jo Bech-Karlsen. 2007. *Rapport fra ti norske mediehus: en studie av flermediale løsninger*. Handelshøyskolen BI. Institutt for journalistikk. Oslo.
- Hovden, J. F. 2001. "Etter alle journalistikkens reglar: skisse til ein studie av det journalistiske feltet." S. 86-111. I *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*, red.: Martin Eide, 13-56. Gyldendal akademisk. Oslo
- Hovden, Jan Fredrik. 2008. *Profane and sacred: a study of the Norwegian journalistic field*, University of Bergen, Bergen.
- Høst, Sigurd. 2009. *Mye mer enn Akersgata: norsk pressestruktur 1945-2009*. Norsk pressehistorisk forening. Vol. 12/2009. Oslo.
- Høyer, Svennik. 1995. *Pressen mellom teknologi og samfunn: norske og internasjonale perspektiver på pressehistorien fra Gutenberg til vår tid*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Høyer, Svennik og Horst Pöttker. 2005. *Diffusion of the news paradigm 1850-2000*. NORDICOM. Göteborg.
- Haaland, Arild. 1996. *Reksten-eventyret: en økonomisk tragikomedie i syv akter og en epilog*. Vigmostad & Bjørke. Bergen.
- Ilnér, Kristian. 2006. *Reksten*. Vigmostad & Bjørke. Bergen.
- Jenssen, Anders Todal og Audun Fladmoe. 2009. "Ti bud for den som vil skandalisere." I: *Skandalenes markeds plass: politikk, moral og mediedrev*, red.: Ester Pollack og Sigurd Allern, 27-45. Fagbokforlaget. Bergen.
- Johannesen, Georg. 1993. *Draumkvede 1993*. Samlaget. Oslo.
- Johansen, Tor Are. 2011. *Orkla media 1983-2006: et medieselskap i konserndanningens og eierkonsentrasjonens epoke*. Norsk pressehistorisk forening. Vol. nr. 16/2011. Oslo.
- Johansen, Tor Are. 2013. "Et produksjonssystem i støpeskjeen." I, S. 6-169 : ill. Oslo: Norsk pressehistorisk forening. Oslo.
- Johnsen, Anne Mette. 1993. *Begynnelsen på slutten for kringkastingsmonopolet i Norge: en beskrivelse og analyse av prosessen frem mot utdelingen av de første konsesjonene for nærradio og kabelfjernsyn*. Oslo: A.M. Johnsen. Universitetet i Oslo.
- Johnsen, Johanne Margrethe. 1953. *Ildtegn over Afrika*. Misjonsselskapets forlag i samarbeid med Stavanger aftenblad. Stavanger.
- Karmly, Dag. 1974. *Kings Bay-saken og regjeringsskiftet i august 1963*. D.Karmmly. Oslo.
- Kjendsli, Veslemøy. 1986. *Skammens barn*. Metope. Oslo.
- Kristensen, Monica. 2013. *Kings Bay-saken*. Press. Oslo.
- Kristiansen, Tømm. 1994. *Mor Afrika*. Cappelen. Oslo.
- Kundera, Milan. 1984. *Tilværelsens utholdelige letthet*. Aventura. Oslo.
- Kvam, Bjarne. 1995. *Etterforskende journalistikk*. Institutt for journalistikk. Fredrikstad.
- Kvaale, Reidun. 1986. *Kvinner i norsk presse gjennom 150 år*. Gyldendal. Oslo.
- Langbach, Tor. 1996. *Forsvareren*. Juridisk forlag. Oslo.
- Larson, Magali Sarfatti. 1977. *The rise of professionalism: a sociological analysis*. University of California Press. Berkeley, Calif.
- Lorentzen, Jens. 1985. *Heksejakt*. Adkon forlag. Bergen.
- Lukes, Steven. 2005. *Power: a radical view*. Palgrave Macmillan. Basingstoke.
- Lund, Ellen Cathrine. 2012. *Virke og profesjon*. Vol. 2. Akribe. Oslo.

- Lyshagen, Guttorm. 2008. *Fra storhusholdning til moderne mediekonsern: Norsk arbeiderpresses historie*. A-pressen. Oslo.
- Markussen, Hjalmar. 2000. *Prosessen mot Lindstrøm: et politisk justismord*. Dokumentarforlaget. Botnhamn.
- Mastekaasa, Arne. 2008. "Profesjon og motivasjon." I: *Profesjonsstudier*, red.: Anders Molander og Lars Inge Terum, s. 306-320. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mathiesen, Thomas. 1971. *Det uferdige: bidrag til politisk aksjonsteori*. Pax. Oslo.
- McBride, Will, Helga Fleischhauer-Hardt og Reni Høigaard. 1981. *Få se: seksualopplysning i tekst og bilder for barn og foreldre*. Aschehoug i samarbeid med Hverdag. Oslo.
- McQuail, Denis. 1992. *Media performance: mass communication and the public interest*. Sage. London.
- Melve, Einar og Ken Rosseland. 1990. *Hvem får Narvesenprisen? Seminaroppgave, Norsk Journalisthøyskole*. Oslo.
- Mencher, Melvin. 2003. *News reporting and writing*. McGraw-Hill. 9th ed. Boston.
- Mendelsohn, Oskar. 1987. *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. Bind 1*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Meyer, Sidsel. 2011. *Dagmar Loe: reporter*. Happy Jam Factory. Bergen.
- Midtbø, Tor. 2007. *Skandaler i norsk politikk*. Universitetsforl. Oslo.
- Morris, James McGrath. 2010. *Pulitzer : a life in politics, print, and power*. Harper. New York.
- Mæland, Henry John. 2007. *Fritz Moen og norsk strafferettspleie: utredning fra et utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon av 8. september 2006 : avgitt til Justis- og politidepartementet 25. juni 2007*. Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning. Vol. NOU 2007:7. Oslo.
- Maaland, Olav. 1965. "Nasjonalforsamling og presse." *Samtiden* no. 4. Oslo.
- Njølstad, Olav. 2008. *Jens Chr. Hauge : fullt og helt*. Aschehoug. Oslo.
- Nordengen, Albert. 1991. *Fra mitt tårn*. Aschehoug. Oslo.
- Norsk-presseforbund. 1967. *Pressefolk: biografiske opplysninger om Norsk presseforbunds medlemmer 1967*. Norsk presseforbund. Oslo.
- Olufsen, Bernt. 2010. "Tallenes tale." I: *SKUP 1990-2010*. Oslo: Stiftelsen for en kritisk og undersøkende presse. Oslo.
- Oslo-journalistklubb. 1948. *Det sto i avisen: glimt fra Oslo-pressen september 1946-1947*. Oslo.
- Osvold, Sissel Benneche og Katja Benneche Osvold. 2007. *Siste stikk*. Versal forlag. Oslo.
- Ottosen, Rune. 1996. *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Aschehoug. Oslo.
- Ottosen, Rune. 2004. *I journalistikkens grenseland journalistrollen mellom marked og idealer*. IJ-forlaget. Kristiansand.
- Ottosen, Rune og Henrik Grue Bastiansen. 2010. *Parti, presse og publikum: 1880-1945*. Vol. 2, *Norsk presses historie 1660-2010*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Ottosen, Rune og Arne Krumsvik. 2008. *Journalistikk i en digital hverdag*. IJ-forlaget. Kristiansand.
- Peterson, Olof Studieförbundet Näringsliv och samhälle. 1996. *Politikens möjligheter: har folkstyrelsen någon framtid?* SNS (Studieförb. Näringsliv och samhälle). Stockholm.
- Roksvold, Thore. 1993. *Sport i avis: 7 analyser av norsk sportsjournalistikk*. Institutt for journalistikk. Fredrikstad.
- Roppen, Johann. 2003. *Orklas lange revolusjon: konsern, redaktører og journalistikk i Orkla medias norske aviser 1985-2000*. Universitet i Bergen. Bergen.
- Rødland, Kjartan. 1986. "Undersøkende journalistikkens vilkår i Norge." I: *Ytring*, red.: Ragnar Aamodt og Mads Andenæs, 290 s. Atheneum. Oslo.
- Røssland, Lars Arve, Helge Østbye og Svein Brurås. 2006. *Morderjakt og mediemakt: journalistisk metode, sjanger og etikk i dekning av Orderudsaken*. Cappelen akademisk forlag. Oslo.
- Raaum, Odd. 1978. *Myten om pressefrihet: norsk mediepolitikk og tradisjoner i presse og kringkasting*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Raaum, Odd. 1991. "Avsløringsoppdraget - en gammel historie." *Pressens årbog*. Institutt for journalistikk. Fredrikstad.
- Raaum, Odd. 1994. "Papirtigeren bak speilet: etikk som mediepolitisk tema." I, S. 67-84. Universitetsforlaget. Oslo.

- Raaum, Odd. 1999. *Pressen er løs! Fronter i journalistenes faglige frigjøring*. Pax. Oslo.
- Raaum, Odd. 2003. *Dressur i pressen. Selvjustis i internasjonalt perspektiv*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Sandbæk, Inger. 1973. *Analyse av "Ytring"*. Norsk journalistiskole. Oslo.
- Schau, Kristopher. 2009. *På vegne av venner: essay*. Oktober. Oslo.
- Schudson, M. 2001. "The objectivity norm in American journalism." *Journalism* no. 2 (2):149-170. London.
- Schudson, Michael. 1978. *Discovering the news: A social history of American newspapers*. Basic Books. New York.
- Schudson, Michael. 2003. *The sociology of news*. Norton. New York.
- Schultz, Ida. 2005. *Bag om nyhedskriterierne: en etnografisk feltanalyse af nyhedsværdier i journalistisk praksis*, Roskilde universitetscenter, Roskilde.
- Schultz, Ida. 2006. *Bag nyhederne: værdier, idealer og praksis*. Samfundslitteratur. Frederiksberg.
- Seip, Anne-Lise. 1994. *Veiene til velferdsstaten: norsk sosialpolitikk 1920-75*. Gyldendal. Oslo.
- Sennett, Richard. 1981. *Authority*. Vintage Books. New York.
- Sennett, Richard. 1992. *The fall of public man*. Norton. New York.
- Simenstad, Berit. 2010. "En vekkelse går over landet." I: *SKUP 1990-2010*, red.: Heidi Molstad Andresen, 118 s. : ill. Oslo: Stiftelsen for en kritisk og undersøkende presse.
- Skau, Bjørn. 1965. *Innstilling om Omsorgen for handikapte ; Fra utvalg oppn. av Sosialdepartementet 1963-10-16*. Otta.
- Skedsmo, Finn. 1993. *Narvesen: vindu mot verden i 100 år*. Norsk jernbaneboghandels forlag. Oslo.
- Skjold, Dag Ove. 2003. *Rik på tradisjoner: Jøtul 1853-2003*. Jøtul AS. Fredrikstad.
- Skouen, Arne. 1959. *Bare om barn*. Aschehoug. Oslo.
- Skouen, Arne. 1966. *Rettfærd for de handicappede: et foreldre-synspunkt på velferdsstat og samfunnsmoral*. Aschehoug. Oslo.
- Skouen, Arne. 1973. *Ytringer*. Gyldendal. Oslo.
- Skouen, Arne. 1996. *En journalists erindringer*. Aschehoug. Oslo.
- Skåtun, Øyvind. 1971. *Cubasaken i norsk politikk - desember 1958 - mars 1959*. Bergen.
- Slapgard, Sigrun. 2002. *Krigens penn: ein biografi om Lise Lindbæk*. Gyldendal. Oslo.
- Solberg, Helje. 2012. "Nye tider for gravejournalistikken." I: *Gravende journalistikk: metode, prosess og etikk*, red.: Morten Møller Warmedal og Guri Hjeltnes, 419 s. : ill. Gyldendal akademisk. Oslo.
- Steinfeld, Hans Wilhelm. 1990. *Nærbilder fra et politisk jordskjelv*. Cappelen. Oslo.
- Stensrud, Mats. 1983. *Reksten-saken: rapport til Den norske regjering*. Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning. Vol. 1983:13. Oslo.
- Strandhagen, Heidi Borud. 1992. *Korrupsjon i østre tårn?: en studie av den offentlige omtalen av de påståtte mislighetene i Oslo kommune*. Universitetet. Oslo.
- Søyland, Kine. 1998. *Gerd Benneche: journalisten og mennesket*. HiO. Journalistutdanningen. Oslo.
- Thompson, John B. 1990. *Ideology and modern culture: critical social theory in the era of mass communication*. Polity Press. Cambridge.
- Thompson, John B. 1995. *The media and modernity: a social theory of the media*. Polity Press. Cambridge.
- Thompson, John B. 2000. *Political scandal: power and visibility in the media age*. Polity Press. Cambridge.
- Thune, Jens Kristian. 1991. *Jakten: på sporet av Hilmar Reksten*. Aschehoug. Oslo.
- Tilly, Charles. 2006. *Why?* Princeton University Press. Princeton, N.J.
- Torgersen, Ulf. 1972. *Profesjonssosiologi*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Totland, Geir. 1992. *Fra filmavis til dagsrevy: en studie i fjernsynsnyhetenes historie*. Rådet. Vol. nr 6/92. Oslo.
- Tuchman, Gaye. 1972. "Objectivity as strategic ritual: An examination of newsmen's notions of objectivity." *The American Journal of Sociology* no. 77 (4):660-679. Chicago.
- Utredning om lov om oppvekstmiljø: en samlet offentlig politikk for oppvekstmiljø*.
- Veau, Christine Marie. 2009. *Cupido: i grenselandet mellom erotikk og pornografi*. NTNU Trondheim.

- Wale, Thorbjørn. 1972. *Fjerde statsmakt eller den annen partimakt?: en studie av norsk dagspresse med hovedvekt på dens forhold til partivesen og politiske myndigheter*. Institutt for presseforskning. Oslo.
- Wale, Thorbjørn. 1978. *Innføring i journalistikk*. Institutt for journalistikk. Oslo.
- Ward, Stephen J. A. 2004. *The invention of journalism ethics: the path to objectivity and beyond*. McGill-Queen's University Press. Montreal.
- Warmedal, Morten Møller. 2012. "Avisdød, økonomisk krise og morgendagens gravejournalistikk." I: *Gravende journalistikk: metode, prosess og etikk*, red.: Morten Møller Warmedal og Guri Hjeltnes, 419 s. Oslo: Gyldendal akademisk. Oslo
- Weber, Max. 1971. *Makt og byråkrati: essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. Gyldendal. Oslo.
- Weber, Max Henderson A. M. Parsons Talcott. 1947. *The theory of social and economic organization*. Oxford University Press. New York.
- Werner, Anita. 1966. *Norske journalister*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Wig, Tore. 2013. "Et kritisk blikk på Holbergprisen." *Nytt Norsk Tidsskrift* no. 30 (03). Oslo
- Wiik, Jenny. 2010. *Journalism in transition: the professional identity of Swedish journalists*. The Department. Vol. 59(2010). Göteborg.
- Wilensky, Harold L. 1964. "The Professionalization of Everyone?" *American Journal of Sociology* no. 70 (2):137-158. doi: 10.2307/2775206. Chicago.
- Wolfe, Tom og Edward Warren Johnson. 1975. *The new journalism*. Picador. London.
- Ytreberg, Espen. 1999. *Allmennkringkastingens autoritet: endringer i NRK Fjernsynets tekstproduksjon, 1987-1994*. Oslo.
- Zelizer, Barbie. 2004. *Taking journalism seriously: news and the academy*. Sage. Thousand Oaks, California.
- Ødegård, Ørnulv, Alex Brinchmann og Haakon Sæthre. 1947. *Mentalhygiene*. Gyldendal. Oslo.
- Øisang, Ole. 1958. *Hva skal vi tro?: arbeiderrørsla - religionen og kirken*. Arbeidernes Opplysningsforbund. Oslo.
- Østerberg, Dag. 1993. "Metasosiologisk essay." I: *Fortolkende sosiologi*. Universitetsforlaget. Oslo
- Østerud, Øyvind, Fredrik Engelstad og Per Selle. 2003. *Makten og demokratiet: en sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*. Gyldendal akademisk. Oslo.
- Østlyngen, Trine og Turid Øvrebø. 1999. *Journalistikk metode og fag*. Ad notam Gyldendal. 2. ed. Oslo.
- Øy, Nils E. 1986. *Finn fakta! Om kunsten å finne - og retten til å vite*. Institutt for journalistikk. Fredrikstad.
- Aarnes, Helle. 2009. *Tyskerjentene: historiene vi aldri ble fortalt*. Gyldendal. Oslo.

Ph.d.-graden i profesjonsstudier

Avhandlingene kan kjøpes gjennom HiOAs nettbokhandel <http://www.hioa.no/Om-HiOA/Skriftserien>.

- Ida Katrine Riksaasen Hatlevik (2014): *Meningsfulle sammenhenger. En studie av sammenhenger mellom læring på ulike arenaer og utvikling av ulike aspekter ved profesjonell kompetanse hos studenter i sykepleier-, lærer- og sosialarbeiderutdanningene.*
- Mette Løvgren (2014): *Professional Boundaries. The Case of Childcare Workers in Norway*
- Gerd Sylvi Steinnes (2014): *Profesjonalitet under press? Ein studie av førskulelærarar si meistring av rolla i lys av kvalifiseringa til yrket og arbeidsdelinga med assistentane.*
- Sølvi Mausethagen (2013): *Reshaping teacher professionalism. An analysis of how teachers construct and negotiate professionalism under increasing accountability.*
- Marita Nordhaug (2013): *Which Patient's Keeper? Partiality and justice in nursing care*
- Ida Drange (2013): *A study of Labour Market Careers for Professionals of Ethnic Minority Origin*
- Joakim Caspersen (2013): *Professionalism among novice teachers. How they think, act and perceive knowledge.*
- Asgeir Falch-Eriksen (2012): *The Promise of Trust - An inquiry into the legal design of coercive decision-making in Norway.*
- Anita Røysum (2012): *Sosialt arbeid i nye kontekster. Om sosialarbeideres erfaringer med NAV-reformen.*
- Jonas Debasay (2012): *Omsorgens grenser. En studie av hjemmesykepleieres rammebetingelser i pleie av og omsorg for etniske minoritetspasienter.*
- Pål Nygaard (2012): *Profesjonalisering mellom Bildung og Engineering. En studie av de norske ingeniørenes profesjonshistorie 1930-1970.*
- Hilde Karlsen (2012): *Not so unconventional after all: A quantitative study of men in care-oriented study programmes and professional occupations in Norway.*
- Louis Royce Botha (2011): *Incorporating indigenous knowledges into knowledge making: experiences from a South African context.*
- Jorunn Vindegg (2011): *Å forstå en familie: Fortellinger som kunnskapskilde i sosialarbeideres profesjonelle yrkesutøvelse.*
- André Vågan (2009): *Physicians in the making.*
- Bodil Tveit (2008): *Ny ungdom i gammelt yrke - en studie av sykepleierstudenters motivasjon og fagidentitet i møte med en tradisjonstung utdanning.*